

Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
UNIVERSITATEA «DUNAREA DE JOS» GALATI (ROMANIA)
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI (ROMANIA)
CENTRUL DE EXCELENȚĂ PENTRU STUDIUL MINORITĂȚILOR
TRANSFRONTALIERE (ROMANIA)
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA (REPUBLICA MOLDOVA)
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ГРОМАДСЬКА РАДА ПРИ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ, МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ

Збірка наукових праць

Одеса–2017

ББК 63.5:81.2:86.3 (2Укр)
УДК 94:39:81.2:314.127.7 (477)

Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 6 / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. – 460, [1] с.

Збірка наукових праць присвячена історії Півдня України та Подунав'я у різні періоди та епохи, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам, мовознавству тощо. До збірки увійшли матеріали VI Міжнародної наукової конференції та круглого столу «Декомунізаційні процеси в країнах євро регіону Нижній Дунай: засоби, досвід, наслідки», що відбулися у м. Одеса 28-29 квітня 2017 р.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю.

Відповідальний редактор:

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Бажан О. Г., кандидат історичних наук, доцент (Київ)

Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса)

Будеянке К. доктор історії, професор (Бухарест, Румунія)

Єнаке Дж., доктор історії, професор (Галац, Румунія)

Котляр Ю.В., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)

Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор (Київ)

Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор (Київ)

Петренку А. доктор історичних наук, професор (Кишинів, Молдова)

Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)

Тулуш А.-В., доктор історії, професор (Галац, Румунія)

Молдован С., доктор історії, професор (Бухарест, Румунія)

Редактори-упорядники:

Гогоуленко О. П., Дзинглюк О. С.,

Кваша Т. Г., Фесан М. В.

Рецензенти:

Сенкевич Є. Г., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)

Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса)

Позиція редакції може не збігатися з думкою авторів. Усі права застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

Друкується за рекомендацією Вченої Ради Одеського національного морського університету. Протокол №10 від 29 березня 2017 р.

ISBN 978-966-930-178-9

© Одеський національний
морський університет, 2017

Проведення конференції стало можливим
завдяки фінансовій підтримці нашого щирого друга,
Почесного громадянина Одеської області
Сергія Рафаїловича Гриневецького

також висловлюємо вдячність

Директору ТОВ «Південний сенат»
Ксандінову Н.Т.

Директору ТОВ «ПЕТРЕЛ ПОРТ СОЛЮШН»
Назарку В.М.

В'ячеславу Гергієву
та
Дмитру Плісюку

Редакція висловлює Вам сердечну вдячність
за розуміння проблем науковців і фінансову
підтримку наукової конференції та цього видання.

Шановні друзі!

Щиро вітаю учасників і гостей VI Міжнародної наукової конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри».

Проведення таких конференцій стало вже доброю традицією для Одеси. І кожна з них – важлива подія в науковому та культурному житті не лише області, але й усього Причорномор'я.

Безперечно, що кожен із вимірів, які розглядаються в ході конференції є важливим у контексті того, що відбувається сьогодні в Україні і не лише в ній одній. Наша держава, як і весь світ вступила в період політичної турбулентності, коли руйнуються усталені системи соціальних, економічних, культурних, міждержавних відносин.

Історичні дослідження набувають особливого значення саме зараз, коли ми відзначаємо 100-ліття подій, які визначили хід XX-го століття і продовжують визначати його й досі. Невдачі, які спіткали будівничих української державності у 1917-1920 роках були зумовлені багато в чому саме внутрішніми факторами: відсутністю єдності серед українського народу та його верхівки, браком політичної волі, нерозумінням елітою тих викликів, що стояли перед державою. І треба не забувати про це, якщо ми прагнемо бачити нашу країну сильною та квітучою.

Праця історика не лише дослідження минулого. Вона, безперечно, впливає на майбутнє. Бо, чим частіше ми будемо звертатися до подій нашої давнини, ретельніше прислухатися до думок наших предків, які спиралися на власний гіркий досвід, тим менших помилок ми уникнемо надалі.

Бажаю всім учасникам конференції творчої наснаги, нових наукових досліджень і цікавих відкриттів!

**Сергій Гриневецький, народний депутат
України III, VI та VII скликань**

ЗМІСТ

БАЖАН О.Г. МАСОВІ ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ОДЕЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1938 РОКУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПАВЛА КИСЕЛЬОВА.....	14
БАЧИНСЬКА О.А. ГЕОГРАФІЯ ПРОЖИВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.	20
БОНДАРЕНКО Д.Я. ОДЕСА В АГРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ (ГРУДЕНЬ 1917 – ГРУДЕНЬ 1918 РОКІВ).....	25
БОНЬ О.І. ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ОДЕСИ У 1920-х РОКАХ: ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРІЯННЯ ВЧЕНИМ.....	30
БОРОДЕНКО О. А. ШИНКИ ЯК ОСЕРЕДКИ НАРОДНИХ РОЗВАГ ТА ЖІНОЧОЇ ДЕВІАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ.....	36
COSMIN BUDEANCA CRIMELE COMUNISMULUI DIN ROMANIA SI INVESTIGATIILE ARHEOLOGICE SPECIALE LA ICCR/ICSMER (2006-2016).....	41
ВАРИНСЬКА А.М., КРАВЕЦЬ І.В. ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕРМІНИ В КОНТЕКСТІ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)».....	54
ВАСИЛЕВИЧ А.В. ОДЕСЬКЕ МЛИННО-ТЕХНІЧНЕ УЧИЛИЩЕ (1902-1920 pp.): ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	60

ВІНЦОВСЬКИЙ Т.С. КРИМСЬКІ ТАТАРИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»).....	66
ВЛАСЕНКО В.М. ПРОВІНЦІЙНІ ГРОМАДИ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В РУМУНІЇ.....	73
ВОВЧУК Л.А. ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ.....	79
ГАЙ-НИЖНИК П.П. ЗАГОСТРЕННЯ НАВКОЛО ОСТРОВА КОСА ТУЗЛА 2003 р. ЯК СКЛАДОВА ГЕОСТРАТЕГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО ОВОЛОДІННЯ АКВАТОРІЄЮ АЗОВСЬКОГО МОРЯ ТА ОКУПАЦІЇ-АНЕКСІЇ КРИМУ.....	86
ГАНДРАБУРА Н.Я. ЕРАСТІВСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ «ДНІПРОПЕТРОВСЬК».....	93
ГОГУЛЕНКО О. П. ВІДБИТТЯ РЕАЛЬНОГО ЧАСУ І ПРОСТОРУ У ТВОРАХ ПАНАСА МИРНОГО ЗА ДОПОМОГОЮ ОНІМНИХ ОДИНИЦЬ.....	96
ГУСЄВА С.О. ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	100
DAN Radu ODESA ÎN PERIOADA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI.....	107
ДЕМЧЕНКО О.П. ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ МІСІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ 1920 РОКУ.....	116

ДЗИНГЛЮК О.С. УКРАЇНСЬКІ ТА ПОЛЬСЬКІ ПАРЕМІЇ ІЗ ЗООЛЕКСЕМАМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ.....	121
ДІАНОВА Н.М. НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МОСКОВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ (БУЛГАКОВА) В ОЦІНЦІ ІЄРАРХІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ.....	124
ДОВБНЯ О. А. ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В 1920 – 1930-ті РОКИ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....	129
ENACHE George MITURI ESENȚIALE ALE CULTURII ROMÂNEȘTI: MIORIȚA ȘI MEȘTERUL MANOLE.....	136
ЗОЛОТАРЬОВ В.А. ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ОРГАНІЗАТОРІВ ГОЛОДОМОРУ (НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА Х.Я. ЛЕОНЮКА).....	142
CARP Radu NOI TENDINȚE ÎN REGLEMENTAREA DREPTURILOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN PERSPECTIVA INSTRUMENTELOR CONSILIULUI EUROPEI ȘI A BUNELOR PRACTICI.....	149
КВАША Т.Г. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЯК ІНОЗЕМНИХ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ.....	153
КИРИДОН А.М. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРИРОДА ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ.....	157
Cornea Sergiu COOPERAREA TRANSFRONTALIERĂ A COLECTIVITĂȚILOR LOCALE DIN R.MOLDOVA: ÎNTRE OPORTUNITĂȚI ȘI ȘANSE NEREALIZATE.....	163

КОРОБКО Т.О. ОБРАЗ БОГОРОДИЦІ У ТЕКСТАХ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	168
КОРНОДУДОВА Н.Н., БАРАНОВА М.А., ГНОТ В.Г., ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	172
КОТЛЯР Ю.В. ВООРУЖЕННІЕ ВИСТУПЛЕНІЯ РЕЛІГІОЗНОГО ХАРАКТЕРА НА ХЕРСОНЩИНІ В 1919 г.	175
КУРЧЕНКО Т.Є. СТАНОВЛЕННЯ ГІДРОАВІАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.....	179
КЯЗЫМОВА Г.Х., КУТУЗОВА Н.Г. МАТИСС ИЛИ РЕПИН? ОДЕССКОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ УЧИЛИЩЕ ИМЕНИ М.Б. ГРЕКОВА В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ.....	184
ЛЕВЧЕНКО В.В. МАТЕРИАЛЫ ЛИЧНОГО АРХИВА А.Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛИБА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК.....	190
ЛЕВЧЕНКО Г.С. ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК».).....	197
ЛЕЛЕТ І.О. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛІПТИЧНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	204
ЛИСЕНКО О.Є., ХОЙНАЦЬКА Л.М. ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ: МІЖ РИТУАЛОМ ТА ДІЙСНІСТЮ.....	209
ЛЕХАН Л.Б. ГОЛОДОМОР 1932-33 РОКІВ ОЧИМА ДИТИНИ-СВІДКА: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	216

МИРОШНИЧЕНКО М.І. МЕТОД ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ: ДАНИНА ЧАСУ ЧИ НАГАЛЬНА ПОТРЕБА?.....	221
МИХАЙЛОВСЬКИЙ Т.О., ТРИГУБ О.П. МІЖНАРОДНИЙ СОЮЗ ДОПОМОГИ ДІТЯМ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ РОЗРУХИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1923-1924 рр.).....	224
МИХАЙЛУЦА М.І. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ПО-ОДЕСЬКИ В ІСТОРІЇ Й ЗАРАЗ.....	229
МИХАЙЛЮК М.В. АКЦІЇ ЗНИЩЕННЯ ЄВРЕЇВ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТИСТИКУ ЖЕРТВ.....	234
НАХАПЕТОВА О.В. МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНОСИСТЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	241
ОКУЛОВА Л.А. К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССА ПЕРЕВОДА НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ТЕКСТА.....	248
ОСИПЕНКО О.В. РЕФЛЕКСІЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ОКУПАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ НА ТЕРЕНАХ БУГО-ДНІСТРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ (1941-1944 рр.).....	254
ПАСТУШЕНКО Т.В. ВІДЗНАЧЕННЯ ДНЯ ПЕРЕМОГИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ 2013-2014 рр. «ДЕКОМУНІЗАЦІЯ» СВЯТА ЯК СПРОБА РЕВІЗІЇ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО.....	258
ПЕТРЕНКО І.М. ШЛЮБ І СІМ'Я У ПРАВОСЛАВНИХ МИРЯН XVIII ст. (НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	267

PETRENCU Anatol REPUBLICA MOLDOVA PE CALEA DECOMUNIZĂRIISAU ALERGATUL PE LOC.....	272
PREDĂ Radu COMUNISMUL ȘI CULTURA MEMORIEI.....	277
РУБАН М.Ю. ПОСТАТЬ ЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА (ГУЦА) В ІСТОРІЇ СВЯТО-УСПЕНСЬКОГО ОДЕСЬКОГО МОНАСТИРЯ (до 90-ліття від дня народження ієрарха (1927-1993)).....	287
САВЧЕНКО В.А. ЛІДЕРИ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ТРЬОХ РЕВОЛЮЦІЯХ 1905-1917 рр. (історико-біографічний аналіз).....	293
САПОЖНИКОВ И.В. ОСМАНСКИЙ ЗАМОК БОГАЗ-КОНМАН КАЛЕ У ГИРЛА ДНЕСТРА.....	298
СИНЯВСЬКА О.О. ОСВІТЯНСЬКИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.: ОДЕСЬКИЙ БЛАГОРОДНИЙ ІНСТИТУТ ДЛЯ ХЛОПЧИКІВ.....	304
СІНКЕВИЧ Є.Г., МІРОНОВА І.С. КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД 1920-х рр.	308
СІНЬКОВСЬКА Т.В. ДЕРЖАВОТВОРЧІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ.....	314
СОКОЛЮК С.М., ДЕРЕЧІНА В.П. ІСТОРІЯ ПІДВОДНОГО ЧОВНА «ПЕЛІКАН».....	319
СТЕЦКЕВИЧ В.В. «БЕССАРАБСЬКЕ ПИТАННЯ»: ВИТОКИ, ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНА СКЛАДОВІ ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ ЧАСУ 20 – 30- х рр. ХХ СТОЛІТТЯ.....	324

СТОВПЕЦЬ В.Г. ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ ТРУСОВ – ІСТОРИЧНИЙ ПИСЬМЕННИК, ОДЕСЬКИЙ ПОЕТ – СПІВЕЦЬ ХАДЖИБЕЮ.....	332
СТОВПЕЦЬ О.В. ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО» І «ТВОРЧОГО» У РЕАЛІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ.....	335
ТАРНАВСЬКИЙ І.С. ЕТНІЧНІ НІМЦІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ПОЛІТИКА ГЕРМАНІЗАЦІЇ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	339
ТОДОРОВ І.Я. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО РУМУНІЇ І УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ.....	346
ТОЛОЧКО Д.В. СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	353
ТРИГУБ О.П. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ (1920-1921 рр.).....	357
ТРОЯН А.О., ГЛУШКОВА Н.М., КАНТАРЖИ Н.І., МИРОШНИЧЕНКО М.І. ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)».....	365
ТЮРМЕНКО І.І. ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ.....	371
ФЕДЕНКО О.О. ВІДКРИТТЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ КОРОЛІВСТВА ОБОХ СИЦИЛІЙ В ПОРТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ЧОРНОМУ ТА АЗОВСЬКОМУ МОРЯХ.....	376
ФЕДОРОВА А.І. СТАРООБРЯДЦІ ОДЕСИ В ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ).....	380

ФЕСАН М.В. ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.....	387
ФИЛИПЕНКО А.О. БОРОТЬБА З ПИЯЦТВОМ КЛІРУ КИШИНІВСЬКО-ХОТИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (перша чверть ХІХ ст.).....	391
HANCERIUȘ O.L. COLONIZAREA BUCOVINEI CU RUȘI LIPOVENI DE LA MAREA NEAGRĂ ÎN PERIOADA GUVERNĂMÂNTULUI MILITAR AUSTRIAC (1775-1786).....	395
ЦЫГАНЕНКО Л.Ф. БОЛГАРСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ КРЕПОСТИ И ГОРОДА ИЗМАИЛ (1810-1820 гг.).....	402
ЧЕРНЯВСЬКИЙ В.В. ПРИМУСОВІ РОБІТНИКИ З ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РУМУНСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ У БЕРЕЗНІ – СЕРПНІ 1944 РОКУ: СТАТУС, УМОВИ ЖИТТЯ ТА ПРАЦІ.....	407
ШАЙКАН В.О. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІЄЮ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ.....	413
ШАНОВСЬКА О.А. З ІСТОРІЇ САМВИДАВУ ТА ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УРСР: СПРАВА В.В.ІГРУНОВА В АРХІВІ УСБУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	418
ШАПОВАЛ Л.І. КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ У ЗІНЬКІВСЬКОМУ РАЙОНІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	423
ШИПОТІЛОВА О.П. КОЖАНОВ А.В. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ І ДЕКОМУНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НАПРИКІНЦІ 1980-х – ПОЧАТКУ 1990-х рр.	431
SHYSHKO O.H. THE CASE OF ROMANIAN SPIES.....	436

ШОСТАК А.В. ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ТА ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОСТКОМУНІСТИЧНУ ДОБУ (1990-ті – 2010-ті рр.): НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ, ОДЕСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ.....	441
ШТААДЗЕ ТАМАРА ІНФОРМАЦІЙНІ ЗВЕДЕННЯ ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ, ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ (1922 рік).....	446
ЩЕРБИНА Н.Ф. МАХІНЛА Ю.Б. РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ БЕССАРАБІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У ХІХ СТОЛІТТЯХ	449
ЮРЧЕНКО О.А. З ІСТОРІЇ АВІАЦІЇ: ПЕРШІ ПЕРЕЛЬОТИ НАД МИКОЛАЄВОМ ТА ОДЕСОЮ.....	455

**МАСОВІ ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ОДЕЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
1938 РОКУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПАВЛА
КИСЕЛЬОВА**

О.Г. БАЖАН,
канд. іст. наук, доц.,
Інститут історії України
НАН України
(України)

Рішення лютого-березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 року поклали початок генеральної чистки країни Рад «надмірно наповненої шпигунами, диверсантами, шкідниками». Головним провідником сталінських репресій на Одещині стає обласне управління НКВС. Облік і попередню розробку майбутніх жертв у регіоні було здійснено одеськими чекістами навесні-на початку літа 1937 року під керівництвом старшого майора держбезпеки Олександра Розанова. Запускати на повну потужність репресивну машину у прикордонній області УРСР довелося новому очільнику Управління НКВС – полковнику Миколі Федорову, який з липня 1937 по лютий 1938 року не раз «перевиконував» спущені згори кількісні «ліміти» по першій (розстріл) і другій (виселення у табір) категоріях стосовно так званого «найактивнішого антирадянського елементу». «Локальні ініціативи» щодо проведення союзних національних операцій НКВС протягом лютого-травня 1938 року висував наступник М. Федорова – Дмитро Гречухін.

На початку червня 1938 року «планові завдання» щодо виявлення й покарання так званих «ворогів народу» на Одещині перебрав на себе капітан органів держбезпеки Павло Петрович Кисельов (10.03.1903-23.02.1939). Уродженець Харкова П. Кисельов розпочав кар'єру чекіста у 1921 році на посаді розвідника секретно-оперативного відділку Південного окружного транспортного відділу ЧК. У 1923 році обійняв посаду уповноваженого по боротьбі з бандитизмом Кременчуцького окружного дорожньо-транспортного відділу (ДТВ) Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) при Раді народних комісарів СРСР. Через рік – уповноважений ДТВ ОДПУ СРСР Південних залізниць. Протягом 1925-1927 років – курсант 3 прикордонної школи ОДПУ СРСР. У 1927-1930 роках перебуває на посадах: помічник уповноваженого, уповноважений комендатури, уповноважений по шпигунству та українській контрреволюції 24 прикордонного загону внутрішньої охорони ДПУ УРСР. Наприкінці 1920-х років долучився до розробки та ліквідації «контрреволюційних справ»: «Емігрант», «Нальотчики», «Філателісти». Упродовж 1931-1932 рр. – уповноважений 4 відділку особового відділу Українського військового округу. На цій посаді (судячи зі службових характеристик) він виявив себе «хорошим слідчим» у справах «Весна» (каральна операція органів ОДПУ, проведена в 1930-31 роках із метою «чистки» лав Червоної армії від спеціалістів колишньої Російської Імператорської армії і цивільних осіб, у тому числі колишніх білих

офіцерів) та «Професор» (оперативна розробка 1930-1931 років, у ході якої було нейтралізовано учасників контрреволюційної організації, створеної нібито чеським генштабом). У 1932-1933 рр. – оперуповноважений Секретаріату Колегії ДПУ УРСР. У 1933-1934 рр. оперуповноважений іноземного відділу ДПУ УРСР.

Виконуючи обов'язки начальника 3 відділку іноземного відділу Управління держбезпеки НКВС УРСР (1934-1937 рр.), провадив закордонну розробку Проводу ОУН на чолі з Євгеном Коновальцем [1, т.1, арк.71] та досягнув певних успіхів у вербуванні агентури для закордонних комбінацій під кодовими назвами: «Балтієць», «Палій» і започаткував «цінні перспективні справи»: «Ставка», «У-2», «Фін-Поділля».

З жовтня 1937 р. по березень 1938 р. П.Кисельов перебував у кріслі начальника XI відділу (водний) УДБ НКВС УРСР. У квітні за дорученням наркома внутрішніх справ УРСР О.Успенського П.Кисельов зосередив свій оперативний досвід на «практичній роботі по відновленню річкового флоту на Дніпрі». У травні 1938 року П.Кисельов прибув до Одеси, як він сам згодом стверджував, для «організації та відновлення» Чорноморського пароплавства. Перебуваючи у Південній Пальмірі, отримав чергове чекістське завдання – керувати Управлінням НКВС Одеської області.

Переведення П.Кисельова на нову посаду відбулося в рамках чергової кадрової пертурбації керівного складу Одеського обкому КПУ та силових структур регіону. На початку травня 1938 року очолювати Одеську обласну партійну організацію було довірено колишньому начальнику УНКВС по Харківській області Григорію Телешеву. У той самий час очільник одеських чекістів Дмитро Дмитрович Гречухін був відкликаний до столиці УРСР для проходження служби у статусі начальника особливого відділу НКВС Київського військового округу та заступника наркома внутрішніх справ УРСР.

Після прийому справ у Д.Д. Гречухіна П.П. Кисельов у першій декаді червня 1938 року прибув до Києва для отримання інструкцій від самого наркома внутрішніх справ УРСР. На таємній нараді у О.Успенського було визначено «чистити Одесу від ворожих елементів», так як у районах області завдяки діяльності колишнього начальника УНКВС Д.Гречухіна «контрреволюція сильно поширена» [1, ф.5, спр. 68251, т.1, арк.85].

Виконуючи вказівки наркома у червні 1938 року підлеглі П.Кисельова у короткі терміни запроторили за ґрати понад 150 «неблагонадійних осіб» в Одесі. Жваво провівши «санацію» Південної Пальміри, керівництво УНКВС відразу зосередилося на розробці оперативного удару по «контрреволюційним елементам» у межах області. Приводом для розгортання каральних акцій в сільськогосподарських районах Одещини влітку 1938 року, на думку Павла Кисельова, слугувала незадовільна ситуація, яка склалася у колгоспах напередодні жнив: «з розгортанням робіт по підготовці до збору урожаю цього року виявлене значне шкідництво при будівництві нових складів для приймання зерна та з ремонтом іншої складської ємкості під хлібні культури. Стан тракторів, комбайни по машинно-тракторним станціям і радгоспам області були відремонтовані погано, шкідницьки... Такий стан свідчить про те, що в

правліннях колгоспів, в МТС, земорганах, сільрадах та райвиконкомках знаходилась велика кількість ворожих елементів, які всіляко гальмували виконання сільськогосподарських кампаній і привели до часткового занепаду сільського господарства шляхом зменшення урожайності, засміченості полів та занедбаністю сівозміни» [1, ф.5, спр.68251, т.1, арк.86-87]. Оперативний удар по «контрреволюційним елементам» у районах області було нанесено наприкінці червня 1938 року, в ході якого було заарештовано 700 осіб із числа «куркулів, колишніх петлюрівців, білих, церковників».

Одночасно з репресивною кампанією по боротьбі зі шкідництвом в аграрному секторі, відбувалися «оперативно-розшукові заходи» для знешкодження на території Одещини філії «Всеукраїнського військово-повстанського партизанського штабу», яка нібито складалася з учасників правотроцькістського та буржуазно-націоналістичного підпілля. У першій декаді червня 1938 року без всіляких на те підстав за ґратами опинилося 33 особи з числа колишніх червоних партизан, яким закидалася «підготовка широкої диверсії на Чорноморському узбережжі, спрямованої на знищення берегових артбатареї Одеського укріпрайону». Керівником диверсійної організації було названо директора наукової бібліотеки І.К. Д'ячишина. Всього, упродовж так званих слідчих дій, було сфальсифіковано справ на 65 колишніх партизан, 5 із яких згідно постанови трійки НКВС під керівництвом П.Кисельова були розстріляні, а інші 60 тривалий час перебували в ув'язненні та піддавалися тортурам.

При перевірці в березні 1939 року оперативно-слідчої діяльності Одеського обласного управління НКВС було виявлено в який спосіб відбувалося умисне викривлення подій та фактів у справі «антирадянської військово-повстанської партизанської організації»: «Слідством встановлено, що ШНАЙДЕР, будучи начальником 3 Відділу УДБ УНКВС по Одеській області, спільно з РИБАКОВИМ (начальник відділку 3 відділу УДБ УНКВС по Одеській області – авт.) та ОРЛОВСЬКИМ (начальник відділку 3 відділу УДБ УНКВС по Одеській області) шляхом отримання в одного з арештованих – ГАЛЕСКО провокаційних свідчень про наявність нібито на Одещині антирадянської повстанської партизанської організації, провели масові арешти колишніх партизан і шляхом застосування під керівництвом ОРЛОВСЬКОГО незаконних методів слідства, примушували заарештованих підписувати вигадані покази про приналежність до антирадянської організації. Корегування явно провокаційних свідчень проводили ШНАЙДЕР, РИБАКОВ та РАЄВ (заступник начальника 3 відділу УДБ УНКВС по Одеській області – авт.)... ЗІСЛІН (тимчасово виконуючий обов'язки начальника економічного відділу УНКВС по Одеській області – авт.), будучи начальником Слідчої групи в Центральному арештанському будинку («ЦАБ» організований в 1937 р. з ініціативи контррозвідувального відділу УНКВС по Одеській області у приміщенні карного розшуку – авт.) замість того, щоб розібратися в безглуздість показів арештованих партизан, проводив закріплюючі очні ставки між ними, відновлюючи покази тих, хто відмовився свідчити, і навіть «викрив змову» серед

партизан, які готувалися відмовитися від показів на суді» [1, ф.5, спр.58721, т.1, арк.71].

Про правовий нігілізм, свавілля та жорстокість, які панували серед одеських чекістів, напрочуд яскраво та детально змалював у своїх спогадах у часи «хрущовської відлиги» старший уповноважений Одеського управління КДБ Віктор Сальников: «В органах НКВС я працюю з 1938 року з квітня місяця. До цього працював на партійній роботі і в органи НКВС я пішов працювати по рішенню ЦК КП(б)У. До мого приходу на роботу в НКВС почалися проводитися масові арешти учасників різноманітних контрреволюційних організацій і при мені продовжувалися арешти до листопада 1938 року. На початку, протягом місяців 4-5 я працював в 4-му відділі УДБ УНКВС, який займався розслідуванням по всім антирадянським партіям, по справам націоналістичних формувань і у справах про шкідництво в сільському господарстві. До вступу на роботу в органи НКВС я не був знайомий зі слідчою роботою, але через 4-5 днів мені було доручено вести самостійно слідство по звинуваченню професора ЧЕРНЯВСЬКОГО. Так як ЧЕРНЯВСЬКИЙ не визнавав себе винним ні в яких контрреволюційних злочинах, то начальник відділку 4-го відділу ТЯГІН звинувачував мене в тому, що я не бажаю боротися з ворогами народу тощо.

Бажаючи показати мені як потрібно вести слідство і як потрібно домагатися показів заарештованого у здійсненні контрреволюційних злочинів, ТЯГІН у моїй присутності став допитувати ЧЕРНЯВСЬКОГО. Він посадив ЧЕРНЯВСЬКОГО копчиком на кінчик стільця, запропонував ЧЕРНЯВСЬКОМУ витягнути ноги, а коли ЧЕРНЯВСЬКИЙ виконав вимоги ТЯГІНА, то останній спершу сів, а потім став йому на коліна. Такий метод допиту мене страшенно обурило і я розмовляв з ТЯГІНИМ з цього приводу. ТЯГІН відповів, що тільки таким чином і можливо змусити заарештованого визнати себе винним у здійсненні контрреволюційний злочинів, а якщо я не буду застосовувати таких методів, то я жодної справи не розкрию...

Застосовувалися такі методи впливу: тривале стояння на ногах, побиття арештованого кулаком, палками, а ТЯГІН застосовував навіть кастет, биття пальцем в одне місце грудей протягом декількох годин, від чого у заарештованого розпирало груди, садити заарештованого на кілочок, вставлений у сидіння м'якого стільця, крик через рупор у вухо, такий метод, який у моїй присутності застосовував ТЯГІН стосовно ЧЕРНЯВСЬКОГО.

Психічні засоби впливу застосовувалися наступні: умовляння заарештованого дати покази на себе та інших, обіцяючи за це більш м'яку міру покарання, а за відмову дати покази – розстріл, погрози арештом його сім'ї і т.п. Той слідчий, який не застосовував таких методів слідства, вважався поганим працівником і його звинувачували у небажанні боротися з ворогами, а це могло потягнути за собою його арешт і звинувачення в контрреволюційних злочинах...

Начальник 4-го УДБ УНКВС Одеської області КАЛЮЖНИЙ, який мав кабінет через 12-15 кабінетів від мого кабінету, одного разу зателефонував мені і говорить: «Я не чую як ви допитуєте заарештованого»... Інші слідчі допитували арештованих так, що це було чути не тільки в кабінеті КАЛЮЖНОГО, але і за

квартал від будівлі НКВС*. Були випадки, коли від таких допитів заарештовані викидалися з другого та третього поверхів через вікно і розбивалися» [1, ф.5, спр.68251, т.2, арк.120-122].

З особливим цинізмом та порушенням елементарних правових норм у липні-серпні 1938 року на Одещині прокотилася хвиля масових необґрунтованих арештів на підставі шифротелеграми керівника особливого відділу Київського особливого військового округу Дмитра Гречухіна. За наказом зверху особливим відділом 6-го стрілецького корпусу в Одесі було заарештовано 100 демобілізованих військовослужбовців РСЧА на підставі того, що вони є уродженцями регіонів царської Росії, які після Першої світової війни відійшли Румунії, Польщі, Литві, Латвії, Естонії та Фінляндії [1, ф.5, спр.68251, т.1, арк.59-60, 94].

У тандемі з першим секретарем Одеського обкому та міськкому КП(б)У Г.Телешевим, який з трибуни XIV з'їзду КП(б)У (червень 1938 р.) пообіцяв «по-справжньому, по-більшовицьки викорчувувати ворожі гнізда троцькістсько-бухарінських, буржуазно-націоналістичних та інших бандитських виродків» [2, ф.1, оп.1, спр.544, арк.244], капітан держбезпеки П.Кисельов розпочав арешти серед партійно-радянських функціонерів області. Так, силами співробітників секретно-політичного відділу УНКВС у липні 1938 року було викрито «Одеський обласний центр контрреволюційної терористичної організації правих». Учасники антирадянського угруповання (завідувач оргколгоспним сектором Одеського обласного земельного відділу М. Баргер, завідувач обласним фінансовим відділом І. Сенкевич, секретар Одеського облвиконкому К. Харченко, начальник бюджетного управління Одеського облфінвідділу Ф. Поливанов, виконуючий обов'язки начальника облплану О.Банковський та інші управлінці обласного рівня) за версією чекістів готували вбивство першого секретаря Одеського обкому КП(б)У Г.Телешева і всіляким чином прагнули завадити проведенню виборів до Верховної Ради УРСР [1, ф.5, спр.68251, т.2, арк.73].

Із метою отримання «щиросердних показів» від підозрюваних про відомі спецслужбам наміри вчинити контрреволюційний злочин застосовувалися бузувірські методи допиту. Найбільш поширеним серед дізнавачів способом розговорити організаторів замаху на керівника Одеської обласної парторганізації було застосування «камери стійки» – спеціальна камера в Центральному арештантському будинку, в яку поміщали заарештованих, які відмовлялися обмовляти себе та колег. Незговірливим не дозволялося ні сидіти, ні лежати. Спостереження за такою камерою вели спеціально відібрані працівники міліції. Випробування «камерою стійки» не витримав економіст за фахом Іван Хомич Сенкевич, який «зізнався» у вербовці значного числа осіб до «Одеського обласного центру контрреволюційної терористичної організації правих».

Усього протягом червня-вересня 1938 року працівниками слідчого апарату Одеського управління НКВС було завершено та передано на розгляд Військової колегії Верховного Суду СРСР 119 справ на 119 відповідальних радянських та партійних працівників Одещини, з яких 118 осіб виїзною сесією вищого судового органу Радянського Союзу 10-12 жовтня 1938 року були засуджені [1, ф.5,

спр.68251, т.2, арк.192]. Про саму судову процедуру за участі Військової колегії Верховного Суду СРСР у часи «великого терору» в Одесі та навколо неї збереглися свідчення чекіста В. Сальникова: «Психологічні впливи застосовувалися не тільки під час слідства, але вони застосовувалися і після завершення слідства, безпосередньо перед судом. Слідчі цілу ніч тримали у своїх кабінетах заарештованих перед слуханням їх справ у суді та умовляли їх підтвердити у суді дані ними на попередньому слідстві покази, говорячи, що «за визнання половина покарання», а в іншому випадку вони будуть суворо покарані. Засідання Військової колегії проводились завжди в кабінеті начальника Управління НКВС. Слідчий, після обробки заарештованого вів його в цей кабінет, де вже знаходилися комендант та вахтер. Судове засідання відбувалося дуже швидко. Суд запитував тільки заарештованого, чи визнає він себе винним чи ні. Хвилини через 2-3 оголошувався вирок про розстріл. Комендант та вахтер виводили заарештованого, говорячи йому, що він зараз буде бачитися з прокурором, який надасть йому олівець та папір, щоб написати прохання про помилування, і вели його у підвал, де в коридорі сидів прокурор, який встановлював прізвище, ім'я та по-батькові засудженого, вручав йому олівець та папір. Після чого арештованого вели в іншу кімнату, де нібито він повинен був писати прохання про помилування, але його там відразу розстрілювали. Таким чином, після суду заарештований у камеру не потрапляв».

Кримінальна справа заведена на Павла Кисельова у середині листопада 1938 року містить у собі матеріали, які проливають світло на діяльність іншого, не менш потужного, інструменту «великого терору» як особлива трійка НКВС на Одещині. У період з 21 вересня по 2 листопада 1938 року позасудовим органом на чолі з П. Кисельовим було засуджено 2094 особи [1, ф.5, спр.68251, т.2, арк.192]. За одне засідання Трійка розглядала від 80 до 163 кримінальних справ. Так, 21 вересня 1938 року за участі начальника обласного підрозділу НКВС, секретаря обкому партії і прокурора вирішувалася доля 80 осіб, 49 із яких засуджено до розстрілу. У подальшому «конвеєр смерті» виглядав таким чином: 23 вересня 1938 року винесено вирок 93 особам, із них 74 підлягали розстрілу; 8 вересня 1938 р. – розглянуто провину 111 арештантів, із них 38 покарано на смерть; 9 вересня 1938 р. – до 43 осіб із 112 застосовано вищу міру покарання; 13 вересня 1938 р. – оголошено вирок 161 особі, з них 116 засуджено до смерті; 14 вересня 1938 р. – смертні вироки винесені 74 особам із 163, які звинувачувалися у контрреволюційних злочинах; 15 вересня 1938 р. – розглянуто кримінальні справи на 158 осіб, 109 із яких засуджено на смерть; 19 вересня 1938 р. – із 90 осіб засуджених, 72 особи підлягали розстрілу; 2 листопада 1938 р. – вердикт винесено 121 особі, з них 71 чол. мали бути страчені [1, ф.5, спр.68251, т.3, арк.77-206].

Попри цілковиту відданість ідеалам пролетарської революції, заповзятість у знищенні «ворогів народу» Павлу Петровичу Кисельову не вдалось особисто уникнути репресій. 15 листопада 1938 року «за підривну роботу у системі НКВС УРСР» П. Кисельова було заарештовано, а 23 лютого 1939 року розстріляно у Москві. За іронією долі гвинтику сталінського репресивного механізму

П.Кисельову було уготовано як роль ката, «чистильника радянського суспільства», так і статус жертви, яка постраждала від тоталітарного режиму.

Література

1. Державний архів Служби безпеки України.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

* Свідчення Віктора Сальникова про застосування одеськими чекістами надзвичайних методів допиту збігаються з показами колишнього начальника Житомирського управління НКВС УРСР Г. Вяткіна, який опираючись на висловлення начальника особового відділу Одеської армійської групи Лук'янова, стверджував: «Говорячи про методи слідства в Одеському облуправлінні Лук'янов мені розповідав, що в Одесі діти, які проживали неподалік облуправління, граючи між собою, кричали: «Колись шпигун і т. п.». Все це по словам Лук'янова відбувалось у зв'язку з тим, що працівники облуправління допитували заарештованих так, що чути далеко за межі приміщення УНКВС». (Державний архів Служби безпеки України, ф.5, спр. 68251, т.1, арк. 144).

УДК94 (477) “1812-1835”

ГЕОГРАФІЯ ПРОЖИВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.

О.А. БАЧИНСЬКА,

докт. іст. наук., проф.,

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

(Україна)

Проблема історії українського козацтва – одна з центральних тем у дослідженнях, присвячених періоду пізнього середньовіччя та нового часу. Історіографічне вивчення цієї теми досить значне, разом із тим її висвітлення, як правило, обмежується 1775 р., тобто ліквідацією Запорозької Січі, віддаючи належне лише Чорноморському козацтву як продовжувачу запорозьких традицій. Задунайське козацтво, або так звані турецькі запорожці, сформувалось уже після 1775 р. у межах Османської імперії, тому його історія вимагала спеціального вивчення з переоцінкою їх ролі та значення у взаємовідносинах двох імперій – Російської та Османської. За останній час з'явилося достатньо конкретно-історичних та узагальнюючих робіт із історії турецьких запорожців. Запропонована публікація ставить за мету дослідити розселення задунайських козаків на території Бессарабії в період, коли відбулась зміна влади на даній території з османської на російську. Даний аспект висвітлено в історіографії досить фрагментарно, розглядаючи окремі населені пункти, що пов'язані з формуванням Дунайського козацького війська у 1828 р. в Аккерманському повіті Бессарабії. Ми пропонуємо звернутися до більш розширеного періоду – 1812-1835 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена завершенням російсько-турецької

П.Кисельову було уготовано як роль ката, «чистильника радянського суспільства», так і статус жертви, яка постраждала від тоталітарного режиму.

Література

1. Державний архів Служби безпеки України.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

* Свідчення Віктора Сальникова про застосування одеськими чекістами надзвичайних методів допиту збігаються з показами колишнього начальника Житомирського управління НКВС УРСР Г. Вяткіна, який опираючись на висловлення начальника особового відділу Одеської армійської групи Лук'янова, стверджував: «Говорячи про методи слідства в Одеському облуправлінні Лук'янов мені розповідав, що в Одесі діти, які проживали неподалік облуправління, граючи між собою, кричали: «Колись шпигун і т. п.». Все це по словам Лук'янова відбувалось у зв'язку з тим, що працівники облуправління допитували заарештованих так, що чути далеко за межі приміщення УНКВС». (Державний архів Служби безпеки України, ф.5, спр. 68251, т.1, арк. 144).

УДК94 (477) “1812-1835”

ГЕОГРАФІЯ ПРОЖИВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ ст.

О.А. БАЧИНСЬКА,

докт. іст. наук., проф.,

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

(Україна)

Проблема історії українського козацтва – одна з центральних тем у дослідженнях, присвячених періоду пізнього середньовіччя та нового часу. Історіографічне вивчення цієї теми досить значне, разом із тим її висвітлення, як правило, обмежується 1775 р., тобто ліквідацією Запорозької Січі, віддаючи належне лише Чорноморському козацтву як продовжувачу запорозьких традицій. Задунайське козацтво, або так звані турецькі запорожці, сформувалось уже після 1775 р. у межах Османської імперії, тому його історія вимагала спеціального вивчення з переоцінкою їх ролі та значення у взаємовідносинах двох імперій – Російської та Османської. За останній час з'явилося достатньо конкретно-історичних та узагальнюючих робіт із історії турецьких запорожців. Запропонована публікація ставить за мету дослідити розселення задунайських козаків на території Бессарабії в період, коли відбулась зміна влади на даній території з османської на російську. Даний аспект висвітлено в історіографії досить фрагментарно, розглядаючи окремі населені пункти, що пов'язані з формуванням Дунайського козацького війська у 1828 р. в Аккерманському повіті Бессарабії. Ми пропонуємо звернутися до більш розширеного періоду – 1812-1835 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена завершенням російсько-турецької

війни 1806-1812 рр. і переходом Бессарабії під владу Росії, верхня – завершенням двох процесів: переселенням козаків із Чернігівської та Полтавської губерній до Бессарабії і переселенням козаків до станиць Дунайського козацького війська.

Територія Бессарабії була козакам знайома після зруйнування Чортомлицької Січі ще у 1709 р. і переходом запорожців на землі Кримського ханства та Туреччини. Перші роки після Зруйнування Нової Січі у 1775 р. запорожці ще не мали власної організації, перейшовши на територію Османської імперії, були розкидані по рибних промислах Очаківської землі, Подністров'я, Нижнього Дунаю. Проте, вже через деякий час козаки звертаються до султана та константинопольського патріарха із проханням дозволити заснувати Січ [2].

Це занепокоїло Російську імперію і, щоб контролювати настрої серед запорожців, російський уряд надсилає за Дністер та на Дунай спеціальних агентів, крім того, оголошує набір до Чорноморського козацького війська та інших козацьких формувань, щоб повернути запорожців до Росії.

На межі XVIII і XIX ст. Січ задунайських запорожців знаходилась у с. Катирлез у Добруджі. Вона мала більшість атрибутів, які означали в Наддніпрянській Січі порядок і владу. Запорожці проживали в населених пунктах Добруджі та Буджака – Кілії, Ізмаїлі, Вилковому та інших, де їм визначив території браїлівський назир Ахмет-паша, який контролював ситуацію навколо Січі. Саме до Браїли переїхав кіш задунайців, коли Січ у Катирлезі зруйнували повсталі османські феодали.

Вплинути на настрої задунайців російський уряд намагався під час нової російсько-турецької війни 1806-1812 рр., створивши на Дунаї Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо. Частина задунайських козаків скористалась закликом вступити до війська й отримали після війни землю для поселення у приєднаних до Росії бессарабських землях [2, с. 112-115, 119-120].

Після закінчення війни російський уряд 30 серпня 1814 р. видав маніфест, за яким усім задунайцям оголошувалася амністія, а з 1817 р. надавались права іноземних колоністів. Як наслідок, стався вихід у 1815-1817 рр. із-за Дунаю в Бессарабію декількох груп запорожців, серед яких 70 козаків на чолі з отаманом Данилом Добровольським, за ними перейшли ще близько 600 козаків на чолі з отаманом Давидом Новицьким [1, с. 13,16-18]. Частина з цих козаків не бажала приєднуватися до Чорноморського війська на Кубані й отримала землі в Ізмаїльському повіті: тут разом із усть-дунайськими козаками у 1818 р. вони заснували село Дракуля. Досить швидко в ньому нараховувалось близько 45 козацьких родин. У 1820 р. інша група усть-дунайців та задунайських запорожців, незважаючи на спротив місцевої поліції, оселились в Аккерманському повіті, де заснували село Акмангіт. Серед першопоселенців були колишні задунайські старшини – полковий осавул Роман Согутчевський у віці 90 років. Він оселився разом із двоюрідним братом Іустином Чихівським, який переїхав із Аккермана, хорунжим Йосипом Губою – 104 років, що мав родину із 13 осіб, значковим товаришем Гаврилом Вареником, який оселився із дружиною та шістьма дітьми.

Новопоселенці сіл Дракуля та Акмангіт відмовлялись сплачувати податки та виконувати повинності, вони вимагали відновити козацьке військо в Південній

Бессарабії. За їх пропозиціями територія війська мала об'єднувати землі межиріччя Дунаю та Дністра. Кіш та Січ мали розміщуватися у селі Акмангіт. Козаки вимагали виключних прав на користування землею, заняття рибним ловом і формування власних управлінських структур. За все це вони зобов'язувались охороняти кордон на Дунаї та Чорноморському узбережжі за прикладом Чорноморського та Уральського козацьких військ. Вони запевняли, що вразі виконання зазначених вимог відбудеться перехід із Задунайської Січі до Росії 1200 задунайських запорожців та 20 колишніх усть-дунайців [1, с. 12].

Враховуючи попередній досвід, уряд не вважав за можливе реалізувати такі пропозиції козаків, мотивуючи це тим, що вони «неблагонадежные для пограничной стражи», через те, що «единоземцы их находятся в турецких владениях возле самой границы» [8, арк. 70].

Розглядаючи ці вимоги, міністр внутрішніх справ Василь Ланський досить чітко зрозумів, що козаки, «виключаючи себе з колоніального відомства, намагаються зберегти у своєму внутрішньому правлінні певну незалежність, властиву їм із попередніх способів життя» [7, арк. 94 зв.]. В усіх вимогах козакам було рішуче відмовлено, і вони підпорядковувались Комісії казенного поселення в Бессарабії.

У середині 20-х рр. XIX ст. ставлення царської адміністрації до козаків у Бессарабії помітно змінюється. Із Задунайської Січі в 1824 р. почався масовий вихід козаків у російські межі, що було викликане спробами Османської імперії використати задунайців для придушення національно-визвольного руху у Греції. Відіграла свою роль й агітація усть-дунайців, зокрема, значкового товариша Ксавелія Чернявського. Переважна більшість вихідців селилася в Бессарабії разом із усть-дунайськими козаками, відмовляючись від підпорядкування відомству іноземних колоній.

Це створило в прикордонні певну напругу. Прагнучи стимулювати подальший вихід задунайців і враховуючи підготовку до війни з Портою, уряд у лютому 1827 р. дозволив задунайським запорожцям селитися разом із усть-дунайцями. Задунайці звільнялися на 10 років від податків, військового постою та інших повинностей, переселення до колоній іноземних поселень було не обов'язковим, їм надавалось 30 дес. землі на родину. Усть-дунайці звільнялись на три роки від сплати податків і на 10 років від військового постою.

Перехід запорожців тривав до початку російсько-турецької війни 1828–1829 рр. У зв'язку зі збільшенням населення в Акмангіті, частина задунайських запорожців і усть-дунайців перейшла на нове місце в Аккерманському повіті, де в 1827 р. заснувала село Старокозаче.

Напередодні нової російсько-турецької війни 1828-1829 рр. російський уряд посилив заходи щодо ліквідації Задунайської Січі. Вже у травні 1828 р. відбувся перехід частини задунайців разом із кошовим отаманом Йосипом Гладким у межі Російської імперії. Із задунайців, які перейшли з отаманом, сформували Дунайський козацький полк і оселили його з 1831 р. в Олександрівському повіті Катеринославської губернії, де полк перетворили на Азовське козацьке військо. З козаків, які оселились у Бессарабії до 1828 р., уряд сформував Дунайське козацьке

військо. Військо розміщувалось в Аккерманському повіті і нараховувало 11 станиць та хуторів: Акмангит, Староказачя, Волонтирівка, Михайлівка, Петрівка, Каїри, Фараонівка, Костянтинівка, Миколаївка-Новоросійська (Байрамча), Троїцька, Миколаївка. Напочатку формувати Дунайське військо дозволили з козаків задунайських, усть-дунайських та чорноморських козаків, які проживали в Бессарабії. Збереглась інформація від поліцейських дільничих про населені пункти де проживали ці козаки протягом 1812-1835 р. Якщо умовно поділити розміщення їх за географічним принципом, виявляється наступна картина [10, арк. 5-169; 4, арк. 74]. Південні повіти Бессарабії: Аккерман – 47 родин (233 особи), Аккерманський повіт – 15 родин (38 осіб), Бендери – 36 родин (50 осіб), Бендерський повіт – 8 родин (22 особи), Ізмаїльський повіт – 1 родина (2 особи). Центральні та північні повіти: Кишинів – 65 родин (216 осіб), Кишинівський повіт – 7 родин (10 осіб), Оргеєвський повіт – 30 родин (51 особа), Ясський повіт – 2 родини (5 осіб). Зауважимо, що найбільша кількість козаків були неодружені.

Серед населених пунктів Бессарабії, в яких проживали українські козаки частіше інших зустрічаються: Аккерманський та Ізмаїльський повіти – Шабо, Раскайці, Паланка, Каплани, Коркмази, Слободзея Ганесси, Нерушай, Шагани, Пуркар, Монаши, Бакчалія, Чобручі, Ташлик, Аджидере, Молога, Кам'яний міст, Ганкишла, Галілешти, Гричешти, Татарбунари, Вилкове та інші; Бендерський повіт – Ганчешти, Калфа, Токузи, Бакчалея, Юрчень, Спея, Танатар та інші; Кишинівський повіт – Васни, Городешти, Сипотени, Буда; Оргеєвський повіт – Старі Дубосари, Русешти, Дольна, Герешени, Буди, Лопатня, Печешти, Мерзешти, Мошкауці та інші; Ясський повіт – Кобильні, Воронковугуй та інші. Усього понад 80 населених пунктів [10, арк. 5-169].

Понад 250 осіб відразу у 1828 р. почали преселятися у станиці Дунайського війська [8, арк. 21-33]: чорноморській усть-дунайській козаки із Аккермана – 25 родин, Аккерманського повіту – 29 родин, Ізмаїла – 4 родини, Ізмаїльського повіту – 18 родин, Рені – 2 родини, Кілії – 3 родини, Бендер – 21 родин, Бендерського повіту – 11 родин, Кишиніва – 35 родин. Ще було понад 200 осіб, тих хто не бажав переселятися до Дунайського війська, з них 60 осіб планували переселитися на Кубань у Чорноморське військо. У 1835 р. усіх, хто не переселився до козацького війська, мали виключити зі списків, проте згодом, цей термін продовжили до 1840 р. [4, арк. 95].

Серед козацьких родин, які проживали в Бессарабії, зазначимо, наприклад, в Аккермані родину осавула Онісіма Григоровича Візіра з одруженим сином. Осавулу на час перепису було 110 років, родина мала будинок і сад; Якова Івановича Папушоева з дружиною та сином, йому виповнилось 99 років. У Кишиневі проживав козак Ніца Петрович Кондріка, 32 років із родиною у 8 осіб; Кишинівського повіту у селі Городешти проживали козаки-брати Бобек-Лефтер, Іван та Василь. У цьому селі кожен брат мав будинок, два сади, а Іван тримав 60 овець. В Оргеєвському повіті проживав козак Лазар Кречун із родиною, він мав будинок, два сади, 13 пнів бджіл, 45 сажених землі, два воли, дві корови та двох коней [9, арк. 5-16; 11, арк. 2-15].

Зазначимо, що із середини 20-х років XIX ст. розпочинає реалізовуватися проект графа М.С. Воронцова з переселення 20 тисяч сільських жителів внутрішніх губерній Російської імперії в Бессарабію. Переселення відбувалось із двох українських губерній – Чернігівської та Полтавської, в яких проживали козаки колишньої Гетьманщини. Так, в Аккерманський повіт із різних сіл Чернігівського, Борзнянського, Новозибківського, Козелецького, Остерського, Сосницького та Суразького повітів Чернігівської губернії переселилось понад 155 родин, із сіл Гадяцького повіту Полтавської губернії – 25 родин. Тут переселенцям виділяли 4650 десятин землі на порожніх ділянках, у той самий час відомо, що окремі родини підселялись до вже існуючих населених пунктів, зокрема, до Царичанки та Петропавлівки [3; 6, арк. 31-42; 5, арк. 145]. У 1835 р. переселення до Бессарабії з цих губерній припинили через брак вільної землі та значний потік болгарських переселенців-колоністів.

Усе вище зазначене може свідчити про те, що протягом першої третини XIX ст. українське козацтво міцно осіло на території Бессарабії та активно розпочало розвивати економічний потенціал краю. Аналіз документальних джерел виявив декілька етапів масового розселення козаків на цій території: один із них пов'язаний із заснуванням та існуванням Задунайської Січі в Добруджі в кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. На цьому етапі українські козаки розселялись у пониззі річок Дністра та Дунаю, центрами їхньої локалізації були райони Кілії та Вилкового на Дунаї, Аккермана та Сороки на Дністрі. Наступний етап пов'язаний із російсько-турецькими війнами 1806-1812 та 1828-1829 рр. На цьому етапі спостерігається розселення козаків на більш широкому просторі всією територією Бессарабії разом із містами Аккерман, Ізмаїл, Бендери, Кишинів, Оргеєв тощо. На відміну від попереднього етапу, козаки оселялись із родинами та засновували нові населені пункти.

Література

1. Бачинська О. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр. – Одеса, 1998.
2. Бачинська О. Козацтво в “післякозацьку добу” української історії. – Одеса, 2009.
3. Держархів Одеської області. – Ф.1. – оп. 214. – Спр.10 за 1824 р.
4. Держархів Одеської області. – Ф.1. – Оп. 214. – Спр. 11 за 1825 р.
5. Держархів Одеської області. – Ф.1. – Оп. 214. – Спр. 2 за 1834 р.
6. Держархів Одеської області. – Ф.1. – оп. 214. – Спр. 4 за 1835 р.
7. Національний архів Республіки Молдова. – Ф.454. – Оп.1. – Спр.1.
8. Російський державний військово-історичний архів. – Ф.395. – Оп.135. – Д.133.
9. Центральний державний історичний архів України в м.Києві. – Ф.245. – Оп.2. – Спр. 1.
10. Центральний державний історичний архів України в м.Києві. – Ф.245. – Оп.2. – Спр. 8.
11. Центральний державний історичний архів України в м.Києві. – Ф.245. – Оп.2. – Спр.10.

ОДЕСА В АГРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ (ГРУДЕНЬ 1917 – ГРУДЕНЬ 1918 РОКІВ)

Д.Я. БОНДАРЕНКО,

канд. іст. наук, ст. наук., співробітник,
Одеський історико-краєзнавчий музей
(Україна)

Одеса – головний порт та військово-морська база, що забезпечує присутність України в Чорноморському басейні; саме вона була головною ціллю російських зазіхань під час більшовицької навали 1918 року, про що згадував у своїх спогадах більшовицький головнокомандувач В. Антонов-Овсієнко [1, т. 3, с. 8, 99]. Вивчення даної проблеми, як частини Визвольних змагань, набуло особливого значення в працях вітчизняних дослідників: М. Ковальчука [2; 7], О. Тимощука [13] та Я. Тинченка [14; 15], та іноземних, наприклад, К. Мунголланда [21], Т. Ставроу [22]. Проте, найбільш відомі іноземні дослідники, як П. Кенез [5; 20] та Дж. Бредлі [19], все ще розглядають Одесу 1918 року в контексті громадянської війни «білих» та «червоних» у Росії та інтервенції військ Антанти.

Треба зазначити, що зовнішня політика більшовицького уряду Росії ґрунтувалася, на перший погляд, на принципах, які взаємо виключають один одного: права націй на самовизначення і створення самостійних держав та одночасно на експорті пролетарської революції з метою створення «світової федерації республік робітників та селян», про що було зазначено у ст. 2 Конституції РСФРР, прийнятої 10 липня 1918 року [7]. Більш того, 23 травня 1918 року під час відкриття мирних переговорів у Києві між РСФРР та Українською Державою головою української делегації С. Шелухіним закономірно було поставлено питання про правову природу радянської Росії, на що було отримано відповідь від голови російської делегації Х. Раковського, що РСФРР – це не національна держава, а федерація рад робітників та селян, тобто де є радянська влада, там є РСФРР [8, с. 10; 17, арк. 1-5]. Справа в тому, що право націй на самовизначення більшовиками розглядалось у контексті класової боротьби, тобто класове самовизначення: національна держава – «самовизначення буржуазії», а радянська республіка – «самовизначення пролетаріату». Задля цього паралельно з національним урядом штучно створювався радянський, який отримував військову допомогу з боку радянської Росії; далі міждержавна війна перетворювалась на нібито внутрішню громадянську.

Перш за все «радянське самовизначення» та «експорт революції» відчували на собі нові держави, Україна і Фінляндія, що виникли в результаті розпаду Російської імперії. Деякі сучасні українські дослідники вважають, що саме так звана «тріумфальна хода радянської влади» була першим досвідом гібридної агресії з боку радянської Росії [2, с. 123-135].

Власне кажучи, так звана гібридна війна – винахід не В. Путіна, отже він адаптував політичні прийоми більшовицьких вождів В. Леніна та Й. Сталіна, що

вони застосовували проти України в 1918 році, та проти Фінляндії двічі в 1918 та в 1939 роках, а саме: прикриття зовнішньої агресії штучною внутрішньою громадянською війною, створення штучних та маріонеткових радянських урядів із нібито власними військами, які насправді формувалися на території Росії, використання російських гарнізонів на територіях нових держав для участі у війнах проти національних урядів, проведення актів терору, саботажу, ідеологічних диверсій проти нових держав, за участю місцевих ідейних колабораціоністів, повстання та повалення законної влади в містах місцевими більшовиками з наближенням до міст радянських військ задля прикриття прямої агресії радянської Росії. Це давало можливість стверджувати, що радянську владу встановлювали нібито місцеві «трудящі маси» за допомогою революційного радянського війська. Саме так більшовики перетворювали визвольні війни на «громадянські». Проте, офіційно більшовицький уряд відмовлявся визнавати факт агресії з боку Росії. Зокрема, під час Брест-Литовських мирних переговорів Німеччина вимагала виведення радянських військ із України та Фінляндії, на що російська радянська делегація відповідала, що нібито російських радянських військ у цих країнах нема, там відбуваються внутрішні громадянські війни. Більш того, офіційно більшовицький, так званий, «Народний Секретаріат» оголосив війну Українській Центральній Раді 17 січня 1918 року [14, с. 104-105]. Під час мирних російсько-українських переговорів у Києві 1918 року Х. Раковський заперечував наявність міждержавного конфлікту, наголошував на непричетності Росії до війни в Україні: *«У вас була війна внутрішня, вона скінчилася відомим чином, це є питання, яке нас, з точки зору держави, не стосується»* [18, арк. 64].

Перша спроба більшовиків захопити владу в Одесі відбулася 27-28 грудня 1917 року, фактично, після публікації ультиматуму Раднаркому Українській Центральній Раді в одеській пресі 24 грудня 1917 року [6, с. 135]. Головною рушійною силою більшовиків були робітники судноремонтного заводу РОПіТ, залізничних майстерень, розкладені матроси Чорноморського флоту та кримінальні елементи з окраїн міста (Молдаванка, Пересип), із яких було сформовано так звану червону гвардію [6, с. 133-134]. Більшовики, необхідно визнати, активно використовували кримінальників [6, с. 134]: згідно теорії П. Сорокіна, кримінальники становлять найбільш революційну соціальну групу, оскільки їх вимоги не зможе задовільнити жодне суспільство [12, с. 270, 275-276, 283, 285]. Проте, повстання більшовиків у грудні 1917 року було приречене на поразку, оскільки вони не мали ані кількісної, ані якісної переваги: 1,5 тис. червоногвардійців проти 2 тис. гайдамаків, не враховуючи юнкерів двох військових училищ міста [6, с. 133-142; 14, с. 192; 15, с. 117-118].

На відміну від Києва, куди було націлено наступ головних радянських сил, Одеса перебувала у глибокому тилу: в січні 1918 року фронт проходив по лініях на Сході: Бахмач–Конотоп–Глухів–Полтава–Кременчук–Катеринослав–Олександрівськ; та Заході: Рівне–Проскурів–Вінниця–Могилів–Подільський [6, с. 494-495, 501]. Користуючись моментом, що 18 січня 1918 року значна частина Одеської гайдамацької дивізії відбула на фронт у район Олександрівська та

Нікополя [15, с. 119], більшовицький ревком 21 січня прийняв рішення розпочати виступ у ніч із 26 на 27 січня 1918 року [15, с. 120].

Друге повстання більшовиків в Одесі відбулося 27-31 січня 1918 року, та завершилося цього разу вже перемогою червоних завдяки вже кількісній перевазі в силах, переважно з найманців: колишніх військовополонених із країн Четверного союзу (болгар, угорців, хорватів), та китайців, завезених в якості дешевої робочої сили ще царським урядом [14, с. 195; 15, с. 118]. Крім того, більшовики спиралися на розкладених матросів Чорноморського флоту, дезорганізованих солдатів деяких тилових частин колишньої російської армії, залізничників та кримінальників із Молдаванки та Пересипу. Червону гвардію підтримували артилерійським вогнем лінійний корабель «Ростислав», гідрокрейсер «Алмаз» (перетворений більшовиками на плавучу буцегарню та катівню), інші кораблі Чорноморського флоту, що стояли на рейді в Одесі, та панцерний мотовагон «Заамурець» із боку залізниці [14, с. 195-199; 15, с. 118-123].

На відміну від повстання червоної гвардії в Києві 29 січня – 4 лютого 1918 року, одеське так зване «січневе повстання» відбувалося під сепаратистськими гаслами; його перемога призвела до проголошення 31 січня 1918 року більшовицьким ревкомом так званої Одеської радянської республіки, яка визнала петроградський Раднарком як вищу владу. Командувачем усіма радянськими збройними силами в Україні та на «півдні Росії» було призначено ката Києва М. Муравйова, який так само розгорнув червоний терор в Одесі, що є підтвердженням особливого значення Одеси для радянської Росії.

Треба зазначити, що так звана «Одеська радянська республіка» під час наступу на Одесу австро-угорських військ розглядалася більшовиками як частина «півдня Росії» поряд із іншими штучно створеними радянськими республіками: Донецько-Криворізькою, Донською та Тавридою. Головнокомандувачем «радянських республік Півдня Росії» був В. Антонов-Овсієнко [11, л. 21, 31-36, 217].

Проіснувала «Одеська радянська республіка» недовго: 28 лютого 1918 року розпочався наступ Австро-угорської Східної армії на Одесу [16, с. 196-197], 4 березня радянською владою оголошено мобілізацію в Одесі до лав так званої «Червоної армії республіки», проте, вже 12 березня о 2.30 на станції Роздільна Одесу було здано двом австрійським офіцерам, що прибули на автомобілі [3, с. 16]. 14 березня 1918 року (вже після евакуації більшовицьких військ із Одеси) «головнокомандувач Республіки» М. Муравйов телеграфував із Миколаєва до Петрограда В. Леніну: «Причина залишення Одеси явне повстання проти радянської влади більшості одеських робітників, які не дали майже жодного червоногвардійця для боротьби ані проти румунської олігархії, ані проти австро-германців» [4, л. 47-48, 52]. На відміну від Одеси, яку більшовики покинули без бою, Миколаїв австрійці взяли штурмом, а Херсон вони брали штурмом двічі, перший раз утримати не змогли, тому остаточно зайняли тільки 5 квітня 1918 року [16, с. 198].

Чоторнадцятого березня 1918 року з нагоди заняття Одеси австро-угорськими військами одна з німецьких газет повідомляла: «Втрата Одеси є великим ударом для Великоросії, але не є несправедливістю, тому що Одеса повинна належати Україні» [10, л. 6].

Під час мирних переговорів у Києві між делегаціями РСФРР та Української Держави голова російської мирної делегації Х. Раковський наголосив на тому, що Одеса нібито «не хоче бути в Україні», висловлював необхідність «проведення плебісциту» [17, арк. 181 зв.].

Після підписання 12 червня 1918 року перемир'я між РСФРР та Українською Державою, більшовикам вдалося окрім Києва відкрити своє дипломатичне представництво в Одесі, що свідчить про виключне значення міста для інтересів радянської Росії. В Одесу у якості консула радянської Росії було призначено такого собі Бека, колишнього мешканця Катеринослава, розшукуваного в Українській Державі за чисельні кримінальні злочини (пограбування, вбивства), головним завданням якого було усілякими засобами сприяти поширенню більшовицької агітації, щоб цим швидше «запалити весь світ вогнем соціальної революції» [9, л. 277-278.]. Результат діяльності більшовицького консульства в Одесі широко відомий: терористичні акти, в тому числі вибухи порохових складів, створення під дахом консульства «червоної гвардії».

Після поразки Німеччини та Австро-Угорщини в Першій Світовій війні та денонсації Раднаркомом РСФРР умов Брест-Литовського договору розпочався новий наступ більшовицьких військ на Україну. Цього разу, згідно планів радянського командування, що відображено в спогадах В. Антонова-Овсієнка, головним напрямком було обрано не Київ, а саме Одесу, Миколаїв та Херсон, із метою опинитися в чорноморських портах раніше за війська Антанти, та не дозволити країнам Антанти здійснити висадку десанту [1, т. 3, с. 8]. Але цього не сталося через повільну евакуацію військ Німеччини, та швидке проведення десантів в Одесі, Миколаєві та Херсоні багатонаціональних сил Союзників (Франція, Греція, Польща, Сербія). Всього в Чорноморські порти було висаджено 23 тисячі грецьких та 15 тисяч французьких військовиків [22, р. 321].

В Одесі значна частина III-го корпусу на чолі з генеральним значковим О.Березовським та військово-морської бази на чолі з віце-адміралом Д. Ненюковим оголосила себе частиною російської добровольчої армії А. Денікіна, інша – на чолі з військовим старшиною В. Змієнком визнала владу Директорії, але зберігала нейтралітет проти гетьманців [15, с. 247; 20, р. 181]. 17 грудня 1918 року в Одесі розпочалася висадка в порту багатонаціонального союзного контингенту військ Антанти: французи (включно з колоніальними алжирцями, марокканцями, в'єтнамцями), греки, поляки, навіть серби і після семигодинного бою оволоділи містом [20, р. 182]. Упродовж шести тижнів Союзники зайняли Миколаїв, Херсон, Тирасполь і вийшли на лінію Тирасполь–Бірзула–Колосівка–Миколаїв–Херсон [21, р. 342], але виконати повністю поставлене завдання: замінити німецькі та австро-угорські війська в Україні до

створення міцних місцевих антибільшовицьких сил, – вони не змогли [19, р. 138; 20, р. 182].

Одеса в 1918 році для Української Держави та з 2014 року для сучасної України – головна військово-морська база та головний транспортний вузол у Чорноморському регіоні. Саме тому вона розглядалась в агресивних планах більшовицької Росії як одна з головних цілей разом із Києвом. Слід зазначити, що історія має властивість повторюватись, тому в 2014 році Одеса знов стала об'єктом російських зазіхань, їй відводилося провідне місце у так званому проекті В. Путіна «Новоросія», за тим самим сценарієм, написаним 1918 року з деякими змінами в назвах, наприклад, «Одеська народна республіка» замість «Одеської радянської республіки», та «Федеральний округ Новоросія» замість «радянських республік Півдня Росії».

Література

1. Антонов-Овсеенко В.А. Записки о Гражданской войне. – В 3-х т. – Т. 1. – М. – Л.: 1924 – 271 с.; Т. 2. – М. – Л., 1928 – 298 с.; Т. 3 – М. – Л., 1932 – 350 с.
2. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. – Київ, 2016. – С. 122-138.
3. Головин Н.Н. Российская контрреволюция в 1917-1918 гг. – В 5-ти ч. – 12 кн. – Таллинн, 1937; Ч. II. – Кн. 4, 5. – 89 с.
4. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 130. Совнарком. – Оп. 2. – Д. 572.
5. Кенез П. Красная атака, белое сопротивление. 1917-1918 / пер. с англ. К.А. Никифорова. – М.: Центрполиграф, 2007. – 287 с.
6. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917-1918 рр. – Т. 1. – Київ: ВД Стилос, 2015. – 608 с.
7. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1918.htm#1>
8. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань: Збірник документів і матеріалів / Передмова, примітки, покажчик імен О.І. Лупандін. – Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. – 368 с.
9. Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 71 (Истпарт). – Оп. 35 (Документы, относящиеся к Гражданской войне на Украине). – Д. 436.
10. Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 71 (Истпарт). – Оп. 35 (Документы, относящиеся к Гражданской войне на Украине). – Д. 474.
11. Российский государственный военный архив. – Ф. 14. Штаб Главнокомандующего Советскими войсками России. – Оп. 1. – Д. 1.
12. Сорокин П. Революция и социология. Бойня: революция 1917 года // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов; пер. с англ. С. А. Сидоренко. - М.: Политиздат, 1992. – С. 172-230.
13. Тимошук О. Державна Варта Української Держави (історико-юридичний аналіз). – Київ, 1998. – 72 с.
14. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918 рр.). – Львів, 1996. – 371 с.
15. Тинченко Я. Українські Збройні Сили березень 1917 р. — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — Київ: Темпора, 2009. – 480 с.
16. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / В. Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. – Київ: Ніка-Центр, 2015. – 512 с.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАГОВУ). –

- Ф. 2607. Українсько-російська мирна конференція. – Оп. 1. – Спр. 1.
18. ЦДАВОВУ. – Ф. 2607. Українсько-російська мирна конференція. – Оп. 1. – Спр. 2.
19. Bradley J. Allied Intervention in Russia. – Lanham – New York – London: University of America Press, 1968. – 251 p.
20. Kenez P. Civil War in South Russia, 1919-1920. The Defeat of the Whites. – Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1977. – 378 p.
21. Munholland K. The French Army and Intervention in Ukraine // *Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbor States, 1918-1919.* / Edited by P. Pastor. – Boulder – Highland Lakes – New York, 1988. – P. 335-356.
22. Stavrou Th. Greek Participation and the French Army Intervention in Ukraine // *Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbor States, 1918-1919.* / Edited by P. Pastor. – Boulder – Highland Lakes – New York, 1988. – P. 321-333.

УДК--94(477) «1920»

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ОДЕСИ У 1920-х РОКАХ: ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ

О. І. БОНЬ,

канд. іст. наук, доц.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

(Україна)

Перше десятиліття більшовицького режиму в Україні позначилось кардинальними змінами у всіх сферах суспільного життя. Окрім політичних зрушень, відбулись визначальні соціальні зміни. У фокусі цих змін була інтелігенція УСРР. Важке матеріальне і соціальне становище, ідеологізоване ставлення режиму до цієї важливої соціальної спільноти перетворило її на соціальну та політичну маргінальну групу. Вона перебувала на межі фізичного виживання на початку 1920 рр. Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ), як громадська і частково державна організація у 1920-1930 рр. став значним фактором матеріальної підтримки вчених радянської України. Та одночасно засобом приборкання інтелігенції та її інтеграції до радянської системи. У 1921-1923 рр. його дванадцять представництв і відділень були відкриті у найбільших університетських та наукових центрах України, яка опинилась під контролем більшовиків.

ВУКСВ діяв при уряді УСРР і його робота мала комплексний характер та виходила за межі діяльності традиційної профспілки. Причиною для його створення стало украй важке матеріальне становище представників науки і вищої освіти під час голоду 1921-1923 рр. Але і після закінчення голоду та покращення соціально-економічної ситуації у республіці він продовжував працювати. Оскільки виявився зручним механізмом по обліку вчених (а це була основа для контролю уряду соціальної та громадської активності різних груп населення), впливу на їх матеріальний, а, відповідно, і на психологічний стан. Тому до сфери, якими опікувався ВУКСВ, було віднесено не тільки культурно-просвітницьку роботу, робочий час, санаторно-курортне та пенсійне забезпечення, інші соціальні

- Ф. 2607. Українсько-російська мирна конференція. – Оп. 1. – Спр. 1.
18. ЦДАВОУ. – Ф. 2607. Українсько-російська мирна конференція. – Оп. 1. – Спр. 2.
19. Bradley J. Allied Intervention in Russia. – Lanham – New York – London: University of America Press, 1968. – 251 p.
20. Kenez P. Civil War in South Russia, 1919-1920. The Defeat of the Whites. – Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1977. – 378 p.
21. Munholland K. The French Army and Intervention in Ukraine // *Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbor States, 1918-1919.* / Edited by P. Pastor. – Boulder – Highland Lakes – New York, 1988. – P. 335-356.
22. Stavrou Th. Greek Participation and the French Army Intervention in Ukraine // *Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbor States, 1918-1919.* / Edited by P. Pastor. – Boulder – Highland Lakes – New York, 1988. – P. 321-333.

УДК--94(477) «1920»

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ОДЕСИ У 1920-х РОКАХ: ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ

О. І. БОНЬ,

канд. іст. наук, доц.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

(Україна)

Перше десятиліття більшовицького режиму в Україні позначилось кардинальними змінами у всіх сферах суспільного життя. Окрім політичних зрушень, відбулись визначальні соціальні зміни. У фокусі цих змін була інтелігенція УСРР. Важке матеріальне і соціальне становище, ідеологізоване ставлення режиму до цієї важливої соціальної спільноти перетворило її на соціальну та політичну маргінальну групу. Вона перебувала на межі фізичного виживання на початку 1920 рр. Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ), як громадська і частково державна організація у 1920-1930 рр. став значним фактором матеріальної підтримки вчених радянської України. Та одночасно засобом приборкання інтелігенції та її інтеграції до радянської системи. У 1921-1923 рр. його дванадцять представництв і відділень були відкриті у найбільших університетських та наукових центрах України, яка опинилась під контролем більшовиків.

ВУКСВ діяв при уряді УСРР і його робота мала комплексний характер та виходила за межі діяльності традиційної профспілки. Причиною для його створення стало украй важке матеріальне становище представників науки і вищої освіти під час голоду 1921-1923 рр. Але і після закінчення голоду та покращення соціально-економічної ситуації у республіці він продовжував працювати. Оскільки виявився зручним механізмом по обліку вчених (а це була основа для контролю уряду соціальної та громадської активності різних груп населення), впливу на їх матеріальний, а, відповідно, і на психологічний стан. Тому до сфери, якими опікувався ВУКСВ, було віднесено не тільки культурно-просвітницьку роботу, робочий час, санаторно-курортне та пенсійне забезпечення, інші соціальні

питання, а й облік тих, хто мав потребу у матеріальній допомозі – академічному пайку, одязі, взутті, ліках тощо.

Діяльність ВУКСВ уже досліджується українськими істориками. Так О. А. Коляструк зупинилась загалом на характеристиці діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 1920 рр. [1]. Вона зазначала, що ВУКСВ створений спеціальним положенням РНК УСРР 31 жовтня 1921 р., на основі попередніх рішень уряду радянської України [2, арк. 7]. К.В. Діденко досліджувала сприяння ВУКСВ соціальному забезпеченню вчених [3] та діяльність комітету з відкриття Будинків вчених у радянській Україні у 1920 рр. [4]. Сергій Білокінь розглядав діяльність Київського будинку вчених, як вченої корпорації у його персоніфікованому вимірі [5]. Питаннями матеріального становища науковців займалася Г. Брега [6].

Метою дослідження є висвітлення основних напрямків діяльності ВУКСВ у 1920 рр. у великому науковому центрі України – Одесі.

Важливо зазначити думку С.І. Білокона, що за науковців більшовицька влада взялася раніше, а ніж за митців, які були об'єднані у творчі спілки [5, с. 288]. Відразу із становленням радянської владної системи наукова інтелігенція була об'єднана у профспілки чи організації, які мали соціально-розподільчі та регуляторні функції. І про це свідчить той факт, що ВУКСВ очолив партійний діяч Д. Мануїльський. Слушною також видається думка О. Коляструк про те, що із тимчасового органу допомоги вченим, науково-педагогічним працівникам та митцям ВУКСВ став постійним через соціально-економічні потреби не тільки інтелігенції, а і уряду. І після перших років існування він перетворився на «сполучну ланку у взаєминах влади і інтелігенції, був випробуваним регулятивним інститутом і налагодив необхідну на той час систему контролю над нею» [1, с. 100].

Всеукраїнський комітет сприяння вченим мав кілька основних напрямів роботи. Важливою функцією ВУКСВ був облік наукових працівників. На початку 1920 рр. вони були розділені на молодих наукових робітників та 1-5 категорії (5 – найбільш заслужені науковці, згодом поділ змінився). Так на січень 1924 р. в Одесі рахувались молодими науковими робітниками 178 осіб, 1 категорії – 174, 2 – 124, 3 – 56, 4 – 18, 5 – 2. Загалом 552 особи (третє за кількістю місце в УСРР). Це майже у двічі менше ніж у Києві та Харкові (по 1003 особи) і у двічі більше ніж у Катеринославі, який йшов четвертим. Загалом у республіці було на обліку 3097 наукових працівників (із них категоріальних – 2554) [7, арк. 1]. Зауважимо, що за підрахунками С.Г. Водотики серед науковців Одеси у 1928 р. було 163 суспільствознавці (11,7%), з них 101 працював у науково-дослідних установах [8, с. 88].

Облік науковців був не тільки основою суспільного контролю, а і соціального забезпечення. Зокрема, такого важливого у той час постачання продуктів (академпайки). У звіті ВУКСВ за листопад 1922 – листопад 1923 рр. зазначено, що загалом академпайки скорочено майже на половину (до 4000 при потребі 5500). Важлива деталь – існували сімейні пайки (забезпечували і родину вченого), які значно зменшували загальну кількість тих науковців, які могли

сподіватись на продовольчу допомогу. Загалом одеські науковці із зазначеного числа отримали 775 академпайків (можна порівняти з найбільшою кількістю у Харкові – 1272). Застосовувався ще один важіль впливу – грошовий (додаткове академічне забезпечення). За невеликої кількості (2276 в УСРР) грошова частина пайка доходила до незначної частини вчених із запізненням. Було видано її 373 одеситам-науковцям (тільки категоріям, молодим науковцям не надавались) [7, арк. 2-2а].

Цікавою є мова згаданого звіту. Так необхідність організації відпочинку науковців обґрунтовувалась їх «крайньою втомою» з часів «імперіалістичної» війни і впливом цього на розумовий і життєвий імпульс, який слабнув та впливав на продуктивність наукової творчості. Можна зазначити прагматичний підхід влади до вирішення соціальних питань учених [7, арк. 2а]. Для вирішення цього нагального питання у Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі було заплановано у 1922 - 1923 рр. будинки відпочинку на 180 місць на місяць. І хоча створити місця відпочинку у такому обсязі у той рік не вдалось, лікування для тих, хто найбільше його потребував було реалізовано. У «ремонтній» кампанії (так її називає архівний документ) того літа пройшло 800 осіб (включаючи спеціально організований кримський санаторій у горах біля Ялти). І це у той час як Центральний комітет допомоги вченим у Москві відмовив у путівках на Кавказ і Крим. Потрібно визнати, що суттєвою допомогою стали й інші заходи щодо покращення побуту – екстрена грошова допомога, здешевлення квартир, зменшення податків, улаштування їдалень, клубів, гуртожитків, виплати за втратою працездатності (на 672337 крб. – із 14208669 крб. кошторисних асигнувань) [7, арк. 5-7].

Організаційну роботу в Одесі здійснювало відділення секції ВУКСВ (були ще у Києві, Харкові, Катеринославі). Вся матеріальна та грошова частина допомоги в регіонах здійснювалась через Секції наукових робітників – профспілку науковців. А те, що матеріальна допомога була вкрай потрібна навіть відомим вченим, свідчить той факт, що академік Федір Шміт у лютому 1922 р. змушений був просити відріз тканини на штани і черевики, які йому рішенням керівного органу ВУКСВ було видано. Суттєва деталь – звернення кожного науковця розглядалось і протоколювалось окремим пунктом [9, арк. 5 зв.]. Саме у цьому була одна із причин того, що гостро стояло питання еміграції вчених із України через тяжке матеріальне становище.

Не краща була ситуація з матеріальним і грошовим забезпеченням наукової інтелігенції в Одесі. У кінці 1921 р. у відчаї листом із поміткою «терміново» завідувач губерньської профспілки працівників освіти повідомляв, що академпайків мало бути відпущено 526 сімейних (1315 одноособових), а отримав Одеський губерньський комітет продовольства (саме через губерньські органи розподіляли пайки) лише 526 одноособових пайків і ця помилка призвела до «катастрофи» [10, арк. 7]. Вже у січні 1922 р. на листі з Одеси заступник наркома освіти Я. Ряппо червоним олівцем напише резолюцію про те, що вжив заходів, а губерньському відділу освіти загрожував «погром» за те, що при перегляді списків

виявилось, як губвиконком та інші владні органи призначили академпайок своїм службовцям [10, арк. 10-10 зв].

Інколи допомога не доходила до одеських науковців через організаційні причини. Так був анульований через закінчення його терміну наряд на вивезення до Одеси 100 пудів пшеничного борошна, 50 пудів копченості, 50 пудів круп у березні 1922 р. [10, арк. 2]. Зауважимо, що наряди ці передавались ВУКСВ до губернських органів розподілу продовольства.

Вагомим чинником впливу на матеріальне становище наукової інтелігенції у 1920 рр. була заробітна платня. У працівників освіти і мистецтва радянської України середня норма була встановлена по кожній губернії окремо, в залежності від економічного її становища і співвідношення кількості радянських службовців та працівників освіти. У одеській губернії на 1922 р. була встановлена платня у 159 крб. Зауважимо, що в Київській – 145,1 крб., Донецькій найбільше – 257,9 крб., а найменша – у Подільській – 88 крб. Одещина посідала 4 місце (після Київської, Донецької та Харківської губерній) в УСРР за кількістю працівників освіти – 8870 (з них апарат – 660 осіб) [10, арк. 18]. За даними С. Водотики значно зросла платня наукових працівників у зв'язку зі стабілізацією фінансової системи та значним підвищенням зарплати після 1923 р. Але зауважимо, що радянський червінець дорівнював половині довоєнного карбованця. Зарплатня дореволюційного ординарного професора становила 500 карбованців, а академік у 1925 р. отримував 115 червінців, у 1927 р. – 180 червінців [8, с. 104].

П'ятнадцятого червня 1928 керуюча справами ВУКСВ С.М. Бойм, розглянувши поданий кошторис, зверталася з проханням до Секції наукових робітників Одеси (а саме через неї йшло фінансування ВУКСВ) подати докладний реєстр 25 наукових працівників, яким можливо було б видавати додаткове академічне забезпечення. Одночасно пропонувалось для отримання коштів на ремонт Будинку відпочинку в Одесі укласти дефектний акт комісії з представника секції, завідувача будинку відпочинку, міського інженера та представника фінконтролю. Також вимагала негайно надіслати реєстраційні картки тих наукових робітників, яким видавалося того року додаткове академічне забезпечення [11, арк. 8].

Не менш важливим важелем соціального впливу владних органів на наукову інтелігенцію було квартирне питання. В умовах «житлових криз» у великих містах після руйнувань 1918-1920 рр. Це питання було особливо гострим. Двадцять шостого січня 1928 р. на засіданні бюро ВУКСВ під головуванням академіка Д. Багалія розглядалась справа розподілу коштів на житлове кооперативне будівництво наукових працівників. Київська, Харківська і Одеська секції наукових робітників зробили заявку на 1250000 крб. кредиту. Одеса передбачала побудувати 37 квартир по 3 кімнати на 380 тис. крб. (Харків – 60-65 квартир, Київ – 40-41 квартиру). Архівний документ передав напружену атмосферу боротьби за кошти на засіданні. І Одеса була не у кращому становищі, оскільки там, вважалось, була менша житлова криза. Загальне зменшення кредитів на житлове будівництво рішенням РНК до 300 тис. крб. та додаткових банківських коштів (250 тис крб.) призвело до зміни розподілу грошей. У

результаті чого Одесі не передбачалось державного кредиту, а лише 50 тис. крб. при умові надання коштів банком. Із огляду на те, що Одеса могла отримати таку невелику суму, секція наукових робітників вирішила звернутись до Окрвиконкому та Одеської Житлоспілки, за підтримки ВУКСВ, із проханням внести до плану будівництва житловий кооператив «Одеський науковий робітник». Але і документи травня 1928 р. показують, що одеські науковці так нічого і не отримали та змушені були ставити це питання перед урядом УСРР [12, арк. 1-3, 9]. Як бачимо із звіту ВУКСВ за 1930/1931 р. питання житлового будівництва для одеських учених так і не зрушило з мертвої точки [13, арк. 12].

Впливала держава на становище інтелігенції, і одеської зокрема, також і через пенсійне забезпечення. У звіті ВУКСВ за жовтень 1926 - лютий 1927 р. із загальної кількості 58 виклопотаних в УСРР академічних пенсій (дорівнювали окладу) на Одеських учених припадало 5 повних і 9 половинних. У наступному році у Одесі вже отримували 14 академічних і 30 персональних пенсій [14, арк. 4, 8, 10].

Окремим, комплексним напрямком роботи ВУКСВ і його місцевих органів було створення і діяльність Будинків вчених. Першим у УСРР було створено саме Одеський будинок вчених. Він спочатку розміщувався по вул. Щепкіна, 12. Почав працювати з 1 листопада 1922 р. ще до офіційного відкриття у 1923 р. і об'єднував у перші роки понад 200 вчених. Першим керівником Будинку вчених в Одесі став професор С. Й. Шатунівський, заступниками – І. А. Гібш, Л. О. Піпер, секретарем Н. А. Моїсеїв, членом-скарбником – В.Й. Анатоліїв [11, арк. 7]. Із 1930 рр. і до сьогодні Будинок вчених розташований у відомому зразку міської панської садиби ХІХ ст., який дійшов у добре збереженому вигляді маєтку Толстих за адресою Сабанєєв міст, 4 [15]. Одеські вчені отримали майданчик для своєї корпорації першими (після відкриття у Петрограді у 1921 р. та Москві у 1922 р.), згодом і у Харкові – у 1924 р. У Києві Будинок вчених відкрився 24 грудня 1924 р. Перші загальні збори відбулись 12 лютого 1928 р. [4, с. 315]. Його головою був обраний О. К. Дорошкевич.

Основним змістом роботи Будинку вчених став зв'язок між науковцями та широкою громадськістю. Розпочалась робота дуже активно – у 1923 р. здійснено 20 доповідей (без окремих тематичних літературних вечорів та ювілеїв) [4, с. 311-312]. У архіві ВУКСВ відклався план роботи Одеського будинку вчених на 1927-1928 р. Він зафіксував діяльність семи комісій: лекційної, літературно-художньої, музичної, бібліотечної, екскурсійної, редакційно-видавничої та комісії щодо роботи гуртків. Працювала також і їдальня. Передбачались різноманітні форми роботи: переважно лекції, доповіді, вечори наукової інформації, бібліографічні вечори, вечірній робітничий університет, виступи у Будинку Червоної армії, крупних робітничих клубах, диспути, ювілеї, виступи письменників, критичні огляди художніх виставок. Також передбачалось видання 3-4 рази на рік збірників, невеликих брошур [11, арк. 3-5].

У фінансовому звіті Одеського будинку вчених за 1927-1928 бюджетний рік (1.10. 1927 - 1.10. 1928 р.) можна порівняти згаданий план роботи та його реальне виконання, яке відобразилось у витратах чи прибутках. Так головні надходження

були від ВУКСВ (6000 крб.) і Секції наукових робітників та профспілки (2020, хоча планувалось 12000 крб.). Суттєву частину становили членські внески – 2303.25 крб. (план – 2400 крб.). Також Одеський будинок учених сам здобував кошти: концерти та художні читання (2129.35 крб.), платня лекторам гуртків від слухачів (663.40 крб.), прибуток із концертів для коштів на їдальню (963.51 крб.). Загалом було використано 15316.17 крб. [11, арк. 11]. Проводилась і значна організаційна робота у тому бюджетному році – правління мало 19 засідань, комісії – 73 засідання, вечірній пролетарський університет – 41. Відбулась велика кількість засідань гуртків (цікаво, що найбільшим був гурток української мови – 39 членів і 76 засідань) і товариств (Комітет красзнавства, Товариства імені К. Костанді, Товариства одеських художників, письменників та інших). Прочитано 55 доповідей, відбулося 32 концерти. З повідомленнями виступали відомі науковці Одеси: хранитель та директор Одеського історико-археологічного музею М. Болтенко («Археологія за 10 років Жовтня»), історик О. Ванштейн («Сучасна Франція» – саме у 1927 році він побував у науковому відрядженні у Парижі), археолога і мовознавця С. Дложевського («Мовознавство за 10 років Жовтня»). Відвідало Одеський будинок учених у звітному році 26721 осіб [11, арк. 13-14].

Із огляду на таку роботу керуючий справами ВУКСВ С.М. Бойм повідомляла 22 листопада 1928 р. Секцію наукових робітників Одеси, що на наступний бюджетний 1928/1929 рік заплановано значне збільшення видатків (до 11000 крб.) на утримання Будинку вчених: адміністративно-господарські витрати – 2000 крб., культурно-освітні – 5500 крб., екскурсійні – 2000 крб., на їдальню – 1500 крб. [11, арк. 20].

Таким чином, можна підсумувати, що ВУКСВ у 1920 рр. проводив значну роботу щодо соціальної та організаційної підтримки вчених. Одеса стала одним із головних в УСРР центрів цієї роботи. Найважливішими напрямками роботи в Одесі стали: виплата академічних і персональних стипендій, видача продуктових і грошових академпайків, оздоровлення вчених. Порівняно з Києвом і Харковом залишився нереалізованим, за відсутності державної підтримки, напрямок житлового кооперативного будівництва. Найбільш успішною була діяльність Будинку вчених в Одесі. Він розгорнув різноманітну просвітницьку та наукову роботу.

Література

1. Колястрок О. А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. XX ст. / О. А. Колястрок // Інтелігенція і влада. – 2008. – Вип. 13. – С. 97-111.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 331, оп. 1, спр. 4, 37 арк.
3. Діденко К. В. Діяльність всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціального забезпечення науковців УСРР у 20-х рр. XX ст. / К. В. Діденко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 40. – С. 125-128.
4. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим з відкриття Будинків вчених в Україні (1920-і рр.) / К. В. Діденко // Гуржіївські історичні читання. – 2014. – Вип. 7. – С. 308-310.

5. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20 – 50-ті рр. XX ст.) / Білокінь Сергій // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – 2008. – Вип. 14. – С. 288-305.
6. Брега Г. Питання матеріального становища науковців України у діяльності профспілок об'єднань (20 – поч. 30-х років). В кн.: Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. - К., 1996. – Вип. 2.
7. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 68, 30 арк.
8. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія. – Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. – 336 с.
9. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 14, 232 арк.
10. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 15, 69 арк.
11. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 300, 20 арк.
12. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 325, 18 арк.
13. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 390, 26 арк.
14. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 187, 34 арк.
15. Офіційний сайт Одеського будинку вчених – <http://science-house.odessa.ua/>

УДК 640.443:316.624–055.2

ШИНКИ ЯК ОСЕРЕДКИ НАРОДНИХ РОЗВАГ ТА ЖІНОЧОЇ ДЕВІАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ

О.А. БОРОДЕНКО,

канд. іст. наук, ст. викладач,

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(Україна)*

Християнські норми здавна повчали людей дотримуватися праведної поведінки, тобто наслідувати Божим заповідям: «не вкради», «не вбивай», «не чини перелюбу» тощо. Проте соціальний статус, матеріальний стан та соціокультурні особливості суспільства Гетьманщини впливали на поведінкові стратегії жінок та породжували їхні асоціальні прояви, а осередками такої девіантності передусім були шинкові хати. Тому в дослідженні звернімо увагу на маловивчену в українській історіографії проблематику шинкарства, яка передбачає власну авторську інтерпретацію маловідомих, навіть маргінальних аспектів, які зрідка потрапляли у коло спеціальних наукових дискурсів. На прикладі переважно сільського соціуму Полтавського полку спробуємо з'ясувати, завдяки матеріалам Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 років, окремим судовим справам, художньої та мемуарної літератури, чисельність корчмів у селах, графік їхньої роботи та розкрити певні впливи винокуріння на життя жінки ранньомодерного часу.

Корчмаабошинок (від нім. *Schenke*) – в Україні будівля або заїзд, де продавалися спиртні напої. Завідувачами таких закладів були корчмарі (шинкарі), робота яких уважалася непристойною для «добрих людей» [1, с. 302]. Загалом ставлення українського простолюду до шинкових хат було неоднозначним і дуалістичним. Вони були своєрідними розважальними центрами певних

5. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20 – 50-ті рр. XX ст.) / Білокінь Сергій // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – 2008. – Вип. 14. – С. 288-305.
6. Брега Г. Питання матеріального становища науковців України у діяльності профспілок об'єднань (20 – поч. 30-х років). В кн.: Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. - К., 1996. – Вип. 2.
7. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 68, 30 арк.
8. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Монографія. – Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. – 336 с.
9. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 14, 232 арк.
10. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 15, 69 арк.
11. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 300, 20 арк.
12. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 325, 18 арк.
13. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 390, 26 арк.
14. ЦДАВОУ, ф. 331, оп. 1, спр. 187, 34 арк.
15. Офіційний сайт Одеського будинку вчених – <http://science-house.odessa.ua/>

УДК 640.443:316.624–055.2

ШИНКИ ЯК ОСЕРЕДКИ НАРОДНИХ РОЗВАГ ТА ЖІНОЧОЇ ДЕВІАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ РАННЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ

О.А. БОРОДЕНКО,

канд. іст. наук, ст. викладач,

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
(Україна)*

Християнські норми здавна повчали людей дотримуватися праведної поведінки, тобто наслідувати Божим заповідям: «не вкради», «не вбивай», «не чини перелюбу» тощо. Проте соціальний статус, матеріальний стан та соціокультурні особливості суспільства Гетьманщини впливали на поведінкові стратегії жінок та породжували їхні асоціальні прояви, а осередками такої девіантності передусім були шинкові хати. Тому в дослідженні звернімо увагу на маловивчену в українській історіографії проблематику шинкарства, яка передбачає власну авторську інтерпретацію маловідомих, навіть маргінальних аспектів, які зрідка потрапляли у коло спеціальних наукових дискурсів. На прикладі переважно сільського соціуму Полтавського полку спробуємо з'ясувати, завдяки матеріалам Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 років, окремим судовим справам, художньої та мемуарної літератури, чисельність корчмів у селах, графік їхньої роботи та розкрити певні впливи винокуріння на життя жінки ранньомодерного часу.

Корчмаабошинок (від нім. *Schenke*) – в Україні будівля або заїзд, де продавалися спиртні напої. Завідувачами таких закладів були корчмарі (шинкарі), робота яких уважалася непристойною для «добрих людей» [1, с. 302]. Загалом ставлення українського простолюду до шинкових хат було неоднозначним і дуалістичним. Вони були своєрідними розважальними центрами певних

територіальних громад, які несли необхідну «порцію» позитиву, адже, окрім народних святкувань, родинних зустрічей, візитів до церков та ярмарок – інших утішливих заходів майже не було. Проте, у них було й зовсім відмінне «обличчя», наповнене девіантністю їхніх відвідувачів, представників як жіночої так і чоловічої статей.

За свідченнями очевидців тих часів, до шинків приходили цілими родинами. Ще у XVII ст. французький інженер та воєнний картограф Гійом де Левассер Боплан в своєму «Описі України» зазначав певні деталі вільного проведення часу українцями: «Існує звичай у селах цього краю, що в неділю та свята селяни разом із жінками та дітьми збираються по обіді до корчми; там вони проводять решту дня за частуванням» [2, с. 74]. Подібно поет-монах кінця XVII – початку XVIII ст. Климентій Зіновій у своїх віршах схвально ставився до винокурного промислу за те, що він «для веселости лю(д)зскои: а не для причини зло(и) або те(ж) нелю(д)скои» [3, с. 145]. За його спостереженнями алкоголь сприяв народним веселошам, тобто приносив людям переважно позитивні емоції.

Цьому сприяло й те, що корчми існували практично у кожному селі. Наприклад, по одній такій хаті було в селах Стасовцях, Трибах та Жуках, хоча за ревізією 1726 р. в останньому населеному пункті було зафіксовано два панських шинка, а також «*шенки державческие*» [4, с. 117, 126]. У переписних джерелах вони позначалися, як «*шинкові бездворі хати*». Важливу роль, очевидно, відігравало місце розташування закладів для розваг. Відомо, що здавна багато з них будувалися на шляхах сполучення. Подібно й трибовський шинок знаходився по дорозі в Полтаву на території маєтку генерального обозного Семена Васильовича Кочубея [5, арк. 33].

Дещо більш докладну інформацію про корчми можна дізнатися, для прикладу, із переписних книг села Диканьки. У володіннях статного радника Павла Васильовича Кочубея було двоє шинків, які знаходилися по двом вулицям. Перший – по Личковій, мабуть, прозваній так через господаря шинка Микити Лічка. Інший такий осередок був на вулиці Белаусовій, у якому Петро Победренко продавав «чарками квас та вино господнє» [6, арк. 119-120]. У козачій частині села, імовірно, були ще хати-розваг, принаймні одна. Про таку дізнаємося зі «сказки» вдови-козачки Параскевії Декненової, яка вказала на додатковий заробіток промислом – «шинкуванієм горячим вином» [7, с. 203].

Отже, все вказує на очевидну популярність корчемних хат у сільських громадах. Так само й український дослідник Ю. Волошин відзначає, що шинкарство було поширеним явищем навіть серед населення старообрядницьких слобод, в яких не практикувалася повна заборона на алкоголь, а лише дотримувалася досить сувора обмеженість його споживання [8, с. 274]. Натомість, в українських селах не було чітко визначених норм до розпивання спиртних напоїв, що, у свою чергу, сприяло розбещеності сільських мешканців. Саме про безмірне пияцтво зазначав Президент II Малоросійської колегії П. Румянцев, вважаючи, що через це простий народ втрачав не тільки працелюбність, але «часто и жизни безвременно лишается, умалчивая, что множество пьяных во сне

и въ бешенстве по дорогамъ, въ городах и по селеніямъ, къ омерзению всегда відеть случается» [9, с. 142-143].

Узагалі, шинки були закладом, де не тільки переважали як найперше пияцтво, але й проституція та злочинство. Так, у III Литовському Статуті 1588 р. зазначалося, що «в таковых коръчмахъ покутных уставичне забойства, злодейства, розъбой и инъшіе многие збытки деются» та процвітав продаж пивом, медом та горілкою (Р. 14, Арт. 33) [10]. Недаремно спеціальним указом від 31 грудня 1737 р. передбачався контроль «о бытіи корчемныхъ делахъ въ ведомстве Полицеймейстерской Канцеляріи» [11, с. 380-382]. Щоправда, поліцейські органи в Гетьманщині були скоріше виключенням. У полковому місті Полтава поліція, мабуть, була відсутня, а про наявність осередків цих правоохоронних органів в українських селах годі й говорити. Очевидно, що не було великої потреби у них, адже норми поведінки в домодерному суспільстві регулювалися традицією [12, с. 17]. Утім, можна припустити, що своєрідну правоохоронну функцію в населених пунктах могла виконувати козака міліція (компанійці, сердюки), яку граф П. Румянцев прагнув перетворити на регулярне військо [13, с. 427].

Прикметно, що були спроби й державного регулювання шинкарства. Свідченням цього був Сенатський указ «О времени для продажи вина въ питейныхъ домахъ» від 12 січня 1765 р. Ним було враховано літні польові роботи та змінено час продажу спиртних напоїв з 9 ранку й до полудня 7 годин. У літній час передбачалося проводити продаж вина зранку і до вечора «отъ выстрела до выстрела жъ пушечного», імовірно, майже цілі сутки. Взимку «кабаки» повинні починати працювати в 7 годин по полуночі, а зачиняти в 6 годин пополудню [14, с. 5]. Певно, щоновий графік роботи шинків створював додаткові умови для зростання девіантної поведінки їхніх відвідувачів, передусім жінок, які, іноді, на рівні з чоловіками вдавалися до активного вживання алкоголю.

Зокрема, в одній з українських пісень, записаних П. Чубинським, оспівувалася жінка, яка «пішла до шинкарки: водки напилася» [15, с. 677]. Доволі типову історію самотньої жінки-п'яниці наводить О. Левицький. Вдовиця Вовчиха після смерті чоловіка досить швидко опустилася як морально так й матеріально. Її будинок перетворився на покривлену халупу, яку сусіди нарекли «хаткою на курячій ніжці», а «всі достатки пішли за вітром». Сама вдовиця все частіше прикладалася до чарки та, мабуть, перетворилася на хвору алкоголізмом жінку [16, с. 11-12]. Такі випадки частократного надуживання спиртного особливо з-поміж самотніх, обездолених жінок, напевно, були непоодинокими. Зрозуміло, що пияцтвом вони прагнули загасити біль жіночої самотності, а односельчани, відстоюючи честь сім'ї, роду, найбільше засуджували недбайливість, пияцтво, гультьяйство та неповагу до своїх рідних.

Прикметно, що велике значення мала міра та частота розпивання спиртних напоїв жінками. Девіантною можна вважати скоріше поведінку неконтрольованого, перебільшеного споживання продуктів винокуріння. За висловленням В. Маслійчука, на кінець XVIII ст. дев'яцією радше було утримання від уживання алкоголю, так як до спиртного українці привчалися змалку, адже «горілка» (водка) у малороссовъ въ большомуъ употребленіи: ее пьют не только

мужчины, но и женщины, и даже дети» [17, с. 199-201; 18, с. 109]. Крім того, майже всі злочини, скоєні жінкою, були пов'язанні з уживанням продуктів гуральництва. Отже, пияцтво доволі часто було каталізатором жіночої злочинності, блудодіянь, позаяк одна девіація породжувала іншу.

Проте, якщо деякі жінки вдавалися до блуду за збігом обставин, то для інших це був промисел, а здавна осередками розпусти вважалися саме шинки [19, с. 17-18]. Із-поміж чинників розпутної поведінки можна виокремити наступні: крайня бідність, жебрацтво та голод; втрата батьків та матерів, вигнання з родинного дому; повна самотність та безпорадність; необхідність утримання престарілих, слабких здоров'ям батьків або ж, за відсутності останніх, своїх малолітніх сестер та братів, а іноді племінників та племінниць; покинутість жінок солдатами, офіцерами або іншими чоловіками; розбещеність своїми господарями наймичок, а потім вигнання; мотивованість пришлих людей можливими додатковими заробітками [20, с. 517]. Так само сучасний італійський демограф Массімо Ліві Баччі серед демографічних причин, які породжували людські «пороки» (проституцію, неприродні стосунки, аборти) називає нестачу їжі, голод та жебрацтво [21, с. 62].

Зрозуміло, що така розпутна поведінка жінок у тому суспільстві каралася. Зокрема, за християнськими традиціями таким маргіналізованим особам призначалася епітимія й чекало пекельне покарання в потойбічному світі, а також існувала загроза заразитися «прилипливою французкою болезню» [19]. Непоодинокими випадками шинкових блудодіянь були й ті, які пов'язані не тільки з самотніми жінками, але й насамперед із заміжніми. Зокрема, в одній із судових справ підданий переяславського полку Іван Подвальний просив розлучення зі своєю дружиною Мариною, яка звинувачувалася у позашлюбному співжитті, пияцтві та втечах від нього. Позивач указав, що за три роки матримоніального союзу дружина не хотіла з ним жити за християнськими настановами, «погрузивъ себя необычайному пьянственному страстию и позабивъ о страхахъ божихъ, чиня от меня побег, делаетъ по своей ненасытности со многими ... безстыдние блудодеяния». А одного разу вона пішла до шинкової хати, у якій з Іваном Мартосом відбулося розпутне гріхопадіння [22]. Так, завдяки матеріалам указаного «его-документу», автор мимоволі зафіксував факт присутності саме у корчемних хатах розваг випадків блудодіянь.

Отже, підбиваючи підсумки, не можна категорично негативно висловлюватися про шинкові будинки народних зборищ та девіацій, оскільки вони несли необхідне спілкування між людьми, а також були місцями народних гулянь та святкувань. Проте, з іншого боку, їх можна вважати осередками жіночої розпусти, пияцтва та різної злочинності. Вони знаходилися практично у кожному населеному пункті. Окремі Сенатські укази прагнули регулювати їхню діяльність та графік роботи.

Література

1. Словник української мови: у 11 т. – Т. 4 . (І-М) [І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін.] – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.

2. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України / Гіом Левассер де Боплан. [пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця]. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.
3. Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті / Климентій Зіновійв. – Київ: «Наукова думка», 1971. – 391 с.
4. Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII-XVIII ст.): [Текст] / упоряд. коментарі, вступ, стаття – Мокляк В.О.; Полтав. краєзнавч. музей. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – Т. III: Компуті та ревізії Полтавського полку. Ревізія 1723 р. Ревізія 1726 р. – 768 с.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві(ЦДІАК України), ф.57, оп.2, спр. 520, 344 арк.
6. Там само, спр. 252, 362 арк.
7. Там само, спр. 526, 215 арк.
8. Волошин Ю. Суперечки в «государевих описних малоросійських розкольніцьких слободах»: анатомія одного конфлікту XVIII ст. / Ю. Волошин. // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: 2007, Вип. 2. – С. 265-279.
9. Записка о усмотренных въ Малой Россіи недостаткахъ и неустройствахъ, о исправленіи которыхъ Малоросійской коллегіи трактовать должно // Авсеенко В. Г. Малороссія въ 1767 году. Эпизод изъ исторіи XVIII столетія. По неизвестнымъ источникамъ / В. Г. Авсеенко. – Київъ: Въ университетской типографіи, 1864. – С. 137-152.
10. Статут Великого княжества Литовского 1588 года / Подг. О. Лицкевич. [Електрон. версія]. – Мн.: 2002-2003. – Режим доступа: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.
11. Полное собрание законов Российской империи, с 1646 года [в 45 т.]. – СПб.: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии, 1830. – Т. X. – 996с.
12. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765-1769 рр. / [упор., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина]. – К.: Наш час, 2012. – 576 с.
13. Багалеї Д. Генеральная опись Малороссии / Д. Багалеї // Київская Старина. – К: 1883. – № 11. –С. 402-432.
14. Полное собрание законов Российской империи, с 1646 года [в 45 т.]. – СПб.: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии, 1830. – Т. XVII. – 1142 с.
15. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отделъ. Материалы и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. – Т. V. СПб., 1874.
16. Левицький О. Суд над матерями-злочинцями в давній Україні / О. Левицький. // Правник. Орган Українського Правничого Товариства в Києві. – К.: Ч. 2, 1918. – С. 8-14.
17. Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва)/ В. Маслійчук. // Соціум. Альманах соціальної історії. – К.: 2005, Вип. 5. – С. 197-207.
18. Россія. Полное географическое описаніе нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русскихъ людей [Подъ ред. В.П. Семенова и В.И. Ламанскаго]. – Т. VII. – С.Петербургъ: Изд. А.Ф. Девріена, 1908. – 518 с.
19. Бороденко О. А. Розпуста як прояв девіантної поведінки самотніх жінок Гетьманщини XVIII століття / О.А.Бороденко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип.XXXIII. – С. 17-21.
20. Шашков С. С. Историческія судьбы женщины, детоубійство и проституція / С. С. Шашков. – С.-П.: тип. Ф.С. Сущинскаго, 1872. – 580 с.
21. Ливи Баччи, Массимо. Демографическая история Европы. Серия «Становление Европы» / Ливи Баччи, Массимо ; [пер. с итал. А. Миролубовой]. – СПб.: «Александрия», 2010. – 304 с.
22. ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 1221, 5 арк.

CRIMELE COMUNISMULUI DIN ROMÂNIA ȘI INVESTIGAȚIILE ARHEOLOGICE SPECIALE LA IICCR/IICCMER (2006-2016)

COSMIN BUDEANCĂ,

Ph.D., Senior Researcher,

*Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului
și Memoria Exilului Românesc, București, România*

The crimes of communism in Romania and the special archeological investigations at IICCR/IICCMER (2006-2016)

The article presents the archeological research conducted by the Institute for the Investigation of the Crimes of Communism and the Memory of Romanian Exile. This research had the purpose of identifying the common graves in which the members of the anticomunist resistance movement were buried and the detainees from the political prisons and labor camps. This research also intended to gather evidence for demonstrating the criminal character of the communist regime and bringing before the tribunals those who were guilty of these crimes.

Încă de la înființarea sa, prin Hotărârea de Guvern nr. 1724 din 21 decembrie 2005, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului (IICCR) a avut ca scop „investigarea și identificarea crimelor, abuzurilor și încălcărilor drepturilor omului pe întreaga durată a regimului comunist în România, precum și sesizarea organelor îndreptățite să ia măsuri în aceste cazuri” [1].

Pornind de la aceste atribuțiuni, primele investigații arheologice speciale sau demersuri de arheologie contemporană în cadrul Institutului au avut loc între 19-21 iulie 2006, în *Cimitirul Săracilor* din Sighetu Marmăției, județul Maramureș. Scopul acestora a fost de a căuta, descoperi și recupera osemintele sau rămășițele pământești ale unor foști deținuți politici, care au fost închiși și apoi au decedat, în condiții încă neelucidate pe deplin, în închisoarea politică din Sighet [2]. În cadrul acestei prime acțiuni au fost descoperite și cercetate patru morminte. În perioada 2-4 noiembrie 2006 a avut loc o a doua campanie de săpături în cadrul căreia au fost descoperite alte patru schelete aparținând unor persoane adulte și 10 schelete de copii, unii chiar nou-născuți. În paralel cu cercetările arheologice, polițiști și procurori din cadrul Secției Parchetelor Militare au desfășurat și audieri ale foștilor gardieni și angajați care au funcționat la Penitenciarul Principal din localitate. Începând cu această acțiune a demarat, practic, colaborarea dintre IICCR și Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție - Secția Parchetelor Militare.

În 2007 cercetările au continuat astfel:

Hălmăsău și Dealul Sașa-Poieni, comuna Spermezeu, județul Bistrița-Năsăud (24-25 aprilie 2007).

În cadrul acestor două acțiuni, la Hălmăsău au fost identificate și deshumate osemintele a patru tineri (Ioan Pop, Vasile Cristurean, Simion Căienar și Valer Căienar), cu vârste cuprinse între 16 și 20 de ani, iar pe *Dealul Sașa-Poieni* a fost descoperit mormântul comun unde au fost înhumate alte două persoane (Constantin Petruț și

Gavril Burzo). În al doilea caz unul dintre cei împușcați era militar în termen, iar cel de-a doilea avea 67 de ani. Cei șase au fost împușcați la 9 martie 1950 de către o trupă de soldați aparținând Securității Statului, care s-a deplasat în zonă pentru a captura și pedepsi persoane care au refuzat să se prezinte la încorporare, faptă considerată atunci drept opoziție față de regimul comunist [3].

Glodghilești, comuna Burjuc, județul Hunedoara (2-4 iulie 2007).

Au fost identificate osemintele lui Iosif Orșa, născut în 1901 și executat la 11 februarie 1950 de către doi ofițeri de Securitate. Motivul acestei execuții este încă neclar. Cert este că Iosif Orșa era unul dintre oamenii înstăriți din sat, proprietar de moară și foarte probabil un opozant al regimului (localnicii vorbesc inclusiv de legăturile pe care acesta le-ar fi avut cu luptătorii anticomuniști din zonă) [4].

Satu Mare (11 octombrie 2007).

Din cimitirul Greco-catolic din localitate au fost exhumate osemintele lui Tira Gheza, împușcat la 17 august 1949 împreună cu alte trei persoane de către ofițeri ai fostei Securități. Execuția celor patru (Biro Endre, Gyulai Sandor, Papp Endre, Tira Gheza,) a avut un caracter demonstrativ, în condițiile în care în satele Mărtinești și Odoreu din județul Satu Mare au avut loc în jurul datei de 14 august 1949 mai multe incidente între populația locală și activiști de partid, generate de apariția unor zvonuri potrivit cărora tinerii din sat vor fi duși la muncă în Uniunea Sovietică [5].

Comuna Feldru, județul Bistrița-Năsăud (27-28 aprilie 2009).

În cadrul acestei acțiuni au fost identificate osemintele lui Ioan Leonida Bodi, Ioan Ștefan Burdeț și Toader Dumitru. Cei trei făcuseră parte din organizația anticomunistă „*Liga Națională Creștină*” [6]. Ei au fost arestați, alături de multe alte persoane, și supuși unor anchete dure la Securitatea din Bistrița. În noaptea de 23/24 iunie 1949 au fost ridicați din arest, transportați cu mașina până în satul Nepos, apoi pe jos până pe *Dealul Crucii*, din apropiere, unde au fost executați în mod arbitrar, neexistând o sentință judecătorească de condamnare a lor.

În acest caz au fost identificați și responsabili de crimă, în persoana slt. Liviu Pangrațiu, plt. maj. Lucian Herța și plt. Traian Săsărman, dar procurorul a dat soluția de neînceperea urmăririi penale deoarece pentru infracțiunea de omor s-a împlinit termenul de prescripție, dar și pentru că Pangrațiu și Săsărman au decedat între timp. Herța Lucian nu a fost identificat [7].

Băiești, comuna Pui, județul Hunedoara (6-7 mai 2009).

Această intervenție a vizat identificarea și deshumarea osemintelor lui Petru Vitan, fost membru al organizației anticomuniste „*Liga Partizanilor Români din Hațeg*”, condusă de ing. Lazăr Caragea. La 21 noiembrie 1952 Petru Vitan a fost surprins de cadre ale Securității însoțite de soldați într-un bordei la câțiva kilometri de sat. A urmat o confruntare în urma căreia acesta și-a pierdut viața [8].

Teregova, județul Caraș-Severin (18-19 iunie 2009).

Intervenția în acest caz a fost una dublă, în sensul în care au fost vizate două locații, pentru găsirea rămășițelor pământești ale lui Petru Anculia (zis Miloi), Iovan Berzescu zis (Micșescu), Gheorghe Urdăreanu (zis Tunariu), Horia Smultea zis (Crișu). Cei patru au făcut parte din organizațiile anticomuniste conduse de notarul Gheorghe Ionescu din Teregova, respectiv cea condusă de frații Duicu [9]. Acțiunea a fost doar

parțial o reușită, în sensul în care au fost găsiți doar Gheorghe Urdăreanu și Petru Anculia [10].

Sălciua, județul Alba (27-28 august 2009).

Scopul acțiunii a fost exhumarea rămășițelor pământești ale lui Andrei Meșter, opozant al regimului comunist. El a fost capturat în vara anului 1948 și considerat de Securitate conducătorul unei „bande” de partizani, care în realitate nu a existat. Aproape trei luni a fost anchetat și torturat în arestul Securității din Turda, după care, în dimineața zilei de 19 octombrie 1948 a fost dus cu mașina Securității pe Valea Arieșului, la hotarul dintre comunele Poșaga și Sălciua, unde a fost împușcat [11].

Cătun Ancăiești, sat Dealul Capsei, oraș Câmpeni, județul Alba (1-2 septembrie 2009).

În acest caz a fost exhumat Nicolae Selagea, zis Mișu, fost membru al Partidului Național Țărănesc și membru al organizației anticomuniste *Frontul Apărării Naționale - Corpul de Haiduci*, condusă de maiorul Nicolae Dabija. Nicolae Selagea a fost urmărit de Securitate din toamna anului 1948 pentru că făcuse propagandă în favoarea P.N.Ț., dar a fost prins, în urma unei trădări, abia în 2 septembrie 1950. În schimbul de focuri cu trupele de Securitate, a fost rănit la un picior, iar apoi împușcat mortal, din apropiere, de maiorul Mihail Kóvaci, șeful Serviciului Județean al Securității Poporului Turda [12].

Sântejude Vale, comuna Țaga, județul Cluj (22 octombrie 2009).

Exhumarea lui Simion Mureșan, ca și majoritatea acțiunilor similare anterioare, a avut la bază o solicitare primită la IICCR de la rudele victimei. Acest caz a reprezentat și ultima intervenție arheologică specială din anul 2009. Simion Mureșan a fost împușcat de Securitate la 5 octombrie 1949 pentru că acordase sprijin și găzduire unor persoane urmărite, care se opuneau public politicii statului și autorităților comuniste [13].

În perioada 2006-2009 au existat și cinci cazuri de victime ale căror morminte au fost căutate fără a fi identificate, în cinci locații de pe teritoriul a patru județe: sat Berbești, comuna Giulești, județul Maramureș - Iuliu Maniu; sat Mușca, comuna Lupșa, județul Alba - Alexandru Macavei; comuna Teregova, județul Caraș-Severin - Iovan Berzescu și Horia Smultea; sat Leșnic, comuna Vețel, județul Hunedoara - Gașpar Iosif.

Pe lângă aceste acțiuni s-au mai desfășurat două campanii de identificare a unor posibile locuri de înhumare a deținuților politici decedați în anii '50. Prima a vizat coloniile de muncă din Insula Mare a Brăilei și s-a desfășurat în perioada 27-29 martie 2007 [14]. A doua a avut loc la Periprava, și pe lângă identificarea locurilor de înhumare al deținuților a avut ca scop identificarea unor foști angajați ai coloniei și fotocopierea certificatelor de deces din arhiva primăriei CA Rosetti. Această campanie s-a desfășurat la începutul lunii iunie 2008.

Prin Hotărârea de Guvern nr. 1372 din 18 noiembrie 2009 Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România și Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc au fost comasate, rezultatul fiind Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER). La 23 februarie 2010 este emisă o nouă Hotărâre de Guvern, în care prevederea art. 2, lit. a, conform căreia are ca scop „investigarea științifică și identificarea crimelor, abuzurilor și încălcărilor

drepturilor omului pe întreaga durată a regimului comunist în România, precum și sesizarea organelor în drept în acele cazuri în care sunt depistate situații de încălcare a legii” este înlocuită cu „administrarea și analizarea, de o manieră riguroasă și științifică, a memoriei regimului comunist din România, precum și a consecințelor acestuia, în directă colaborare cu celelalte instituții ale statului, în spiritul valorilor constituționale ale democrației, statului de drept și pluralismului”. Această modificare legislativă a fost urmată, la doar câteva zile, în 27 februarie, de una la nivelul conducerii Institutului. Astfel Marius Oprea [15], Stejărel Olaru și Lucia Hossu-Longin au fost înlocuiți cu Vladimir Tismăneanu, Ioan Stanomir, Mihail Neamțu, Bogdan Cristian Iacob. La scurt timp, noua echipă managerială – în concordanță și cu noul cadru legal în care funcționa Institutul – a decis că cercetările de arheologie contemporană nu mai reprezintă o prioritate, motiv pentru care s-a încheiat și colaborarea cu echipa de arheologi formată din Gheorghe Petrov, Horațiu Groza și Paul Scrobotă, care fusese implicată în toate investigațiile anterioare.

În anul 2011 au fost reluate cercetările de arheologie contemporană, fără însă ca acestea să fie asumate întru-totul de Institut (nu există pe site comunicat de presă ori raport de săpătură). Într-o primă fază a avut loc o cercetare preliminară, în urma căreia s-au fost obținut informații despre existența a două gropi comune în județul Suceava, iar apoi s-a acționat și în teren astfel:

Șcheia, județul Suceava (10-15 august 2011).

În zonă s-a deplasat o echipă formată din Adrian Cioflâncă (director de departament în cadrul IICCMER) și arheologi (conduși de dr. Neculai Bolohan, Universitatea „A.I. Cuza”, Iași). În apropiere, în colonia de muncă de la Ițcani (Unitatea 0720), care a funcționat între 28 octombrie 1952 - septembrie 1953, sute de persoane și-au pierdut viața din cauza condițiilor inumane de detenție și de muncă. Au fost intervievați o serie de martori care au vorbit de zeci sau sute de victime, care erau aduse, de obicei seara, cu căruța sau sania, și aruncate peste gard într-o margine a cimitirului din Șcheia, iar apoi îngropate în gropi comune.

Locul nu a fost marcat și nici nu sunt cunoscute numele celor îngropați acolo. În paralel cu cercetările de istorie orală, într-o margine a cimitirului indicată de aceștia au fost săpate patru secțiuni arheologice. Întrucât în ultimele decenii acea zonă a fost folosită și pentru alte înhumări, în special de populația săracă din localitate, săpăturile au fost sistate, șansele de identificare a foștilor deținuți din colonia Ițcani dovedindu-se a fi foarte mici.

Rădăuți, județul Suceava (15-19 august 2011).

Investigația, la care a participat aceeași echipă care a întreprins și acțiunea de la Șcheia, a avut loc în cimitirul din Rădăuți. Scopul intervenției a fost acela de a găsi osemintele a opt țărani din localitățile Calafindești și Frătăuții Noi, împușcați de Securitate în vara anului 1949, în timpul revoltelor împotriva cotelor din satele din nordul Moldovei. S-au realizat trei secțiuni arheologice distincte, conform indicațiilor date de martori, însă, din nefericire, la fel ca și la Șcheia, numărul mare de morminte nesemnificate din ultimele decenii au făcut ca identificarea celor uciși de autoritățile comuniste să nu fie posibilă [16].

La 23 mai 2012 la conducerea IICCMER a fost numită o nouă conducere, respectiv Dinu Zamfirescu, președinte al Consiliului Științific, și Andrei Muraru, președinte executiv, iar la 25 iulie 2012 Guvernul României emitea Hotărârea nr. 768 prin care se reintroducea la scopul Institutului „investigarea științifică și identificarea crimelor, abuzurilor și încălcărilor drepturilor omului pe întreaga durată a regimului comunist în România, precum și sesizarea organelor în drept în acele cazuri în care sunt depistate situații de încălcare a legii”.

La scurt timp după noua schimbare de conducere, s-a reluat colaborarea cu echipa de arheologi cu care Institutul a lucrat în perioada 2006-2010, cu atât mai mult cu cât și Marius Oprea a revenit în echipa IICCMER.

Aiud, județul Alba (2-5 iulie 2012).

Acțiunea din zona cunoscută sub denumirea de *Râpa Robilor* (fostul cimitir al penitenciarului din localitate), a avut ca scop căutarea, recuperarea și deshumarea osemintelor unor foști deținuți politici decedați în Penitenciarul Aiud în perioada regimului comunist, și a reprezentat o continuare a unei prime campanii de cercetări arheologice derulată în perioada 6-9 iunie 2011 de către Centrul de Investigare a Crimelor Comunismului din România. Potrivit unei statistici a Direcției Generale a Penitenciarelor, în intervalul 1950-1964, numărul total al deținuților politici din penitenciarul Aiud ar fi fost de 14.193, iar conform actelor nominale de deces aflate la Primăria Aiud, între 1945-1947 au decedat 149 de deținuți (jumătate acuzați de delikte politice), iar între 1948-1964 alți 437. Pentru a doua perioadă, după unele estimări neoficiale, cifra deceselor ar fi fost de circa 700 de persoane. În cele două campanii desfășurate la Râpa Robilor au fost găsite opt morminte (4+4), dintre care șapte aparțineau unor foști deținuți politici [17].

Cufoaia, oraș Târgu Lăpuș, județul Maramureș (26-27 iunie 2013).

Printre opozanții regimului comunist care au sfârșit tragic la sfârșitul anilor '40 s-a numărat și Alecsa Bel, proprietar de terenuri și animale, implicat în viața politică a localității natale și primar al acesteia între 1940-1946. Considerat de comuniști chiabur, supravegheat de Securitate, acuzat de sabotarea economiei, a fost nevoit să fugă de acasă și să se ascundă. A fost judecat în lipsă și condamnat la un an de închisoare. În 24 decembrie 1949 a fost capturat în propria casă și împușcat, sub pretextul (utilizat în multe alte cazuri de către Securitate), că ar fi vrut să fugă de sub escortă. Vinovați de uciderea lui Alecsa Bel, fără nici o sentință, sunt șase subofițeri de miliție, care au primit ordinul de la maiorul Nicolae Briceag, pe atunci șef al Securității fostului județ Someș cu reședința la Dej [18].

Târgu Ocna, județul Bacău (15-18 iulie 2013).

Acțiunea a avut loc în Cimitirul bisericii „*Sfinții Împărați*” din parohia Poieni și a reprezentat continuarea unei prime campanii de săpături arheologice, desfășurate de Centrul de Investigare a Crimelor Comunismului în România în perioada 5-7 septembrie 2011. În prima campanie au fost descoperite 11 morminte, iar în a doua alte 11. Scopul celor două acțiuni a fost acela de a căuta osemintele deținuților politici morți în penitenciarul-spital de la Târgu Ocna. Ca și în alte cazuri, investigațiile s-au derulat în porțiuni de cimitir în care au mai existat și înmormântări ulterioare, motiv pentru care

dintre cele 22 de scheletele identificate, se poate aprecia că doar 11 ar putea aparține unor foști deținuți politici decedați în penitenciarul din localitate.

Verendin, comuna Luncavița, județul Caraș-Severin (19-20 septembrie 2013).

Ioan Ienea, veteran de război din Verendin, a fost unul dintre susținătorii organizației anticomuniste conduse de colonelul Ion Uță, pentru că membrii acesteia îi solicitau frecvent ajutorul pentru repararea și întreținerea armamentului de infanterie pe care îl aveau. A fost arestat în primăvara anului 1949, dar a reușit să evadeze de sub escortă. S-a alăturat pentru o vreme organizației colonelului Uță, iar ulterior a stat ascuns într-un adăpost amenajat sub propria casă. Folosind torturile în anchete, autoritățile au aflat locul unde se ascunde și în 17 februarie 1950 un pluton de soldați din trupele de securitate au înconjurat casa și Ioan Ienea a fost împușcat în cap de un soldat. A fost scos în curte unde a murit la scurt timp. Ca și în alte cazuri, cadavrul a fost expus câteva zile în fața Primăriei din localitate, iar ulterior îngropat fără ca rudele sau ați localnici să aibă voie să asiste.

La 5 martie 2014 Andrei Muraru și-a dat demisia din funcția de președinte executiv al IICCMER, iar la 27 martie a fost numit în această poziție Radu Preda. Schimbarea nu a influențat, însă, programul cercetărilor de arheologie contemporană.

Sângeorș-Băi, județul Bistrița-Năsăud (14-15 iulie 2014).

Și în cazul lui Flore Tahâș, ucis de autorități la 25 iunie 1950, informațiile privind motivele care l-au transformat într-un inamic al regimului nu sunt foarte clare. Se pare, totuși, că ar fi avut legături cu membrii unei organizații de rezistență anticomunistă din zona Năsăudului. În 1949 a refuzat să plece în armată, iar în anul următor, după ce a fost încorporat, a dezertat și a stat ascuns prin păduri și pe la diverse cunoștințe în zona localității natale. A fost descoperit, alături de un alt fugar, Niculai Maxim, în noaptea de 24 spre 25 iunie 1950. A reușit să fugă și să se ascundă într-un lan de porumb, dar a fost împușcat. Cadavrul victimei a fost lăsat pe locul execuției sub pază până în 26 iunie, când s-a permis înmormântarea. În mod deosebit față de alte cazuri, autoritățile au acceptat desfășurarea unei înmormântări cu ceremonial religios și cu participarea rudelor și a câtorva localnici.

Verendin, comuna Luncavița, județul Caraș-Severin (5-6 mai 2015).

Un alt membru al organizației conduse de colonelul Ion Uță a fost și Petru Jurchescu. Pentru a nu fi arestat, la începutul lui 1949 s-a alăturat grupului de luptători anticomuniști din apropierea Verendinului. În 18 ianuarie 1949, dimineața devreme, împreună cu alți membri ai grupului, a încercat să procure armament de la un activist de partid din localitate, care avea o bună colaborare și Securitatea. A avut loc un schimb de focuri în urma căruia Petru Jurchescu a fost rănit grav în zona capului (potrivit mărturiilor glonțul intrase prin frunte și ieșise prin partea posterioară a cutiei craniene). A fost transportat acasă de trei localnici și în aceeași zi, reprezentanții Securității au încercat să obțină anumite informații de la el. A murit în 20 ianuarie 1949 și a fost îngropat în ulterior în cimitirul din localitate [19].

Comuna Bistra (Zona Groși), județul Alba (31 august - 2 septembrie 2015).

Una dintre cele mai importante organizații de rezistență anticomunistă care a activat în Transilvania, în zona Munților Apuseni, a fost *Frontul Apărării Naționale* –

Corpul de Haiduci, creată și condusă de maiorul Nicolae Dabija, alături de frații Alexandru și Traian Macavei [20].

Organizația a fost înființată în decembrie 1948. Pe teritoriul comunei Bistra, la o altitudine de 1200 de metri, s-a amenajat o tabără permanentă, iar în ianuarie - februarie 1949 s-au construit acolo două adăposturi. Organizația era structurată pe principii militare, avea un statut cu caracteristici de regulament militar, program de instrucție și un jurământ ce trebuia depus în 4 martie 1949 de toți membrii. Se redactase și o proclamație-manifest, ce trebuia răspândită prin țară. De altfel, Dabija intenționa să unifice și să coordoneze toate organizațiile și grupurile anticomuniste din zona Munților Apuseni, dar și să ia legătura cu alți luptători anticomuniști din țară.

În dimineața de 4 martie 1949, cei 22 de luptători anticomuniști aflați în tabără (între care și 3 femei), au fost atacați de trupe de securitate. S-a folosit armament de infanterie, grenade și încărcături de trotil și s-au înregistrat morți și de o parte și de alta. Dintre partizani au fost împușcați patru bărbați și o femeie, restul fie au fost prinși, fie au reușit să fugă, fiind ulterior capturați sau uciși.

A doua zi cadavrele luptătorilor morți au fost bătute în magazia de alimente a taberei (săpată în pământ) și a fost prăbușită structura superioară a acesteia peste ele. Cei cinci erau: Cigmăian Ioan, fost comerciant de animale. Arestat pentru activitate legionară și propagandă împotriva regimului comunist, a evadat din arestul Securității din Cugir și s-a alăturat grupului. Decean Petru, a intrat în atenția Siguranței în 1945 când, ca student al Facultății de Drept din Cluj, a participat la manifestații studențești anticomuniste. S-a mutat la București unde și-a continuat studiile și implicarea în politică, de partea național-țărăniștilor. Pentru a nu fi arestat, în 1947 s-a ascuns în București iar la sfârșitul lui 1948 s-a alăturat organizației. Maier Iosif era mecanic și alături de soția sa, Maier Ida Elena (împușcată în 4 martie 1949) au sprijinit organizații clandestine ce se opuneau regimului, iar pentru a nu fi arestați au fugit în munți și au intrat în organizația maiorului Dabija. Mitrofan Lucian a fost urmărit de autorități pentru că era activ în organizația de tineret a Partidului Național Țărănesc. În februarie 1948 a fugit de acasă și s-a ascuns. A fost arestat și anchetat în două rânduri de Siguranța din Alba Iulia în vara lui 1948, ceea ce l-a determinat să fugă în munți [21].

Până în prezent cadavrele acestora nu au fost reînhumate, în acest sens fiind făcute numeroase demersuri pe lângă autoritățile din Alba Iulia.

Sat Mesentea, comuna Galda de Jos, județul Alba (26 mai - 1 iunie 2016)

Mârza Traian și Gligor Traian, au făcut parte din organizația condusă de Ștefan Popa, care a activat în zona Munților Apuseni în 1949. Din cauza convingerilor sale politice, Mârza a dezertat din armată în octombrie 1948, s-a întors în sat și apoi s-a dus în munți, alăturându-se grupării lui Ștefan Popa. Gligor Traian se ocupa cu agricultura și creșterea animalelor. Nu se cunosc motivele plecării sale în munți și data, însă la sfârșitul lui 1948 era deja alături de partizani.

După destrucerea organizației maiorului Dabija, *Frontul Apărării Naționale - Corpul de Haiduci*, autoritățile s-au concentrat pe eliminarea grupării lui Popa. În 6 martie 1949 zona Muntelui Capra, unde gruparea lui Ștefan Popa își avea adăpostul într-o peșteră, a fost încercuită. Partizanii au reușit să scape și o parte din ei s-au retras pe Valea Cricăului. În 8 martie au fost surprinși într-o locuință sezonieră, iar în confruntare

Ștefan Popa și doi partizani au fost împușcați, iar alți doi luați prizonieri. De la aceștia din urmă s-a aflat că Mârza Traian și Gligor Traian sunt ascunși într-o casă din satul Mesentea. În 9 martie a avut loc o intervenția de amploare din partea forțelor de represiune, folosindu-se și grenade ofensive și incendiare. După masa cei din interior nu au mai tras. Mârza era decedat iar Gligor grav rănit. Potrivit martorilor, un securist i-a tras lui Gligor două focuri de armă în cap.

Cadavrele au fost dezbrăcate complet și expuse într-o încăpere, mai mulți localnici din zonă au fost aduși de autorități să vadă victimele. În 10 martie cadavrele au fost îngropate în grădina casei unde au fost uciși. Moartea lor nu a fost consemnată oficial în documente și nu există nici certificate de deces [22].

Comuna Bistra (Dealul Muntelui), județul Alba (19-20 septembrie 2016).

După acțiunea de eliminare a organizației conduse de maiorul Dabija au urmat o serie de acțiuni împotriva localnicilor care îi susținuseră pe fugari sau care aveau cunoștință de ei și nu anunțaseră autoritățile. Doi dintre supraviețuitorii din 4 martie 1949 au fost și Nicolae Selagea și Ihuț Traian, care până au fost, la rândul lor, uciși, au făcut o intensă propagandă anti-comunistă și au instigat populația din Bistra împotriva autorităților care voiau să facă o Gospodărie Agricolă Colectivă. Alături de ei în acest demers au mai fost și alți localnici, între care Pom Traian, Trifa Iosif și Andreșel Ioan. Primul dintre ei se ocupa cu agricultura și creșterea animalelor, și era considerat de comuniști chiabur. Pom și Trifa au fost reținuți, în 16 august 1950 și executați prin împușcare, în locuri diferite. În aceeași zi și Andreșel a fost ridicat de acasă și împușcat.

Pom Traian, victima exhumată de echipa IICCMER a fost îngropată în 17 august pe Dealul Muntelui la circa 5 km de centrul comunei, în locuri nemarcate, iar pentru aceasta au fost aduși cu forța rude ale sale și alți chiaburi din Bistra. Conform martorilor, pe el a fost pus un carton cu textul: „*Cine face ca mine, să pățească ca mine*”. Nici moartea lui Pom Traian nu a fost consemnată oficial în registrele de stare civilă.

Periprava, județul Tulcea (16-18 septembrie 2013; 25-28 mai 2015; 25-29 iulie 2016).

Între 1958-1963 numeroși deținuți politici au murit în colonia de muncă de la Periprava, din Delta Dunării și au fost înmormântați în cimitirul rușilor lipoveni. După acțiunea de documentare din iunie 2008 au urmat trei campanii arheologice în urma cărora au fost identificate și ridicate pentru expertize medico-legale rămășițe umane aparținând unui număr de 20 de persoane, o ultimă campanie fiind programată pentru vara anului 2017 [23]. În conexiune cu prima intervenție, la 18 septembrie 2013, IICCMER a solicitat Parchetului de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție începerea urmăririi penale împotriva fostului comandant al coloniei de muncă de la Periprava, colonel (r) Ioan Ficior, pentru săvârșirea infracțiunii de genocid [24], iar în 30 martie 2016 acesta a fost condamnat la 20 de ani închisoare pentru infracțiuni împotriva umanității, sentință rămasă definitivă în urma deciziei Înaltei Curți de Casație și Justiție din 29 martie 2017.

Și în perioada 2012-2016 au existat câteva investigații arheologice speciale în cadrul cărora nu au fost găsite victimele căutate. Astfel, în Tranișu, comuna Poieni, județul Cluj, în 18 august 2014 au fost reluate căutările lui Toader și Avisalon Șuşman,

căutați prima dată în 6-7 iulie 2011 de către CICCER. Între 28-29 aprilie 2014 la Năsăud, județul Bistrița-Năsăud au fost căutate osemintele lui Gheorghe Pașca și Gavrilă Rus, iar în perioada 15-17 septembrie 2014 a mai existat o tentativă (a patra) de găsire a lui Alexandru Macavei, la Mușca, județul Alba [25].

Printre aceste acțiuni care au vizat descoperirea de victime ale regimului comunist, s-au mai remarcat două campanii deosebite prin faptul că au avut drept scop descoperirea și recuperarea unor săbii de patrimoniu, care au aparținut unor generali și ofițeri ai fostei Armate Regale și care au fost confiscate de autoritățile comuniste pentru a fi distruse la Aiud. O parte din ele au fost ascunse în anii 1957 și 1960 de patru foști deținuți politici în Atelierul de Forjă al fabricii ce a funcționat în interiorul închisorii din Aiud. S-au desfășurat două campanii (în 22-26 octombrie 2012, respectiv în 22-28 mai 2013) însă fără succes.

De asemenea, în acest context ar mai trebui menționate și cele două campanii de cercetări arheologice efectuate în perioada 1-14 septembrie 2014 respectiv în octombrie 2015 în fosta colonie de muncă forțată de la Galeșu (astăzi Nazarcea, comuna Poarta Albă, județul Constanța), una dintre unitățile de muncă înființate pentru lucrările de construcție a Canalului Dunăre - Marea Neagră. Cercetările au fost inițiate și coordonate de cercet. dr. Radu-Alexandru Dragoman (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București) și Sorin Oanță-Marghitu (Muzeul Național de Istorie a României, București), însoțiți de arhitect Florina Pop, sub egida IICCMER. Demersul a pornit de la premisa că ruinele fostului lagăr se constituie într-o „memorie materială” a sistemului concentraționar comunist și a perioadei ulterioare, a cărei analiză arheologică, în relație cu alte surse istorice (documente de arhivă, memorialistică, mărturii orale etc.), poate contribui la o înțelegere mai nuanțată a unui segment din trecutul recent al României. Totodată s-a avut în vedere scoaterea la iveală a informațiilor conținute de sit, dar și conservarea și valorificarea pentru public a acestei memorii materiale [26].

Toate aceste investigații arheologice speciale au fost demarate în baza mandatului legal al Institutului și au avut la bază solicitări din partea rudelor sau urmașilor celor uciși, sau, în unele cazuri, au avut la bază cercetări întreprinse de către experții și colaboratorii Institutului. De altfel, cercetările în arhive și cele de teren au avut un rol determinant în buna desfășurare a acestui tip de activități. În urma lor au fost identificate informații importante despre cazurile respective și despre altele noi, dar mai ales despre natura criminală a regimului comunist în ansamblu.

Majoritatea acestor investigații au fost urmate de plângeri penale, care au fost adresate autorităților statului. De altfel am avut alături de noi și am beneficiat de sprijin din partea reprezentanților parchetelor militare, g-ral. magistrat dr. Dan Voinea, col. magistrat dr. Viorel Siserman, col. magistrat Radu Ilina, maior magistrat Septimiu Turcuș, comisar-șef de poliție Vasile Negulescu, comisar de poliție Sorin Căraușu, inspector de poliție Robert-Teodor Gheorghiu Ionescu, subcomisar de poliție Ciprian Stoica, inspector de poliție Călin Iuga, subinspector de poliție Sorin Mănăilă, subinspector de poliție Elek Marton, agent de poliție Marius Nicușor Căpățână, precum și medicii legiști: Lucian Pinte, Costel Siserman, Alin Căpâlnan, Gheorghe Vieru,

Marius Vartic, Elena Lechințan, Marius Toc, Dan Octavian Mărculescu, Cristian Gherman, Ștefan Anițan.

Cercetările în teren nu ar fi fost posibile fără suportul unor instituții ca Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Muzeul de Istorie din Aiud, Muzeul de Istorie din Turda, Penitenciarul Aiud, Colegiul Economic din Năsăud, a unor firme private (S.C. Raginoasa Transimpex Huedin, Casa de producție AGER FILM) și a unor oameni deosebiți, care au înțeles importanța demersului nostru și ne-au fost alături: pr. Vasile Rus, dr. Dorel Bidică, prof. Ștefan Bachiș, Aurel Ioan Popa, Dan și Ghiță Iancu, Nicolae Mărgineanu ș.a. Mulțumiri speciale se cuvin echipei de arheologi formată din Horațiu Groza și Paul Scrobotă și condusă de arh. dr. Gheorghe Petrov. De asemenea, la unele acțiuni au fost implicați și alți arheologi, cum ar fi Neculai Bolohan, Constantin Băjenaru, Dan Vasilescu, Gabriel Rustoiu.

La aceste acțiuni au participat, de-a lungul anilor, pe lângă cei deja menționați: Oana Axinia, Cristina Bordaș, Cosmin Budeancă, Mihail Bumbăș, Mihai Burcea, Frans Helsdingen, Andrei Lascu, Dumitru Lăcătușu, Alexandru Matei, Andrei Muraru, Sabina Nicula, Stejărel Olaru, Marius Oprea, Constantin Petre, Florin S. Soare, Marius Stan, Dan Țălnaru, Constantin Vasilescu, Iulia Vladimirov.

Pe lângă un număr impresionant de articole de presă în mass-media centrală și locală și reportaje la principalele posturi de televiziune și la posturi locale, informațiile obținute în urma acestor acțiuni au mai fost valorificate și altfel, pentru a face cunoscut publicului larg în forme diverse aceste povești pline de dramatism. Astfel, în urma investigațiilor din 19-21 iulie 2006, desfășurate în Cimitirul Săracilor din Sighetu Marmației s-a realizat, de către d-na Lucia Hossu Longin, și un scurt film documentar cu titlul *Cei morți*. Acesta, împreună cu o selecție de 30 de minute din serialul *Memorialul Durerii*, a fost inclus într-un DVD care a însoțit Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului, *De ce trebuie condamnat comunismul*, 1/2006, Polirom, Iași, 2006. Investigațiile desfășurate la Hălmășu și în dealul Sașa-Poieni (comuna Spermezeu, județul Bistrița-Năsăud) au fost valorificate în filmul *Execuția*, 2007, regia Nicolae Mărgineanu, scenariul Marius Oprea.

În 2009 Mirel Bran și Jonas Mercier au realizat și filmul *Vânătorul de securiști*, un documentar care redă aspecte din unele campanii de căutare și exhumare a unor partizani anticomuniști executați fără proces de către Securitate.

În 2010, sub egida CICCRR, s-a făcut filmul *Dealul Crucii*, regia Nicolae Mărgineanu, scenariul Marius Oprea, care prezintă acțiunea din 27-28 aprilie 2009 de la Nepos, județul Bistrița-Năsăud, de deshumare a lui Ioan Leonida Bodiu, Ioan Ștefan Burdeț și Toader Dumitru.

Tot sub egida CICCRR s-a realizat în 2011 filmul *Patru feluri de a muri*, regia Nicolae Mărgineanu, scenariul Marius Oprea, care prezintă cazul de la Nepos, o acțiune desfășurată de CICCRR la fosta Casă a Pionierilor din Cluj-Napoca și două campanii desfășurate la Sântejude Vale, județul Cluj (cea din 22 octombrie 2009, derulată sub egida IICCRR, și una din 6-7 septembrie 2010, desfășurată sub egida CICCRR).

În 2016, cu ocazia simpozionului Simpozionului internațional de istorie „Epaminonda Lucaciu”, ediția I. Etape și momente de istorie românească în SUA:

Biserica Greco-Catolică”, Cleveland & Canton, Ohio, SUA a fost realizat un nou film, *Arheologia crimelor comunismului*.

De asemenea, în 2016, în baza unui protocol între IICCMER și Societatea Română de Televiziune, s-au realizat 6 filme documentare care prezintă o parte din investigațiile arheologice derulate, și care urmează a fi prezentate la postul public de televiziune, TVR1 în acest an.

Dintre cărțile inspirate sau în care s-au valorificat cazurile investigate de Institut amintim: Marius Oprea, *Șase feluri de a muri*, Polirom, Iași, 2009; Mirel Bran, *Vânătorul de securiști*, Grinta, Cluj-Napoca, 2010; Pr. Vasile Rus, *Martirii din Dealul Crucii*, George Coșbuc, Bistrița, 2013; Mihail Decean, *Deshumarea / The Exhumation*, Editura Brumar, Timișoara, 2016 (ediție bilingvă).

Una dintre cele mai importante modalități de valorificare a informațiilor rezultate în urma cercetărilor de teren și nu numai a reprezentat-o expoziția „*Numitorul comun: moartea*”, realizată de IICCR în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca și Fundația Konrad Adenauer. În forma ei inițială ea prezenta 9 acțiuni de exhumare ale unor opozanți ai regimului comunist, executați de Securitate în anii '50, și cuprindea obiecte descoperite asupra celor împușcați, fotografii (de familie, din arhiva fostei Securități, din timpul acțiunilor de exhumare), imagini video de la exhumări și interviuri cu urmașii sau cu persoane care i-au cunoscut pe cei executați. Ea a fost vernisată pentru prima dată la Cluj-Napoca (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 21 octombrie - 8 noiembrie 2009), apoi la București (Muzeul Național al Țăranului Român, 11-29 noiembrie 2009), Alexandria (Muzeul Județean Teleorman, 14-29 ianuarie 2010), Giurgiu (Muzeul Județean Teohari Antonescu, 2-16 februarie 2010), Praga / Republica Cehă (Universitatea Carolina, 22 februarie - 5 martie 2010). Începând cu 2010 au mai fost adăugate încă trei cazuri, în ansamblu expoziția prezentând problematica unui număr de 22 de persoane executate. În continuare expoziția a fost itinerată sub egida IICCR la Alba Iulia (Muzeul Național al Unirii, 21 aprilie – 4 mai 2010), Brașov (Muzeul Județean de Istorie, 14-31 mai 2010), Sighetu Marmăției (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj - Extensiunea Universitară Sighet, 10 iunie - 12 iulie 2010), Aiud (Penitenciarul din Aiud, 2-7 august 2010, Muzeul de Istorie și Științele Naturii, 15 octombrie – 12 noiembrie 2010), Oradea (Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai”, 19 ianuarie-11 februarie 2011), Timișoara (Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran”, 11-31 martie 2011), Deva (Casa de Cultură „Drăgan Muntean”, 27 mai–12 iunie 2011), București (Muzeul Național al Țăranului Român, 21 octombrie - 6 noiembrie 2011), Caransebeș (Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, 1-25 martie 2012), Arad (Complexul Muzeal Arad, 27 martie – 11 aprilie 2012), Bistrița (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, 8-20 mai 2012), Iași (Universitatea „Petre Andrei”, 22 mai – 15 iunie 2012). Începând din anul 2013 expoziția a revenit sub egida IICCMER, fiind prezentată la Turda (Muzeul de Istorie, 21 februarie – 17 martie 2013); București (Fortul 13 Jilava, 21-27 mai 2014); Cleveland & Canton, Ohio, SUA (Parohia Greco-Catolică Română *Sfânta Elena*, 9-19 mai 2016).

Deoarece au fost numeroase situațiile în care osemintele descoperite nu au putut fi identificate (în special din campaniile desfășurate în cimitirele fostelor penitenciare sau colonii de muncă), în 2016 IICCMER și-a propus ca, în parteneriat cu Institutul de

Medicină Legală din Iași să realizeze o „Bază de date ADN”. În acest sens în august 2015 între cele două instituții s-a semnat și un protocol de colaborare.

Acestea sunt prezentate foarte sintetic principalele acțiuni de investigații arheologice speciale derulate de IICCR/IICCMER. Dincolo de mandatul legal al Institutului, de a desfășura astfel de activități, considerăm că este și o datorie morală față de cei care au fost uciși în timpul regimului comunist și, pe de o parte, memoria lor trebuie să rămână mereu vie, iar pe de altă parte, osemintelor lor trebuie să fie redade familiilor, care, în unele cazuri timp de decenii, nu au știut aproape nimic despre întâmplările tragice din trecut.

Cei interesați de acest tip de activități specifice Institutului, dar și despre alte investigații speciale ne-arheologice, pot găsi informații mult mai detaliate pe site-ul www.crimelecomunismului.ro, la secțiunea „investigații speciale” și „comunicate de presă”.

Note

1. Hotărârea de Guvern nr. 1724 din 21 decembrie 2005, art. 2, lit. e, în „Monitorul Oficial”, nr. 1195 din 30 decembrie 2005.
2. Despre penitenciarul Sighet în anii comunismului a se vedea Alexandru Rațiu, Gheorghe Pătrașcu, Gheorghe Andreica, Nuțu Roșca, Andrea Dobes, Ioan Ciupea, Claudiu Secașiu, Ioan Dunca, *Memoria închisorii Sighet*, Editura Fundația Academia Civică, București, 2003; Andrea Dobeș, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955)*, Editura Valea Verde, Sighet, 2010.
3. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/raport-privind-sondajele-arheologice-efectuate-satul-halmasau-com-spermezeu-si-pe-dealul-sasa-poienei-jud-bistrita-nasaud-24-25-04-2007/>.
4. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/institutul-de-investigare-crimelor-comunismului-romania-dezlegat-misterul-unei-executii-sumare-securitatii-din-anul-1950-2/> și <http://www.iiccr.ro/institutul-de-investigare-a-crimelor-comunismului-in-romania-a-dezlegat-misterul-unei-executii-sumare-a-securitatii-din-anul-1950/>.
5. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/raport-privind-exhumarea-lui-tira-gheza-din-odoreu-satu-mare-executat-de-securitate-16-august-1949/>.
6. Despre organizație a se vedea Teohar Mihadaș, *Pe muntele Ebal*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1990; Viorel Bodiu, *Fratele meu, ostaș în divizia „Tudor Vladimirescu”, împușcat ca anticomunist pe Dealul Crucii*, în „Memoria. Revista gândirii arestate”, nr. 22, 1997; Viorel Rus, *Rezistența anticomunistă în județul Bistrița-Năsăud. Aspecte, martori, mărturii și documente inedite (1945-1989)*, Editura Ioan Cutova, Bistrița, 2005, pp. 54-60; Dorin Dobrințu, „Garda Albă” - o formațiune de rezistență anticomunistă din estul Transilvaniei (1948-1949), în „Pontes. Review of South East European Studies”, Chișinău, vol. II, 2005, pp. 125-135; Raluca Spiridon, *Implicarea lui Teohar Mihadaș și Constant Tonegaru în Organizația de rezistență „Garda Albă” în contextul instaurării regimului comunist în Cosmin Budeancă*, Florentin Olteanu, Iulia Pop (eds.), „Rezistența anticomunistă - cercetare științifică și valorificare muzeală”, vol. I, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, pp. 125-141; Oana Ionel, *Anihilarea organizației „Garda Albă” de către Securitate (1949)*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Iulia Pop (eds.), „Rezistența anticomunistă - cercetare științifică și valorificare muzeală”, vol. I, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, pp. 142-158; Vasile Rus (coord.), *Martirii din Dealul Crucii. Studii, articole și documente*, Editura George Coșbuc, Bistrița, 2013; Ioan Olari, *Leonida Bodiu. Destin și profil de erou*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016.

7. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/campanii-referitoare-la-executiile-sumare-ale-ecuritatii-din-anii-1949-si-1952-din-judetele-bistrita-nasaud-si-hunedoara-desfasurate-perioada-aprilie-mai-2009/> și http://www.iiccr.ro/pdf/ro/rapoarte/raport_nepos.pdf.
8. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/campanii-referitoare-la-executiile-sumare-ale-ecuritatii-din-anii-1949-si-1952-din-judetele-bistrita-nasaud-si-hunedoara-desfasurate-perioada-aprilie-mai-2009/> și http://www.iiccr.ro/pdf/ro/rapoarte/raport_baiesti.pdf.
9. Miodrag Milin (coord.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*. (Zona Domașnea-Teregova). *Interviuri și evocări*, Editura Marineasa, Editura Presa Universitară Română, Timișoara, 1998; Miodrag Milin (ed.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente*, Editura Fundația Academia Civică, București, 2000; Adrian Brișcă, *Rezistența armată din Banat, vol. 1 (1945-1949)*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004; Gabriela Bica-Otescu, *Persecuții în lumea rurală a Banatului montan (1945-1965)*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), „Forme de represiune în regimurile comuniste”, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 144-162.
10. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-exhumare-a-patru-partizani-anticomunisti-impuscati-in-in-timpul-unor-lupte-cu-trupele-de-securitate-in-februarie-si-martie-1949-in-teregova-judetul-caras-severin/>
11. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiune-de-exhumare-desfasurata-de-iiccr-pe-valea-ariesului-august-2009-cazul-andrei-mester-impuscat-de-securitate-la-20-octombrie-1948/>.
12. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiune-de-exhumare-organizata-de-iiccr-septembrie-2009-cazul-nicolae-misu-selagea-impuscat-de-securitate-la-2-septembrie-1950/>.
13. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-exhumare-lui-simion-muresan-impuscat-de-securitate-la-5-octombrie-1949-2/>.
14. Mai multe detalii despre această investigație pe site-ul IICCMER, <http://www.iiccr.ro/campanie-de-investigatii-la-salcia-insula-mare-brailei/>.
15. După înlocuirea sa de la conducerea IICCMER, Marius Oprea a înființat *Centrul de Investigare a Crimelor Comunismului în România* (CICCR) în cadrul *Asociației pentru Memoria Victimelor Comunismului*. În perioada 2010-2012 CICCR a derulat mai multe investigații arheologice speciale, continuând, practic, programul de căutare a victimelor comunismului demarat la IICCR în 2006. Detalii despre aceste investigații la <http://www.condamnareacomunismului.ro/Proiecte/Programuldearheologiecontemporan%C4%83.aspx>.
16. Mai multe detalii despre cele două cazuri în Adrian Cioflâncă, *În căutarea unor gropi comune. Cercetări de istorie orală și arheologie contemporană în județul Suceava*, în revista „22”, an XX, nr. 1161, 12-18 Iunie 2016.
17. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/iiccmr-demareaza-o-campanie-de-investigatii-arheologice-pentru-identificarea-ramasitelor-pamantesti-ale-detinutilor-politici-decedati-in-penitenciarul-aiud/>.
18. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/osemintele-opozantului-anticomunist-alecsa-bel-deshumate-cadrul-unei-actiuni-iiccmr-2/>.
19. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/update-ramasitele-pamantesti-ale-lui-petru-jurchescu-ucis-de-autoritatile-comuniste-in-1949-au-fost-gasite/>.
20. Despre organizație a se vedea Adrian Brișcă, Puica Buhoci, *Rezistența armată din Munții Apuseni. Gruparea maiorului Nicolae Dabija 1948-1949*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007; Liviu Pleșa, *Organizația de rezistență condusă de maiorul Nicolae Dabija (1948-1949)*, Editura CNSAS, București, 2009, disponibilă și online la <http://www.cnsas.ro/documente/publicatii/Nicolae%20Dabija.pdf>.
21. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-cautare-si-deshumare-a-unor-partizani-anticomunisti-ucisi-de-securitate-in-muntii-apuseni/> și <http://www.iiccr.ro/osemintele-partizanilor-anticomunisti-ucisi-de-securitate-in-muntii-apuseni-au-fost-gasite/>.

22. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-cautare-si-deshumare-doi-partizani-ucisi-intr-o-lupta-cu-autoritatile-comuniste-satul-mesentea-com-galda-de-jos-jud-alba/>
23. Mai multe detalii despre cazuri la <http://www.iiccr.ro/ramasitele-umane-identificate-la-periprava-confirma-existenta-unei-gropi-comune-iiccrmer-face-public-raportul-investigatiei-de-teren-de-la-fosta-colonie-de-munca/>; <http://www.iiccr.ro/iiccrmer-continua-investigatiile-arheologice-pentru-cautarea-si-descoperirea-mormintelor-detinutilor-politici-morti-lagarul-de-munca-de-la-periprava-jud-tulcea/>; <http://www.iiccr.ro/rezultatele-investigatiilor-arheologice-din-cimitirul-satului-periprava-jud-tulcea/> <http://www.iiccr.ro/rezultatele-celei-de-treia-campanii-de-investigatii-arheologice-derulate-de-iiccrmer-la-periprava/>.
24. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/ramasitele-umane-identificate-la-periprava-confirma-existenta-unei-gropi-comune-iiccrmer-face-public-raportul-investigatiei-de-teren-de-la-fosta-colonie-de-munca/>.
25. Mai multe detalii despre cazuri la <http://www.iiccr.ro/cautarea-si-deshumarea-fratilor-toader-si-avisalon-susman-ucisi-de-securitate-in-2-februarie-1958/>; <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-cautare-si-deshumare-lui-gheorghe-pasca-si-gavrila-rus-ucisi-de-securitatea-comunista-la-5-februarie-1956/>; <http://www.iiccr.ro/1945-1989-dreptul-la-memorie-cautarea-lui-alexandru-macavei-impuscat-de-securitate-la-31-iulie-1949/>.
26. Mai multe detalii despre cele două acțiuni la <http://www.iiccr.ro/cercetari-arheologice-in-fosta-colonie-de-munca-fortata-din-perioada-comunista-de-la-nazarceagalesu-com-poarta-alba/> și <http://www.iiccr.ro/cercetarile-arheologice-in-fosta-colonie-de-munca-fortata-din-perioada-comunista-de-la-galesu-recluate-in-luna-octombrie-2/>.

УДК 811.161.2

ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕРМІНИ В КОНТЕКСТІ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

А.М. ВАРИНСЬКА,

канд. філол. наук, доц., проф. НУ «ОМА»,

Національний університет «Одеська морська академія»

І.В. КРАВЕЦЬ,

викладач,

Національний університет «Одеська морська академія»

(Україна)

Лінгвістичні когнітивні структури безпосереднім чином беруть участь у формуванні мовної картини світу та наукової мовної картини світу в їх термінологічних репрезентаціях. Система мовних знань транслюється концептами різного рівня складності, які вербально виражаються в науковому тексті, та поряд з асоціаціями, уявленнями, поняттями й установками даної науки формують концептуальну та мовну картини світу. Звичайно, вводяться в науковий обіг нові терміни, з'являються оновлені тенденції у дослідженні розвитку термінології. У той же час питання, пов'язані з концептом «мова» (незважаючи на те, що він є опорним для багатьох лінгвістичних термінів), в системі професійної освіти не з'ясовуються: не подаються чітко визначені наукові дефініції термінів, не акцетуються увага на лінгвосоціокультурних складових терміну, не використовуються такі терміни, як «мовна картина світу», «концептуальна

22. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-cautare-si-deshumare-doi-partizani-ucisi-intr-o-lupta-cu-autoritatile-comuniste-satul-mesentea-com-galda-de-jos-jud-alba/>
23. Mai multe detalii despre cazuri la <http://www.iiccr.ro/ramasitele-umane-identificate-la-periprava-confirma-existenta-unei-gropi-comune-iiccrmer-face-public-raportul-investigatiei-de-teren-de-la-fosta-colonie-de-munca/>; <http://www.iiccr.ro/iiccrmer-continua-investigatiile-arheologice-pentru-cautarea-si-descoperirea-mormintelor-detinutilor-politici-morti-lagarul-de-munca-de-la-periprava-jud-tulcea/>; <http://www.iiccr.ro/rezultatele-investigatiilor-arheologice-din-cimitirul-satului-periprava-jud-tulcea/> <http://www.iiccr.ro/rezultatele-celei-de-treia-campanii-de-investigatii-arheologice-derulate-de-iiccrmer-la-periprava/>.
24. Mai multe detalii despre caz la <http://www.iiccr.ro/ramasitele-umane-identificate-la-periprava-confirma-existenta-unei-gropi-comune-iiccrmer-face-public-raportul-investigatiei-de-teren-de-la-fosta-colonie-de-munca/>.
25. Mai multe detalii despre cazuri la <http://www.iiccr.ro/cautarea-si-deshumarea-fratilor-toader-si-avisalon-susman-ucisi-de-securitate-in-2-februarie-1958/>; <http://www.iiccr.ro/actiunea-de-cautare-si-deshumare-lui-gheorghe-pasca-si-gavrila-rus-ucisi-de-securitatea-comunista-la-5-februarie-1956/>; <http://www.iiccr.ro/1945-1989-dreptul-la-memorie-cautarea-lui-alexandru-macavei-impuscat-de-securitate-la-31-iulie-1949/>.
26. Mai multe detalii despre cele două acțiuni la <http://www.iiccr.ro/cercetari-arheologice-in-fosta-colonie-de-munca-fortata-din-perioada-comunista-de-la-nazarceagalesu-com-poarta-alba/> și <http://www.iiccr.ro/cercetarile-arheologice-in-fosta-colonie-de-munca-fortata-din-perioada-comunista-de-la-galesu-reluate-in-luna-octombrie-2/>.

УДК 811.161.2

ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕРМІНИ В КОНТЕКСТІ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

А.М. ВАРИНСЬКА,

канд. філол. наук, доц., проф. НУ «ОМА»,

Національний університет «Одеська морська академія»

І.В. КРАВЕЦЬ,

викладач,

Національний університет «Одеська морська академія»

(Україна)

Лінгвістичні когнітивні структури безпосереднім чином беруть участь у формуванні мовної картини світу та наукової мовної картини світу в їх термінологічних репрезентаціях. Система мовних знань транслюється концептами різного рівня складності, які вербально виражаються в науковому тексті, та поряд з асоціаціями, уявленнями, поняттями й установками даної науки формують концептуальну та мовну картини світу. Звичайно, вводяться в науковий обіг нові терміни, з'являються оновлені тенденції у дослідженні розвитку термінології. У той же час питання, пов'язані з концептом «мова» (незважаючи на те, що він є опорним для багатьох лінгвістичних термінів), в системі професійної освіти не з'ясовуються: не подаються чітко визначені наукові дефініції термінів, не акцетується увага на лінгвосоціокультурних складових терміну, не використовуються такі терміни, як «мовна картина світу», «концептуальна

картина світу». Основна увага приділяється професійній термінології певної галузі освіти, залежно від профілю навчального закладу. Зазначене обумовлює актуальність представленої статті.

У ракурсі заявленої теми набуває значення проблема термінологічного простору лінгвосоціокультурного концепту «мова».

Мета статті – дослідити особливості презентування концепту «мова», а також термінів, у складі яких він є ключовим, в курсі «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

В умовах глобалізації наукового простору одні й ті самі терміни часто репрезентуються різними фаховими дисциплінами, що накладає свій відбиток на їх функціонування у науковій картині світу.

Виявлення й осмислення термінологічного спектру концептуальних лінгвістичних знань у фаховому мовленні починається з визначення понять «мова», «національна мова», «державна мова», «офіційна мова», «рідна мова», «літературна мова», «ділова українська мова», «професійна мова», «мова для спеціальних цілей», «підмова» «мовна картина світу», «концептуальна мовна картина світу» та ін. У межах цієї статті зупинимося на трактуваннях «мова», «державна мова», «офіційна мова», «національна мова» більш докладно. Щодо аналізу репрезентації інших термінів – вони представлені у інших розвідках.

Концептуальна картина лінгвістичних знань базується на ключовому терміні «мова». Він представлений в усіх словниках та навчальних посібниках з ділової української мови.

В академічному 11-томному словнику української мови термін мова визначається за декількома позиціями:

«1. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки.

2. Сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок. //Різновид цього комбінування у процесі вираження думок, якому властиві ті або інші характерні ознаки.

3. Мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити.

4. Те, що говорять, чий-небудь слова, вислови. // Розмова, бесіда. // Звуки розмови.

5. Публічний виступ на яку-небудь тему; промова.

6. Тільки одн., чого, яка, перен. Те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування» [1, с. 768].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови В. Т. Бусела додається сьома позиція «7) У системах обробки інформації – природна або штучна знакова система для передачі інформації» [2, с. 682], яка зумовлена науково-технічним прогресом.

Більш цілісною, визначеною як вид діяльності, є дефініція мови в енциклопедії «Українська мова». «Мова – характерний для людського суспільства специфічний вид знакової діяльності, який полягає у застосуванні історично усталених у певній етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для

позначення явищ об'єктив. дійсності, їх ідеальних відображень у свідомості з метою обміну між членами спільноти осмислюваною інформацією та фіксації інформації шляхом механічного звукозапису або переведення звук, мовних актів у письмові знаки» [3, с. 318]

У навчальних посібниках з ділової української мови представлені дещо трансформовані узагальнення: «Мова – найважливіший засіб спілкування людей. Вона безпосередньо пов'язана з мисленням; не може бути мови без мислення й мислення без мови» [4, с. 14].

Доволі часто вчені замість наукових дефініцій представляють метафоричні формули на зразок: «Мова – це скарбниця духовних надбань нації, досвіду співжиття, праці і творчості багатьох поколінь. <...> Разом із тим мова – це і своєрідний оберіг звичаїв і традицій, запорука інтелектуального зростання, розвою і поступу народу в загальносвітовому житті» [5, с. 4].

Інший важливий орієнтир – це професійна спрямованість мови у посібниках з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та ділова мова – з дисципліни «Ділова українська мова». Так, у підручнику А. С. Токарської та І. М. Кочан «Українська мова фахового спрямування для юристів» підкреслюється: «Мова – це складова професійної компетенції, показник загальної культури» [6, с. 11].

Близьке до першої та другої позицій академічного розуміння мови узагальнення Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець: «Мова – це найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження й передавання думок, почуттів, волевиявлень» [7, с. 5].

Як особливу знакову систему, «яка називає поняття та реалії об'єктивної дійсності і забезпечує потреби людини в спілкуванні та пізнанні» [8, с. 12], представляють мову Т.М. Дячук, В.М. Варенко. Знаком мови, на думку авторів, є лексема (слово).

Отже, навіть поверхневий огляд репрезентації базового концепту «мова» свідчить про різнооб'ємність та різнодистантність його розуміння, дещо спрощені фрагменти опису, нечіткість дефініцій.

Інша картина виявляється при конкретизації терміна прикметником правової сфери – державна.

У всіх навчальних виданнях зазначається, що термін «*державна мова*» виник у добу утворення національних держав і, що, за загальноприйнятим визначенням, державна мова – це закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо.

У такому ж аспекті представлено визначення у Великому тлумачному словнику сучасної української мови В.Т. Бусела: «Державна мо́ва – офіційно визнана і прийнята для спілкування у державних установах та армії, у спілкуванні між юридичними особами» [2, с. 682].

Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах

суспільного життя. При цьому у більшості видань цитують повністю або частково статтю 10 Конституції України: «Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [9].

Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі.

Державність української мови є невід'ємним атрибутом конституційного ладу держави, атрибутом нації, що констатується також у статті 6, частині 1 Закону України «Про засади державної мовної політики»: «Державною мовою України є українська мова» [10].

Проблема «державної мови» як концептуального центру для здійснення державної мовної політики в Україні отримала свій подальший розвиток також у Законі України «Про мови в Українській РСР», Рішенні Конституційного суду України від 14 грудня 1999 року щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України, державний статус української мови означає її обов'язкове застосування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших визначених законом публічних сферах публічного життя, зокрема у роботі навчальних закладів, сфері обслуговування, культурі, засобах масової інформації: «Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України)» [11].

Цим рішенням також підтверджено обґрунтованість підстав для надання статусу державної саме українській, а не якійсь іншій мові: «Конституцією України статус державної надано українській мові. Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено в Преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі» [11].

Вживання терміна «державна мова» регулюється переважно не лінгвістичними чинниками, а юридичними нормами.

На позначення мови, що виконує роль державної, уживають також терміни «офіційна мова» або просто «мова певної держави», наприклад: мова Французької Республіки – французька; офіційна мова Італії – італійська, і навіть термін «національна мова».

Загалом у зарубіжному законодавстві переважає термін «офіційна мова». В останні роки цей термін часто використовується і в Україні.

У юридичному аспекті поняття «офіційна мова» близьке до поняття «державна мова». Відмінність між ними полягає лише в тому, що для статусу державної мови обов'язковим є її офіційне законодавче закріплення, відповідне нормативне оформлення, у той час як статус офіційної мови не передбачає обов'язкового проголошення законодавчою владою.

Тяжіння терміну «державна мова» до терміну «національна мова» орієнтовано на мову як визначальну ознаку національної ідентичності та державності. Але, звичайно між ними є відмінності, і користуватися зазначеними термінами як синонімами недоречно. Не слід їх ототожнювати. На думку В.Т. Бусела, «національна мова – мова, якою спілкуються представники однієї національності» [2, с. 682], тобто це концепт вектрально спрямований на концепт «нація», а концепт «державна мова» вектрально спрямований на концепт «мовна політика».

Ще одна спрямованість терміновживання «національна мова» – соціолінгвокультурна. Як вважають Т.М. Дячук, В.М. Варенко, «національна мова – це тип національного мислення, тип національної культури, філософії та психології, що може реалізовуватися в різноманітних варіантах мовної, мовленнєвої та національно-культурної діяльності. На відміну від літературної мови національна мова не може оперувати поняттями єдиної уніфікованої норми» [8, с. 12].

Мова є не тільки репрезентантом мовної картини світу, концептуальної картини світу, наукової картини світу, професійної мовної картини світу, транслятором культури, а і сама становить невід'ємну і найважливішу частину будь-якої національної культури, повноцінне знайомство з якою обов'язково передбачає не тільки дослідження матеріальної складової цієї культури, не лише знання її історичної, географічної, економічної та інших детермінант, але й спробу проникнення в образ мислення нації, спробу поглянути на світ очима носіїв цієї культури, з їх «точки зору».

Національна українська мова – це сукупність усіх слів, усіх граматичних форм, усіх особливостей вимови всіх людей, які говорять українською мовою. Українська мова в її сучасному стані містить літературну мову, територіальні діалекти, просторіччя, професійні діалекти й соціальні жаргони. Що означає сучасна? Щодо української мови цей термін уживається у двох значеннях. У ширшому розумінні – це мова від доби Івана Котляревського до наших днів (у цьому ж значенні використовується термін «нова українська мова»). У вузькому

розумінні сучасною є українська мова, яку вживають три останні покоління мовців, тобто мова II пол. XX – поч. XXI ст.

Національна мова – це мова, що є засобом усного й письмового спілкування нації. Національною мовою української нації є українська мова. Її місце в національній мовній картині світу пріоритетне. Формування української національної мови відбувалося на основі мови народності в період інтенсивного становлення української нації (друга половина XVIII – початок XIX ст.) як стійкої спільності людей, що мають спільну територію, економічні та політичні зв'язки, літературну мову, культуру. Сьогодні нею розмовляє більша частина нації, тобто вона має загальнонаціональний характер. Тому національну мову С.В. Глушик, О.В. Дияк, С.В. Шевчук пов'язують безпосередньо з українською мовою: «Українська мова – слов'янська мова. Вона є національною мовою українського народу. Українська національна мова існує: а) у вищій формі загальнонародної мови – сучасній українській літературній мові; б) у нижчих формах загальнонародної мови – її територіальних діалектах. Літературна мова це оброблена, унормована форма загальнонародної мови, яка в писемному та усному різновидах обслуговує культурне життя народу, всі сфери його суспільної діяльності» [12, с. 13].

Отже, в умовах інтенсивного розвитку науки доцільне виявлення й осмислення актуального спектру лінгвістичних знань в галузі термінознавства, яке слід здійснювати спираючись на принцип спадковості та насичення. «Мовні та розумові процеси – а отже, спостережувані та неспостережувані компоненти» перспективно аналізувати «інтегровано, у взаємозв'язку між собою» [13, с. 10].

Як бачимо, проблема термінологічної репрезентації мовних знань набагато глибша, ніж здається на перший погляд. Вона несе потенційне навантаження глобалізаційних процесів, актуалізована іншими науками, має чималий матеріал для досліджень. Заявлені терміни становлять теми наступних розвідок.

Література

1. Словник української мови : в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства / За ред. І. К. Білодіда. - К. : Наукова думка, 1970 — 1980. - Т. 4, 1973. -
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. - 1736 с.
3. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
4. Галузинська Л. І., Науменко Н. В., Колосюк В. О. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. / Л. І. Галузинська, Н. В. Науменко, В. О. Колосюк. - К. : Знання, 2008. - 430 с.
5. Зубков М. Г. Мова ділових паперів: комплексний довідник / М.Г. Зубков. - Харків : Фоліо; Майдан, 1999. - 288 с.
6. Токарська А.С., Кочан І.М. Українська мова фахового спрямування для юристів : підруч. / А.С. Токарська, І.М. Кочан. - К. : Знання, 2008. - 413 с.
7. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Українське ділове мовлення : навч. посіб. / Л.М. Паламар, Г.М. Кацавець. - К. : Либідь, 1997. - С. 296 с.
8. Ділова українська мова : навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей / Т. М. Дячук, В. М. Варенко. – К.: НАУ, 2010. – 232 с.

9. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
10. Закон України «Про засади державної мовної політики» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
11. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
12. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: [монографія] / М. О. Вакуленко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 361 с.,
13. Глушик С. В. та ін. Сучасні ділові папери: Навч. посіб. / С. В. Глушик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. — 4-те вид., переробл. і допов. — К.: А.С.К., 2008. — 400.

УДК 94 (477.74)

ОДЕСЬКЕ МЛИННО-ТЕХНІЧНЕ УЧИЛИЩЕ (1902-1920 рр.): ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

А.В. ВАСИЛЕВИЧ,

викладач,

Миколаївський міжрегіональний інститут

розвитку людини ВНЗ

«Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»

(Україна)

У другій половині XIX ст. Російська імперія остаточно стала на рейки капіталістичного будівництва. У кінці XIX ст. Причорноморські землі, колонізовані переважно переселенцями-українцями, стали регіонами динамічного економічного розвитку, стимулювали зростання продуктивних сил усієї України. При цьому першу позицію в економіці регіону стабільно посідало товарне землеробство, що було орієнтоване на зовнішні ринки.

У зв'язку з цим, у кінці XIX ст. відомий промисловець, інженер і громадський діяч Григорій Еммануїлович Вейнштейн (1860-1929), який володів найбільшим у регіоні борошномельним підприємством – Торгівельний дім «Еммануїл Вейнштейн і сини» (Одеса), висунув пропозицію започаткувати в Одесі ремісничий навчальний заклад із підготовки фахівців для борошномельної галузі.

Для швидшого вирішення даного питання Г.Е. Вейнштейн на свої кошти побудував спеціальну будівлю для школи, обладнав її та передав її безоплатно Міністерству фінансів. У розбудові школи велику роль відіграли з'їзди борошномелів, які надали фінансову підтримку.

Двадцятого жовтня 1902 р. школа була відкрита й отримала статус нижчого ремісничого навчального закладу. Для організації її роботи та розроблення навчального процесу було запрошено відомого вченого з Харкова – професора В.С. Кнаббе (детальніше нижче). Його було відряджено до Німеччини для огляду навчальних закладів із борошномельної спеціальності.

9. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
10. Закон України «Про засади державної мовної політики» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
11. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
12. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: [монографія] / М. О. Вакуленко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 361 с.,
13. Глушик С. В. та ін. Сучасні ділові папери: Навч. посіб. / С. В. Глушик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. — 4-те вид., переробл. і допов. — К.: А.С.К., 2008. — 400.

УДК 94 (477.74)

ОДЕСЬКЕ МЛИННО-ТЕХНІЧНЕ УЧИЛИЩЕ (1902-1920 рр.): ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

А.В. ВАСИЛЕВИЧ,

викладач,

Миколаївський міжрегіональний інститут

розвитку людини ВНЗ

«Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»

(Україна)

У другій половині XIX ст. Російська імперія остаточно стала на рейки капіталістичного будівництва. У кінці XIX ст. Причорноморські землі, колонізовані переважно переселенцями-українцями, стали регіонами динамічного економічного розвитку, стимулювали зростання продуктивних сил усієї України. При цьому першу позицію в економіці регіону стабільно посідало товарне землеробство, що було орієнтоване на зовнішні ринки.

У зв'язку з цим, у кінці XIX ст. відомий промисловець, інженер і громадський діяч Григорій Еммануїлович Вейнштейн (1860-1929), який володів найбільшим у регіоні борошномельним підприємством – Торгівельний дім «Еммануїл Вейнштейн і сини» (Одеса), висунув пропозицію започаткувати в Одесі ремісничий навчальний заклад із підготовки фахівців для борошномельної галузі.

Для швидшого вирішення даного питання Г.Е. Вейнштейн на свої кошти побудував спеціальну будівлю для школи, обладнав її та передав її безоплатно Міністерству фінансів. У розбудові школи велику роль відіграли з'їзди борошномелів, які надали фінансову підтримку.

Двадцятого жовтня 1902 р. школа була відкрита й отримала статус нижчого ремісничого навчального закладу. Для організації її роботи та розроблення навчального процесу було запрошено відомого вченого з Харкова – професора В.С. Кнаббе (детальніше нижче). Його було відряджено до Німеччини для огляду навчальних закладів із борошномельної спеціальності.

Протягом перших років Г.Е. Вейнштейн приділяв багато уваги та сил своєму творінню. У 1904 р. почалося розширення шкільної будівлі, були побудовані нова креслярня, лабораторія та класне приміщення; наповнювалися обладнанням майстерні та кабінети. У 1905 р. було затверджене Положення про школу, що надало їй усі права повноцінного училища.

Натомість вже у 1906 р. було розроблено проект перетворення училища у середній навчальний заклад, оскільки його низький статус відлякував бажаючих навчатися і кількість учнів не зростала, а зменшувалася. Про це зазначав у своїй доповіді Навчальному відділу Міністерства торгівлі та промисловості В. Рейсих: «...ввірена мені Одеська школа борошномелів у теперішній час переживає важкі дні, число бажаючих вступити до неї щорічно зменшується, багато із вступників – вибувають...» [7, с. 13]. У результаті у 1908 р. у школі, яка була розрахована на 110 учнів, навчалось усього 49 осіб, що складало у середньому 16 осіб на клас [7, с. 17].

Наполегливість загалу борошномелів і патрона школи Г.Е. Вейнштейна зробили свою справу й, у 1909 р. школа була перетворена на середнє млинно-технічне училище з високим статусом випускників. Наслідком цього стало різке зростання інтересу молоді до навчання в училищі з усіх куточків Російської імперії [7, с. 3-20]. Загалом із 1909 до 1920 рр. училище зробило 10 випусків, підготувавши 210 техніків борошномельної справи [5, с. 8-9].

Організація та зміст навчально-виховного процесу. Отже за 10 років Одеська школа борошномелів подолала важкий, але швидкий шлях від професійно-технічного закладу нижчого рівня до середнього. При відсутності загальноприйнятих навчальних програм учителі школи протягом 1902-1904 років самі створювали навчальні плани, програми й організовували навчальний процес. Навчальний курс був трирічним, де основна увага приділялася теоретичним заняттям зі спеціальних предметів. Практичні заняття на млині та у майстернях займали порівняно небагато часу.

1905 р. було затверджено особливий статут школи, у результаті чого термін навчання виріс до чотирьох років, а випускники отримували звання «техніка борошномельної справи» (нижчі технічні училища на той час давали своїм випускникам звання майстра) [5, с. 8].

1909 р. школа була реорганізована в Одеське млинно-технічне училище та виросла до рівня середнього професійно-технічного навчального закладу. З реорганізацією навчального закладу відбулися зміни навчальних планів і програми предметів, удосконалюється навчально-методична робота, розширюється матеріально-технічна база. Навчальний план став містити 32 предмети, у тому числі алгебру, зернознавство, борошномельну справу, хлібопекарне та макаронне виробництво, практичні заняття на млинах і у млинно-технічних лабораторіях, майстернях тощо.

Нововведенням до навчального процесу став лабораторний спосіб вивчення помелів і заслуховування звітів учнів про літню виробничу практику, що відбувалося у присутності учнів старших класів і супроводжувалося широким обговоренням. Під керівництвом викладачів у майстернях училища вивчали

столярне і слюсарне ремесла, виготовляли моделі для малювання та креслення, виготовляли макети тощо [5, с. 9].

Аналіз змісту навчального плану показує, що училище стало готувати не лише фахівців у виробництві борошна чи хлібобулочних виробів тощо, а й фахівців у зерновій торгівлі, яка займала завжди серйозну нішу у зовнішній торгівлі Південної України.

Матеріально-технічна база. Неоціненну роль у виникненні та розбудові школи, як вже зазначалося вище, відіграв одеський підприємець Г.Е. Вейнштейн, який не лише порушив питання про відкриття даного навчального закладу, а й постійно фінансував його. Так ще у 1894 р. на його кошти було споруджено двоповерхову будівлю школи. На першому поверсі були розташовані шинельна, квартира директора, столярна та слюсарна майстерні, кузня, приміщення для службовців, а на другому – учительська, креслярня, кабінет навчальних посібників і класи.

1904 р. будівля школи була розширена та переобладнана: побудовано нову креслярню, лабораторію та класне приміщення. Квартира директора була звільнена та переобладнана для навчальних цілей, у результаті чого загальна площа, яку можна було використовувати у навчальному процесі значно розширилася, що дало змогу в училищі розмістити три класи одночасно. У 1909 р. Г.Е. Вейнштейн додатково придбав ділянку землі (58,11 кв. сажнів), що прилягала до території школи (331,42 кв. сажні) й у 1910 р. знову за рахунок власних коштів училище було розширене [2, с. 5].

1911 р. будівля училища була електрифікована й отримувала електрику від власної електричної станції. У 1913 р. нерухоме майно училища оцінювалося у 100 тис. карб.

Необхідно підкреслити, що держава відмовилася від фінансування школи, у результаті чого бюджет школи у щорічній сумі 8000 карб. асигнувався з'їздами борошномелів. Даних коштів не вистачало, тому вже у 1903 р. вона зросла до 10000 карб., а також борошномели Російської імперії робили періодичні асигнування на розвиток навчального закладу. Для покриття видатків учні сплачували за навчання 100 карб. на рік [7, с. 4-9, 23-24]. У 1913 р. річний бюджет дорівнював вже 24500 карб.

За відсутності у країні подібних навчальних закладів школа була повністю позбавлена підручників зі спеціальних предметів, наочних посібників тощо. Тому у перше десятиліття велику роль у формуванні навчально-методичного забезпечення відіграли учителі й учні училища, які власноруч створювали конспекти лекцій, розробляли креслення сучасних млинових машин, виготовляли настінні таблиці, створювали альбом схем помелів існуючих млинів тощо. Значні видатки для поповнення бібліотеки, наочності й обладнання майстерень протягом 1905-1915 рр. робив меценат школи Г.Е. Вейнштейн та Рада у справах з'їздів борошномелів [7, с. 8, 16]. Уже у 1912 р. бібліотечний фонд нараховував 200 книг. При цьому певний внесок в її поповнення робили і викладачі училища: В.Г. Рейсіхом були видані навчальні посібники: «Помели російських млинів»

(1911), «Зерно, його зберігання й очищення» (1913), «Монтаж російських млинів» (1915) – перші роботи з борошномельного виробництва [5, с. 9].

Велику роль у збагаченні училища учбовими та наочними посібниками відігравали окремі пожертви підприємств і зарубіжних фірм. Відома в Європі фірма з виробництва двигунів «Отто-Дейц» подарувала училищу двигун вартістю 4000 карб., англійська млинно-будівельна фірма «Томас Робінсон і Син Л-д» пожертвувала училищу цінну модель, що представляла собою тогочасний млин, обладнаний за останнім словом техніки з усіма машинами, трансмісіями, елеваторами та течками й окрім цього нею подарована модель розсіву власного виробництва, яка відрізнялася оригінальною конструкцією та надзвичайно цінувалася у навчальному відношенні. Німецька фірма «Амме, Гізеке і Конеген» подарували училищу модель розсіву, яка не лише слугувала для вивчення конструкції розсіву, але й демонструвала процес просівання. Торговельний дім «В.Ф. Трестер і К^о» пожертвував кабінету наочних посібників училища лабораторний вальцювальний станок німецького заводу «Г. Лютер», а московська фірма «Т-во Добрових і Набгольц» принесла у дар групову віялку [7, с. 20].

Напередодні Першої світової війни коштом Г.Е. Вейнштейна та щорічними асигнуваннями з бюджету училища на високому рівні були вже обладнані хімічна лабораторія, фізичний кабінет, придбано літературу за спеціальністю, засновано учительську бібліотеку. У майстернях училища виготовлені моделі для малювання та проекційного креслення, придбано моделі машин і частин трансмісій для технічного креслення. Для млинно-технічної лабораторії набрано велику колекцію продуктів у декілька сотень зразків до схем млинів [7, с. 20-21].

Навіть у період національно-визвольних змагань і частоті зміни влади в Одесі він допомагав училищу. І якщо остання субсидія від Ради у справах з'їздів борошномелів була отримана у 1917 р. у розмірі 52 тис. карбованців на 2 роки, то останнє пожертвування Вейнштейна спільно з Анатрою – 24 тис. карбованців – надійшло на рахунок училища у 1919 р. [2, с. 5].

Педагогічний колектив. Звернемося до персонального складу педагогічного колективу училища. Першим директором училища (1902-1903) і співзасновником був відомий вчений, професор, інженер-технолог, статський радник Володимир Сергійович Кнаббе (1849-1914). Випускник механічного відділення Санкт-Петербурзького практичного технологічного інституту В.С. Кнаббе, завдяки наполегливості та працелюбству, у 1879 р. отримав звання інженера-технолога. З 1888 р. він розпочав педагогічну діяльність у Харківському практичному технологічному інституті, який залишив, перейшовши на роботу інженером залізниці. У 1902 р. Кнаббе був формально переведений з МНО до навчального відділу Міністерства фінансів «для розроблення положення про школу борошномелів в Одесі та для організації самої школи» [4, с. 33]. З 1904 р. його діяльність тісно пов'язана з Харківським технологічним інститутом. Автор багатьох книг і статей присвячених машинобудуванню та металургії в «Енциклопедичному словнику Брокгауза й Єфрона». Вивчав та узагальнив досвід роботи машинобудівних заводів у Росії та за кордоном.

Подальший розвиток Одеської школи борошномелів нерозривно пов'язаний

з ім'ям Вольдемара Георгійовича Рейсіха (1876 – після 1920) – інженера-технолога, випускника Ризького політехнічного інституту, спадкового мірошника. В.Г. Рейсіх працював директором Школи борошномелів з 1903 до 1907 рік і млинно-технічного училища – з 1909 до 1920 рр. [5, с. 7-8] (у 1907-1909 рр. обов'язки директора тимчасово виконував цивільний інженер, архітектор Валентин Павлович Голубін [1, столб. 367]). Вступивши на посаду директора, він не припиняв викладацьку діяльність щодо борошномельного виробництва, керував практичними заняттями на млинах і був завідувачем майстернями. Восьмий Всеросійський з'їзд борошномелів, який відбувся у 1907 р., висловив В.Г. Рейсіху глибоку подяку за плідну діяльність на посаді директора Одеської школи борошномелів, а на Першій Всеросійській борошномельній виставці (С.-Петербург, 1909) Одеському млинно-технічному училищу була присуджена висока нагорода – Велика срібна медаль.

На допомогу навчальному процесу директором училища В.Г. Рейсіхом було підготовано та видано навчальні посібники: «Помоли російських млинів» (О., 1911), «Зерно, його зберігання й очищення» (О., 1913), «Монтаж російських млинів» (О., 1915). У них вперше була обґрунтована класифікація помолів пшениці та жита, наведені багато структурних варіантів їх побудови, що значно полегшувало їх вивчення.

За «відмінно-старанну роботу й особливу працю» на посаді директора Одеського млинно-технічного училища В.Г. Рейсіх у 1914 р. був удостоєний ордена Св. Анни 2-го ступеня [5, с. 8-9].

У часи існування училища у статусі школи її педагогічний колектив нараховував 12 осіб (на 1907 р.): директор (інженер В.П. Голубін), законовчитель (священик В.Ф. Ширяєв), викладачі (О.В. Подліпський, В.Г. Немченко, інженер В.П. Голубін, інженер-технолог С.І. Данілевський, інженер-технолог П.І. Пилков, інженер-технолог А.М. Романовський, цивільний інженер Ф.Е. Кюнер, інженер-технолог Є.Ю. Зевальд, І.А. Карцов, О.Д. Жуган) [1, столб. 367].

У статусі училища колектив виріс до 18 осіб (на 1914 р.): директор (статський радник В.Г. Рейсіх), законовчитель (священик В.Ф. Ширяєв), вчителі: російської мови (кандидат богослов'я В.М. Чеховський), математики (колезький секретар В.Г. Немченко), фізики (лаборант М.І. Ржепишевський), технології дерева та металів, облаштування машин, борошномельне виробництво, гідравліка, технічне та спеціальне креслення та завідування практичними заняттями (інженер-технолог А.М. Романовський), будівничого мистецтва та будівельного креслення (Ф.М. Малиновський), геометричного креслення та малювання (І.Т. Гаврилов), комерційної географії, основи політичної економіки та правознавства (надвірний радник Д.Г. Файг), бухгалтерії (колезький радник Ф.Ф. Кіліус), електротехніки, супроводжувальних матеріалів, теоретичної механіки та парових машин (інженер-технолог К.О. Миловидов), хімії та хлібопечення (приват-доцент ІНУ Ф.М. Породко), письмоводитель і наглядач (губернський секретар І.С. Сильвестров), столярний майстер (Ф.І. Цомбржинський), слюсарний майстер (Г.Г. Фяльман), лікар (колезький асесор З.А. Цукерман) [3, с.64-65].

Серед викладачів ми зустрічаємо досить відомих педагогів, інженерів, науковців і громадських діячів: Фрідріх Едуардович Кюнер (бл. 1880-1944) – громадський інженер, архітектор, завідувач спорудами ОБ РТТ [10]; Іван Андрійович Карцев (Карцов) – одеський художник, живописець, педагог, випускник С.-Петербурзької академії мистецтв [8, арк. 73-78]; Володимир Мусійович Чехівський (1876-1937) – український громадський, релігійний і політичний діяч, педагог і богослов, співорганізатор Української автокефальної православної церкви; Федір Миколайович Малиновський (1864 – після 1911) – статський радник, архітектор, інженер [6]; Федір Михайлович Порошко (1877-1948) – ботанік, фізіолог рослин, доктор наук, професор, випускник природничого відділення фізико-математичного факультету Варшавського університету [9, с. 109-110] й інші.

У даному навчальному закладі ми бачимо досить потужний педагогічний колектив, який і дав можливість за короткий час вийти училищу на передові позиції у професійно-технічній підготовці майбутніх борошномелів не лише на регіональному, а й на всеросійському рівні.

Одеське млинно-технічне училище є яскравим прикладом неоціненного внеску великого капіталу у розвиток професійно-технічної освіти краю. Саме завдяки меценатству школа борошномелів змогла за короткий час перетворитися на провідний навчальний заклад не лише Південної України, а й загалом Російської імперії. Про значимість даного закладу свідчить те, що він і сьогодні працює, як вищий навчальний заклад – Одеська національна академія харчових технологій.

Література

1. Адресная и справочная книга на 1908 год «Вся Одесса». – Одесса: Издание и ред. Л.А. Лисянского, 1908. – [294 с.].
2. *Белявская Н.П.* Григорий Эммануилович Вейнштейн – основатель Одесской школы мукомолов / Н.П. Белявская // *Зернові продукти і комбікорми.* – 2011. – № 2 (42). – С. 4-6.
3. Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 г. – Одесса: Типография «Порядок», С.К. Цессарского, [1914]. – С. 64-65.
4. *Загорский Ф.Н.* Владимир Сергеевич Кнаббе. – М., Л.: Изд-во «Наука», 1965. – 92 с.
5. *Кананыхина Е.Н.* Одесская национальная академия пищевых технологий / Елена Николаевна Кананыхина, А.А. Соловей, Н.П. Белявская; под ред. проф. Б.В. Егорова. – Одесса: ТЭС, 2012. – 240 с., ил.
6. *Кулалаева Р.А.* Информация о зодчих, строителях и меценатах города Царевококшайска. 1584- 1911 гг. / Р.А. Кулалаева [Электронный ресурс] // Архивы Марий Эл. – Режим доступа: <http://www.komarh.tk/2009-11-30-09-40-17/-1584-1911->
7. *Рейсих В.Г.* Истекшее десятилетие Одесского мельнично-технического училища и его задачи в будущем. 1902-1912: докл. Совету по делам Съездов мукомолов директора училища инженер-технолога В.Г. Рейсиха / Вольдемар Георгиевич Рейсих. – Одесса, Типография Е.И. Фесенко, [1912]. – 32 с.
8. Російський державний історичний архів (СПб.), ф.789 «Академия художеств Министерства императорского двора, 1757-1927 гг.», оп.11 «1880-1892 гг.», спр.145 «Карцов Иван Андреевич. 1880 г.» – 144 арк.
9. *Рудишина О.С.* Внесок фізіологів рослин Новоросійського університету в розвиток гормональної теорії тропізмів на початку XX ст. / О.С. Рудишина // Історичний архів.

Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 4. – С. 107-111.

10. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник / Володимир Тимофієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_020.html#kyuner

УДК 94(477.75):070.322.1:316.3”1917”

КРИМСЬКІ ТАТАРИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)

Т.С. ВІНЦОВСЬКИЙ,

докт. іст. наук., доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(Україна)

Під час святкування 100-річчя з початку розгортання Української революції неодмінно зростає інтерес до епохи, яка визначила магістральні шляхи розвитку суспільства на теренах колишньої Російської імперії, а наукове середовище пропонує вкотре проаналізувати різноманітні аспекти минулого. Одним із них вже не один рік є етнополітичний зріз революції/революцій, оскільки маніфестував велику популярність ідей облаштування суспільно-політичного життя на основі добровільного об'єднання народів у формі сполучених автономних республік, які мали створити такий тип держави, яка б будувалася згідно із відцентрованими тенденціями. Окреслені пропозиції надходили не лише від керівництва Української Центральної Ради, політична доктрина якої протягом усього 1917 р. залишалася незмінною, але й поширювалися з-поміж частини великих етносів экс-імперії, зокрема, кримських татар. Обрана точка спостереження за подіями дає змогу додатково розширити парадигму української історіографії, диверсифікувати національний наратив, у рамках якого український і татарський національний рухи розвивалися за однією геополітичною траєкторією у протистоянні з Петроградом протягом першого року революції.

Кримські татари були одним із найчисельніших народів Таврії (станом на 1917 р. 26,8% населення губернії [1]), заселяючи здебільшого південну частину регіону. Не дивно, що громадсько-політичне життя громади проявлялося в різноманітних аспектах, відповідно регулярно висвітлювалося на сторінках місцевих видань, насамперед, часопису «Южные ведомости», який залишається подекуди головним джерелом для реконструкції вищевказаних аспектів історії регіону 1917 р. про що йшлося в наших попередніх розвідках зі схожої тематики [2-4]. Також констатуємо, що попри чималий інтелектуальний спадок з історії революцій 1917-1921 рр. і регіональної тематики зазначеної епохи, винесена у заголовок статті проблема не була предметом спеціального дослідження [5-11]. Хоча у більшості праць, присвячених революції, особливо авторства В. Зарубіна,

Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 4. – С. 107-111.

10. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник / Володимир Тимофієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_020.html#kyuner

УДК 94(477.75):070.322.1:316.3”1917”

КРИМСЬКІ ТАТАРИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)

Т.С. ВІНЦОВСЬКИЙ,

докт. іст. наук., доц.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)*

Під час святкування 100-річчя з початку розгортання Української революції неодмінно зростає інтерес до епохи, яка визначила магістральні шляхи розвитку суспільства на теренах колишньої Російської імперії, а наукове середовище пропонує вкотре проаналізувати різноманітні аспекти минулого. Одним із них вже не один рік є етнополітичний зріз революції/революцій, оскільки маніфестував велику популярність ідей облаштування суспільно-політичного життя на основі добровільного об'єднання народів у формі сполучених автономних республік, які мали створити такий тип держави, яка б будувалася згідно із відцентрованими тенденціями. Окреслені пропозиції надходили не лише від керівництва Української Центральної Ради, політична доктрина якої протягом усього 1917 р. залишалася незмінною, але й поширювалися з-поміж частини великих етносів экс-імперії, зокрема, кримських татар. Обрана точка спостереження за подіями дає змогу додатково розширити парадигму української історіографії, диверсифікувати національний наратив, у рамках якого український і татарський національні рухи розвивалися за однією геополітичною траєкторією у протистоянні з Петроградом протягом першого року революції.

Кримські татари були одним із найчисельніших народів Таврії (станом на 1917 р. 26,8% населення губернії [1]), заселяючи здебільшого південну частину регіону. Не дивно, що громадсько-політичне життя громади проявлялося в різноманітних аспектах, відповідно регулярно висвітлювалося на сторінках місцевих видань, насамперед, часопису «Южные ведомости», який залишається подекуди головним джерелом для реконструкції вищевказаних аспектів історії регіону 1917 р. про що йшлося в наших попередніх розвідках зі схожої тематики [2-4]. Також констатуємо, що попри чималий інтелектуальний спадок з історії революцій 1917-1921 рр. і регіональної тематики зазначеної епохи, винесена у заголовок статті проблема не була предметом спеціального дослідження [5-11]. Хоча у більшості праць, присвячених революції, особливо авторства В. Зарубіна,

були наявні сюжетні лінії, які різною мірою відбивали роль кримсько-татарського національного руху в подіях, але обмежений обсяг статті не дає можливості докладніше зупинитися на історіографічному огляді.

Отже, у межах пропонованої розвідки ставимо перед собою за мету вивчити вплив революції на становище кримсько-татарської громади Таврійської губернії у перші місяці її розгортання. Для її реалізації необхідно вирішити такі завдання: виявити ступінь акцентуалізації уваги часопису на житті татарської громади краю, з'ясувати реакцію місцевих татар на зміну влади у Петрограді на початку 1917 р., виділити основні сюжетні лінії інформаційних повідомлень з окресленої тематики, висвітлити головні події суспільно-політичного та культурного розвитку даної етнічної групи на початковому етапі революції, який обмежуємо початком виборчої кампанії до міських дум, яка стартувала в червні.

Реакція на падіння влади Ніколая II в середовищі кримських татар була водночас швидкою та багатогранною. За повідомленням «Южных ведомостей» вже у другій половині березня 1917 р. відбулося декілька зібрань сімферопольських татар, на які прибули делегати від інших міст, які прийняли низку визначальних рішень. Вони стосувалися необхідності знищення мусульманського духовного правління як «старого реакційного протинародного уряду», виборів муфтія тощо. Головним чином, татарські активісти апелювали до Сімферопольської ради робітничих депутатів та громадського комітету, але, оскільки вони виявилися не готовими негайно задовільнити прохання татарської громади, то справу переадресували Таврійському губернському комісару Я. Харченку, перед яким також клопотали щодо призначення окремого комісара з питань кримських татар. Останній навіть пропонував обрати декількох комісарів. Такий комісар/комісари мав здебільшого опікуватися справами духовного життя, зокрема контролювати кадрові призначення та фінансові справи. Для подальшого обговорення окреслених проблем було вирішено скликати на 7 квітня (25 березня) загальний з'їзд татар Кримського півострова [12, 16 марта], хоча попередні публічні заходи були проведені протягом березня [11, с. 17-18].

Інший вектор обговорення суспільно-політичного життя у середовищі місцевих татар був пов'язаний зі зміною влади у Петрограді. Очевидно, що реакція на падіння царату за аналогією з іншими етнічними групами регіону [13] кристалізувалася у перші дні революції [11, с. 17], але часопис не доносить до нас таких відомостей. Лише згодом йшлося про святкове богослужіння у восьми мечетях Сімферополя, яке відбулося 30 (17) березня, після якого мусульмани (*коли йшлося про кримських татар, нерідко використовували дефініцію «мусульмани» – Т. В.*) міста перемістилися на кладовище для складання присяги Тимчасовому уряду. До присутніх звернувся імам Ібраїм Ефенді Тарпі, пояснивши значення присяги та роль старого режиму у гнобленні татарського народу. Окресливши нові перспективи, імам зробив наголос на розвитку культурної сфери [12, 19 марта].

Зважаючи на роль мусульманського правління в житті громади, не дивно, що релігійна тематика протягом тривалого проміжку часу фактично домінувала в газетних публікаціях. Наприклад, доволі детально описувалися дискусії під час

анонсованого вище мусульманського з'їзду, який проходив під керівництвом С. Д. Хаттатова у приміщенні кінотеатру «Боян». Газета повідомляла, що на захід прибуло понад 2000 делегатів й негативно сприйняли лише присутність С. Кримтаєва, особливо, коли він намагався виступити із промовою, а учасники зібрання відреагували на цю спробу вигуками «Геть!», що змусило останнього залишити приміщення [12, 30 марта]. Загалом, інформація про форум, на якому обрали Тимчасовий кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком, ТКМВК), з'являлася на шпальтах видання дозовано протягом місяця. Дописувачі відзначали, що одним із першочергових завдань комітету стало ознайомлення мусульманського населення краю з нещодавною зміною влади в Петрограді і підготовкою до виборів у Всеросійські Установчі збори. Також повідомлялося про розгортання мережі місцевих виконкомів у всіх містах і селах півострова, влаштуванні мітингів й лекцій, на яких оратори ознайомлювали населення з переоблаштуванням державного ладу, необхідність зміцнювати фінансову базу мусульманського національного фонду. Особливі сподівання щодо останнього покладалися на святкування Кадирлезу 6 травня (23 квітня), під час якого планували організувати збір коштів [12, 22 апреля, 25 апреля].

За даними преси найбільшу увагу делегатів зібрання приковувало два питання – про магометанське духовне правління і вакуфну комісію. Переважна більшість ораторів наголошувала на свавіллі й повному ігноруванні прав мусульманського населення в Російській імперії, тому зібрання постановило доручити обраному на цьому з'їзді виконкому налагодити співпрацю з губернським комісаром, а за його посередництва з урядом, задля негайного усунення з духовного правління та вакуфної комісії усього старого складу, який мав бути замінений на тимчасово обрану нову комісію. Тимчасовими комісарами в духовне правління обрали Ч. Челебієва, а у вакуфну комісію Д. Сейдамета. Оскільки обоє перебували на той час на військовій службі, збори вирішили клопотати про звільнення їх від неї [12, 30 марта]. Згодом часопис повідомляв, що новий губернський комісар М. Богданов підняв дане питання перед військовим міністерством, зазначаючи, щоб голова виконавчого бюро ТКМВК Ч. Челебієв і С. Хаттатов отримали дозвіл на звільнення від несення військової служби на час роботи у комітеті, оскільки уряд визнав ТКМВК важливою структурою для вирішення цілої низки національних питань [12, 14 апреля].

Менше уваги приділялося у дописах виборам делегатів від кримських татар у бюро мусульманської фракції Державної Думи для участі в підготовчій роботі зі скликання Всеросійського мусульманського з'їзду, який відкрив свою роботу 14 (1) травня у Москві. Зрештою, обраними виявилися редактор газети «Терджиман» Асаї Сабрі Айвазов і Мустафа Мурза Кипчакський. Не обійшлося й без інформації про надсилання вітальної телеграми Тимчасовому уряду із запевненням, що місцеві мусульмани будуть усіма силами підтримувати нову владу [12, 30 марта].

Зазначаємо, що у пресі друкувалася інформація і з інших міст, де проводилися зібрання громади. Так, у Феодосії такі збори відбулися у середині квітня 1917 р. На ньому обрали міський комітет для керівництва справами

громади, до якого увійшли службовець метеорологічної станції Абдул Гамід Боралієв (голова), гласний міської думи Мамут Мурат Гази (заступник голови), вчитель М. Сейдаметов (секретар), Абла Мусєв, Усейн Куртієв, Абла Мансуров та ще 15 невказаних осіб. Частину з них делегували до щойно обраної сімферопольської вакуфної комісії, зокрема, М. Сейдаметова і студента психоневрологічного інституту Мустафу Куртієва. До виконавчого комітету (*мабуть, феодосійського – Т. В.*) делегували А. Г. Боралієва, Усейна Шукурова, М. Сейдаметова й Барій Асан-оглу [12, 6 апреля, 7 апреля].

Помітною за частотою згадок у пресі в перші півтора місяці весни стала тема про повернення до Криму татар-вигнанців, які мали турецьке підданство й були висланими у внутрішні губернії Російської імперії, насамперед у Тамбовську. За даними «Южных ведомостей» аргументація зводилася до декількох постулатів. По-перше, їхня відсутність впливає на розвиток сільського господарства, яке почало відчувати брак робочих рук, особливо у садівництві і виноградарстві, бо поля залишаються частково необробленими. По-друге, вони опинилися у турецькому підданстві випадково, й по-третє, царський режим не реагував на попередні прохання, тому нова влада має продемонструвати демократичні підходи у вирішенні питання [12, 21 марта, 30 марта]. Тимчасовий уряд за посередництва Я. Харченка дійсно продемонстрував лояльність до даної категорії осіб, але їхнє повернення на батьківщину супроводжувалося низкою проблем, серед яких ледь не найголовнішою стала відсутність документа, яким можна було засвідчити особу, бо такі посвідки відібрала імперська адміністрація. Відтак губернський комісар звернувся із проханням до повітових комісарів підготувати розпорядження про безперешкодне вручення відповідних документів [12, 11 апреля].

Очікування позитивних рефлексій татарського населення губернії у ході святкування Кадирлезу знайшли своє відображення у велелюдній маніфестації, яка пройшла того ж дня під червоними прапорами. Надписи російською та рідною мовами маніфестували підтримку революції – «Хай живе демократична республіка» та інші. У цьому ж номері газети окремою темою для обговорення стало повідомлення від ТКМВК про поширення чуток навколо можливого висунення вимоги проголосити автономію Криму. Тимчасовий комітет доволі плутано заперечив дану інформацію й повідомив, що 4 травня (21 квітня) визначився зі своєю політичною платформою, яка передбачала добиватися встановлення в Росії демократичного ладу на принципах федерації [12, 25 апреля].

Татарські національні комітети до кінця червня виникли також у Феодосії, Ялті, Карасубазарі та інших населених пунктах регіону. Їхнє створення та перші заходи часто супроводжувалися численними мітингами, а головні завдання повністю співпадали з визначеними ТКМВК. У Євпаторії до президії виконавчого бюро національного комітету увійшли Омер Желілев (голова), Осман Челебієв й Аджі Дості (обидва заступники), Мемефалі Асанов і Абдураман Канорі (обидва секретарі), Ібраїм Дедєєв (скарбник) [12, 27 апреля, 28 апреля].

Детальніше описувала газета ситуацію в Ялті, де на організаційні збори повітового мусульманського комітету (ЯПМК) з'їхалося 54 делегати з 5 волостей, й також члени ТКВМК Д. Сейдамет, А. Озенбашли, А. С. Айвазов та С. Д. Хаттатов, що засвідчило вагому роль міста у житті кримсько-татарської громади Криму. Останній з них став головуючим на заході. Присутні висловлювалися у руслі визнання виконкому ЯПМК єдиною інституцією, яка здатна об'єднати татарське населення повіту, тому постановили обрати такий орган у кількості 12 осіб. Структура виконкому визначалася пропорцією – 1 особа від кожної з 5 волостей, а решту 7 делегували учасники даного форуму. До новопосталого органу від зборів увійшли Джефер Аблаєв, Усейн Балічієв, Ескандер Аметов (усі троє члени Ялтинської повітової земської управи), А. Балічієв, К. Якубов (обоє вчителі), Б. Мердішаєв і Темір Хая Ефенді. Від волостей: Сеїт Мурат Дервіш (Алуштинська), Мамбет (Кучук-Узенська), А. Хатіпов (Дерекійська), Аксеїт Ефенті Мухтерем (Богатирська), Мемглібаєв (Байдарська) [12, 16 июня].

Повідомляла газета й про мету існування виконавчого бюро, яка була сформульована наступним чином – служіння народу у здійсненні його національних завдань, в облаштуванні політичного і культурного життя. Для закріплення перших успіхів на потреби бюро відразу зібрали чималу суму грошей у розмірі 6 тис. крб. Оскільки «Южные ведомости» не прив'язували змальовані події до конкретної дати, можна лише припустити, що вони відбулися не пізніше середини червня 1917 р., адже видання у більшості випадків оперативно реагувало на суспільно-політичні процеси. Таке припущення, окрім іншого, ґрунтується й на інформації про перше засідання виконавчого бюро ЯПМК, яке відбулося 22 (9) червня. На ньому обрали голову організації (Д. Аблаєв), його заступника (К. Якубов) і секретаря (Е. Аметов) [12, 16 июня].

Ще більше розкривають кадровий потенціал Мусвиконкому та його периферійних філій повідомлення про вибори делегатів на Всеросійський мусульманський з'їзд. За даними газети на зазначений форум від ТКМВК делегували 25 осіб. Серед них полковник Алієв, А. С. Айвазов, Аджигельдієв, А. Ефенді, С. Алімоллаєв, У. Балічієв, Я. Бартбутли, М. Бекіров, А. Бозгозієв, І. Джелялов, М. Єнілеєв, А. Ісаєв, А. Кайтазов, А. Караманов, І. Кадієв, М. Кипчакський, М. Куртієв, І. Леманов, Е. Менаджиєв, А. Озенбашли, Д. Сейдамет, А. Тарпі, І. Тарпі, С. Хаттатов, С. Чапчакчі [12, 22 апреля, 30 апреля].

Звертає на себе увагу той факт, що згідно із дописами неабияку суспільно-політичну активність демонстрували окремі сегменти жіночої частини кримсько-татарської громади краю. У номері від 6 травня йшлося про мітинг татарок Феодосії, що відбувся з ініціативи місцевого мусульманського виконкому, й у якому взяли участь дружини військовослужбовців, домашня прислуга, члени партійних осередків. Щоправда, дописувач повідомляв про активну меншість, до того ж не уточнював порядок денний заходу, резюмуючи, що інші категорії татарок не проявляють жодних ознак згуртованості [12, 6 мая]. Конкретнішим був наступний допис, з якого можна дізнатися про зібрання жінок Ялти, Дерекієв та навколишніх сіл. Вони обговорювали питання політико-правової ситуації у

країні та регіоні, гендерної рівності, релігійного життя, обирали двох делегаток (Діляра Ханум Булгакова та вчителька рідної мови у селі Кизилташ Абібє Ханум Аріф Мемет) на Всеросійський з'їзд мусульманок, який планувався у Казані. Чи не найемоційніше обговорювалася роль духовенства, яке, як писав автор зі слів учасниць слухань, «своїм мудруванням у тлумаченні Корану століттями тримали у залізних лещатах горду татарку» [12, 6 мая, 10 мая].

Прикметно, що феміністичний виклик частини жінок призвів до неоднозначної реакції татарського суспільства, насамперед серед чоловіків. У сімферопольській пресі йшлося про імпровізований мітинг солдатів, який пройшов у мечеті Кримського кінного полку. Присутні наполягали на порушенні шаріату у випадку задоволення вимог представниць протилежної статі. Дискусії мали чималий резонанс, оскільки в полеміці безуспішно взяв участь навіть Д. Сейдамет, який попри заперечення протестуючих, що їхнє занепокоєння є марним, й апелювання до санкціонування виступу жінок усіма мусульманськими закладами, у тому числі Всеросійським мусульманським з'їздом, не зумів зменшити гостроту протистояння, радше навпаки [12, 27 мая].

Тому пролонгація полеміки, яку в часописі назвали інцидентом, мала місце найближчими днями. Так, 10 червня (28 травня) близько 400 татар-солдатів взяло участь у мітингу, на якому не менш різко висловлювалися щодо «жіночих вольностей» й вимагали неухильного дотримання норм шаріату. Виступ військових обговорювався ледь не у всіх кав'ярнях Сімферополя. Прикметно, що ТКМВК не лише не пішов на поступки під тиском протестувальників, а вирішив обміркувати можливі заходи щодо їх приборкання. Не збиралися відступати у своїх намірах й татарські активістки, бо представниці «жіночого комітету» заявили про намір неухильно рухатися шляхом «розкріпачення мусульманської жінки» [12, 30 мая]. У подальшому дана тема отримала своє поширення на шпальтах «Южных ведомостей» здебільшого у контексті освіти, хоча в одному з номерів повідомлялося про обговорення «розкріпачення» татарок на зборах у Сімферополі 7 серпня (24 липня) і створення у Феодосії жіночого мусульманського комітету на чолі із вчителькою Аніфе Нурі Куртієвою [12, 2 августа].

Таким чином, можна зробити такі висновки. Згідно з інформацією означеного часопису з початком революції 1917 р. в центрі уваги кримсько-татарської громади опинилися два головних питання – духовне життя та суспільно-політичні перетворення. Перше з них тісно пов'язувалося з необхідністю ліквідувати стару систему керівництва релігійними процесами, оновити кадри й сформувати демократичні органи управління, які б опікувалися майном й фінансовою стороною життєдіяльності мусульман Криму. Друге отримало відображення в організаційних заходах, які мали місце передусім у Сімферополі, Феодосії, Ялті та Євпаторії й у межах яких кримські татари об'єднувалися в національні комітети губерньського та повітового рівнів. А вони, у свою чергу, мали забезпечити реалізацію політичних прав етносу, виходячи з тези про федералізацію Росії, хоча на перших порах дана ідея не отримала широкого обговорення на сторінках газети. З-поміж іншого важливе місце у порядку

денному кримських татарів протягом весни – початку літа 1917 р. відіграла репатріація одноплемінників, насильно виселених царським режимом у внутрішні губернії імперії та гендерне питання. Останнє стало найдискусійнішим елементом суспільних трансформацій, оскільки наштовхувалося на уявлення про роль жінки в мусульманському середовищі згідно із нормами шариату.

Література

1. Устименко В. Яким був етнодемографічний стан населення Криму в 1917-1921 рр.? / Володимир Устименко // Крим : шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. – С. 253-254.
2. Вінцовський Т. С. Початок революції 1917 року та питання про організацію влади в Таврійській губернії (за матеріалами газети «Южные ведомости») / Тарас Степанович Вінцовський // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. XX. – С. 120-124.
3. Вінцовський Т. С. Польська громада Таврійської губернії у 1917 р. на шпальтах газети «Южные ведомости» / Тарас Степанович Вінцовський // Поляки на півдні України та в Криму/ Під ред. Т. Цисельського, Е. Чапівського, В. Кушніра. – Одеса – Ополе – Вроцлав, 2007. – С. 386-390.
4. Вінцовський Т. С. Вплив революції 1917 р. на консолідацію української, польської і білоруської громад Таврійської губернії (за матеріалами газети «Южные ведомости») / Тарас Степанович Вінцовський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Випуск 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство ХХ ст. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, голова редколегії Я. Ісаєвич. – С. 101-105.
5. Бочагов А. К. Милли Фирка. Национально-буржуазная контрреволюция в Крыму / Архип Кузьмич Бочагов. – [2-е изд.] – Б. м. : Крымское государственное издательство, б. г. – 130 с.
6. Барсамов М. Феодосія. Історико-краєзнавчий нарис / Микола Барсамов. – Симферополь : Кримвидав, 1957. – 182 с.
7. Королев В. И. Таврическая губерния в революциях 1917 года : полит. партии и власть / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1993. – 86 с.
8. Крим в етнополітичному вимірі / Ред. кол.: І. Курас (голова) та ін. / Кер. авт. кол. М. Панчук. – К. : Світогляд, 2005. – 533 с.
9. Бикова Т. Крим в 1917 році: національно-політичні процеси та події в контексті взаємовідносин з Центральною Радою / Тетяна Бикова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України, 2007. – Вип. 17. – С. 29-48.
10. Последняя рукопис Сабри Айвазова. Дело партии «Милли Фирка». Документы свидетельствуют. Из серии «Рассекреченная память». Крымский выпуск. Том 1 / Под общ. ред. В. В. Пшеничного, Р. Н. Лесюка, С. В. Лунина, И. И. Полякова. – Симферополь : Доля, 2009. – 352 с.
11. Зарубин В. «Проект Украина». Крым в годы смуты (1917-1921 гг.) / Вячеслав Зарубин. – Харьков : Фолио, 2013. – 218 с.
12. Южные ведомости. – 1917.
13. Винцовский Т. Общественно-политическая жизнь в Таврической губернии во время революции 1917 года: этнополитический аспект (по материалам симферопольской газеты «Южные ведомости») // Danubius. XXX. – Galați : Editura Muzeului de Istorie, 2012. – P. 283-311.

ПРОВІНЦІЙНІ ГРОМАДИ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В РУМУНІЇ

В.М. ВЛАСЕНКО,
канд. іст. наук, доц.,
Сумський державний університет
(Україна)

Цього року відзначають 100-літній ювілей початку Української революції 1917-1921 рр. Одним із її наслідків стала поразка українських національно-демократичних сил, частина яких змушена була залишити батьківщину. Саме вона і склала основу міжвоєнної української політичної еміграції в Європі, яка сповідувала альтернативні радянській форми державного устрою.

Історіографія української еміграції в Європі взагалі [1-3] й окремих країнах континенту зокрема [4-8] широка і різноманітна. Особливо багато уваги приділено політичним центрам еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Франція, Чехословаччина), менше – її периферійним осередкам. Проміжне місце між політичними центрами і периферійними осередками еміграції посідала Румунія. У цій країні українська політична еміграція сформувалася внаслідок кількох еміграційних хвиль [9-11]. На відміну від інших країн перебування, українська еміграція в Румунії спромоглася створити розгалужену мережу громадських організацій. Але якщо діяльність центральних організацій еміграції [12-15] та столичної «Української громади» вже розкрита в науковій літературі [16], то вивчення питання про створення та функціонування місцевих (провінційних) організацій емігрантів лише розпочинається [17]. Саме тому автор ставить собі за мету визначити час створення, склад та структуру мережі громадських організацій української політичної еміграції в Румунії у міжвоєнний період. У даній роботі не йдеться про основні напрямки діяльності цих організацій.

У 1922-1923 рр. у Бухаресті з ініціативи Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР у Румунії на чолі із Костем Мацієвичем [18] були створені центральні громадські організації еміграції – Філія Українського товариства прихильників Ліги Націй (ФУТЛН), Союз українських жінок-емігранток, Українське співоче товариство «Дума», Українське ощадно-позичкове товариство «Згода», Громадсько-допомоговий комітет (ГДК), Комітет ім. Симона Петлюри. Згодом з'явилося нелегальне Товариство колишніх вояків Армії УНР (ТБВА) зі своїми філіями та групами в регіонах. Очолював його колишній комендант таборів інтернованих українських вояків, представник військового міністра УНР у Румунії полковник Гнат Порохівський [19]. У Бухаресті діяла і первинна громадська організація – «Українська громада».

Не менш активними були українські емігранти в румунській провінції. Переважна більшість їхніх громадських організацій мала назву «Українська громада» (УГ). Громади створювалися в тих населених пунктах, де проживало більше 10 українських емігрантів, групи – менше 10 осіб. Збори громад обирали

управу у складі голови та секретаря. Якщо організація налічувала більше 30 членів, то до складу управи обирали ще 2-3 членів [20, арк.113]. Так, влітку 1923 р., коли з ініціативи НДМ УНР та ФУТЛН розпочалася підготовка до I Конференції української еміграції в Румунії, місцеві українці організували **Українську громаду в Бакеу** (рум. *Vasăi*). На той час це була одна з найактивніших периферійних громадських організацій еміграції. Вона мала власну бібліотеку, хор, невеликий струнний оркестр, організовувала концерти і вистави, підтримувала зв'язок з ГДК. Але поступово організація занепала, було втрачено зв'язок із центральними емігрантськими організаціями в Бухаресті. І лише після вбивства С. Петлюри у травні 1926 р. члени Громади знову зібралися, щоб висловити обурення та сум із приводу трагічної події, надіслали до ГДК 2,5 тис. леїв на вінок загиблому Голові Директорії УНР. А після виправдання вбивці С. Петлюри, вони вирішили відновити діяльність УГ. 2 листопада 1927 р. відбулися надзвичайні збори, які й вирішили підготувати новий статут організації та відновити сталий зв'язок із ГДК. Розмір вступного внеску для кожного члена складав 50 леїв, щомісячний членський внесок – 20 леїв. До складу управи УГ обрали Григорія Шлапака (голова), Семена Коханенка (скарбник), Василя Твердого (секретар), ревізійної комісії – Григорія Очеретька (Очеретний), Івана Пахаря [21, с.16-17]. Пізніше до керівного складу Громади належали Тиміш Колос та Іван Пасічний (Пасішний). Активними членами УГ також були Іван Белоус, Яків Домашенко, Сергій Жуков, Андрій Ларіончик та Єфим Янковський [20, арк.118-119]. Серед рядових членів організації переважали колишні партизани, члени повстанських загонів, проте були і старшини Армії УНР. Основна маса українських емігрантів у Бакеу працювала на місцевій паперовій фабриці «*Летя*». 1930 р. до УГ долучилися і всі члени (декілька осіб) «*руського*» комітету – колишні вояки армії Денікіна, які 1919 р. опинилися в Румунії. Вони працювали на лісопильні, паперовій та шкіряній фабриках у Бакеу [20, арк.45-46].

Наприкінці 1920-х рр. відновили свою діяльність бібліотека, хор, струнний оркестр. Для поточної громадсько-культурної роботи при Громаді було створено культурно-освітній гурток із власним статутом. Згідно з ним, мета гуртка – *«об'єднати всіх місцевих українських політичних емігрантів, які розуміють завдання свого приходу на чужину і не забули тих обов'язків, які вони взяли на себе перед батьківщиною»*. За порушення норм статуту передбачалося грошове покарання або виключення зі складу гуртка [22, с.22-23]. Оскільки чимало членів Громади одружилось в еміграції і мало загалом близько 50 дітей, які погано володіли українською мовою, то 1933 р. управа організувала для них літній дитячий садок [23, с.26].

Члени УГ у Бакеу брали участь у конференціях української еміграції в Румунії. А на VII Конференції, що відбулася наприкінці грудня 1936 р., Г. Шлапак не тільки виголосив доповідь про діяльність Громади, але й був обраний до складу президії форуму та ревізійної комісії ГДК (запасний член) [24, с.6, 9, 12].

Активною емігрантською організацією на периферії була **Українська громада у Гевані** (рум. *Găvana*). Після ліквідації таборів для інтернованих

близько 50 колишніх вояків та старшин 2-ої кулеметної бригади Армії УНР оселилося у невеличкому містечку Гевань поблизу міста Пітешти (*Pitești*, нині в межах міста), утворивши українську групу (колонію). Усі вони працювали на місцевій текстильній фабриці. Дехто із колишніх старшин обійняв дрібні адміністративні посади, решта емігрантів стала кваліфікованими робітниками. Але після вбивства С. Петлюри члени групи вирішили заснувати Українську громаду. Це відбулося наприкінці травня 1926 р. До управи УГ належали Іларіон Дробіт, Кузьма Антошко, Микола Онисимів (голови), Федір Гордієнко, Кость Кушніренко, Василь Мяловський, Степан Мельник, Григорій Олександрів, С. Паламарець, Олекса Піка, Олекса Туржанський, Платон Ходаківський (члени) та інші. Активними членами Громади були Володимир Сікорський, Тимофій Зимогляд, Дем'ян Юзек, Скульський та Струмецький [20, арк.119-120].

Громада не тільки брала участь у всіх громадських і культурних заходах центральних (бухарестських) українських емігрантських організацій, але й сама ініціювала й організовувала їх. Вона мала велику бібліотеку і витратила на неї 35 тис. леїв (станом на травень 1936 р.), перерахувала на акції із вшанування С. Петлюри в Парижі, Празі, Бухаресті та Гевані майже 21 тис. леїв. Чимало коштів УГ передала Українській бібліотеці імені С. Петлюри в Парижі, Українській господарській академії в Подебрадах (Чехословаччина), українським військовим інвалідам у Польщі тощо [25, с.13]. Маючи чоловічий і змішаний хор, ансамбль танцюристів, групу акторів-аматорів, Громада урочисто відзначала національні, державні, релігійні та світські свята, ювілеї історичних подій та постатей, давала концерти та вистави. 1931 р. при Громаді було засновано філію Української спілки імен Івана Мазепи [26, с.19]. На початку липня того ж року військовий міністр УНР в еміграції Володимир Сальський, повертаючись із подорожі балканськими країнами, відвідав найбільші осередки української еміграції в Румунії – в Бухаресті та Гевані [27, с.14-16]. Громада надавала матеріальну допомогу та сприяла працевлаштуванню біженців з України під час голодомору 1932-1933 рр. [28, с. 27].

Невеликою кількісно, але міцною організаційно була *Українська громада у м. Пятра-Нямц* (рум. *Piatra Neamț*), члени якої працювали на місцевій лісопилці. Громада утворилася на початку 1920-х рр. і проіснувала до кінця міжвоєнного періоду. Її члени брали активну участь у заходах ГДК [29, с.193]. Майже всі члени УГ одночасно належали до неформальної групи військових емігрантів у місті, а із середини 1930-х рр. – місцевого осередку (філії) ТБВА в Румунії [30, с.8]. З 1923 р. і до кінця міжвоєнного періоду управу УГ очолював Павло Петренко. Активними членами Громади були Пилип Андрусь, Іван Гаєвський, Іван Саєнко й Іван Тараник [20, арк.119].

В архівних джерелах та емігрантській пресі щодо певного місцевого осередку емігрантів у Румунії одночасно застосовувалися два поняття: *українська громада* та *українська група*. Ймовірно йшлося про неформальні групи. Серед них – колонії в Аккермані [31, арк.59], Брашові, Гімеш-Феджеті (рум. *Ghimeș-Făget*, комуна у повіті Бакеу), Кишиневі, Теліу (рум. *Teliu*, комуна у повіті Брашов) [32, арк.114зв, 116зв], Телмачу (рум. *Tâlmăciu*, місто у повіті Сібіу) [33, арк.9]. За

даними Г. Порохівського, з 1923 р. у м. Брашов існувала «Громада», яка налічувала 12 членів. До її керівного складу належали Іван Вакиринєць, Василь Варфоломійєв, Петро Думанський, Іван Руснак, Фома Дегтяренко. Частина з них працювала на місцевих текстильній фабриці «Тельман» та металургійному заводі «Шиль» [20, арк.55-56, 121]. З 1923 р., як свідчить українська емігрантська преса, існувала Українська громада у м. Гуджешти(рум. *Gugești*) [34, с.5]. За даними Г.Порохівського, це була група у складі 7-8 осіб. Її лідер – Олександр Карпович [20, арк.121].

Набагато більше було неформально організованих груп, які відрізнялися між собою кількісно, структурно, періодом існування та громадською активністю. Однією з найбільших була група українських емігрантів у м. Джурджу. Вона утворилася ще 1921 р., коли частина інтернованих українських вояків працювала на місцевому цукровому заводі «Данубіана». Після ліквідації таборів для інтернованих більшість із них залишилася у місті. У першій половині 1920-х рр. група налічувала близько 200 осіб. Згодом кількість членів зменшилася. У зв'язку з економічною кризою 1929-1933 рр. частина емігрантів, втративши роботу, змушена була шукати нове місце проживання. Абсолютну більшість членів групи складали колишні вояки Армії УНР та повстанці [35, с. 22-23]. Її неформальним лідером був поручик Василь Мельник, який із середини 1930-х рр. очолив місцеву філію ТБВА. З метою диференціації своєї діяльності група створила низку формальних і неформальних організацій. 1921 р. відкрилася споживча крамниця, 1923 р. – секція ФУТЛН у складі 37 осіб. До її управи належали В. Мельник (скарбник), бунчужний Войтовський, козак П. Єланський (члени), чотарі Микола Власів та Іван Полоський (запасні члени) [36, арк.25, 29]. Згодом були створені товариство «Просвіта імені С. Петлюри» (голова – Олександр Коряко, заступник голови – Герасименко, секретар – Йосип Ратушненко, скарбник – Дітковський), гурток взаємодопомоги (голова – Д. Дорошенко, секретар – Ю. Кушнірик), клуб, бібліотека (Яків Тимошук, Дітковський), хор, драматичний гурток (голова – П. Єланський, секретар – Б. Мельник) [37, с.24-25]. Часто культурні заходи групи відвідували і місцеві румуни. Тому кількість глядачів на таких акціях перевищувала 300 осіб [38, с. 42].

19 червня 1930 р. під час подорожі балканськими країнами українську групу у м. Джурджу відвідав голова Уряду УНР в екзилі В'ячеслав Прокопович. Він ознайомився з роботою місцевої української бібліотеки, гуртків, товариства «Просвіта», мав зустріч із керівництвом української військової еміграції у місті [39, с.12-15].

Українські групи були зафіксовані у таких населених пунктах як Агеш (рум. *Agăș*, село у повіті Бакеу), Арічешть (село у повіті Брашов), Барацкош (рум. *Barațcoș*, село у повіті Харгіта), Морені (рум. *Moreni*, місто в жудеці Димбовиця), Роман (рум. *Roman*, місто в жудеці Нямц), Скутару (рум. *Scutaru*, місто в повіті Бакеу) [33, арк.9], Бельці (молд. *Bălți*), Келіменешть (рум. *Călimănești*, місто в повіті Вилча), Орадя-Маре (рум. *Oradea-Mare*, місто в жудеці Біхор), Чернівці [36, арк.25], Ватра-Дорней (рум. *Vatra Dornei*, місто у повіті Сучава) [40, с.17], Стражу-Таркеу (рум. *Straja*, село у комуні Таркеу повіту Нямц), Текуч (рум.

Тесисі, місто в повіті Галац), Хотин, Шабо, а також групи українських емігрантів на чолі із Запорожченком, Горбуновим, Примаком, Чернецьким і Яковенком у Бухаресті [36, арк.25], група українських мінерів на будівництві тунелю Теліута група з 5-6 осіб на чолі з Донцовим-Логіним у м. Бреїла (рум. Brăila) [20, арк.120-121].

Отже, мережа провінційних громадських об'єднань українських емігрантів у Румунії була широкою і розгалуженою. Вона складалася із формальних українських громад та неформальних груп (колоній), які різнилися між собою кількісно, структурно, періодом існування та громадською активністю. Перспективними, на погляд автора, є дослідження щодо взаємодії між центральними і провінційними громадськими організаціями, політичної орієнтації членів провінційних українських громад, їх взаємовідносини з місцевими органами влади.

Література

1. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П.Трощинський. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.
2. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття) / В.Піскун. – К.: МП «Леся», 2006. – 672 с.
3. Політична історія України. XX століття: У 6 т. – К.: Генеза, 2002-2006. – Т.5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В.П.Трощинський. – К., 2003. – 720 с.
4. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В.Павленко. – К., 1995. – 224 с.
5. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В.Д.Козлитин. – Харьков: «РА», 1996. – 476 с.
6. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939) / О.Колянчук. – Львів, 2000. – 278 с.
7. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / E.Wiszka. – Toruń: Wyd-wo MADO, 2005. – 752s.
8. Рендюк Т. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою / Т.Рендюк. – К., 2010. – 150 с.
9. Власенко В.Н. Формирование украинской политической эмиграции в Румынии в межвоенный период (первая волна) / В.Н.Власенко // Русин (Кишинев). – 2014. – №1 (35). – С.105-120.
10. Власенко В.Н. Вторая волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии (зима-весна 1920 г.) / В.Н.Власенко // Русин. – 2014. – №2 (36). – С.270-284.
11. Власенко В.Н. Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии (первая волна) / В.Н.Власенко // Русин. – 2014. – №4 (38). – С.99-114.
12. Власенко В. Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки / В.Власенко // Література та культура Полісся: Збірник. – Вип. 38: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. – Ніжин, 2007. – С.160-170.
13. Власенко В. Кооперативний досвід міжвоєнної української політичної еміграції в Румунії / В.Власенко // Український селянин (Черкаси). – 2010. – Вип.10. – С.203-206.
14. Рендюк Т. Українська військова та політична еміграція в Румунії у міжвоєнний період: невідомі сторінки історії діаспори / Т.Рендюк // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – К.: 2011. – Вип. 20. – С.936-954.
15. Власенко В.М. Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії крізь призму її конференцій / В.М.Власенко // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18 квітня 2016 р.: у 2-х ч. – Суми: СумДУ, 2016. – Ч.1. – С.3-15.

16. Власенко В.М. Українська громада в Бухаресті у міжвоєнний період / В.М.Власенко // Місто. Культура. Цивілізація: матеріали V Міжнар. наук.-теор. інтернет-конф., Харків, квітень 2015 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М.Бекетова. – Харків, 2015. – С. 51-53.
17. Власенко В. До історії української військової еміграції в Румунії / В.Власенко, О.Сапсай // Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі: зб. наук. пр.–Вип.І. – Суми: СумДУ, 2014. – С.22-25.
18. Про К. Мацієвича див.: Vlasenko V. Konstantin Mațieviciomulde știință și diplomatulucrainian / V.Vlasenko, V.Guzun // Caietediplotmatice (București). – 2015. – AnulIII. – №3. – P.20-45.
19. Про Г. Порохівського див.: AnchetatdeSMERȘ: asulSSI șiliderulemigrațieiucrainenedinRomânia îndosareleSBU, 1944-1947 / V.Guzun, V.Vlasenko [editori]. – Cluj-Napoca: Argonaut, 2016. – 730 p.
20. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 5, спр. 26440, т. 1.
21. Z. Рятуймося не сумом, а працею (Лист з Румунії) // Тризуб (Париж). – 1928. – Ч.3. – С.16-18.
22. Хроніка. В. Румунії. Українська Громада в Бакеу // Тризуб. – 1934. – Ч.29-30. – С.22-23.
23. Хроніка. В Румунії. З життя Української Громади в Бакеу // Тризуб. – 1933. – Ч.8. – С.25-26.
24. Геродот Д. 7-ма чергова еміграційна конференція в Румунії / Д. Геродот // Тризуб. – 1937. – Ч. 32-33. – С. 6-13.
25. Хроніка. В Румунії. Антошко К. Десята річниця існування Української Громади в Гавані // Тризуб. – 1936. – Ч.32. – С.13.
26. Хроніка. В Румунії. К.А. Українська Громада в Гавані // Тризуб. – 1932. – Ч.6. – С.18-19.
27. Спілка. З подорожі В.Сальського // Тризуб. – 1931. – Ч.35. – С.14-16.
28. Хроніка. В Румунії. Допомога новим збігцям з України // Тризуб. – 1932. – Ч.43. – С.27.
29. Власенко В. З історії організованого життя української політичної еміграції в Румунії у 1929-1932 рр. (За матеріалами Центрального державного архіву Болгарії) / В.Власенко // Пам'ятки: Археографічний щорічник. – К., 2010. – Т.11. – С.185-202.
30. Присутній. Лист із Румунії // Тризуб. – 1937. – Ч.9. – С.8-11.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф.269, оп.1, спр.396.
32. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф.4452, оп.1, спр.2.
33. ЦДАГО, ф. 269, оп. 1, спр. 234.
34. В день 50-тиліття // Тризуб. – 1929. – Ч.16-17. – С.2-6.
35. Хроніка. В Румунії. Добрий приклад // Тризуб. – 1936. – Ч.45-46. – С.22-23.
36. ЦДАВО, ф.4465, оп.1, спр.157.
37. Хроніка. В Румунії. Загальні збори Української Громади в Журжіу // Тризуб. – 1934. – Ч.19-20. – С.24-25.
38. Хроніка. В Румунії. Шевченкове свято в Журжіу // Тризуб. – 1934. – Ч.13-14. – С.42-43.
39. Смуток В. З подорожі В. Прокоповича. III (лист із Журжі) // Тризуб. – 1930. – Ч.34. – С.12-15.
40. Червоний терор на Україні. Протест Української еміграції в Румунії // Тризуб. – 1930. – Ч.4. – С.17.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Л.А. ВОВЧУК,

канд. іст. наук,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

(Україна)

На сьогоднішній день досить цікавою та малодослідженою тематикою є становлення та діяльність іноземних консульських представництв, які діяли на Півдні України та безпосередньо в Одесі упродовж 1917-1920 рр. Досліджуючи дане питання, було з'ясовано, що історіографічний доробок є досить незначним. Серед сучасних дослідників варто виділити праці Р. Агстнера, Б.М. Гончара і Н.Д. Городньої, І.Б. Матяш.

Тому, виходячи із зазначеного, дана тема є доволі актуальною, оскільки вивчення дипломатичних відносин України, навіть у тогочасній складній ситуації, показує сталі європейські зв'язки України.

З початком Першої світової війни ситуація на міжнародній арені докорінно змінилася. Оскільки Німеччина та її союзники – Австро-Угорщина та Туреччина – виступили проти Росії, дипломатичні відносини між ними було розірвано, відповідно діяльність консульств цих країн в імперії, і відповідно в Україні, було припинено. Архіви та приватну кореспонденцію цих консульств було конфісковано, а консульські представники та їх родини виїхали з країни [10]. Тому, до підписання Брестського мирного договору, на теренах сучасної України залишилися лише консульські установи країн Антанти, або ж нейтральних країн.

Так, лише в Одесі діяли консульства Великобританії (г. к.* Д.Ф. Робертс), Франції (к. Ф. Гренар), Греції (г. к. Е.Г. Капсамбреліс), Данії (к. А.Р. Харі), Іспанії (к. Х.М. Семпере), Італії (к. де Візаро), Португалії (в. к. Й.Й. Павані), Нідерландів (к. І.Р. Мунц), Норвегії (к. О.О. Осберг), Персії (к. Е.К. Заль), Монако (к. Я.М. Ротштейн), Швейцарії (канцлер Я.П. Еттерлін), Швеції (к. О.О. Осберг), Болгарії (г. к. Д.І. Влахов), США (к. Д.А. Рей), а також країн Латинської Америки: Аргентини (г. к. Т.Р. Г'юняцу), Бразилії (в. к. Я.А. Бродський), Уругваю (к. Я.М. Ротштейн) і Панами (к. М.Б. Шварцкопф) [2].

Консульські установи відповідних іноземних країн діяли й у Миколаєві (Бразилія, Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Сербія, США, Франція, Швеція), Херсоні (Великобританія, Греція, Італія, Перу, Франція), Євпаторії (Великобританія, Греція), Феодосії (Великобританія, Греція, Італія), Маріуполі (Греція, Іспанія, Італія) та Бердянську (Греція, Данія, Швеція, Іспанія, Італія, Франція).

Наприкінці 1917 року ситуація на міжнародній арені змінилася. З підписанням 27 січня (9 лютого) 1918 р. Брестського миру, новоутворена УНР набула всі права й обов'язки суб'єкта міжнародного права, відкривши тим самим можливості для широких двосторонніх дипломатичних і торговельно-

економічних зв'язків.

Тому, навесні 1918 р. Українська Держава встановила свої посольства першого рангу у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині та Болгарії [2, с. 81]. У свою чергу, в українських містах знову почали функціонувати консульства країн Четверного союзу [4, с. 241]. А консульства країн Антанти, навпаки, змушені були припинити свою діяльність і залишили країну. Про це пізніше у своєму листі від 21 листопада 1918 р. повідомив отаман м. Миколаєва: «За вимогами австро-угорської влади з Миколаєва виїхали консули: англійський – Генріх Джемсович Браун, португальський – Петро Спиридонович Кологерас і французький та бельгійський Адольф Олександрович Вадон, доручивши захист прав їх підданих іншим консулам» [8, арк.5]. Проте, потрібно зробити уточнення, яке зробила українська дослідниця І.Б. Матяш, що А.А. Вадон – власник лісопильних заводів і мукомельного млина у Миколаєві, член Комітету яхт-клубу і товариства фотографів-аматорів, на той час вже помер, про що скоріш за все не був доведений до відома отаман [6, с. 404].

Що ж стосується діяльності австро-угорського консульства в Одесі, то варто зазначити, що ще наприкінці березня 1918 року Верховний штаб армії чинив тиск на Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини щодо повторного відкриття Генерального консульства в Одесі.

Тому, 28 березня 1918 р. начальник Штабу верховного командування армії в Бадені надіслав до відомства на Балльгаусплятц телеграму наступного змісту: «4-те командування армії в Одесі просить направити до Одеси консула разом із персоналом, які вже працювали тут до того, та включити його до складу 4-го командування армії» [1, с. 314].

У квітні того ж року Верховний штаб уточнив свої уявлення щодо бажаного консульського представництва в Одесі, зазначивши, що консул повинен бути добре обізнаним із місцевими економічними та торговельними умовами, а також: дуже добре знати свій персонал, мати хороші зв'язки та надійних довірених осіб. За відсутності відповідних осіб цих знань на даний момент абсолютно не вистачає Командуванню армії, і тому вони є тут терміново необхідні. Якщо консульська присутність видається неможливою з міжнародно-правових міркувань, то консул міг би бути прикріпленим до Командування армії в якості цивільного комісара.

Про необхідність важливості відкриття в Одесі австро-угорського консульства свідчить і звіт до Міністерства закордонних справ де-факто австро-угорського посла в Україні графа Форгача від 10 травня 1918 р., де він згідно з повідомленням фельдмаршала-лейтенанта Бьольтца зазначав: «В Одесі вже як місяць функціонує німецьке Генеральне консульство, у той час як для відстоювання австро-угорських інтересів і досі не існує жодного консульського представництва. Уповноважене до того, на представництво наших інтересів, Консульство Данії із зрозумілих причин відхиляє після прибуття наших окупаційних військ подальше виконання цих обов'язків, внаслідок чого ми на даний момент знаходимось у невигідному становищі, особливо, що стосується опікуваних до того данським консульством цивільних інтернованих осіб.

Прошу якнайшвидше провести заплановане відправлення консульського функціонера до Одеси, надати останньому для виконання у повному обсязі консульських функцій необхідний для цього персонал та наділити його одночасно аналогічними функціями, які має місцева паспортна служба в межах колишнього консульського округу» [1, с. 316-317].

Отже, у червні 1918 р. в Одесі почало функціонувати консульство Австро-Угорщини, де на посаду консула був призначений Гайнріх Цітковскі, старший лейтенант у відставці, до того з 1908 по 1914 р. консул у Бітові й у 1914 р. у Дураццо, який 19 травня був звільнений від військової служби та відправлений до Відня [1, с. 320]. Виступаючи від імені австро-угорської імперії, він також мав права представника кайзерівсько-королівського дому та Міністерства закордонних справ при командуванні Східної армії в Одесі.

Разом із консулом фон Цітковскі до Одеси вирушили віце-консули др. Віктор Кренер і Барон Фрайгер фон Шелль-Баушльот, консульський аташе фон Ціглер-Потца, секретар консульської канцелярії Авелін Водварка та консульський «офіціал» Фрідріх Снайдер. З огляду на політичну нестабільність і побутові труднощі життя брати родини їм не рекомендувалося. 24 червня 1918 р. співробітники австро-угорського консульства на чолі з керівником прибули до Одеси [6, с. 415]. Проте, свої функції консула фон Цітковскі виконував до 14 листопада 1918 р., після чого разом зі всім персоналом у складі 5-ти осіб залишив Одесу та виїхав до Відня, про що стало відомо із телеграми повіреного у справах Представництва Австро-Угорщини у Києві, радника Еміля Принца Фюрстенберга [1, с. 320].

18 грудня 1918 р. Цітковскі уклав для Австро-Угорського Міністерства закордонних справ, яке вже знаходилося на той час на стадії ліквідації, «Звіт про припинення консульської діяльності та передачу активів до Датського консульства в Одесі», з якого можна скласти уяву про останні дні існування цієї установи [1, с. 321].

З приходом до влади на українських територіях у квітні 1918 р. Гетьманату, уряд гетьмана Скоропадського активно сприяв відкриттю в Україні консульських установ іноземних держав, які виникли після розпаду колишньої Російської імперії.

Так, після проголошення Білоруської Народної Республіки 25 березня 1918 р. місцева білоруська громада створила Білоруський національний комісаріат, який, як і більшість консульських установ, мав піклуватися про білорусів, які проживали в Одесі й Одеському окрузі [6, с. 408]. Першим комісаром було обрано Трохимова, якого згодом змінив С.М. Некрашевич, помічником – А.В. Галицького. Службовцем з особливих доручень став П.В. Ільюченко, секретарем – Т. Таркач, військовими справами займався полковник Пекарський.

Попри відсутність від уряду новоутвореної республіки 4 квітня 1918 р. повноважень, Комісаріат погодив із Головним українським комісаром Одеського округу питання про право на тимчасове виконання обов'язків білоруського консульства в Одеському окрузі. У зв'язку з цим Комісаріат мав провести

реєстрацію білоруських громадян і видати їм відповідні посвідчення, опікуватися проблемами білоруських біженців і демобілізованих вояків-білорусів, що повернулися з Румунського фронту. Звісно, подібного роду діяльність щодо захисту білоруських представників мала здійснюватися також у Катеринославі, Херсоні, Миколаєві, Маріуполі й інших південних містах регіону.

З перших днів роботи Білоруський національний комісаріат в Одесі розпочав реєстрацію білоруських громадян і видачу їм посвідчень для повернення на батьківщину та порушив перед українською владою питання про надання фінансової допомоги для налагодження роботи у розмірі 50 тис. руб. та створення Білоруського етапно-концентраційного пункту. Для організації білорусів в окрузі відряджалися члени комісаріату до Херсона та Миколаєва [6, с. 410].

До кінця червня 1918 р. комісаріат зареєстрував близько 10 тис. білорусів, які мешкали в Одесі, та видав їм перепустки, що мали силу нарівні з аналогічними документами, які видавала німецька комендатура [6, с. 411].

З метою створення білоруського етапно-концентраційного пункту комісаріат скерував його штатний розпис на затвердження українській владі. Було засновано караульний батальйон, який передбачалося використовувати для підготовки «майбутньої білоруської армії», та раду при Комісаріаті, яка репрезентувала своє білоруське населення Одеси та щотижнево проводила засідання. За погодженням із Одеською міською управою розпочалися підготовчі роботи з організації білоруських шкіл для біженців і білорусів, які виявили бажання навчатися рідною мовою [6, с. 411].

Варто зазначити, що Комісаріат і рада існували переважно на приватні пожертви та систематично зверталися до української та білоруської влади за позичками. Натомість виділені на реевакуацію кошти не було можливості реалізувати через страйки залізничників [6, с. 412].

22 липня 1918 р. Народний секретаріат БНР, розглядаючи на своєму засіданні питання генерального консульства БНР у Києві, поставили питання про затвердження повноважень постійного білоруського консула в Одесі.

Претендентами на виконання консульських обов'язків були С.М. Некрашевич, А.В. Балицький і звільнений зі своєї посади голова Вітебської земської управи М. Карташов. Останній мав сумнівну репутацію у махінаціях із продажем шкіри й іншої амуніції для армії у 1916 р. Вибори відбулися 10 серпня 1918 р., за результатами яких на посаду консула Голова Народного комісаріату міжнародних справ БНР рекомендував С.М. Некрашевича. Проте, при зверненні до Міністерства закордонних справ Української держави з даним запитом, останнє повідомило, що аналогічного звернення вони не отримували. Тому за офіційною версією даний факт став на перешкоді підтвердження виконання консульських функцій С.М. Некрашевичем [6, с. 413].

А у середині серпня 1918 р. за сприянням посла Вірменії Григорія Сергійовича Дзамояна в українській державі Вірменський комісаріат (займався питаннями евакуації вірменських офіцерів і солдат, що поверталися із фронту, а потім за наказом Вірменської національної ради було реорганізовано у «Представництво вірменської національної ради») призначив в Одесі своїх

представників – відомого вченого-винороба В.Є. Таїряна (Таїров) і підполковника, князя Туманова, які працювали до кінця вересня 1918 р., що було пов'язано із трансформацією Вірменського комісаріату у дипломатичну місію, у зв'язку з чим на початку жовтня консулом Республіки Вірменія в Одесі було призначено М.Б. Попова. Проте, зі встановленням радянської влади 8 лютого 1920 р., діяльність генконсульства було заборонено [5].

Також, 15 серпня 1918 р. в Одесі було відкрито Російське генеральне консульство, де за постановою Народного Комісаріату закордонних справ на посаду генерального консула РСФРР було призначено пана Михайла Михайловича Бека [10, арк.9], який займав цю посаду до жовтня 1918 р., оскільки за повідомленням товариша заступника Голови Російської Мирової делегації у Києві Д. Мануїльського (з 30 травня 1918 р. почала діяти у Києві (80 осіб) під проводом Х. Раковського, яка, окрім різних питань, з'ясовувала розбіжності сторін у кордонній галузі) від 24 жовтня 1918 р. дане генконсульство було ліквідовано [10, арк.98].

У вересні того ж року своє консульство в Одесі відкрила Грузія на чолі з Овсієм Іларіоновичем Ушверідзе, якого обрали головою консульської колегії. Проте, рівно через рік, денікінські війська захопили Одесу та закрили грузинське представництво [6, с. 417].

12 жовтня 1918 р. МЗС української держави підтвердило повноваження генерального консула Оттоманського уряду в Одесі Евуріза Наміка Бея, першочерговим завданням якого було опікування інтересами турецьких підданих, серед яких було немало греків та організація виїзду цивільних громадян і військовополонених турків з Одеси [6, с. 418].

З розпадом 17 жовтня 1918 р. Австро-Угорщини та зі створенням 9 листопада того ж року Німецької республіки консульства Четверного союзу припинили свою діяльність, а дипломати виїхали за межі країни. У результаті, після 23 листопада 1918 р. на території України залишилося всього два консули [9, арк. 107], один з яких, французький консул Енно – в Одесі, який до цього займав посаду французького консула у Києві [7, арк. 22].

Подальший розвиток подій, а саме іноземна інтервенція країн Антанти по лінії окупації, сприяла тому, що протягом 1919 р. до міст південного регіону повернулися дипломатичні представники країн даного блоку.

Окрім того, у місті й надалі продовжувало діяти персидське консульство на чолі з генеральним консулом А. Меффертом. Не маючи детальних інструкцій від свого уряду в умовах відсутності можливості відносин із Тегераном, він діяв на свій розсуд. Наприклад, насамперед консул розробив текст охоронної грамоти, який відповідно до процедури передавав командувачу 14-ою армією (оскільки Одеса була прифронтовою зоною). Ці грамоти консул почав видавати персам і туркам з метою захисту їх від обшуків, проте вони не мали ніякого значення, оскільки до персидських громадян, які займалися городництвом, вторгалися різного роду «агенти влади», які забирали урожай і коней. Дане консульство продовжувало діяти й у перші місяці встановлення радянської влади у місті, яке, у

принципі, було єдиним акредитованим консульством на території Радянської України у перші роки її існування.

А. Мефферт і надалі продовжував опікуватися як про перських, так і турецьких підданих, яких багато жило в Одесі. Так, на початку липня 1920 р. консул звернувся до всіх можливих радянських органів з повідомленням про порушення прав персидських підданих. А саме – він просив захисту для пекарів, у яких відбирали борошно, призначене для випікання хліба на наступний день; учнів музичних шкіл, у яких реквізували музичні інструменти, торговців, лавки яких закривали без пояснень. Проте, клопотання консула відхилялися [6, с. 421].

Також консул розпочав заходи щодо організації реевакуації персидських громадян (більше 100 осіб), які зголосилися виїхати з країни. У січні 1921 р. консул звернувся до Одеського Наркомфінвідділу щодо надання грошової позички у два мільйони радянських рублів із обіцянкою повернути, як тільки відновиться зв'язок із Тегераном. Однак, такі дії консула обурили російське керівництво, яке, надавши відповідний наказ НКЗС у відмові, у подальшому сприяло реквізиції всього майна перського консульства в Одесі, а надалі і звинуваченні А. Мефферті у зловживанні довірою радянських органів, неправомірному привласненні права захисту турецьких і сербських громадян, переведенні грецької громади у турецьке підданство, корупційних діях, які виявилися у продажі паспортів [6, с. 421-422].

Окрім того, у місті також діяло польське та грецьке консульства [6, с. 419].

Влада негайно почала виявляти «антирадянські елементи», до яких були зараховані передусім дипломатичні представництва «імперіалістичних» держав. Для боротьби зі шпигунами і розвідками, які маскувалися під дипломатичними вівісками, радянській владі необхідно було здійснити особливі заходи. З цією метою Колегія ВУЧК створила спеціальну комісію з боротьби з міжнародною контрреволюцією у складі С. Косіора, М. Ладиса, А. Іоффе.

Для іноземців, зокрема, для консулів, перебування на радянській території у цей час було пов'язане зі смертельною загрозою: їх підозрювали та звинувачували у шпигунстві й організації таємних змов на користь капіталістичних держав. До найбільш небезпечних і «злочинних» зарахували передусім дипломатичні установи США (керівник американської агентури Дасоуэлл, американський консул у Києві і Одесі Дженкінс), Франції (колишній посол Франції у Росії Нуланс), Англії та Польщі [3, с. 387].

Деяким дипломатам перебування в умовах радянської окупації коштувало життя. Однією з перших жертв радянського «червоного» терору серед дипломатів став персидський консул Іван Зайченко. Його, як «колишнього голову ради Південного монархічного союзу» було розстріляно Одеською надзвичайкою в ніч на 13 липня 1919 р. [11]. У своєму останньому листі до старшої доньки Рити консул писав: «Нас из тюрьмы отобрали 22 человека и перевели в О.Чр.К. [Одесскую Чрезвычайную Комиссию. – Л.В.] на Екатерининскую. Иллюзий делать не надо – наша песня спета – и спета окончательно – нас расстреляют – мне смерть не страшна, – ведь надо же когда-нибудь умирать...» (лист із приватної колекції).

У квітні 1920 р. в Одесі був заарештований також грецький консул Серафідіс – за нібито шпигунську діяльність та організацію таємної білогвардійської групи. Чекісти стверджували, що Серафідіс одержав від генерала Добровольчої армії Гаврилова декілька мільйонів російських рублів для ведення підривної роботи в армії й установах, що організація об'єднувала близько 300 білогвардійців, які планували повстання проти більшовиків, встановили контакти зі злочинцями, і що один з агентів цієї групи Петрата здійснив спробу влаштуватися на службу до міліції. Доля Серафідіса була також трагічною: його було розстріляно у застінках одеської ЧК [3, с. 387].

Отже, встановлення у 1920 р. у чорноморсько-азовських портових містах радянської влади на певний час припинило діяльність консульських установ у цих містах, розірвавши тим самим усталені міжнародні зв'язки із західним світом.

Література

* Тут і надалі використовуються наступні скорочення посад: г. к. – генеральний консул, к. – консул, в. к. – віце-консул.

1. Агстнер Р. Про цісарів, консулів і купців – Австрія і Україна 1785-2010 / Рудольф Агстнер. – Wien-Berlin: Lit Verlag GmbH & Co. KG, 2011.
2. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1917 год. – Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1917.
3. Білоусова Л. Матеріали державного архіву Одеської області про діяльність іноземних консульств у Одесі в XIX – на початку XX століть / Лілія Білоусова // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2015. – Вип. 24. – С. 374-390.
4. Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917-1923 рр. / Ігор Дацків – Тернопіль: Астон, 2009.
5. Давтян Д. До питання вірмено-українських дипломатичних відносин у 1918-1920 рр. / Давід Давтян [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «Віденська Конгрегація Мхітаристів. Вірменська спадщина Європи». Історичний внесок. – Режим доступу: <http://armenianlegacy.eu/ua/>
6. Матяш І.Б. Українська консульська служба 1917-1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії / Ірина Борисівна Матяш. – К.: Інститут історії НАН України, 2016.
7. Центральний держархів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.3696, оп.1, спр.40.
8. ЦДАВО України, ф.3696, оп.1, спр.59.
9. ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.95.
10. Центральний історичний держархів у м. Києві, ф.358, оп.1, спр.12.
11. Фельштинский Ю., Чернявский Г.И. Красный террор в годы гражданской войны (по материалам Особой следственной комиссии по расследованию злодеяний большевиков) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: history.org.ua/LiberUA/KrTerGrV_2004/KrTerGrV_2004.pdf

**ЗАГОСТРЕННЯ НАВКОЛО ОСТРОВА КОСА ТУЗЛА 2003 р. ЯК
СКЛADOVA ГЕОСТРАТЕГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ЩОДО ОВОЛОДІННЯ АКВАТОРІЄЮ АЗОВСЬКОГО МОРЯ ТА
ОКУПАЦІЇ-АНЕКСІЇ КРИМУ**

П.П. ГАЙ-НИЖНИК,
докт. іст. наук, зав. відділу іст. студій,
Науково-дослідний інститут українознавства
(Україна)

Наприкінці 2003 р. між Україною та Російською Федерацією надзвичайно загострилися взаємини, що загрожували перевтілитися у збройний конфлікт, а епіцентром і гарячою точкою цих ускладнень, принаймні видимою, став острів Коса Тузла. За десять років по тому Росія розпочне військову агресію проти України, першою фазою якої стане встановлення контролю над Керченською протокою, захоплення Тузли, окупація Керченського й Кримського півостровів та, в підсумку, анексія АР Крим. Конфлікт же навколо острова Коса Тузла був лише складовою багаторічної геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря, окупації-анексії Криму та розколу й подальшого знищення України як державного утворення [5].

Важливим, із огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 р., є обопільне твердження з 1997 р. (Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією»), що добросусідство і співробітництво між цими країнами є вагомими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак держави здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки [9, с.51–58]. Більше того, ст.7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів із метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацювати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [18], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р. [20, с.1159], а його статті підтверджені Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в частині підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією

та Україною», що був ухвалений Державною Думою 25 грудня 1998 р. та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 р.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було згадати демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли гвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) із трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І.Іванов, а саме: що Росія разом із Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. [8] було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р. [17] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [13]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що і йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема постала у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. Цей острів має площу 35 га, його довжина 6,5 км, ширина – 500 м, відстань від острова до українського берега – 4 км, до російського 5,5 км.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, оскільки механізм забезпечення зазначених у ньому гарантій через проведення консультацій застосувати було просто неможливо [4, с.366-378]. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, позаяк тоді, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави-гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій» [2, с.11]. Тобто, як додає Т. Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій [1].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дало можливість його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 метрів від острова. Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема. Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору

про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [10] – саме те, чого й прагла Москва.

Чи розв'язало це проблему? Ні. Попри те, як вищезгаданий Договір, так і закон РФ (№ 4731-1), однозначно визначали острів Коса Тузла як частину території України, Кремль не змінив своїх намірів. Про це свідчило й те, що 2005 р. із федерального бюджету було виділено 110 млн. крб. на відновлення коси Тузла (після робіт 2003–2004 рр. її довжина збільшилася удвічі), а також заява МЗС РФ про фактичне ігнорування власного ж закону про тимчасові кордони з державами СНД та ст.2.3 Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною» [15]. У чому інтерес, окрім імперських амбіцій та геополітичного бажання контролювати Керченську протоку, внаслідок чого Азовське море по суті перетворюється на внутрішнє море Росії? Альтернативні джерела нафти та газу на перспективних просторах мілкого Азово-Керченського басейну (в акваторії Азовського моря відкрито 120 таких джерел), які можна дешево видобувати тощо. Ну і ще щільніший вплив на Крим.

Проте чи мало б це загострення стати несподіваним для України, коли б політики та аналітики МО і РНБО України пам'ятали про істерію щодо приналежності острова Тузла в Росії ще у 1997 р., а також про риторику московського політикуму з цього приводу напередодні підписання й подальшої ратифікації у грудні 1998 р. договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» між Російською Федерацією та Україною? І запитання це не риторичне!

Чи не забули українські політики і представники державної влади, що «Стратегічний курс Росії з державами-учасниками СНД» від 14 вересня 1995 р. значно відрізнявся від концепції зовнішньої політики 1993 року. Так, наприклад, у цьому документі було чітко зафіксовано, що СНД є сферою головних державних пріоритетів та інтересів Російської Федерації, головним пріоритетом її зовнішньої та внутрішньої політики. Передбачалося утворення спільного грошового союзу з російським карбованцем як резервною валютою, формування транснаціональних фінансово-промислових, виробничих, науково-технічних структур, а також утворення оборонного союзу в галузі національної безпеки на основі спільних інтересів та військово-політичних цілей [14, с.552]. Держави СНД також розглядалися як сфера геостратегічних інтересів РФ, а отже, посилення впливу інших глобальних сил у країнах СНД трактувалося як загроза національній безпеці Російської Федерації [12, с.63–64]. Чи зауважили собі владоможці у Києві на зміні тону Кремля в діалозі з країнами СНД, коли про це відкрито заявив прем'єр-міністр РФ В. Черномірдин, зазначивши, що Москва надалі проводитиме значно жорсткішу політику щодо країн Співдружності [21].

Чи стала для українського керівництва та політикуму попередженням і сигналом зміна риторики та її жорсткість тогочасних прилюдних рупорів кремлівської пропаганди? Зокрема йдеться про політика К. Затуліна та політолога А. Міграняна, які констатували: «Ні союз з Білоруссю, ні, тим більше, інші варіанти просування інтеграції не гарантують повного спокою Росії за свою безпеку і цілісність, якщо не вдасться запобігти перетворенню України на бастион

проти інтеграції, альтернативний центр сили на території колишнього СРСР» [11]. Своєю чергою служба Зовнішньої розвідки РФ у своїх звітах інформувала, що впливові кола Заходу протидіють Росії у спробі утвердитись як наддержаві. Для економічної та політичної вигоди начебто використовувалася теза про «намагання Росії прибрати до рук інші держави СНД», а відтак, на думку російської розвідки, саме через ізоляціоністську політику країни Заходу розглядали можливість співпраці з країнами СНД [16, с.1, 2]. Значною мірою дратувала Росію й перспектива підписання Хартії про Особливе партнерство між Україною і НАТО, що стане основоположним документом, який регламентує відносини між сторонами.

Разом із тим, важливо звернути увагу на те, що 2003 р. Російською Федерацією було вироблено нову стратегію національної безпеки про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні. При цьому серед вагомих кластерів військово-політичного тиску й превентивної атаки ставилося завдання домінування в СНД (а відтак і на пострадянському просторі) та далеко за межами колишніх радянських республік. Чи зважили на це політики України та інших держав? Очевидно, що – ні, позаяк їх мав би застерегти й той факт, що ще у 1993 р. Росія у своїй військовій доктрині не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою.

Логіка Кремля вже тоді полягала у тому, що відмова від застосування ядерної зброї першими суперечить головній тезі, відповідно до якої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. Тож у зовнішньополітичній концепції від 2003 р. Москва демонстративно заявила про власне право застосування превентивного удару без попередження і без згоди міжнародних структур. Із липня 2007 р. Російська Федерація запровадила односторонній мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 р., затвердженої указом президента РФ Д. Медведєва у травні 2009 р., з-поміж інших, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії [22; 24].

Чи не зазнала на собі цієї стратегії Україна? Відповідь очевидна, як на поверхні є і факт військово-політичної короткозорості українського державного керівництва за все двадцятиліття від 1990-го до 2010-го і в наступні роки, обмеженість його стратегічного мислення, нездатність об'єктивно усвідомлювати реальні загрози державній безпеці України, відсутність уміння мислити державницькими категоріями в умовах новітніх викликів та брак хисту в пошуку і прийнятті раціонально-системних рішень на рівні політиків XXI століття, як у поточний час, так і з огляду на довгострокову перспективу...

Дві тисячі десятого року Москва одразу ж відреагувала на зміну зовнішньополітичної орієнтації України після приходу до влади у Києві

В. Януковича й, вочевидь, як заохочувальний бонус, погодилася на демаркацію кордону з нею. Уже 26 квітня 2010 р. під час візиту до Києва голови російського уряду В. Путіна було обговорено проблеми розподілу Керченської протоки. Це питання є вкрай важливим, позаяк без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів повноцінна держава не може існувати. До того ж питання українсько-російського кордону завжди містило й досить дратівливу для обох сторін кримську складову.

Отже, 17 травня 2010 р. у Києві в рамках візиту до України президента РФ Д. Медведєва, міністри закордонних справ України та Росії К. Грищенко й С. Лавров підписали Угоду про демаркацію українсько-російського державного кордону. Пізніше газета «Дело» повідомляла, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевняв, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України К. Грищенко. Тим не менш реалії були дещо іншими, позаяк не дарма ж колишній посол США в Україні В. Тейлор побоювався, що після розподілу Керченської протоки Україна втратить свій суверенітет [6].

Восьмого липня 2010 р. Угоду про демаркацію українсько-російського кордону було ратифіковано Україною [23]. Двадцять другого липня 2010 р. президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону, яка набула чинності 29 липня. Вже 3 серпня 2010 р. МЗС України отримало повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур щодо ратифікації угоди, після чого Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості. Тим не менш за місяць, 26 серпня 2010 р., міністр закордонних справ України К. Грищенко вкотре безрезультатно обговорював у Києві питання демаркації кордону у Керченській протоці із заступником міністра закордонних справ Росії Г. Карасіним. Не дійшли згоди з цього питання сторони й під час переговорів 15–16 вересня у Москві міністрів закордонних справ Росії С. Лаврова та України К. Грищенка. Більше того, 4 жовтня, під час українсько-російської зустрічі щодо міжрегіонального співробітництва у Геленджику, Україна остаточно погодилася на будівництво керченського мосту, який мав пролягти косою Тузла, й позичила в кредит від російського «Внешторгбанку» 2 млрд. дол. США [7].

Російська Федерація уперто не бажала зафіксувати визнання державних кордонів України. Зрештою, окупацією півострова у 2014 р. Росія за допомогою сили, оптом, «вирішила» усі ці питання.

Вже у січні 2014 р., коли у Києві два табори готувалися до нової, більш рішучої сутички у боротьбі за владу, у Криму безпосередньо готувалися до його відторгнення від України. Саме тоді російські моряки інтенсивно заміновували бухти, чиновники і військовики проводили з населенням тематичні бесіди з приводу «як ви поставитеся до того, що Крим перейде Росії?» [3], путінські агенти з київського СБУ саме до Криму (у Сімферополь) переправляли

розвідувальну документацію. І ці факти не були таємницею, якщо, звісно ж, ними хтось переймався чи мав на увазі з огляду на турботу про національну безпеку і оборону держави. Ще 20 січня 2014 р. у Генштаб ЗСУ стали надходити відомості від розвідки, що в Криму є проблеми, а росіяни активізувалися. Тобто ще за місяць до втечі В. Януковича і початку кримських подій в Києві вже знали про те, що Росія готує військові акції на півострові, проте усі тоді переймалися боротьбою за владу!

Окупація Кримського півострова армією Російської Федерації почалася 20 лютого 2014 року. Вранці 24 лютого 2014 р. Росія почала перекидати «спецназ» у Севастополь. У порушення угоди про базування ЧФ РФ у Криму Кремль розпочав перекидати на півострів додатковий контингент своїх військ із бронетехнікою. Для цього крім кораблів ЧФ використовувалися великі десантні кораблі зі складу Балтійського й Північного флотів Росії, заздалегідь спрямовані з північних морів та Балтики до Чорного моря. Двадцять шостого лютого туди прибули перші два – «Калінінград» і «Мінськ». Починаючи з 26 лютого представники самопроголошеної кримської влади розпочали посилену агітацію українських військових за перехід на свій бік. Одночасно російський «спецназ» під виглядом представників «самооборони Криму» почав блокувати українські військові частини й кораблі.

Саме ці дні були визначальними у процесі захоплення українського Криму. Близько 4 год. 30 хв. 27 лютого 2014 р. понад 100 озброєних автоматами, снайперськими гвинтівками, кулеметами та гранатометами військовослужбовців 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ (ПДВ) ЗС РФ, одягнутих у цивільний одяг та у повному бойовому екіпіруванні, застосовуючи вибухівку для відкриття входних дверей та світлошумові гранати для подолання опору охоронців приміщень, незаконно удерлися до будівель Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим у Сімферополі й підняли на будівлях російські прапори. Водночас російські окупаційні підрозділи захопили острів Коса Тузла та своїми військово-морськими силами встановили гегемонію на просторах Азовського моря. На території ж Криму були помічені численні озброєні особи у військовій формі без знаків розпізнавання. На військовій техніці і формі російських військових були завчасно замасковані усі тактично-розпізнавальні знаки. Утім у всієї світової спільноти не було жодного сумніву щодо приналежності цих вояків – то були спецпідрозділи Збройних сил Російської Федерації.

На жаль, у Києві не відстежували рівень загрози та намірів ЗС РФ, не зуміли адекватно оцінити військово-політичну обстановку та ступінь розгортання подій і, як буде видно зі стенограми Ради національної безпеки і оборони України, яку чомусь було скликано аж 28 лютого, абсолютно не володіли ані ситуацією, ані інформацією щодо подій у Криму. На Печерських пагорбах панувала цілковита розгубленість, а військово-політичне керівництво держави було дезорієнтоване й, перебуваючи у стані психологічного пригнічення та розгубленості, морально і фізично було неспроможне приймати дієві рішення. Бездіяльність вищого політичного керівництва держави, яке

(кожен поосібно й усі разом) фактично не виконало свого конституційного обов'язку, безумовно дезорієнтувала військових Збройних сил України та її громадян, катастрофічно вплинула на подальший розвиток подій у Криму й дозволила агресору у стислий часовий проміжок, практично без суттєвих зусиль, не зазнаючи збройного опору, захопити увесь півострів.

Література

1. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // FreeVoiceInformationAnalysisCenter. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>.
2. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї / В.Василенко // Український Тиждень. – 2014. – № 15 (335).
3. Волошина Л. Факты, которые позволяют делать вывод о том, кто сдал Крым, а главное – когда / Лариса Волошина // Українські реалії. Інформаційне агенство. – 2015. – 7 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrreal.info/ua/Like/73695-fakty-kotorye-razvolyayut-delat-vyvod-o-tom-kto-sdal-krym-a-glavnoe-kogda-voloshina>.
4. Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2016. – Вип.114 (№11).
5. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
6. Голос України. – 2010. – 20 травня.
7. Голос України. – 2010. – 6 жовтня.
8. Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.
9. Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією» (Великий договір) // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
10. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>.
11. Затулин К., Мигранян А. СНГ: начало или конец истории. К смене вех / Константин Затулин, Андриак Мигранян // Содружество НГ. – 1997. – № 3. – 26 березня.
12. Кульчицький С., Парахонський Б. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній Український державотворчий процес. Нариси в 3-х томах: – Т.3 / С. Кульчицький, Б. Парахонський. – К.: Наукова думка, 2004.
13. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-o-ratifikacii>.
14. Отечественная история России новейшего времени. 1985–2005 гг. / Отв. ред. Безбородов А. Б. – Москва: РГГУ, 2007.
15. Павленко А. Мина замедленного действия / А.Павленко // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.
16. Поleshuk А. Служба внешней разведки России прогнозирует сценарии развития событий

- в СНГ / Андрей Полещук // Независимая газета. – 1994. – № 181. – 22 вересня.
17. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15>.
 18. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80>.
 19. Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
 20. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10.
 21. Совет глав правительств СНГ. Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества // Коммерсантъ. – 1994. – № 235. – 10 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/97546/>.
 22. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html><http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
 23. Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.
 24. Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/2004/>.

УДК 94(477) «1941/1944»

ЕРАСТІВСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ «ДНІПРОПЕТРОВСЬК»

Н.Я. ГАНДРАБУРА,

*здобувач кафедри історії України,
Криворізький державний педагогічний університет
(Україна)*

Дослідження змісту та наслідків освітньої політики нацистської Німеччини в Україні (1941-1944 рр.) потребує більш глибокого осмислення. Ця тематика висвітлюється в ряді сучасних вітчизняних досліджень, в яких розкриваються окремі аспекти політики окупаційних органів влади стосовно дітей, підлітків та молоді в окупованій Україні у роки Другої світової війни. Зокрема, слід назвати наукові статті В.В. Ленської [1], С.В. Бутіщенко [2], В.К. Клец [3], В.О. Шайкан [4], С.В. Могилюк [5]. Серед таких і дисертації Г.М. Голиша [6], О. В. Потильчака [7], Н.В. Шевченко [8]. В цих працях вітчизняні науковці як комплексно, так і на регіональному рівні досліджують заходи німецької окупаційної влади щодо запровадження та подальшого функціонування професійних шкіл, їх характер і спрямування.

- в СНГ / Андрей Полещук // Независимая газета. – 1994. – № 181. – 22 вересня.
17. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15>.
 18. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80>.
 19. Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
 20. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10.
 21. Совет глав правительств СНГ. Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества // Коммерсантъ. – 1994. – № 235. – 10 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/97546/>.
 22. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html><http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
 23. Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.
 24. Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/2004/>.

УДК 94(477) «1941/1944»

ЕРАСТІВСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ «ДНІПРОПЕТРОВСЬК»

Н.Я. ГАНДРАБУРА,

*здобувач кафедри історії України,
Криворізький державний педагогічний університет
(Україна)*

Дослідження змісту та наслідків освітньої політики нацистської Німеччини в Україні (1941-1944 рр.) потребує більш глибокого осмислення. Ця тематика висвітлюється в ряді сучасних вітчизняних досліджень, в яких розкриваються окремі аспекти політики окупаційних органів влади стосовно дітей, підлітків та молоді в окупованій Україні у роки Другої світової війни. Зокрема, слід назвати наукові статті В.В. Ленської [1], С.В. Бутіщенка [2], В.К. Клец [3], В.О. Шайкан [4], С.В. Могилюк [5]. Серед таких і дисертації Г.М. Голиша [6], О. В. Потильчака [7], Н.В. Шевченко [8]. В цих працях вітчизняні науковці як комплексно, так і на регіональному рівні досліджують заходи німецької окупаційної влади щодо запровадження та подальшого функціонування професійних шкіл, їх характер і спрямування.

У роки Другої світової війни з окупацією українських земель нацисти зіткнулися з гострою нестачею спеціалістів, зокрема, в галузі сільського господарства. Тож не випадково вони змушені були відновити роботу деяких спеціальних навчальних закладів, у тому числі й професійно-технічних шкіл, задля підготовки спеціалістів молодшої ланки для села. У даному випадку йшлося не лише про підвищення кваліфікації чи підготовку фахівців, але й задля забезпечення аграрного сектора додатковою дешевою робочою силою.

Окупаційна влада генеральної округи «Дніпропетровськ» також планувала розпочати навчання у сільськогосподарських школах. Опікувався цією справою Головний відділ продовольства та сільського господарства Дніпропетровського генерального комісаріату. Він отримав навчальні плани, розроблені спеціально для сільськогосподарських шкіл усього рейхскомісаріату «Україна» на 1942 – 1943 н.р. Тривалість навчання в них установлювалася згідно плану: дві зими по 20 тижнів (40 тижнів), щотижня 30 годин навчання та 20 годин вправ та практичного навчання (Див. таблицю №).

У той же час, навчальний план було затверджено і для заключного курсу спеціальних сільськогосподарських шкіл (колишніх технікумів). Навчання в них повинне було тривати 18 тижнів, щотижня – 30 годин навчання (до обіду) та 20 годин практичних робіт (праця на дослідних ділянках – *авт.*), обстеження й т. і. (по обіді) [9, арк.16].

Запроваджені нацистами навчальні плани говорять про те, що отримані учнями знання мали суто вузькопрофільний характер. Їх зміст був обмежений регламентацією окупаційних органів влади. Окупанти стежили за чітким дотриманням розпоряджень, які вони надавали сільськогосподарським школам. Крім того, за сорокатижневий навчальний період учні зобов'язані були відпрацювати на дослідних ділянках 800 годин, а студенти заключного курсу, що був розрахований на вісімнадцятижнєве навчання – 360 годин.

Відкривали окупанти сільськогосподарські професійні школи в основному на базі довоєнних, які мали відповідну матеріальну базу та викладачів. Зокрема, на території генеральної округи «Дніпропетровськ» окупаційною владою було відкрито Ерастівську сільськогосподарську школу. Так, у вересні 1942 року П'ятихатський гебітскомісар направив вищому керівництву документальний звіт «Landwirtschaftliches Schul – und Ausbildungswesen» («Сільськогосподарська школа – і система навчання» – *авт.*). Загалом, він позитивно оцінював Ерастівську агрошколу: надавав характеристику стану будівель, навчальної бази (яка включала 349 га. землі), обґрунтовував можливості прийому на навчання близько 500 студентів, писав про існування необхідних господарських будівель та гуртожитку на 200 місць, а також лікарні і навіть кіно. На останок, у звіті П'ятихатський гебітскомісар зазначив наступне: «Особисто я дуже зацікавлений в найбільш актуальному завданні в галузі освіти по підготовці агрономів».

Тож у 1942-1943 навчальному році на базі Ерастівської сільськогосподарської школи діяло 4 курси та навчалось 176 осіб (72% юнаків і 28% дівчат) (див. таблицю №3 – Н.Г.) [10, арк.96, арк. 111-116]. Така гендерна нерівність була спричинена виконанням місцевою окупаційною владою

«Тимчасових директив для створення системи шкільної освіти у рейхскомісаріаті «Україна»» від 15 серпня 1942 р.. Цими директивними настановами Е. Кох зобов'язав місцеву окупаційну владу дотримуватися наступного правила: кількість юнаків відносно кількості дівчат повинна була становити приблизно 3:1 [11, с.241].

Досить значний відрізок часу учні сільськогосподарських шкіл генеральної округи «Дніпропетровськ» працювали на полях. У весняно-осінній період вони займалися безпосередньо посівом, обробкою та збором врожаю ярих, бобових та овочів на дослідницьких полях чи садівництвом і виноградарством на селекційних ділянках. Так, зокрема, навесні 1943 р. Ерастівська агрономічна школа обробила та засіяла близько 139 га. землі: учні посіяли 80 га. ярових зернових, 2 га. гороху, 9.8 га. кукурудзи, 24.5 га. соняшника та 0.6 га. конопель і посадили 14.8 га. картоплі, 1.4 га. капусти, 1.6 га. помідорів, 1 га. огірків, 0.40 га. цибулі, 0.5 га. кормового буряка та 2 га. гарбузів. Працювали учні і в пришкільному саду, вони зорали 10 га. землі, обкопали дерева на площі 15 га. та обробили хімікатами від шкідників 7 га. саду [12, арк.5, арк.4]. Отже, зважаючи на те, що в Ерастівській агрошколі навчалось 176 учні, то, відповідно, на одного учня припадало близько 0.8 га. землі. Тож, на основі затвердженого окупаційною владою навчального плану для агрономічних шкіл генеральної округи «Дніпропетровськ» на 1942-1943 н. р. нами було підраховано, що кожен учень Ерастівської агрономічної школи протягом учбового року повинен був відпрацювати 780 годин: на сільськогосподарських роботах, ведення бухгалтерії та обстеження господарств.

Працюючи на «дослідних ділянках» учні сільськогосподарської школи протягом 1942-1943 р.р. зобов'язані були забезпечувати як потреби школи, так і здавати в обов'язковому порядку вирощену власноруч сільськогосподарську продукцію до переробних та заготівельних організацій. Наприклад, зокрема, Саксаганський млин отримав у 1942 р. із врожаю, вирощеного Ерастівською сільськогосподарською школою, 66.6т. насіння соняшника, Лозоватський опорний пункт – 3.5 ц. вівса, а до П'ятихатської райспоживспілки надійшло 5.6 ц. ячменю, 2.4 ц. вівса і 1.5 т. зерна кукурудзи. Загалом же, навесні 1942 р. Ерастівська агрошкола здала в різні організації 1.96 т. ячменю, 1.93 т. вівса, 1.6 т. зерна кукурудзи, 0.5 ц. проса та 66.68 т. соняшника [12, арк. 3 зворот].

Отже, до виробничої сфери на селі окупанти залучали і заклади освіти. Відкриваючи, зокрема, Ерастівську сільськогосподарську школу вони дбали не тільки про забезпечення аграрного сектора відповідними фахівцями, а й про залучення учнів шкіл до праці на полях та фермах. При цьому, школа отримувала відповідний план сільськогосподарських робіт, який учні повинні були стовідсотково виконувати, а продукцію здавати в засіки Третього рейху.

Література

1. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – №10 – С.81-86.
2. Бутіщенко С.В. Середні спеціальні навчальні заклади України в роки Другої світової війни (1939-1941 рр.) / С.В.Бутіщенко // Матеріали міжнародної наукової конференції [«50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки»][м.Київ, 4-5 травня 1995 р.] – К.:УДПУ ім. М.П.Драгоманова, 1995. – ч.2. – С. 95 – 99.

3. Клец В.К. Оккупационный режим и организация работы учебных заведений Днепропетровской области в период Второй мировой войны (1941-1945гг.) // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип.1: Матеріали Першої міжрегіональної історико-краєзнавчої конференції. (8-9 жовт. 1998р. м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 1998. – С. 290-295.
4. Шайкан В.О. Українська освіта в добу гітлерівської окупації як засіб ідеологічного протистояння // Сторінки воєнної історії України: 36. статей / Валерій Олександрович Шайкан. – К.: Інст. Історії України НАН України, 2008. – С.211 – 217.
5. Могилюк С. В. Середньо-професійна освіта Дніпропетровщини: пріоритетні напрямки та етапи становлення під час німецької окупації (1941-1943) / С.В. Могилюк // Історія в школі. – 2011. - № 11-12. – С.11 – 14.].
6. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – 323 с.
7. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Потильчак Олександр Валентинович. – К., 1999. – 205 с.
8. Шевченко Н.В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів півдня України в період німецько-румунської окупації 1941 – 1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – Миколаїв, 2010. – 19 с.
9. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.Р. - 2281, Оп.1, С.13.
10. ДАДО. – Ф.Р. – 2281, Оп.1, С.17.
11. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів. – К., 2008. – С.241.
12. ДАДО. – Ф.Р. – 3407, Оп.1, С.2.

УДК 81'1

ВІДБИТТЯ РЕАЛЬНОГО ЧАСУ І ПРОСТОРУ У ТВОРАХ ПАНАСА МИРНОГО ЗА ДОПОМОГОЮ ОНІМНИХ ОДИНИЦЬ

О.П. ГОГУЛЕНКО,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Відображення реального історичного часу і простору в художній літературі та фольклорі, мовно-стилістичні засоби утворення локально-темпоральної структури художнього твору є порівняно новою темою лінгвістичних досліджень. Увага мовознавців зосереджена, в основному, на вивченні хронологічно маркованої лексики (ХМЛ), яке здійснюється на матеріалі вітчизняної та зарубіжної історичної прози (В.А. Буда, Г.М. Гайдученко, І.М. Волченко, М.Ю. Жукова, Т.Т. Ковальова, І.Ю. Марковіна, О.В. Коваленко, Л.Г. Панін, О.С. Яковлева та ін.). Зазначений аспект дослідження, безперечно, є важливим, оскільки він сприяє глибинному вивченню ідіостилю майстрів художнього слова, визначенню специфічних рис і особливостей відтворення ними колориту певної історичної доби. Проте разом із ХМЛ існує багато інших мовних засобів, що є не менш важливими з точки зору історичного часу і простору. Вони можуть бути різними – граматичні темпоральні засоби, темпоральна, локальна і композиційна

3. Клец В.К. Оккупационный режим и организация работы учебных заведений Днепропетровской области в период Второй мировой войны (1941-1945гг.) // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип.1: Матеріали Першої міжрегіональної історико-краєзнавчої конференції. (8-9 жовт. 1998р. м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 1998. – С. 290-295.
4. Шайкан В.О. Українська освіта в добу гітлерівської окупації як засіб ідеологічного протистояння // Сторінки воєнної історії України: 36. статей / Валерій Олександрович Шайкан. – К.: Інст. Історії України НАН України, 2008. – С.211 – 217.
5. Могилюк С. В. Середньо-професійна освіта Дніпропетровщини: пріоритетні напрямки та етапи становлення під час німецької окупації (1941-1943) / С.В. Могилюк // Історія в школі. – 2011. - № 11-12. – С.11 – 14.].
6. Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – 323 с.
7. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Потильчак Олександр Валентинович. – К., 1999. – 205 с.
8. Шевченко Н.В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів півдня України в період німецько-румунської окупації 1941 – 1944 рр.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – Миколаїв, 2010. – 19 с.
9. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.Р. - 2281, Оп.1, С.13.
10. ДАДО. – Ф.Р. – 2281, Оп.1, С.17.
11. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів. – К., 2008. – С.241.
12. ДАДО. – Ф.Р. – 3407, Оп.1, С.2.

УДК 81'1

ВІДБИТТЯ РЕАЛЬНОГО ЧАСУ І ПРОСТОРУ У ТВОРАХ ПАНАСА МИРНОГО ЗА ДОПОМОГОЮ ОНІМНИХ ОДИНИЦЬ

О.П. ГОГУЛЕНКО,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Відображення реального історичного часу і простору в художній літературі та фольклорі, мовно-стилістичні засоби утворення локально-темпоральної структури художнього твору є порівняно новою темою лінгвістичних досліджень. Увага мовознавців зосереджена, в основному, на вивченні хронологічно маркованої лексики (ХМЛ), яке здійснюється на матеріалі вітчизняної та зарубіжної історичної прози (В.А. Буда, Г.М. Гайдученко, І.М. Волченко, М.Ю. Жукова, Т.Т. Ковальова, І.Ю. Марковіна, О.В. Коваленко, Л.Г. Панін, О.С. Яковлева та ін.). Зазначений аспект дослідження, безперечно, є важливим, оскільки він сприяє глибинному вивченню ідіостилю майстрів художнього слова, визначенню специфічних рис і особливостей відтворення ними колориту певної історичної доби. Проте разом із ХМЛ існує багато інших мовних засобів, що є не менш важливими з точки зору історичного часу і простору. Вони можуть бути різними – граматичні темпоральні засоби, темпоральна, локальна і композиційна

побудова тексту, що передбачає відхилення від основної лінії оповіді (проспективні чи ретроспективні) та інші. Найбільш чіткими і семантично наповненими локально-темпоральними показниками є, на нашу думку, власні назви (ВН), що є дієвим чинником утворення художнього хронотопу.

Ономастична лексика (ОЛ) посідає чільне місце у побудові художнього цілого. Саме вона найбільш чітко окреслює час і простір, в якому розгортається дія. Отже, значення онімів у зображенні певної історичної доби є надзвичайно важливим. Проте сьогодні існують лише поодинокі розвідки з питань функціонування онімів у жанрі історичної прози, поезії, причому увага в них зосереджена, в основному, на стилістичних і текстоутворюючих функціях ВН, хоча, на нашу думку, більшу увагу слід приділяти ОЛ як засобу відтворення історичного колориту зображуваної епохи. Крім того, майже недослідженим залишається питання функціонування ОЛ в українському народному епосі – народних думах, казках, де оніми, крім виконання своєї основної функції – локативно-темпоральної, є носіями значної культурно-історичної інформації. Як справедливо зазначає Г.А. Нудьга, героїчний епос – це «творче обличчя народу, вияв давності та зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називається самосвідомістю, розумінням свого місця у світовій історії» [3; 3-4].

І ОЛ та її специфічні особливості функціонування також є, на нашу думку, показником ментальності, рівня культури народу, його вміння використовувати багатства рідної мови. Саме це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Отже, тема нашої розвідки – ОЛ як фактор відбиття реального історичного часу і простору. Предметом дослідження стали ономастичні реалії (ОР) у прозових творах Панаса Мирного, матеріали – оповідання, казки, що увійшли до зібрання творів у 7-ми томах, які містять значний за обсягом і семантико-стилістичним потенціалом пласт ОЛ.

Онімний простір прозових творів Панаса Мирного представляє частину знакової системи літературного тексту, починаючи з прямого найменування, через найпростіші конотації значення і кінчаючи символічністю образності. Онімний пласт у художніх текстах є комбінацією позатекстових (зовнішніх: час, простір) та сюжетних (внутрішніх факторів: розгалуженою підсистемою яка має свої правила формування та використання, а також має тісні зв'язки зі звичаями й особливостями духовної культури народу, історією, в ній відбилися різні процеси суспільної, господарської, культурної та мовної діяльності народу). На нашу думку, ВН є одним із джерел дослідження мови, історії, психології, духовної та матеріальної культури народу.

Зазначимо, що для тих часів новим був жанр соціально-побутових оповідань. Поява нового жанру супроводжувалась появою нових онімів, які являють собою насамперед продукт свого часу, свого стану – суспільного середовища. Антропоніми у прозі Панаса Мирного як ключові елементи є особливо значущими, вони покликані створити відповідний фон розгортання подій, зазначити час. Адже писав він свої твори в епоху дикої, безглуздої реакції, що увійшла в історію ще й як епоха «проклятої езопівської мови». Всі ВН

добираються автором так, щоб онім був адекватним і актуальним, щоб він зберігав риси української символіки та викликав певні семантичні асоціації у реципієнта-українця.

ОЛ у прозових творах Панаса Мирного представлена різними розрядами і класами онімів. Незважаючи на те, що деякі з ВН є реаліями (письменник використовує у своїх текстах здебільшого слов'янські імена та відповідно до народної традиції, називає своїх персонажів неофіційними формами народних імен, обирає саме той варіант, який найчастіше вживається у народному середовищі того часу), вони стають мовби казковими героями: Іван, Мотря, Галя, Чіпка, Петро, Христя.

Цікаво, що на початку 1885 року київська газета «Зоря», яку читав і в яку надсилав свої кореспонденції Панас Мирний, повідомляє, що в Одесі померла Ганна Миколаївна Телепнева, сина якої було засуджено свого часу до ув'язнення. Порівняння реального факту і сюжетного розвитку повісті «Лихі люди» Панаса Мирного дає нам матеріал для уявлення про внесок у розповідь творчої фантазії автора, його вміння вибирати життєвий факт та, зберігаючи життєву основу, повертати розвиток подій так, що сюжет активно починає працювати на ідею твору, на створення онімного простору. Панас Мирний при створенні образу Петра Телепня (Телепнева) використовує не тільки ім'я, а й реальну біографічну канаву. «Отже, диктат факту у Мирного, як і в багатьох його сучасників, був вагомим, часто вирішальним у сюжетній канві», – зазначає В.Л. Черкаський [7; 116]. Насамперед життєвий факт, життєва модель виявилися необхідними письменнику для створення онімних одиниць, де реальна ВН залишила свої сліди.

Водночас всі ці ВН створюють чітку темпоральну прив'язку, навіть ті, що називають вигаданих персонажів. Так, в оповіданні «Лихі люди» та «Казці про Правду і Кривду» важливим у художньому тексті є персоніфікований онім «Темрява», що виконує функцію узагальнення, висновку тогочасної ситуації суспільного ладу; надає важливого емоційного колориту, експресії в реченнях-підсумках: «Щось темне, невідоме...», «Щось темнувате...», «Темної ночі, темний спокій», «Неприглядна темнота...», «Густа темнота...» [2; 74-80]; «Щось страшне, темне, без образу, без обличчя, звідкільсь уставало, росло, все ламало по своєму «шляху і наступало...», «Обдало темнотою, забуттям...» [2; 36]. Українська символіка пояснює поняття «темрява» як символом норозвинутих можливостей, які дають поштових утворенню хаосу, злу.

Зберігають риси української символіки такі міфоперсоніми як: Сонце, Місяць, Вечірня Зоря, Правда, Кривда, Сум, Всесвітня сльоза, Морок, Журба у «Казці про Правду і Кривду». Як зазначав М.Є. Сиваченко: «Досить лише замінити Сонце-Хіврею, Місяць-Федором, Зорю-Пріською – і постане сцена народно-реалістичного твору» [4; 158]. Так, Місяць змальовано як живу і близьку серцю письменника людину, адже саме його автор характеризує поетичними експресивними іменами та апелятивами: Місяченько, панотець, Ясний, коханий, бідолашний, козак бравий.

Темпоральними показниками виступають також лексеми-історизми: козак, пан, наймит, палій, машталір, кріпак, наймичка, бурсак. Так, апелятивна форма

наймит у оповіданні «Палій» виступає емоційно-смісловим центром: «Коли приймаки мовчали, що ж йому було казати, роковому наймитові?» [2; 231]. Онім із яскраво вираженою експресивною тональністю роковий наймит виступає з ясною соціальною домінантою, передає весь жах тогочасних порядків, усю безправність кріпака, надає важливого емоційного колориту.

ВН створюють неповторний історико-народний фон та є антропонімами, які досить активно діють у прозі Панаса Мирного, що «визначає напрямок у формуванні і функціонуванні всього ономастико ну» [5; 12] і, перш за все, топонімів, що в досліджуваних текстах представлені досить різноманітно: Україна, Дніпро, Київ, Полтава (реальні), Непитайлівка, Недогарки (вигадані з метою створення знижено-побутового колориту).

Яскраві і різноманітні стилістичні конотації утворює онім Дніпро, що виконує у контексті оповідань подвійну роль – локалізуючи місце дії і водночас будучи яскравою стилістичною деталлю з розгалуженими стилістичними конотаціями.

Однією з наскрізних ономастичних реалій (ОР) прози Панаса Мирного є хоронім Україна, що в аналізованих творах набуває символічного значення завдяки традиційним мотивам – смутку, печалі, туги за рідною землею, любові до неї, права мати свою землю.

Топонімічні лексеми «завжди мають свої очевидні або приховані художні мотивації, прямі або непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тесту і за його межами (історичні мотивації та асоціації)» [6; 83].

Як свідчить наведений перелік, топонімікон разом з антропонімами та іншими ВН є дієвим засобом побудови локально-тампоральної домінанти, чітким показником історичного часу. В основі сюжету багатьох оповідань лежать справжні історичні факти, що зумовлює використання відповідного локального, темпорального фону.

Чітка маркованість ОР поєднується з їхніми стилістичними можливостями, з наповненням окремих онімів особливим смислом. «В умовах художнього контексту конотативні ознаки будь-якого слова (і власного імені в тому числі), що традиційно вважаються вторинними, додатковими, факультативними, стають основними» [1; 41]. Так, ВІ Чіпка, Мотря, Христя, Петро, Гриць стають уособлення боротьби українського народу, а виразною опозицією виступають протилежні соціальні сили: Паук Пацюк Паучиха, Шестірний. Соціальні протиріччя є вдячним тлом, для створення достовірних реалій того часу.

Таким чином, результати дослідження онімів у прозових творах Панаса Мирного свідчать про їхню подвійну спрямованість – прагматичну (відображення реального історичного часу та простору) і образну (висвітлення боротьби поневоленого народу). Реалізації цього подвійного принципу сприяють такі засоби ономастичного письма: 1) уживання ВІ як реальних осіб, так і вигаданих образів-узагальнень; 2) уживання реального топонімічного фону; 3) стилізація окремих реальних ВН під фольклор, що досягається шляхом використання відповідних лексем-означень і прикладок, різноманітних фонетичних і граматичних варіацій ВН. Одночасно оніми у прозових творах містять значний

образно-стилістичний потенціал; вони є категорією експресивною, і в досліджуваних творах окремі оніми різних розрядів трансформуються у певні символи.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що ономастичні реалії у прозі Панаса Мирного виконують важливу функцію правдивого відображення історичного минулого та відображення реалій того часу.

Література

1. Иванова Н. И. Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности // Записки з ономастики: Зб. наук. праць – Вип. 2. – Одеса, 1999.
2. Мирний П. Зібрання творів: У 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1968 – 1971. – Т.5. – 431 с.
3. Нудьга Г. А. Український поетичний епос. – К., 1971.
4. Сиваченко М. С. Корифей української прози. – К., 1967.
5. Силаева Г. А. Антропонимия художественных произведений Л. Н. Толстого. – Рязань, 1986.
6. Фонакова О. И. Имя собственное в художественном тексте. – Ленинград, 1990.
7. Черкаський В. Л. Художній світ Панаса Мирного. – К., 1989

УДК 332.075

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ

С.О. ГУСЄВА,

канд. іст. наук, доц.,

Національний університет «Одеська морська академія»

(Україна)

Початок ХХІ ст. ознаменував вступ людства в інформаційну стадію розвитку, що призвело до глибоких змін у формуванні сучасної державної інформаційної політики. За допомогою своїх інститутів вона впливає на політичну свідомість і політичну діяльність як через спеціальні політичні комунікації, так і опосередковано – через ЗМІ, Інтернет, систему освіти, просвіти тощо, які генерують соціальну пам'ять нації, соціальних груп та особистостей, надають інтерпретаційний зміст подіям. Завдяки їм пояснюється теперішня й програмується майбутня інформаційна політика.

Актуальність проблеми оптимізації регіональної інформаційної політики полягає в тому, що вона має важливе значення для життєдіяльності всієї держави. Науково обґрунтований і виважений підхід до формування і реалізації сучасної інформаційної політики в регіонах стає сьогодні важливим завданням у комплексі цілей державного управління. Більш того, оптимальна інформаційна політика є найголовнішим засобом розвитку громадянського суспільства, умовою конструктивного діалогу влади і народу.

Дослідження інформаційної політики знаходиться в центрі уваги багатьох вчених (В. Бакуменко, Л. Донець, Т. Дейнека, В. Дорофієнко, Г. Климовицька,

образно-стилістичний потенціал; вони є категорією експресивною, і в досліджуваних творах окремі оніми різних розрядів трансформуються у певні символи.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що ономастичні реалії у прозі Панаса Мирного виконують важливу функцію правдивого відображення історичного минулого та відображення реалій того часу.

Література

1. Иванова Н. И. Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности // Записки з ономастики: Зб. наук. праць – Вип. 2. – Одеса, 1999.
2. Мирний П. Зібрання творів: У 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1968 – 1971. – Т.5. – 431 с.
3. Нудьга Г. А. Український поетичний епос. – К., 1971.
4. Сиваченко М. С. Корифей української прози. – К., 1967.
5. Силаева Г. А. Антропонимия художественных произведений Л. Н. Толстого. – Рязань, 1986.
6. Фонакова О. И. Имя собственное в художественном тексте. – Ленинград, 1990.
7. Черкаський В. Л. Художній світ Панаса Мирного. – К., 1989

УДК 332.075

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ

С.О. ГУСЄВА,

канд. іст. наук, доц.,

Національний університет «Одеська морська академія»

(Україна)

Початок ХХІ ст. ознаменував вступ людства в інформаційну стадію розвитку, що призвело до глибоких змін у формуванні сучасної державної інформаційної політики. За допомогою своїх інститутів вона впливає на політичну свідомість і політичну діяльність як через спеціальні політичні комунікації, так і опосередковано – через ЗМІ, Інтернет, систему освіти, просвіти тощо, які генерують соціальну пам'ять нації, соціальних груп та особистостей, надають інтерпретаційний зміст подіям. Завдяки їм пояснюється теперішня й програмується майбутня інформаційна політика.

Актуальність проблеми оптимізації регіональної інформаційної політики полягає в тому, що вона має важливе значення для життєдіяльності всієї держави. Науково обґрунтований і виважений підхід до формування і реалізації сучасної інформаційної політики в регіонах стає сьогодні важливим завданням у комплексі цілей державного управління. Більш того, оптимальна інформаційна політика є найголовнішим засобом розвитку громадянського суспільства, умовою конструктивного діалогу влади і народу.

Дослідження інформаційної політики знаходиться в центрі уваги багатьох вчених (В. Бакуменко, Л. Донець, Т. Дейнека, В. Дорофієнко, Г. Климовицька,

Р. Коваль, В. Степанов, Р. Юсупов та ін.), які у своїх працях розглядають теоретико-методологічні аспекти визначення і обґрунтування самого поняття «інформаційна політика», її структури, функцій, співвідношення з іншими видами політики тощо. Проте, до сьогодні ще немає чіткого розуміння державної інформаційної політики взагалі, й регіональної інформаційної політики зокрема.

Сучасний етап розвитку техносфери та всесвітньої інформаційної мережі знищив монополію на інформацію і сприяв становленню нової соціально-політичної культури, появі ефективних форм участі громадян в оцінці суспільно значущих питань та визначенні напрямів суспільних змін. У зв'язку з цим, однією з важливих функцій органів державної влади є інформаційне забезпечення їх діяльності, яка має бути спрямована на створення, організацію функціонування та вдосконалення інформаційних систем, що мають сприяти успішному виконанню завдань управління.

Інформаційна політика являє собою соціальний механізм визначення та реалізації суспільних пріоритетів у розвитку інформаційної сфери для виконання основних функцій держави та забезпечення законності використання цієї сфери. Сутність інформаційної політики в регіоні полягає у створенні умов для розвитку інформаційної сфери, що забезпечують ефективне функціонування держави та її сталий розвиток і залучення громадськості до вирішення найбільш гострих протиріч соціально-економічного та політичного розвитку суспільства. Зміст інформаційної політики визначається метою, завданнями, принципами, пріоритетами і умовами діяльності державних органів і посадових осіб, що беруть участь у формуванні та реалізації даної політики.

Формами реалізації інформаційної політики є відповідні нормативно правові акти щодо впровадження механізмів нормативного правового регулювання суспільних відносин, а також у організаційно-управлінські заходи, які мають виконуватися державними органами і посадовими особами з метою реалізації державної інформаційної політики.

В Україні на сьогодні вже сформовано досить розгалужену законодавчу базу щодо інформаційної політики, яка в цілому відповідає європейським стандартам та чинним міжнародним нормативно-правовим актам, які підписала Україна. Найважливіші напрямки інформаційної політики закріплені в Конституції України (ст. 32, 34), в законах України та указах Президента: «Про інформацію», «Про державну політику інформатизації України», «Про рекламу», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про телебачення і радіомовлення», «Про підтримку засобів масової інформації та захист журналістів» тощо. Дані закони становлять правову основу інформаційної діяльності в Одеському регіоні, відповідно до них приймаються закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують право людини на доступ до інформаційних ресурсів, технологій, телекомунікацій, інформаційну безпеку [1, 2, 3].

В Одеському регіоні протягом останніх десятиліть було розроблено і прийнято ряд регіональних програм, в яких відображено основні напрямки регіональної інформаційної політики, це: «Про затвердження Державної стратегії

регіонального розвитку на період до 2015 року», Програма сприяння розвитку громадянського суспільства в Одеській області на 2012-2015 роки, Регіональна програма підтримки розвитку книговидавання та засобів масової інформації в Одеській області на 2014-2016 роки, Регіональна програма підтримки розвитку книговидавання та засобів масової інформації в Одеській області на 2017-2019 роки, Регіональна програма інформатизації Одеської області на 2014-2017 роки «Електронна Одещина» («е – Одещина», «e-Odesa Region»), Концепція Регіональної програми інформатизації Одеської області на 2017-2019 роки «Електронна Одещина». Програма розроблена на основі аналізу стану інфраструктури інформатизації Одеського регіону та визначає основні цілі, завдання та пріоритетні напрямки інформатизації Одеської області. В ній розроблені заходи щодо інформатизації органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що передбачаються для реалізації політики. Регіональна програма інформатизації спрямована на вирішення цілого комплексу проблем, таких, як електронна демократія, інформаційна економіка та електронне врядування. Діють ухвалені обласною радою регіональні цільові програми – Стратегія і Програма СЕР області. Створені ПК з питань прав людини, свободи слова та інформації, КП «Обласний інформаційно-аналітичний центр» тощо.

У регіональних документах визначено місце і роль інформаційної політики в Одеському регіоні, завдання щодо створення цілісної ефективної системи інформаційного управління, механізми реалізації – моніторинг, аналіз, планування, організація, регулювання, контроль [4].

Суб'єктами реалізації державної інформаційної політики в регіоні виступають місцеві (обласні та районні) держадміністрації, які згідно з чинним законодавством є відповідальними перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України та підзвітними вищим органам виконавчої влади.

Першочерговим завданням регіональної влади є створення інформаційної системи управління, яка включає комплекс процедур і методів, спрямований на забезпечення керівництва системи управління інформацією, що необхідна для прийняття різноманітних рішень. Система управління має бути зорієнтована на реалізацію інформаційних потоків; на аналіз розподілу рішень і процесів їх прийняття, на побудову мережевих моделей; на поділ інтегрованої інформаційної системи на ряд невеликих підсистем, кожна з яких зорієнтована на прийняття одного чи групи управлінських рішень. Інформаційне забезпечення є складовою інформаційної системи та одночасно однією з функцій державної інформаційної політики. Завданням інформаційного забезпечення на рівні регіону є здійснення інформаційного супроводження діяльності органів влади та місцевого самоврядування, громадсько-політичних об'єднань, комерційних організацій різних форм власності [5].

За останній час в інституційно-організаційній структурі інформаційної сфери відбулося багато змін. Так, відповідно до Концепції національної інформаційної політики у 2000 р. в апараті обласних державних адміністрацій почали діяти відділи зв'язків із громадськими організаціями та засобами масової інформації, відділи у справах преси та інформації. У структурі місцевих органів

виконавчої влади діють такі відділи: інформаційного пошуку та інформаційних ресурсів, аналітично-експертний, центр інформаційної підтримки, науково-аналітичний центр, прес-центр, центр з європейської інтеграції. Дані органи несуть відповідальність щодо проведення комплексу інформаційно-пропагандистських заходів; надають інформаційну підтримку органам державної влади в одержанні конфіденційної інформації (е-ресурсів і засобів), необхідної для здійснення політичного управління. До службових обов'язків відділів належать: інформаційне обслуговування; діяльність спеціальних служб і структур з виявлення й задоволення актуальних інформаційних потреб регіональних органів влади; інформаційна допомога та інформаційна логістика тобто управління інформаційними потоками у процесах забезпечення політичної діяльності держави матеріально-технічними засобами, товарами, фінансовими, інформаційними й іншими послугами з метою їхньої оптимізації [6]. Дієвість та ефективність інформаційного забезпечення місцевих органів виконавчої влади залежить від чіткої та прозорої діяльності їх роботи.

Важливим у даному процесі є розробка Положення про підрозділи ОДА, що є відповідальними за розроблення виконання вказаних регіональних програм, у тому числі: Положення про управління комунікацій із громадськістю, Положення про управління інформаційної діяльності. 2016 року ОДА було прийнято «Положення про відділ внутрішньої та інформаційної політики апарату Одеської обласної державної адміністрації». В документі вказувалося, що відділ є структурним підрозділом апарату Одеської обласної державної адміністрації і здійснює свою роботу на основі перспективних та поточних завдань. Основними напрямками роботи є: участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері інформації; створення належних умов для діяльності інститутів громадянського суспільства в області, участі громадськості у формуванні державної та регіональної політики; впровадження ефективних механізмів комунікацій між обласною державною адміністрацією та інститутами громадянського суспільства тощо. Відділ відповідно до покладених на нього завдань готує пропозиції щодо здійснення обласною державною адміністрацією заходів з метою створення належних умов для діяльності інститутів громадянського суспільства в області, їх залучення до формування та реалізації державної і регіональної політики; організовує інформаційно-комунікативні заходи за участю представників інститутів громадянського суспільства; сприяє проведенню публічних громадських обговорень щодо проектів нормативно-правових актів з суспільно важливих питань; забезпечує розроблення та координує реалізацію планів програми сприяння розвитку громадянського суспільства; бере участь у підготовці матеріалів для засобів масової інформації щодо діяльності обласної державної адміністрації з питань, що належать до компетенції відділу; готує та розміщує, у межах компетенції, інформаційні матеріали на офіційному веб-сайті обласної державної адміністрації; вживає заходів щодо забезпечення розвитку та функціонування української мови в інформаційній та видавничій сферах області [6].

Важливим напрямком інформаційної політики регіону є формування позитивного міжнародного іміджу Одеської області та сприйняття регіону міжнародними організаціями, іноземними державами, що безпосередньо сприяє задоволенню його зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних потреб.

Подальшим кроком в інформаційно-комунікаційному забезпеченні регіону стало розгортання цифрового ефірного мовлення, альтернативного аналоговому кабельному телебаченню, що призвело до позитивних змін у медійному телерадіопросторі області. У 2009-2010 роках 10 телевізійних програм у цифровому стандарті (одним мультиплексом) було поширено всією територією Одеської області. Продовжується розвиток і радіомовлення, тільки у м. Одеса працюють в ефірі 26 компаній, а за межами обласного центру – 6, що є недостатнім. Удосконалюється робота ЗМІ області, до яких належать 34 видання: газета обласної ради «Одеські вісті», Одеської міської ради «Одеський вісник» та інші газети міських та районних видань [7, 8].

Складовою інформаційної політики, яка запроваджується структурними підрозділами Одеської ОДА разом із видавничо-поліграфічними організаціями та підприємствами, культурно-просвітними закладами області, є робота щодо покращення умов для розвитку вітчизняного книговидавництва. В Одеській області зареєстровано 173 суб'єкти видавничої справи, з них 138 юридичні особи. За підтримки Одеської ОДА проводиться щорічна Міжнародна книжкова виставка-ярмарок «Зелена хвиля», в якій беруть участь більше ніж 100 видавництв. Видавництва області беруть участь у всеукраїнських та міжнародних виставках [8]. За складовою «технологічна готовність» Одеська область увійшла до п'ятірки лідерів у країні [8].

Першочерговим завданням інформаційної політики місцевих органів виконавчої влади Одеського регіону є забезпечення зв'язків із громадськістю та залучення громадян до формування та реалізації державної політики, налагодження комунікативних зв'язків у системі регіонального управління.

Однією з передумов участі громадян у процесі прийняття рішень органами державної влади є інформаційна відкритість даних структур. Саме відкритість влади, її спроможність до діалогу з різними суспільними прошарками значним чином визначають ефективність її роботи. Для цього на регіональному рівні повинні бути розроблені дієві і конкретні механізми та процедури реалізації прав доступу громадян до інформації про діяльність державної та місцевої влади. Важливо враховувати і рівень політичної культури, який існує в суспільстві і, зокрема, в державному апараті.

Серйозна увага в роботі державних органів регіону приділяється зверненням громадян. Так, тільки упродовж 2013 року ОДА було отримано 6 934 звернень громадян, в яких порушено 7603 питання, що на 22,3% менше аналогічного показника минулого року. За тематикою питання розподілилися таким чином: соціальний захист – 36,1%; комунальне господарство 15,9%; житлова політика – 8 %; аграрна політика і земельні відносини – 6,9%; економічна, цінова, інвестиційна, зовнішньоекономічна, регіональна політика та будівництво і підприємництво – 4,6%; забезпечення законності та правопорядку –

3,6%; освіта, наукова, науково-технічна, інноваційна діяльність та інтелектуальна власність; охорона здоров'я – 3% [6,7,8]. Це свідчить про активізацію зв'язків ОДА з громадськістю.

Одним із важливих напрямків формування інформаційної сфери є запровадження електронного уряду в країні. Заходи щодо електронного урядування передбачені Національним планом дій на 2012 р. щодо впровадження програми економічних реформ на 2010–2014 рр., яким передбачено: здійснення інформаційних функцій PR, повного доступу до інформації через Інтернет; створення можливостей для більш зручної взаємодії з чиновниками через електронні канали; підвищення підзвітності уряду та державних органів в центрі та місцях через збільшення прозорості його операцій; забезпечення сільських спільнот інформаційно-комунікаційною інфраструктурою [9].

Впровадження електронного урядування реалізується через створення пілотної версії Єдиного державного порталу адміністративних послуг, функціональні можливості якої передбачають доступ до інформації про адміністративні послуги, суб'єктів надання таких послуг, нормативно-правові акти, що регулюють питання надання адміністративних послуг у відповідній сфері суспільних відносин. 2012 р. введено в пілотну експлуатацію програмне забезпечення «Реєстраційний портал», що дозволило формувати та подавати пакет документів в електронному вигляді [9].

В Одеському регіоні відбувається активне впровадження сучасних технологічних рішень електронного урядування, систем електронного документообігу, різноманітних елементів інформаційно-комунікаційної інфраструктури. В Одеській області реалізується проект із надання послуг на основі інформаційної системи «Електронний регіон».

Сьогодні і в регіоні функціонують офіційні портали місцевих органів виконавчої влади, призначенням яких є розміщення в мережі Інтернет інформації довідкового характеру, доступ громадян і організацій до відкритих ресурсів органів влади і управління, інтерактивне інформаційне обслуговування населення і надання йому державних послуг. Дані портали забезпечують відкритість й прозорість діяльності органів виконавчої влади відповідно до затверджених Положень про них. У реалізації інформаційної політики принципове значення має і використання громадських пунктів підключення до відкритих інформаційних систем на базі бібліотек. Це розширить доступ громадян до інформаційних ресурсів і надасть можливість реалізувати свої права на отримання інформації, звертатися в органи влади, отримувати доступ до достовірної і своєчасної інформації про їх діяльність [9, 10].

Серйозна увага в регіоні приділяється і такому важливому інформаційному заходу як проведення консультацій з громадськістю з питань формування і реалізації державної політики, бо саме це надає можливість з'ясувати громадську думку щодо рішень виконавчої влади, їх проектів та механізмів реалізації. Громадська думка забезпечує зворотний зв'язок у системі управління і є ефективним засобом соціального контролю за діяльністю держави, допомагає виявити всю складність місцевих проблем.

Регіональна інформаційна система повинна бути спрямована на раціональну систему розподілу повноважень і рішень між рівнями управління, а також керівниками і спеціалістами апарату управління. Необхідним є створення і введення регіонального інформаційного банку даних стосовно всіх напрямків державної інформаційної політики.

Ефективність регіональної інформаційної політики можлива за умови відкритості інформації про свою діяльність, формування відносин довіри суспільства до місцевої влади, успішної реалізації інформаційних заходів, удосконалення її правового забезпечення.

Література

1. Про інформацію [Електронний ресурс]: Закон України від 02 жовтня 1992 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
2. Про державну політику інформатизації України Указ Президента України від 31 травня 1993 р. N 186. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин Указ Президента України від 21 липня 1997 р., Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні Указ Президента України від 31 липня 2000р. N 928. –Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
4. Регіональна програма Одещина» («е – Одещина», «e-Odesa Region» Концепція Регіональної програми інформатизації Одеської області на 2017 2019 роки«Електронна Одещина». – Режим доступу: <http://www.Odessa.oda.gov.ua>
5. Юсупов Р. М.О концептуальних основах регіональної інформаційної політики / Р. М. Юсупов/ Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 11. – С. 300-307.
6. Таіров А. І. Інформаційне забезпечення функціонування органів державної влади: автореф. дис. ... к.політ.н.: спец. 23.00. 02 «Політичні інститути та процеси» / А. І. Таіров. –К., 2010. –23 с.
7. Аналіз політики органів влад Одеської області щодо створення умов для участі громадськості в управлінні – К.: Євродрук. – 2014. – 187 с.
8. Звіт про роботу національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2015 рік. –К., 2013. –82 с.
9. Чукут С. Сутність електронного уряду та принципи його організації / С. Чукут // Вісник Української академії державного управління при Президентові України. – 2003.–№ 2. – С.429–433
10. Інформаційна відкритість органів державної влади./ За загальною ред. М. Лациби. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень. 2005. – 156 с.

ODESA ÎN PERIOADA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI

Radu DAN,

doctorand,

Universitatea de Stat din Moldova

După ce a eliberat Basarabia și Bucovina de nord, Ion Antonescu a luat decizia de a continua operațiunile militare dincolo de Nistru. Ca urmare a angajării în acțiunile militare la Est de Nistru, partea germană a predat teritoriul dintre Nistru și Bug spre administrarea autorităților române. Acest teritoriu avea o suprafață de 39 733 km² și o populație de 2 326 266 de locuitori [1]. Pe parcursul convorbirilor dintre Hitler și Antonescu și în urma tratativelor bilaterale s-a încercat soluționarea problemelor dificile, privind delimitarea competențelor părții române și germane în acest teritoriu [2].

În baza Acordului româno-german, intitulat *Înțelegerea asupra siguranței, administrației și exploatării economice a teritoriului dintre Nistru și Bug (Transnistria) și Bug și Nipru (regiunea Bug-Nipru)*, semnat la 30 august 1941, la Tighina, de generalul Hauffe și de generalul de brigadă N. Tătăranu, României îi revenea sarcina asigurării securității, administrării și exploatării economice a Transnistriei. Documentele timpului demonstrează convingător că România n-a avut nici o revindicare teritorială dincolo de Nistru, hotarul între România și Transnistria a fost tras pe Nistru, aici Bucureștii au amplasat trupe de grăniceri, puncte vamale etc [3]. Ion Antonescu a accentuat de mai multe ori că România nu va accepta compensarea Transilvaniei cu teritoriile de peste Nistru. La propunerea germană „Luați la est cât vreți”, Ion Antonescu a răspuns: „România nu se magherizează la Vest și nu se slavizează la Est” [4].

Prin Decretul nr. 1 din 19 august 1941, semnat la Tighina de generalul Ion Antonescu, Conform prevederilor Decretului, teritoriul ocupat dintre Nistru și Bug cu excepția regiunii Odesa, mărginit spre Nord cu linia Nord–Molghiliov–Nord–Jmerinka, intră sub administrație română. Prin același decret, Ion Antonescu l-a desemnat ca mandatar cu depline puteri în conducerea Transnistriei pe profesorul universitar Gheorghe Alexianu.

La 17 octombrie 1941, adică a doua zi după căderea Odesei, Ion Antonescu a semnat Decretul nr. 4, conform căruia orașul Odesa, cu zona aferentă era încorporat în regimul administrației civile din Transnistria. Articolul 2 stipula că Odesa devine capitala Guvernământului Civil al Transnistriei [5].

În baza Ordonanței nr. 8, semnată de Gheorghe Alexianu la 12 septembrie 1941 teritoriul Provinciei a fost împărțit în 13 județe. Județele erau împărțite în raioane, fiecare cuprinzând o populație între 30-50 000 de locuitori [6].

De menționat că funcționarii administrativi și de specialitate ai raioanelor au fost recrutați dintre localnici, numărul lor variind între 25 și 45 de persoane, iar completările s-au făcut cu persoane din România [7].

La 18 octombrie 1941 a fost semnat decizia nr. 1559 prin care Gherman Pântea a fost numit primar al Odesei, basarabean, fost primar al Chișinăului, care se arăta bun gospodar și vorbea rusește; temperament popular, el ajunsese să fie iubit de populația orașului [8].

Printre acțiunile de urgență se înscriu cele cu referire la apărarea patrimoniului public de guvernator prin Ordonanța nr. 1 din 28 august 1941, prin care toate persoanele ce posedau obiecte de orice fel provenite din localurile publice sau particulare, din cuprinsul teritoriului ocupat al Transnistriei, erau obligate ca în termen de 15 zile de la publicarea ordonanței să le predea primăriei respective. „Cei care se vor conforma acestor dispoziții nu vor suferi nici o pedeapsă pentru însușirea obiectelor”, altfel urmând a fi „considerați ca jefuitori și tratați ca atare”. Primarii erau obligați să indentifice, inventarieze și evalueze obiectele depuse, luând măsuri pentru conservarea și păstrarea lor [9].

Un alt aspect al primelor momente de administrație în Provincie ține de măsurile luate pentru a începe campania lucrărilor de reconstrucție și restaurare. În acest scop a fost necesar recenzarea pe categorii a tuturor meseriașilor din Provincie, aceștia fiind obligați ca, în termen de 5 zile, să se prezinte la primării și să se înscrie în registru special întocmit pe baza cărților de calificare și a actelor de identitate. În caz contrar, exercitarea profesiei era interzisă [10].

Reglementarea politicii monetare, la fel a constituit o preocupare de neamănat a autorităților. La 29 august 1941, prin Ordonanța nr. 3, Reichskreditkassenschein (RKKS) a fost fixată drept monedă de circulație în Provincie, rublele urmând să fie retrase la curs de 10 ruble=1 RKKS [11].

În scopul reglementării circulației monetare a fost creată Banca Transnistria – organ de coordonare și control al gestiunilor tuturor administrațiilor publice de Guvernământ [12]. Pentru asigurarea vieții și avuției locuitorilor, a pazei bunurilor publice și executării măsurilor ordonate de administrație, prevenirea, stingerea incendiilor și salvarea sinistraților, menținerea ordinii publice și a bunelor moravuri, prin Ordonanța nr. 1 din 3 septembrie 1941, s-a înființat poliția comunală. Recrutarea personalului polițienesc comunal s-a făcut din rândul locuitorilor comunelor. În lista altor măsuri de primă importanță întreprinse de administrația română din Transnistria, se înscriu cele referitoare la aprovizionarea populației cu produse strict necesare, organizarea muncii în agricultură și alte domenii, fixarea prețurilor la produsele agricole și animale, reorganizarea comerțului, organizarea învățământului și a ocrotirii sănătății... Acestea au fost câteva dintre primele reglementări stabilite de Guvernământ, în scopul reintrării vieții oamenilor din acest teritoriu la normalitate.

Ordonanța nr. 55 din 14 martie 1942 a pus bazele reformei agrare din Transnistria. În conformitate cu prevederile acesteia „pentru a stimula sânguința depusă la îndeplinirea muncilor agricole, pentru o mai dreaptă răsplată în raport cu contribuția,

vrednicia și munca depusă de fiecare cultivator de pământ”, colhozurile se transformau în obști de muncă, care rămâneau unități de exploatare indivizibile în hotarele lor, cu administrația și structura existentă [13].

De notat că, dacă la instaurarea administrației românești în Provincie se găseau 800 tractoare în stare de funcționare, peste un an, numărul lor a atins cifra de 4 500 [14]. La tractoarele indigene s-au adăugat și o parte din cele 1 100 tractoare importate de către Guvernământ din Elveția, o mică parte dintre aceste tractoare au fost importante și din Germania [15]. Prioritate la distribuirea tractoarelor elvețiene care au început să sosiască în luna mai 1942, au avut județele Odesa și Ovidiopol [16].

La instaurarea administrației românești cea mai dificilă situație a fost concepută în industrie, dată fiind distrugerea majorității fabricilor și uzinelor, precum și demontările de mașini și utilaje care au fost transportate în teritoriul sovietic. Sub regimul sovietic în Transnistria au funcționat 946 de întreprinderi industriale, dintre care 398 – la Odesa. La instaurarea noii administrații, 85 de întreprinderi au fost găsite în stare de funcționare, 453 – deteriorate parțial și 426 – distruse complet. Până la 31 martie 1944, Direcția Industrie a reușit să repună în funcțiune 195 de întreprinderi de categoria celor distruse definitiv [17].

Legăturile economice dintre diferite regiuni ale Provinciei precum și din Transnistria, și România, depindeau în mare măsură de restabilirea căilor de transport, grav avariate în urma operațiilor militare. Din cauza lipsei mijloacelor de transport, până în luna decembrie 1941, activitatea Direcției Drumurilor a fost redusă la organizarea circulației pe drumurile de interes militar, iar în intervalul de la 10 decembrie 1941 la 31 decembrie 1942 s-a reușit realizarea unor lucrări importante, printre care reconstrucția drumurilor strategice Tighina-Tiraspol-Odesa-Nikolaev, cu lungime de 236 km, și Tiraspol-Gara Mihaevo-Berezovca-Neceainoe, Odesa-Ovidiopol-Bugaz, cu o lungime totală de 387 km. În aceeași perioadă, au fost reparate șosele cu lungimea totală de 1 225 km, au fost împietrite din nou 830 km de șosele și s-au efectuat pavaje la 127 km de drum. Cu probleme dificile se confrunta sectorul telecomunicațiilor (PTT) ori centrele telefonice și telegrafice, localurile, stâlpii, cablurile și instalațiile interioare erau distruse, iar clădirile deteriorate. Specialiști din armată au refăcut în scurt timp clădirile și au restabilit legăturile telefonice și telegrafice mai importante. Astfel, după doi ani și jumate de administrație românească toate centrele de județ au fost legate telefonic și telegrafic. De asemenea, s-au deschis serviciile poștale de la reședințele de județ și raioane [18].

Paralel cu reorganizarea administrativă și economică a Transnistriei, autoritățile române s-au preocupat și de rezolvarea mai multor probleme de ordin social, în care: organizarea muncii, aprovizionarea populației cu produse de primă necesitate, stabilirea regimului de pensii și de asigurări sociale, ocrotirea sănătății etc. Problema aprovizionării populației avuse o semnificație deosebită pentru autorități. În vederea aprovizionării populației cu produse necesare, prin Ordonanța nr. 5 din 7 septembrie 1941, s-a stabilit ca primarii orașelor și comunelor să deschidă în localități magazine în care urma să se vândă zahăr, sare, ulei, gaz, benzină, chibrituri, tutun [19]. De asemenea,

în fiecare oraș și comună mai mare trebuia să existe câte o brutărie, un hotel, un restaurant, o măcelărie și o frizerie.

Aprovizionarea populației cu produse s-a îmbunătățit odată cu repunerea în funcțiune a întreprinderilor alimentare, iar pentru a soluționa problema asigurării populației cu îmbrăcăminte au fost redeschise 16 fabrici de textil și 27 de confecții.

Cu dificultăți serioase în problema alimentării s-a confruntat orașul Odesa. În urma bombardamentelor au fost scoase din funcțiune conductele de apă și până la repararea acestora populația primea apă doar de două ori dimineața și două ori seara. Inspectând orașul, la 3 și 5 noiembrie 1941, guvernatorul G. Alexianu relatează următoarele: „La intrarea trupelor române în Odesa toate depozitele s-au găsit secuite. Lungul asediu al Odesei a făcut să se consume totul. Ceea ce a mai rămas a fost distrus de Armatele roșii în retragerea populației sau a fost jefuit de populație. Este suficient să arătăm că nu s-a găsit deloc grâu și că populația nu are pâine, nu are carne, nu are zarzavat, cartofi, lapte și nu se putea cumpăra nimic și găsi nimic” [20].

Sarcinile imediate ale Guvernământului Transnistriei a constatat în refacerea economiei, devastată de război. Acest obiectiv s-a realizat prin organizarea eficientă a muncii. Dat fiind faptul că o bună parte din muncitori și specialiștii calificați s-au evacuat odată cu retragerea trupelor sovietice, în Provincie se simțea lipsa brațelor de muncă. Pentru redresarea situației, prin Ordonanța nr. 26 din 21 noiembrie 1941, s-a instituit munca obligatorie în folosul obștii pentru toți locuitorii de la 16 la 60 de ani, domiciliați în orașul Odesa. Ulterior prevederile Ordonanței s-au extins și în restul Provinciei. Bolnavii și infirmii, bătrânii în vârstă de peste 60 de ani, femeile cu copii mai mici de 5 ani, precum și cele care aveau mai mult de trei copii sub vârsta de 10 ani au fost scutiți de obligativitatea prestării muncii în folosul obștii. Din aceeași categorie făceau parte persoanele care prestau o muncă efectivă în serviciile și întreprinderile publice sau private.

Referitor la organizarea muncii în municipiul Odesa menționăm că, în perioada 5 decembrie-28 decembrie 1941, a fost efectuat recensământul populației care, care oferă următoarele date importante: 34 089 bărbați (30%) și 86 446 femei (70%), în total 120 535 persoane de muncă [21]. Cu data de 4 ianuarie 1942, a intrat în vigoare mobilizarea și trimiterea muncitorilor la lucru, reușindu-se până la finele anului 1942 să fie repartizați la diferite întreprinderi și instituții publice 35 662 de persoane. La 1 august 1943, numărul angajaților în orașul Odesa a crescut, ajungându-se la cifra de 100 000 de persoane [22].

Prin Ordonanța nr. 6, din 21 mai 1942, s-a trecut la reglementarea regimului muncii în întreprinderi, în diferite servicii sau șantiere de lucru. Durata normală de lucru a fost stabilită la 8 ore pe zi sau 48 de ore pe săptămână [23].

Problema asigurării sociale a fost reglementată de autoritățile Provinciei prin Ordonanța nr. 64 din 27 mai 1942, conform căreia întreprinderile, serviciile și șantierele de producție aveau obligația ca, în caz de boală sau accidente, să plătească angajaților lor cu vechime de muncă de cel puțin o lună, drept asistență și ajutor, 50% din retribuția normală - pentru primele 5 zile și 25% - pentru următoarele 5 [24].

Prin Ordonanța nr. 78 din 21 august 1942, s-a fixat - până la reglementarea judicioasă a regimului de pensii - un minim de 10 RKKS în comunele rurale și un minim de 20 RKKS în orașe, ca drept de pensie cuvenită pensionarilor, limita maximă de pensie ajungând până la 200 RKKS. Pensionarii, ale căror drepturi au fost stabilite sub regimul țarist sau sub cel sovietic, au continuat să le primească în cuantumul stabilit, socotindu-se 10 ruble=1 RKKS [25].

O altă preocupare a administrației românești a constat în soluționarea problemei privind ocrotirea sănătății populației. A fost fixat un program de activitate care prevedea următoarele: organizarea medico-sanitară pe teren, refacerea spitalelor și înființarea de noi instituții medicale, asigurarea așezămintelor cu personalul necesar, combaterea epidemiilor și a bolilor sociale, crearea laboratorului de produse farmaceutice și organizarea depozitului central de medicamente, deschiderea de aziluri pentru copii, bătrâni, invalizi.

În decurs de aproximativ un an pe la sfârșitul lunii iunie 1942, în orașul Odesa deja erau funcționale 6 spitale, 3 sanatorii pentru femeile însărcinate, 16 policlinici, 10 puncte medicale în raza orașului, 5 dispensare speciale pentru cei bolnavi de cancer, tuberculoză etc., 3 orfelinate pentru copii și 2 cantine care dădeau pe zi câte 500 000 porții de mâncare. Au fost deschise 12 farmacii și construite 12 băi comune, pe teren au fost repartizate echipe volante pentru bolnavii contagioși, precum și formațiuni sanitare, compuse din servicii de profilaxie și igienă. S-a reparat sanatoriul pentru copii „Lermontov”, s-a făcut ordine pe plaja „Lermontov”, „Arcadia”, „Lanjeron”. Direcția Sanitară din Odesa avea ca lucrători circa 3148 persoane, care ridicau pe lună în jur de 290 000 de mărci germane [26].

Completarea instituțiilor medicale cu personalul necesar a fost efectuată și prin utilizarea medicilor evrei din România. Problema cadrelor a fost soluționată parțial odată cu redeschiderea instituțiilor de învățământ cu profil medical. Pentru a pregăti cadre medicale cu înaltă calificare, la Universitatea din Odesa a fost înființată Facultatea de Medicină, la care învățau 816 studenți. Pregătirea personalului medical, sanitar și auxiliar se desfășura în cadrul Colegiului de Medicină din Odesa, precum și trei școli medicale: Școala Superioară Medico-Farmaceutică cu 383 de elevi, la care se pregăteau doctori, ajutoari sanitari, subchirurghi, surori de caritate și laboranți farmaciști, Școala Superioară de Stomatologie cu 500 de elevi și Școala Chimico-Farmaceutică cu 200 elevi, unde se pregăteau infermiere, subchirurghi și farmaciști [27].

Au fost întreprinse acțiuni pentru repararea și repunerea în funcțiune a spitalelor astfel că în total au fost reparate și constituie 96 de clădiri pentru spitalele civil și 26 – pentru cele militare, aceasta reprezentând 86 % din numărul total de spitale care au funcționat sub regim sovietic [28].

De notat că, Direcția Sănătății a luat anumite măsuri în domeniul asistenței sociale. De exemplu, numai în orașul Odesa, timp de doi ani, au fost acordate ajutoare materiale în sumă de 231 136 de RKKS au fost organizate mese pentru săraci în valoare de 890 666 76 de RKKS [29].

La 1 octombrie 1941, prin Ordonanța nr. 6, s-au redeschis școlile primare pe întreg teritoriul Transnistrie. Limba de predare era stabilită de primarii orașelor, satelor după consultarea cu obștile locale. Corpul didactic se recruta din foștii profesori [30].

În orașul Odesa în mai puțin de un an deja erau deschise 55 de școli primare dintre care una pentru surdomuți și alta pentru invalizi. Au fost deschise și școli secundare: una românească mixtă, 5 gimnazii de bărați, 9 gimnazii pentru fete, una ucraineană mixtă și încă 3 gimnazii, unul pentru armeni. Din școli profesionale au fost deschise 4 tehnice, una tehnic alimentară, una pentru medici de dinți, una medico-farmaceutică, un conservatoriu, o școală de ceramică, 2 școli pentru coaserea hainelor. În toate școlile au fost deschise cursuri de limbi străine și cursuri de limbă română pentru profesori [31].

Pentru substituirea materialului didactic sovietic au fost aduse din România 93 796 de cărți de curs primar și 6 161 de curs secundar. A fost donat de Liga Culturală și oamenii de bună-credință 52 224 de cărți, iar Editura Națională „Ciornei” a expediat 30 000 de manuale de curs primar [32].

Învățământul avea trei grade: primar (cu 4 clase), secundar (cu două cicluri) și superior. La organizarea în Transnistria a sistemului de învățământ pe baze noi și-au adus contribuția cei 101 învățători și 76 de profesori sosiți din România [33].

Pentru copii transnistreni pentru anul 1942-1943, au fost alcătuite și tipărite în România 100 000 de abecedare, lecțiile fiind atât în limba română, cât și în limba rusă [34].

În perioada administrației românești în Transnistria a funcționat o instituție de învățământ superior - Universitatea din Odesa - care a fost redeschisă la 7 decembrie 1941. La 14 februarie 1942 s-au început cursurile la trei facultăți: Medicină, Politehnică și Agronomie, iar la 7 septembrie 1942 au fost inaugurate toate cele șase facultăți: Medicină, cu secția Farmaceutică (cu 816 studenți), Politehnica cu secțiile Electrotermică, Construcții, Alimentară (cu 304 studenți), Drept (cu 73 studenți), Științe, cu secțiile Matematică și Științe Naturale (cu 163 studenți), Litere, cu secțiile Istorie, Limba și Literatura Rusă și, respectiv, Limba Română (cu 249 de studenți) și agronomia, cu specialitățile acro-fitotehnică, Horticultură, Mașini agricole și Zootehnie (cu 151 de studenți)[35].

Studiile la Universitate se desfășurau în limba rusă (cu excepția secțiilor românești). Astfel de secții aveau Facultățile de Litere, Agronomie și Drept.

Pe lângă Facultatea de Medicină au funcționat 91 de catedre și 14 clinici în care s-au tratat 7.248 de bolnavi și au fost efectuate 50 000 de vizite și 2 000 de operații[36].

La Universitate activa și o catedră de Teologie, membrii căreia țineau prelegeri în fața studenților de la toate facultățile. În cadrul Facultății de Litere au fost deschise Catedrele de Limba română, Istoria românilor și Filozofie. În cadrul Universității și-au desfășurat activitatea didactică 355 de persoane, dintre care 8 sosiți din România. Pentru profesori și studenți funcționau biblioteca științifică a Universității[37].

Instituțiile de cultură, care fuseseră distruse sau grav avariate în urma operațiilor militare, după o perioadă relativ scurtă s-au redeschis Teatrele Naționale din Odesa,

Teatrul de Operă și Balet din Odesa, Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din Odesa, muzeele, bibliotecile, sălile de cinema etc.

Pe scena Teatrului Național din Odesa au fost prezentate 150 de spectacole, dintre care 95 de către trupe din România, 20 de festivaluri patriotice și 35 spectacole pentru soldații garnizoanei. Prin Decizia nr. 3.009 a Direcției Culturii, teatrul a fost dotat cu începere de la 1 august 1943, cu o trupă proprie, care se împărțea în două studiouri: studioul român și rusesc. Fiecare studio, la rândul său, se împărțea în două echipe: una care juca la Odesa și o echipă de turneu în Provincie [38].

Pe lângă teatrele guvernamentale au fost inaugurate și teatre particulare. Astfel, la 25 aprilie 1943 la Odesa s-a redeschis Teatrul „Vronschi”. Tot la Odesa au mai funcționat Teatrul de Dramă și Comedie, Teatrul Grotesc și Teatrul Music-Hall[39].

În perioada de administrare românească s-a impus și activitatea bibliotecilor. Până la redeschiderea lor au fost revizuite, eliminându-se materialul legat de propaganda comunistă. Datorită sprijinului acordat de Primăria orașului Odesa au fost înființate opt biblioteci municipale, care dispuneau de un număr total de 3 000 000 de volume. Importante centre culturale au devenit Biblioteca Publică și Biblioteca Centrală, precum și Biblioteca Universității, care avea un fond de 1 500 000 de cărți [40].

O efervescență înnoitoare se face resimțită și în domeniul presei în limba română, în această perioadă apărând un număr mare de ziare, precum: „*Transnistria*, *Glasul Nistrului*, *Bugul*, *Gazeta Odesei*, cât și revistele *Tara Bugului* și *Molva*”.

Un rol important l-a ocupat și propaganda prin Radio. Chiar din primele zile ale administrației române a fost repus în funcțiune postul de radioamplificare Odesa, dotat cu opt subcentrale. Din studioul radiofonic al acestuia se difuză zilnic un program ce cuprindea radiojurnalele în limba română, rusă, germană, emisiuni cu caracter științific, anticomunist și religios, ore politice și militare, transmisiuni de la teatrul de Operă și Balet, concerte [41].

În acțiune de culturalizare și propagandă, cinematograful a fost folosit pe scară largă. În perioada administrației românești în Odesa funcționau 13 cinematografe, iar în Provincie au fost puse în funcțiune 25 cinematografe [42].

În august 1941 s-a pus problema întocmirii bisericești a Provinciei. Întrucât biserica a fost singura instituție în care se mai putea manifesta, într-o oarecare măsură, sentimentul național prin limbă, ea a fost greu lovită de comuniști. Autoritățile române au găsit în Transnistria doar o singură biserică de mai funcționa: cea a cimitirului nr. 2 din Odesa cu preotul Vasile Braga.

Pe parcursul a unui an de zile de administrare românească în orașul Odesa au fost reconstruite și deschise 21 de biserici, inclusiv și Catedrala, 2 biserici luterane și o biserică de rit catolic [43].

De problemele religioase se ocupa Misiunea Ortodoxă Română pentru Transnistria, Misiunea fiind înființată la 15 august 1941, sediul inițial fiind stabilit la Tiraspol, ca ulterior, în octombrie 1942, să se transfere la Odesa. În fruntea Misiunii a fost numit I.P.S. arhimandrit Iuliu Scriban, profesor la Facultatea de Teologie a Universității din București [44].

În primul an de activitate au fost sfințite și redeschise mănăstirile: Sf. Pantelimon, Odesa, Sf. Maria Magdalena, Odesa, Bolșoi Fontan de lângă Odesa. Numai în municipiul Odesa au fost reparate și redeschise timp de un an 22 de biserici și trei mănăstiri. Au fost tipărite 10 000 de calendare bisericești în limba rusă și 10 000 de cărțile de rugăciune în rusă și română. Într-o ediție bilingvă au apărut „Foaia de zidire sufletească și Viața creștină”, tipărită în 60 000 de exemplare [45].

Mareșalul Ion Antonescu luase hotărârea de a construi la Odesa o Catedrală, ctitorie a regelui Mihai. Acest locaș sfânt se proiecta să fie înălțat pe locul vechii catedrale, distrusă și arsă de autoritățile sovietice [46].

În Provincie totuși se resimțea insuficiența personalului bisericesc, de aceea în scopul pregătirii cadrelor de preoți au fost înființate seminare teologice la Odesa și Dubăsari [47].

Misiunea a depus eforturi susținute pentru deschiderea în continuare a bisericilor și mănăstirilor. Astfel, în 1943, numai în orașul Odesa funcționau 29 de biserici restaurate, iar în întreaga Provincie numărul lor ajungea la 474. Alte 118 biserici erau în curs de reparație, 41 în construcție [48].

Susținând activ Biserica Ortodoxă, administrația din Transnistria a manifestat o atitudine tolerantă și față de alte culte religioase. Astfel, prin Ordonanța nr. 89 din 28 septembrie 1942, pe teritoriul Provinciei erau recunoscute cultele catolice de rit grec (unit), de rit latin, evanghelic luteran, armean grigorian și mahomedan [49].

Administrația românească și-a desfășurat activitatea în condiții dificile, însă proiectul bine orientat în domeniul social-economic și cultural au dat un aport pozitiv, trist este că pe o perioadă scurtă de timp.

Din cauza evenimentelor de pe frontul de luptă, prevăzând că soarta Odesei e pecetluită prin retragerea germanilor în fața mării ofensive sovietice din primăvara anului 1944, Potopceanu a luat contact cu feldmareșalul von Kleist, comandantul forțelor germane din Ucraina, convenind să facă predarea Odesei către Comandamentul Militar German[50]. Astfel, administrația românească a Transnistriei și a orașului Odesa încetează la 1 aprilie 1944, puterea și controlul preluând-o autoritățile germane.

Așa dar, în ciuda desfășurării operațiunilor militare pe Frontul de Est, viața cotidiană din Odesa a fost normalizată. Primăria generală, primar Gherman Pântea a asigurat lucrul transportului urban, a organizat sistemul educațional (de la cel primar obligatoriu și gratuit la cel secundar și universitar. Administrația a restabilit spitalele, a reconstruit biserici, instituțiile culturale, normalizând în așa fel viața cotidiană a orașenilor.

Literatura

1. A.N.R.M., F.706, inv. 1, d. 482, f. 40
2. *O istorie a regiunii transnistriene. Din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 296.
3. Anatol Petrencu. *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Chișinău, 1999, p. 141.
4. *O istorie a regiunii transnistriene. Din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 297.

5. Olivian Verenca. *Administrația Civilă Română în Transnistria*, Chișinău, 1993, p. 29.
6. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 38.
7. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 41, f. 32
8. Constantin I. Kirițescu. *România în al Doilea Război Mondial*, vol II, Text stabilit și îngrijit, adnotat și comentat de Gh. Buzatu, București, 1996, p. 55.
9. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 41, f. 25.
10. Ibidem, f. 31.
11. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 37, f. 152.
12. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 43.
13. Ibidem, f. 79.
14. Ibidem.
15. A.N.R.M., F.706, inv. 1, d. 482, f. 141.
16. Olivian Verenca. *Administrația Civilă Română în Transnistria*, Chișinău, 1993, p. 59.
17. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 518, f. 157.
18. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 482, f. 144.
19. A.N.R.M., F.706, inv. 1, d. 37, f. 40.
20. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 66.
21. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 529, f. 128.
22. Rodica Solovei. Op. cit., p. 67.
23. A.N.R.M., F.706, inv. 1, d. 37, f. 91.
24. A.N.R.M., F.706, inv. 1, d. 41, f. 88.
25. Olivian Verenca. *Administrația Civilă Română în Transnistria*, Chișinău, 1993, p. 78.
26. Gazeta Odessei, 16 octombrie 1942, p. 26.
27. *O istorie a regiunii transnistrene. Din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 309.
28. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 482, f. 144.
29. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 518, p.2, f. 293.
30. A.N.R.M., F.706, inv. 1, d. 41, f. 30.
31. Gazeta Odesa, 16 octombrie 1942, p. 26.
32. *O istorie a regiunii transnistrene. Din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 316.
33. *O istorie a regiunii transnistrene...*, p. 316.
34. Ibidem, p. 84.
35. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 19, p. 1, f. 165.
36. Ibidem, d. 544, p. 2, f. 273.
37. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 112.
38. Olivian Verenca. *Administrația Civilă Română în Transnistria*, Chișinău, 1993, p. 85.
39. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 120.
40. Ibidem, p. 121.
41. *O istorie a regiunii transnistrene. Din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Coordonator Demir Dragnev, Chișinău, 2007, p. 321.
42. Ibidem.
43. Gazeta Odesa, 16 octombrie 1942, p. 26.
44. Ioan Silviu Nistor. *Istoria Românilor din Transnistria. Organizarea, cultura și jertfa lor*, Galați, 1995, p. 93.
45. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 120.

46. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 997, f. 12.
47. Ibidem, p. 133-134.
48. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 134.
49. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 37, f. 18.
50. Ibidem.

УДК 94 (477.74-25):355.475(410)”1920”

ДІЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ МІСІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ 1920 РОКУ

О.П. ДЕМЧЕНКО,
канд. іст. наук, ст. викладач,
юридичний коледж НУ «ОЮА»
(Україна)

Початок 1920 р. помітно змінив перебіг громадянської війни, що точилась на теренах колишньої Російської імперії. Майже одночасно перестали існувати Північний і Північно-Західний фронти, припинились бойові дії у Сибіру. На початку січня 1920 р. Верховна союзна рада в Парижі за наполяганням прем'єра Великої Британії Д. Ллойд Джорджа оголосила про зняття блокади з РСФРР, однак без відновлення дипломатичних відносин з нею [2, с. 145-146; 6, с. 147; 19, р. 896]. Така зміна політики союзних держав щодо радянської Росії пояснювалась рядом політичних та економічних причин.

6 січня 1920 р. до Форін-офісу було надіслано меморандум – «Економічні аспекти британської політики щодо Росії», за авторством представника Великої Британії у Вищій союзній економічній раді Е. Уайза. Аналізуючи передвоєні торгівельні зв'язки Росії, Е. Уайз відмічав, що 21% російського експорту, зокрема, зерно, направлявся до Великої Британії. Продовження ж громадянської війни в Росії та блокада відірвали її значні сировинні запаси від міжнародного ринку і стали однією з головних причин високих світових цін. Європа була змушена діставати потрібні їй зерно в США за завищеними цінами. Повідомлення ж про значні поставки зерна з Росії, не лише привело б до зниження цін, а й змусило б США потурбуватись про ринки збуту своїх товарів і отже – бути більш схильними до постачання Європи навіть у кредит.

Е. Уайз рекомендував зняти блокаду з РСФРР та припинити допомогу російському антибільшовицькому рухові. Результатом цього, на його думку, стало б швидке налагодження експорту товарів в Росію та імпорту російських товарів: зерна, льону, деревини, платини та інших. Зокрема, заволодіння більшовиками Одесою, за словами Е. Уайза, призвело б відновлення торгівельних відносин та експорту південноросійської пшениці [12, с. 19-21; 19, р. 867-870].

В результаті Д. Ллойд Джордж закликав організувати необхідний транспорт для вивозу надлишків зерна з Росії. Разом із тим, він заявляв, що економічна співпраця призведе до мирного підриву устоїв більшовицької диктатури [16, арк.

46. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 997, f. 12.
47. Ibidem, p. 133-134.
48. Rodica Solovei. *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iași, 2004, p. 134.
49. A.N.R.M., F. 706, inv. 1, d. 37, f. 18.
50. Ibidem.

УДК 94 (477.74-25):355.475(410)”1920”

ДІЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ МІСІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ 1920 РОКУ

О.П. ДЕМЧЕНКО,
канд. іст. наук, ст. викладач,
юридичний коледж НУ «ОЮА»
(Україна)

Початок 1920 р. помітно змінив перебіг громадянської війни, що точилась на теренах колишньої Російської імперії. Майже одночасно перестали існувати Північний і Північно-Західний фронти, припинились бойові дії у Сибіру. На початку січня 1920 р. Верховна союзна рада в Парижі за наполяганням прем'єра Великої Британії Д. Ллойд Джорджа оголосила про зняття блокади з РСФРР, однак без відновлення дипломатичних відносин з нею [2, с. 145-146; 6, с. 147; 19, р. 896]. Така зміна політики союзних держав щодо радянської Росії пояснювалась рядом політичних та економічних причин.

6 січня 1920 р. до Форін-офісу було надіслано меморандум – «Економічні аспекти британської політики щодо Росії», за авторством представника Великої Британії у Вищій союзній економічній раді Е. Уайза. Аналізуючи передвоєні торгівельні зв'язки Росії, Е. Уайз відмічав, що 21% російського експорту, зокрема, зерно, направлявся до Великої Британії. Продовження ж громадянської війни в Росії та блокада відірвали її значні сировинні запаси від міжнародного ринку і стали однією з головних причин високих світових цін. Європа була змушена діставати потрібні їй зерно в США за завищеними цінами. Повідомлення ж про значні поставки зерна з Росії, не лише привело б до зниження цін, а й змусило б США потурбуватись про ринки збуту своїх товарів і отже – бути більш схильними до постачання Європи навіть у кредит.

Е. Уайз рекомендував зняти блокаду з РСФРР та припинити допомогу російському антибільшовицькому рухові. Результатом цього, на його думку, стало б швидке налагодження експорту товарів в Росію та імпорту російських товарів: зерна, льону, деревини, платини та інших. Зокрема, заволодіння більшовиками Одесою, за словами Е. Уайза, призвело б відновлення торгівельних відносин та експорту південноросійської пшениці [12, с. 19-21; 19, р. 867-870].

В результаті Д. Ллойд Джордж закликав організувати необхідний транспорт для вивозу надлишків зерна з Росії. Разом із тим, він заявляв, що економічна співпраця призведе до мирного підриву устоїв більшовицької диктатури [16, арк.

15; 21, р. 43-45; 18, р. 15-16]. Дані пропозиції знайшли підтримку у Верховній союзній раді. Остання прийняла 11 лютого 1920 р. постанову рекомендувати прикордонним з Росією державам припинити ворожі дії, у випадку ж нападу на них радянської Росії союзники обіцяли свій захист. Оголошувався початок торгівлі з РСФРР [15, с. 103-104; 16, арк. 26-26-зв].

Незважаючи на зняття блокади з РСФРР, 4 лютого 1920 р. в газетах «Одесские новости» та «Одесский листок» було надруковано заклик голови британської військової місії полковника Уолша, припинити міжусобицю серед антибільшовицьких сил і об'єднатись для порятунку Одеси від більшовизму. В свою чергу полковник Уолш обіцяв підтримку Великої Британії [7, с. 2; 10, с. 1]. Разом з головою військової місії при ЗСПР генералом Г. Холменом полковник Уолш наполегливо вимагав від генерала А.І. Денікіна у будь-який спосіб утримувати Одесу [1, с. 9; 5, с. 197; 8, с. 1].

Дані вимоги аргументувались тим, що хоч союзники і не надавали Одесі серйозного і рішучого значення в російському питанні, її втрата однак могла викликати в Лондоні і Парижі морально-психологічне занепокоєння, так як Одеса являлась найближчим пунктом до «санітарного кордону» [4, с. 401; 8, с. 1]. Тому евакуація Одеси, на думку генерала Г. Холмена і полковника Уолша, не могла бути байдужою для союзників, і вони мали надати допомогу ЗСПР у вигляді відправки в Одесу британських дредноутів [1, с. 9].

Командування ЗСПР надавало діям британського командування щодо евакуації Одеси особливе значення. Так, під час інтерв'ю кореспондентам газети «Одесский листок» 6 лютого 1920 р. начальник штабу укріпленого району полковник М.П. Мамонтов заявив наступне: «Я відвідав сьогодні британську місію і виніс переконання, що британці найбільше зацікавлені в збереженні порядку в місті, у зв'язку з планами планомірної евакуації, на випадок, якщо така знадобиться» [8, с.1]. Британське військове командування на його думку було заінтересоване в забезпеченні безпеки в Одесі із-за свого міжнародного престижу. М.П. Мамонтов заявляв, що британці допоможуть всім, хто належить до російських антибільшовицьких партій і течій, послідовно залишити місто. Для цього командування британської чорноморської ескадри мало надати всі необхідні транспортні засоби [8, с.1].

Для збереження спокою і порядку, полковник М.П. Мамонтов передав верховне командування в руки британської військової місії. Порт було оголошено територією Великої Британії [8, с.1]. Британське командування являлось тут старшим представником союзників. У разі виникнення в місті безпорядку планувалось використати судову артилерію [8, с.1].

Зовсім іншим було відношення британського військового командування щодо спроможності чинів ЗСПР утримати Одесу. Так, 2 лютого 1920 р. генерал Г. Холмен вручив генералу А.І. Денікіну меморандум стосовно офіцерів його армії. Командуючого ЗСПР було попереджено, що, якщо його офіцери не почнуть слідувати інструкціям, даними британськими офіцерами, – британська військова місія припинить надавати свою допомогу, що призвело б, на думку Г. Холмена, до неминучої поразки ЗСПР. Генерал Г. Холмен підтверджував свою лояльність до

російського антибільшовицького руху, але й нагадав про відповідальність генерала А.І. Денікіна перед його урядом. Меморандум завершувався наполегливою рекомендацією «очистити армію від зрадників, злодіїв та некомпетентних», а також списком осіб які належали до даних категорій, серед яких значився генерал М.М. Шиллінг [20, р.166].

Для оборони Одеси від наступу більшовиків, британська військова місія планувала залучити до лав захисників міста Українську галицьку армію (УГА), яка на початку 1920 р. перебувала в Одесі. 31 січня 1920 р. відбулася зустріч голови британської військової місії полковника Уолша з представниками УГА, серед яких був генерал О.І. Удовиченко. Останній згадував, що під час зустрічі полковник пропонував негайно приступити до формування українських полків. Полковник Уолш, зокрема, наголосив: «Ми мусимо відстояти Одесу. Честь Великої Британії вимагає цього. Доброармія втратила значення. Все військове майно – у вашому розпорядженні. Наш флот допоможе вам своєю могутньою артилерією» [14, с.147].

У свою чергу, представники УГА висунули ряд умов. По-перше, вони вимагали, щоб загальне командування всіма військами в Одеському районі перейшло до їх штабу, по-друге, армія генерала А.І. Денікіна мала згорнутись у корпус і при першій же змозі залишити територію України [14, с.147]. Проте ці вимоги зустріли спротив з боку командуючого частинами ЗСПР в Одесі генерала М.М. Шиллінга. Для досягнення порозуміння між представниками УГА і армії генерала А.І. Денікіна за ініціативою полковника Уолша відбулися дві наради в присутності британських і французьких офіцерів [14, с.147]. У результаті переговорів, 6 лютого 1920 р. генерал В.Н. Сокира-Яхонтов, проголосив від імені Директорії Української Народної Республіки на афішах та в газетах свою владу в Одесі і регіоні. Проте, вже наступного дня, він оголосив, що відмовляється захищати місто.

У зв'язку з деморалізацією солдатів та офіцерів ЗСПР та відмовою командування УГА обороняти Одесу, військово-морське командування Великої Британії вирішило проконтролювати евакуацію російських не більшовицьких збройних частин та цивільного населення. У першу чергу була надана обіцяна судова артилерійська вогнева допомога. Так, наприкінці 5 лютого 1920 р., лінкор «Аякс» обстріляв зі своїх гармат містя передбачуваного скупчення червоних військ північно-східніше від Одеси [1, с.12].

6 лютого 1920 р. підрозділи британської морської піхоти зайняли для охорони пакгаузи як в самому порту, так і на Деволанівській вулиці. Для участі в цій охороні, разом із британськими патрулями були викликані юнкери Сергіївського артилерійського училища, які переходили у розпорядження британського командування на чолі з командиром крейсера «Церес» Х. Рейнольдом [9, с.1; 11, с.1; 17, р.47]. Останній у зв'язку з неспроможністю чинів ЗСПР організувати безпечну евакуацію і нерозбірливе положення в порту частково перейняв на себе управління рухом в порту, яке полягало у направленні суден в порт, розподілені черги на швартування та пришвартуванні [1, с.13; 17, р.47].

Британське військово-морське командування надавало технічну допомогу суднам флоту генерала А.І. Денікіна, які прибули в Одесу для евакуації [1, с.12]. 6 лютого 1920 р. британський пароплав «Вотан» доставив 180 тис. пудів вугілля для транспортів флоту генерала А.І. Денікіна [8, с.1].

Британське військово-морське командування надавало свої судна для посадки чинів ЗСПР та цивільного населення, яке бажало залишити Одесу. 6 лютого 1920 р. в одеський порт з наказом прийняти біженців увійшли британські транспортні судна «Ріо Негро» та «Ріо Пардо» [17, р.48]. Посадка біженців на дані судна проводилась під наглядом командування крейсера «Церес», завданням якого було перевірка документів і допуск на борт лише тих осіб, в яких був дозвіл на евакуацію [17, р.50]. Разом із цим, британське командування категорично відмовлялось евакуювати техніку та коней козачої бригади генерала М.В. Солярова [3, с.480]. 7 лютого 1920 р. у зв'язку з нечисленними силами, що обороняли порт і вступом в місто більшовицьких підрозділів, британське командування прийняло рішення завершити евакуацію і віддало наказ своїм суднам до настання темряви вийти на зовнішній рейд.

Попри всі сподівання військової місії Великої Британії при ставці генерала А.І. Денікіна і прибуття в Одеський порт британських дредноутів, на початку лютого 1920 р. практично без бою Одеса була здана більшовикам. Нарком із військових і морських справ РСФРР Л.Д. Троцький відмічав з цього приводу, що яким би могутнім не був флот Великої Британії, там де суша повністю в руках Червоної армії, він безсильний [13, с.1].

Підтримка евакуації ЗСПР з Одеси вогнем судової артилерії Великої Британії, викликала обурення опозиції в британському парламенті. Зокрема, під час засідання палати громад 18 лютого 1920 р. депутат опозиціонер від ліберальної партії полковник Б. Веджвуд поставив запитання, чи необхідно після зняття блокади з Росії зберігати ескадру в Чорному морі. Перший лорд Адміралтейства У. Лонг же зазначив, що на Чорному морі у зв'язку з нестабільною ситуацією, ВМС Великої Британії, поки що не могли бути відкликані. Британський флот за його словами надавав підтримку гарнізону в Батумі і допомогу військовій місії при ЗСПР [22, с.865-866]. Таким чином, незважаючи на рішення Верховної союзної ради в Парижі 16 січня 1920 р. зняти блокаду з РСФРР, британське Адміралтейство не поспішало його виконувати і під різноманітними приводами підтримувало ЗСПР.

Література

1. Варнек П.А. Эвакуация Одессы Добровольческой армией в 1920 году [Текст] / П.А. Варнек // Военная быль. – Париж : Издание обще-кадетского объединения, 1970. – № 106. – С. 8-17.
2. Волков Ф.Д. Крах английской политики интервенции и дипломатической изоляции Советского государства. 1917-1924 [Текст] / Ф.Д. Волков. – М. : Госполитиздат, 1954. – 400 с.
3. Гражданская война в России: Оборона Крыма. — М: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. — 534 с. с.480.

4. Деникин А.И. Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 – март 1920 [Текст] / А.И. Деникин. – Минск : Харвест, 2002. – 464 с.
5. Деникинцы о состоянии своего тыла [Текст] // Красный архив. – М.-Л., 1935. – Т. 5 (72). – С. 190-199.
6. Иванов Л. Англо-французское соперничество 1919-1927 гг. [Текст] / Л. Иванов. – М.-Л. : Госиздат, 1928. – 164 с.
7. Одесский листок. – Одесса, 1920. – 22 января / 4 февраля.
8. Одесский листок. – 1920, 24 января (6 февраля).
9. Одесский листок. – 1920, 25 января (7 февраля).
10. Одесские новости. – Одесса, 1920. – 22 января / 4 февраля.
11. Одесские новости. – 1920, 25 января (7 февраля).
12. Симоненко Р.Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 р. – березень 1921 р.) [Текст] / Р.Г. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1965. – 303 с.
13. Троцкий Л. Нам нужна южная граница [Текст] / Л. Троцкий // Известия. Бюллетень Одесского губернского революционного комитета. – 1920, 2 сентября. – С.1.
14. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 -1921 [Текст] / Удовиченко Олександр Іванович.- К.: Україна, 1995.- 206 с.
15. Фомин А.М. Военно-политические цели Великобритании на завершающем этапе Первой Мировой Войны [Текст] / А.М. Фомин // Новая и новейшая история. – 2012. – № 3. – С. 72-91.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. - Ф. 4. «Управління уповноваженого Народного Комісаріату Закордонних справ СРСР на Україні, м. Харків». – Оп.1. Спр. 924. Радиотелеграфные сообщения Российского телеграфного агентства о положении на фронтах, о переговорах с Англией, Литвой, Польшей об установлении советской власти в районах, освобожденных от банд и др. вопросам (4 февраля – 17 июня 1920 г.), 220 л.
17. Cameron E.P. Goodbye Russia. Adventures of H. M. Transport Rio Negro. – L.: Hodder and Stoughton Limited, 1934. – 244 p. p.47.
18. Coates W. A history of Anglo-Soviet relations [Текст] / W. Coates, Z. Coates. – L.: Lawrence & Wishart, 1945. – 816 p.
19. Documents on British Foreign Policy, 1919-39 [Текст] / R. Butler, E. Woodward. – L.: H.M.S.O., 1948. – First series. – Vol. II. Concluding the proceedings of the Supreme Council, 1919. – 971 p.
20. Kopisto L. The British intervention in South Russia 1918-1920. Academic Dissertation / L. Kopisto. – Helsinki: University of Helsinki, 2011. – 211p. p. 166.
21. Parliament. House of Commons. The Parliamentary Debates (Hansard). House of Commons official report. 1920, February 10. – L. :H.M.S.O., 1920. – Ser. 5. – Vol.125. – Coll. 9-64. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1920/feb/10/debate-on-the-address>
22. Parliament. House of Commons. The Parliamentary debates (Hansard). House of Commons official report. 1920, February 18. – L. : H.M.S.O., 1920. – Ser. 5. – Vol. 125. – Coll. 864-867. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1920/feb/18/baltic-and-black-sea-forces>

УКРАЇНСЬКІ ТА ПОЛЬСЬКІ ПАРЕМІЇ ІЗ ЗООЛЕКСЕМАМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ

О.С. ДЗИНГЛЮК,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет
(України)

Мова є універсальним засобом передавання інформації про природу та про всі сторони життя людини й людського суспільства, а також про себе саму, у своєму складі є відображенням культури суспільства людей, які нею розмовляють. Як виразник культури, вона стає предметом культурології – науки про людську культуру в найширшому розумінні цього слова. Латинське слово *cultura* уже для самих римлян було багатозначним. Воно позначало: 1) обробку, догляд за чим-небудь; 2) землеробство; 3) освіту; 4) виховання; 5) вшанування [1, с. 169].

Людська діяльність та її наслідки протиставлялися первісній природі – натурі. Зрозуміло, і ми так сприймаємо: культура, як матеріальна, так і інтелектуальна (духовна), є витвором людського суспільства та окремих творчих особистостей.

Культура так само, як і мова, є знаковою системою. За визначенням Ю. Лотмана та Б. Успенського, культура – це «складна семіотична система, функцією якої є пам'ять, а основною рисою – накопичення» [1, с. 214]. Визначимо, що культура людського суспільства – багатобічне явище, в якому слід розрізняти такі сторони: 1) логічну – накопичення знань, науки; 2) ідеологічну – релігія та філософія; 3) політичну – організація суспільства, державний устрій, міжнародні відносини тощо; 4) етичну – побут і звичаї; 5) економічну – промисловість, виробництво продуктів та засобів існування людей тощо; 6) технічну – створення засобів виробництва, знарядь праці тощо; 7) артистичну – мистецтво, словесність, художня література, музика, театр тощо. Всі ці сторони культури, хоч так чи інакше пов'язані одна з одною, але розвиваються нерівномірно, неоднаковою мірою і за своїми законами. Досконала, багата мова у своїй лексиці відбиває культуру суспільства. Проте, багата мова – це не тільки численні слова-синоніми, різноманітні художні засоби, що роблять її красивою та образною, гнучкою та експресивною. Серед мовних перлин чи не найбільше виділяються усталені сполуки – фразеологізми, що виражають думки і сподівання самих мовців, їх історію, побут, культуру, єднають різні покоління.

Досліджуючи лексику, фразеологію в історичній перспективі їх розвитку і в даному їх стані, можна зробити висновки про ставлення даного суспільства до різних проявів свого буття.

Фразеологія національної мови збагачується і вдосконалюється, вбираючи в себе безцінні скарби з усього того, що впродовж багатьох віків плекає і зберігає

у своїй пам'яті носій мови – народ. Ніщо так не відбиває культуру, побут, традиції, вірування, міфологічні уявлення, як фразеологічний фонд мови, який є багатющим матеріалом для вирішення питання етнопсихології, етнолінгвістики, що досліджується у роботах класичних та сучасних мовознавців.

Предметом нашого вивчення у зв'язку з виявленням етнокультурної своєрідності були фразеологізми із зоокомпонентами в сучасній українській та польській мовах. Оскільки навколишній світ пізнається логічно й образно, зоофразеологізми виникають на ґрунті спостережень людини за зовнішнім виглядом, способом існування тварин. Тварина була для людей джерелом харчування та одягу, але згодом стала мірилом як фізичних, так і моральних людських якостей. На візуальні сприйняття накладалися асоціативні: вовк в уявленні людини – жорстокий, ненажерливий; лисиця у фразеології є носієм переважно таких якостей як хитрість та спритність; віл – працювитість, покірність, беззахисність; ворона – жорстокість, галасливість; індик – пихатість тощо [2, 3, 4].

Абсолютна більшість зоофразеологізмів образно характеризує людину: її фізичний стан, зовнішній вигляд, психічні властивості та емоції, поведінку, становище у суспільстві. Так, наприклад, у фразеології української та польської мов маркуються такі зовнішні ознаки людини: фізичне здоров'я, колір волосся, шкіри, зріст (як віл здоровий; як голуб сивий; *być siwym (białym) jak gołąb*, як (мов, ніби) рак [печений, варений], сліпа як курка, висохлий на тараню (дуже худий), як риб'яче око чистий, *jak koń, ruchy niedźwiedzi; niedźwiedzia siła*) [ФС Т. 1, с. 129, 188, 406; Т. 2, с. 602, 878; Skorupka Т. 1, с. 252, 341]. Найбільша частина усталених зворотів із зоокомпонентами вживається для характеристики, оцінювання внутрішнього світу людини, характеру, поведінки.

Розглядаючи оцінку, у лінгвістиці найчастіше розуміють позитивне чи негативне ставлення суб'єкта до предмета мовлення, т. б. аксіологічну оцінку, що ґрунтується на протиставленні ознак «добрий – поганий».

Проте у мові існують і інші види оцінювання, підставою яких є не встановлення ціннісних відносин, а співставлення предметів між собою у певному відношенні чи на порівнянні предмета з обраним зразком (ознаки «багато-мало»). Їх можна назвати кількісними оцінками. Точка відліку кількісної оцінки – це уявлення про стандартний розмір, кількість, ступінь тощо, прийняті в даному суспільстві відносно до класу речей, явищ, до яких належить предмет, який оцінюється.

На матеріалі досліджуваних фразеологізмів бачимо, що набагато більше стійких словосполучень із негативною оцінкою. Вірогідною причиною невеликої кількості фразеологізмів на позначення позитивної оцінки людини є особливості психології носіїв мови, наявність певних обмежень, що побутують у традиційній культурі народу (наприклад, поширеним є погляд: не хвалити, щоб не нашкодити); водночас прагнення перевиховати, виправити недоліки у характері й поведінці людини зумовлює значну кількість фразеологічних одиниць з модальністю оцінки [2, 4].

Зокрема, носії української та польської мов актуалізують у фразеологізмах такі негативні риси: балакучість, пліткарство (собака гавка (бреше, а вітер несе (носить); *pies szczeka, a wiatr niesie*; (як, мов, ніби) сорока на хвості розносить (рознесла); розводити химині кури; *volno psu i na Pana Boga (albo na Bożą Mękę) szczekać; wiesać psy (na kim); psy wyją, a miesiąc świeci; gadać, miawić, słuchać, itp*) [ФС Т. 1, с.406; Т. 2, с. 839; Skorupka Т. 1, с. 359, 637, Т. 2, с. 75, 571]; підступність (потайний собака, підколотна (потайна) гадюка (гадина); відігрівати гадюку біля серця; пригріти гадюку (гадину, змію) на грудях; *posłać wilka do owce; krężyć jak wilk koło owczarni*); [ФС Т. 2, с. 839; Skorupka Т. 1, с. 674, Т. 2, с. 571]; недоречний вигляд (кури засміють; кури сміються; як корові сідло; *zdatny jak wół do karety*) [ФС Т. 1, с. 390, 406; Skorupka Т. 2, с. 606]; нерішучість (як (мов, ніби) миші у норі; як віл обуха, з дієсл.; як (мов, ніби) скаженого (скаженої) собаки, зі сл. Боятися; *uchodząc przed wilkiem, trafił na niedźwiedzia* [ФС Т. 1, с. 490; Т. 2, с. 839; Skorupka Т. 1, с. 674, Т. 2, с. 571]; недовірливість (холодна жаба сидить під серцем у кого) [ФС Т. 1, с. 288]; сварливість (як (мов, ніби) кіт (кішка) із собакою зі сл. жити; *gryźć się jak dwa psy*) [ФС Т. 1, с. 674; Skorupka Т. 1, с. 378; 674]; жорстокість, злість (підбитий псом, підбитий собаками; вовком дивитися) [ФС Т. 1, с. 139; ФС Т. 2, с. 839]; задерикуватість (ходити (виступати) півнем (півником; *nie ciągnij psa za ogon, bo ukąsi, nie wywołuj wilka z lasu*) [ФС Т. 1, с. 674; Skorupka Т. 1, с. 674, Т. 2, с. 571]; досада (хоч вовком вий; *czy to pies?*); незграбність (*poruszać się jak niedźwiedź; to prawdziwy niedźwiedź!*) [Skorupka Т. 1, с. 503]; нерозумність (стадо баранів; як цап (вовк) у (на) зорях, зі сл. розбиратися, розуміти; як свиня на перці, зі сл. розумітися; *patrzeć jak wół na malowane wrota; świnię powinien pasać, mieć hodować myszki w głowie*) [ФС Т. 1, с. 129, 406, 781; Skorupka Т. 2, с. 332, 606]; нестримність у поведінці, галас (аж рака лазити. дуже занадто зі сл. сміятися; як бджіл у вулику; зі сл. кидатися; мов собака, який зірвався з цепу як(мов, ніби) собака (пес, звір) спущений (спущена) з прив'язі (ланцюга, припону) зі сл. бігти, мчати; *urwać się jak pies z łańcucha, co koń (wy) skoczy*) [ФС Т. 1, с. 129, 378, 480; Т. 2, с. 839; Skorupka Т. 1, с. 344, 674]; хитрість (*to mądra ryba*) [Skorupka Т. 2, с. 75].

Аналізуючи співвідношення лексичної семантики фразеологізмів, можна стверджувати про наявність фразеологічних одиниць, які характеризуються відношенням включення (вовком дивитися – *spoglądać wilkiem*; як кіт з собакою зі сл. жити – *żyć jak pies z kotem*) [ФС Т. 1, с. 139, 378; Skorupka Т. 2, с. 571, 674]; перетинання (як (мов) собака (пес, звір) спущений (спущена) з прив'язі (ланцюга, припону) зі сл. бігти, мчатися – *urwać się jak pies z łańcucha*; вовк кишки догризає у кого – *jeść jak wilk*; як (той) віл у ярмі, зі сл. робити – *wół roboczy*) [ФС Т. 1, с. 129, 139, Т. 2, с. 839; Skorupka Т. 2, с. 571, 606, 674]; унікалії (як (мов, ніби) як [чорний] віл на ногу наступив; як свиня в хомуті, зі сл. виглядати; як свиня на перці розумітися, знатися; *pańskie oko konia tuczy*(особливий нагляд у господарстві веде до його справжнього функціонування); *zjadł pies sadło*(комусь соромно за погані вчинки); *żeby tak pies płakał, jak to prawda* (певна неправда)) [ФС Т. 1, с. 129; Т. 2, с. 781; Skorupka Т. 1, с. 344, Т. 2, с. 674].

Отже, порівняльний аналіз фразеологізмів із зоолексемами в сучасних українській та польській мовах дозволив констатувати, що стійкі словосполучення використовуються для характеристики світу людей. При цьому відображені зовнішні ознаки, а головне – їх внутрішній стан. Українці та поляки мають спільнослов'янське походження, їм притаманні загальнолюдські якості: як позитивні – досвідченість, відданість, доброта, так і негативні – балакучість, сварливість, пліткарство, задержуватість, нестримність у поведінці, лицемірство тощо.

Матеріальна форма вираження цих характеристик має національно-своєрідну специфіку у фразеологічному фонді. Так, в українській мові найчастотнішими зоокомпонентами є пес, вовк, віл, у польській – koń, pies, wilk.

Література

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. Посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. – К.: «АртЕк», 1997. – 224 с.
2. Куцик О.А. Слова-символи як образно-смісловий центр формування фразеологізмів: Автореферат дис. канд. філолг. наук/10.02.01., 10.02.02 // КДУ – К., 1997. – 22 с.
3. Лозко Г. Українське народознавство. – Київ: Зодіак-ЕКО, 1995, – 368 с.
4. Мокієнко В.М. До питання про зіставний аналіз слов'янської фразеології // Мовознавство, 1999. – № 5. С. 39-50.

Словники

1. Білоноженко В.М. Фразеологічний словник української мови у 2-х т. – К. Наукова думка, 1999.
2. Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, Wiedza powszechna, 1989.

Скорочення

ФС – Білоноженко В.М. Фразеологічний словник української мови у 2-х т. – К. Наукова думка, 1999.

Skorupka – Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, Wiedza powszechna, 1989.

УДК 94(477.72/74):262.12:001 “18”

НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МОСКОВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ (БУЛГАКОВА) В ОЦІНЦІ ІЄРАРХІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Н.М. ДІАНОВА,

докт. іст. наук, проф.,

Одеський національний університет

імені І.І. Мечникова

(Україна)

Московський митрополит Макарій (Михайло Петрович Булгаков; 1816-1882 рр.) відомий не лише як видатний церковний діяч, але й російський богослов та церковний історик. Його життєвий шлях неодноразово пересікався з ієрархами Російської православної церкви, які в подальшому очолювали Херсонську

Отже, порівняльний аналіз фразеологізмів із зоолексемами в сучасних українській та польській мовах дозволив констатувати, що стійкі словосполучення використовуються для характеристики світу людей. При цьому відображені зовнішні ознаки, а головне – їх внутрішній стан. Українці та поляки мають спільнослов'янське походження, їм притаманні загальнолюдські якості: як позитивні – досвідченість, відданість, доброта, так і негативні – балакучість, сварливість, пліткарство, задержуватість, нестримність у поведінці, лицемірство тощо.

Матеріальна форма вираження цих характеристик має національно-своєрідну специфіку у фразеологічному фонді. Так, в українській мові найчастотнішими зоокомпонентами є пес, вовк, віл, у польській – koń, pies, wilk.

Література

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. Посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. – К.: «АртЕк», 1997. – 224 с.
2. Куцик О.А. Слова-символи як образно-смісловий центр формування фразеологізмів: Автореферат дис. канд. філолг. наук/10.02.01., 10.02.02 // КДУ – К., 1997. – 22 с.
3. Лозко Г. Українське народознавство. – Київ: Зодіак-ЕКО, 1995, – 368 с.
4. Мокієнко В.М. До питання про зіставний аналіз слов'янської фразеології // Мовознавство, 1999. – № 5. С. 39-50.

Словники

1. Білоноженко В.М. Фразеологічний словник української мови у 2-х т. – К. Наукова думка, 1999.
2. Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, Wiedza powszechna, 1989.

Скорочення

ФС – Білоноженко В.М. Фразеологічний словник української мови у 2-х т. – К. Наукова думка, 1999.

Skorupka – Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, Wiedza powszechna, 1989.

УДК 94(477.72/74):262.12:001 “18”

НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МОСКОВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА МАКАРІЯ (БУЛГАКОВА) В ОЦІНЦІ ІЄРАРХІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Н.М. ДІАНОВА,

докт. іст. наук, проф.,

Одеський національний університет

імені І.І. Мечникова

(Україна)

Московський митрополит Макарій (Михайло Петрович Булгаков; 1816-1882 рр.) відомий не лише як видатний церковний діяч, але й російський богослов та церковний історик. Його життєвий шлях неодноразово пересікався з ієрархами Російської православної церкви, які в подальшому очолювали Херсонську

епархію: Інокентієм (Борисовим), Димитрієм (Муретовим) та Никанором (Бровковичем). Їхні стосунки найбільше проявилися в царині наукової та освітянської діяльності. Макарій (Булгаков) народився й отримав середню духовну освіту в Курській губернії, проте формування його світогляду та наукових інтересів відбулося в Україні під час навчання в Київській духовній академії (1837-1841 рр.). На той час КДА стала важливим науково-освітнім центром Російської імперії, де завдяки зусиллям її ректора – Інокентія (Борисова) (1830-1840 рр.) панувала творча атмосфера, яка сприяла появі талановитих науковців та священнослужителів. Не став виключенням і Михайло Булгаков, який прийняв в Академії постриг під іменем Макарій. Його випускний твір «История Киевской духовной академии» за рішенням Академічної Конференції мав бути публічно прочитаним у присутності митрополита Філарета (Амфітеатрова). Протоієрей С. Серафимов, який на той час був студентом Академії, пізніше згадував, що за браком часу на повне прослуховування значного за обсягом твору (60 аркушів) митрополит пообіцяв Макарію, що повністю її почитає вже в опублікованому вигляді, що свідчить про повне схвалення зазначеної праці [1, с. 29].

«Историю Киевской духовной академии» Макарій писав під керівництвом Інокентія (Борисова) й опублікував її в 1842 р. з його благословення. Саме в КДА розпочалися наукові стосунки цих непересічних особистостей, які мали продовження в майбутньому. Один із таких епізодів стосується праці самого Інокентія (Борисова), яку він розпочав ще в період свого ректорства в Академії. Йдеться про «Догматический сборник», у якому автор планував подати точні переклади усіх найважливіших викладень православної віри, які приймалися Вселенською церквою від початку християнства і до останнього часу. Тоді Інокентій встиг написати лише частину цього твору, але у подальшому доопрацював його й подав на розгляд цензури. Ця процедура була досить довготривалою. Збірник потратив до Макарія (Булгакова), який був членом С-Петербурзького духовно-цензурного комітету (1844-1848 рр.). Проте, лише в 1855 р. він написав Інокентію, що отримав на рецензію його збірник, надісланий директором канцелярії обер-прокурора Св. Синоду К.С. Сербіновичем разом із зробленими ним зауваженнями. У листі Макарій зазначив, що самого збірника не прочитав, а лише перегорнув, цікавості ради, а тому не може поручитись за його ґрунтовність. Висловив думку, що книгу необхідно видати, але під іншою назвою, менш помпезною та багатообіцяючою і з більш скромною передмовою. При цьому порадив зробити деякі, найбільш важливі виправлення, так як більша частина зауважень не представляє особливого значення [2, с. 535]. До речі, цей збірник так і не був виданий у повному обсязі, лише уривки Інокентій опублікував в академічному журналі «Воскресное чтение». Проте повний варіант рукопису «Догматического сборника», ще на початку ХХ ст. зберігався під № 2079-2080 в архіві Св. Синоду [3, с. 91].

Макарій (Булгаков) впродовж 1842-1850 рр. був професором, а в 1850-1857 рр. і ректором С-Петербурзької духовної академії, де серед інших предметів викладав і догматичне богослов'я. Не викликає сумнівів його належна фахова

підготовка, адже богословські дисципліни в КДА йому викладали Інокентій (Борисов) та Дмитрій (Муретов), які користувалися заслуженим авторитетом у Російській імперії. Проте, богослов'ям молодий бакалавр до того часу не займався, проявляючи більший інтерес до історичної проблематики. Попри труднощі при розробці нового курсу, він мав відразу писати текст своїх лекцій і віддавати їх до друку. Тож розділи лекцій були опубліковані в «Християнском чтении». Цілком вірогідно, що Макарій міг скористатися лекційним матеріалом і програмою відповідного курсу Дмитрія (Муретова). У листах до свого товариша по Академії – в подальшому протоієрея Херсонської єпархії С. Серафим ова – він писав, що користувався записами лекцій з богослов'я, які читались у КДА. У 1847 р. Макарій (Булгаков) опублікував свій курс лекцій з догматичного богослов'я окремим накладом під назвою «Введение в православное богословие». За цю працю він у тому ж році отримав ступінь доктора богослов'я. При цьому він не посилався на лекції свого наставника – Дмитрія (Муретова), який відіграв неабияку роль у формуванні світогляду свого учня. У зв'язку з цим виникла неприємна історія, яка набула певного розголосу. Макарію дорікали, що робота є лише передрукованими лекціями Дмитрія, який будучи людиною надзвичайно скромною, ніколи не висловлював дорікань із цього приводу. Дивлячись на надіслане йому видання, Дмитрій жартома говорив про роботу свого колишнього учня: «тут мій хрестик, а його ланцюжок». Професор Ф. Тітов навіть висловив версію, що Дмитрій уже готував свої лекції до друку, коли отримав від Макарія опублікований ним твір. Після уважного прочитання він спалив свої рукописи, щоб вони не могли скомпрометувати його вихованця.

Щоб розвіяти всі чутки, професор КДА з догматичного Богослов'я М. Ястребов провів ретельне дослідження й порівняльний аналіз рукописних академічних лекцій Дмитрія й зазначеного твору Макарія й прийшов до висновку, що між ними немає тієї ідентичності, про яку йдеться. Тож усі розмови про плагіат він вважав безпідставними [4, с. 237-239].

Подібну думку висловив протоієрей Г. Флоровський (випускник історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету (1916 р.), в еміграції – священик, доктор і професор догматичного богослов'я), який не вбачав прямого впливу Дмитрія (Муретова) при написанні «Введения...». Він вважав, що філософське розкриття догмату, якого дотримувався Дмитрій, автора просто не цікавило. Його більш приваблювали схоластичні прийоми не притаманні його наставнику [5, с. 219-220].

Продовженням розробки богословської проблематики у науковій творчості Макарія (Булгакова) стало видання у 1849 р. першого тому повної версії «Догматического богословия» (наступні томи були опубліковані впродовж 1849-1853 рр.). Попри те, що цей твір неодноразово перевидавався й був перекладений французькою, враження від нього у богословів було двоїстим. З одного боку, це було найбільш повне видання, яке містило величезний масив зібраного матеріалу, викладеного вперше російською мовою в загальнодоступному вигляді. Його схвально прийняли в суспільстві. Позитивні рецензії були опубліковані у пресі, в тому числі й світській, зокрема, в журналах: «Московитянин», «Журнал

Министерства народного просвещения», «Отечественные Записки» та інших. Згідно з дорученням Академії наук рецензію на це видання мав надати Інокентій (Борисов) – на той час уже архієпископ Херсонський і Таврійський. Він дав такий блискучий відгук, що за Макарієм назавжди закріпилась репутація першого російського богослова. Архієпископ відзначав важливість видання, завдяки якому богослов'я стало складовою частиною російської літератури. При цьому він назвав зазначену працю самостійною та оригінальною.

Варто зазначити, що впродовж 1840 – 1850-х рр. тривало листування Інокентія (Борисова) з Макарієм (Булгаковим). Збереглися 19 листів Московського митрополита до нього, опублікованих М. Барсовим. В одному із них, датованому 25 квітня 1855 р. Макарій писав, що з великим задоволенням і розчуленням прочитав надіслані йому проповіді архієпископа, а останню, виголошену в Одесі, зі сльозами на очах [6, с. 86]. Це вказує на приязні стосунки, які збереглися між колишнім учителем і його учнем.

Друг Інокентія (Борисова), один із видатних богословів XIX ст., професор і ректор Московської духовної академії, в подальшому архієпископ Харківський, згодом Черніговський – Філарет (Гумилевський) негативно оцінив богословську працю Макарія. Будучи талановитим науковцем, який вдумливо, творчо і відповідально відносився до своєї наукової роботи, він назвав «Введение в православное богословие» Макарія «вздорной путаницей, в которой ни логического порядка, ни силы в доказательствах нет»... На відміну від Макарія, він відмовився від пропозиції обер-прокурора Св. Синоду М.О. Протасова похапцем написати й швидко опублікувати новий класичний підручник із богослов'я для духовних навчальних закладів. Лише в 1864 р. професор видав «Православное догматическое богословие», над яким вдумливо працював більше десяти років.

Філарет (Гумилевський) у статті «Кирилл и Мефодий» висловив серйозні зауваження до богословського твору Макарія. Він дорікав йому в деяких неточностях і навіть у змішуванні канонічних та апокрифічних книг, що ставило під сумнів не тільки наукову компетентність дослідника, але й його православність. Макарій відповів преосвященному Філарету публічно – в короткій статті, опублікованій в «Христианском чтении», і особисто – в листі, де спростував усі звинувачення. Здавалося, що Філарет (Гумилевський) був задоволений [7]. Але достеменно це залишилось невідомим.

Протоієрей Г. Флоровський досить скептично відізвався про «Догматическое богословие» Макарія. Безпосередня заслуга Г. Флоровського, власні оцінки якого стосовно діяльності ієрархів Російської православної церкви були не завжди ліберальними, полягала в тому, що він дослідив позиції провідних богословів щодо вказаного твору Макарія (Булгакова). Він, на відміну від Інокентія (Борисова), вважав, що автору не було в чому проявити свою самостійність та оригінальність, оскільки він займався простим порівнюванням текстів, не підозрюючи навіть, що їх потрібно підняти до живого догматичного споглядання й досвіду духовного життя. Більш того, до богословської проблематики Макарій залишався цілком байдужим і просто не сприймав її

належним чином. В його догматиці не вистачає церковності, а тому вона холодна й не переконлива у викладенні. Г. Флоровський взагалі назвав Макарія богословом-бюрократом, догматика якого є типовим продуктом Миколаївської епохи [8, с. 221-222].

Не досить високої думки про богословські праці Макарія був і архієпископ Херсонський та Одеський (1883-1890 рр.) Никанор (Бровкович). Його стосунки з Макарієм розпочалися ще в період перебування в С-Петербурзькій духовній академії, де він прийняв чернецтво й після завершення навчання зі ступенем магістра залишився працювати в Академії на кафедрі Богослов'я (1851 р.) Творчий підхід молодого викладача при підготовці та проведенні лекцій та відступ від підручника по Богослов'ю, автором якого був ректор академії Макарій (Булгаков), спричинили незадоволення останнього та переведення Никанора на кафедру полемічного Богослов'я. Ректору не сподобалося, що Никанор захоплювався філософією й дозволяв собі на лекціях розглядати теорії Бруно Бауера, І. Канта та Л. Фейєрбаха хоча б і в плані критичного аналізу. Ця конфліктна ситуація негативно позначилась на здоров'ї о. Никанора та наклала відбиток на його подальшу кар'єру [9, с. 119-120]. Працюючи під керівництвом Макарія впродовж п'яти років, Никанор був добре знайомий з його науковим доробком. Він вважав свого наставника людиною надзвичайно працюютою, шлях якої в науці прямий і ясний. При цьому зазначав, що він у своїх дослідженнях є надзвичайно об'єктивним, що легко пояснюється повною відсутністю власних поглядів. Ця об'єктивність, викликана байдужістю простежувалась, на його думку, в богословських працях Макарія (Булгакова).

Таке розмаїття поглядів на «Догматическое богословие» Макарія мало під собою певне підґрунтя. Одна із можливих причин полягала в різниці наукових і освітніх традицій Києва, Москви та С-Петербурга. КДА була спадкоємицею Києво-Могилянської академії, традиції якої тяжіли до Заходу, в той час як у Московській академії досить сильними залишалися впливи візантизму та святоотчої традиції догматичного напрямку Московської духовної академії, започаткованого митрополитом Філаретом (Дроздовим). Тож не дивно, що Філарет піддав богословську працю Макарія мовчазному осуду. До речі, Г. Флоровський відверто симпатизував митрополитові Філарету, можливо тому так скептично ставився до наукових досліджень Інокентія (Борисова) та послідовників його наукової школи. Проте в даному випадку не варто відкидати думку й про наукову значимість зазначеного богословського твору.

Подальша наукова праця Макарія (Булгакова) була близькою йому ще з часів навчання в КДА й здебільшого стосувалася церковної історії. Найбільш вагомим серед його наукового доробку є багатотомне видання «История Русской Церкви», над яким Владика працював до останніх днів свого життя. Ці твори були однозначно схвально прийняті в суспільстві й принесли йому заслужену славу історика церкви.

Митрополит заповідав, щоб на кошти, отримані від реалізації його наукових творів, після його смерті була започаткована щорічна премія для заохочення кращих досліджень з богословських і світських гуманітарних наук.

Премія імені покійного митрополита Московського Макарія в розмірі 6 000 крб. у 1886 р., згідно з рішенням Ради Казанської духовної академії, затвердженій Казанським і Свіязьким архієпископом Паладієм, за твір «Ведомости о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки» була присуджена професору церковної археології Академії, в подальшому професору Новоросійського університету М. Х. Красносельцеву [10, арк. 3-10].

Таким чином, вихованець КДА Макарій (Булгаков) зробив вагомий внесок у розвиток богословської та історичної науки. Упродовж значного періоду часу він підтримував зв'язки з духовенством Південної України, яке жваво цікавилось його науковим доробком. Наукова спадщина митрополита не втратила свого значення й зберегла актуальність до наших днів.

Література

1. Серафимов С. Памяти преосвященного Макария (Булгакова), митрополита Московского / протоиерей Серафим Серафимов // ЗООИД. – Одесса, 1883. – Т. XIII. – С. 223-230.
2. Титов Ф. И. Московский митрополит Макарий Булгаков / Ф. И. Титов // Труды КДА. – 1895. – Т. 1. – Кн. 8. – С. 509-537.
3. Никольский А. И. Описание рукописей, хранящихся в архиве Святейшего правительствующего Синода / А. И. Никольский. – Т. II. Выпуск второй. – СПб. : Синод. тип., 1910. – 957с. Примечания – 170 с.
4. Титов Ф. И. Московский митрополит Макарий Булгаков / Ф. И. Титов // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – Т. 2. – Кн. 6. – С. 217-256.
5. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Г. Флоровский, протоиерей. – Париж, 1937. – 599 с.
6. Барсов Н. И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического : в 2 вып. / Н. И. Барсов. – Вып. 1. – СПб. : Елеонский, 1884. – 150 с.
7. Митрополит Макарий (Булгаков) История Русской Церкви [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.klikovo.ru/books/43364/43366.html>
8. Флоровский Г. В. Пути русского богословия.
9. Діанова Н.М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія / Н. М. Діанова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 319 с.
10. Держархів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1374.

УДК930.1: 316. 4. 063. 7(477) «1920/1930»

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В 1920 – 1930-ті РОКИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

О. А. ДОВБНЯ,

канд. іст. наук, доц.,

*Інститут історії України НАН України
(Україна)*

Проблема політичних репресій, які широко використовував в управлінні державою комуністичний тоталітарний режим, перебуває у центрі уваги

Премія імені покійного митрополита Московського Макарія в розмірі 6 000 крб. у 1886 р., згідно з рішенням Ради Казанської духовної академії, затвердженій Казанським і Свіязьким архієпископом Паладієм, за твір «Ведомости о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки» була присуджена професору церковної археології Академії, в подальшому професору Новоросійського університету М. Х. Красносельцеву [10, арк. 3-10].

Таким чином, вихованець КДА Макарій (Булгаков) зробив вагомий внесок у розвиток богословської та історичної науки. Упродовж значного періоду часу він підтримував зв'язки з духовенством Південної України, яке жваво цікавилось його науковим доробком. Наукова спадщина митрополита не втратила свого значення й зберегла актуальність до наших днів.

Література

1. Серафимов С. Памяти преосвященного Макария (Булгакова), митрополита Московского / протоиерей Серафим Серафимов // ЗООИД. – Одесса, 1883. – Т. XIII. – С. 223-230.
2. Титов Ф. И. Московский митрополит Макарий Булгаков / Ф. И. Титов // Труды КДА. – 1895. – Т. 1. – Кн. 8. – С. 509-537.
3. Никольский А. И. Описание рукописей, хранящихся в архиве Святейшего правительствующего Синода / А. И. Никольский. – Т. II. Выпуск второй. – СПб. : Синод. тип., 1910. – 957с. Примечания – 170 с.
4. Титов Ф. И. Московский митрополит Макарий Булгаков / Ф. И. Титов // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – Т. 2. – Кн. 6. – С. 217-256.
5. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Г. Флоровский, протоиерей. – Париж, 1937. – 599 с.
6. Барсов Н. И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического : в 2 вып. / Н. И. Барсов. – Вып. 1. – СПб. : Елеонский, 1884. – 150 с.
7. Митрополит Макарий (Булгаков) История Русской Церкви [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.klikovo.ru/books/43364/43366.html>
8. Флоровский Г. В. Пути русского богословия.
9. Діанова Н.М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія / Н. М. Діанова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 319 с.
10. Держархів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1374.

УДК930.1: 316. 4. 063. 7(477) «1920/1930»

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В 1920 – 1930-ті РОКИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

О. А. ДОВБНЯ,

канд. іст. наук, доц.,

*Інститут історії України НАН України
(Україна)*

Проблема політичних репресій, які широко використовував в управлінні державою комуністичний тоталітарний режим, перебуває у центрі уваги

українських істориків. У зв'язку з цим постає необхідність історіографічної оцінки наявних наукових публікацій, які з'явилися упродовж 2000–2016 рр., зокрема, із проблеми політичних репресій щодо нацменшин Південно-Західного регіону України в 1920–1930-ті рр. Цей регіон унаслідок географічної специфіки та етнічної строкатості постійно перебував в епіцентрі державного терору, який мав перманентний характер. Актуальним є опрацювання різних концепцій, з'ясування здобутків і перспектив для подальших розробок зазначеної проблеми. У свою чергу це не тільки сприятиме розвитку історичних знань, а й виявленню особливостей репресивної політики радянської держави.

Щодо історіографії зазначеної проблеми, то її окремі аспекти знайшли своє відображення в історіографічних частинах монографій та дисертацій [3; 5; 7; 9; 10; 22; 27; 29]. При цьому найбільш дослідженими виявилися причини, особливості та масштаби репресій проти німецької, єврейської, польської та грецької общин. Поза увагою опинилися каральні заходи щодо болгар, молдаван, румунів, циган. Історики зосередилися на аналізі механізму фабрикації гучних справ, залишаючи поза увагою роль периферії у масових каральних операціях. Нерівномірно висвітлені й напрямки каральних заходів у соціальних верствах нацменшин. Бракує також красномовних досліджень та історіографічних праць. Останнє й зумовлює наукову новизну обраної теми.

Історичні праці із цієї проблематики можна об'єднати у декілька змістовних груп: 1) праці загального характеру; 2) з'ясування причин, особливостей та масштабів репресій проти нацменшин на обласному та районному рівні; 3) розвідки, в яких аналізуються причини, особливості та масштаби каральних заходів проти представників окремих нацменшин; 4) роботи, в яких досліджується доля жертв державного терору.

До першої групи віднесені дослідження М. Шитюка, Т. Іванової та В. Шкварця [7; 24; 27; 29; 30]. Зокрема, у п'ятому розділі монографії М. Шитюка «Масові репресії проти населення півдня України в 20 – 50-ті роки ХХ століття», індивідуальних та колективних статтях, спираючись на архівні фонди, досліджуються політичні процеси проти німців, поляків, та представників інших національностей Південно-Західного регіону України [27, с. 302–345]. При цьому підґрунтям політичних репресій проти нацменшин історик вважає боротьбу «із п'ятою колоною». Перший етап репресій (1927–1933 рр.), на його думку, розпочався із проведенням суцільної примусової колективізації і зачепив селянство нацменшин. Основними формами репресивних заходів були позбавлення виборчих прав, розкуркулення, депортації, судові переслідування. Другий етап (1934–1936 рр.) співпав із згортанням коренізації, запровадженням внутрішніх паспортів, чисткою партійних лав та прикордонної смуги, був спрямований проти інтелігенції, священнослужителів, партійно-радянських діячів нацменшин. На цьому етапі розпочалося викриття різного роду «шпигунських», «антирадянських» та «контрреволюційних організацій». Основними формами залишалися позбавлення виборчих прав, судові переслідування, депортації, але в межах України. Масового характеру терор проти нацменшин набув у 1937–1938 рр. і співпав із подоланням наслідків коренізації, боротьбою із «агентурою

капіталістів усіх країн» та зближенням Польщі з Німеччиною. У цей час були підписані директива за № 00439 від 25 липня 1937 р., оперативний наказ за № 00485 від 11 серпня 1937 р. та директива за № 50215 від 11 грудня 1937 р., згідно з якими були проведені так звані німецька, польська та грецька операції. Як вважає дослідник, під гаслами захисту соціалізму від «ворогів» знищувалися тисячі людей, які лояльно ставилися до існуючого ладу, а результатом репресій стало гальмування розвитку продуктивних сил, знищення кваліфікованих фахівців, переривання культурних традицій. Заслуга М. Шитюка полягає у тому, що він не тільки відтворив цілісну картину масових репресій в регіоні, а й довів, що вони повторюють загальну динаміку репресій по СРСР. При цьому найвищий пік репресій припадає на період Великого терору, коли кількість репресованих майже дорівнює половині всієї кількості за період 1920-1952 рр. Окрім цього, він навів статистику репресій, яка буде використана істориками у подальших дослідженнях. Недоліком праці є те, що не використовувалися документи, які зберігаються у Галузевому державному архіві СБУ та Архівах тимчасового зберігання документів Управління СБУ в Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. Їх аналіз допоміг би побачити комбінацію директив центру, локальних ініціатив місцевих органів влади й держбезпеки.

Щодо дисертації Т. Іванової «Тоталітарний режим і національні меншини Півдня України (20-30-ті рр. ХХ ст.)», то у третьому розділі розглядаються причини, методи, масштаби та наслідки репресивних заходів щодо представників різних нацменшин Південно-Західного регіону УРСР [7, с. 19–170]. Як і М. Шитюк, дослідниця зосередилася на каральних заходах проти євреїв, німців та поляків, які посідали відповідно друге, третє та п'яте місця за чисельністю у регіоні, водночас новизною є аналіз репресивної політики проти болгар [7, с. 135–143]. При цьому Т. Іванова доводить, що у першій половині 1920-х рр. вістря репресивного механізму було спрямоване проти багатонаціонального селянства, до якого застосовували методи політики воєнного комунізму, внаслідок чого відбувся голод 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. Надалі, на її думку, механізм репресій спрямовувався проти інтелігенції та робітників, яких звинувачували у шпигунстві, створенні контрреволюційних, фашистських і націоналістичних організацій або участі в них. Наступною формою здійснення репресивної політики став наступ на служителів культу, яких висилали, саджали у концтабори, розстрілювали; синагоги та костьоли закривалися, їх приміщення використовувалися для різних потреб. Як і М. Шитюк, Т. Іванова вважає, що репресивна політика у Південно-Західному регіоні повторювала загальну динаміку репресій у СРСР, найвищий пік репресій припав на 1937–1938 рр., коли кількість репресованих у цей час практично дорівнювала половині загальної кількості репресованих за 1920–30-ті рр. При цьому дослідниця робить висновок, що антинаціональна державна політика у поєднанні з репресіями 1930-х рр. не тільки загальмувала національне відродження нацменшин, а й призвела до ліквідації прошарку справжніх господарів села із передовим агротехнічним досвідом колоністського землеволодіння.

У колективній монографії «Національні меншини півдня УРСР в 20–30-ті роки ХХ століття» знайшли своє відображення висновки дисертаційних

досліджень М. Шитюка та Т. Іванової, тому аналізувати її немає потреби.

До другої групи належить дисертація О. Сироти, в якій комплексно досліджується репресивна діяльність виконавчих органів влади та спецслужб у районних центрах та сільських місцевостях Одеської області [22]. Зокрема, історик дійшов висновку, що у 1934 р. – першій половині 1937 р. сталінський тоталітарний режим продовжував активно використовувати репресії для вирішення нагальних проблем, при цьому спочатку вони були спрямовані на все населення з метою пошуку «соціально-ворожих елементів». Етнічні чистки, на її думку, розпочалися під впливом зовнішніх чинників. Зокрема, прихід до влади у Німеччині націонал-соціалістів та підписання німецько-польського договору спричинив репресії проти поляків та німців, які підтримували зв'язки із рідними за кордоном або отримували матеріальну допомогу від благодійних закордонних організацій. При цьому між спецслужбами, парторганізаціями та виконавчими органами влади відбувався обмін так званим «компрометуючим матеріалом», який накопичувався у справі-формулярі, літерній та агентурній справах й використовувався в певний момент. Щодо форм каральних заходів, то регулярно проводились рейди по «чистці» режимних об'єктів, лав КП(б)У, внаслідок чого неблагонадійні елементи із числа нацменшин підлягали виселенню за межі Одещини або заарештовувалися. Відносно обвинувачень, то, як зазначає О. Сирота, вони характеризуються неконкретністю та невідповідністю соціальному статусові заарештованого. Водночас вона вказує на те, що судово-слідчі справи масово фальсифікувалися, а до заарештованих застосовували фізичний та психологічний методи впливу, спостерігалися випадки, коли морили голодом та змушували давати неправдиві свідчення на інших осіб. Окрім цього, не усім заарештованим пред'являли обвинувачення, а скарги та заяви не розглядалися. Етнічним меншинам інкримінували причетність до різного роду «контрреволюційних організацій»: «підпільна троцькістська група», «Національний союз німців на Україні», «Польська організація військова» тощо. За даними дослідниці, до кримінальної відповідальності були притягнені 649 євреїв, 280 німців, 75 поляків, 60 молдован, 51 болгарин та 11 греків, серед яких переважали особи молодого та середнього віку [22, с. 155]. Щодо вироків, то обвинувачених ув'язнювали у виправно-трудових таборах терміном від 3 до 5, рідше до 10 років, позбавляли виборчих прав, конфісковували їх майно, а декого навіть звільняли, рішення про розстріл було рідкістю і його виносили суди [22, с. 155–156]. Дослідниця звертає увагу на той факт, що для більшості затримання чи арешт в 1934–1937 рр. були повторними, а з метою залякування й розколу громади нацменшин влаштовувались показові судові процеси. Водночас слід додати, що вирoki залежали від соціального стану обвинуваченого, тому у першу чергу репресіям піддавалися куркулі-утікачі, священнослужителі, інтелігенція, до яких застосовували більш жорсткі заходи покарання.

У третій групі можна виокремити декілька підгруп. До першої належать розвідки, в яких досліджуються репресивні заходи проти поляків [3; 4; 9; 23; 25; 28; 31], до другої – відповідно проти євреїв [6; 26], до третьої – німців [10], четвертої – болгар [5]. Серед праць першої підгрупи треба виокремити

дисертацію О. Мягкої, в якій у третьому підрозділі другого розділу досліджується репресивна політика радянської держави щодо поляків [9, с. 79–97]. Зокрема, історик проаналізувала матеріали кримінальних справ, що не тільки допомогло деталізувати картину державного терору, а й дійти висновку, що репресіям піддавалися усі соціальні верстви нацменшин, причиною каральних заходів є два фактори – тісні зв'язки з Польщею, яка вважалася ворогом СРСР, та те, що поляки погано піддавалися радянзації [9, с. 83–97].

Стосовно індивідуальних та колективних досліджень М. Шитюка, то історик виділяє, як і в раніше проаналізованих працях, три етапи репресій проти поляків, тісно пов'язуючи каральні заходи зі зміною національної політики та економічними перетвореннями в СРСР [23; 25; 28; 31]. При цьому він зазначає, що тактичними та стратегічними цілями тоталітарного режиму була компрометація діячів Польської Комуністичної партії, Комуністичної партії Західної України як агентів буржуазної розвідки, а також подолання наслідків коренізації. Водночас дослідник зазначає, що свого апогею «польська операція» досягла у 1939–1941 рр., тобто після розчленування Польської держави. У цей час основними методами репресій стали депортації та розстріли.

У другій підгрупі виділяються статті Т. Іванової та М. Шитюка [6; 26], в яких зазначається, що перша хвиля репресій зачепила єврейських священнослужителів та селян-колоністів, друга – єврейську інтелігенцію та колоністів, яких звинувачували у шпигунстві та приналежності до контрреволюційних організацій, з 1937 р. репресії набули масового характеру й здійснювалися під гаслом боротьби із сіоністськими організаціями. Жертвами державного терору стали 3 852 члени єврейської общини, з яких розстріляно 800 осіб, тобто майже 21 % [6, с. 138]. Цей показник є одним із найвищих чисельних показників серед представників усіх нацменшин, що мешкали на території Південно-Західного регіону України [6, с. 138]. Загалом, на думку дослідників, антисемітизм ставав одним із головних напрямків політики Й. Сталіна у внутрішній, а згодом і зовнішній політиці [6, с. 138; 26, с. 19].

Щодо третьої підгрупи праць, то у сьомому розділі колективної монографії «Німці Півдня України: Історія і сучасність» аналізуються форми державного терору стосовно німецької общини [10, с. 309–372]. При цьому простежується їхня еволюція. Так, під час проведення суцільної примусової колективізації до німців широко застосовували судові та позасудові розкуркулення, терор голодом; у 1934 – 1936 рр. відбувалося викриття так званих німецько-фашистських контрреволюційних організацій, зокрема, в Одеському педагогічному університеті, «Національного союзу німців на Україні», а також боротьба з буржуазним націоналізмом [10, с. 335–363]. На цьому етапі була репресована інтелігенція. З 1937 р. репресії проти німців набувають тотального характеру, німецькі національні райони ліквідуються, із культурною самотністю покінчено [10, с. 364–370].

Праць, у яких би досліджувалися репресії проти болгар, які мешкали на території Південно-Західного регіону України, бракує, однак можна виділити дисертацію Ю. Грищенко, в якій хоч і фрагментарно розглядаються репресії у

період колективізації та у добу Великого терору, зокрема, наводяться приклади зі слідчих справ, які містяться у фондах Державного архіву Одеської області [5, с. 188–190].

У четвертій групі об'єднано праці, в яких наводяться списки репресованих, окремі архівні документи, спогади а також дослідницькі розвідки, які змушують їх «заговорити» [1; 2; 8; 11–13; 14; 15–20; 21].

Отже, у вітчизняній історіографії ХХІ ст. проблема політичних репресій проти нацменшин Південно-Західного регіону України в 1920-1930-ті рр. активно досліджується, але бракує узагальнюючих краєзнавчих праць, які спиралися б на документи, що зберігаються у фондах Галузевого державного архіву СБУ та Архівів тимчасового зберігання документів УСБУ в Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. Їх аналіз допоміг би побачити комбінацію директив центру, локальних ініціатив місцевих органів влади й держбезпеки, що й необхідно врахувати дослідникам проблеми у майбутньому.

Література

1. Гіркий полин історії: Масові політичні репресії серед єврейського населення Миколаївської області в 20 – 50-ті роки ХХ ст. – Миколаїв: Атол / Редакційно-видавнича колегія «Реабілітовані історією» (Науково-документальна серія), 2003. – 122 с.
2. Голобородько І. Национальность грек. Виновен! – Одеса : Студія «Негоціант», 2005. – 528 с.
3. Городецький О. В. Національна політика Радянської держави щодо польського населення Півдня України (1921 – 1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Городецький О. В. ; Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2007. – 185 с.
4. Городецький О. В. Проведення та реалізація антирелігійної політики КП(б)У щодо польської національної меншини на Півдні України (1921–1928 рр.) / О. В. Городецький // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – 2011. – Т. 19, вип. 19. – С. 73–79.
5. Грищенко Ю. В. Болгарська етнічна меншина радянської України у 1920 - 1930-х рр.: соціально-економічне, суспільно-політичне та культурне життя : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Грищенко Ю. В.; НАН України, Ін-т історії України. - Київ, 2016. – 264 с.
6. Іванова Т. Ю. Переслідування єврейського населення в 1920 – 1930-ті роки (за матеріалами південних областей УРСР) / Т. Ю. Іванова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. – 2012. – Вип. 3. 33. – С. 132–139.
7. Іванова Т. Ю. Тоталітарний режим і національні меншини Півдня України (20-30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Іванова Т. Ю. ; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2009. – 229 с.
8. Калмакан Н. А. Малобуялыкские греки. 200 лет на Одессине: введение в историю, именные списки по данным метрических книг Иоанно-Предтеченской церкви за 1814 – 1833 гг., 1881 – 1917 гг. / Н. А. Калмакан. – Одесса : Друк, 2002. – 362 с.
9. Мягка О. А. Польська національна меншина Півдня УСРР в 20 – 30-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Мягка О. А. ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2013. – 247 с.
10. Німці Півдня України: Історія і сучасність: монографія / М. М. Шитюк, В. П. Шкварець, М. Е. Козирєва, І. Є. Ніколаєв, Л. М. Хрящевська, І. В. Оборонько. – Миколаїв: [б. в.], 2009. – 424 с.
11. Одесский Мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Научно-документальная серия книг «Реабилитированные историей» / Сост. Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. – Т. 3. – Одесса: [б. и.], 2005. – 896 с.

12. Одесский Мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Научно-документальная серия книг «Реабилитированные историей» / Сост. Л. В. Ковальчук. – Т. 4, ч. 1. – Одесса: [б. и.], 2006. – 56 с.
13. Одесский Мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Научно-документальная серия книг «Реабилитированные историей» / Сост.: Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. – Т. 4. – Одесса: СМІЛ, 2006. – 959 с.
14. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. – 800 с. + вкл. 64 с.
15. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – Книга 1. – К. – Миколаїв: Світогляд, 2005. – 870 с.
16. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – Книга 2. – К. – Миколаїв: Світогляд, 2006. – 707 с.
17. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – Книга 3. – К. – Миколаїв: Світогляд, 2007. – 655 с.
18. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – Книга 4. – К. – Миколаїв: Світогляд, 2008. – 654 с.
19. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – Книга 5. – К. – Миколаїв: Світогляд, 2010. – 653 с.
20. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. – Книга 6. – К. : Світогляд, 2013. – 663 с.
21. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Херсонська область. – Херсон: ВАТ «Видавництво «Наддніпрянська правда», 2005. – 944 с.
22. Сирота О. І. Репресії проти етнічних меншин Одещини у 1934 – 1937 роках: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сирота Олена Іванівна ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – 258 с.
23. Шитюк М. Від коренізації до депортації: політика радянських властей щодо поляків південних районів України у 1920-х – 1930-х рр. / Шитюк М. // Історія в школі. – 2002. – № 5–6. – С. 17–23.
24. Шитюк М. Каральні заходи тоталітарного режиму проти представників національних меншин півдня України / Шитюк М. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб. наук. праць. Вип. 6 / Редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш (заст. голови) та ін. – К., 2003. – С. 164–181.
25. Шитюк М. Політика радянської влади щодо поляків південних регіонів України / Шитюк М. // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Зб. наук. праць / За ред. П. М. Чернеги. – Київ – Краків: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – С. 81–84.
26. Шитюк М. М. Каральні заходи проти єврейського населення Півдня України в період сталінського тоталітаризму / М. М. Шитюк // Збірник документів і матеріалів «Єврейське населення на Миколаївщині». Державний архів Миколаївської області. – Т. 2. – Миколаїв : Атол, 2004. – С. 16–19
27. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення півдня України в 20 – 50-ті роки ХХ століття / М. М. Шитюк; Ін-т історії України НАН України. – К. : Тетра, 2000. – 534 с.
28. Шитюк М. М. Польська етнічна меншина Півдня України в період масових репресій тоталітарного режиму у 20 – 30 роки ХХ ст. / Шитюк М. М. // Поляки Півдня України: історія і сьогодення. – Т. 1. – Жешов – Київ – Миколаїв, 2008. – С. 307–317.
29. Шитюк М. М., Іванова Т. Ю. Національні меншини півдня УРСР в 20 – 30-ті роки ХХ століття : монографія / М. М. Шитюк, Т. Ю. Іванова. – Миколаїв : Ірини Гудим, 2010. – 175 с.
30. Шитюк М., Шкварець В. Каральні заходи проти представників національних меншин у південних областях України в 20 – 30-х роках ХХ ст. / М. Шитюк, В. Шкварець // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 7: спец. – С. 133–143.

31. Шкварець В., Шитюк М. Терор проти громадян польського походження на півдні України у 20 – 30-ті роки ХХ ст. / В. Шкварець, М. Шитюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 7: спец. – С. 154–161.

УДК 008 (478)

MITURI ESENȚIALE ALE CULTURII ROMÂNEȘTI: MIORIȚA ȘI MEȘTERUL MANOLE

George ENACHE

Professor, Ph.D.

Dunărea de Jos University of Galați
(Romania)

Essential myths of Romanian culture: *Miorița* și *Meșterul Manole*

The study proposes to discuss an aspect of the construction of the Romanian nation in the modern period starting from the analysis of two popular creations, the ballads of *Miorița* (The Female Lamb) and *Meșterul Manole* (The Master Builder Manole). These myths have been considered the ones which best express "the Romanian soul".

„Cuvintele au fost uneltele fundamentale slujind nevoile realității din timpul aflat dinaintea istoriei și supus dominației acerbe a naturii, ca și pe cele la fel de presante ale irealității: după infinite acumulări și lente decantări, după ce au forțat materia să-și livreze secretele au avansat în domeniul necunoscutului interogând destinul, fixând în spațiul sacral al identității pe care începe a-l parcurge miturile semnificative, revelatorii. În cazul nostru, *Miorița* și *Meșterul Manole*” (Jordan Chimet)

Întoarcerea spre ethos-ul național

Încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea asistăm în cultura europeană la apariția „izvoarelor” unui „bazin semantic” (conform expresiei antropologului Gilbert Durand) [1], cu alte cuvinte la o tendință, un stil cultural exprimat în variate forme și domenii, care începe să pună în discuție vechiul spirit clasicist care dominase veacul anterior. În orizontul literar, bunăoară, ideea că numai opere precum *Iliada*, *Odiseea* sau *Eneida* (în general operele clasice greco-romane) sunt vrednice de a fi considerate valoroase și a se constitui în modele de referință începe să fie contestată din ce în ce mai mult.

În zone „marginale” ale culturii europene din acea perioadă, dominată de clasicismul francez, precum Marea Britanie sau spațiul german, începe o reconsiderare a „geniului local”, aplecarea spre cultura populară și reevaluarea treptată a operelor Evului Mediu, atât de disprețuite începând din Renaștere. Aceste tendințe, care la începutul veacului al XIX-lea se vor subsuma marelui curent al romantismului, vor stimula interesul pentru „folklor”, pentru culegerea și cercetarea tot mai științifică a acestuia, pentru valorificarea în cadrul literaturii culte a temelor și formelor literare populare. Mai mult, faptul dispariției unui centru unic de referință în cultura europeană a avut consecințe majore în ceea ce privește relația între actul cultural și dezvoltarea

31. Шкварець В., Шитюк М. Терор проти громадян польського походження на півдні України у 20 – 30-ті роки ХХ ст. / В. Шкварець, М. Шитюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 7: спец. – С. 154–161.

УДК 008 (478)

MITURI ESENȚIALE ALE CULTURII ROMÂNEȘTI: MIORIȚA ȘI MEȘTERUL MANOLE

George ENACHE

Professor, Ph.D.

Dunărea de Jos University of Galați
(Romania)

Essential myths of Romanian culture: *Miorița* și *Meșterul Manole*

The study proposes to discuss an aspect of the construction of the Romanian nation in the modern period starting from the analysis of two popular creations, the ballads of *Miorița* (The Female Lamb) and *Meșterul Manole* (The Master Builder Manole). These myths have been considered the ones which best express "the Romanian soul".

„Cuvintele au fost uneltele fundamentale slujind nevoile realității din timpul aflat dinaintea istoriei și supus dominației acerbe a naturii, ca și pe cele la fel de presante ale irealității: după infinite acumulări și lente decantări, după ce au forțat materia să-și livreze secretele au avansat în domeniul necunoscutului interogând destinul, fixând în spațiul sacral al identității pe care începe a-l parcurge miturile semnificative, revelatorii. În cazul nostru, *Miorița* și *Meșterul Manole*” (Jordan Chimet)

Întoarcerea spre ethos-ul național

Încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea asistăm în cultura europeană la apariția „izvoarelor” unui „bazin semantic” (conform expresiei antropologului Gilbert Durand) [1], cu alte cuvinte la o tendință, un stil cultural exprimat în variate forme și domenii, care începe să pună în discuție vechiul spirit clasicist care dominase veacul anterior. În orizontul literar, bunăoară, ideea că numai opere precum *Iliada*, *Odiseea* sau *Eneida* (în general operele clasice greco-romane) sunt vrednice de a fi considerate valoroase și a se constitui în modele de referință începe să fie contestată din ce în ce mai mult.

În zone „marginale” ale culturii europene din acea perioadă, dominată de clasicismul francez, precum Marea Britanie sau spațiul german, începe o reconsiderare a „geniului local”, aplecarea spre cultura populară și reevaluarea treptată a operelor Evului Mediu, atât de disprețuite începând din Renaștere. Aceste tendințe, care la începutul veacului al XIX-lea se vor subsuma marelui curent al romantismului, vor stimula interesul pentru „folklor”, pentru culegerea și cercetarea tot mai științifică a acestuia, pentru valorificarea în cadrul literaturii culte a temelor și formelor literare populare. Mai mult, faptul dispariției unui centru unic de referință în cultura europeană a avut consecințe majore în ceea ce privește relația între actul cultural și dezvoltarea

spiritului național. Cum *Legenda regelui Arthur* sau *Cântecul Nibelungilor* deveneau în ochii literaților egale ca valoare cu epopeile literaturii clasice, întoarcerea spre tradițiile și trecutul național însemna în același timp un motiv de mândrie pentru propriul geniu național. Romantismul, (re)descoperirea literaturii naționale a mers mână în mână cu afirmarea Europei policentrice a națiunilor [2].

O operă literară reprezentativă din punct de vedere estetic și care să evidențieze geniul popular devenise la mijlocul secolului al XIX-lea un criteriu important al prezenței popoarelor europene în orizontul lumii civilizate. Cel care ne-a introdus pe marea scenă a literaturilor din Europa națiunilor a fost „poetul gînteii latine”, Vasile Alecsandri.

Vasile Alecsandri – promotor al valorilor poeziei populare românești

După cum se știe, extraordinara carieră a celor două balade (cântece bătrânești), *Miorița* și *Meșterul Manole*, în cultura română modernă, pornește de la vestita culegere de *Poezii populare ale Românilor, adunate și întocmite de Vasile Alecsandri*, dedicată Doamnei Elena Cuza în anul 1862, însă publicată abia la începutul anului 1866. Gestul, simbolic, lega unirea Moldovei și Țării Românești (afirmarea națiunii române) de redescoperirea culturii populare. Scria poetul de Mircești: „poeziile culese din gura poporului român sunt copii găsiți ai geniului românesc și au dreptul a se bucura de îmbrățișarea Înaltei Protecție a Azilului Elena” (banii rezultați din vânzarea volumelor urma să revină Azilului Elena Doamna) [3]. Familia domnitoare Cuza devenea astfel simbolul regăsirii „românilor orfani” atât de mult timp din punct de vedere politic și cultural.

Realizarea lui Vasile Alecsandri nu a fost apreciată de toată lumea, mulți literați exprimându-și îndoiala asupra valorii culegerii sale de poezii din punctul de vedere al expresiei geniului popular românesc. Duiliu Zamfirescu, bunăoară, îl considera pe Alecsandri „un rău culegător de poezii poporane”, apreciind că acesta „s-a înșelat fundamental, când a crezut că poate introduce unele dulcegării sentimentale în viața versificată a poporului nostru” [4, 124]. Cu alte cuvinte era acuzat faptul, recunoscut de altfel de Vasile Alecsandri, că s-a intervenit în textura poeziei populare autentice, aceasta fiind finisată cu instrumentele omului de înaltă cultură, lucru care conducea, în opinia unora, la o falsificare a autenticității operei autorului anonim.

Cel care l-a apărat pe poetul de la Mircești a fost Titu Maiorescu, într-un discurs replică la cele afirmate de Duiliu Zamfirescu. Discursul maiorescian este extrem de important, deoarece el ne arată foarte bine orizontul cultural și de mentalitate în care a acționat Vasile Alecsandri la jumătatea secolului al XIX-lea. Astfel, aflăm că preocupările lui Alecsandri în ceea ce privește cultura populară românească erau mult mai vechi, rezultatele fiind valorificate în mediul cultural european ca o formă de promovare a imaginii românilor înaintea celor care aveau un cuvânt de spus opiniei publice europene [5, 145-152].

După cum se știe, după înfrângerea revoluției de la 1848 în țările române, tinerii revoluționari au luat calea exilului, în principal la Paris, centrul revoluției europene, unde au promovat intens cauza românească, câștigând adeziunea unor personalități culturale de talia lui Michelet sau Edgar Quinet [6]. Maiorescu credea că și împărtășirea valorilor culturii populare românești a atras pe acești oameni, interesul față de cultura

noastră populară devenind tot mai mare în acea perioadă, dovadă fiind antologiile de poezie populară românească publicate în anul 1856, în limba germană de Wilhelm de Kotzebue, iar în engleză de Stanley. În ambele cazuri, cel care a sprijinit apariția acestor ediții a fost Vasile Alecsandri, care publică el însuși în anul 1855 o traducere în franceză a celor mai valoroase balade și cântece populare românești: „poet mai întâi de toate, poet național îndeosebi, în înțelesul luptei în contra protectoratului rusesc și a corupțiunii fanariote, Vasile Alecsandri este entuziasmat de partea frumoasă, omeneste frumoasă a poeziilor noastre populare, simte un fel de mândrie patriotică de a le arăta în această frumusețe oarecum generală a lor, nu numai francezilor, ci și germanilor și englezilor. Căci suntem în epoca dintre 1855 și 1866, epoca renașterii politice a României care, după congresul de la Paris, este în mod așa de extraordinar caracterizată prin solicitarea poporului român de a-și exprima dorințele sub auspiciile marilor puteri de cultură europeană”.

De la cântec bătrânesc la mit

Valoarea artistică deosebită a variantelor Alecsandri ale *Mioriței* și *Meșterului Manole* au contribuit, printre altele, la dezvoltarea interesului pentru folosirea limbii române de către clasele conducătoare din România (care foloseau în majoritate ca și limbă de comunicare franceza) și a reorientat gustul publicului de la traducerile unei literaturi străine adesea de calitate îndoielnică. Din acest motiv, versiunile lui Alecsandri ale celor două balade vor deveni pentru mulți etalonul suprem în ceea ce privește dimensiunea stilistică și ideatică ale acestor creații populare, în pofida numărului extrem de mare de variante. Fără a fi deranjați de intervențiile poetului, aceștia au considerat, din contră, că Alecsandri nu a făcut altceva decât să șlefuiască diamantul brut al operei populare, scoțând în evidență esența acesteia. Astfel, cele două balade populare își fac intrarea în cultura română modernă, generând o efervescență în jurul lor care justifică pe deplin calificarea lor drept „mituri”.

„Mitul, de orice natură ar fi, scrie Mircea Eliade, este întotdeauna un precedent și un exemplu, nu numai în raport cu acțiunile (sacre sau profane) ale omului, ci și în raport cu propria lui condiție; mai mult: un precedent pentru modurile realului în general”[7, 392]. Cu alte cuvinte, mitul este sămânța din care derivă în mod organic toate aspecte realității, punctul de la care pornește „cultura”. Conștientizarea acestui fapt și o reflecție sistematică asupra sa era o achiziție de dată recentă în cultura europeană, un specific al spiritului modern. A scrie despre istoria unei civilizații pornind de la analiza miturilor sale fondatoare devine în scurt timp un obiectiv urmărit de toți marii oameni de cultură.

Poporul român, care timp de veacuri și-a dus existența în cea mai mare parte în orizontul unei culturi populare, nu și-a putut exprima pe deplin toate valențele, potențialitățile. Acest lucru explică aparentul paradox din afirmațiile oamenilor de cultură români, care, pe de-o parte, afirmau vechimea de 2000 a neamului nostru, în timp ce, pe de altă parte, subliniau „tinerețea” noastră din punct de vedere cultural. Prin urmare, neamul românesc era ca o mare sub pustiuri, îndelung ocultat de vitregiile istoriei, dar care, în sfârșit, ieșise la lumină, revărsând uneori haotic o apă proaspătă și limpede. Tot spiritul neamului era păstrat în straiile culturii populare, în miturile noastre fondatoare. Noile generații de oameni de cultură aveau misiunea să le dezvolte

latențele și să construiască pornind de la ele o metafizică, o psihologie sau o etică specifică neamului românesc. Nu întâmplător, Lucian Blaga vorbea, într-o epocă de mari efervescente culturale, de „metafizici posibile” [8]. Românii erau datori să propună lumii propria viziune, o viziune pe care unii au considerat-o profund artificială, „spiritul poporului” fiind doar un pretext, în timp ce majoritatea oamenilor de cultură români, conștienți de propria contribuție hermeneutică, s-au considerat pe ei înșiși drept „traducători” și „dezvoltatori” ai culturii populare, aceasta fiind unită de cultura înaltă prin același „geniu” sau „spirit”.

Aflându-se în centrul acestor căutări, *Miorița* și *Meșterul Manole* au devenit un popas obligatoriu pentru orice om de cultură preocupat de destinul neamului românesc, generându-se astfel în scurt timp o literatură uriașă, imposibil de inventariat în aceste rânduri. Această literatură se poate împărți în două: exegezele aplicate celor două balade, interpretate ca expresii depline ale geniului național și abordările de natură istorică, folclorică, etnografică, etnologică, considerate mai „științifice”, al căror scop era să stabilească obârșia și istoria baladelor, arealul de răspândire, temele „originare” și adăugirile succesive, integrarea acestora în folclorul românesc și universal. În realitate, cele două tipuri de abordare s-au amestecat, deoarece cercetările etnologice și istorice aveau în mare parte misiunea să confirme sau să infirme că baladele sunt într-adevăr expresia spiritului etnic românesc sau că diversele modele culturale elaborate pe baza lor nu sunt decât niște castele de nisip, fără nici o legătură cu sufletul neamului românesc. Și acum discuțiile sunt departe de a fi epuizate, însă, chiar dacă la începuturile modernității românești aceste mituri nu ar fi jucat un rol important în viața poporului nostru, un secol și jumătate de discuții pe marginea lor a făcut ca ele să devină parte integrantă a spiritualității noastre.

Miorița, Meșterul Manole și „matricea stilistică” a culturii române

Schițând doar fugar câteva dintre tendințele exegezei celor două balade, una din principalele preocupări a fost să se vadă în ce măsură *Miorița* și *Meșterul Manole* au un specific românesc și care este acela, în condițiile în care teme și chiar structuri narrative asemănătoare până la identitate se regăsesc din plin în folclorul popoarelor vecine. În cazul baladei *Meșterul Manole*, însuși Alecsandri a semnalat baladele sârbești despre fundarea cetății Scutari. Mai apoi s-au semnalat variantele grecești, grupate în jurul podului de la Arta, variantele aromâne, cele bulgărești, pentru ca mai apoi aria temei jertfei ca preț pentru zidire să se dovedească mult mai răspândită decât se credea. În aceste condiții, doar simpla inventariere a temelor și motivelor nu era suficientă. S-au recurs la analize care să evalueze gradul de elaborare artistică, complexitatea structurilor narrative, modul în care este reprezentat fiecare personaj, dimensiunea estetică care se îmbină într-un mod greu de delimitat cu dimensiunea etică, metafizică și spirituală. Unul din cele mai elaborate studii în această privință este cel al lui D. Caracostea, care arată că valoarea artistică a baladei românești este superioară creațiilor similare aparținând altor popoare: „Într-un motiv întemeiat pe străvechea credință în jertfa zidirii, credință răspândită la toate popoarele și plăsmuită sub formă de baladă la popoarele sud-est europene, poporul român a izbutit, deși este acela care a împrumutat mai târziu motivul, să-i dea cea mai desăvârșită formă artistică. Din tot folclorul lumii, la noi și-a împlinit deplin motivul acesta destinul estetic. Individualizând balada

românească în cadrul larg sud-est european, ies la iveală anumite trăsături care ne transpun într-o altă atmosferă, totul fiind subordonat destinului de meșter în sens de creator, întrucât acesta poate fi văzut și realizat în sfera poporană” [9, 397].

Mergând și mai departe din punct de vedere sistemic, Lucian Blaga, în spiritul morfologiei culturii, reprezentată de un Frobenius sau Spengler, vorbește de existența unui adevărat „spațiu mioritic”, un „spațiu-matrice, înalt și indefinit ondulat și înzestrat cu specificele accente ale unui anume sentiment al destinului”. „Acest orizont, spune Blaga, neamintit cu cuvinte, se desprinde din linia interioară a doinei, din rezonanțele și din proiecțiunile ei în afară, dar tot așa și din atmosfera și din duhul baladelor noastre” [10, 262]. Acest „spațiu-matrice” al sufletului popular românesc se lasă descoperit în incantațiile *Mioriței*, el devenind, odată conștientizat, o cheie de explicare a „orizontului” și a „stilului” românesc. Cu alte cuvinte totul este gândit prin acest „spațiu-matrice” specific românesc, care, în mod inefabil, face ca orice lucru să capete, mai devreme sau mai târziu, pecetea sensibilității noastre. Prin urmare, nu se poate pune în discuție faptul că, la modul absolut, *Miorița* și *Meșterul Manole* sunt doar ale noastre.

„Jertfa creatoare” și „nunta mistică”

Devenite simboluri, întruchipări ale sufletului românesc, *Miorița* și *Meșterul Manole* au fost privite deopotrivă ca un blestem și ca o binecuvântare. Lucrul care a generat cele mai aprige controverse este așa-zisul „fatalism” care se degajă din cele două opere, un „fatalism” greu de acceptat într-o perioadă în care neamul românesc era chemat de istorie să se împlinească în sfârșit pe plan mundan.

Unul dintre criticii „fatalismului” mioritic a fost Duiliu Zamfirescu, care l-a contestat pe Alecsandri că a „liricizat” în mod exagerat o creație literară eminentemente epică. Acceptării senine a morții din varianta Alecsandri, Zamfirescu îi opune o altă variantă, în care ciobanul moldovean luptă cu cei care-i doresc răul și-i ucide, însă murind la rândul lui datorită rănilor dobândite [4, 124]. Prin urmare, „fatalismul” era doar ceva construit de către autorul cult, balada „autentică” scoțând la iveală un spirit eroic, de luptă, care concordă mult mai bine cu spiritul ginteii latine, din care românii fac parte.

Acestui „spirit latin” extrem de prezent în cultura română în veacul al XIX-lea, i se opune, mai ales din perioada interbelică, „spiritul tracic”, ca o „revoltă a spiritului nostru nelatin”. Văzând în romani doar niște invadatori și afirmând continuitatea de viață a geților și dacilor, a tracilor în general, adepții acestui curent afirmau existența unei românități, din Pind până în Carpații Păduroși, moștenitoare a geniului tracic și creatoare a unei culturi proprii, netributare altor centre de cultură. Cel care a căutat cel mai intens „în poezia populară chipul nostalgic al Traciei” a fost Dan Botta. Studiile sale, deși în mare parte lipsite de fundament științific sau de dovezi palpabile, construiesc un univers fascinant al unei Tracii cuprinse de un „sălbatec idealism”, care a intrat în religia și gândirea greacă prin Dionysos cel prezent în misterele de la Eleusis (identificat de Botta cu Zamolxis), prin Apollo Hyperboreul și Muzele sale, prin prezența lui Orfeu și dezvoltarea curentelor orfice și pitagoreice.

„Credința veche a Traciei, spune Dan Botta, a fost cea a existenței considerate ca o decădere a sufletului din condiția lui divină, ca o întristare, ca o durere. De ideea

morții era legată, la traci, ideea absolutei fericiri. Nunta cosmică în moarte, nunta cântată în *Miorița*, nu era altceva decât expresia unei credințe în perpetuitatea sufletului, fuziunea lui în suprema armonie. Tot ce are mai frenetic și mai pur viața, se confundă, într-adevăr, în zonele de limită ale extazului – ale sufletului liberat de materie, prin delir, printr-un exces de viață profundă, cu liniștea armoniilor totale” [11, 250-255].

„Unduire și moarte”, delir, cântec și primatul spiritului sunt elemente ale unei spiritualități profund diferite de „latinismul” rațional și „prozaic”. Cele două balade nu mai sunt expresia unei concepții „fataliste” despre lume, ci o viziune grandioasă despre o victorie asupra istoriei prin jertfă și asceză, prin recursul la absolut, atins chiar cu prețul morții. Este un ideal ce pentru omul obișnuit apare aproape inuman, înfricoșător în grandoarea lui, pe care însă o parte a generațiilor interbelice și l-au asumat, crezând că astfel România va cunoaște schimbarea la față. Valurile istoriei au lovit însă fără cruțare, iar românii din nou se gândeau dacă, totuși, *Miorița* și *Meșterul Manole* mai reprezintă și altceva în afară de fatalitate și resemnare. Un răspuns a dat, peste ani, Mircea Eliade, în tinerețe sedus la rându-i de actul jertfei întemeietoare de sensuri, în cartea *De la Zalmoxis la Genghis Han*, carte care se constituie într-un moment de bilanț și de închidere a unui întreg ciclu de reflecție pe marginea miturilor noastre esențiale.

Ca o concluzie la marile exegeze aplicate celor două balade, Eliade aduce în discuție, când vine vorba de *Miorița*, problema „terorii istoriei”, o preocupare devenită aproape obsesie pentru istoricul religiilor. Moartea ciobanului este un răspuns la această teroare, răspuns ce ar putea fi valabil într-o lume contemporană dominată de absurd și represiune: „Hotărârea aceasta de a te supune destinului nu trădează concepția pesimistă a existenței și nici pasivitatea de care s-a vorbit atât de mult. Mesajul cel mai adânc al baladei îl constituie voința ciobanului de a schimba sensul soartei sale, de a-și face nenorocirea într-un moment al liturghiei cosmice, transfigurându-și moartea în «nuntă mistică». El izbuteste o transmutație: un eveniment nefericit se prefăce în taină sacramentală. Prin transmutație, el prefăce nenorocul care-l osândește la moarte într-o măreață și feerică taină sacramentală care, în cele din urmă, îi îngăduie să-ți biruie propria soartă.

«Nunta mioritică» constituie o soluție viguroasă și originală dată brutalității de neînțeles a unui destin tragic. «Adeziunea» aproape totală a poporului și a intelectualilor români la drama mioritică nu este așadar lipsită de sens. Eroul mioritic a izbutit să afle un sens nenorocirii sale asumând-o nu întrucât este eveniment istoric personal, ci întrucât este taină sacramentală. El a impus, prin urmare, un sens chiar și absurdului însuși, răspunzând printr-o feerie nupțială nefericirii și morții” [12, 223-251].

În altă parte, marele savant a scris următoarele cuvinte, care sunt cele mai potrivite pentru a încheia acest excurs: „iată că toată lumea e de acord în a socoti tocmai balada *Meșterului Manole* și *Miorița* drept culmile atinse de poezia populară românească. Folclorul poetic românesc nu a izbutit nicicând să depășească aceste două capodopere făurite în jurul ideii de moarte creatoare și de moarte senin acceptată” [12, 193].

Bibliografie

1. Gilbert Durand, *Introducere în mitodologie*, tr. Corin Braga, Editura Dacia, 2004.

2. Anne Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Editura Polirom, 2000.
3. Vasile Alecsandri, *Opere, III. Poezii populare*, text stabilit de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Editura Academiei Române, 1978.
4. Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol I, Editura Dacia, 1992.
5. Titu Maiorescu, *Răspuns la discursul de recepție al d-lui Duiliu Zamfirescu*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
6. Angela Jianu, *A Circle of Friends: Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840-1959*, Brill, 2011.
7. Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, 1992.
8. Irina Dincă, *Profilul transdisciplinar al lui Lucian Blaga*, https://www.moodle.ro/edutd/images/stories/lucrari/IRINA_DINCA.pdf.
9. D. Caracostea, *Material sud-est european și formă românească*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
10. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
11. Dan Botta, *Unduire și moarte*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
12. Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

УДК 94(477.74)

ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ОРГАНІЗАТОРІВ ГОЛОДОМОРУ (НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА Х.Я. ЛЕОНЮКА)

В.А. ЗОЛОТАРЬОВ,

канд. техн. наук, доц.,

*Харківський національний університет радіоелектроніки
(Україна)*

В укладеному Службою безпекою України «Списку партійних і радянських керівників, керівних співробітників ОДПУ та ДПУ УСРР, винних у проведенні в Україні політики Голодомору-Геноциду та репресій» заступник голови ДПУ УСРР Хома Леонюк посідає восьму позицію [1]. Варто зауважити, що у лютому 1933 р. – березні 1935 р. очолював органи радянської держбезпеки Одещини [2]. Послужний список чекіста більш-менш відомий широкому загалу [3], втім жодного біографічного нарису про його діяльність досі немає і ми спробуємо це зробити.

Хома Якимович Леонюк (російською Фома Акимович Леонюк, справжнє прізвище Кузуб) народився 8 (за новим стилем – 21) жовтня 1892 р. у Верховичеській волості Брест-Литовського повіту Гродненської губернії). Точне місце свого народження вказував по-різному: або урочище Гипалище, або село Копили (нині село Копили Кам'янецького району Брестської області Республіки Білорусь) [4]. У численних анкетах вказував себе росіянином [5], але під час перевірки в середині 1940-х рр. відділ контррозвідки МВС СРСР опитав його

2. Anne Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Editura Polirom, 2000.
3. Vasile Alecsandri, *Opere, III. Poezii populare*, text stabilit de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Editura Academiei Române, 1978.
4. Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol I, Editura Dacia, 1992.
5. Titu Maiorescu, *Răspuns la discursul de recepție al d-lui Duiliu Zamfirescu*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
6. Angela Jianu, *A Circle of Friends: Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840-1959*, Brill, 2011.
7. Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, 1992.
8. Irina Dincă, *Profilul transdisciplinar al lui Lucian Blaga*, https://www.moodle.ro/edutd/images/stories/lucrari/IRINA_DINCA.pdf.
9. D. Caracostea, *Material sud-est european și formă românească*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
10. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
11. Dan Botta, *Unduire și moarte*, în Iordan Chimet (ed.), *Dreptul la memorie*, vol. I, Editura Dacia, 1992.
12. Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

УДК 94(477.74)

ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ОРГАНІЗАТОРІВ ГОЛОДОМОРУ (НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА Х.Я. ЛЕОНЮКА)

В.А. ЗОЛОТАРЬОВ,

канд. техн. наук, доц.,

*Харківський національний університет радіоелектроніки
(Україна)*

В укладеному Службою безпекою України «Списку партійних і радянських керівників, керівних співробітників ОДПУ та ДПУ УСРР, винних у проведенні в Україні політики Голодомору-Геноциду та репресій» заступник голови ДПУ УСРР Хома Леонюк посідає восьму позицію [1]. Варто зауважити, що у лютому 1933 р. – березні 1935 р. очолював органи радянської держбезпеки Одещини [2]. Послужний список чекіста більш-менш відомий широкому загалу [3], втім жодного біографічного нарису про його діяльність досі немає і ми спробуємо це зробити.

Хома Якимович Леонюк (російською Фома Акимович Леонюк, справжнє прізвище Кузуб) народився 8 (за новим стилем – 21) жовтня 1892 р. у Верховичеській волості Брест-Литовського повіту Гродненської губернії). Точне місце свого народження вказував по-різному: або урочище Гипалище, або село Копили (нині село Копили Кам'янецького району Брестської області Республіки Білорусь) [4]. У численних анкетах вказував себе росіянином [5], але під час перевірки в середині 1940-х рр. відділ контррозвідки МВС СРСР опитав його

найближчих родичів і з'ясував, що Леонюк насправді білорус [6]. Батько, Яким Якович Кузуб, був хліборобом, обробляючи 6 десятин надільної та 20 десятин купленої землі. Мати, Зінаїда Вакулівна, займалася домашнім господарством і сім'єю, що складалася з дев'яти осіб. Тисяча дев'ятсот четвертого року Хома закінчив 3 класи церковно-парафіяльної школи в селі Верховичи, потім склав іспит про закінчення міністерського народного училища, після чого допомагав батькові по господарству. З 1909 р. працював пильщиком у приватного лісопромисловця в урочищі Старина в Біловезькій, з 1911 р. – молотобійцем у кузні в селі Копили, з 1912 р. працював у господарстві батька.

У вересні 1913 р. Леонюк був покликаний на військову службу до Брест-Литовської конвойної команди, а через три місяці був переведений до 3-го піхотного полку 1-ї стрілецької бригади 14-го армійського корпусу, що дислокувався в м. Кутно Варшавської губернії. У складі полку брав участь у Варшавсько-Івангородській та Лодзинській битвах. У 1915 р. він був переведений до 13-го Білозерського піхотного полку. Під час боїв біля станції Кашедари Лібаво-Роменської залізниці він захворів спочатку на цингу, потім на запалення легенів і дизентерію. Втім пізніше Леонюк дещо героїзував свою молодість, вказуючи, що до шпиталю потрапив через важке поранення в голову [6]. Після одужання служив у нестройовій команді, згодом санітаром і діловодом у 10-му польовому евакуаційному шпиталі, що обслуговував бойові частини по лінії Липовець – Барановичи – Молодчино, а з травня 1917 р. діловодом управління санітарної частини Західного фронту у Мінську.

У білоруській столиці, у листопаді 1917 р., Леонюк вступає до лав більшовицької партії та поринає у вир революції, про що згодом писав: «В листопаді місяці 1917 р. я був призначений секретарем відділу юстиції Західної області у місті Мінську, де пропрацював до лютого місяця 1918 року... Наприкінці лютого місяця будучи в місті Смоленську обласним комітетом партії був відряджений до міста Орші на посаду завідувача відділом юстиції або як тоді називали комісаром, де пропрацював до кінця березня місяця і звідти був призначений членом надзвичайного штабу по боротьбі з контрреволюцією, який у травні місяці був перейменований у ЧК. Там працював до червня місяця головою штабу. В червні місяці призначений головою тієї ж Оршанської повітової ЧК, де пропрацював до кінця лютого 1919 р., до дня розформування повітової ЧК, і був відряджений до губернії, де обійняв посаду помічника начальника військового відділу та 25 березня того ж 1919 року губкомом і губвиконкомом Могилевським був призначений надзвичайним уповноваженим із ліквідації Гомельсько-Стрекопитовського заколоту (повстання 88 і 89 полків). П'ятнадцятого квітня того ж 1919 року призначений головою Гомельської губ. ЧК у зв'язку з переведенням туди губернського центру. На цій посаді пропрацював до початку лютого 1920 р., тоді ж був переведений до України.

З 17 лютого 1920 р. до вересня 1921 р. він працює начальником секретно-оперативної частини та заступником голови Катеринославської губ. ЧК; із вересня 1921 р. – заступником голови Миколаївської губ. ЧК, із 30 жовтня 1921 р. – головою Єлизаветградської повітової ЧК; із 6 травня до грудня 1922 р. –

начальником Миколаївського губвідділу ДПУ; із 6 лютого 1923 р. – начальник Волинського губвідділу ДПУ; з 31 серпня 1923 р. перебував у резерві ДПУ УСРР, навчаючись на курсах керівних співробітників при ЦК КП(б)У імені Артема; з 24 травня 1924 р. – начальник Донецького губвідділу ДПУ. Нагороджений знаком почесного працівника ВЧК-ДПУ (V) [7, с. 240], 18 червня 1925 р. Леонюк писав: «Працюючи в органах ЧК-ДПУ з 1918 року березня місяця безперервно, був сильно пошарпаний та записаний протягом трьох років до групи психоневрастеників. У подальшому бажано було б використовувати на земельній або на господарчій роботі».

Побаження Леонюка змінити роботу не врахували та 15 липня 1925 р. призначили до Артемівського окрвідділу ДПУ. Характеризуючи його роботу на Донбасі голова ДПУ УСРР В.А. Балицький писав: «Старий чекіст, досвідчений секретчик, має ініціативу. Вміє створювати апарат і керувати ним. Енергійний, роботі приділяє багато часу. Витриманий та тактовний. Користується авторитетом серед співробітників. Цілком задовольняє посаді, що обіймає... Старий чекіст. Чудовий адміністратор і добрий оперативний керівник. Підлягає безумовному висуненню на посаду начальника великого сектора [6]. З 21 липня 1928 р. Леонюк очолює Дніпропетровський окружний відділ ДПУ, а з 5 вересня 1930 р. – 4-й (Дніпропетровський) оперативний сектор ДПУ. Особливо відзначився у фабрикації справ «Спілки визволення України», за що політбюро ЦК КП(б)У порушило клопотання про його нагородження орденом Червоного Прапора [8] та військово-офіцерської організації «Весна», за якою під його безпосереднім керівництвом було репресовано 176 осіб [9, с. 306.].

У липні 1931 р. В.А. Балицький був призначений 3-м заступником ОДПУ СРСР, разом із ним полишила республіку велика група маститих українських чекістів. Новий голова ДПУ УСРР С.Ф. Реденс відразу забрав Леонюка до центрального апарату – 3 серпня 1931 р., провів членом Колегії ДПУ УСРР [10]; 18 вересня того ж року призначив начальником секретно-оперативного управління ДПУ УСРР; 22 квітня 1932 р. – зробив другим заступником голови ДПУ УСРР, а 7 червня того ж року доручив за сумісництвом ще й керувати Особливим відділом ДПУ Українського військового округу [11, с.268]. Як 2-й заступник голови ДПУ УСРР Леонюк став одним із головних організаторів голодомору. Так, наприклад, 8 грудня 1932 р. він рапортував, що лише за чотири попередні місяці ДПУ УСРР притягнуло до відповідальності у зв'язку з хлібозаготівлями 21197 осіб [12], а вже за кілька днів на чолі оперативної групи з 30 чекістів він був відряджений до Чернігівської області, де під його безпосереднім керівництвом було заарештовано 7861 особу, викрито та ліквідовано 34 «контрреволюційно-повстанських організацій», 19 збройних бандгруп, 107 внутрішньоколоніальних угруповань» [13, с. 60-61]. За ці та інші заслуги 20 грудня 1932 р. Леонюк був нагороджений орденом Червоного Прапора [11, с.268].

Двадцятого лютого 1933 р. головою ДПУ УСРР знову був призначений В.А. Балицький, і вже наступного дня політбюро ЦК КП(б)У затвердило Леонюка начальником Одеського облвідділу ДПУ, звільнивши від обов'язків 2-го

заступника голови ДПУ УСРР [14]. Попередній шеф одеських чекістів Ю.М. Перцов ще 29 січня 1933 р. був усунутий з посади та невдовзі засуджений до 5 років позбавлення волі за посадові злочини, контрабанду та розпусту [15]. Наводити порядок у Південній Пальмірі Леонюк вирушив у супроводі чекістів, яких добре знав по спільній роботі у Дніпропетровську: першим заступником начальника облвідділу став Я.З. Камінський; другим заступником – Г.А. Ключгант-Гришин (він же начальник Особливого відділу); начальником економічного відділу – Д.В. Орлов. Трохи пізніше до них приєдналися колишні миколаївські підлеглі Леонюка: Г.Б. Загорський очолив секретно-політичний відділ, а В.М. Пескер-Піскар'юв – іноземний. Перед від'їздом до Одеси Леонюк отримав від Балицького два першочергових завдання: негайно розгорнути слідство по справі «Української військової організації» та ліквідувати контрреволюційну повстанську організацію «Невгомівні» [16, с. 195]. Вже 7 квітня 1933 р. Леонюк затвердив обвинувальний висновок по справі «контрреволюційної, шкідницької, повстанської організації в сільському господарстві Одеської області», яку розробили підлеглі Д.В. Орлова. У справі проходило 19 чоловік, 8 з яких розстріляли [17, с. 520-528]. Для слідства у справі «УВО» Леонюком була організована спеціальна слідча група (Г.Б. Загорський (керівник); А.М. Симхович, М.О. Григоренко, З.Д. Ліфшиць, Ю.М. Толкачов, Е.А. Шперлінг, Г.П. Рудницький, Белов, Брінер, Вольфін) ударну роботу якої відзначив в своєму наказі В.А. Балицький [18, с. 202]. Про роботу Леонюка в Одесі красномовно свідчить інформація одеських дослідників: у 1933 р. лише в межах сучасної Одеської області було здійснено 1167 арештів, репресовано 1074 громадян, 58 з яких стратили; у 1934 р. заарештовано – 266 чоловік; репресовано – 115 чоловік, страчено – 4 особи [19, с. 88].

Двадцятого березня 1935 р. постановою політбюро ЦК КП(б)У Леонюк був звільнений від обов'язків начальника УНКВС по Одеській області «у зв'язку з відкликанням до НКВС СРСР» [20] і того ж дня наказом НКВС СРСР призначений начальником УНКВС по Куйбишевському краю. Причини від'їзду Леонюка з України невідомі. Є лише свідчення сучасників про те, що «По Одеському облуправлінню НКВС свого часу вийшов «грізний» наказ, але Леонюк був відряджений до Москви [21], але відшукати цей наказ поки що не вдалося. Із компромату на Леонюка, під час роботи в Одесі вдалося виявити хіба що притягнення у 1933 р. до відповідальності за валютні махінації тестя – Мордуха Шевшеєвича Левіна. Справу закрили, скоріш усього не без клопотання начальника Одеського ДПУ. Зазначимо, що дружина останнього Любов Марківна Леонюк, 1900 року народження, була членом ВКП(б) з 1920 р., а у 1919-1923 рр. працювала в ЧК-ДПУ [6].

Куйбишевські чекісти, характеризуючи період правління старшого майора державної безпеки Леонюка, свідчили «про ту гнітючу обстановку, яка існувала в УНКВС і була створена на ґрунті: родинності; стягування своїх людей; відрядження тих, хто протидіяв цьому; повного затиску критики; підлабузництва та окомилування... За 1936 р. були переведені до інших управлінь 4 начальники відділів, які намагалися протидіяти обстановці, що склалася...

Дружина Леонюка – Любов Марківна, втручалася у службові справи, вимагала звільнити працівників, які їй не подобалися... Невиконання бажань Любові Марківни відразу ж позначалося на ставленні Леонюка до цих товаришів. Наскільки Любов Марківна була ознайомлена зі службовими справами чоловіка, видно хоча б із того, що вона давала характеристики і на начальників відділів, будучи напідпитку» [22, с. 58]. Одинадцятого грудня 1936 р. у м. Мелекесі (нині м. Димитровград Ульяновської області) була вбита делегат 8-го Всесоюзного з'їзду Рад вчителька М.В. Проніна. Леонюк особисто очолив оперативну групу щодо розслідування цього резонансного вбивства, наказавши шукати «правотроцькістських терористів». За тиждень роботи було заарештовано 80 чоловік, але вбивці так і не знайшли. Тоді до Мелекеса була відряджена група співробітників Московського карного розшуку, які швидко знайшли вбивць – звичайнісіньких кримінальників. Під час слідства були виявлені великі недоліки в роботі куйбишевської міліції [22, с.73-74].

«Мелекеська справа» істотно підірвала довіру до Леонюка – 9 січня 1937 р. його усунули з посади, довго проробляли і, врешті, 15 квітня того ж року призначили начальником УНКВС по Красноярському краю [3, с. 268]. Красноярські підлеглі відразу почали сигналізувати в Москву, що Хома Якимович «з самого початку поставив себе в залежність від деяких начальників відділів і особливо Журавльова (заступник начальника УНКВС і т.в.о. начальника 4-го відділу УДБ – авт.). Він з ними не бажає скандалити, почувавши себе не зовсім твердо, ані своєї точки зору, ані своєї твердої лінії т. Леонюк не має, цілком передовірявши вирішувати начальнику відділу, часто механічно підписуючи те, що йому приносять. А потім його секретар Залеський підправляє після підпису Леонюка і лише тоді відправляє» [6]. Крім того на оперативній нараді 16 липня 1937 р. нарком внутрішніх справ СРСР М.І. Єжов піддав нищівній критиці начальника Красноярського обласного УНКВС за слабку роботу [23, с.9]. виправити недоліки Леонюк не зумів і 13 вересня 1937 р. був знятий з роботи. Слід зазначити, що на той час вже була викрита так звана «змова в НКВС УРСР під керівництвом Балицького», але в кримінальних справах її учасників свідчень про Леонюка не має, а точніше слідчі просто не брали проти нього компромат. Отже довіру Єжова Леонюк все ж таки не втратив.

Одинадцятого жовтня 1937 р. Леонюка призначили помічником начальника ГУТАБ НКВС СРСР, а 16 квітня 1938 р. – заступником начальника ГУТАБ НКВС СРСР [4, с.268]. Пізніше заарештований начальник ГУТАБ НКВС СРСР І.І. Плінер заявить про факти «шкідницької роботи» свого колишнього заступника. Мовляв, навесні 1938 р. Леонюк заслав велику кількість засуджених до Сибірського, Середньоазійського та Карагандинського таборів, де в них не було жодної потреби, водночас у Далекосхідному таборі істотно не вистачало робочих рук для оборонних споруд. Тоді ж Плінер наказав Леонюку терміново вивезти з Далекосхідного табору всіх в'язнів китайців, корейців, а також засуджених за особливо небезпечні злочини, але заступник начальника ГУТАБ затягнув цю роботу майже на 5 місяців. Усе це дало підстави Плінеру підозрювати Леонюка у «приналежності до змовницької організації» [6].

Скомпрометованого Леонюка зняли з посади та 26 квітня 1939 р. призначили начальником будівництва № 211 та ВТТ НКВС у Вінниці, де він пропрацював до початку німецького вторгнення [4, с. 268]. Поки Леонюк будував стратегічну дорогу Ємільчине–Могилів-Подільський, у Москві розбиралися із численними свідченнями про його участь «у правотроцькістській організації». Ці дані перевірялися до 20 травня 1941 р., коли начальник особливої інспекції НКДБ СРСР О.Г. Стефанов не зробив висновок: «даних, що підтверджують причетність тов. Леонюка Х.Я. недостатньо, отже підстав для його арешту немає» [6].

Із 23 серпня 1941 р. Леонюк – начальник 31-го польового будівництва 2-го (Північно-Західного) управління оборонних споруд НКВС СРСР на Волховському фронті; з 28 жовтня 1941 р. начальник будівництва Сурсько-Казанського оборонного рубежа, на якому працювало від 85000 до 110000 осіб. Тут він «Показав взірєць дорученої йому роботи. З початку війни активно бере участь у будівництві оборонних споруд... Роботу закінчив достроково» [24]. З 11 березня 1942 р. Леонюк – начальник 2-го Управління оборонного будівництва (УОБ) Головного управління оборонного будівництва (ГУОБ) наркомату оборони (НКО) СРСР; із 9 квітня 1942 р. – начальник 21-го УОБ ГУОБ НКО СРСР на Калінінському фронті; з 21 червня 1943 р. – начальник відділу по боротьбі з дитячою безпритульністю НКВС СРСР; з 7 жовтня 1950 р. – заступник начальника відділу по боротьбі з дитячою безпритульністю та безнаглядністю МВС СРСР; із 24 липня 1953 р. – заступник начальника Управління дитячих колоній ГУТАБ МВС СРСР; із 21 квітня 1954 р. – заступник начальника відділу трудових виховних колоній МВС СРСР. Його робота за цей період була оцінена двома орденами Леніна (у 1942 і 1945 рр.), двома орденами Червоного Прапора (у 1944 р.), орденом Трудового Червоного Прапора (у 1944 р.), орденом Вітчизняної війни 2-го ступеню (у 1943 р.).

У грудні 1954 р. Військова Колегія Верховного Суду СРСР винесла постанову про притягнення до відповідальності Х.Я. Леонюка за справи 1937 р.: «із приїздом до Красноярська Леонюк під виглядом розгрому контрреволюційної організації правих заарештував керівних працівників Красноярського крайкому партії, крайвиконкому, міському партії та інших, які згодом були розстріляні. Леонюк не лише підписував документи на арештованих, але і брав участь в їхніх допитах. Причому протоколи, як правило, друкувалися на машинці, а потім давалися на підпис обвинуваченому» [6]. Справу розглядали довго і лише 6 квітня 1957 р. Леонюк був відкликаний в розпорядження управління кадрів МВС СРСР, а ще за 20 днів звільнений в запас за фактами дискредитації звання начальницького складу». Постановою Ради міністрів СРСР від 30 серпня 1957 р. Леонюк був позбавлений звання генерал-майора «як такий, що дискредитував себе за час роботи в Міністерстві внутрішніх справ СРСР і негідний у зв'язку з цим високого звання генерала» [4, с.268].

Зазначимо, що в 1940-х рр. Леонюк продовжував перебувати під пильним наглядом своїх колег. Так в установці 8 відділку відділу МВС СРСР від 30 грудня 1949 р. зазначалося, що Фома Якимович «росіянин, за словами сусідів білорус», проживає за адресою: Успенський провулок, будинок, 4а, квартира № 1, куди

переїхав з Охотного ряду у 1947 р., будинок 2/10. Разом із ним проживає дружина – інвалід 2-ї групи (глухота); тесть – пенсіонер Мордух Шевшеєвич Левін; племінниця Преображенська Валерія Володимирівна, 1921 р.н., студентка. Леонюків навідує донька – колишня аспірантка інституту права разом із чоловіком – професором Б.С. Маньківським. Леонюк часто міняв хатню робітницю – 3, за два роки. Родичі створювали Леонюку чимало проблем. Про тестя ми вже писали, зять – у 1933 р. виключався з партії за приховування соціального походження та перебував на обліку в 3-му відділі 5 управління УМДБ Московської області. як «ярий захисник і провідник шкідливої лінії» Є.Б. Пашуканіса та М.В. Криленка в галузі права; племінник – Микита Григорович Кузуб був заарештований Високовським райвідділом МДБ БРСР, як учасник антирадянської націоналістичної організації «Білоруське об'єднання» [6].

Помер Х.Я. Леонюк 1 січня 1967 р. у Москві і його ім'я на довгі роки було викреслене з офіційної історії комуністичної держбезпеки.

Література

1. Список організаторів Голодомору. Режим доступу// https://uk.wikipedia.org/wiki_Список_організаторів_Голодомору.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.1, спр. 281, арк. 195; ф.1, оп.1, спр. 373, арк. 145.
3. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934 – 1941. -М: Звенья,1999. - С. 267-268; Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К.: Стило, 2002. – С. 404; Золотарев В.А., Степкин В.П. ЧК-ГПУ-НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919-1941. – Донецк, Алекс, 2010. – С. 239-241, 391-393.
4. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934 – 1941. - М: Звенья,1999. – С. 267.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 1, спр. 355, арк. 6; Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934 – 1941.- М:Звенья,1999. – С. 267-268; Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. – К.: Стило, 2002. - С. 404; 5, Золотарев В.А., Степкин В.П. ЧК-ГПУ-НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919-1941. – Донецк, Алекс,2010. – С. 239-241
6. Центральний архів МВС Російської Федерації. Архівна особова справа № 5739 на Леонюка Ф.А. (аркуші в справі не пронумеровані, тому в посиланнях аркуші не зазначаються).
7. Золотарев В.А., Степкин В.П. ЧК-ГПУ-НКВД в Донбассе: люди и документы. 1919-1941. – Донецк, Алекс, 2010.- 512 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.6, спр.184, арк.87.
9. Статистичні зведення щодо осіб, рішення стосовно яких за справою «Весна» прийняла Судова трійка при Колегії ДПУ УСРР 10 червня 1931 р. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2002. – № 2.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.6, спр. 184, арк. 87.
11. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934 – 1941. – М: Звенья,1999. – 504 с.
12. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф.42, спр.42, арк. 52.
13. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали/ упоряд. Р.Я.Піріг. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.1, спр. 281, арк. 195.
15. Там само, ф. 263, оп.1, спр.33032-ФП, арк.21.

16. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицкий: особа, час, оточення. – К.: Стилос, 2002. – 468 с.
17. Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Стилос, 2007. – 604 с.
18. Золотарьов В.А. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків, Фоліо, 2007. – 319 с.
19. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одесской области за годы советской власти. Т.3 / Сост. Л.В.Ковальчук, Г.А.Разумов. – Одесса, ОКФА, 2005. – 670 с.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.1, спр.373, арк.145.
21. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, спр. 49732-ФП, арк.194.
22. Тумшиш М. ВЧК. Война кланов. – М.: Эксмо. Яуза, 2004. – 544 с.
23. Петров Н., Янсен М. «Сталинский питомец» – Николай Ежов. – М., РОССПЭН, 2008. – 447 с.
24. Григорьева Н.Ф. Алтарцы на строительстве Сурско-Казанского рубежа// http://gov.cap.ru/SiteMap.aspx?gov_id=12&id=94991).

УДК 342.827.1

NOI TENDINȚE ÎN REGLEMENTAREA DREPTURILOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN PERSPECTIVA INSTRUMENTELOR CONSILIULUI EUROPEI ȘI A BUNELOR PRACTICI

Radu CARP
Professor, Ph.D.,
University of Bucharest,
(Romania)

New tendencies in the reglementation of national minority rights from the perspective of the instruments of the Council of Europe and of good practices

In the article the main instruments created by the Council of Europe to regulate the rights of national minorities with the purpose of avoiding inter-ethnic conflicts and inter-state conflicts are analysed.

Protecția minorităților naționale este fundamentală pentru misiunea Consiliului Europei, acest organism fiind creat pentru a asigura pacea și stabilitatea în Europa, în special prin reconcilierea între națiuni și, în interiorul statelor, între majoritate și minorități. Divergențele pe marginea statutului unor minorități au jucat un rol esențial în generarea unor conflicte intr- și inter-statale în istoria Europei. Granițele au fost modificate succesiv în urma unor conflicte majore, astfel încât astăzi unele minorități trăiesc în state cu care se învecinează statul – înrudit, în mai multe state sau într-un singur stat, fără a avea legătură cu vreun stat- înrudit. Diversitatea minorităților și a situațiilor în care se află din punct de vedere al relației majoritate – minoritate este dovedită de faptul că există la ora actuală 340 de minorități – cu un total de peste 100 de milioane de persoane – în cele 47 de state membre ale Consiliului Europei.

Statul – națiune s-a născut, printre altele, și pe baza unei concepții utopice a unei posibile omogenizări etnice. S-a dovedit că această omogenizare nu poate fi obținută

16. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицкий: особа, час, оточення. – К.: Стилос, 2002. – 468 с.
17. Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Стилос, 2007. – 604 с.
18. Золотарьов В.А. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди. – Харків, Фоліо, 2007. – 319 с.
19. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одесской области за годы советской власти. Т.3 / Сост. Л.В.Ковальчук, Г.А.Разумов. – Одесса, ОКФА, 2005. – 670 с.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.1, спр.373, арк.145.
21. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, спр. 49732-ФП, арк.194.
22. Тумшиш М. ВЧК. Война кланов. – М.: Эксмо. Яуза, 2004. – 544 с.
23. Петров Н., Янсен М. «Сталинский питомец» – Николай Ежов. – М., РОССПЭН, 2008. – 447 с.
24. Григорьева Н.Ф. Алтарцы на строительстве Сурско-Казанского рубежа// http://gov.cap.ru/SiteMap.aspx?gov_id=12&id=94991).

УДК 342.827.1

NOI TENDINȚE ÎN REGLEMENTAREA DREPTURILOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN PERSPECTIVA INSTRUMENTELOR CONSILIULUI EUROPEI ȘI A BUNELOR PRACTICI

Radu CARP
Professor, Ph.D.,
University of Bucharest,
(Romania)

New tendencies in the reglementation of national minority rights from the perspective of the instruments of the Council of Europe and of good practices

In the article the main instruments created by the Council of Europe to regulate the rights of national minorities with the purpose of avoiding inter-ethnic conflicts and inter-state conflicts are analysed.

Protecția minorităților naționale este fundamentală pentru misiunea Consiliului Europei, acest organism fiind creat pentru a asigura pacea și stabilitatea în Europa, în special prin reconcilierea între națiuni și, în interiorul statelor, între majoritate și minorități. Divergențele pe marginea statutului unor minorități au jucat un rol esențial în generarea unor conflicte intr- și inter-statale în istoria Europei. Granițele au fost modificate succesiv în urma unor conflicte majore, astfel încât astăzi unele minorități trăiesc în state cu care se învecinează statul – înrudit, în mai multe state sau într-un singur stat, fără a avea legătură cu vreun stat- înrudit. Diversitatea minorităților și a situațiilor în care se află din punct de vedere al relației majoritate – minoritate este dovedită de faptul că există la ora actuală 340 de minorități – cu un total de peste 100 de milioane de persoane – în cele 47 de state membre ale Consiliului Europei.

Statul – națiune s-a născut, printre altele, și pe baza unei concepții utopice a unei posibile omogenizări etnice. S-a dovedit că această omogenizare nu poate fi obținută

decât prin schimburi de populații care nu pot fi niciodată definitive sau prin deportări forțate care lasă un gol imposibil de umplut prin prezența altor națiuni. Soluția unanim acceptată în prezent este protecția minorităților prin protecția acordată identității lor, sub toate aspectele.

Protecția minorităților este și va fi în continuare o prioritate pentru statele europene. Migrația reprezintă un fenomen paralel, cu cauze diferite și care necesită o tratare separată. Desigur, migrația poate afecta echilibrul majoritate – minorități în anumite zone, iar unii migranți se pot grupa compact, formând noi minorități dar este deocamdată prematur a se face o analiză de acest gen.

Problema minorităților naționale nu poate fi analizată într-un cadru normativ rigid, ci este un aspect aflat în continuă schimbare. Dovada este un document relativ recent al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, Rezoluția 1985 (2014), « *Situația și drepturile minorităților naționale în Europa* », adoptată în aprilie 2014.

Referitor la definiția minorităților naționale, Rezoluția constată lipsa acesteia din Convenția – cadru pentru Protecția Minorităților Naționale și Minoritare, amintind că singura definiție se regăsește în Recomandarea 1201 (1993) : « *un grup de persoane dintr-un stat care : a) locuiesc pe teritoriul acestui stat și sunt cetățenii săi ; b) mențin legături puternice și de lungă durată cu acel stat : c) au caracteristici etnice, culturale, religioase sau lingvistice distincte ; d) sunt suficient de reprezentative, deși sunt numeric mai puțini decât restul populației statului sau unei regiuni din stat : e) sunt motivate de dorința de a păstra împreună ceea ce este identitatea lor comună, inclusiv cultura, tradițiile, religia sau limba lor* » [1]. Lipsa unei definiții oferă statelor membre o marjă de discreție foarte largă atunci când stabilesc căror minorități le oferă protecție. Această situație poate duce la abordări diferite ale conceptului de protecție a minorităților, în funcție de contextul național. Faptul că prin această Rezoluție nu s-a ajuns la o nouă definiție, ci doar s-a reiterat una ce a fost deja dată dar are doar statutul de recomandare arată că este nevoie de o abordare mai fermă pe viitor – fie transformarea definiției din 1993 într-o normă juridică, fie obținerea unui consens pe marginea unei noi definiții.

Rezoluția 1985 (2014) trece în revistă și stadiul actual al instrumentelor internaționale pentru protecția minorităților naționale. Statele care nu au semnat (Andorra, Franța, Monaco, Turcia) sau ratificat (Belgia, Grecia, Islanda, Luxemburg) Convenția – cadru pentru Protecția Minorităților Naționale sunt îndemnate să o facă, aceeași recomandare fiind făcută și în ceea ce privește Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare. Rezoluția îndeamnă statele să semneze Declarația pentru Drepturile Persoanelor Indigene, adoptată de Adunarea Generală ONU în septembrie 2007. Se face o referire și la « bunele practici » pentru protecția minorităților. Printre acestea se numără, potrivit raportorului Ferenc Kalmar [2], și cele descrise de Rezoluția 1832 (2011), « *Suveranitatea națională și statalitatea în legislația internațională actuală : nevoia unei clarificări* », precum și cele care derivă din jurisprudența relevantă CEDO, recomandările Înalțului Comisar pentru Minorități Naționale al OSCE, tratatele bilaterale între state.

Măsurile concrete care ar trebui luate în privința drepturilor minorităților sunt grupate după cum urmează :

a. *Dreptul la identitate.* Este necesar să fie respectat art. 5.1 al Convenției – cadru, Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și Politice, precum și Rezoluția 47/135 a Adunării Generale ONU. Trebuie asigurată participarea minorităților la viața publică, în conformitate cu art. 15 al Convenției – cadru. Statele trebuie să se abțină de la a adopta politici și practici în scopul asimilării minorităților, potrivit art. 5.2 din Convenția – cadru. Trebuie studiate și utilizate bunele practici dezvoltate în regiuni precum Südtirol sau cele aparținând Finlandei. Dreptul la identitate este considerat ca fiind intermediar între drepturile individuale și cele de grup, deoarece atât persoanele, cât și comunitățile pot beneficia de acesta.

b. *Aranjamente teritoriale.* Statele trebuie să implementeze aranjamente de auto-guvernare care să respecte principiile generale de drept internațional. Atunci când se reformează structura administrativă a unui stat, trebuie să se țină cont de valoarea adăugată a regiunilor istorice în termeni de cultură, limbă, tradiții și religii. Multă vreme s-a considerat că dreptul la auto-determinare poate fi acordat doar națiunilor care stăpânesc un anumit teritoriu, nu și minorităților naționale, deoarece acordarea acestui drept ar duce la separatism și la destrămarea statelor pe teritoriul cărora trăiesc acele minorități ce revendică acest drept. Rezoluția 1985 (2014) este bazată pe o altă premisă : « *dreptul la auto-determinare, integritatea statului și suveranitatea națională pot fi reconciliate în așa fel încât să crească toleranța* ». În acest context este amintită Rezoluția 1334 (2003) cu privire la experiențele pozitive legate de regiuni autonome ca sursă de inspirație pentru rezolvarea conflictelor în Europa, prin care se afirmă că înființarea și menținerea unei entități autonome poate fi privită ca parte a procesului de democratizare. Există de asemenea și Rezoluția 361 (2013) privind regiunile și teritoriile cu statut special din Europa, adoptată de Congresul Autorităților Locale și Regionale al Consiliului Europei prin care se recunoaște că statutul special de care se bucură anumite regiuni a adus stabilitate și bunăstare economică în cadrul acestora și implicit pentru statele în care se află. Rezoluția 1334 (2003) subliniază că « *pentru a diminua tensiunile interne, guvernul central trebuie să reacționeze cu înțelegere față de grupurile minoritare...când acestea cer o libertate sporită în administrarea independentă a propriilor afaceri. În același timp, acordarea autonomiei nu trebuie să dea comunității vreodată impresia că guvernarea locală este exclusiv problema comunității* ». Autodeterminarea minorităților poate fi realizată prin urmare prin participarea la guvernarea statului dar și prin delegarea competențelor la nivel local, prin dezvoltarea autonomiei regionale, ceea ce poate duce la auto-guvernare limitată în domenii precum educația sau cultura. Autodeterminarea internă nu afectează dreptul statelor la integritate teritorială. Modelul cel mai dezvoltat în această privință este al insulelor Åland.

S-a constatat că aranjamentele teritoriale de auto-guvernare reduc riscul unui conflict intra-statal cu aproximativ 50%, iar aceste aranjamente combinate cu un regim parlamentar și un sistem electoral proporțional, la nivel central, reduc șansele unui conflict cu aproximativ 70%.

Din punct de vedere economic, nivelul de trai este mai ridicat în unele regiuni unde trăiesc compact minorități : Catalonia, Scoția, Țara Bacilor, Suedia, insulele Åland. Desigur, nu aceasta este regula, există și asemenea regiuni în care PIB *per capita* este inferior mediei naționale. Diferența este dată de nivelul de autonomie fiscală. În Suedia 90% din taxele colectate se întorc în această regiune, iar distribuția resurselor este decisă de guvernul local. Recent, Scoția a căpătat prin *Scotland Act* din martie 2016 dreptul ca mai mult de 50% din taxele precepute să fie redistribuite doar la nivelul provinciei [3]. În alte regiuni, majoritatea taxelor colectate sunt redistribuite la nivel central, pe baza unei formule care ține cont de dezvoltarea unitară a țării sau este aleatorie. În aceste regiuni, nivelul de trai nu este, evident, superior celui de ansamblu. Concluzia este aceea că definirea unui aranjament de auto-guvernare trebuie să aibă în vedere garantarea unei autonomii fiscale care duce la dezvoltarea susținută a regiunii în care este practicat respectivul aranjament, iar avantajele la nivel național pot fi percepute abia ulterior, prin schimburile comerciale cu regiunea sau regiunile respective ;

c. *Prevenirea conflictelor.* Este nevoie de un dialog continuu cu reprezentanții minorităților naționale pentru a preveni conflicte ;

d. *Dreptul la educație și limbi minoritare.* Statele trebuie să promoveze utilizarea oficială a limbilor vorbite de minorități, în conformitate cu Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare. Totuși, protecția limbilor minoritare nu trebuie făcută în detrimentul limbilor oficiale și a obligației de a le învăța. Este recomandată scrierea în comun a cărților de istorie alături de statele – înrudite și de reprezentanții minorităților. Este nevoie de fonduri pentru organizațiile sau instituțiile media care reprezintă minoritățile și de asemenea de măsuri pentru a asigura continuitatea educației în limba maternă la nivel secundar (inclusiv vocațional) și universitar. Termenul de limbă regională sau minoritară este definit de art. 1 al Cartei care se referă la limbi utilizate tradițional într-un anumit teritoriu al unui stat de către cetățeni care formează un grup numeric mai redus decât restul populației. Există 84 de limbi regionale și minoritare folosite de 206 minorități naționale sau grupuri lingvistice în 23 din cele 25 de state care au ratificat Carta. Dreptul la educație în limba maternă este recunoscut de art. 14 al Convenției - cadru ca fiind «*una din metodele principale prin care indivizii își pot afirma și păstra identitatea*». Recomandarea 1740 (2006) prevede că educația în limba maternă «*crește semnificativ șansele de succes educațional* ». dreptul persoanelor care aparțin minorităților naționale de a înființa și administra propriile instituții educaționale, finanțate din surse publice și/sau private, este descris de art. 13 din Convenția – cadru ;

e. *Combaterea discriminării.* Statele trebuie să nu comită acte de discriminare față de minorități și să adopte măsuri de «acțiune afirmativă» pentru a promova oportunități egale pentru membrii majorității și ai minorităților.

Rezoluția 1985 (2014) nu instituie un nou model de protecție a minorităților în Europa, ci întocmește doar un sumar al instrumentelor juridice (cu caracter constrângător sau la nivel de recomandare) și non-juridice (bune practici) existente la momentul adoptării ei. O asemenea panoramă era necesară, dat fiind faptul că mai multe

modalități de protecție au evoluat în paralel: instrumentele Consiliului Europei, generate de cooperarea inter-statală, jurisprudența CEDO, implicarea OSCE, instrumentele naționale. Această trecere în revistă oferă prilejul exprimării unor recomandări punctuale adresate statelor membre ale Consiliului Europei. Cele mai controversate probleme referitoare la protecția minorităților se referă la auto-determinarea teritorială și la autonomia fiscală. În ceea ce privește cel dintâi element, Rezoluția afirmă că auto-determinarea trebuie să fie conciliată cu integritatea și suveranitatea statului pe teritoriul căreia se află minoritatea ce are asemenea revendicări. Referitor la autonomia fiscală, Rezoluția 1985 (2014) nu face referire la acest aspect, deoarece aceasta se acordă unei regiuni nu doar pe considerente etnice, ci pe baza mai multor factori care țin de dezvoltarea istorică a relației majoritate – minorități etnice, lingvistice sau religioase. Protecția minorităților naționale nu cuprinde așadar un set clar definit, imuabil, de instrumente și practici, ci se află într-o continuă evoluție, în funcție de nevoile concrete ale persoanelor aparținând minorităților și ale comunităților din care fac aceștia parte.

Bibliografie

1. Referitor la definițiile date termenului de minoritate națională, vezi Roxana - Alina PETRARU, *Minoritățile în context legislativ internațional*, Adenium, Iași, 2015, pp. 13 - 37.
2. Textul Rezoluției 1985 (2014), precum și raportul aferent (Memorandum Explicativ) sunt publicate în Noua Revistă de Drepturile Omului, nr. 2/2014, pp. 95 - 117.
3. Textul acestui act normativ poate fi consultat la adresa <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/11/contents/enacted/data.htm> (ultima accesare: 29 august 2016).

УДК 811.93

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЯК ІНОЗЕМНИХ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ

Т.Г. КВАША,

викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Тривалий час у зв'язку з пануванням в теорії і практиці навчання граматико-перекладного методу під мовною компетенцією малося на увазі свідоме чи інтуїтивне знання системи мови для побудови граматично і семантично правильних речень, а під її реалізацією – вміння та здібності за допомогою мови демонструвати знання системи. У методиці викладання іноземних мов таке уявлення про компетенцію і шляхи її реалізації склалося під впливом лінгвістів, які відводили граматиці провідну роль в науці про мову і намагалися довести, що пропоновані ними граматичні системи є складовою частиною психологічних граматик, керуючих спілкуванням. З виникнення психолінгвістики ситуація

modalități de protecție au evoluat în paralel: instrumentele Consiliului Europei, generate de cooperarea inter-statală, jurisprudența CEDO, implicarea OSCE, instrumentele naționale. Această trecere în revistă oferă prilejul exprimării unor recomandări punctuale adresate statelor membre ale Consiliului Europei. Cele mai controversate probleme referitoare la protecția minorităților se referă la auto-determinarea teritorială și la autonomia fiscală. În ceea ce privește cel dintâi element, Rezoluția afirmă că auto-determinarea trebuie să fie conciliată cu integritatea și suveranitatea statului pe teritoriul căreia se află minoritatea ce are asemenea revendicări. Referitor la autonomia fiscală, Rezoluția 1985 (2014) nu face referire la acest aspect, deoarece aceasta se acordă unei regiuni nu doar pe considerente etnice, ci pe baza mai multor factori care țin de dezvoltarea istorică a relației majoritate – minorități etnice, lingvistice sau religioase. Protecția minorităților naționale nu cuprinde așadar un set clar definit, imuabil, de instrumente și practici, ci se află într-o continuă evoluție, în funcție de nevoile concrete ale persoanelor aparținând minorităților și ale comunităților din care fac aceștia parte.

Bibliografie

1. Referitor la definițiile date termenului de minoritate națională, vezi Roxana - Alina PETRARU, *Minoritățile în context legislativ internațional*, Adenium, Iași, 2015, pp. 13 - 37.
2. Textul Rezoluției 1985 (2014), precum și raportul aferent (Memorandum Explicativ) sunt publicate în Noua Revistă de Drepturile Omului, nr. 2/2014, pp. 95 - 117.
3. Textul acestui act normativ poate fi consultat la adresa <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/11/contents/enacted/data.htm> (ultima accesare: 29 august 2016).

УДК 811.93

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЯК ІНОЗЕМНИХ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ

Т.Г. КВАША,

викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Тривалий час у зв'язку з пануванням в теорії і практиці навчання граматико-перекладного методу під мовною компетенцією малося на увазі свідоме чи інтуїтивне знання системи мови для побудови граматично і семантично правильних речень, а під її реалізацією – вміння та здібності за допомогою мови демонструвати знання системи. У методиці викладання іноземних мов таке уявлення про компетенцію і шляхи її реалізації склалося під впливом лінгвістів, які відводили граматиці провідну роль в науці про мову і намагалися довести, що пропоновані ними граматичні системи є складовою частиною психологічних граматик, керуючих спілкуванням. З виникнення психолінгвістики ситуація

докорінно змінилася. Центральним об'єктом дослідження стала комунікативна діяльність, а метою навчання – оволодіння комунікативною компетенцією в різних видах мовленнєвої діяльності і сферах спілкування. Попередні невдачі лінгвістів, які під компетенцією розуміли її мовну сферу, що має справу з пропозиціями, а не з мовними діями і висловлюваннями, фахівцями в області психолінгвістики були пояснені досить точно і переконливо. Так, в одній зі своїх робіт відомий американський лінгвіст, автор трансформаційної теорії і граматики, Н. Хомський писав: «Головний недолік лінгвістичної теорії при виборі нею в якості об'єкта дослідження мовної системи, а не мовних реалізацій, що демонструються комунікантами при реалізації конкретних мовних актів, полягає в тому, що ця теорія має справу головним чином з ідеальним мовцем/слухачем, який діє в абсолютно однорідному мовному колективі, який знає мову досконало і не схильний до таких незначущих з точки зору граматики факторів, як кордони пам'яті, неуважність, зміщення уваги та інтересу, помилки (випадкові або системні) при використанні знання мови для конкретної реалізації» [7, с. 56].

Діяльнісно-психологічний підхід до навчання іноземним мовам, розроблений в рамках теорії діяльності та психолінгвістики, дозволив вченим і методистам-практикам зрозуміти сутність комунікативної орієнтації навчання мовам у цілому і комунікативної компетенції зокрема.

Комунікативна компетенція в сучасному її розумінні – це складне ціле, і напевно чи вона може бути описана в рамках однієї теорії. На наш погляд, проблеми комунікативної компетенції можуть бути розділені на методичні, лінгвістичні, психологічні та соціолінгвістичні. Очевидно, що при такому підході змістом комунікативної компетенції є методично, лінгвістично, психологічно і соціолінгвістично узгоджена єдність всіх компонентів, що утворюють ситуації спілкування, а також знання і вміння, необхідні учням для розуміння і породження власних програм мовної поведінки. Специфіка і обсяг комунікативної компетенції залежать від цілей оволодіння мовою, які ставлять перед собою учні, їх інтересів і мотивацій, ролей, що обираються, видів комунікативної діяльності, виконуваних в процесі навчання і після його завершення.

Залежність змісту комунікативної компетенції від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів робить його варіативним для різних категорій учнів, що, зрозуміло, не виключає наявності загального комунікативного ядра, що складається з набору умінь, навичок і здібностей, необхідних у будь-яких ситуаціях спілкування. Оволодіння кожним учнем комунікативної компетенції є кінцевою метою вивчення мови, а відповідно і кінцевою метою навчання. Але оскільки цей процес глибоко індивідуальний, і перш за все щодо вибору змісту, його корекція і адаптація до запитів учнів повинні відбуватися протягом всього періоду навчання.

Якщо не брати до уваги порівняно невелике число людей, що опановують іноземну мову досконало, більшість учнів досягають рівня комунікативної компетенції іноземця. На відміну від носіїв мови вони гірше розуміють природну мову, хоча не відчувають особливих труднощів при вираженні власних думок у

нових ситуаціях. Тому часто носій мови, вступаючи в комунікативний контакт з іноземцем, змушений істотно адаптувати свої програми мовної поведінки.

З методичних позицій комунікативна компетенція іноземця завжди співвідноситься, з одного боку, до досягнутого рівня володіння мовою, а з іншого – з етапом навчання, який в ідеалі повинен корелювати з цим рівнем. Таке розуміння дає підстави вважати, що кількість комунікативних компетенцій дорівнює кількості рівнів володіння мовою і етапів навчання. У цьому полягає варіативність комунікативної компетенції. У той же час, відомо, що навіть серед носіїв мови немає двох осіб з однаковою комунікативною компетенцією, оскільки неоднакова їх соціально-комунікативна діяльність. Виконуючи одні і ті ж за змістом мовні програми на тій чи іншій ділянці діяльності, люди формують і формулюють свої думки по-різному. Залежність способів формування думок від багатьох чинників, що становлять структуру мовної діяльності, і необмежена можливість вибору і комбінування мовних ресурсів для їх вираження багато в чому пояснюють різницю у володінні мовою різними категоріями людей. У цьому також проявляється варіативність комунікативної компетенції.

Нарешті, варто звернути увагу і на те, що в однієї і тієї ж людини комунікативна компетенція в різних видах комунікативної діяльності найчастіше не буває однаковою. Продуктування серед носіїв мови, як правило, поступається сприйняттю почутого або прочитаного: вони розуміють сотні і навіть тисячі слів та безліч семантичних структур речень, які ніколи активно не використовують у мовленні. Не спостерігається і взаємозв'язку між говорінням і письмом: є чимало людей, які прекрасно пишуть, але погано й бідно викладають свої думки в бесіді або в процесі публічного виступу, і навпаки. Ці добре відомі всім факти свідчать про те, що ступінь взаємозв'язку різних видів мовленнєвої діяльності в процесі реального спілкування не така велика, щоб говорити про комунікативну компетенцію мовної особистості як про такий собі універсальний та інтегрований механізм. Мабуть, логічніше розглядати її як комбінацію чотирьох окремих компетенцій або як чотири варіанти однієї загальної компетенції.

Про наявність або сформованість будь-якого з можливих варіантів комунікативної компетенції можна говорити лише в тих випадках, коли носій мови або ті, яких навчають, не тільки використовують в мовній діяльності той чи інший мовний матеріал, а й сприймають і продукують висловлювання і тексти, з якими вони раніше не зустрічалися. Очевидно, що комунікативна компетенція не може розглядатися і вивчатися у відриві від її носія. А людині, як відомо, властиво вносити в будь-яку діяльність індивідуальні риси. Це новостворене зазвичай є індивідуальною творчістю для власника комунікативної компетенції, а не для інших людей, з якими він спілкується. Здійснюючи змістовно-семантичний вибір, мовець одночасно як би співвідносить його з вже відомими семантичними структурами висловлювань або з тими структурами, які він може побудувати заново. Останні при цьому повинні набути соціально-комунікативного сенсу в ситуаціях і здійснити задуманий вплив. А ось варіативність, новизна і індивідуальна творчість в оволодінні змістом мовної діяльності і засобами його вираження були б неможливі в спілкуванні, якби комунікативна компетенція не

являла собою гнучку, динамічну, продуктивну і генеративну систему. Чим більше вибір комунікативних програм і мовних ресурсів, які обслуговують ті чи інші ситуації спілкування, тим більш досконала комунікативна компетенція учня, тим багатший потенціал змістовних і виразних мовних засобів. А вибір залежить від кількості, різноманітності та оригінальності думок людини, його здатності концентрувати увагу на обговоренні одночасно декількох проблем, здатності контролювати й оцінювати свою мовну діяльність з різних позицій і точок зору.

У сучасній лінгводидактиці терміни «володіння мовою» і «володіння комунікативною компетенцією» представляють собою синонімічні поняття. У той же час синонімічні є і поняття «комунікативна компетенція» і «комунікативна діяльність». Об'єднуючи в збалансоване ціле всі аспекти функціонування мови в процесі реалізації комунікативної діяльності, комунікативна компетенція дає адекватну і вичерпну характеристику спілкування особистості в даному національно-мовному колективі. У комунікативній компетенції мова і мовлення утворюють єдність засобів і способів по відношенню до реалізуючих вербальне спілкування процесам вимови і сприйняття. Саме вона забезпечує справжнє, а не уявне спілкування, оскільки враховує всі фактори, що формують структуру і зміст комунікативної діяльності, в тому числі і іншомовної.

Література

1. Белинская О.Е. Межъязыковая интерференция в условиях русско-украинского взаимодействия и проблемы преподавания русского языка / О.Е. Белинская, Л.И. Борох // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания. – К., 2009. – С. 347-351.
2. Бобиль С.В. Шляхи розвитку міжкультурної компетенції у процесі навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні / С.В. Бобиль // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания. – К., 2009. – С. 355-358.
3. Дементьева Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання / Т. І. Дементьева // автореф....дис. канд. пед. наук : 13.00.09 - Х., 2005. – 17 с.
4. Жовтоніжко І.М. Вплив дисциплін природничо-наукового циклу на адаптаційний процес іноземних студентів / І.М. Жовтоніжко, Т.А. Єфімова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. пр. – Х. : Константа, 2005. – Вип. 9. – С. 142-149.
5. Резван О. О. Педагогічні умови розвитку пізнавальних потреб у іноземних студентів у процесі навчання / О.О. Резван // автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04: 2008. - 17 с.
6. Тростинська О.М. Український лінгвокультурологічний аспект у викладанні російської мови іноземним студентам / О.М. Тростинська, І.І. Черненко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. пр. – Х. : Константа, 2007. – Вип. 11. – С. 261-266.
7. Хомский Н. *Язык и мышление* / Ноам Хомский. – М. : изд. МГУ, 1972. – 123 с.

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРИРОДА ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ

А.М. КИРИДОН,

докт. іст. наук, проф.,

заслужений діяч науки та техніки України

Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»

(Україна)

Українське суспільство від часу проголошення державної незалежності переживає кардинальні зміни. Увесь цей час доводиться шукати відповіді на низку базових питань:

- як перейти від уламка Радянського Союзу до сучасної європейської держави в умовах слабкої державницької традиції та слабкості політичних еліт;
- як перейти від занепадаючої індустріальної економіки до високотехнологічного постіндустріального укладу в умовах дефіциту ресурсів;
- як органічно поєднати ефективне українське державотворення та поліетнічний та полікультурний характер суспільства;
- як забезпечити європейську інтеграцію в умовах слабкої держави та економічного занепаду тощо [1, с. 112].

На фоні переважання суспільства й держави широким спектром політичних, соціальних і комунікаційних проблем набирає обертів процес декомунізації. Зауважимо, що тривала комунізація в Україні накладалася на ґрунтовні результати попередньої 250-річної русифікації. Після 1917 року в країні ці два процеси відбувалися синхронно, взаємно підтримуючи й посилюючи один одного. «Советське минуле було лиш продовженням російсько-імперського, советська спадщина згубна для України не тим, що вона комуністична (сьогодні це вже мало кого хвилює), а тим, що імперська і сутнісно антиукраїнська, зорієнтована на символічне пригноблення й психологічне поневолення», – зазначає М. Рябчук [2, с. 113].

Декомунізація – система заходів у знаково-символьному просторі, спрямована на знищення маркерів минулої доби, звільнення від впливу та наслідків комуністичної ідеології не лише в громадському побуті, але й усіх сферах життя країни та суспільства. У ширшому контексті йдеться про спроби змінити методом політичної регламентації конвенціональні інтерпретації минулого, увиразненого в знаково-символьному просторі. Декомунізація в Україні – процес позбавлення від наслідків комуністичної ідеології, що розпочався в часи розпаду СРСР та стихійно активізувався під час «ленінопаду» в період Революції Гідності. Декомунізація є символічним проявом політичних змін.

У пропонованій розвідці спробуємо окреслити природу та реперні точки декомунізації; означимо контури осягнення складного процесу перетворень символічного простору.

Нормативно-правова база процесу. За активного лобіювання Інституту національної пам'яті внесено на розгляд, а 31 березня 2015 року на засіданні Кабінету Міністрів України схвалено чотири проекти декомунізаційних законів (для подання у ВР України):

- «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (закон № 314-VIII) [3];
- «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII) [4];
- «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII) [5];
- «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII) [6].

9 квітня 2016 року Верховна Рада України ухвалила одним пакетом відразу чотири закони, що отримали у повсякденному дискурсі умовну назву «декомунізаційних». Відтак було узаконено процес декомунізації в Україні. Однак фактично відразу (квітень-травень 2015 р. – між ухваленням законів Верховною Радою та затвердженням Президентом України) навколо ухвалених законів розгорнулися жваве обговорення та суперечки. Докладну, хоч і далеко не повну бібліографію цього обговорення можна знайти у статті Андреаса Умландта «Сильвестр Сталлоне як боксер» [7]. Серед пізніших публікацій заслуговує на увагу стаття Джоша Коена в американському двотижневику «Foreign Policy» [8] – вкрай тенденційна і поверхова, але санкціонована авторитетом впливового часопису та прихильною реакцією на неї в суспільних мережах з боку низки професійних істориків, що спеціалізуються на country's racist and bloody history («расистській і кривавій історії» України, у термінах згаданого Джоша Коена) [2, с. 106].

Попри розгортання бурхливих дискусій, 15 травня 2015 року закони підписав Президент України П. Порошенко. 20 травня 2015 року закони були опубліковані та набули чинності з 21 травня.

На відміну від попередніх спроб «декомунізації», зроблених свого часу Леонідом Кравчуком (1992), Леонідом Кучмою (2001) та Віктором Ющенком (2007) у формі декретів, котрі вимагали усунення пам'яток тоталітаризму, а проте не передбачали жодних правових механізмів для свого втілення і в цьому сенсі залишалися всього лише «прекраснодухими політичними деклараціями», новий закон покладає чітку відповідальність за його виконання на Кабінет Міністрів та місцеві органи влади і навіть окреслює порядок і терміни реалізації його положень [2, с. 106].

Реалізація процесу. 16 грудня 2015 року Окружний адміністративний суд Києва за позовом Міністерства юстиції України до Комуністичної партії України про заборону її діяльності та за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини заборонив діяльність Комуністичної партії України.

Однак варто зазначити, що фактично процес декомунізації в суспільному житті України розпочався значно раніше. Перша хвиля декомунізації формально

відбулася ще у 1990-х роках. Зокрема, із здобуттям державної незалежності об'єктивно постала потреба декомунізації освіти та виховання. З навчальних програм навчальних закладів були виведені дисципліни, присвячені вивченню основ комуністичної ідеології, історії Комуністичної партії тощо. На підприємствах та у військових частинах були ліквідовані так звані «Ленінські кімнати», прибрані бюсти Леніна та інших комуністичних партійних діячів.

Серед засобів декомунізації – усунення пам'ятників минулої епохи. Одним із перших пам'ятників комуністичному режиму, знесених в Україні, був монумент Великій жовтневій соціалістичній революції в Києві. Знесення відбулось відповідно до рішення Київради у вересні 1991 року.

12 червня 2009 року наказом Президента України Віктора Ющенка в Україні розпочато всезагальний демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення голодоморів і політичних репресій в країні у радянські часи. Однак, із очоленням держави 25 лютого 2010 року Віктором Януковичем та поступовим заміщенням посадових осіб органів влади представниками «Партії регіонів» та «Комуністичної партії», реалізація наказу Президента України від 12 червня 2009 року фактично призупинилася та розпочалася активна популяризація ідеології «Русского мира». Поступово антидемократичні дії В. Януковича спричинили наростання в суспільстві гострого обурення, яке наприкінці 2013 року досягнуло піку та переросло в масовий стихійний антикомуністичний рух за очищення України від символів тоталітарного минулого. Під час Революції Гідності 8 грудня 2013 року в Києві був повалений пам'ятник В. Леніну. Це викликало ланцюгову реакцію – почався «ленінопад», у ході якого масово знищувалися пам'ятники радянським державним діячам та радянська символіка. За перший рік пам'ятники Леніну були демонтовані в усіх підконтрольних Україні обласних центрах, окрім Запоріжжя. Станом на грудень 2014 року з початку року в Україні повалили 504 пам'ятники Леніну [9].

Є кілька складових порушеної проблеми: нормативна база декомунізації й декомунізація як процес. Ухвалений пакет законів про декомунізацію є намаганням змінити політичний ландшафт України як у фізичному аспекті (через руйнацію пам'ятників та перейменування вулиць), так і в інтелектуально-моральному (через відкидання рудиментів радянського світобачення з пам'яті українців). Але, якщо з першим аспектом усе більш-менш зрозуміло, то з переосмисленням спадщини СРСР виникають серйозні проблеми. Без декомунізації свідомості людей новий закон не матиме жодного значення [10]. За підрахунками відомого історика С. Кульчицького, дерадянізація перестане бути актуальною на 2023–2028-й роки [11].

Декомунізація в обох вимірах необхідна хоча б задля того, щоб «відмежувати Україну від панівного російсько-імперського наративу «спільної» історії і вписати її у ширший контекст світових подій, пам'ятей та інтерпретацій як цілком окремого й суверенного історичного суб'єкта» [2, с. 106]. Одним із наслідків і водночас засобів такої реконтекстуалізації має стати очищення українського публічного простору від советсько-комуністичного, а фактично –

колоніального, символізму. Саме про деколонізацію мала б іти насамперед мова у так званих «декомунізаційних законах» – як із огляду на загальний характер советизації в Україні, так і на специфіку сьогодишньої неоголошеної війни з колишньою метрополією. Варто визнати, що закони справді потребують істотного вдосконалення – усунення суперечностей і двозначностей та узгодження всіх положень із нормами міжнародного права, що їх Україна як член Ради Європи зобов'язана дотримуватися.

Дуже чітко і зважено оцінив плюси й мінуси декомунізаційних законів Володимир Кулик. З одного боку, він відзначив розмитість термінології, яка залишає можливість свавільних і суб'єктивних інтерпретацій, потенційно загрозливих для свободи думки і вислову. Він вказав також на сутнісну хибу усіх чотирьох законів – покладене в їхню основу уявлення про можливість і бажаність «єдино правильного погляду на минуле, що його держава може й має прищепити зіпсутим советською пропагандою громадянам» [12]. З іншого боку, на думку М. Рябчука, він відзначив і те головне, що є у законах – намагання України відмежуватися від ідеології та практики тоталітарного режиму, актуалізоване, зокрема, політичними подіями останніх років: «Потреба такого відмежування стала особливо нагальною тепер, коли російська влада, відроджуючи його, зазіхає на саме існування України як незалежної демократичної держави». Саме тому декомунізаційні закони, стверджує Володимир Кулик, «потрібні як символічні маркери державної політики та дороговкази для подальшого розвитку суспільства» [12].

Водночас необхідно враховувати, що у суспільній сфері існує надто багато конфліктних інтересів, надто багато відмінностей. Асиметрія орієнтацій, амбівалентність ціннісних настанов, псевдосинкретизм політичної культури з виразними ознаками регіональних розмежувань, етноконфліктність, розбалансованість міжцерковних відносин, конгломеративний характер партійної системи – все це зрештою не могло не привести не лише до браку механізму самоорганізації, але й до помітного руйнування ціннісних скреп соціуму. Загальна «віктимізація свідомості» паралізувала енергію творення, а тим часом незважена гуманітарна політика привчала населення до мислення в бінарних, конфронтаційних категоріях. Наслідком неминуче стало розірване на частини політичне поле і співіснування – далеко не мирне – діаметрально протилежних ідентифікаційних практик [13, с. 84].

Менталітет українців страждав від багаторічного жорсткого впливу тотальної русифікації і страждає від нього й далі. Згідно з результатами опитування, що його провела соціологічна група «Рейтинг» у вересні 2016 року, 35 % опитаних шкодують про розпад Радянського Союзу 1991 року, водночас половина не шкодує, а 15 % – не визначилися. Динаміка свідчить про те, що кількість опитаних, які шкодують про розпад СРСР, тепер навіть дещо зростає: 35 % цього року порівняно із 33 % у 2014-му та 31 % у 2015 році. Це доводить, що радянськість не покинула незалежну Україну. Вона й тепер активно побутує серед українців, глибоко укорінившись у суспільній свідомості. Навіть тепер, після революційних і воєнних років, після відкриття архівів КГБ, розсекречення жахів

тоталітарної машини, далеко не всі бажають виходити за рамки міфологізованої свідомості тогочасного зразка [10]. Видається, варто дослухатися до міркувань А. Портнова, який зазначив, що обговорення «декомунізаційних» законів ставить перед нами всіма вельми непросте запитання: як поводитися з радянським минулим? Він слушно зауважує, що передусім нам варто повною мірою усвідомити його неоднорідність і суперечливість, що жодною мірою не заперечує злочинного характеру радянського режиму. Також варто замислитися над проблемою про незнання і нерозуміння радянського [14].

У цій ситуації йдеться про необхідність регулювання суспільно-свідомісної сфери за допомогою політики дуже обережно й продумано, тільки в найнеобхідніших речах, на противагу економічній сфері, що потребує політичних рамок регулювання й вирівнювання для самопідтримки її нормальної функціональності в інтересах більшості громадян. І тут варто чітко розуміти різницю між регулюванням і регламентацією, які зумисне або через незнання змішано в різних дебатах про політику дерегуляції, хибно представлено й переплутано – про що обґрунтовано застерігав Мішель Крозьє [15].

У самому слові «декомунізація» особливе лукавство, адже воно означає «усунення силовим методом усього того, що було раніше насаджене силовим методом». Сама по собі ідея відмови від більшовицького спадку, використовуючи більшовицький спадок, – це оксюморон. А способи здійснення декомунізації, як слушно підкреслює Г. Касьянов, надто нагадують комуністичні практики [16]. Все, що починається з префікса «де-», ні легким, ні однозначно справедливим бути не може, – зазначає К. Барабаш. «Де-» завжди означає масований та агресивний злам. Декомунізація, денацифікація, деполітизація, деклерикалізація, деленінізація, деномінація, девальвація – все, що починається на «де-», лишає за бортом величезну кількість людей. Будь-яке «де-» означає більшою чи меншою мірою соціальний злам, чи принаймні надлам [17].

Декомунізація не повинна сприйматися однією частиною суспільства як можливість реваншу, а іншою – як покарання (на жаль, саме в таких дефініціях – злочин і кара – вона нерідко сприймається [18]). Вона має розглядатися комплексно, з відповідним виробленням тактики й стратегії. Емоційна імпульсивність у її проведенні лише на шкоду. Декомунізація суто на емоційному підґрунті не веде до системних, реальних змін, бо вона й не має цього на меті. Для цього їй бракує раціонального складника, який вимальовує стратегічне бачення майбутнього. Мало знати, від чого звільняємося. Треба знати, для чого. Декомунізація має бути не самоціллю, а інструментом [19].

Декомунізація – складова значно глибшого процесу деколонізації. Можна погодитися з думкою М. Рябчука, який зауважує, що декомунізаційні закони належало б прописати чіткіше і послідовніше – саме як закони деколонізаційні. Окрім того, первинну увагу законів прикуто до речей символічних, в той же час – комуністичне залишається в процесах. Водночас «радянськість» не зникає після перейменування вулиць, знесення пам'ятників та демонтажу атрибутів комуністичного правління; очевидно, вона остаточно зникне лише після

декомунізації свідомості. Необхідним є забезпечення належного інформаційного супроводу на виконання законів.

Декомунізація – справа не лише політичних інституцій, але й всього суспільства.

Література

1. Головка В. Російсько-український конфлікт в історичній ретроспективі: структурний аналіз // Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії. Доповіді та матеріали всеукраїнської наукової конференції. 20 листопада 2014 р. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – С. 108-122.
2. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? // Наукові записки ІПіЕНД. – 2016. – Вип. 2 (82). С. 104-117.
3. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті (закон № 314-19) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
4. Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 (закон № 315-VIII) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-VIII>
5. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років (закон № 316-VIII) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-19>
6. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки (закон № 317-VIII) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
7. Умланд А. Сильвестр Сталлоне как боксер: по поводу законов о декоммунизации и (псевдо-)экспертной среде в постсоветской Украине/ // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2015. – №1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss23.html>
8. Cohen J. The Historian Whitewashing Ukraine's Past // Foreign Policy. – 2016. – May 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2016/05/02/the-historian-whitewashing-ukraines-pastvolodymyr-viatrovych/>
9. Декомунізація в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
10. Огороднік О. Причина війни в Україні – ностальгія // Критика. – 2016. – Грудень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/prychyna-viyny-v-ukrayini-nostalhiya>
11. Кульчицький С.: Незалежною в 1991-му стала радянська Україна, і цим усе сказано // Тиждень. – 2016. – 17 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/178684>
12. Кулик В. Про неякісні закони та нечутливих критиків // Критика. – 2015. – Травень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-neyakisni-zakony-ta-nechutlyvykh-krytykiv>
13. Нагорна Л. Ідентифікаційні кризи як стимулятори насильства й свідомісних стереотипів // Регіональна історія України: Зб. наук. ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – Вип.10. – С. 77-100.
14. Портнов А. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyu-identychnist-ta-istorychni-zakony-deshcho-inakshe>

15. Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/>
16. Касьянов Г.: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики // Українська правда. – 2016. – 7 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/05/7/211912/>
17. Барабаш К. Кумири в голубиному посліді. Чому в Росії декомунізація найближчим часом неможлива // Тиждень. – 2016. – 17 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/178637>
18. Осьмак В. Казус Щорса: декомунізація – реванш чи покарання? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2016/07/6/214761/>
19. Грудка О. Наша декомунізація заціклюється на символах, бо її породжують емоції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/nasha-dekomunizatsiya-zatsyklyuietsya-na-symvolakh-bo-yiyi-porodzhuyut-emotsiyi>

УДК 352.075

COOPERAREA TRANSFRONTALIERĂ A COLECTIVITĂȚILOR LOCALE DIN R.MOLDOVA: ÎNTRE OPORTUNITĂȚI ȘI ȘANSE NEREALIZATE

Sergiu Cornea,

Conf.univ., dr.,

*Universitatea de Stat „B.P.Hasdeu” din Cahul
(Republica Moldova)*

There are examined the issues related to cross-border cooperation of local communities in the Republic of Moldova. It is examined the European and national regulatory framework on cross-border cooperation. There are examined the opportunities of local communities' cooperation from the Republic of Moldova within Euroregions. It is, also, elucidated the negative impact of the Counter-Reformation from 2003 on cross-border cooperation.

Цадрул норматив ал кооперării трансфронталіере. La nivel european, cadrul normativ de referință pentru cooperarea transfrontalieră a colectivităților locale este determinat de următoarele documente: *Carta europeană a autonomiei locale, Convenția-cadru europeană asupra cooperării transfrontaliere între colectivitățile sau autoritățile locale*, semnată la Madrid la 21 mai 1980, și *Protocolul adițional al Convenției-cadru europene privind cooperarea transfrontaliera a colectivităților sau autorităților teritoriale* din 9 noiembrie 1995 de la Strasbourg,

Carta europeană a autonomiei locale, potrivit prevederilor art.10, conferă dreptul colectivităților locale, în exercițiul competențelor lor de a coopera în cadrul legii, de a se asocia cu alte colectivități locale pentru realizarea unor sarcini de interes comun. Colectivitățile locale pot, în cadrul condițiilor prevăzute eventual de lege, să coopereze și cu colectivitățile altor state.

Carta mai recomandă statelor semnatare să recunoască colectivităților locale dreptul de asociere pentru protecția și promovarea intereselor lor comune la asociații naționale sau internaționale.

15. Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/>
16. Касьянов Г.: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики // Українська правда. – 2016. – 7 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/05/7/211912/>
17. Барабаш К. Кумири в голубиному посліді. Чому в Росії декомунізація найближчим часом неможлива // Тиждень. – 2016. – 17 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/178637>
18. Осьмак В. Казус Щорса: декомунізація – реванш чи покарання? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2016/07/6/214761/>
19. Грудка О. Наша декомунізація заціклюється на символах, бо її породжують емоції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/nasha-dekomunizatsiya-zatsyklyuietsya-na-symvolakh-bo-yiyi-porodzhuyut-emotsiyi>

УДК 352.075

COOPERAREA TRANSFRONTALIERĂ A COLECTIVITĂȚILOR LOCALE DIN R.MOLDOVA: ÎNTRE OPORTUNITĂȚI ȘI ȘANSE NEREALIZATE

Sergiu Cornea,

Conf.univ., dr.,

*Universitatea de Stat „B.P.Hasdeu” din Cahul
(Republica Moldova)*

There are examined the issues related to cross-border cooperation of local communities in the Republic of Moldova. It is examined the European and national regulatory framework on cross-border cooperation. There are examined the opportunities of local communities' cooperation from the Republic of Moldova within Euroregions. It is, also, elucidated the negative impact of the Counter-Reformation from 2003 on cross-border cooperation.

Цадрул норматив ал кооперării трансфронталіере. La nivel european, cadrul normativ de referință pentru cooperarea transfrontalieră a colectivităților locale este determinat de următoarele documente: *Carta europeană a autonomiei locale, Convenția-cadru europeană asupra cooperării transfrontaliere între colectivitățile sau autoritățile locale*, semnată la Madrid la 21 mai 1980, și *Protocolul adițional al Convenției-cadru europene privind cooperarea transfrontaliera a colectivităților sau autorităților teritoriale* din 9 noiembrie 1995 de la Strasbourg,

Carta europeană a autonomiei locale, potrivit prevederilor art.10, conferă dreptul colectivităților locale, în exercițiul competențelor lor de a coopera în cadrul legii, de a se asocia cu alte colectivități locale pentru realizarea unor sarcini de interes comun. Colectivitățile locale pot, în cadrul condițiilor prevăzute eventual de lege, să coopereze și cu colectivitățile altor state.

Carta mai recomandă statelor semnatare să recunoască colectivităților locale dreptul de asociere pentru protecția și promovarea intereselor lor comune la asociații naționale sau internaționale.

Convenția-cadru Europeană asupra cooperării transfrontaliere a colectivităților sau autorităților locale, a fost ratificată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.596-XIV din 24.09.1999. (În vigoare pentru Republica Moldova din 01 februarie 2001).

Statele semnatare a Convenției se angajează să faciliteze și să promoveze cooperarea transfrontalieră între colectivitățile sau autoritățile teritoriale aflate sub jurisdicția lor.

Potrivit prevederilor art.2, p.1 al Convenției, este considerată ca fiind cooperare transfrontalieră, orice concertare care vizează întărirea și dezvoltarea raporturilor de vecinătate între colectivități sau autorități teritoriale ce depind de două sau mai multe părți contractante, precum și încheierea de acorduri și înțelegeri utile în acest scop. Cooperarea transfrontalieră se va exercita în cadrul competențelor colectivităților sau autorităților teritoriale, astfel cum sunt ele definite de dreptul intern.

În preambulul Convenției sunt menționate domeniile prioritare ale cooperării colectivităților sau autorităților teritoriale frontaliere: dezvoltarea regională, urbană și rurală, protecția mediului înconjurător, ameliorarea infrastructurilor și serviciilor oferite cetățenilor și ajutorul reciproc în caz de calamități.

Protocolul adițional al Convenției-cadru europene privind cooperarea transfrontaliera a colectivităților sau autorităților teritoriale din 9 noiembrie 1995 de la Strasbourg a fost ratificat de Parlament la 27 iunie 2001 și este în vigoare pentru Republica Moldova din 28 septembrie 2001.

Părțile semnatare ale *Protocolului adițional* au reconfirmat respectarea dreptului colectivităților sau autorităților teritoriale aflate sub jurisdicția lor să încheie, în domenii comune de competență, acorduri de cooperare transfrontalieră cu colectivitățile sau autoritățile teritoriale ale altor state, potrivit procedurilor prevăzute de statutele lor, în conformitate cu legislația națională și respectând angajamentele internaționale asumate de partea în cauză. În cadrul acestor acorduri, colectivitățile locale implicate pot crea un organism de cooperare transfrontalieră, cu sau fără personalitate juridică. Acest organism de cooperare transfrontalieră, potrivit prevederilor *Protocolului adițional*, va executa misiunile care îi sunt încredințate de colectivitățile sau autoritățile teritoriale în conformitate cu obiectul său de activitate și în condițiile prevăzute de dreptul național de care acestea aparțin. În acest sens, trebuind să fie respectate următoarele rigori:

a) actele organismului de cooperare transfrontalieră vor fi reglementate de statutul său și de legislația statului în care își are sediul;

b) cu toate acestea, organismul de cooperare transfrontalieră nu va fi întotdeauna împuternicit să ia măsuri de aplicare generală sau susceptibile să afecteze drepturile și libertățile persoanelor;

c) organismul de cooperare transfrontalieră va fi finanțat din bugetele colectivităților sau autorităților teritoriale. Acesta nu va avea competența să decidă prelevări de natură fiscală. Acesta poate, după caz, să facă încasări pentru serviciile furnizate colectivităților sau autorităților teritoriale, utilizatori sau terți;

d) organismul de cooperare transfrontalieră va avea un buget anual estimat și va întocmi un bilanț, care va fi certificat de experți independenți ai colectivităților sau autorităților teritoriale părți la acord (art.4, p.2).

În *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale* semnată la Strasbourg la 01 februarie 1995 și ratificată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1001 din 22 octombrie 1996, se constată că edificarea unei Europe tolerante și unite nu depinde numai de cooperarea dintre state, ci necesită și cooperarea transfrontalieră între autoritățile locale și regionale cu respectarea Constituției și a integrității teritoriale a fiecărui stat.

În statele din Europa Occidentală, capacitatea autorităților publice locale de a desfășura activități externe este reglementată, mai mult sau mai puțin detaliat, de acte normative interne, de nivel legislativ și regulamentar, care rezultă dintr-o îndelungată practică administrativă.

Deși constituțiile nu consacră expres această posibilitate, principiul autonomiei locale, înscris în legile fundamentale ale statelor, este în prezent interpretat de doctrină, dar și de autoritățile publice, ca incluzând în mod obligatoriu dimensiunea supra-frontalieră.

Referitor la Republica Moldova, menționez că activitățile de cooperare transfrontalieră sunt susținute de o serie de acorduri, tratate și protocoale trilaterale și bilaterale încheiate între Republica Moldova, România și Ucraina, precum și de acorduri bilaterale încheiate între autoritățile locale din Republica Moldova, Ucraina și România.

Până în prezent nu există un act normativ național ce ar reglementa, în mod expres relațiile transfrontaliere ale autorităților publice. *Legea privind administrația publică locală* nr. 436-XVI din 28.12.2006 atribuie consiliilor locale dreptul de a decide, în condițiile legii: a) asocierea cu alte autorități ale administrației publice locale, inclusiv din străinătate, pentru realizarea unor lucrări și servicii de interes public, pentru promovarea și protejarea intereselor autorităților administrației publice locale, precum și colaborarea cu agenți economici și asociații obștești din țară și din străinătate în scopul realizării unor acțiuni sau lucrări de interes comun și b) stabilirea de legături de colaborare, cooperare, inclusiv transfrontalieră, și de înfrățire cu localități din străinătate (art.14, pct.2, lit. j,k). Potrivit prevederilor art.19, pct.4 al aceleiași legi, asocierea cu alte consilii, instituții publice din țară sau din străinătate se adoptă cu votul majorității consilierilor aleși.

Și consiliile raionale, conform art.43, pct.1, lit. t, al legii citate pot decide, în condițiile legii, asocierea cu alte autorități ale administrației publice locale, inclusiv cooperarea transfrontalieră, pentru realizarea unor lucrări și servicii de interes public, promovarea și protejarea intereselor autorităților administrației publice locale, precum și colaborarea cu agenți economici și asociații obștești din țară și din străinătate, în scopul realizării unor acțiuni sau lucrări de interes comun.

Un rol important în definirea principiilor și a obiectivelor strategice ale cooperării transfrontaliere a avut *Concepția cooperării transfrontaliere a Republicii Moldova pentru anii 2004-2006, adoptată prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr.1069 din 29.09.2004.*

Concepția a reconfirmat adeziunea la principiile de bază ale cooperării transfrontaliere a localităților/colectivităților de frontieră, elaborate de Asociația Europeană a Regiunilor Frontaliere (AEBR) și însușite de Comisia Europeană. Au fost

stabilite, de asemenea, prioritățile de bază în implementarea cooperării transfrontaliere și criteriile ce trebuie respectate la realizarea obiectivelor și priorităților de bază. Dar, guvernanțele ulterioare nu au mai continuat această modalitate de a stabili priorități pe termen scurt privind cooperarea transfrontalieră.

2. Participarea colectivităților locale din R.Moldova la cooperarea în cadrul euroregiunilor

Un mecanism eficient de colaborare externă a colectivităților locale sunt euroregiunile, care constituie structuri teritoriale create în scopul intensificării cooperării interregionale și transfrontaliere, pentru realizarea unui spațiu coerent de dezvoltare economică, științifică, socială și culturală. Apariția lor este legată de cooperarea intensă transfrontalieră din spațiul vest-european [4, p.69].

Colaborarea în cadrul euroregiunilor constă în crearea legăturilor directe între regiunile și comunitățile aflate de o parte și de alta a frontierelor de stat, în virtutea competențelor autorităților locale, așa cum sunt ele definite în legislația națională.

Modelul de colaborare în cadrul euroregiunilor este susținut de Uniunea Europeană ca un exercițiu de pregătire pentru aderare a țărilor participante și ca un mecanism pentru implementarea unor relații de natură comunitară între regiuni din statele candidate.

În Avizul Comitetului Regiunilor din 06 octombrie 2010 referitor la R.Moldova se menționa că autoritățile locale și regionale din R.Moldova dispun de avantaje competitive în relația cu Uniunea Europeană, față de alte țări membre ale Parteneriatului estic, în virtutea vecinătății directe cu Uniunea, a dimensiunilor teritoriului național care datorită dimensiunilor mici, întreg teritoriul R.Moldova și, respectiv, toate autoritățile locale și regionale sunt eligibile pentru implementarea proiectelor susținute de parteneriate transfrontaliere [1].

După proclamarea independenței, Republica Moldova a depus eforturi considerabile pentru stabilirea relațiilor internaționale, prin aderarea la cele mai importante organisme și organizații politice și economice internaționale, precum și prin semnarea acordurilor bilaterale cu diferite țări. Eforturile de integrare în comunitatea internațională au fost promovate atât la nivel central, cât și la nivel local prin intensificarea cooperării colectivităților locale cu entitățile similare din țările vecine, România și Ucraina.

Evaluarea potențialului socio-economic al euroregiunilor a identificat pentru raioanele implicate oportunități de cooperare transfrontalieră în diverse domenii:

- a. crearea unui spațiu informațional comun privind potențialul economic și oportunitățile de afaceri în cadrul euroregiunilor;
- b. constituirea unor structuri comune privind facilitarea cooperării economice, coordonarea certificării mărfurilor, dezvoltarea piețelor de desfacere a produselor, valorificarea și dezvoltarea potențialului economic existent;
- c. dezvoltarea infrastructurii care să asigure facilitarea trecerii frontierelor și accesul la comunicațiile de transport internațional auto, feroviar, fluvial și maritim;
- d. elaborarea unei strategii comune de dezvoltare a turismului folosind potențialul turistic al euroregiunilor;
- e. dezvoltarea cooperării în domeniul cercetare-dezvoltare, a relațiilor de

colaborare dintre instituțiile de învățământ, inclusiv superioare, intensificarea schimbului de studenți și cadre didactice din euroregiuni;

f. crearea centrelor comune de instruire, recalificare și angajare a forței de muncă, organizarea schimbului de informații în cadrul euroregiunilor;

g. organizarea festivalurilor, expozițiilor, târgurilor culturale și competițiilor sportive regionale;

h. coordonarea programelor de protecție a mediului, realizarea în comun a proiectelor și monitorizarea în comun a factorilor de poluare din regiuni.

Relații de colaborare stabile între regiunile frontaliere ale Republicii Moldova, României și Ucrainei au fost stabilite încă la mijlocul anilor '80, însă ele aveau un caracter mai mult formal. După 1989, odată cu noile realități din Europa, aceste relații s-au intensificat, dar ele erau stopate de lipsa clarității în relațiile externe între state. Prin semnarea tratatului de bază româno-ucrainean la 2 iunie 1997, au fost puse bazele unei cooperări mai strânse între România și Ucraina în diferite domenii, inclusiv în domeniul cooperării transfrontaliere. În conformitate cu art. 8 a Tratatului, părțile se angajau să sprijine cooperarea între unitățile administrativ-teritoriale din regiunile de frontieră. Mai mult decât atât, prin același articol se preconiza crearea Euroregiunilor „Prutul de Sus” și „Dunărea de Jos” la care puteau să participe și colectivități teritoriale locale din Republica Moldova [3].

Inițiativa privind instituționalizarea cooperării transfrontaliere între Republica Moldova, România și Ucraina a fost lansată de Președintele României la începutul anului 1997. Ea a fost materializată puțin mai târziu, în cadrul summit-ului de la Ismail din 3-4 iulie 1997 prin semnarea de către Președinții Republicii Moldova, României și Ucrainei a „Declarației privind cooperarea transfrontalieră” și, la nivel guvernamental, a protocolului de colaborare trilaterală între cele trei țări.

Grație avantajelor economice oferite de cooperarea transfrontalieră, participarea Republicii Moldova în cadrul Euroregiunilor ar trebui să prezinte interes. Colectivitățile locale din România și Ucraina posedă un potențial economic mult mai mare în comparație cu raioanele din Republica Moldova. Totodată, interesul vădit al Republicii Moldova în aprofundarea relațiilor de cooperare transfrontalieră a fost în permanență eclipsat de o pasivitate pronunțată atât la nivel central, cât și la cel local.

Pasivitatea părții moldovenești în lansarea și realizarea activităților de cooperare este cauzată de mai mulți factori. În Republica Moldova nu funcționează o structură guvernamentală care să promoveze politica de cooperare transfrontalieră și să sprijine interesele Euroregiunilor în structurile centrale de stat. Sistemul autorităților publice locale moldovenești constituite după contrareforma din anul 2003 au redus mult capacitatea și așa destul de joasă în promovarea unor politici de cooperare de sine stătător. Participarea părții moldovenești în cadrul Euroregiunilor poartă mai mult un caracter inertial, fiind impulsionată preponderent de relațiile româno-ucrainene. Atât la nivel central cât și la nivel local nu există strategii de integrare regională sau planuri de acțiuni concrete care să valorifice beneficiile cooperării transfrontaliere pentru colectivitățile locale moldovenești de la frontieră. O altă cauză este și insuficiența resurselor financiare de la bugetele locale pentru finanțarea activităților de cooperare, accesul și posibilitățile reduse la sursele financiare externe [2, p.14].

Cu toate că aproximativ 70% din teritoriu și 80% din populația Republicii Moldova participă la activități transfrontaliere în cadrul euroregiunilor, revenirea la raioane care a avut loc urmare a contrareforme din 2003 a periclitat și cooperarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor. Au devenit lipsite de sens acordurile încheiate de autoritățile județene cu parteneri transfrontalieri, deoarece fiecare județ a fost fracționat în 2-5 raioane. Din cauza eterogenității și pluralității subiecților de dialog, s-a făcut dificilă cooperarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor „Dunărea de Jos”, „Siret-Prut-Nistru” și „Prutul Superior”, la care R. Moldova este parte. Dacă până în mai 2003 teritoriul R. Moldova din cadrul Euroregiunii „Siret-Prut-Nistru” cuprindea 5 județe-membre, (Chișinău, Lăpușna, Orhei, Soroca și Ungheni), după 2003 acestea au devenit 18 raioane, ceea ce înseamnă 18 parteneri transfrontalieri cu viziuni diverse asupra opțiunilor și modalităților de cooperare. Teritoriul României, parte componentă la aceeași euroregiune este comparabil cu cel al Republicii Moldova, dar include doar trei județe (Iași, Neamț și Vaslui).

În concluzie, constat că colectivitățile locale din Republica Moldova nu valorifică pe deplin oportunitățile oferite de colaborarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor. Consolidarea colectivităților locale ar constitui o premisă pentru fortificarea potențialului lor și le-ar facilita implicarea în proiecte transfrontaliere cu colectivitățile teritoriale similare din România și Ucraina.

Bibliografie

1. Avizul Comitetului Regiunilor „Punerea în aplicare a Politicii Europene de Vecinătate și, în special, a Inițiativei privind Parteneriatul Estic: modernizarea, reformele și capacitatea administrativă a autorităților locale și regionale din Republica Moldova” din 06.10.2010. www.toad.cor.europa.eu/ViewDoc.aspx?doc=cdr%5ccivex-v%5cdossiers%5ccivex-v-004%5cRO%5cCDR106-2010_FIN_AC_RO.doc&docid=2727547 (accesat 28.03.2015).
2. Roșca P., Galben I., Costache L. Euroregiunile și cooperarea transfrontalieră în țările Uniunii Europene. În: Studii economice, nr. 3-4, 2008.
3. Roșcovan M. Cooperarea transfrontalieră a Republicii Moldova cu România și Ucraina. www.ipp.md/public/files/Publicatii/2003/iulie/Pr~Roscovan.doc (accesat la 20.03.2017).
4. Săgeată R. Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului. București: Top Form, 2006.

УДК 821. 161. 2

ОБРАЗ БОГОРОДИЦІ У ТЕКСТАХ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Т.О. КОРОБКО,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Характерним складником сучасної літературної кон'юктури стало зловживання релігійними образами і персонажами, які часом вводять до творів без належного усвідомлення їхнього автентичного змісту і без визначених художніх функцій. Крім того, частина культурологів з хворобливо загостреним

Cu toate că aproximativ 70% din teritoriu și 80% din populația Republicii Moldova participă la activități transfrontaliere în cadrul euroregiunilor, revenirea la raioane care a avut loc urmare a contrareforme din 2003 a periclitat și cooperarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor. Au devenit lipsite de sens acordurile încheiate de autoritățile județene cu parteneri transfrontalieri, deoarece fiecare județ a fost fracționat în 2-5 raioane. Din cauza eterogenității și pluralității subiecților de dialog, s-a făcut dificilă cooperarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor „Dunărea de Jos”, „Siret-Prut-Nistru” și „Prutul Superior”, la care R. Moldova este parte. Dacă până în mai 2003 teritoriul R. Moldova din cadrul Euroregiunii „Siret-Prut-Nistru” cuprindea 5 județe-membre, (Chișinău, Lăpușna, Orhei, Soroca și Ungheni), după 2003 acestea au devenit 18 raioane, ceea ce înseamnă 18 parteneri transfrontalieri cu viziuni diverse asupra opțiunilor și modalităților de cooperare. Teritoriul României, parte componentă la aceeași euroregiune este comparabil cu cel al Republicii Moldova, dar include doar trei județe (Iași, Neamț și Vaslui).

În concluzie, constat că colectivitățile locale din Republica Moldova nu valorifică pe deplin oportunitățile oferite de colaborarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor. Consolidarea colectivităților locale ar constitui o premisă pentru fortificarea potențialului lor și le-ar facilita implicarea în proiecte transfrontaliere cu colectivitățile teritoriale similare din România și Ucraina.

Bibliografie

1. Avizul Comitetului Regiunilor „Punerea în aplicare a Politicii Europene de Vecinătate și, în special, a Inițiativei privind Parteneriatul Estic: modernizarea, reformele și capacitatea administrativă a autorităților locale și regionale din Republica Moldova” din 06.10.2010. www.toad.cor.europa.eu/ViewDoc.aspx?doc=cdr%5ccivex-v%5cdossiers%5ccivex-v-004%5cRO%5cCDR106-2010_FIN_AC_RO.doc&docid=2727547 (accesat 28.03.2015).
2. Roșca P., Galben I., Costache L. Euroregiunile și cooperarea transfrontalieră în țările Uniunii Europene. În: Studii economice, nr. 3-4, 2008.
3. Roșcovan M. Cooperarea transfrontalieră a Republicii Moldova cu România și Ucraina. www.ipp.md/public/files/Publicatii/2003/iulie/Pr~Roscovan.doc (accesat la 20.03.2017).
4. Săgeată R. Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului. București: Top Form, 2006.

УДК 821. 161. 2

ОБРАЗ БОГОРОДИЦІ У ТЕКСТАХ БАРОКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Т.О. КОРОБКО,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Характерним складником сучасної літературної кон'юктури стало зловживання релігійними образами і персонажами, які часом вводять до творів без належного усвідомлення їхнього автентичного змісту і без визначених художніх функцій. Крім того, частина культурологів з хворобливо загостреним

пуризмом намагається довести штучність і неприродність присутності християнських образів і мотивів в українській культурі.

Після зняття ідеологічних перешкод для розвитку українського літературознавства з'ясувалося, що для вироблення повноцінної об'єктивної картини літературного життя не досить лише заперечити недавні фальсифікації історико-літературного процесу, – необхідно відчуті і відобразити своєрідну динаміку мистецького творення картини світу у її складних зв'язках із християнськими моделями світу, з культурою східного обряду, із богословськими доктринами тощо.

З цього огляду, наукова інтерпретація проблеми стосунків літератури і релігії, а особливо етико-естетичної функції церковних образів і мотивів у колі національної культури різних епох, здається необхідною передумовою для вироблення об'єктивної сучасної концепції історії української літератури. Таким чином, актуальним є нове літературознавче прочитання одного з провідних образів релігійної культури бароко – Богородиці.

Незважаючи на досить ґрунтовний аналіз творів доби бароко на рівні змісту, як історико-літературних явищ, спадщина мистецтва слова вимагає нового прочитання і осмислення нарівні топосів, образів і стилю. Попри широке зацікавлення творами українського бароко вітчизняних і зарубіжних дослідників, поза літературознавчим обігом залишається величезний корпус текстів. Серед них і твори таких видатних літературних діячів доби бароко як збірка проповідей Антонія Радивиловського «Огородок Марії Богородиці», проповіді з «Ключа розуміння» Іонакія Галятовського, збірки оповідань-міраклів «Руно орошенное» Дмитрія Туптала і «Скарбниця потрібна» Іонакія Галятовського, «Успенська драма» та окремі частини з «Житій святих» Дмитрія Ростовського, вірші Іоана Величковського та поема Іоана Максимовича «Богородице Діво», твори Григорія Сковороди, а також невербальні тексти – ікони, картини, гравюри і т. ін. Корпус проаналізованих текстів дозволяє через знакові репрезентанти розглянути проблему специфіки шкіл українського бароко, а точніше однієї з них – києво-чернігівської. Жанровий склад текстів дозволяє зробити спостереження над особливостями функціонування символічного образу у різних жанрах літератури, а відтак, верифікувати відомі спостереження про семіосферу українського бароко на прикладі знакового функціонування символічних образів, залучивши гетерогенний літературний матеріал.

Використання невербальних текстів при вивченні матеріалу дозволить побачити універсальність картини світу часів бароко на Україні, спільність її естетичного підґрунтя. У проекції на матеріал давньої літератури умовно можна виділити два періоди літературознавчого освоєння образу Божої Матері. Перший – кінець XIX – поч. XX ст., другий – кінець XX ст. На зламі століть особливої уваги християнській образності надавали представники філологічної та порівняльно-історичної шкіл. Студії О. Кирпичникова, В. Сахарова, М. Сумцова, О. Веселовського, В. Перетца, І. Огієнка, І. Смирнова мають зазвичай своїм предметом образ Богородиці з оповідань апокрифічного і легендарного характеру та його рецепцію в українському та російському письменствах. Науковці

сучасності – Л. Сазонова, Л. Софронова, М. Овчаренко – опрацьовують його на рівні поодиноких символічних образів і мотивів. Згадані дослідники мають лише спорадичні згадки про символ як засіб формування образу, тоді як поза їх увагою залишається літературознавча інтерпретація символічного змісту образу Богородиці в українській культурі барокової доби.

Специфіка богословсько-догматичного образу Богородиці ідеально відповідає загальнокультурним параметрам бароко як типу культури. Поєднання рис православної і католицької субкультур, сприйняття інтернаціонального образу як національного, унікальне інтегрування трансцендентного і земного, ірраціонального та раціонального, надлюдського і природного гармонійно здійснюється у цьому образі. Перш за все, Божа Мати – боголюдина «за благодаттю», представниця есхатологічного царства Божого, «чесніша від херувимів і незрівнянно славніша від серафимів». За тлумаченням святих отців, зображення Боголюдини за основане саме на зображенні Її Матері. І навпаки – застосування символів до образу Богородиці, святих пов'язане з причетністю їх до Божественної святості Ісуса Христа. Семантика символів Діви Марії у творах українських барокових письменників, як правило, обертається у межах вищевказаної парадигми. Тому для них важливим було ефектно подати віками відому семантику, вдало підібрати образ, поставити інтерпретаційний акцент відповідно до авторських завдань. Особливість українського бароко – у поєднанні богословських концепції і віянь нової епохи, сакрального і риторичного. Як авторитетно зазначає С.С. Аверінцев, «символічна структура – «промовляючи» форма, певне висловлювання і повідомлення про духовну і душевну атмосферу епохи» [1, с.54]. Неспокійний в соціальному плані, антиномічний в духовному, часи бароко примушували винаходити, а частіше віднаходити в минулому, форми адекватної передачі світогляду доби. Тому, очевидно, не випадкове звертання авторів до теорії апофатичного богослів'я Діонісія Ареопагіта, цього «теоретика свідомо невідповідного символу» [1, с.57]. Перш за все, не виявилось в естетиці контрасту між знаком і його значенням.

Одним з головних прийомів смислоактуалізації було введення образу до різного роду бінарних опозицій, причому ці протиставлення декларуються авторами. Наприклад, Іоан Максимович пише: «Всемогутій Бог во всемь двоє расположи, Едно зь другим противно, так везде возложи» [2, с.12]. Стосунки у системі християнського космосу і місце в ньому Діви Марії Антоній Радивилівський показує комплексом образів, співвідношення між якими аналогічні співвідношенням у небесній ієрархії. У «Слові на Успіня Пресвятої Владичиці нашої Богородиці» Ісус Христос називається сонцем, Діва Марія – місяцем, інші святі зірками. Цей приклад яскраво демонструє систему членування світу і всього, що в ньому існує. Ключ до прочитання ситуації дав сам автор, використавши вислів з «Першого послання апостола Павла до коринтян». Демонстрація відношень між образами відбувається за допомогою дуальних протиставлень (сонце – місяць, місяць – зорі), що доповнюють одне одного. Семантичну опозицію «Єва – Марія», що виступає поодиноким випадком опозиції

«гріхопадіння – спасіння», Іоан Максимович вводить за допомогою барокового прийому прямого – зворотного читання слова «АВЕ» у розділі «Радуйся».

Дзеркальне співвідношення слова і його відображення стало моделю текстового існування образів: там, де Марія має плюс, Єва має мінус. Ці два образи набувають протилежних значень, і паралелізм старозаповітного гріхопадіння і ново заповітного боговтілення, що стало початком спасіння, стає організатором семантичного поля і у барокових творах. Марія стає новою Євою за протилежністю. Отже, використавши модель дзеркала у якості засобу створення симетрії, Іоан Максимович рокує місце Богородиці у справі спасіння через семіотичну опозицію «Ева – Марія», диференціальні ознаки якої стали характеротворчими для обох образів.

У творчості Григорія Сковороди зустрічаємо образ Діви Марії, вплетений в загальну тканину філософії українського Сократа. Звернення до архаїчного літературного засобу стилістичної симетрії дозволяє побачити у поетичній формі за декларування філософського узагальнення: «Приносить радість праматерь Єва, Радуйся Сво! Радуйся, Дьво» [3, с.57].

Відповідно до особливості поетичного засобу – другий член симетрії говорить про те ж, що й перший, але іншими словами та іншими образами – образ Діви Марії, як майбутньої матері Спасителя, і Єви, як типової представниці людства, прирівнюються. Адресатом слів благовісника стає кожна жінка, але за певних умов. Таке прирівнювання ні в якому разі не применшує ролі Божої Матері, а малює духовно-філософську перспективу для людства.

Повертаючись до розділу «Радуйся» книги Іоана Максимовича, не можна не помітити, що деякі образи в системі бінарних опозицій виступають у різних парах з подібним значенням. З вищезазначеного зрозуміло, що Марія послідовно прирівнюється до Єви, але незабаром, беручи за основу другорядну характеристику образу Адама, автор зближає його та Діви Марії.

Зближення образів Діви Марії та Адама не випадкове. Дівственна земля, з якої був створений Адам Богом, та чистота і непорочність Богородиці дозволили автору, звернувшись до духовного досвіду церкви, знайти свою паралель. Уперше до цього в християнській традиції підійшов Іриней, який факт творення першої людини параболічно витлумачив походження Христа діви.

Відношення образу до людей характеризується суб'єкт-об'єктною формулою, де суб'єкт дії – Богородиця, об'єкт – людина. Сфера впливу образу Божої Матері на людину фактично не обмежена. Це – духовне і тілесне здоров'я, життя і смерть, захист від природних і політичних катаклізмів, заснування монастирів, відновлення зруйнованих святинь. При цьому образ присутній або зримо через з'явлення, або за посередництвом ікони. На прагматичному рівні особливо яскраво проглядається гармонійна єдність опозиції «інтернаціональне – національне». В українській літературі другої половини XVII – поч. XVIII століття загально церковний образ виступає як національна святиня. Богородиця тут не тільки захисниця людства, а й оборонця України. У проповідях, поемі, віршах, драмі стиль Святого Письма виконує роль не тільки гносеологічної моделі відносно образу, а й виступає носієм морального напучування людей.

Література

1. Аверинцев С.С. Заметки к будущей классификации типов символа. – М.: Наука, 1983. – 300 с.
2. Іоанн Максимович. Богородице Дево. – Чернігов, 1707.
3. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 267 с.
4. Успенский Л. Богословие иконы Православной церкви. – Париж, 1989. – 45 с.

УДК 821.161.2'276.6:656.61

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Н.Н. КОРНОДУДОВА,

ст. викладач,

М.А. БАРАНОВА,

ст. викладач,

В.Г. ГНОТ,

ст. викладач,

*Національний університет «Одеська морська академія»
(Україна)*

Об'єктом дослідження стала сучасна українська морська термінологія, яка була відібрана із матеріалів морських Національних стандартів України [1; 2; 3], а також цілеспрямованим добром українських морських термінів із Великого тлумачного словника сучасної української мови [4], Українсько-російського словника наукової термінології [5], Словника-довідника українського літературного слововживання [6].

Новизна роботи полягає в тому, що вперше на матеріалі Національних стандартів України, сучасних словників і довідників української мови досліджено такі негативні явища, як багатозначність, синонімія, паронімія; звернено увагу на типові хиби, що пов'язані з функціонуванням багатослівних термінів; зауважено також на значенні точної і чіткої дефініції при розкритті семантики термінів.

Мета пропонованої статті – обґрунтування причин, через які виникають певні проблеми у процесі використання української морської термінології. Це й спонукало до розв'язування завдань, зокрема таких, як багатозначність, паронімія, синонімія, багатослів'я в термінах, точність і чіткість дефініції.

Отже, розглянемо одну з проблем, що пов'язана з *багатозначністю термінів* і часто призводить до плутанини в поняттях. Так, є терміни, що набувають неоднозначності навіть у межах якоїсь однієї дисципліни, причому кожен з таких термінів може мати два чи більше понять:

Бухта – 1). Невелика глибока затока; 2). Складений кружалом канат, трос.

Брандвахта – 1). Вартове судно на рейді або в порту; 2). Допоміжне судно землечерпального каравану.

Значну частину української морської термінології становлять і *багатослівні терміни*, що відбивають складні поняття технічної науки:

Література

1. Аверинцев С.С. Заметки к будущей классификации типов символа. – М.: Наука, 1983. – 300 с.
2. Іоанн Максимович. Богородице Дево. – Чернігов, 1707.
3. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 267 с.
4. Успенский Л. Богословие иконы Православной церкви. – Париж, 1989. – 45 с.

УДК 821.161.2'276.6:656.61

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Н.Н. КОРНОДУДОВА,

ст. викладач,

М.А. БАРАНОВА,

ст. викладач,

В.Г. ГНОТ,

ст. викладач,

*Національний університет «Одеська морська академія»
(Україна)*

Об'єктом дослідження стала сучасна українська морська термінологія, яка була відібрана із матеріалів морських Національних стандартів України [1; 2; 3], а також цілеспрямованим добром українських морських термінів із Великого тлумачного словника сучасної української мови [4], Українсько-російського словника наукової термінології [5], Словника-довідника українського літературного слововживання [6].

Новизна роботи полягає в тому, що вперше на матеріалі Національних стандартів України, сучасних словників і довідників української мови досліджено такі негативні явища, як багатозначність, синонімія, паронімія; звернено увагу на типові хиби, що пов'язані з функціонуванням багатослівних термінів; зауважено також на значенні точної і чіткої дефініції при розкритті семантики термінів.

Мета пропонованої статті – обґрунтування причин, через які виникають певні проблеми у процесі використання української морської термінології. Це й спонукало до розв'язування завдань, зокрема таких, як багатозначність, паронімія, синонімія, багатослів'я в термінах, точність і чіткість дефініції.

Отже, розглянемо одну з проблем, що пов'язана з *багатозначністю термінів* і часто призводить до плутанини в поняттях. Так, є терміни, що набувають неоднозначності навіть у межах якоїсь однієї дисципліни, причому кожен з таких термінів може мати два чи більше понять:

Бухта – 1). Невелика глибока затока; 2). Складений кружалом канат, трос.

Брандвахта – 1). Вартове судно на рейді або в порту; 2). Допоміжне судно землечерпального каравану.

Значну частину української морської термінології становлять і *багатослівні терміни*, що відбивають складні поняття технічної науки:

похибка місця судна середня квадратична; система автоматизована ідентифікаційна; промір з інструментальною оцінкою рельєфу дна тощо. Терміни такого плану, звичайно, чітко відображують у своєму функціонуванні найбільшу кількість ознак поняття – з цього погляду вони зручні, але при тому вони – задовгі розміром і незграбні за конструкцією. Це часто призводить до того, що паралельно з багатослівними термінами набувають широкого вжитку їхні скорочені варіанти: засоби навігаційного облаштування морів обслуговувані – ЗНО; загальне бокове зміщення судна – ЗБС; навігаційна електронна карта – НЕК; засоби навігаційного облаштування морів радіотехнічні – ЗНО радіотехнічні; РТ ЗНО [2].

Як бачимо, порівняння випадає на користь скорочення, оскільки побудова короткого варіанту терміна – це «найкращий шлях до створення більш економічного за своєю структурою терміна» [7, с.13].

Проблемою в науково-технічній термінології може бути і *синонімія*. Зокрема, в науковій літературі можна знайти визначення несправжньої (фіктивної) синонімії, коли «загальний зміст сприяє підмінюванню одного терміна іншим» [6, с.246]. Наприклад, *лаг* називають *судновим вимірювачем швидкості судна; комплекс навігаційний судновий – комплексом штурманським; лаг гідродинамічний – лагом гідравлічним* [1].

Між цими термінами є лише певна подібність, можлива також наявність певної – досить широкої – категорії, до складу якої вони входять. Але використання таких несправжніх, фальшивих синонімів криє в собі серйозну небезпеку, призводячи до неточного або навіть неправильного розуміння тексту. Щоб уникнути цього, «треба внормувати термінологію нагромаджену, визначити межі галузевих терміносистем, уточнити значення кожного терміна, «відсіяти синонімію, щоб користувачі розуміли один одного з «півтерміна» [8, с.72].

Особливу увагу в морських Національних стандартах України зосереджено на недозволенних до загального вжитку синонімах – їх подано з позначкою Нд.: *навігаційний інструмент – морехідний інструмент (Нд); навігаційний інструмент – штурманський інструмент (Нд).*

Велике значення має і правильна *дефініція терміна*. Автор одного з підручників звертає увагу, що «нечіткість формулювання, його розпливчастість знаходить відбиття навіть у самих термінах, що застосовуються у визначенні договору морського перевезення вантажу: «перевізник» і «фрахтівник», «відправник» і «фрахтувальник» і, нарешті, «договір перевезення» і «договір фрахтування» [9, с.134-135]. Не минає автор своєю увагою і дефініцій згаданих термінів, що функціонують у ст. 133 КТМ України, але не відтворюють правильної семантики, бо «норма-дефініція, що міститься в ст.133 КТМ України, не залишає для цього будь-яких можливостей» [9, с.135].

З огляду на сказане вище погоджуємося з думкою В.В.Виноградова, який підкреслював, що «в цьому колі наукових досліджень співдружність мовознавців і спеціалістів – фахівців у тій чи іншій сфері наукового знання – є особливо потрібною» [10, с. 7].

Функціонування *паронімів* у морській українській термінології обумовлено розвитком української мови, але звукова подібність паронімів може призвести до гетерофемії (помилкового вживання одного слова замість іншого), внаслідок чого змінюється семантика морського терміна. Наприклад:

рятівнік (той, хто врятував або рятує когось, щось) – *рятувальник* (той, хто професійно займається рятуванням когось, чогось);

буксирувати (тягти за собою або штовхати судно) – *буксувати* (обертатися, ковзаючи на місці (про колеса);

річковий (прикм. від річка) – *річний* (прикм. від рік);

водневий (який стосується Гідрогену (водню) – *водний* (який стосується водної маси, а також використання води з певною метою, для певних галузей господарства) тощо [6].

Отже, сьогодні в Україні стандартизація термінології стала державною справою. Зокрема, на замовлення Державного департаменту морського і річкового флоту Міністерства транспорту України опрацьовано Національні стандарти України з морської термінології. І щоб уникнути проблем, що пов'язані з використанням української морської термінології, треба звертатися до словників, довідників, стандартів.

Література

1. Морська навігація. Терміни та визначення понять : ДСТУ 4509: 2005. – [Чинний від 2008 – 04 – 01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – 31 с. – (Національні стандарти України).
2. Морська навігація та навігаційне обладнання суден. Умовні позначення і скорочення: ДСТУ 4386: 2005. – [Чинний від 2005 – 14 – 11]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 70 с. – (Національні стандарти України).
3. Обладнання навігаційне суднове. Терміни та визначення: ДСТУ 4475: 2005. – [Чинний від 2005 – 25 – 11]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 29 с. – (Національні стандарти України).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. – голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
5. Українсько-російський словник наукової термінології [ред. Л.О. Симоненко]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
6. Українське літературне слововживання: словник-довідник / Авт.-уклад. С.І. Головащук. – К.: Вища школа, 1995. – 319 с.
7. Русинова Л.Н. Краткий вариант термина в кибернетической интерпретации (на материале юридической терминологии) // Термины и их функционирование: Межвуз. тематич. сб. науч. тр. / Под ред. О.В. Широковой. – Горький: Горьк. гос. ун-т, 1987. – 100 с.
8. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія: Історія і сьогодення / Г. Наконечна. – Львів: Кальварія, 1999. – 110 с.
9. Шемякін О.М. Міжнародне приватне морське право / О. М. Шемякін. – Одеса: ЛАТСТАР, 2000. – 292 с.
10. Виноградов В.В. Вступительное слово (Материалы Всесоюзного терминологического совещания) // Вопросы терминологии / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 232 с.

ВООРУЖЕННЫЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ХАРАКТЕРА НА ХЕРСОНЩИНЕ В 1919 г.

Ю.В. КОТЛЯР,

докт. ист. наук., проф.,

*Черноморский государственный университет имени Петра Могилы
(Украина)*

Религиозный вопрос в контексте повстанческой борьбы является одной из малоизученных проблем, которой советская историография не уделяла должного внимания. Среди современных публикаций, где религиозный вопрос рассматривается наряду с другими вопросами, связанными с политикой большевистского режима, следует отметить работы В. Еленского, Б. Зальмона, В. Силантьева [2; 3; 13]. Однако роль религиозного фактора в организации восстаний рассматривается намного меньше, особенно это касается южноукраинского региона. Поэтому в статье мы рассмотрим религиозные выступления, которые происходили на Херсонщине в 1919 г. и имели свою особую специфику.

Антагонизм в отношениях церкви и большевиков усилился после принятия в декабре 1917 г. – январе 1918 г. Советом Народных Комиссаров ряда декретов, непосредственно затрагивающих религиозные интересы. В изданном в декабре 1917 г. «Положении о земельных комитетах» шла речь и о церковных и монастырских землях. Согласно указанного декрета осуществлялась секуляризация церковного земельного имущества. Не стоит забывать, что православная церковь в Украине имела значительное имущество, к которому нужно добавить земельные наделы монастырей, в размере 840000 десятин [14, с. 216]. В постановлении комиссариата по народному просвещению от 11 декабря 1917 г. в декретной форме осуществлялась передача дел воспитания и образования из духовного ведомства в ведомство названного комиссариата. Основным документом был декрет «Об отделении церкви от государства и школы от церкви», принятый 23 января 1918 г. Религия объявлялась частным делом граждан. В связи с этим прекращались всякие государственные ассигнования на нужды церкви, запрещались подобные ассигнования и местным государственным учреждениям. Обязанности по содержанию зданий церквей, молитвенных домов и священнослужителей перекладывались на верующих [10].

Для украинского села всегда важным был религиозный вопрос, который наряду с аграрным, военным и национальным не решила большевистская власть. Первая Конституция РСФСР 1918 г. в §13 определила такое отношение к церкви: «В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы совести церковь отделяется от государства и школа от церкви, а свобода религиозной и антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами» [6].

В Конституции УССР 1919 г. религиозный вопрос имел более широкую трактовку. §23 звучал так: «В соответствии с этим общим положением, в видах

обеспечения за трудящимися действительной свободы совести, а также пресечения возможности использовать религию и церковь в интересах сохранения классового строя, церковь отделяется от государства, и за всеми гражданами признается право пропаганды религиозных учений, не преследующих никаких социальных и политических целей, а также антирелигиозных учений, по духу своему не противоречащих коммунистическому мировоззрению» [7].

Кроме того, §21 содержал следующую запись: «Не избирают и не могут быть избранными следующие лица: г) монахи и духовные служители церквей и религиозных культов» [7].

В Украине не проводилось то количество противоцерковных мероприятий, которые уже к тому были проведены в Российской Федерации. Украинская революция, массовые крестьянские восстания не дали возможности власти большевиков закрепиться на территории Украины, поэтому главным источником противодействия церковной политике была противорелигиозная пропаганда. Печатали ее преимущественно на русском языке. Одним из средств такой пропаганды было публичное богохульство и насмешки над церковными святынями. Однако, подобная практика не нашла широкого применения на Херсонщине.

Провозглашение в советской Украине отделения церкви от государства имело формальный характер. Данный принцип постоянно нарушался советскими и партийными органами. Православная церковь на территории Украины уже с 1918г. испытывала преследования со стороны большевиков и Красной армии. Среди жертв террора, волна которого уже поднималась, был и митрополит Киевский и Галицкий Владимир. 25 января 1918 г. его вывели из Киево-Печерской Лавры через Всехсвятские ворота и зверски убили между валов Старой Печерской крепости [5]. Епископам Евлогию и Антонию удалось убежать [3, с. 121].

С 1919 г. началось разрушение храмов, репрессии и убийства священнослужителей. При этом смешивались религиозные гонения и борьба с украинским крестьянством. Истинное отношение к религиозному вопросу высказал В. Ленин 19 марта 1922 г. в письме к В. Молотову для членов Политбюро ЦК РКП(б): «Я прихожу к безусловному выводу, что мы должны именно теперь дать самое решительное и беспощадное сражение черносотенному духовенству и подавить его сопротивление с такой жестокостью, чтобы они не забыли этого в течение нескольких десятилетий ... Самого патриарха Тихона, я думаю, целесообразно нам не трогать, хотя он, несомненно, стоит во главе всего этого мятежа рабовладельцев ... Изъятие ценностей, в особенности, самых богатых лавр, монастырей и церквей, должно быть проведено с беспощадной решительностью, безусловно, ни перед чем, не останавливаясь и в самый кратчайший срок. Чем большее число представителей реакционного духовенства и реакционной буржуазии удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше. Надо именно теперь проучить эту публику так, чтобы на несколько десятков лет, ни о каком сопротивлении они не смели, и думать ...» [8, с. 191-193].

Таким образом, отделение церкви от государства, лишение религиозных деятелей гражданских прав, а также изъятие у них земли, террор и репрессии – сделало служителей культа врагами большевистской власти. Поэтому еще одна влиятельная часть населения начала вооруженную борьбу с большевиками.

В 1919 г. взаимоотношения религиозных повстанческих центров и крестьянства Херсонщины носили противоречивый характер. Они выступали и как союзники, и как непримиримые враги. Отдельные религиозные повстанческие отряды чаще всего возникали на базе монастырей, которые больше всего страдали от грабителей.

Так активные военные действия велись в районе Корсунского Богородичного женского монастыря и Свято-Григорьевского Бизюкова мужского монастыря на Херсонщине [1, л. 14]. Корсунский монастырь играл важную роль в создании Каховского военного плацдарма и не раз выполнял функции форпоста для различных враждующих сторон и в особенности повстанцев.

1 января 1919 г. у стен Бизюкова монастыря произошел бой между войсками атамана Григорьева и деникинской Добровольческой армией. А вскоре монастырь стал объектом нападения различных партизанских отрядов.

10 февраля 1919 г., потерпев неудачу в стычках с колонистами Старошведской волости, краснормейский отряд Ивденко (григорьевцы, которые на то время перешли на сторону большевиков) продвинулся к Бизюкову монастырю, где надеялся отдохнуть после двухдневного зимнего перехода. Архимандрит встретил «гостей» и угостил обедом с вином. Пополнив запасы и передохнув в стенах обители, Ивденко выстроил отряд в колонну и стал спускаться по косогору к Днепру. Внезапно со стороны монастыря послышались ружейные залпы и пулеметные очереди. Ивденко был убит, а одному из его заместителей Павловскому удалось увести отряд в плавни, а затем – на левый берег Днепра [12].

До недавнего времени считалось, что красноармейский отряд уничтожила самооборона Бизюкова монастыря. И, действительно, ее роль нельзя сбрасывать со счетов. Однако небольшая заметка в херсонской газете «Родной край» несколько меняет общее представление о событиях того времени: «Берислав 12 февраля: 10 февраля в два часа дня моя сотня под командованием офицера Нечитайло разбила засевшую в Григорие-Бизюковом монастыре и производившую грабежи банду в 200 человек с главарями Ивденко и Дорошенко. Ивденко и 10 бандитов ликвидированы моими казаками. Дорошенко и другие арестованы. У меня 1 ранен. Забрано 2 пулемета, 10 лошадей, 2 орудия, 11 зарядных ящиков, 13 винтовок. Комендант Бериславского и Нововоронцовского районов Херсонщины Осауленко» [11].

Таким образом, местная украинская власть, удерживающаяся в Херсонском уезде, после перехода атамана Григорьева на сторону красных, нашла возможность помочь самообороне Свято-Григорьевского Бизюкова монастыря, спасти обитель от разграбления.

Однако передышка была не долгой. По имеющейся информации, Бизюков монастырь был захвачен 12 февраля крестьянским партизанским отрядом [4, с. 180].

По нашему мнению, захват произошел несколько позднее, во время так называемого «похода мести» атамана Павловского зимой 1919-1920 гг. Отряд Павловского провел рейд: Большая Лепетиха – Каховка – Берислав – Бизюков монастырь – Аскания Нова. В результате, были обезоружены или уничтожены отряды полковника П.Шохина, «кулацкая самооборона» Старошведской волости, белогвардейская группа «Спасение Родины» и отряд Бизюкова монастыря [1, л. 14-15]. Часть монахов спаслась бегством, однако многие из братии приняли мученическую смерть (были порублены шашками или утоплены в проруби) [12].

Кроме открытых вооруженных противостояний происходили и стихийные религиозные выступления. Так, 10 июня 1919 г. в Херсоне зафиксированы религиозные волнения, поводом для которых послужила попытка арестовать дьякона Свято-Николаевской Забалковской церкви [9].

Таким образом, восстания религиозного характера против большевиков носили двойственный характер. С одной стороны – это создание собственных отрядов самообороны, а также организация и руководство крестьянскими выступлениями.

Литература

1. Державний архів Херсонської області, ф.р.3264, оп.1, спр.32. Воспоминания Болдырева Л. З., 30 арк.
2. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990) / В. Єленський. – К., 1991. – 72 с.
3. Зальмон Б. Православ'я в Україні (1917-1938) / Б. Зальмон // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 120-130.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область / гол. ред. О. Е. Касьяненко. – К.: УРЕ АН УРСР, 1972. – 687 с.
5. Кабанец Е. П. За что убили митрополита Владимира / Е. П. Кабанец // Еженедельник 2000. – 2013. – 8-14 февраля.
6. Конституция РСФСР 1918 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dslov.ru/txt/t2.htm>, доступ від 08.07.2016.
7. Конституция Украинской ССР 1919 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://усср.рф/konstitutsiya-ussr/3>, доступ від 08.07.2016.
8. Ленин В. И. Письмо В. М. Молотову для членов Политбюро ЦК РКП (б) 19 марта 1922 года / В. И. Ленин // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 4. – С. 191-193.
9. Новая Заря. – 1919. – 13 июня.
10. Отношение к церкви в период революции 1917 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.protown.ru/information/hide/5862.html>, доступ від 08.07.2016.
11. Родной край. – 1919. – 13 февраля.
12. Свято-Григорьевский Бизюков мужской монастырь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.shukach.com/ru/node/1510>, доступ від 08.07.2016.
13. Силантьев В. Большевики и Православная церковь в Украине в 20-е гг. / В. Силантьев. – Х.: Харьковский государственный политехнический университет, 1998. – 232 с.
14. Стахів М. Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії Советської Росії / М. Стахів. – Тернопіль, 1993. – Кн. 2. – 248 с.

СТАНОВЛЕННЯ ГІДРОАВІАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Т.Є. КУРЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

На зорі повітроплавання літальні апарати називались не літаками, а «повітряними човнами». Дуже символічна назва, адже вона поєднувала відразу дві стихії: повітряний простір та водну поверхню. Де б не конструювались вітчизняні гідроаероплани, випробування і початкову експлуатацію вони проходили на Чорному морі.

Від початку створення в Одесі аероклубу (24.03.1908), до речі першого аероклубу в Російській імперії, вітчизняні авіатори вже почали шукати шляхів використання водної поверхні для посадки і підйому літальних апаратів [1, с. 61]. Крім експлуатації літаків іноземного виробництва, вітчизняні авіатори почали створювати власні літальні апарати. На початку 1909-1912 рр. авіаклуби вже мали понад 20 типів літаків власної конструкції, таких як біплан Ворушилло, моноплан Суходольського, літак конструкції Гречишкіна, моноплан Нестерова та багато інших [2, с. 45]. У 1912 р. відомий одеський авіатор С. І. Уточкін замовив на заводі Щетиніна поплавки до свого літака «Фарман-4» для того щоб провести випробування літака на воді. На літак встановили 3 поплавки: два головних і один на хвіст літака. Під час випробувань на воді літак нормально тримався на поверхні. Льотчик рулив на воді, але спроба піднятися у повітря з води не вдалася. С. І. Уточкін зазнав аварії, зіткнувшись із човном, що рухався йому назустріч. Авіатори В. П. Невдачин та В. М. Хіоні також здійснили спробу модифікувати літак «Фарман - 4» та встановити на ньому поплавки. Ця спроба була більш вдалою. Із демонстраційною метою літак було декоровано дрібними електричними лампочками і в кінці 1913 р. В. М. Хіоні та О. В. Шиуков неодноразово здійснювали на ньому ефектні нічні польоти над Одесою і сідали на воду. [3, с. 46].

Спроби налагодити використання гідролітаків на флоті робили також військові авіатори. Двадцять четвертого листопада 1910 р. відбулось відкриття авіашколи в місті Севастополь. Вона невдовзі перейшла під підпорядкування військового відомства і стала називатись Севастопольською офіцерською авіашколою. Школа отримала хорошу матеріальну базу, ремонтні майстерні, кадри і мала на меті пристосувати молоду авіацію до потреб військово-морського флоту. В 1911 р. морські офіцери В. Н. Кедрін та С. Ф. Дорожинський зробили спробу пристосувати один із навчальних літаків «Антуанет», на якому проходили навчання курсанти школи, для здійснення підйому літака з поверхні моря. Вони встановили 3 поплавки власної конструкції на літак, але через дефекти конструкції та недостатню потужність мотора, їм не вдалося відірватися від поверхні води [4, с. 68]. Проте льотчики не відмовились від своїх спроб. Невдовзі

вони відвідали Францію, де вивчили передовий досвід використання гідроавіації на флоті та замовили для своєї школи літак «Буазен-Канар». С.Ф. Дорожинський особисто прослідкував за ходом побудови літака і навчився на ньому літати. В травні 1912 р. в Севастополь надійшли перші закуплені у Франції гідролітаки, з яких почалось формування морської авіації Чорноморського флоту.

В цьому ж році військові авіатори здійснили тренування по підйому гідролітака «Кертис» на палубу військового корабля і спуску його на воду. Випробування, здійснені лейтенантом Г.А. Фріде, були настільки вдалим, що дозволили розгорнути роботи щодо переобладнання транспортного судна «Днепр», крейсера «Кагул» та яхти «Алмаз» для спуску та підйому з води військових гідролітаків, а також розміщення їх на палубах суден. Пізніше під ці ж потреби були переобладнані судна «Александр І» та «Николай І», що могли одночасно розмістити на палубі по 6-8 гідропланів. На початок Першої світової війни в Севастополі базувалось 8 гідропланів іноземного виробництва – французькі «ФБА» та «Фармани», а також американські «Кертиси – Ф та М» [5, с. 68].

Різними аспектами проблеми використання гідроавіації у військових цілях та експлуатації гідролітаків у передвоєнний період та в роки Першої світової війни цікавились: А.Є. Жуков, Л.М. Мацієвич, К.К. Арцеулов, В. В. Дибовський, П.М. Нестеров та ін. Так Лев Макарович Мацієвич був першим хто висловив і обґрунтував ідею створення авіаційних «гідрокрейсерів», почав розробляти власну конструкцію гідролітака, яка б забезпечувала безпеку льотчика при посадці на воду, почав писати книгу присвячену ролі авіації у війні на морі, але передчасна загибель його в 1910 р. не дала реалізуватись усім планам.

У роки Першої світової війни на гідролітаках військові льотчики здійснювали патрулювання мінних полів, проводили авіарозвідку, коригували проведення обстрілів ворожих кораблів та наземних позицій. Бойові дії виявили і певні проблеми військової гідроавіації: літаки важко сідали на воду в умовах хвиль, легко уражались на суднах, що мали дуже тихий хід і повну відсутність захисту. Саме тому відомий конструктор Д.П. Григорович спеціально розробив для флоту ряд гідролітаків – М-4 та М-5, які були запущені в серійне виробництво (до 1923 р.) і майже повністю витіснили іноземну техніку. Свою конструкцію гідролітака також розробив відомий вітчизняний авіаконструктор В.М. Хіоні. Він установив поплавки на літак «Анадва» із двома моторами і 11 серпня 1917 р. провів випробування. На жаль, воно було невдалим. Літак не зміг сісти на воду, загинув один із членів екіпажу. Вже після закінчення громадянської війни В.М. Хіоні відновив літак і домогся вдалих результатів [6, с.71, 81].

На жаль, у роки Першої світової та громадянської війн більшість гідролітаків було знищено, а авіатранспорт затоплено. В країні припинило існування 14 авіаційних, 8 гідроавіаційних та 14 повітроплавальних загонів, усі авіадивізії, особистий склад військово-повітряних сил республіки зменшився в 2,5разів, офіцерів було звільнено в запас [7, с. 101].

Червона Армія також використовувала гідроавіацію, хоча гідролітаків у складі авіаційних частин було обмаль. Увесь авіаційний парк більшовиків

складався із техніки, що дісталась у спадок від царської армії або захоплених як військові трофеї у противників під час бойових дій. На обліку червоної армії всього перебувало 300 літаків різних типів, дуже зношених, кожен літальний апарат доводилось ремонтувати під час громадянської війни по 6-7 разів, ремонтна база була зруйнована [8, с. 98.].

Радянська влада, встановивши в ході громадянської війни контроль над узбережжям Чорного та Азовського морів відчула гостру потребу у гідроавіації. З переміщенням бойових дій на південь України, коли армія Врангеля накопичилась у Криму, керівництву Червоної Армії довелося практично з нуля створювати підрозділи морської авіації. Організацію частин морської авіації на узбережжі Чорного та Азовського морів та керівництво їх діяльністю було доручено військово-морському льотчику М.М. Сергєєву. Північно-західний район Чорного моря було розбито на 3 оборонних ділянки: Херсонську, Очаківську та Одеську. На початок літа 1920 р. у Херсон прибуло два гідрозагони – Туркестанський та Дніпровський, якими керували морські льотчики Б. В. Глаголев та В.М. Філіппов. У цих підрозділах нараховувалось 4 діючих гідролітаків М-9 конструкції Д.П. Григоровича. Загін Б.В. Глаголева було переведено до Очакова, а загін В.М. Філіппова перебазовано в Миколаїв. Невдовзі цей загін був підсилений ще 5-ма гідролітаками М-9 та М-20. Обидва загони здійснювали морську розвідку, бомбардування супротивника, з повітря охороняли міста.

В район Одеси було перебазовано 2-й гідрозагін під командуванням морського льотчика П.Г. Єременко. На загін покладалось завдання ведення повітряної розвідки від Одеси до кордону з Румунією.

В кінці липня 1920 р. на Південно-Західний фронт було переведено Волзько-Каспійську повітряну бригаду у складі якої було два дивізіони, що мали невеликі гідрозагони. Перший авіадивізіон був відправлений на Азовське море для організації протидії в районах Маріуполя та Таганрога. В його складі була ланка із двох гідролітаків М-9 під командуванням К.Н. Ганулича. Загін спостерігав за ситуацією в районі Керченської протоки та Кавказькому узбережжі [9, с.97].

Наприкінці громадянської війни морську авіація Чорного моря було реорганізовано, в результаті чого у її складі залишилось лише два діючих гідрозагони. В березні 1920 року наказом РВР республіки морську та сухопутну авіацію об'єднали, що негативно вплинуло на розвиток гідроавіації.

Відновлення військової та становлення цивільної гідроавіації відбулось вже після повного завершення громадянської війни та визвольних змагань в Україні.

Після створення в березні 1923 р. українського товариства «Укрповітряшлях» була зроблена спроба налагодити в Україні регулярні авіап перевезення [10, с.20]. Їх змогли налагодити в республіці лише через рік, тоді ж почали будувати перші примітивні «повітряні станції» – майбутні аеровокзали. Справа була нова, потребувала коштів, заміни іноземного парку літаків літальними апаратами власних конструкцій, авіаційних станцій було замало для забезпечення регулярних перевезень. І тоді було зроблено спробу використати на

місцевих авіалініях гідролітаки. Вони могли сідати на воду, їм не потрібні були традиційні аеровокзали, а обладнання гідроаеропортів було дешевшим і простішим. Улітку 1924 р. товариство «Доброльот» відкрило перші в Криму гідроавіалінії: Севастополь – Ялта та Севастополь – Євпаторія. Були обладнані перші цивільні гідроаеродроми в Севастополі, Ялті та Євпаторії. Перевезення пасажирів здійснювалось на гідролітаках Ю-13 фірми «Юнкерс». У кабіні гідролітака розміщувалось 4 пасажири і пілот. За літній період було виконано 128 польотів, перевезено 320 пасажирів і 85 кг вантажів. Крім перевезень пілоти організували в кожному місті для дітей безкоштовне катання над морем. Харківський журнал «Повітряний флот» відреагував на цю подію великою статтею, в якій зазначив, що ці польоти викликали величезне захоплення населення і мали неабияке агітаційне значення. В Євпаторії під впливом польотів було створено авіамодельний гурток. Проіснувала кримська гідроавіалінія недовго. Попри весь ентузіазм, перевезення виявились збитковими через високу вартість квитків. Наступного сезону їх було закрито [11, с.128.].

В 20-30-х. роках ХХ ст. держава намагалась вирішити проблему із докупівлею іноземних та розробкою власних гідролітаків як для військової так і для цивільної авіації. Основною базою гідролітаків став ремонтний авіаційний завод № 45, що розмістився на схилах Кілен-бухти в Севастополі. Спочатку тут ремонтували іноземні літаки Ю-20, що були закуплені у фірми «Юнкерс» у 1923 р. і експлуатувались до 1930 р. Пізніше парк гідролітаків поповнився літаком-амфібією «Вікерс-Вікінг», 50 гідролітаками-розвідниками «Савойя» С-16 та літаючими човнами «Савойя» С-62. Невдовзі на базі літаків «Савойя» на заводі випустили 29 літаків власної модифікації «Савойя» - МРБ-4 та 22 гідролітаки «Савойя» С-16, зроблених за ліцензією. Вони були в експлуатації до 1936 р. У кінці 20-х років Севастопольський завод отримав 20 літаків італійського виробництва «Дорньє Валь». На їх базі було виготовлено ще 6 літаків, що за якістю не поступались італійським [12, с.160, 161].

У 1934 р. до складу ремонтного заводу увійшло дослідницько-конструкторське бюро морського літакобудування, що отримало назву «ОМОС заводу №45». Його керівником було призначено Ігоря В'ячеславовича Четверикова. Конструкторським бюро під його керівництвом у 1934 р. було створено гідролітак для підводного човна – СПЛ, у 1936р. – гідролітак АРК-3 для умов Крайньої Півночі та в 1937 р. гідролітак МДР-6, різні модифікації якого використовувались у військовій, спортивній (М-11) та цивільній авіації. Слід зауважити, що Севастополь, залишаючись на довгі роки головною виробничою базою ОКБ Четверикова , в той же час був випробувальною базою і для інших конструкторських бюро. В Севастополі знаходилась морська літально-випробувальна база ОКБ Туполева. Тут проходили випробування морські машини таких конструкторів як М.М. Полікарпов, Д.П. Григорович, Г.М. Берієв, О.С. Москальов тощо. З огляду на політичну ситуацію перевага надавалась розробленню військових гідромашин, але деякі розробки призначались виключно для цивільної авіації. Таким був човниковий літак-амфібія Ш-2, конструкції

В.Б. Шаврова, що експлуатувався на повітряних трасах у передвоєнний час [13, с. 50].

У 30-ті роки була знову зроблена спроба зв'язати Чорноморські міста повітряним шляхом. Головне управління цивільного повітряного флоту в 1933 р. вирішило відкрити регулярну гідроавіалінію Одеса-Севастополь-Керч-Геленжик-Батумі-Поті. Будівництво цієї гідроавіалінії, що мала найбільшу тривалість у країні, було доручено командирі 3-го морського гідроавіаційного загону О. В. Шляпнікову. Одеська міська рада своєю постановою від 21 жовтня 1933 р. відвела під будівництво гідроаеропорту земельну ділянку і частину акваторії на правому березі Хаджибейського лиману. Одеський облвиконком визнав будівництво ударним і усіляко сприяв у реалізації планів. Для вивчення умов прокладання гідроавіатраси було сформовано спеціальну експедицію, до складу якої увійшли геологи, гідрографи, геодезисти, картографи. Так, фотозйомки та описи ділянок виконувала майбутня прославлена льотчиця-штурман Марина Михайлівна Раскова. Не зважаючи на молодий вік вона чудово впоралась із завданням. До 1935 р. гідроаеропорти були побудовані в Одесі, Севастополі, Керчі, Геленжику, Поті, Туапсе і Баку. До їх складу належали двоповерхові кам'яні аеровокзали, гідросходи (сліпи).

Перевезення пасажирів почалось у тому ж 1935 році. Управління гідроавіалінії мало 6 гідролітаків МП-1 і одну амфібію М-2. Пасажирів до літаків підвозили катерами, а до прильоту літака робітники гідроаеропортів об'їжджали акваторію катерами, що б очистити її від усіляких сторонніх речей, відігнати човни і забезпечити безпечну посадку гідролітаків. За 10 льотних годин літаки долали шлях у 1350 км. від Одеси до Батумі. За один літній сезон на Чорноморській гідроавіалінії було перевезено до тисячі пасажирів. На той час це було чимало. Гідроавіалінія діяла до 1938 р. [14, с.169-70].

Сьогодні використання гідроавіації знову набуває актуальності. І не тільки через те, що гідролітаки широко використовуються в народногосподарських цілях і є більш економічними. Проблемаю сьогодні є виділення земельної ділянки для наземного аеропорту, особливо в курортних місцевостях, а також необхідність вирішення проблеми шуму, що його спричиняють літаки в густонаселених місцевостях. У наші дні науковці та практики авіаційної справи все більше уваги звертають на досвід побудови гідроаеровокзалів, що дозволяє вирішити відразу багато питань.

Наступ на водну поверхню при розширенні, або новому будівництві аеропортів почався ще в минулому столітті. На початку 80-х р. XX століття у Франції було проведено реконструкцію щодо розширення аеропорту у місті Ніцца. Під час будівництва, розширення аеропорту відбулось за рахунок водної поверхні Середземного моря на відстані 1 кілометра від берегової лінії. Злітно-посадкова смуга була винесена на дамбі вглиб моря, що дозволило вирішити проблему браку землі і шумового дискомфорту мешканців міста. В Японії для будівництва нового аеропорту Кансай була використана водна поверхня в затоці Осака на відстані майже 4 кілометрів від берега. Було прийняте рішення насипати

із ґрунту острів площею 510 га. В 1994 р. перша черга будівництва аеропорту в затоці була закінчена [15, с.128].

В Україні, в 90-х р. минулого століття, розглядались проектні пропозиції будівництва на водній поверхні Чорного моря аеропорту Одеси, але у зв'язку з великою кошторисною вартістю проектні пропозиції не знайшли свого втілення. Можливо, в майбутньому будівництво другого аеропорту у місті Одеса може бути здійснено з використанням акваторії моря. І допоможе у цьому досвід вітчизняної гідроавіації, який здобувався саме на берегах Чорного моря століття тому.

Література

1. Троценко А. М. Літопис цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.: 2010. – 864 с.
2. Савин В. С. Авиация в Украине, Очерки истории / В. С. Савин. – Х.: Основа, 1995. – 264 с.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. Троценко А. М. Літопис цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.:2010. – 864 с.
8. Савин В. С. Авиация в Украине, Очерки истории / В. С. Савин. – Х.: Основа, 1995. – 264 с.
9. Там само.
10. Горяшко А. М. Гражданская авиация Украины / А. М. Горяшко. – К.: Техника, 1982. – 143 с.
11. Троценко А. М. Літопис цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.: 2010. – 864 с.
12. Савин В. С. Авиация в Украине, Очерки истории / В. С. Савин. – Х.: Основа, 1995. – 264 с.
13. Ляховецкий М. Б. Крылья республики / М. Б. Ляховецкий, Р. Г. Пузынин. – К.: Техніка, 1973. – 174 с.
14. Троценко А. М. Історія цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.: 2004. – 637 с.
15. Троценко А. М. Асоціація та аеропорти України / А. М. Троценко. – К.: 2007. – 155 с.

УДК 908(477.74)

МАТИСС ИЛИ РЕПИН? ОДЕССКОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ УЧИЛИЩЕ ИМЕНИ М.Б. ГРЕКОВА В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

Г.Х. КЯЗЫМОВА,

канд. ист. наук., доц.,

Одесский национальный морской университет

Н.Г. КУТУЗОВА,

канд. ист. наук., доц.,

Одесский национальный политехнический университет

(Украина)

200 лет городу Одессе или 600 – это дискуссионный на сегодняшний день вопрос, который увлеченно обсуждают историки. Несомненным остается постоянный интерес исследователей к нашему яркому полиэтническому и

із ґрунту острів площею 510 га. В 1994 р. перша черга будівництва аеропорту в затоці була закінчена [15, с.128].

В Україні, в 90-х р. минулого століття, розглядались проектні пропозиції будівництва на водній поверхні Чорного моря аеропорту Одеси, але у зв'язку з великою кошторисною вартістю проектні пропозиції не знайшли свого втілення. Можливо, в майбутньому будівництво другого аеропорту у місті Одеса може бути здійснено з використанням акваторії моря. І допоможе у цьому досвід вітчизняної гідроавіації, який здобувався саме на берегах Чорного моря століття тому.

Література

1. Троценко А. М. Літопис цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.: 2010. – 864 с.
2. Савин В. С. Авиация в Украине, Очерки истории / В. С. Савин. – Х.: Основа, 1995. – 264 с.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. Троценко А. М. Літопис цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.:2010. – 864 с.
8. Савин В. С. Авиация в Украине, Очерки истории / В. С. Савин. – Х.: Основа, 1995. – 264 с.
9. Там само.
10. Горяшко А. М. Гражданская авиация Украины / А. М. Горяшко. – К.: Техника, 1982. – 143 с.
11. Троценко А. М. Літопис цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.: 2010. – 864 с.
12. Савин В. С. Авиация в Украине, Очерки истории / В. С. Савин. – Х.: Основа, 1995. – 264 с.
13. Ляховецкий М. Б. Крылья республики / М. Б. Ляховецкий, Р. Г. Пузынин. – К.: Техніка, 1973. – 174 с.
14. Троценко А. М. Історія цивільної авіації України / А. М. Троценко. – К.: 2004. – 637 с.
15. Троценко А. М. Асоціація та аеропорти України / А. М. Троценко. – К.: 2007. – 155 с.

УДК 908(477.74)

МАТИСС ИЛИ РЕПИН? ОДЕССКОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ УЧИЛИЩЕ ИМЕНИ М.Б. ГРЕКОВА В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

Г.Х. КЯЗЫМОВА,

канд. ист. наук., доц.,

Одесский национальный морской университет

Н.Г. КУТУЗОВА,

канд. ист. наук., доц.,

Одесский национальный политехнический университет

(Украина)

200 лет городу Одессе или 600 – это дискуссионный на сегодняшний день вопрос, который увлеченно обсуждают историки. Несомненным остается постоянный интерес исследователей к нашему яркому полиэтническому и

поликонфессиональному, но всегда трудолюбивому и творческому городу. Немало внимания и трудов уделяют изучению и пропаганде ее истории, развития и становления исследователи О. Бажан, Т. Гончарук, Г. Левченко, В. Левченко, А. Красножон, О. Музычко, В. Савченко. В монографиях, многочисленных статьях, в альманахе «Юго-Запад. Одессика» раскрывается яркая история города-порта, культурного центра Украины.

В 2015 году одно из старейших и славных учебных заведений города – художественное училище имени Грекова – «Грековка» встретило свое 150-летие. За эти годы «Грековка», как и вся страна, прошла непростой путь, на котором порой не только благодаря, но часто и вопреки обстоятельствам, удалось сохранить и развить дух поиска нового, дух творчества.

Одним из таких непростых периодов стали первые послевоенные годы. С 10 апреля 1944 года освобожденная Одесса начала залечивать свои раны. Хотя это было нелегко... Безвозвратно были утеряны многие здания, ценности. Существенно пострадало и художественное училище. Во время авианалёта в августе сорок первого был разрушен флигель училища, пострадали от артобстрела, местами обрушились некоторые стены, сгорело общежитие, к счастью, два учебных здания уцелели.

Все запасы красок, холстов, кистей, хранившихся на складе, румынские власти вывезли. Был разграблен фонд студенческих работ, собираемые многими годами; практически уничтожен музей училища, редкие собрания работ из фарфора, слоновой кости, фаянса, скульптуры, старинные бронзовые медали, ценнейшие слепки – все это вывозилось подводами. Исчезло свыше тысячи лучших книг по истории живописи, искусству, увезены вазы, бронзовые изделия.

Всего ущерб, нанесенный училищу оценивался в три миллиона триста семьдесят рублей [1, л. 7-8].

Однако мирная жизнь, энергия победившего народа делали свое дело. Уже в 1944 – 1945 учебном году училище начало работать. И первый набор составил 203 человека, а выпуск – шесть. Это были будущие живописцы, керамисты, скульпторы.

Сложное положение, в котором оказалось училище, не было оставлено без внимания городских властей. В мае 1946г. исполком горсовета отмечал плохие материально-бытовые условия студентов и преподавателей, которые негативно отражались и на качестве учебы: учебные корпуса и мастерские не отапливаются, недостаточное освещение; быт студентов налажен ещё очень плохо – столовая организовывала для них обеды весьма низкого качества, и то лишь один раз в день. В условиях послевоенной разрухи, карточной системы, а в 1946/47 году – голода в Украине, это не могло не беспокоить город. Как ни было сложно, но исполком выделил училищу 20 тонн угля, 2 тонны дров, 7 тонн алебаstra; двадцать пять преподавателей получили талоны на одежду и обувь; студентам-инвалидам была бесплатно выдана одежда, а столовая получила дополнительную норму круп и овощей [2, л.260-263].

Общие усилия дали результаты. К 1947 году была восстановлена основная часть учебно-производственной базы: двухэтажное здание администрации,

общежитие, мастерские, аудитории, библиотека. Живописцы могли работать в пятнадцати мастерских, две мастерские имели скульпторы, пять – керамисты.

Для того, чтобы можно было нормально работать, к началу учебного года училище получило из фондов Художественного Комитета 815 листов картона, 2000 тубов масляной и 2500 штук акварельных красок, 200 метров холста, набор драпировок. Конечно, этого было крайне недостаточно, но хоть что-то, чем можно было помочь молодым художникам. Тем более, что многие из них – 137 человек – смогли вернуться в родное училище с фронтов Великой Отечественной войны, 147 учащихся были награждены медалями, 10 – орденами [3, л.19].

Уже за первые несколько послевоенных лет руководство училища во главе с директором Янчилиным стремилось из различных источников пополнить разграбленный фонд библиотеки, и уже к 1947 году на библиотечных полках стояли более 11 тысяч книг, из них почти две тысячи – по искусству.

Как и в прежние годы, главным достоинством послевоенного училища были его преподаватели: профессора Л. Мучник, Т. Фраерман, М. Жук, доценты А. Копылов, А. Постель.

Здесь работал Н. Шелютов, Н. Павлюк, М. Муцельмахер, Н. Зайцев, И. Беспалов. Профессор Л. Мучник преподавал рисунок, живопись, композицию, И. Беспалов – рисунок и живопись; особым уважением среди студентов пользовалась преподаватель Н.А. Павлюк [4, л.7,8].

В феврале 1946 г. «для повышения качества работ в учебно-производственных мастерских и наблюдения за тематикой выпускаемой продукции» при мастерских был создан художественный совет. В него вошли профессора Л. Мучник, Т. Фраерман, М. Жук.

Основной целью работы мастерских совет считал «...развитие у учащихся самостоятельности, творческого видения». Вместе с тем, «как временную меру из-за отсутствия средств», совет разрешил мастерским пойти по пути ремесленничества – выпускать копии работ известных мастеров. Был составлен список картин Левитана, Шишкина, Перова, Васнецова и других известных художников, с которых снимались копии и продавались; изготавливали копии скульптур В. Ленина, И. Сталина, С. Кирова. Полученные деньги поступали в фонд училища [5, л.9-12]. Надо было выживать, но главное, что беспокоило преподавателей – как наилучшим образом дать знания учащимся, как наладить учебный процесс, где «узкие места», и как их преодолеть. Эти проблемы были объектом постоянного внимания всех педагогических советов, методических конференций. Тем более, этого требовала, с одной стороны, высокая марка Одесского художественного училища – по качеству рисунка оно занимало третье место в Украине (после Киевского и Харьковского художественных институтов) и критика, которая периодически раздаваясь в её адрес на республиканском уровне. В частности, методическая конференция в Киеве в 1946 г. отмечала, что в Одесском художественном училище утрачиваются традиции К. Костанди, «много черноты, умбристо-мутной гаммы, исчезла декоративность, свежесть». Острые замечания звучали и в адрес керамистов. Их упрекали в «отсутствии народности, архитектуры», в «декадентстве», более того, некоторые выступающие

совершенно в духе времени утверждали, что «ОГХУ скатилось к буржуазному бессодержательному искусству», критиковали «вялость форм и отсутствие внутреннего содержания скульптуры» [6, л.8-11].

Педагогический персонал училища и сам хорошо понимал, на что требуется обратить особое внимание – ведь в училище были приняты люди, прошедшие или видевшие войну, и далеко не все из них были истинно талантливыми студентами. Выступая на совете училища, преподаватель Павлюк считала необходимым усилить методику преподавания рисунка, вести борьбу со слепым пониманием натуры; в этом её поддерживал профессор Фраерман: «Нужна академичность рисунка»; а профессор Мучник, добавлял, что «...следует разнообразить задания, разработать систему преподавания рисунка, надо давать учащимся знания по истории стилей, больше копировать работы старых мастеров».

В 1946 – 1947 учебном году училище увеличило набор. Всего обучалось уже 260 человек. Первые послевоенные дипломы вручили 19 выпускникам. Среди них были в скором будущем прекрасные художники В. Власов, А. Ацманчук, В. Токарев, А. Русин, В. Мигулько, Ю. Егоров, Т. Квятковская. Все получили похвальные отзывы, аттестаты с отличием и были рекомендованы на учебу в высшие учебные заведения Москвы, Ленинграда и Киева [7, л. 41]. Работы лучших выпускников, «идейно выдержанные, политически целеустремленные» – Ацманчука «Мстить», Егорова «Эпроновцы за работой» были направлены на Всесоюзный конкурс молодых художников.

Постепенно налаживалась жизнь страны и улучшились условия учебы и быта учащихся. Отмена карточной системы улучшила возможности студентов: если раньше обед в коммерческой столовой стоил от 8 до 11 рублей, то теперь 2–5 рублей. В помощь студентам училище уже получило возможность выдать им краски, холсты, кисти. Помимо этого, за счёт работы в художественно-производственных мастерских 120 человек заработали 400 тысяч рублей; преподаватели – 100 тысяч; 83 учащихся получали повышенную стипендию – до 285 рублей в месяц [8, л. 26-28]. В этом же году к 30-летию Октября в училище был воссоздан музей. В шести больших комнатах были представлены лучшие работы учащихся. За короткое время музей посетило более тысячи человек. В отзывах посетителей благодарность за огромную любовь учащихся и преподавателей, которую, как они чувствовали, была вложена в создание музея. Постоянно повторялась запись: «Из числа молодых художников – пока еще учащихся училища – вырастут замечательные советские мастера художественной кисти». В музее организовали разделы лучших, чудом сохранившихся, довоенных работ по рисунку, живописи, дипломные работы отличников 1946 – 47 года. Лучшие работы учащихся и выпускников оставались в музее, экспонировались на выставках, и здесь пример подавали преподаватели Мучник, Фраерман, Шелюто, постоянно участвовавшие во Всесоюзных, Всеукраинских и городских выставках.

К 1948 году училище было полностью укомплектовано кадрами. Живопись стала более светлой. Наладилась учебно-методическая работа кабинетов рисунка, пластической анатомии, истории, истории искусств, керамической лаборатории, формовочной мастерской. Это не могло не сказаться на повышении качества

знаний и практических навыков учащихся. По результатам успеваемости 1948 года семнадцать человек занимались на «отлично».

Вместе с тем, училище не было в идеологическом вакууме. Борьба с инакомыслием, «космополитизмом», «буржуазной идеологией», раз-вернувшаяся в стране, не миновала и его. Вольно или невольно художники были втянуты в проведение сталинской идеологической политики. «Мы не должны забывать слова товарища Жданова о том, – призывал на педсовете один из преподавателей, – что работник искусства и литературы находится на передовой линии огня!». Чтоб поддержать нужный «боевой уровень», с преподавателями проводилась непрерывная «политвоспитательная работа». Постоянно читались лекции: «Упадочное искусство Запада», «Борьба против буржуазного западноевропейского формалистского искусства». В этих лекциях «была вскрыта реакционная сущность буржуазной идеологии, разоблачен империалистический и антинародный характер правящих кругов США, Франции и Англии». Не оставляли лекторы без внимания и острый в 40-е годы вопрос «борьбы с буржуазным национализмом» – просветить преподавателей и учащихся призваны были лектории: «О националистических искривлениях в преподавании истории украинской литературы», «О националистических искривлениях в преподавании истории Украины». Не обошли вниманием лекторы и вопросы социально-экономической жизни страны. Был прочитан цикл лекций: «Успехи народного хозяйства за тридцать лет», «Денежная реформа и отмена карточной системы», «Великое содружество Ленина и Сталина» [9, л. 11].

Но все это, к счастью, не затмевало главного. А главное – постоянная учеба, оставалось неизменным. К 1948 – 1949 учебному году улучшилось положение с рисунком. Это во многом было за счет изменений программы по рисунку; были удвоены часы на обнаженную натуру за счет введения вечернего рисунка. Особое внимание уделялось окончанию работы, технике овладения материалом (карандашом, углём, сангиной), выразительности построения конструкции, формы, её объёма, умению оканчивать руки и ноги на старших курсах. «Положительно отразилось на рисунке скульпторов, – говорил профессор Мучник, – решение педсовета о том, чтобы они рисовали вместе с учащимися построения конструкции, формы, её объёма, умению оканчивать рисование рук и ног на старших курсах. «Положительно отразилось на рисунке скульпторов, – говорил профессор Мучник, – решение педсовета о том, чтобы они рисовали вместе с учащимися живописного отделения. Однако на керамическом отделении изучение живописи поставлено все еще слабо, мало делали этюдов головы, слабо продуманы постановки, форматы работ» [10, л. 75].

Положительно сказалось введение обязательного выполнения этюда от двух до четырех часов, задачей которого было решение цветовых соотношений. Относясь к своей работе столь требовательно, преподаватели полагали, что «если появляются неправдивые, невыразительные композиции, то здесь вина прежде всего преподавателя». Совместные усилия дали результаты. Студенты брали сложные, многофигурные темы и успешно с ними справлялись.

Нововведением 1948 г. стало проведение каждые полторы недели обходов и

обсуждения работ по рисунку, живописи, керамике, скульптуре [11, л. 93].

В этом же 1948 году резко увеличивается число желающих поступить в училище. Мирная жизнь вызывала у людей надежды на будущее, радость от чистого неба, стремление увидеть и показать прекрасное. На восемьдесят четыре места в училище подали документы пятьсот шестьдесят человек, но к экзаменам были допущены лишь сто двадцать восемь.

Первокурсников ждали шестнадцать мастерских на живописном отделении и по четыре на скульптурном и керамическом. Чтобы помочь им скорее влиться в жизнь училища, учащимся прочитали лекции о традициях Одесского художественного училища, о творческом пути тех, кто составлял гордость училища – воспитанниках училища – лауреатах Сталинской премии; о перспективах их учебы и работы [12, л. 75].

А на практике залогом новых успехов оставался самоотверженный труд преподавателей, постоянный поиск новых путей. Действенной формой работы, как отмечали ряд профессоров, становится взаимопосещения студентами разных мастерских, смотры академических работ по рисунку, живописи, скульптуре и керамике. В ходе этих взаимопосещений проводился анализ и обсуждение работы не только ученика, но и учителя, что в целом помогало выявлять слабые стороны учебного процесса, например, на одном из обсуждений обращалось внимание на то, что «...вновь ослаблено внимание к рисованию головы – её начинают рисовать лишь на втором и третьем курсе; на первом курсе целесообразнее «снять» живопись и заниматься только рисунком, т.е. дать основы грамоты; композиция страдает перегруженностью количества заданий» [13 л. 50-56].

Но в эту ежедневную профессиональную работу художников снова и снова врывается сталинское время, снова звучат «страшные» слова «космополитизм», о «тлетворном влиянии Запада». «Буржуазия, – подчеркивается в одном из докладов директора училища Янчилина, – разлагает сознание трудящихся гнилой идеологией космополитизма... В настоящее время существуют не явно, а как «личное мнение», много разных направлений и методов обучения рисунку, живописи, которые нередко не имеют под собой сколько –нибудь научной основы.

Не подлежит сомнению, что обучать изобразительному искусству следует на основе единственно правильного метода – метода социалистического реализма». Директор подчеркивает, что «...для преподавателя мало развить у своих учеников чувство цвета, технику живописи, он должен воспитать у него передовое мировоззрение и высокую общую культуру. А здесь решающая роль принадлежит факторам идейно – художественного характера». Далее Янчилин переходит к конкретным примерам, говоря о том, что «...вместо рассказов о Матиссе говорили бы лучше о Репине, о Шаляпине. «Ничего, кроме вреда, эти рассказы о Матиссе не дают». Как заигрывание с учащимися, как стремление им понравиться расценивает директор подобное поведение преподавателей. В пример приводится другая группа наставников молодежи, которые «требовательны, партийно принципиальны, но умеют учить и воспитывать, хоть иногда и грубовато это делают. Несмотря на то, что такой педагог строг,

беспощаден к учащимся, они не чувствуют себя оскорбленными. В жестких и язвительных отповедях такого преподавателя учащиеся чувствуют подлинное уважение к ним» [14, л. 24]. Разное видение назначения художника, разные позиции преподавателей, стремление некоторых искать и впитывать новое или закрыться от него «партийной принципиальностью» и «соцреализмом» – эти различия отразились как на преподавании, так и на будущих успехах и неудачах выпускников ОГХУ.

За первые послевоенные годы «Грековку» окончили 251 человек, и треть выпускников получили дипломы с отличием, основная их часть продолжали учебу в московских художественных институтах имени И. Репина и Сурикова, в Киевском художественном институте.

Среди них были Ацманчук, Борисенко, Русин, Семикина, Билых, Павлюк, Рябченко и многие другие.

Одесское художественное училище за несколько послевоенных лет прошло напряженный творческий путь, преподаватели и студенты шли в ногу со страной и искали свои пути в искусстве, возвращая себе былую славу и авторитет.

Литература

1. Государственный архив Одесской области (далее – ДАОО), ф. Р-549, оп. 2, д. 5.
2. ДАОО, ф. Р-2000, оп. 3, д. 110.
3. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 11.
4. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 18.
5. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 11.
6. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 11.
7. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 13.
8. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 18.
9. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 17.
10. ДАОО ф. Р-5449, оп. 2, д. 24.
11. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 24.
12. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 24.
13. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 3.
14. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 3.

УДК 930(093)(477.7)

МАТЕРИАЛЫ ЛИЧНОГО АРХИВА А.Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛИБА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

В.В. ЛЕВЧЕНКО,

канд. ист. наук, доц.,

*Одесский национальный морской университет
(Украина)*

Имя профессора Артемия Григорьевича Готалова-Готлиба (с рождения – Арон Гиршевич Готлиб, после принятия лютеранства в 1889 г. – Артур Генрихович Готлиб, после принятия православия в 1914 г. – Артемий

беспощаден к учащимся, они не чувствуют себя оскорбленными. В жестких и язвительных отповедях такого преподавателя учащиеся чувствуют подлинное уважение к ним» [14, л. 24]. Разное видение назначения художника, разные позиции преподавателей, стремление некоторых искать и впитывать новое или закрыться от него «партийной принципиальностью» и «соцреализмом» – эти различия отразились как на преподавании, так и на будущих успехах и неудачах выпускников ОГХУ.

За первые послевоенные годы «Грековку» окончили 251 человек, и треть выпускников получили дипломы с отличием, основная их часть продолжали учебу в московских художественных институтах имени И. Репина и Сурикова, в Киевском художественном институте.

Среди них были Ацманчук, Борисенко, Русин, Семикина, Билых, Павлюк, Рябченко и многие другие.

Одесское художественное училище за несколько послевоенных лет прошло напряженный творческий путь, преподаватели и студенты шли в ногу со страной и искали свои пути в искусстве, возвращая себе былую славу и авторитет.

Литература

1. Государственный архив Одесской области (далее – ДАОО), ф. Р-549, оп. 2, д. 5.
2. ДАОО, ф. Р-2000, оп. 3, д. 110.
3. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 11.
4. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 18.
5. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 11.
6. ДАОО, ф. Р-5442, оп. 2, д. 11.
7. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 13.
8. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 18.
9. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 17.
10. ДАОО ф. Р-5449, оп. 2, д. 24.
11. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 24.
12. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 24.
13. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 3.
14. ДАОО, ф. Р-5449, оп. 2, д. 3.

УДК 930(093)(477.7)

МАТЕРИАЛЫ ЛИЧНОГО АРХИВА А.Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛИБА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

В.В. ЛЕВЧЕНКО,

канд. ист. наук, доц.,

*Одесский национальный морской университет
(Украина)*

Имя профессора Артемия Григорьевича Готалова-Готлиба (с рождения – Арон Гиршевич Готлиб, после принятия лютеранства в 1889 г. – Артур Генрихович Готлиб, после принятия православия в 1914 г. – Артемий

Григорьевич Готалов, с 1920 г. – Артемий Григорьевич Готалов-Готлиб, 1866–1960) [1] известно в научных кругах как историка, педагога, византиноведа, методиста по физическому воспитанию в школе. В отличие от его коллег по научному цеху, деятельность которых пришлась на сложные и трагические 1917–1950-е гг., его судьба сложилась гладко, и на научной биографии которого ни в коей мере не отпечатались «приметы времени», свойственные периоду сталинского тоталитарного режима.

Исключительное внимание к его имени связано с рядом причин. А.Г. Готалов-Готлиб оставил обширное научное наследие: 12 монографий и более 200 статей, посвященных вопросам истории педагогических и общественных идей, истории системы образования в разных странах мира, византиноведению, истории Одессы и др. Особый интерес современных ученых привлекает его биография. На протяжении жизни он выступал под четырьмя разными именами, дважды менял вероисповедание, один раз подданство (27 марта 1895 г. принял российское подданство, до этого был подданным Австро-Венгерской империи), в 1944–1946 гг. одновременно заведовал двумя кафедрами (педагогике и истории древнего мира и археологии), оставался «неприкасаемым» при разных политических режимах (Российской империи, УССР, СССР, румынско-немецкой оккупации и др.). За нравственные качества от историка С.Я. Борового получил негативную оценку, стал прототипом Н.А. Татаринова, одного из самых «отрицательных» героев романа «Два капитана» В.А. Каверина (учившегося в Псковской мужской гимназии, когда в ней в 1910–1918 гг. А.Г. Готалов-Готлиб был директором и преподавал латинский язык и историю) [2].

Вместе с тем, интерес к личности А.Г. Готалов-Готлиба вызван не только отдельными фрагментами его биографии, концептуальной насыщенностью его интеллектуального наследия, но и в значительной степени с другим обстоятельством. Тем, что достаточно объемный личный архив ученого, как исторический источник, существенно уточняющий его научные взгляды и отражающий в некоторой степени реалии того времени, до сих пор не введен в научный оборот и остается малоизученным.

Личный архив А.Г. Готалова-Готлиба представлен в Отделе редких книг и рукописей Научной библиотеки Одесского национального университета имени И.И. Мечникова (НБ ОНУ)¹. Хронологические рамки формирования материалов архива соответствуют одесскому периоду жизни историка – с 1920 по 1960 гг. Они определяются особенностями его биографии. Именно это время играет наиболее значительную роль в жизни А.Г. Готалова-Готлиба как ученого, когда он приступил к активной научной деятельности. Материалы его личного архива хранятся в 23 картонках, составляют 221 единицу хранения, насчитывают 1 292 дела, 22 243 листа.

В личном архиве А.Г. Готалова-Готлиба собраны весьма разнообразные материалы, и поэтому его структура достаточно сложна. Не претендуя на исчерпывающую классификацию документов архива, представим типологию основных (более представленных) элементов его разновидности. По форме материалы архива представлены рукописными и машинописными текстами;

фотографиями, фотокопиями, портретами и иллюстрациями; вырезками из газет и книжек, оттисками и книгами; статьями, конспектами, материалами для лекций и справочниками; протоколами; письмами и телеграммой. Характерной особенностью материалов архива А.Г. Готалова-Готлиба является незначительная часть частной переписки, что не свойственно для личных архивов, особенно представителей интеллектуального сообщества. Отсутствие эпистолярия среди корпуса архивных документов, скорее всего, связано со сложной общественно-политической ситуацией в стране, когда именно и происходило накопление материалов для будущего личного архива ученого.

По содержанию материалов в личном архиве А.Г. Готалова-Готлиба собран комплекс документов, являющихся существенными историческими источниками по истории разных периодов, стран и тематик. Исходя из информативности материалов архива, проблематика затрагиваемых аспектов истории имеет как локальный, так и глобальный уровни. Из вопросов истории локального масштаба – это фрагменты истории Новороссийско-Бессарабского генерал-губернаторства, Одессы, Императорского Одесского общества истории и древностей, Ришельевского лицея, Императорского Новороссийского университета, развития исторической науки в Одессе и т. п. Из проблематики глобальной истории – разные аспекты истории Российской империи конца XVIII – XIX вв., педагогической и общественной мысли в Европе в XVII – XIX вв., системы образования в странах мира (Австрия, Англия, Германия, Дания, Италия, Нидерланды, США, Франция, Швеция и др.), средних веков, древнего мира и т. п.

Значительный объем и содержательное разнообразие материалов личного архива А.Г. Готалова-Готлиба вызывает необходимость их систематизации и заслуживает специального комплексного изучения. На сегодня имеются первые попытки публикации материалов личного архива А.Г. Готалова-Готлиба [3], большая же часть не опубликована и ждет введения в научный оборот.

На примере двух документов из личного архива А.Г. Готалова-Готлиба проиллюстрируем, чем это документохранилище может быть полезно, например, с точки зрения развития истории византиноведения и славистики в Одессе. Первый документ является «Протоколом организационного собрания научных сотрудников Русско-византийской комиссии при Всесоюзной академии наук по г. Одессе от 1 мая 1927 г.» [4] (см. прил. 1), который способствует осмыслению попыток реанимации одесскими учеными-гуманитариями изучения одной из отраслей исторической науки – византиноведения. Этот документ также дает возможность утверждать, что формальным и фактическим лидером среди одесских ученых в области византиноведения в 1920-х гг. являлся А.Г. Готалов-Готлиб, что удостоверяют материалы личного архива о его близких коллегиальных отношениях с ведущим историком-византинистом того времени, академиком Ф.И. Успенским (1845–1928) [5].

Второй представленный документ – статья А.Г. Готалова-Готлиба «О славяноведении и византологии в Одессе» [6] (см. прил. 2) – дает возможность утверждать, что одним из векторов научно-исследовательской деятельности ученого также было славяноведение, о чем предыдущие биографы историка не

упоминали [1]. В целом, в маленькой по объему статье (5 236 знаков с пробелами), автор отобразил реальный ход развития славяноведения в Одессе в период XIX – начала XX вв., но в ее завершении в угоду текущей политической ситуации, конъюнктурно воспел роль советской власти в развитии славяноведения. Несмотря на некоторые нюансы, репрезентованный материал, равно как и другие материалы личного архива А.Г. Готалова-Готлиба [7], служат источником для уточнения некоторых обстоятельств истории украинской и мировой славистики.

Приложение²

Приложение 1

Протокол организационного собрания научных сотрудников Русско-византийской комиссии при Всесоюзной академии наук по г. Одессе от 1 мая 1927 г.³

Протокол
организационного собрания научных сотрудников
Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии] при Всесоюзной академии наук
по г. Одессе 1 мая 1927 г.

Присутствовали: А.Г. Готалов-Готлиб, С.С. Дложевский, Е.А. Загоровский, П.О. Потапов и М.Ф. Болтенко.

1. Заслушали информацию А.Г. Готалова-Готлиба, созвавшего присутствующих по поручению председателя Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии] при Всесоюзной академии наук академика Ф.И. Успенского, о Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии] при Всесоюзной академии наук, ее истории, структуре и задачах.

Единогласно постановила оказать личной работой посильное содействие задачам Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии].

2. По предложению А.Г. Готалова-Готлиба приступили к организации, путем, прежде всего выборов председателя и секретаря.

Единогласно избраны: председателем – А.Г. Готалов-Готлиб.

Секретарем – М.Ф. Болтенко.

3. По заслушании правил работы, напечатанных в XXIV т[оме] «Византийского временника»⁴ возникли следующие вопросы:

а. Можно ли эксерптировать неизданные рукописи в связи с наличием разработанных, но незаконченных подготовкой к печати материалов и в какой форме (напр[имер], проф[ессор] П.О. Потапов «Славянские переводы хроники Зонары по спискам Ундольского, Хиландарскому и Венскому»).

б. В хрониках, начинающих свое изложение от сотворения мира должно ли эксерптирование начинаться с начала изложения или же лишь от Константина Великого.

Постановили вопросы эти представить на разрешение Бюро Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии].

4. Постановили представить на утверждение Бюро Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии] следующее распределение рабочего материала между сотрудниками одесской группы:

а) проф[ессор] А.Г. Готалов-Готлиб – проработка имеющегося его архива в виде выборок: α) из Константина Багрянородного, β) из византийских [...] и тактик, γ) из статей Mommsen'a, напечат[анных] в журн[але] «Hermes», δ) из различных трудов по византино-германским отношениям (например Brunner'a), ε) из трудов Diehl'я, Ludo Hartmann'a, C. Benjamin, H. Cohn'a и др[угие] по византино-италийским отношениям, ζ) из Zachariae Lingenthal'я – визант[ийскому] праву и др[угим].

б) проф[ессор] Е.А. Загоровский – кроме эксцерпирования трудов Бруна, Мурзакевича и Юргевича, уже намеченного для него Бюро Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии] просмотр и эксцерпирование трудов В.И. Григоровича.

По п[унктам] п[унктам] а и б просить Бюро об утверждении заданий.

в) проф[ессор] П.О. Потапов – Хроника Зонары (в Одессе имеются издания Corp. Bonn. ex recens. M. Pinderi 1841–1843, 3 т., Feubn. 6 т. ex recens. Dindorfi 1868–75, Patrol. Migne. Series Graeca tt. CXXXIV–CXXXVI). Издание Büttner-Wobst отсутствует.

г) проф[ессор] С.С. Дложевский – Феофилакт Симокатта (есть издания – Teubn. ex rec. de Boor. 1887, Corp. Bonn. ex rec. Beckeri. 1834).

д) М.Ф. Болтенко – Менандр Протектор (Corp. Bonn. ex rec. Beckeri et Niebuhri 1829, Patrol. Migne, Ser. Gr. t. CXIII, H. Müller. Fragm. Historic. Graec. и Dindorf. Hist. Graec. Minor. II, 1–113).

По п[унктам] п[унктам] в, г и д просить Бюро об утверждении заданий и о сообщении, по какому изданию производить работу (с его сокращен. обозначением).

5. А.Г. Готалов-Готлиб внес следующее предложение:

В связи с работой над материалом для переиздания словаря Дюканжа, можно признать благовременным возрождение хотя бы в малой мере тех традиций по изучению Византии, которые были так прочны в бывшем Новороссийском университете. В этих видах необходимо было бы для начала:

а) Пополнить библиотеки бывш[ую] университетскую (ныне Центральную научную), Публичную и сост[оящую] при Государственном историко-археологическом музее изданиями визант[ийских] писателей, монографиями и периодической литературой по византиноведению.

б) Просить соответствующие научные учреждения, чтобы в «Записках» Одесского института народного образования⁵, в «Вестнике» Одесской комиссии краеведения при Укр[аинской] акад[емии] наук и в «Сборнике» Одесского государственного историко-археологического музея давалось место статьям по византиноведению.

Предложение А.Г. Готалова-Готлиба постановили принять и просить его составить список необходимой основной литературы для того, чтобы занятия по византиноведению могли вестись без затруднений.

6. Настоящий протокол постановлено представить на рассмотрение и утверждение Бюро Р[усско]-в[изантийской] к[омиссии] при Всесоюзной академии наук.

Председатель собрания А.Г. Готалов [подпись]

Секретарь собрания М. Болтенко [подпись]

Приложение 2
Статья А.Г. Готалова-Готлиба
«О славяноведении и византологии в Одессе»⁶

О славяноведении и византологии в Одессе

Ранняя связь Одессы с балканскими народами, особенно со славянскими, объясняется ее положением как аванпоста, обращенного лицом к Ближнему Востоку, экономического, административного и культурного центра обширного Новороссийского края, в который уже давно шли потоки переселенцев и беженцев, спасавшихся от турецкого, немецкого и мадьярского гнета. Это были сербы, хорваты, далматинцы, словинцы, босняки, герцеговинцы, болгары, македонские славяне и др[угие]. Особенно тяжело было положение Болгарии, население которой веками жило в условиях непрерывного террора. В нищей, отсталой Болгарии только с 20-х годов 19-го века появились первые проблески того политического и культурного процесса, который известен под названием «славянского возрождения», и который начался среди менее угнетенных славян /чехов, сербов, хорватов, словинцев/ значительно раньше. В Новороссийском крае, и особенно в Одессе, славянские колонисты находили не только материальное содействие, но и благоприятные условия для собственного духовного развития и для помощи своей родине. Одесса сыграла очень крупную роль в истории болгарского возрождения. Одесские болгары – В.Е. Априлов /1789–1847/ и Н.Х. Палаузов /воспитанник Ришельевского лицея/, друзья «воскресителя Болгарии» Ю.И. Венелина, возглавили национальное движение в Болгарии. Они создали кружок, поставивший себе задачей распространение просвещения среди болгарского народа. Этим кружком были основаны в Болгарии первые правильные школы, для которых из Одессы присылались деньги, оборудование, книги, учебные пособия и пр[очее].

После реформы в 1837 г[оду] Ришельевского лицея и основания в 1839 г[оду] «Одесского общества истории и древностей» были созданы некоторые условия для развития в Одессе научного славяноведения. Этому способствовал, между прочим, попечитель Одесского учебного округа Д.М. Княжевич, серб по происхождению. Но только с преобразованием лицея в 1865 г[оду] в университет изучение славянской филологии и истории славянских народов получило прочную базу. Кафедру славяноведения в новом университете занял знаменитый славяновед и горячий проповедник славянского единения В.И. Григорович /1815–1876/, создавший школу ученых славяноведов. В это время славистика имела уже в России таких крупных ученых, как О.М. Бодянский, А.Х. Востоков, И.И. Срезневский, А.Ф. Гильфердинг, В.И. Ламанский. Одесса, рядом с

Петербургом и Москвой, стала одним из ведущих центров в этой области. К 1870–71 г[одам] относится начало деятельности в одесском университете Н.П. Кондакова /1846–1929/⁷, впоследствии академика, получившего мировую известность как лучшего специалиста в области византийского и русского искусства, и И.В. Ягича /1838–1923/ – звезды первой величины в области сравнительного языковедения и славистики. В 1874 г[оду] стал читать лекции в одесском университете Ф.И. Успенский /1845–1928/, один из основоположников русского византиноведения, сумевший сплотить лучшие силы историко-филологического и юридического факультетов для изучения Византии в теснейшей связи с русской историей и историей других славянских народов. В организованном Ф.И. Успенским коллективе работали известный литературовед А.И. Кирпичников, историки А.И. Маркевич и Г.Е. Афанасьев, славяновед А.А. Кочубинский, один из крупнейших специалистов по истории русского права Ф.И. Леонтович и ряд других ученых. Созданное Успенским «Византийское отделение историко-филологического общества», издававшее свой печатный орган, имело среди своих членов многих учителей средних школ и представителей интеллигенции. Деятельность одесских славяноведов и византинистов той поры, стоя на очень высоком научном уровне, не имело ничего общего с официальным панславизмом; она была согрета той концепцией славянского «единения» и «взаимности», которая шла от декабристов и А.И. Герцена. Необходимо отметить, что одесская профессура играла руководящую роль в работе состоявшего в Одессе Славянского благотворительного общества, широкая деятельность которого распространялась на ряд славянских земель. После отъезда из Одессы [Н.П.] Кондакова, [Ф.И.] Успенского и [А.И.] Кирпичникова византиноведение здесь захирело, а в условиях реакции и славяноведение не могло получить в Одессе того размаха и того глубоко содержания, которые ему были присущи раньше.

Победа героической советской армии в Великой Отечественной войне над историческим врагом славянских народов – германским захватчиком, избавившая человечество от угрозы жесточайшей тирании, освободила славянские народы от векового угнетения и дала им возможность построить свою жизнь на демократических началах. СССР стал организатором братского содружества славянских народов на экономической, политической и культурной почве. Осуществлено, наконец, то славянское единение, о котором могли только мечтать лучшие люди прошлого. В этих условиях получают новый смысл и огромное значение славяноведение в широком смысле, а также история Византии, теснейшим образом связанная с историей нашей родины у балканских народов и всего Ближнего и Среднего Востока. Это налагает на кафедры филологического и исторического факультетов Одесского университета обязанность согласовать свою работу со стоящими пред нами актуальными задачами.

Проф[ессор] А.Г. Готалов

Литература

1. Немченко І.В. Готалов-Готліб Артемій Григорович. Історик, педагог // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. Том 2: А–І. Вид.

- др., доп. – Одеса: «Астропринт», 2005. – С. 333–335; Гребцова І.С., Гребцов В.М. Готалов-Готліб Артемій Григорович. 1866–1960 // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том І (початок ХІХ – середина ХХ ст.). – Одеса: Друкарський дім, 2009. – С. 104–107 и др.
2. Боровой С. А.Г. Готалов-Готлиб // Воспоминания. – Москва–Иерусалим, 1993. – С. 345–355.
 3. См.: Левченко В.В. Историографическая находка: отзыв профессора А.Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации профессора В.И. Селинова // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 21. – Одеса: Друкарський дім, 2016. – С. 168–190.
 4. НБ ОНУ. – Архив А.Г. Готалова-Готлиба. – К. 8. – Ед. хр. 129. – Л. 387–388.
 5. Там же. – К. 12. – Ед. хр. 154. – Л. 223–256.
 6. Там же. – К. 10. – Ед. хр. 145. – Л. 761–763.
 7. Там же. – К. 12. – Ед. хр. 153. – Л. 217–222.

Примечания

1. Автор выражает благодарность за помощь в сборе материала для написания данной статьи сотрудникам НБ ОНУ: директору М.А. Подрезовой, заведующей отделом редких книг и рукописей М.В. Алексеенко и другим коллегам.
2. Представленные материалы поданы с авторскими исправлениями и дополнениями, в соответствии с современными грамматическими, орфографическими и пунктуационными нормами русского языка. Все уточнения и вторжения в авторский текст обозначены квадратными скобками.
3. Текст документа написан каллиграфическим подчерком, чернилами черного цвета с одной стороны на трех листах в линейку формата А4.
4. Речь идет о работе: Бенешевич В. Русско-Византийская Комиссия. Glossarium Graecitatis // Византийский временник. – Т. XXIV. – 1926. – С. 115–130.
5. О вузе подробнее см.: Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / Відп. ред. В.М. Хмарський; наук. ред. Т.М. Попова. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.
6. Текст статьи написан черными чернилами машинописным набором с одной стороны на трех пожелтевших, скорее всего от времени, листах формата А4.
7. Годы жизни Н.П. Кондакова приходятся на 1844–1925 гг.

УДК 39:070.488

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК»)

Г.С. ЛЕВЧЕНКО,

ст. викладач,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

(Україна)

У середині ХІХ ст. у зв'язку з активізацією суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя на теренах українських земель, які входили до складу Російської імперії, в розвитку етнографії спостерігається піднесення, що було частиною загального процесу культурного зростання. На цей

- др., доп. – Одеса: «Астропринт», 2005. – С. 333–335; Гребцова І.С., Гребцов В.М. Готалов-Готліб Артемій Григорович. 1866–1960 // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том І (початок ХІХ – середина ХХ ст.). – Одеса: Друкарський дім, 2009. – С. 104–107 и др.
2. Боровой С. А.Г. Готалов-Готлиб // Воспоминания. – Москва–Иерусалим, 1993. – С. 345–355.
 3. См.: Левченко В.В. Историографическая находка: отзыв профессора А.Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации профессора В.И. Селинова // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 21. – Одеса: Друкарський дім, 2016. – С. 168–190.
 4. НБ ОНУ. – Архив А.Г. Готалова-Готлиба. – К. 8. – Ед. хр. 129. – Л. 387–388.
 5. Там же. – К. 12. – Ед. хр. 154. – Л. 223–256.
 6. Там же. – К. 10. – Ед. хр. 145. – Л. 761–763.
 7. Там же. – К. 12. – Ед. хр. 153. – Л. 217–222.

Примечания

1. Автор выражает благодарность за помощь в сборе материала для написания данной статьи сотрудникам НБ ОНУ: директору М.А. Подрезовой, заведующей отделом редких книг и рукописей М.В. Алексеенко и другим коллегам.
2. Представленные материалы поданы с авторскими исправлениями и дополнениями, в соответствии с современными грамматическими, орфографическими и пунктуационными нормами русского языка. Все уточнения и вторжения в авторский текст обозначены квадратными скобками.
3. Текст документа написан каллиграфическим подчерком, чернилами черного цвета с одной стороны на трех листах в линейку формата А4.
4. Речь идет о работе: Бенешевич В. Русско-Византийская Комиссия. Glossarium Graecitatis // Византийский временник. – Т. XXIV. – 1926. – С. 115–130.
5. О вузе подробнее см.: Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / Відп. ред. В.М. Хмарський; наук. ред. Т.М. Попова. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.
6. Текст статьи написан черными чернилами машинописным набором с одной стороны на трех пожелтевших, скорее всего от времени, листах формата А4.
7. Годы жизни Н.П. Кондакова приходятся на 1844–1925 гг.

УДК 39:070.488

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК»)

Г.С. ЛЕВЧЕНКО,

ст. викладач,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

(Україна)

У середині ХІХ ст. у зв'язку з активізацією суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя на теренах українських земель, які входили до складу Російської імперії, в розвитку етнографії спостерігається піднесення, що було частиною загального процесу культурного зростання. На цей

час у Північному Причорномор'ї у результаті сприятливої та цілеспрямованої політики влади укорінилися і проживали представники різних національностей. Наявність розмаїття культурних традицій різних етносів викликала інтерес дослідників, а, зважаючи на багатонаціональність читачів, редакція «Одесского Вестника» (далі – ОВ) продовжувала вміщувати на своїх шпальтах етнографічні матеріали. Так, серед краєзнавчого матеріалу певне місце зайняли статті етнографічного характеру із змалюванням побуту кримських татар, українців, євреїв, болгар, німців, греків, білорусів, молдован тощо. У другій половині ХІХ ст. спостерігається збільшення кількості етнографічних публікацій, присвячених українцям, а також дослідженню народних традицій загального спрямування, у яких розглядалися питання соціально-економічного, звичаєвого, побутового розвитку представників різних національностей.

На шпальтах газети серед етнографічних матеріалів особливе місце відводилося народним традиціям календарної обрядовості українців. За своїм змістом ці публікації об'єктивно відтворювали світобачення українського народу, його національну культуру, стверджуючи її самобутність. Етнографічні матеріали, опубліковані на сторінках газети, сприяли популяризації української культури, демонструючи її специфічну індивідуальність. Редакція знайомила громадськість із усною народною творчістю та стародавніми традиціями й обрядами українців.

Зазначимо, що у пореформений період на сторінках ОВ кількість вміщуваних матеріалів з етнографії дещо зменшилась у порівнянні з першою половиною ХІХ ст. Це пояснюється появою нових періодичних видань, таких як «Основа», «Киевская старина», «Киевлянин» тощо, на сторінках яких автори у значній кількості вміщували етнографічні студії. Етнографічні матеріали на шпальтах ОВ публікували автори, серед яких були як авторитетні науковці, так і провінційні аматори. Серед відомих вчених у цій галузі були репрезентовані студії В. Кондараки, Я. Новицького, А. Свидницького, Д. Яворницького та ін.

Значну увагу дослідники приділяли вивченню та популяризації традицій і звичаїв кримських татар. Про духовних наставників мусульман – кримських шейхів подав матеріал В. Кондараки. У статті автор помістив опис таїнства зцілення [1]. Ця публікація згадується у праці історика-кримознавця А. Непомнящого, на думку якого організаційні труднощі, скоріш за все, перешкодили В. Кондараки видати низку нарисів і він опублікував лише один в ОВ про особливу категорію татарського населення, служителів мусульманських мечетей – шейхів. Погоджуємося з думкою історика А. Непомнящого, що дана стаття представляє інтерес з точки зору дослідження релігійних культів татар [2, с. 63].

Цікава кримська легенда про Ненекеджан-ханім – доньку хана Тохтамиша, яка втекла з дому і заховалася із своїм нареченим в Чуфут Кале. Коли ж її батько взяв цю фортецю і вбив коханого доньки, то вона кинулася із скелі [3]. Ця легенда увійшла до збірки з одинадцятьма кримськими легендами [4], яку видав відомий поет, мандрівник Володимир Олександрович Шуф (1862(3)–1913). Змалював тогочасний побут кримських татар, а також особливості зустрічі і пригощання ними чиновників автор під криптонімом «А. З.» [5].

У досліджуваний період значно зросла кількість опублікованого етнографічного матеріалу, який присвячувався традиціям і звичаям українського народу. Зазвичай автори публікацій вказували, що вміщені матеріали – це результати подорожей українськими землями. Один із них був А. Свидницький (1834–1871) – письменник, громадський діяч, фольклорист. Народився на Поділлі в родині священика. Вчився у Кам'янець-Подільській духовній семінарії і, не закінчивши її, вступив до Київського університету, що його також через матеріальні труднощі не закінчив. Згодом вчителював в Миргороді, був акцизним чиновником у Козельці та архіваром Київського університету. З низки етнографічних статей, написаних А. Свидницьким у 1860–1862 рр., надрукована була лише публікація «Великдень у подолян» і статті, спрямовані проти сваволі царської адміністрації «Из Миргорода» (обидві в журналі «Основа» в 1861 р.). Після закриття «Основи», коли не стало жодного українського журналу, А. Свидницький опублікував російською мовою низку нарисів й оповідань у газеті «Киевлянин» [6, с. 2720] та в ОВ у 1869 р. У вступному слові до газетної статті ОВ він зауважив, що ці перекази ніде ще не були надруковані. Характеризуючи опубліковані етнографічні матеріали, дослідник наголосив, що вони передаються народом із уст в уста у різних місцях південно-руського краю від Кам'янця-Подільського до Харкова. Автор вважав, що вони відносяться до глибокої давнини та мають наукову цінність, і саме тому опублікував їх як необроблений матеріал, у вигляді, близькому до оригіналу [7].

Одним із визначних дослідників українського фольклору, який опублікував в ОВ зібрані етнографічні матеріали, був Яків Павлович Новицький (1847–1925) – етнограф-історик і педагог, краєзнавець, фольклорист, збирач старовини, дослідник запорозького краю, член-кореспондент Санкт-Петербурзької академії наук, родом з Катеринославщини [8, с. 1786]. Матеріали, які були зібрані та впорядковані дослідником, є вагомим внеском у створення підвалин української наукової етнографії. З їхнього змісту читачі могли дізнатися про традиційні дійства у поминальний понеділок на другому тижні великодня. Дана публікація з одного боку дає уявлення про народні традиції, а з іншого досить критично подає образ тогочасних священнослужителів [9].

Душею і втіленням кращих традицій українського народу протягом кількох століть історії були народні пісні, які викликали інтерес дослідників. Редакція також надавала місце на шпальтах газет для вміщення українських пісень, друкуючи їх українською мовою за допомогою російської транслітерації. У рубриці «Українська старовина» автор під криптонімом «Н.» опублікував «Песню о походе козаков с Яном Собесским для освобождения Вены от осады в 1683 г.». У передмові він зазначив, що з надісланих йому історичних пісень деякі ще ніде не друкувалися. Їх записав Лев Володимирович І-ський з Полтавщини у збірці, яка мала сирий вигляд, хоча містила цікаві дані української старовини. Автор зазначив, що дана пісня не зустрічається у виданнях І. Срезневського, М. Сементовського, А. Метлинського і П. Куліша. Ця історична пісня була придбана на початку 1850-х рр. у священика А. Веденського на Поділлі. Автор наголосив також, що у словах української пісні дуже відчутний вплив польської

мови, а за змістом можна зробити висновок, що вона написана незадоволеними політикою Москви козаками [10].

Певний інтерес представляє публікація про трактування народного орнаменту в традиційній культурі українців та росіян. Автор, порівнюючи особливості орнаментів цих двох народів, наголосив, що при зборі і обробці орнаментів потрібен науковий підхід. Важливість даної публікації полягає в тому, що вона містить науковий апарат. При цьому відзначається, що досить корисною для даного дослідження була збірка В. Стасова, а також праця відомого історика М. Костомарова «Две русские народности». Автор зазначив, що спираючись на відмічені праці, а також на власні спостереження дійшов висновку, що у характері українців переважають почуття, зокрема, почуття прекрасного, а в житті та історії виступає особистість. У характері ж росіян переважає практична розсудливість, що доходить до фанатизму релігійності, а в житті та історії особистість поглинається общиною [11].

Одним із найбільших свят у традиційній українській культурі є святкування Різдва. Саме про це свято написано у нарисі П. Соніна, який вмістив у публікації декілька колядок, зазначаючи, що це спогади його друга із дитинства [12].

Цінна інформація представлена про харківського дослідника Д. Яворницького, який повідомив в церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії про список козацьких ікон, що він оглянув у церквах поблизу колишніх Запорозьких Січей. За словами історика ці ікони представляють неабиякий інтерес, так як на них зображені важливі епізоди із домашньо-побутового життя козацтва [13].

Ще одна публікація передрукована із фейлетону новорічних додатків петербурзької газети «Новости» – нарис Д. Яворницького про традиції зустрічі Нового року запорожцями. Відомий історик наголошував на дотриманні козацькою спільнотою звичаїв. Згідно цього козаки не допускали на Січ жінок, судили злочинців, ділились на курені і паланки, розподіляли землі, щорічно міняли старшину. Робили вони все це першого січня. Д. Яворницький описав послідовність всіх дійств, зазначаючи, що рада могла проходити мирно, а в кінці влаштовували свято з танцями і випивкою, а інколи все це завершувалося бійкою [14]. Отже, ця публікація, через понад сторічне припинення існування Запорізької Січі, знайомила читача наприкінці ХІХ ст. з традиціями та устроєм запорозьких козаків. Здійснив одну публікацію в ОВ відомий український статистик, історик, археолог Л. Падалка (1859–1927). Він провів порівняльний аналіз економічних порядків у Подніпров'ї часів запорожців та сучасних порядків, відмічаючи, що переважна більшість традиційного ведення господарства збережена [15].

Одна публікація була присвячена специфіці розвитку народної освіти серед представників іудейського віросповідання. Автор певним чином спробував акумулювати досвід і змалював виховання єврейських дітей у Тирасполі та зазначив, що воно залишається традиційним на рівні 1840-х рр.: відчувається велика роль матері, не вивчають російську мову, а також заперечують вплив вчителів. Ця стаття характеризує наявність консервативних елементів у тогочасній єврейській культурі.

Важливою складовою діяльності Московського археологічного товариства, яке опікувалося проведенням археологічних з'їздів у Російській імперії, були етнографічні матеріали. Вони знаходили відбиток у списках запитань, що розсилалися перед з'їздами в провінційні центри [16, с. 174]. Із чималої кількості публікацій ОВ, приурочених проведенню VI археологічного з'їзду в Одесі, ми бачимо, що етнографічний аспект був присутній також у доповідях багатьох учасників наукового форуму. У зв'язку з підготовкою до проведення археологічного з'їзду спостерігалася активізація не лише археологічної, а й етнографічної діяльності.

Про святкування різдвяних свят і Нового року розповідається в публікації А. Сумарокова. Автор зазначив, що інформація, взята із Альманаху за 1834 р., буде цікавою для порівняння, а також нагадає старожилам часи їхньої молодості. У статті повідомляється, що автором нарису був П. Морозов, який разом з професором Рішельєвського ліцею видавав у 1830-х рр. альманах. Дане видання пробуджувало в одеській публіці бажання читати російськомовні книжки. Ця замітка також давала можливість дізнатись, що на той час в Одесі було дві французькі книжкові крамниці (Сорока і Вільєтті) та жодної російської. А. Сумароков розповів про те як святкували в Одесі Масляну і особливо в її останній день, шкодуючи, що П. Морозов це дійство не описав. Далі автор, беручи інформацію із статті П. Морозова, вмістив посилання, доповнюючи інформацію своїми спогадами про ті дні [17]. Ще один автор поділився своїми спогадами про святкування святвечора в Одесі 1842 р., зазначаючи, що українці святвечір святкують напередодні Різдва [18]. Вже в наступному номері газети розповідалося про особливості святкування Різдва у різних народів у різні часи [19].

До свят літнього календарного циклу відноситься одне із важливих свят у православних – день святого Пантелеймона, що припадає на 9 серпня. Про традиції українців святкування свята «Палія», або «Паликопи» (народні назви церковно-календарного дня Святого Пантелеймона), розповідається у публікації без вказівки автора. Покровителя цього свята часто називали володарем блискавки, вважаючи, що він оберігає людей від вогню, а копи хліба – від пожежі. У цей день не можна було жати в полі, бо казали, що «все знищить вогонь», знахарі збирали цілющі трави для лікування худоби. У публікації зазначено, що в народних легендах образ Паликопи уособлює собою борця з нечистою силою [20].

На шпальтах ОВ було опубліковано передруковану із «Екатеринославских губернских ведомостей» замітку з народними переказами Я. Новицького. Її текст був надрукований за допомогою транслітерації та в ній автор подав переказ подій, про які, як зазначив, «почув від старих людей». У переказі йдеться мова про прийом запорозьких козаків при дворі Катерини II. Під час обіду запорожцям дали довгі ложки, щоб перевірити їхню кмітливість. Козаки ж почали годувати один одного, а наприкінці обіду повставали і традиційно промовили: «Спасибі Богу і тобі, матінко, за хліб, за сіль, за добру ласку» [21]. Матеріал цієї статті знайомив читача з притаманними рисами української культури – кмітливість,

повага, виваженість та релігійність, носіями яких у даному випадку були кращі представники українців – запорозькі козаки.

Цінні та актуальні спостереження народних звичаїв у Криму опубліковані у замітці про новорічні традиції. У вступному слові до неї автор зазначив, що «в Криму в кожному місті свій норов, а в кожному селі свої звичаї, так як півострів дуже різноплемінний за своїм складом» [22]. Автор розповів про відмінності у традиціях святкування українців, білорусів, німців, греків та болгар. При цьому він зауважив, що головну частку російського населення складають українці. Саме тому їх звичаї відіграють дуже велику роль. Українці на вечір Маланки щедрують, посівають та співають пісні на честь святого Василя. Білоруси водять козу. У німців господиня перед святами має щось зіткати, що матиме чарівну силу та приносить щастя дому і здоров'я прями. Греки печуть пиріг із срібною монеткою, ділячи його між всіма, в тому числі святому Василеві і ножові. Кому попадеться шматочок із монеткою, того чекає щастя і благополуччя. Якщо випаде монетка ножові, то в домі буде небіжчик, а якщо святому Василеві, то щастя всьому дому. У болгар молодь ходить по будинках, торкаючись господарів, а потім ріжуть ягнят і влаштовують свято «курбан». Дана публікація дає змогу порівняти новорічні традиції різних народів, що мешкали на Кримському півострові, а сучасні дослідники можуть простежити трансформацію або збереження народних звичаїв у представників різних етносів [23].

Декілька публікацій про звичаї населення Бессарабії, яка є південно-західною частиною українських земель, здійснив співробітник ОВ Д. Суручан. В одній із заміток він розповів читачам про поземельні звичаї поселенців у Бессарабії [24]. У зв'язку з тим, що медичне обслуговування було на дуже низькому рівні, то важливу роль у прийнятті пологів відігравали бабки-повитухи. Д. Суручан розповів про традиційні новорічні привітання ось такої «мами Балаши» в одному із бессарабських сіл [25]. Третя публікація автора подавала традиції життя циганської родини на прикладі коваля [26]. Ці нариси знайомили читача з одним із колоритних етносів південноукраїнських земель – ромами та притаманними для них традиційними заняттями.

У 1890-ті рр. з'явилося більше етнографічних публікацій, присвячених загальним побутовим традиціям населення всього південного краю, яке на цей час вже було достатньо «змішаним». Всі ці публікації розповідали про набуття спільних рис у побуті різних етносів, а також про специфіку і можливість співіснування представників народів під час зміни умов їх традиційного проживання.

Таким чином, етнографічні матеріали представляють хоча й незначну за обсягом, але важливу, за інформаційною наповнюваністю частину публікацій у періодичному виданні. У цих публікаціях подано матеріали щодо різних етносів, які мешкали на теренах південноукраїнських земель – українців, кримських татар, болгар, молдаван, ромів, греків, євреїв, німців тощо. Інформація цих студій демонструє збереження, дотримання, поширення кожним з цих народів своєї самобутньої традиційної культури. Також дані у цих повідомленнях змальовують умови співжиття поліетнічного населення та розмаїття культур етнічної палітри

південного регіону. Суть і значення фольклорної спадщини вміщуваних матеріалів полягає насамперед у виключно наукових, пізнавальних, естетичних, моральних та виховних цінностях історичних досліджень.

Література

1. Див.: Кондараки В. Очерки Крыма // ОВ. – 1862. – 26 июля; Його ж. Очерки Крыма. Крымские шейхи. I. // ОВ. – 1861. – 18 февраля.
2. Непомнящий А. А. Подвижники крымоведения. – Симферополь : СГТ, 2006. – 324 с.
3. Ненекеджан-ханым (крымская легенда) // ОВ. – 1891. – 24 октября.
4. Могила Азиса. Крымские легенды. – СПб.: Тов. Эконом. тип.-лит. Панфилова и Палибина, 1895. – 380 с.
5. А. З. Из татарских современных обычаев // ОВ. – 1882. – 8 апреля.
6. Кошелівець І. Свидницький Анатоль // Енциклопедія українознавства / голов. ред. В. Кубійович. – Львів, 1996. – Т. 7. – С. 2720.
7. Свидницкий А. Остатки от времен доисторических (народные предания) // ОВ. – 1869. – 15 марта.
8. Новицький Яків / Енциклопедія українознавства / голов. ред. В. Кубійович. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1786.
9. Новицкий Я. Поминки на могилах усопших (этнографический очерк из малорусского быта) // ОВ. – 1876. – 17 августа.
10. Н. Украинская старина // ОВ. – 1873. – 27 июня.
11. А. К. О значении русского народного орнамента и его собирании // ОВ. – 1882. – 24 ноября.
12. Сонин П. Проводы куты (святочный рассказ) // ОВ. – 1861. – 15 июля.
13. Казацкая старина // ОВ. – 1884. – 5 октября.
14. Как встречали запорожские казаки Новый год // ОВ. – 1889. – 6 января.
15. Падалка Л. Следы запорожской общины в крестьянском землевладении на Екатеринославском Поднепровьи // ОВ. – 1891. – 12 августа.
16. Бердинских В. Уездные историки: Русская провинциальная историография. – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – 528 с.
17. Сумароков А. Праздники Рождества Христова и Новый год в Одессе // ОВ. – 1886. – 25 декабря.
18. П-кій Т. Рождественские святки у малороссиян // ОВ. – 1842. – 19 декабря.
19. О рождестве в разные времена // ОВ. – 1892. – 25 декабря.
20. Празднование «Палия» или «Палыкопы» // ОВ. – 1887. – 28 июля.
21. Народное предание о приеме запорожцев при дворе Екатерины II // ОВ. – 1888. – 21 января.
22. Новицкий Я. Приднепровский край за первую сотню лет после падения Запорожской Сечи // ОВ. – 1876. – 6 февраля.
23. Новогодние обычаи в Тавриде // ОВ. – 1892. – 9 января.
24. Суручан Д. Д. О поземельных обычаях поселян Бессарабии // ОВ. – 1890. – 14 мая.
25. Суручан Д. Д. Новый год у мамы Балаши (из бессарабской жизни) // ОВ. – 1891. – 5 января.
26. Суручан Д. Д. Уон цыгану (эскиз из бессарабской жизни) // ОВ. – 1891. – 25 января.

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛІПТИЧНИХ РЕЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

І.О. ЛЕЛЕТ,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Естетична цінність художнього твору і його вплив на читача залежать від форми змісту, що використовується письменником. Майже усі стилі використовуються у художніх текстах, але елементи стилю переходять в літературну систему, що набуває особливої естетичної функції. Відмінності між мовами при перекладі зумовлюють постійні втрати, додавання інформації тощо.

Структура еліптичних речень, як і цілі їх використання, досить різноманітна. Характерною ознакою еліптичних конструкцій є компактність структури, що проявляється у збільшенні семантико-стилістичного навантаження на кожний експліцитно виражений елемент. У повних реченнях кожен елемент має певний обсяг інформації. В еліптичних конструкціях опущення одного або кількох елементів може призвести до перерозподілу інформації на ті елементи, що збереглися.

У лінгвістиці еліпс (грец. – недолік) означає навмисний пропуск несуттєвих слів у реченні без спотворення його змісту, що має на меті посилення ефекту.

Проблема еліпсису є однією з найбільш спірних в лінгвістиці. Традиційна граматики англійської мови насамперед характеризується наявністю підмета та присудка, а відхилення від цієї конструкції розглядається як явище еліпсу.

Еліптичні речення неодноразово ставали об'єктом уваги багатьох учених, які досліджували питання синтаксису (П.С. Дудик, А.П. Загнітко, Л.О. Ставицька, В.К. Шпак, М. Swan та інші.). Традиційно еліптичне речення – це неповне речення, у якому пропуск необхідного елемента легко відновлюється. Характерною ознакою структурно неповних, але семантично повних речень, є той факт, що вони за змістом повноцінні, а пропущений член речення встановлюється не з мовленнєвої ситуації і контексту, а з їх власного змісту. Специфіка еліптичних речень полягає в тому, що вони семантично повні, а структурно – неповні.

Бархударов Л. С. виділяє класифікацію еліптичних конструкцій на підставі способу експлікації слова, що представлено нульовим варіантом. Під «експлікацією» або «заповненням» розуміється перетворення, а саме, заміна нульового варіанта того чи іншого слова експліцитно вираженим варіантом. Якщо подане нульовим варіантом слово або слова експлікуються, тобто відновлюються у варіанті з попереднього або наступного контексту, то така еліптична конструкція називається синтагматично відновлюваною. Якщо експлікація даного слова або слів можлива тільки на основі інших аналогічних конструкцій, що зустрічаються в мові, але не зустрічаються безпосередньо в контекстуальному

оточенні даної еліптичної конструкції, то така конструкція вважається парадигматично відновлюваною [1, арк.190].

У процесі усного спілкування, що характеризується високим темпом мовлення, стислістю та спонтанністю, мовці широко використовують еліптичні конструкції, що обумовлено тенденцією до економії мовленнєвих засобів та вимовних зусиль. Відновлення значення опущених членів речення обумовлюється мовленнєвим і ситуативним контекстом. Наприклад:

“Married?”[Are you ...] – Одружені?

“Widower, sir.” [I am a. ..] –Вдівець, сер.

“Children?”–[Do you have ...] – Діти?

“Two children”.[I have ...] – Двоє дітей.

Головна сфера вживання еліптичних конструкцій – діалог. У репліках діалогу частина пропозиції, як правило, опускається, оскільки вона вже зрозуміла з попередньої репліки, або в тому випадку, коли частину пропозиції можна легко пропустити, якщо вона не є важливою. Але ці конструкції можуть також зустрічатися і в описах-ремарках до п'єс, у складних реченнях, у заголовках газет тощо.

У науковій прозі, навчальних посібниках, довідниках, словниках, у деяких видах офіційно-ділової документації еліптичні конструкції використовуються для лаконічності висловлювання, логічного увиразнення [4, арк. 201].

Вивчення особливостей вже виданих перекладів художніх текстів можуть лягти в основу удосконалення самої технології перекладу.

Експресивного значення, головним чином, еліптичні конструкції набувають в художній прозі.

Еліптичні конструкції використовуються автором як засіб реалістичного. відтворення живої невимушеної бесіди співрозмовників, яка характеризує емоційний стан героїв.

Еліптичними є речення, в яких пропускається структурно-необхідний елемент синтаксичної конструкції. Пропуск одного або декількох елементів призводить до перерозподілу інформації на ті елементи, що залишились, і це пояснюється наявністю обов'язково-дистрибутивних відношень між двома чи більше елементами конструкції. Пропущеними елементами в рекламних текстах можуть бути: підмет, присудок, частина присудка, підмет і присудок, додаток. Еліптичні речення становлять окремий тип неповних структур, оскільки їх неповнота виявляється тільки на структурному рівні й представлена переважно відсутністю дієслова-присудка. Семантично такі конструкції не вимагають встановлення неназваного компонента. Відомо, що заміна неповних речень граматично повними призводить до надлишкової інформації, уповільнення темпу мовлення [7, арк. 81].

Проблема полягає в тому, що без контексту зрозуміти сенс еліптичних конструкцій буває складно, іноді через відсутність даного і взагалі неможливо. Існують характерні для певної мови особливості, на основі яких будується діалогічна єдність, побудові якої сприяють правильне та доречне вживання конструкцій із використанням еліптичних речень – ті конструкції, які

використовуються в українській мові, часто виявляються неправильно вжитими в англійській мові.

У доповіді розглядаються конструкції еліптичних питальних речень в їх співвідношенні з оригіналом і у зв'язку з особливостями англійської та української мов. З урахуванням цих даних встановлюються засоби та прийоми, що зустрічаються на практиці і виявляються закономірності, що існують при перекладі у співвідношенні перекладу та оригіналу.

Нашою метою є дослідження процесу інтерпретації еліптичних питальних речень під час перекладу на матеріалі роману відомого американського письменника Стівена Кінга «Мертва зона» та його перекладу з англійської мови українською В. Митрофановим.

Матеріалом для дослідження стали 98 еліптичних питальних речень у романі «Мертва зона» та у перекладі роману з англійської мови українською В. Митрофановим.

Еліптичні питальні речення були дібрані методом суцільної вибірки.

У даному дослідженні англійські еліптичні питання були представлені двома видами: еліптичними загальними питаннями (94%) та еліптичними спеціальними питаннями (6%).

Еліптичні загальні питання вживаються для вираження невпевненості, прохання, пропозиції. В розмовній англійській мові такі загальні питання можуть починатися з підмета або основного дієслова. Наприклад:

“She had wanted to ask other, more personal questions. Will you be near here? Will you take a job? Take night classes? Is there a place for me in your plans? That question, aboveallo thers, she had not been a ble to ask.”[8, арк.214] – «Їй хотілося спитати про інше, більш особисте. Чи буде він десь поблизу? Чи піде працювати? Чи вчитиметься далі на вечірньому факультеті? Чи є в його планах на майбутнє якесь місце для неї? А втім, ось про це вона не наважилася би спитати.»[3, арк.282]

“You doing any thing Saturday?” he asked, suddenly diffident. I know it’s shortnotice, but...” – “I have plans, ”she said.”[8, арк.357] – «Ти маєш якісь плани на суботу? – спитав Джонні несподівано змінившись. – Я розумію, трохи пізно про це питати, але ... Та дещо є, – відказала вона.» [3, арк.414]

“Pleased to meet you,”Carrick said. Hew anderedofftoserve a youngwomanwith a hardfaceanotherTequilaSunriseandeventuallywanderedbacktoDohay.

“Fromoutoftown?”“I am,”Dohayadmitted. “Sales man. ”Heglancedaround. “I sit always this quiet?” [8, арк.48] – «Радий познайомитись, сказав Керрік. Тоді на хвилику відійшов налити якійсь жінці з похмурим обличчям ще чарку текіли й одразу повернувся до Догі. – Ви не з тутешніх? Ні – відповів Догі.» [3, арк.76]

“You cold?” [8, арк.20] – «Тобі не холодно?» [3, арк.32]

“Put her a way? Com mither?” [8, арк.130] – «Замкнути її? Взяти під варту?» [3, арк.197]

При перекладі українською мовою пропущені члени речення встановлювалися з попередніх або наступних речень та з конкретної ситуації

мовлення. Ось чому переклад еліптичних питань дуже різноманітний і залежить від контексту. Деякими прийомами перекладу еліптичних конструкцій є:

- ✓ синтаксичне уподібнення (нульова трансформація) – спосіб перекладу, при якому синтаксична структура оригіналу перетворюється в аналогічну структуру мови перекладу;
- ✓ об'єднання пропозицій – спосіб перекладу, при якому дві або більше простих пропозиції перетворюються в одну складну;
- ✓ членування пропозицій - перетворення однієї пропозиції на кілька (зовнішнє членування) чи заміна простої пропозиції складною (внутрішнє членування);
- ✓ конкретизація – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом вузької семантики;
- ✓ генералізація – спосіб перекладу, при якому слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням;
- ✓ антонімічний переклад – це лексико-граматична трансформація, при якій заміна позитивної форми в оригіналі на негативну форму в перекладі або, навпаки, негативної на позитивну, супроводжується заміною лексичної одиниці іноземних мов на одиницю перекладної мови із протилежним значенням;
- ✓ омонімічний переклад – передача поняття протилежним, часто із запереченням, тобто антонімом українського відповідника даного слова. [7, арк.179]

Спеціальні питальні речення можуть бути як повноскладовими, так і неповноскладовими (еліптичними). Повноскладові спеціальні питальні речення функціонують у розмовній мові, як правило, в ролі ініціюючих реплік діалогічної єдності запитання-відповідь. Еліптичні спеціальні питання у переважній більшості мають ретроспективний характер завдяки їх семантичному злиттю з попередньою реплікою діалогічної єдності (ось чому діалогічна єдність, до складу якої входить еліптичне спеціальне питання у функції реактивного, не може бути менш як тричленною).

Еліптичні спеціальні питання – це структури, в яких неназваний член не визначається з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється структурою та семантикою самого речення. Їх специфіка полягає в тому, що вони семантично повні, а структурно – неповні. Частка таких інтерогативів у романі англійською мовою складає усього 0,7%.

“Her maiden name?” – “Nason.” [8, арк.82] – «А її дівоче прізвище?» – «Нейсон.» [3, арк.139]

“Your father's name?” – “Herbert.” [8, арк.82] – «А ім'я батька?» – «Герберт.» [3, арк.139]

“Your mailing address?” RFD # 1.Mills.” [8, арк.82] – «Яка ваша адреса?» [3, арк.139]

У цих прикладах (англійською та українською мовами) питальні слова як основний атрибут спеціального питання не називаються у зв'язку з тим, що їх досить легко вивести з конкретної мовленнєвої ситуації.

Отже, потрібно відмітити, що характерною ознакою еліптичних питальних речень є стислість та компактність структури.

Художній текст представляє свою багатобічну структуру, до складу якої входять різні стилістичні засоби виразності. Еліipsis – явище досить поширене у стилістиці, що вимагає детального вивчення, оскільки є досить широкоживаним і має свої особливості. Еліптичні речення визначаються дієвим засобом впливу на адресата завдяки їх експресивності, здатності акцентувати увагу адресата на найбільш суттєвих моментах реклами, створенню певних ритміко-синтаксичних особливостей тексту та здатності формувати асоціації з усним розмовним мовленням.

Використання еліптичних конструкцій розглядають як прийом впливу на пам'ять, адже процес відновлення невербалізованого компонента висловлення надає час, необхідний для запам'ятовування. Але у повсякденному мовленні та деяких видах наукових документів, еліптичні конструкції не відіграють важливої ролі.

Еліптичні речення та конструкції є дуже важливою частиною художнього тексту. За їх допомогою текст зберігає свою експресивність, емоційність та головну думку. А читач легко сприймає інформацію, що дозволяє повністю досягнути задумку твору.

Література

1. Бархударов Л.С. Мова і переклад. /Л.С. Бархударов. М.: Міжнародні відносини, 1975 – 190 с.
2. Верба Л.Г. Граматика сучасної англійської мови. /Л.Г. Верба, Г.В. Верба. – К.: Логос, 2000. – 352 с.
3. Кінг С. Мертва зона. Роман (Переклад з англ. В. Митрофанова). – К.: Дніпро, 1988. – 555 с.
4. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. /І.В. Корунець. – Вінниця.: «Нова книга», 2003. – 464 с.
5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. /А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
6. Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. /С.В. Шевчук, О.О. Кабиш, І.В. Клименко. – К.: Алерта, 2011. – 544 с.
7. Шпак В.К. Основы перевода: граматичні та лексичні аспекти: навч. посіб. / В.К. Шпак. — К.: Знання, 2007. — 310 с.
8. King S. TheDeadZone [Electronicresource] — Modeofaccess: http://allking.ru/books/the_dead_zone/
9. Swan M. Practical English Usage / M. Swan. — Oxford : Univ. Press, 2010. — 639 p.

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ: МІЖ РИТУАЛОМ ТА ДІЙСНІСТЮ

О.Є. ЛИСЕНКО,

докт. іст. наук, проф.,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни

Інституту історії України НАН України,

Л.М. ХОЙНАЦЬКА,

канд. іст. наук., доц.,
професор кафедри гуманітарних та
загально-правових дисциплін

*Інституту Управління державної
охорони України КНУ імені Тараса Шевченка
(Україна)*

Пам'ять про події найбільшого в історії людства збройного конфлікту лише на перший погляд видається таким собі суцільним полотном з незначними відгалуженнями. Насправді, такою є лише офіційний її формат, закріплений у визначені згори комеморативні церемоніали та ідеологізовані ментальні кластери. Цей феномен складно назвати історичною пам'яттю у повному розумінні цього слова, адже він штучно сконструйований згори і нав'язує бачення й оцінки надій минулого з позицій лояльності.

Власне історична пам'ять існує на індивідуальному рівні та до повної міри – корпоративному (груповому). В останньому випадку також можна спостерігати відчутні деформації, спричиненні міркуваннями консолідації спільнот (соціальних когорт), що є її носіями.

Як на індивідуальному, так і на корпоративному рівнях, існують значні, а незрідка – разючі відмінності у тому, як люди сприймають історичну дійсність. Принаймні у сучасному українському суспільстві в останню чверть ХХ століття можна було спостерігати не просто люфт, а конфронтуючі моделі пам'яті.

Доволі часто пам'ять індивіда не співпадає з моделлю пам'яті тієї когорти, до якої він належить. Отже, на індивідуальному рівні ментальність, цінності й політичні орієнтири формуються під впливом генетичних ключів, умов виховання, освіти, соціальних зв'язків, кар'єрних траєкторій тощо. Лише цим можна пояснити, що представники однієї соціальної групи віддзеркалюють протилежні пам'яттєві структури.

Демократизація суспільства на рубежі ХХ і ХХІ сторіч сприяла поступовому нівелюванню гостроти протиріч між антагоністичними пам'яттєвими просторами. Та вони не зникли зовсім і виходять на поверхню щоразу, коли відбуваються тектонічні політичні та соціально-економічні зрушення (вибори до Верховної Ради України, «майдани» та інші).

Деякі політичні сили донедавна експлуатували пам'яттєві стереотипи з електоральною метою.

Нарешті, інспіровані в східних та південних регіонах України антидержавні акції й гібридна війна Росії проти нашої держави актуалізували багато ритуалів, пов'язаних із Другою світовою війною.

Більшість спогадів тих, хто пережив війну, пронизана болем за загиблими й екстремальними умовами виживання.

Після загибелі рідних та близьких у боях і від хвороб найбільш травматичним є той сегмент, що пов'язаний з матеріальною скрутою в роки війни. Втрата майна, постійного джерела поповнення родинного бюджету, вимушені та примусові міграції позбавляли людей не просто комфортного соціального середовища, а найнеобхідніших предметів щоденного вжитку. Та найдошкульнішим був повсюдний дефіцит продуктів харчування. Пріоритетним завданням вважалося постачання радянських Збройних сил, інша частина громадян потрапила в скрутне становище, а деякі категорії – в катастрофічне.

Натомість партійно-радянська номенклатура й вищий командний склад РСЧА, ВМФ та ВПС продовжували користуватися пільгами не тільки в матеріальному забезпеченні, а й у лікувально-оздоровчій та іншій сферах. Т. Кондратьєва у монографії «Годувати і правити» показує, як у пам'яттєвих відбитках фіксувалося привілейоване становище правлячої бюрократії: «Безпосередньо пов'язана з продовольчим споживанням пам'ять привілейованих і колективне уявне, зачеплене ним, до такої міри змішують хвалу і ностальгію, що їжа здається благодатною і такою, що виходить від когось Всемогутнього, хто годує своїх номенклатурних слуг мало не божественною їжею.

Одна з причин, за якою колективна пам'ять, що формувалася в умовах загальної бідності, надає настільки велике значення харчуванню, пов'язана, можливо, з аскетизмом та сірістю інших аспектів життя керівників» [1].

Теза про аскетизм потребує коментарів. По-перше, йшлося про вищий ешелон влади, який мав усе необхідне для комфортного життя навіть в умовах воєнної екстремі і загальної скрути. По-друге, ця так звана «аскеза» стосувалася зовнішніх атрибутів: дорогих меблів, прикрас, одягу, авто, побутової техніки і в першу чергу моделі поведінки. Та ж Т. Кондратьєва пише: «За Сталіна аскетизм, дисципліна, суворі норми були нормою. Сам керівник країни носив тільки одну модель воєнізованого френча. Одяг оточуючих його чоловіків та жінок був гарної якості, але темних тонів, погано зшитий в одному ательє приблизно в одному стилі. Добропорядні й ритуалізовані виходи на прем'єри у Большой театр чи на концерти з нагоди революційних свят збирали довкола Сталіна одноманітну еліту без блиску: в цьому середовищі навіть коштовності у жінок заборонялися. Суворість атмосфери і костюму, умовності поведінки, жестів, звичок і промов мали назву – режим» [2].

Донька головного редактора газети «Правда» Наталя Зимяніна в інтерв'ю Т. Кондратьєвій сказала, що життя її родини було ритуалізоване, «та ще як! Регламент підприємств, названих «режимними», цілком застосовувався і до нас; мій батько, моя мати, всі члени родини розглядалися як «режимні» люди. Всі, включаючи дітей. Суворі костюми, краватки, тихі голоси, формули чемності...» Дослідниця зазначає, що у тій чи іншій формі ритуал був присутнім у

повсякденні всіх радянських громадян. Ідеологічні за змістом обряди, що сакралізували політичний, соціальний та економічний лад в СРСР, відігравали важливу роль для легітимації тоталітарного режиму. Зарубіжні науковці вказують на те, що на відміну від інших індустріальних суспільств, де подібні заходи відігравали другорядну, маргінальну роль, більшовицькі ритуали стали ефективним мобілізаційним інструментом. Так, Крістель Лан у різних сферах публічного і приватного життя в СРСР виокремлює ритуальну компоненту в таких формах: родинні (народження, хрестини, похорони), долучення до колективного життя (прийом до лав піонерів, комсомольців, комуністів), громадянські (отримання паспорта, проводи новобранців у армію), культ війни, праці й природи, революційні свята тощо. Все це дослідниця визначає як «політичну релігію». У цьому випадку йдеться не про релігію в конвенційному сенсі, а про суто світський порядок, що цілковито відштовхувався від ідеологічних установок. Якщо у США і Франції «громадянська релігія» лише принципово структурувала соціологічні відносини, то в СРСР «вона завжди була націлена на всеохоплюючу філософію існування і потребувала винятково вірнопідданства. Радянський ритуал був двоєдиним – і релігійним, і світським [3].

У праці «Правляча номенклатура Української РСР (1945-1964 рр.)» П. Киридон зазначив, що «традиція наслідувати, калькувати манери, поведінку, навіть звички політичних лідерів склалася серед управлінців від сталінських часів» [4].

Моделі поведінки, які сповідували більшовицькі керманічі після революції, швидко трансформувалися у традиції, а ті, в свою чергу, обростали відповідними ритуалами. Останні були покликані формувати ментальні кліше, з яких клонувалася свідомість тих, хто забезпечував партійно-радянський апарат «одноголосною» підтримкою, іронічно сформульованою дотепниками як «одобрямс».

Стрижневим концептом ідеологічної обробки масової свідомості й формування потрібних верхівці кластерів колективної пам'яті у міжвоєнні роки стала «Велика Жовтнева соціалістична революція», з надр якої зрадився більшовицький режим. Він доповнювався меншими за масштабом державними святами – 1 Травня, 8 Березня, річницями утворення СРСР і Сталінської Конституції 1936 р., ювілеями видатних діячів робітничого і комуністичного руху, річницями появи Компартії, комсомолу, РСЧА та багатьма іншими, що мали переважно політичне звучання.

Усі форми відзначення свят та історичних подій цього масштабу поєднував пафос революційного перетворення світу, «визволення людей праці», «загальної свободи, рівності й братерства». Нескладно помітити, що гасла, промови, директивні документи з нагоди цих свят були пронизані декларативними заявами, що чим далі дистанціювалися від реального стану справ у державі. У такий спосіб правляча верхівка вирішувала двоєдине завдання: по-перше, вводячи в оману суспільство, навіювала йому переконаність у єдиному можливому і правильному курсі, який сповідувала влада; по-друге, використовувала свята з метою мобілізації пересічних громадян на виконання спущених «згори» завдань.

Відзначення подій, що набули статусу державних свят, стало не просто масовим, а тотальним – як за кількістю охоплених громадян, так і за методами їх організації. Велелюдні паради, урочисті збори, партійні форуми стали засобом наскрізного зомбування соціуму й усталення нових звичаїв і традицій, що з часом канонізувалися й обростали різними формами глорифікації. Враховуючи майже повну відсутність індивідуального чи навіть родинного культурного дозвілля (окрім читання відсепарованої цензурою літератури), влада перетворювала масові гуляння й рекреативний ландшафт на зону ідеологічного впливу. Вечори відпочинку, лекторії, концерти в будинках культури і клубах, театралізовані дійства, інші забави поряд з дозвіллевими складовими містили виразні елементи ментальної інвазії. Періодична, до того ж часто повторюваність цих акцій, закріплювали їх як світоглядні й поведінкові константи й архетипи.

Існувало кілька ритуальних дійств, які режисував особисто Й. Сталін. Одне з них пов'язане з функціонуванням вищого ешелону влади та управління. Для найближчого оточення вождь пропонував два види зібрань: робоча вечерея в пізній час доби, під час якого обговорювалися найважливіші питання життєдіяльності країни, або ж затяжні застілля пиятики, під час яких Сталін ставив свої психологічні експерименти над підлеглими.

Робота апарату ЦК ВКП(б), РНК і Верховної Ради СРСР організовувалася за іншим принципом. Один із тодішніх високопосадовців Ю. Корольов згадував, що рядові працівники Президії Верховної Ради після 19-ї години розходилися по домівках, у той час, коли їхні керівники працювали за іншим графіком. «Починали трудовий день об 11, 11³⁰, потім від'їжджали обідати години в три і поверталися на роботу о 6–7 вечора. Основні справи відкладалися саме на вечір і продовжувалися до 10–11 годин. А потім наставав найбільш непевний час. У Кремлі дивилися на вікна будівлі РКП, де на другому поверсі були розміщені приміщення Сталіна, й орієнтувалися за освітленістю вікон – там він, чи вже поїхав». Корольов зізнається, що це нічне сидіння до 1–2 години ночі було справді пустим гаянням часу. «Всі передзвонювалися між собою, великі керівники перевіряли присутність малих, а малі – ще менших. Не бути в цей час на службі вважалося порушенням порядку» [5].

Одночасно з ритуалами карнавального змісту існували два інші різновиди: суто політичний та репресивно-правовий. До першого можна віднести партійні з'їзди та збори, інформаційні заходи (лекції, читки, бесіди), наради партійно-радянського активу, злети, конференції тощо. Другий охоплював масові заходи в руслі «полювання на відьом» – так званих «ворогів народу». Відкриті судилища усіляких «шкідників», «саботажників», опозиціонерів, «шпигунів багатьох розвідок світу» й ворожих агентів, а також збори трудових колективів, режисери яких домагалися одностайного схвалення вироків багатьом ні в чому не винним людям, фактично перетворювали громадян на колективних заручників тих, хто зосереджував у своїх руках владу і намагався скинути провину за помилкові рішення і невдачі на уявні «антирадянські елементи».

Негативне маркування всіх, кого верхівка свавільно відносила до «контролюючих елементів», «супротивників радянської влади» відбувалося у

такий спосіб, аби справа виглядала таким чином, ніби це самі маси судять і карають смертю своїх ворогів. Всі прояви лояльності також набували характеру обрядової форми й становили осереддя реверсивно-правових акцій.

Такий алгоритм формування міфу «Великої Вітчизняної війни» одразу після її початку та по завершенню в певній обрядовій формі став неодмінним, іманентним засобом легітимації більшовицького режиму.

До межі були ритуалізовані документальні, а особливо художні кінокартини про Сталіна. Їхній стрижневий концепт формували кілька «підпорок»: а) Сталін – це втілення колективної волі, розуму і здатності вирішувати епохальні завдання; б) Сталін – незаперечний лідер міжнародного комуністичного руху, який відстоював інтереси людей праці; в) нарешті, Сталін – люблячий «батько нації», що турбується про її долю й добробут, близький до народу, простий і навіть трохи сором'язливий у спілкуванні.

Відгранований ідеологами й митцями офіційний імідж вождя тиражувався всіма можливими засобами: літературою, кіно, креолізованою продукцією, образотворчим мистецтвом. Особливої ваги надавали монументальній пропаганді, яка була звернена до майбутніх поколінь. У деяких містах і селищах України пам'ятники і бюсти всесильного Господаря простояли до середини 50-х років, хоча процес десталінізації тривав уже кілька років.

Особливе місце в мобілізованому інструментарії Кремля посідали вокабулярії вождя. Ритуальний характер промов Сталіна, окрім зовнішнього антуражу й обов'язкових атрибутів, мав на меті зміцнити віру людей у те, що саме геніальний лідер країни генерує доленосні ідеї. Екстраординарний, сакралізований статус очільника держави, за визначенням, не припускав відхилення від окресленого ним курсу в зовнішній та внутрішній політиці. Цей символічний зв'язок артикульованих ним концептів і практичних кроків з їх втілення підкріплювався засобами тотального контролю та репресій стосовно тих, хто в активний чи пасивний спосіб чинив їм спротив.

Наведемо кілька зразків того, як перша особа в країні апробовувала й індоктринувала в партійно-державний апарат і суспільство ті чи інші напрямні політичної «лінії партії».

5 травня 1941 р. у Москві відбувся прийом для випускників військових академій. Виступаючи перед військовою елітою держави, Сталін озвучив ядро радянської військової доктрини – концепцію наступальної війни. Задля уточнення зазначимо, що згідно з нею передбачалося після нападу агресора дати йому гідну відсіч, перейти у наступ і продовжити його на території ворога до повного розгрому. Доповідач особисто, після урочистої частини, зробив зауваження тим виступаючим, які продемонстрували не зовсім точне усвідомлення висловлених ним постулатів.

3 липня 1941 р. вождь, нарешті, через майже два тижні після початку війни, виступив по радіо, звернувшись до радянських громадян: «Брати і сестри!». А 7 листопада 1941 р. на параді з нагоди 24-ї річниці Жовтневої революції він з Мовзолея виклав розширений варіант аналізу причини поразок Червоної армії. У різних ритуальних формах у масову свідомість закладалися офіційна версія подій

та їх оцінка. Отже, до причин катастрофи (що такою, звичайно ж, не визнавалася) він відніс наступні чинники:

- відмобілізованість Вермахту, що підійшов до кордону СРСР у той час, як Радянський Союз послідовно дотримувався нейтралітету;

- радянські танки й літаки були кращими за німецькі (за деякими показниками й моделями це відповідало дійсності), але їх було набагато менше, ніж у супротивника;

- просування територією СРСР обійшлося Вермахту втратою 4,5 млн. убитими і пораненими.

Цей рефрен у кількох виступах вождя був покликаний утверджувати образ СРСР як миролюбної держави, жертви агресії, а також мобілізувати радянських людей на відсіч ворогу [6].

24 травня 1945 р. Сталін виголосив відомий тост за «російський народ», в якому виклав власне бачення ієрархії народів та характер відносин між народом і правлячою верхівкою. Г. Бордюгов та В. Бухараєв, проаналізувавши тост, висловили тезу про те, що цей тост «формує певний міфологічний простір», в якому провідне місце «посідають етнокультурні, а не соціокультурні чинники» [7].

Одразу після війни з'являються нові форми ритуального офіціозу, зокрема День Перемоги (9 травня). Та вже незабаром, під впливом очевидної диспропорції між тим, що реально отримали переможці, й що проголошувала влада, це свято викреслили з реєстру офіційних щорічних церемоній. Та як тільки країна залікувала більшість ран, заподіяних війною, творення міфу «Великої Вітчизняної війни» набуло нових імпульсів. Із 1965 року його реанімували й індоктринували в масову свідомість завдяки глорифікації і романтизації війни, з одного боку, й усунення на периферію не тільки суспільної думки, а й наукового дискурсу, незручних, не імпозантних сторінок цієї епопеї.

Було б перебільшенням стверджувати, що в цей час забули про людські втрати. На цьому просто не акцентували увагу, хоча жертвність радянських людей у боротьбі проти ворога стала однією з несучих конструкцій великого міфу війни.

Офіційний же формат комеморації фокусувався довкола традиційних цінностей: ролі Комуністичної партії, масового героїзму фронтовиків, «усенародного» спротиву ворога на окупованих територіях, звитязі трудівників тилу.

Одночасно, за традицією, що брала початок з часів Жовтневого перевороту, форпост боротьби проти «українського буржуазного націоналізму» вибудовувався шляхом дискредитації, формування образу «ворогів народу» довкола учасників українського самостійницького руху, поліцаїв, вояків дивізії СС «Галичина». Змішуючи в «одній корзині всі яйця», ідеологи ставили знак рівності між тими, хто присягав на вірність Сталіну і партії, й тими, хто ніколи не обтяжував себе такими зобов'язаннями.

Як би там не було, владі вдалося нав'язати суспільству чорно-білу матрицю пам'яті про війну.

Та між офіційним мнемонічним шаблоном й індивідуальною пам'яттю уже тоді існував вододіл. По невеликих містечках і селищах, кожне з яких мало власні меморіали, братські могили та інші місця пам'яті, 9 травня звучали не бравурні марші, а тужливі пісні й реквієми по полеглих. Люди збиралися на мітинги, але над постановочним, сценарним дійством домінувала атмосфера скорботи й ушанування рідних і близьких, яких забрала війна, розпочата власними правителями.

На наше переконання, на відміну від офіційних комеморативних акцій пам'яттеві практики на місцях найменшою мірою потребували декомунізації. Більше того, зачіпаючи дуже делікатні особисті почуття, нав'язаний згори алгоритм «розриву» з радянським минулим не знайшов розуміння у тих, хто й до цього пов'язував 9 травня не з «Перемогою» сталінського тоталітарного режиму, а з внеском народу у знищення ворога і жертвами, які він самозречно поклав на цей олтар.

Таким чином, пам'ять про Другу світову війну в сучасній Україні має два виміри. Перший, пов'язаний з пам'яттевими практиками, так би мовити «знизу», й органічно детермінований реаліями воєнної доби. Другий – формують політикум і держава, пропонуючи суспільству згори офіційні мнемонічні ритуали і церемонії, що, як правило, віддзеркалюють ідеологію тих політико-олігархічних груп, що перебувають при владі. Ті, хто генерують і проводять в життя комеморативні ініціативи, здебільшого не враховують очікувань та специфіки пам'яттевих структур на індивідуальному та груповому рівнях. Це періодично підживлює конфліктогенні зони й антагонізми, що вміло використовуються зовнішніми силами для дестабілізації ситуації в Україні.

Цивілізаційні цінності, які сповідує значна (коли не більша) частина українського суспільства, погано піддаються корекції на догоду сьогочасним політичним радям. Глибоко закорінені, загартовані у випробуваннях, легітимізованих історичними ретроспективою і перспективою, вони кристалізують ментальне осердя сучасної української політичної нації, перешкоджають їй зведенню на оманливі манівці й дають змогу триматися векторів, що суголосні прогресу, свободі й демократії.

Ті, хто сьогодні «граються у війноньку» на Сході України, нічого не взяли з уроків історії. Як відомо, симпатична Клію за це жорстко карає.

Література

1. Кондратьева Т. Кормить и править. О власти в России XVI–XX вв. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 145.
2. Там само. – С. 146.
3. Lane C. The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society. The Soviet Case. Cambridge, 1981. – P. 36–41, 252.
4. Киридон П. Правляча номенклатура Української РСР (1945 – 1946 pp.): монографія. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 156.
5. Королёв Ю. Кремлёвский советник. – М., 1995. – С. 47–48.
6. Солонин Марк. 22 июня. Анатомия катастрофы. – М.: «Яуза», «Эксмо», 2009. – С. 6–7.

7. Бордюгов Г.А., Бухараев В.М. Национальные истории в революциях и конфликтах советской эпохи. Серия «АИРО – научные доклады и дискуссии. Темы для XXI века». – Вып. 5. – М., 1999. – С. 33–34.

УДК 94 (477)“1932/1933”

ГОЛОДОМОР 1932-33 РОКІВ ОЧИМА ДИТИНИ-СВІДКА: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Л.Б. ЛЕХАН,

канд. іст. наук, доц.,

Криворізький економічний інститут ДВНЗ

«Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

(Україна)

Тематика Голодомору 1932-33 років вже кілька десятиліть привертає увагу як вітчизняних істориків, філософів, політологів, так і зарубіжних. У центрі уваги наукових досліджень, на основі спогадів очевидців та оприлюднених раніше засекречених архівних документів, стали перебіг трагічних подій, демографічні втрати, зміна традиційного укладу життя українського селянства, морально-психологічні деформації. Проте, на нашу думку, недостатньо приділено уваги вивченню наслідків Голодомору в історико-психологічному аспекті, який став не тільки соціальним лихом, але й психологічною травмою для нашого суспільства, що мала досить серйозні наслідки. Люди, які пережили жахи того лихоліття стали очевидцями і носіями інформації про ту трагедію на все своє життя. Найважче було пережити цю травму дітям. Однак після того, як голод вщух ніхто й не намагався надати їм бодай якусь психологічну допомогу. Навпаки, вони були змушені «забути» і «викинути» із пам'яті травматичні спогади, жити далі і «вибиватись в люди» Та це й не дивно, бо ніхто з партійного керівництва не збирався перейматися психічним станом жертв Голодомору, які вижили, а дітей і поготів. Українського селянина перетворили на людину-гвинтика, колгоспника-кріпака, яким було дуже зручно керувати.

У статті автор ставить завдання на основі спогадів дитини-очевидця прослідкувати і проаналізувати її емоційне сприйняття і психологічний стан у голодні роки, з'ясувати як це вплинуло на подальшу соціалізацію з точки зору історичної психології. Діагностична категорія для визначення симптомів травми вперше з'явилася у 1980 р. у «Посібнику з діагностики і статистики психічних розладів» [1]. У вітчизняній психологічній науці Білявський І.Г став основоположником історичної психології [2].

Нами використанні спогади Григорія Михайловича Трояна (Рольянова), 1926 р. н., який народився в с. Нововоскресенське, Нововоронцовського району Херсонської області (з 1925 р. по 1932 р – Великоолександрівський район Херсонської округи) [3, с. 202].

7. Бордюгов Г.А., Бухараев В.М. Национальные истории в революциях и конфликтах советской эпохи. Серия «АИРО – научные доклады и дискуссии. Темы для XXI века». – Вып. 5. – М., 1999. – С. 33–34.

УДК 94 (477)“1932/1933”

ГОЛОДОМОР 1932-33 РОКІВ ОЧИМА ДИТИНИ-СВІДКА: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Л.Б. ЛЕХАН,

канд. іст. наук, доц.,

Криворізький економічний інститут ДВНЗ

«Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

(Україна)

Тематика Голодомору 1932-33 років вже кілька десятиліть привертає увагу як вітчизняних істориків, філософів, політологів, так і зарубіжних. У центрі уваги наукових досліджень, на основі спогадів очевидців та оприлюднених раніше засекречених архівних документів, стали перебіг трагічних подій, демографічні втрати, зміна традиційного укладу життя українського селянства, морально-психологічні деформації. Проте, на нашу думку, недостатньо приділено уваги вивченню наслідків Голодомору в історико-психологічному аспекті, який став не тільки соціальним лихом, але й психологічною травмою для нашого суспільства, що мала досить серйозні наслідки. Люди, які пережили жахи того лихоліття стали очевидцями і носіями інформації про ту трагедію на все своє життя. Найважче було пережити цю травму дітям. Однак після того, як голод вщух ніхто й не намагався надати їм бодай якусь психологічну допомогу. Навпаки, вони були змушені «забути» і «викинути» із пам'яті травматичні спогади, жити далі і «вибиватись в люди» Та це й не дивно, бо ніхто з партійного керівництва не збирався перейматися психічним станом жертв Голодомору, які вижили, а дітей і поготів. Українського селянина перетворили на людину-гвинтика, колгоспника-кріпака, яким було дуже зручно керувати.

У статті автор ставить завдання на основі спогадів дитини-очевидця прослідкувати і проаналізувати її емоційне сприйняття і психологічний стан у голодні роки, з'ясувати як це вплинуло на подальшу соціалізацію з точки зору історичної психології. Діагностична категорія для визначення симптомів травми вперше з'явилася у 1980 р. у «Посібнику з діагностики і статистики психічних розладів» [1]. У вітчизняній психологічній науці Білявський І.Г став основоположником історичної психології [2].

Нами використанні спогади Григорія Михайловича Трояна (Рольянова), 1926 р. н., який народився в с. Нововоскресенське, Нововоронцовського району Херсонської області (з 1925 р. по 1932 р – Великоолександрівський район Херсонської округи) [3, с. 202].

Психологічна травма не може проходити безслідно, вона завжди залишає слід у підсвідомості людини. Свідки, який пережили травматичну подію частіше всього застосовували спосіб адаптації у вигляді уникнення, тобто відсували пам'ять про події Голодомору на периферію свідомості. З одного боку тому, що про це було небезпечно говорити, а з іншого – досвід, набутий у ці роки не міг застосовуватися у реальному повсякденному житті, зокрема такі жахливі явища як канібалізм або трупоїдство. Наш свідок також зміг адаптуватися до травми, отриманої в дитинстві: після Другої світової війни служив в Радянській Армії, потім навчався у вечірній школі та заочно в інституті, працював кіномеханіком, бухгалтером, викладачем іноземної мови, журналістом, на пенсії займався літературною діяльністю і був шанованою односельцями (та й не тільки ними) людиною [3, с. 202].

На момент початку Голодомору у 1932 р. Трояну Г.М. було шість років. Психологи зазначають, що руйнівний ефект травми сильніше проявляється у дітей, ніж у дорослих, а дитяча травма формує «схеми пам'яті» і може стати «організуючим принципом» та «організатором майбутнього досвіду» [1]. Важливу роль у формуванні в дитини стійкості до стресу належить матері. Саме вона своєю доброзичливою емоційною підтримкою і гнучкою адаптацією до адекватно розпізнаних потребам дитини створює найбільш сприятливий фон для формування адаптивних механізмів психологічного захисту [4]. Нашому герою було два роки коли померла мати від травми, отриманої на роботі у колгоспі. Батько одружився вдруге, проте мачуха не дуже дбала про дітей. Троян Г.М. згадує: «...після смерті рідної матері в нашу сім'ю прийшла мачуха. Десь отак на початку 1929 р. Це була Марфа Василенко, немолода вже дівка, котра служила куховаркою-покоївкою у священника тутешньої, куликівської церкви... Яка то вже була «мати» для нас, чотирьох нестрижених лобурів, можна лише уявляти!.. Та й зустріли ми її, цю «матір, камінням та зеленими огірками. А ця, з дозволу сказати «мати» коли в неї згодом появилось своє дитятко, то не могла навіть йому одному ради дати» [3, с. 13]. Таким чином, ні він, ні його брати не мали материнської психологічної і моральної підтримки у тяжкі голодні часи. Багато дітей, які втратили своїх батьків у роки Голодомору дуже це гостро відчували. За теорією прив'язаності, яка належить британському психоаналітику Джону Боулбі, діти в перші 3-4 роки свого життя потребують тісних відносин з матір'ю. Стійкий емоційний зв'язок з нею допомагає дитині долати страх і занепокоєння; справлятися зі стресом; розуміти те, що вона сприймає; логічно мислити; покладатися на себе; досягти максимального інтелектуального потенціалу; розвивати гармонійні стосунки в подальшому житті [5]. Хоча насправді такий зв'язок потрібен не тільки в дитинстві, а протягом усього життя.

У роки Голодомору мова поповнилася новими кулінарними словами. Поширеною стравою стала латура. Троян Г.М. у спогадах пише: «...якщо до ... трьох-чотирьох літрів води та жменьки пшонця додати ще й пригорщу товченого бадилля та, гляди, вилученого з-під стріхи горобця (або дві їжаківі лапки, або кусок ребра дохлої коняки), присолити все те і перекип'ятити, то вже й буде вам латура» [3, с. 54]. Латура мала півтора десятка синонімів: леміш, кандьор,

баланда, кандьор-іванович, помийка, джюрджя, бурда, пійло, помойка, саламаха (за консистенцією – крутіша бурда) [3, с. 54].

Згадуючи дядька Демида Олійника, який був старшим конюхом, а втративши роботу і не маючи змоги хоч якось харчуватися згодом помер, Григорій Михайлович пише: «Я не знаю, чи хоронила тітка Ярина свого чоловіка по-християнськи, чи його по-сталінськи, вкинули в яму...» [3, с. 55].

Вражає розповідь про родину, де було п'ятеро чоловіків і всі загинули: «дядька Савку я пам'ятаю добре. [...] Коли він був ще пастухом людської (вуличної) худоби і крокував уранці вулицею, збираючи череду – свіжий, високий, плечистий, красивий, з гарапником на плечі, то був схожий на козацького отамана або й на самого гетьмана...» Таким він видався нашим очам дитячим. Звичайно, це все було задовго до голодомору... А тепер (весна 1933-го) сталінський голодомор зробив з того отамана-гетьмана труп...

Дядько Савелій помер на степу, у полі. (У родині дядька Савелія був він – глава сім'ї, його зять Сергій з дружиною, сини Василь, Яшка та Микола). Першим з п'яти голодна смерть забрала зятя Сергія. Другим із родини Савків смерть забрала 16-літнього сина Васю. Його, як «класового ворога» везли на Біломорканал поїздом, і він прямо у вагоні сконав з голоду. Чекісти-охоронці його мертвого викинули з вагона в сніговий замет – десь поблизу Ленінграда. Третім помер дядько Савка. Яша і Микола голодомор пережили, але загинули на фронті. Династія Савків перестала існувати [3, с. 140-141].

В роки голодомору було поширено дитяче старцювання. Діти ходили попід дворами з торбами, сподіваючись що хтось дасть хоч яку-небудь їжу. Так здобували собі харч Черненки Ванюша і Клавочка, яким було вісім і чотири роки відповідно. Вже на дев'ятому десятку років Троян Г.М., згадуючи своїх друзів не без сарказму писав: «Отож, поки мати Манька, як колгоспниця, прополює рицину (будує комунізм), заробляючи два ополоники латури в польовому стані (для себе і для мужа), Ванюшці й Клавочці вдалося вистарцювати по шматочку макухи (хтось же зжалився над дітьми) – і тепер вони обоє смокчуть ту макуху як найцінніший харч у світі» [3, с. 150]. Про смерть свого брата Володі Троян Г.М. згадує: «Мені тяжко писати про цей спогад. Так само важко, як про моїх Черненківських друзів, а особливо ж про Клавочку, по суті, моєї сестрички по нашій однаковій голодній долі. Ну а брат Володя займає в моєму дитячому віці особливе місце. Після втрати матері ... брат Володя – щось на вигляд матері. І от Володі не стало. Не буду тут, на сторінках кривити душею, буцім би я тоді плакав чи побивався за померлим братом. Ні, шановний читачу, нічого подібного тоді не було. З дерев'яної колодки сліз не видавити. Весь жаль і біль прийде пізніше» [3, с. 174].

Травматичними для дитячої психіки були спостереження трупоїдства. Згадує Троян Г.М., що у селі був дід Тузов, який людські тіла (мерців) уночі тягав із кладовища-цвинтаря, яке містилося у нього за городом. «Не випадково, на городі в діда Тузова та в бур'янах ще довго бачили люди цілі черепи, а той цілі скелети. Не могла ж ті останки позатягати туди бродяча собарня, бо собак, як таких, воскресенці ще взимку поїли» [3, с. 143,145]. Згадує Григорій Михайлович

і випадок, який не був рідкістю – смерть дівчинки: «Васько повів нас до пустки. Туди де було дівчатко... Воно, те мале, лежало скоцюрбившись так, що руки її (пальці) і колінця були поближче до рота. Так, до речі, у нас вмирало багато дітей: від болю в животі гнуться, корчаться, а потім в цій позі і захолоняють» [3, с. 148].

Голодомор порушив і родинні цінності, через нестачу їжі жінки ставали перед вибором кого першого годувати. Автор дитячих спогадів пише про родину Голоченко-Семененко. Марія Голоченко вдруге вийшла заміж за Афонія Семененка маючи вже сина Гриця, а потім іще народила двоє дітей – Дусю та Віктора. Навесні 1933 р. у селі відкрили дитячі ясла-кухні, куди можна було прийняти тільки двоє дітей з колгоспної родини. Марія вирішила віддати найменших Віктора і Дусю, а Гриця рятувати своїми силами. Заробляючи на прополці у колгоспі ополоник-півтора баланди, випивала половину, а решту приносила додому. «Матері виявлялося жалкіше свого дитяти, ніж мужа. Тим більше з того «мужа» тобто Афонія вже тільки тінь зосталась. Голодний виснажений, напівбожевільний (з-за голоду ж!), він навіть вже ногами не ходив, а «на чотирьох» повзав... А тітка діяла так. Принесе, під вечір, з поля в котелку те, що одірве од себе, і ткне Грицькові той котелок із зекономленою похльобкою... А сама за ріг будинку ховається, щоб Афоній не бачив». [3, с. 150, 152]. Тітка Сафониha померла на рицині, бо за три просапані рядки давали ополоник латури, а вона хотіла заробити два ополоника та не осилила і на четвертому чи п'ятому рядку злягла і вмерла [3, с. 137].

Діти, крім харчування у яслах намагались іще чимось підживитись. Вишукували дикий кріп, кульбабу, іноді щастило натрапити на фісташки. Їли молочай, корінь цикорію, паростки акації, цвіт акації (або ще його називали кашка) [3, с. 115]. Автор статті пам'ятає зі свого дитинства як ми теж їли калачики, цвіт акації, але не тому що голодні, а тому що про цей життєвий «досвід» без деталей розповідали батьки, бабусі й дідусі, тож і нам хотілось скуштувати тих «смаколиків». Хлопці заради інтересу «виливали» ховрахів із нірок. І тільки згодом стало зрозумілим походження цих явищ. У своїх спогадах Троян Г.М. пише про свої дитячі враження до початку Голодомору про те, як він із сусідськими дітьми гралися у дворі Черненків, город яких спускався в ставок-балку, а також тернові та вербові зарості-чагарники, і милий романтичний ставок, повний трав, квітів, комах, птахів. А ввечері на печі і лежанці годинами «точили» байки – казки, легенди, загадки тощо. У тому середовищі діти виростили і гляділи одне одного. А потім поступово все обірвалось: почалася колективізація, розкуркулення, розорення, хлібна обдиралівка, висилання на Соловки і до Сибіру, систематичні попідхатні грабежі активістами, голод, утворення бригад копачів-могильників та тягачів-крючкарів, нічний бандитизм і трупоїдство [3, с. 146].

Зневажливо називаючи у свої спогадах Сталіна Сося Джухашвілі, наш герой перебував в полоні партійних стереотипів. Публікуючи свої спогади у грудні 1988 року у районній газеті «Ленінський шлях» Григорій Михайлович зазначив і таке: «Слід звернути увагу на ще одну обставину. На ХІХ конференції КПРС, коли мова заходила про висвітлення нашої історії, настійно підкреслювалось, що обов'язок кожного, хто береться згадувати своє минуле, говорити правду. Нам

слід дотримуватися цієї суворой партійної вимоги» [6, с. 121]. Так само, як в 20-40-ті роки люди беззастережно вірили Сталіну, так Троян Г.М. засуджуючи політику Сталіна, повністю довіряє партійному керівництву, очолюваному Горбачовим С.М. Навряд чи в рішеннях XIX партконференції малося на увазі говорити правду про Голодомор, який став історичною травмою – жахливою подією, що залишила глибокий слід у свідомості та пам'яті індивіда і групи та змінила їхню ідентичність у фундаментальний та безповоротний спосіб [1].

Отже, важливим є питання транспоколіннєвої передачі травми, тобто формування репрезентації травматичної події можливо тільки з розумінням того чи передається образ травми через покоління. Проте зазначене питання знайшло відображення у дослідженнях, присвячених Голокосту. Таким чином, залишається відкритим для вивчення цієї проблеми у розрізі подій 1932-33 р. та наслідків для наступних поколінь українського суспільства як радянської доби, так і періоду Незалежності. Для українського середовища стали характерними такі явища як патерналізм, конформізм, що є ознакою посттравматичного синдрому.

Особливістю дитячої пам'яті є те, що в неї емоційна складова виходить на передній план, дозволяючи їй перерости з короткочасної у довготривалу. Пам'ять дитини нерозривно пов'язана з емоціями, які вона переживає. А це означає, що діти, які пережили Голодомор, набули травматичного досвіду, який ні самі не могли використати, ні передати своїм дітям. І в подальші роки вони перебували у стані суцільного стресу: війна, голодомор 1946-47 р., «холодна» війна, ідеологічний тиск, замовчування історичної правди, тотальний контроль з боку КДБ. Прикро, що українське суспільство ще й до сьогодні називають посттоталітарним, посттравматичним і для цього, на жаль, є підстави. Воно потребує зцілення. Цей процес уже почався ще три роки тому на Майдані. Проте до зцілення готові не всі. Небезпечним є те, що частина старшого покоління виховує своїх потомків на основі радянських стереотипів і цінностей. Геноцид 1932-33 рр. став штучною травмою і травматичною подією для українського селянства, яка стала колективною пам'яттю. Ізраїльський дослідник Н. Келлерман вважає, що батьки, якщо відчують, що не в змозі справитися із своїм тягарем, вкладають у своїх дітей травматичні особисті образи [1]. А в даному випадку мова йде про батьків, які в 1932-33 роках були дітьми. Трансгенераційна передача травми може передавати фізичну і емоційну травму покоління. Тобто, діти і молодь незалежної України у теперішній час опосередковано переживають трагічні наслідки Голодомору 1932-33 років, хоча виховані батьками, які теж не є прямими жертвами цієї трагедії. Голодомор 1932-33 р. поєднав в собі історичну, генетичну, індивідуальну, колективну пам'ять. Дехто вважає, що він був настільки давно і його наслідки вже зовсім не відчутні. Навпаки, в радянські часи історія була знеособлена, а сьогодні в центрі уваги постає Людина, як рушійна сила соціально-економічних, політичних процесів в нашій країні. Щоб позбавитись комплексу меншовартості, необхідно «виговорити» неказане про Голодомор за вісім з половиною десятиліть, усвідомити, що нас почули, зробити висновки, вилучити уроки і, сформувавши високорозвинене громадянське суспільство, будувати успішну державу Україна.

Література

1. Огієнко В.І. Травматична подія, індивідуальна пам'ять про неї та особистий наратив: між травматичною подією та її репрезентацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/histori/107/20045-travmatichna-podiya-individualna-pam-yat-pro-ne%D1%97-ta-osobistij-narativ-mizh-travmatichnoyu-podiyeyu-ta-%D1%97%D1%97-reprezentaciyeu.html>
2. Білявський І.Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Білявський_Ілля_Григорович
3. Троян Г.М. Голодомор-33: Спогади очевидця про голодомор 1932-1933 років у с. Нововоскресенське Нововронцовського району Херсонської області. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 204 с.
4. Малкіна-Пих І.Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. – М.: Вид-во Ексмо, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/individualnaya-uyazvimost-psiologicheskie-30657.html>
5. Теорія прив'язаності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_прив'язаності
6. Книга пам'яті. Голодомор 1932-1933 рр. Нововоронцовський район. – Херсон, 2008. – 144 с.

УДК 376-056.36-057.874

МЕТОД ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ: ДАНИНА ЧАСУ ЧИ НАГАЛЬНА ПОТРЕБА?

М.І. МИРОШНИЧЕНКО,

ст. викладач,

*Одеський державний екологічний університет
(Україна)*

У наш час величезна увага приділяється вибору методів навчання студентів у вищих навчальних закладах, аби створити всі необхідні передумови для засвоєння ними знань і витворення кожним із них власної бази наукових понять для кожної дисципліни, передбаченої робочими навчальними планами спеціальностей. Проте більшість педагогів підсвідомо вдається до самоомани, перебираючи сучасні методи навчання доти, доки не зупиняться на найбільш традиційному – так званому догматичному, який передбачає пасивне (покірне) сприйняття студентами навчального матеріалу, цілковите заволодіння їх розумом чужих ідей, що є, до певної міри, аксіомами. Найпоширенішим видом опитування за такою моделлю є усне відтворювання матеріалу підручника або попередньої лекції з дисципліни.

Яка ж причина цього парадоксального явища? Найголовнішою проблемою людей є, в більшості випадків, звичайнісінькі лінощі. Викладачі – тяж люди з усіма притаманними їм вадами. Звісно ж, набагато простіше вивчити певну кількість необхідного для проведення лекції або практичного заняття теоретичного матеріалу, і виголосити його перед групою студентів, аніж намагатися розібратися в розмаїтті новочасних методик, ризикуючи не влучити в ціль, обравши метод, що викличе таку непотрібну й небажану активність

Література

1. Огієнко В.І. Травматична подія, індивідуальна пам'ять про неї та особистий наратив: між травматичною подією та її репрезентацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/histori/107/20045-travmatichna-podiya-individualna-pam-yat-pro-ne%D1%97-ta-osobistij-narativ-mizh-travmatichnoyu-podiyeyu-ta-%D1%97%D1%97-reprezentaciyeu.html>
2. Білявський І.Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Білявський_Ілля_Григорович
3. Троян Г.М. Голодомор-33: Спогади очевидця про голодомор 1932-1933 років у с. Нововоскресенське Нововронцовського району Херсонської області. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 204 с.
4. Малкіна-Пих І.Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. – М.: Вид-во Ексмо, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/individualnaya-uyazvimost-psihologicheskie-30657.html>
5. Теорія прив'язаності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_прив'язаності
6. Книга пам'яті. Голодомор 1932-1933 рр. Нововоронцовський район. – Херсон, 2008. – 144 с.

УДК 376-056.36-057.874

МЕТОД ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ: ДАНИНА ЧАСУ ЧИ НАГАЛЬНА ПОТРЕБА?

М.І. МИРОШНИЧЕНКО,

ст. викладач,

*Одеський державний екологічний університет
(Україна)*

У наш час величезна увага приділяється вибору методів навчання студентів у вищих навчальних закладах, аби створити всі необхідні передумови для засвоєння ними знань і витворення кожним із них власної бази наукових понять для кожної дисципліни, передбаченої робочими навчальними планами спеціальностей. Проте більшість педагогів підсвідомо вдається до самоомани, перебираючи сучасні методи навчання доти, доки не зупиняться на найбільш традиційному – так званому догматичному, який передбачає пасивне (покірне) сприйняття студентами навчального матеріалу, цілковите заволодіння їх розумом чужих ідей, що є, до певної міри, аксіомами. Найпоширенішим видом опитування за такою моделлю є усне відтворювання матеріалу підручника або попередньої лекції з дисципліни.

Яка ж причина цього парадоксального явища? Найголовнішою проблемою людей є, в більшості випадків, звичайнісінькі лінощі. Викладачі – тяж люди з усіма притаманними їм вадами. Звісно ж, набагато простіше вивчити певну кількість необхідного для проведення лекції або практичного заняття теоретичного матеріалу, і виголосити його перед групою студентів, аніж намагатися розібратися в розмаїтті новочасних методик, ризикуючи не влучити в ціль, обравши метод, що викличе таку непотрібну й небажану активність

студентів. Останні ж, не замислюючись, автоматично законспектують виступ викладача, не піддавши сумніву жодне слово, а знань як не було – так і не буде.

Відомий парадокс: нове – це, іноді, досить добре забуте старе. Тому хотілося б зупинитися на методі проблемного навчання, що є, певною мірою, «вінтажним», оскільки сягає своїми ідеями майже сивої давнини – часів евристичних бесід Сократа, діалогів Галілея, педагогіки Ж.-Ж. Руссо. Проблемні, парадоксальні діалоги були найулюбленішим жанром епохи Просвітництва (XVIII ст.).

У XX ст. теорію проблемного навчання досліджували Дж. Гілфорд, Дж. Дьюї, І.Я. Лернер, М.І. Махмутов та інші вчені.

Що ж ми вкладаємо в зазначений термін сьогодні? Традиційний метод навчання, на думку багатьох дослідників, має великий недолік – пасивність навчання, коли останнє, фактично, ототожнюється із запам'ятовуванням. При цьому самостійність роботи студента зводиться нанівець, а його допитливість придушується.

Проблемне ж навчання – це система методів, за якої студенти одержують знання не шляхом запам'ятовування і «зазубрювання» їх у готовому вигляді, а в результаті розумової діяльності щодо вирішення проблем і розв'язання проблемних завдань за змістом матеріалу заняття.

За О. Матюшкіним, проблемне навчання полягає в постійному створенні перед студентами на заняттях проблемних ситуацій (проблемних завдань) і вирішенні їх за умов максимальної самостійності і під спрямованим керівництвом викладача. При цьому процеси засвоєння і застосування завдань відбуваються в ході пошуків розв'язання проблемних ситуацій [1].

Проблемне навчання може бути використане на різних видах занять або на різних їх етапах. Існує велика кількість активних та інтерактивних технологій навчання – проблемна лекція, парадоксальна лекція, евристична бесіда, пошукова лабораторна робота, розв'язання ситуаційних задач, колективно-групове навчання, ситуативне моделювання, лекція-аудіовізуалізація. Вони можуть бути використані на різних етапах заняття: під час первинного оволодіння знаннями, під час закріплення й удосконалення знань, під час формування вмінь і навичок. Їх можна застосовувати також як фрагмент заняття для досягнення певної мети або ж проводити ціле заняття з використанням окремої технології.

Принципи, на яких базується проблемне навчання:

- вивчення матеріалу укрупненими блоками-проблемами, а не окремими, не пов'язаними між собою темами;
- звертання до значних теоретичних і практичних проблем, розв'язання яких науковцями поки що відсутнє;
- проведення заняття у вигляді процесу розв'язання проблеми [2].

За умови застосування методики проблемного навчання зазвичай позбавляється формалізму й активізується пізнавальна діяльність студента. При цьому необхідними передумовами використання методики є:

- високий рівень підготовки педагогічного працівника в галузі теорії та методики викладання;

- відповідність змісту навчального матеріалу навчальній меті;
- відповідність навчальної мети наявній проблемі.

Проте слід зауважити, що здійснювати навчання лише методом проблемних ситуацій неможливо, оскільки, як і будь-який метод, названий має не лише переваги, а й недоліки, пов'язані, зокрема, із завищеними витратами часу через відсутність у студентів (на початковому етапі застосування методу) навичок вирішення проблемних ситуацій. За таких умов, викладачеві часом важко зберегти правильне співвідношення колективного навчання й індивідуальної роботи, оскільки вирішення проблемної ситуації розраховане, переважно, на самостійні дії студента.

Крім того, перехід до проблемного навчання вимагає від викладача зміни методів його роботи, технології підготовки та проведення занять, оскільки при цьому має збільшитись частка самостійної роботи студента і, відповідно, інформаційного забезпечення заняття викладачем.

Визначившись із проблемою, викладач має показати її зв'язок із наукою, майбутньою професійною діяльністю фахівця, продумати можливі варіанти вирішення поставленої проблеми, розробити нову систему завдань, що були б зорієнтованими на розвиток творчих здібностей студентів, поступове засвоєння ними навчального матеріалу на основі вироблення власної думки з досліджуваної проблеми.

Для організації проблемного навчального заняття необхідно:

- визначити перелік проблемних запитань за тематичним планом дисципліни;
- обрати концепцію викладання матеріалу (тобто, інформації, яку студент може надалі використовувати для аналізу й вироблення власного уявлення про проблему);
- дібрати рекомендовану літературу (що має містити теоретичну базу, обговорення дискусійних питань, динаміку думок з обговорюваної проблеми);
- продумати необхідні методи оброблення інформації;
- визначитись із методами контролю (письмова аудиторна робота, усне обговорення, ділова гра, домашнє письмове завдання тощо).

Перехід до проблемного навчання передбачає не лише організаційні зміни у проведенні занять, а й докорінну перебудову сприйняття студентами навчального процесу.

Перш, ніж формувати нове ставлення студента до процесу навчання, викладач сам має визначитись із пріоритетами та ставленням до процесу засвоєння знань, оскільки його головним завданням у контексті проблемного навчання буде не навчання, а допомога в процесі аналізу й осмислення інформації з метою формування в кожного студента власної думки щодо вирішення конкретної проблеми.

Сучасне життя диктує свої вимоги, потребуючи активних креативних особистостей. Освіта ж завжди передбачає розвиток, вдосконалення вже наявних навичок і вмінь і, найголовніше, здатності до критичного осмислення проблем і знаходження шляхів їх вирішення. Саме такі питання й порушує метод

проблемного навчання, розвиваючи самостійність мислення, уміння формулювати, висловлювати й аргументовано захищати власний погляд. Крім того, навчаючись за названим методом, студент формує адекватну самооцінку, порівнюючи свої відповіді та рішення з відповідями одногрупників, а не сприймаючи як закон оцінку своїх розумових пошуків викладачем.

Література

1. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі / В.М. Нагаєв — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 232 с.
2. Остапенко Н.М. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посіб. / Н.М Остапенко, Т.В Симоненко, В.М. Руденко. — К.: ВЦ «Академія», 2011. — 248 с.

УДК 94 (477.7) «1923-1924»

МІЖНАРОДНИЙ СОЮЗ ДОПОМОГИ ДІТЯМ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ РОЗРУХИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1923-1924 рр.)

Т.О. МИХАЙЛОВСЬКИЙ,

здобувач,

О.П. ТРИГУБ,

докт. іст. наук, проф.,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

(Україна)

Однією з маловідомих сторінок історії України часів НЕПу є участь міжнародних організацій у подоланні наслідків голоду та розрухи 1923-1924 рр. Майже у всіх працях, присвячених даній проблематиці, згадується лише єврейська організація «Джойнт», а діяльність інших організацій оминається.

Однією з перших організацій, яка висловила бажання продовжувати свою роботу після подолання наслідків голоду 1921-1923 рр., була організація *Міжнародний союз допомоги дітям* (МСДД). Вона тісно співпрацювала з міжнародною єврейською організацією Вереліф та Українським Червоним Хрестом. Головна увага організації була зосереджена на харчуванні дітей, утриманні харчових пунктів, постачанні медикаментів і медобладнання, наданні речової допомоги (одяг, взуття, постільна білизна для молодих матерів тощо), періодичному наданні пайків вдовам, що мали великі сім'ї тощо. Очолював МСДД в Одеській губернії Н. Х. Скведер [4, арк. 42] (швейцарець, архітектор, один з авторів павільйону Одеської кіностудії).

Усю роботу МСДД, яка офіційно тривала трохи більше року (з 1 вересня 1923 р. до листопада 1924 р.) можна поділити на два етапи: I — 1.09.1923-28.02.1924, II — 1.03-31.10.1924 р. Ці два етапи зумовлені ставленням до донорської організації зі сторони більшовицької влади. Так, на першому етапі своєї роботи МСДД працювала за тимчасовим договором, оскільки на співпрацю з нею московський уряд йти не бажав, пояснюючи це відсутністю коштів в організації. Вже на засіданні Колегії НКЗС від 23 листопада 1923 р. про це

проблемного навчання, розвиваючи самостійність мислення, уміння формулювати, висловлювати й аргументовано захищати власний погляд. Крім того, навчаючись за названим методом, студент формує адекватну самооцінку, порівнюючи свої відповіді та рішення з відповідями одногрупників, а не сприймаючи як закон оцінку своїх розумових пошуків викладачем.

Література

1. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі / В.М. Нагаєв — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 232 с.
2. Остапенко Н.М. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посіб. / Н.М Остапенко, Т.В Симоненко, В.М. Руденко. — К.: ВЦ «Академія», 2011. — 248 с.

УДК 94 (477.7) «1923-1924»

МІЖНАРОДНИЙ СОЮЗ ДОПОМОГИ ДІТЯМ У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ РОЗРУХИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1923-1924 рр.)

Т.О. МИХАЙЛОВСЬКИЙ,

здобувач,

О.П. ТРИГУБ,

докт. іст. наук, проф.,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

(Україна)

Однією з маловідомих сторінок історії України часів НЕПу є участь міжнародних організацій у подоланні наслідків голоду та розрухи 1923-1924 рр. Майже у всіх працях, присвячених даній проблематиці, згадується лише єврейська організація «Джойнт», а діяльність інших організацій оминається.

Однією з перших організацій, яка висловила бажання продовжувати свою роботу після подолання наслідків голоду 1921-1923 рр., була організація *Міжнародний союз допомоги дітям* (МСДД). Вона тісно співпрацювала з міжнародною єврейською організацією Вереліф та Українським Червоним Хрестом. Головна увага організації була зосереджена на харчуванні дітей, утриманні харчових пунктів, постачанні медикаментів і медобладнання, наданні речової допомоги (одяг, взуття, постільна білизна для молодих матерів тощо), періодичному наданні пайків вдовам, що мали великі сім'ї тощо. Очолював МСДД в Одеській губернії Н. Х. Скведер [4, арк. 42] (швейцарець, архітектор, один з авторів павільйону Одеської кіностудії).

Усю роботу МСДД, яка офіційно тривала трохи більше року (з 1 вересня 1923 р. до листопада 1924 р.) можна поділити на два етапи: I — 1.09.1923-28.02.1924, II — 1.03-31.10.1924 р. Ці два етапи зумовлені ставленням до донорської організації зі сторони більшовицької влади. Так, на першому етапі своєї роботи МСДД працювала за тимчасовим договором, оскільки на співпрацю з нею московський уряд йти не бажав, пояснюючи це відсутністю коштів в організації. Вже на засіданні Колегії НКЗС від 23 листопада 1923 р. про це

заявила О.Д. Каменєва та було прийнято рішення «на угоду з Організацією допомоги дітям піти лише у тому випадку, якщо будуть депоновані у банку 10 мільйонів франків, які нібито є у його розпорядженні» [2, арк. 41].

Пізніше, у таємному листі до Комісії закордонної допомоги при ВУЦВК від 3 грудня 1923 р. О. Каменєва пояснила свою позицію наступним чином: «Що стосується МСДД, то для нас цілком очевидно, що сама по собі ця організація нічого не має і всю свою майбутню діяльність збирається сформувати на грошах Вереліфа... Тому, ми просимо Вас не захоплюватися тією незначною допомогою, яку зараз надає МСДД й утримуватися від будь-яких кроків, які згодом можуть бути витлумачені, як будь-які обіцянки з нашого боку» [2, арк. 39-40]. У подальшому, незважаючи на невизначеність, договір все ж таки було укладено у березні 1924 р. з терміном до 5 вересня [1, арк. 114зв.] (договір підписали МСДД і О. Каменєва, як представник Комісії закордонної допомоги при ЦВК СРСР), але в УСРР організація діяла майже до кінця 1924 р.

Протягом першого періоду МСДД надала допомоги в Україні на 37772 дол. та поставила медикаментів і різного обладнання на 10704 дол. [1, арк. 114] Основним завданням було надання продовольчої допомоги, яка направлялась окрім міст Олександрівська (Запоріжжя), Катеринослава, Харкова тощо, значною мірою до населених пунктів Одеської губернії. В Одесі МСДД утримувала їдальню на 500 осіб, напівінтернат – 120 осіб, нічліжка – 50 осіб, інтернат – 60 осіб; у Гниляківці (Гнилякове, передмістя Одеси) – інтернат на 60 осіб. Загалом в Одесі підтримувалося 5 їдалень, Товариство допомоги бідним хворим, хірургічна дитяча лікарня при Одеському медінституті, притулок лютеранської парафії, Католицький інтернат Центрального комітету допомоги дітям в Одесі. Крім того, продовжували функціонувати їдальні у Рибниці, Захар'ївці, Березівці, Тирасполі, Єлисаветграді, Миколаєві, Херсоні.

Загалом у зазначений період було видано продуктів: рису – 1429,20 пудів, какао – 2,09 пудів, молока солодкого та несолодкого – 53 коробки, жирів – 433,07 пудів, борошна житнього – 2449,11, борошна «Нестле» – 2470, шоколаду – 3,00, консервів м'ясних – 1135 коробок, консервів рибних – 274 коробки, варення – 363 коробки, бісквітів – 3279 пудів [1, арк. 114-114зв.].

При цьому в Одесі організація надавала не лише продовольство, а й постачала одяг, взуття, брала участь в оплаті утримання персоналу їдальні. Загалом було роздано 1179 пар шкіряного взуття та 939 костюмів і плаття, мила – 125 пудів, мила французького – 1200,24 пуди [1, арк. 47, 114] тощо.

Медичні заклади МСДД підтримував за допомоги коштів Вереліф та ОЗЄ. Усього на теренах Одеської губернії на 1 листопада 1923 р. утримувалося 30 закладів. Одеська округа мала 14 закладів: 5 в Одесі – дитяча поліклініка, дитяча амбулаторія, медпункт їдальні, санаторій і дезкамера; 2 у Березівці – амбулаторія-лікарня та медпункт їдальні; 3 у Тирасполі – загальна поліклініка, дільнична лікарня та медпункт їдальні; 2 у Дубоссарах – дільнична лікарня й амбулаторія; медпункт їдальні у Захар'ївці та дільнична лікарня у Петроверівці. Херсонська округа мала 8 закладів: 4 у Херсоні – загальна поліклініка, медпункт їдальні, дезкамера та офтальмологічна лікарня; по одній амбулаторній лікарні в

єврейських колоніях Сейдеменуха, Нагартав, Львово та Романівка. Миколаївська округа мала 2 медичних заклади: медпункт їдальні у Миколаєві та дезкамера у Новому Бузі. В Єлисаветградській окрузі утримувалося 4 заклади: 3 в Єлисаветграді – дитяча поліклініка, медпункт їдальні та дитячий майданчик й амбулаторія у кол. Сагайдаки. У Балтській окрузі підтримку отримували 2 медичних заклади у Рибниці – медпункт їдальні й амбулаторія-лікарня [1, арк. 46; 3, арк. 11].

Після укладання нового договору обсяги допомоги через МСДД почали суттєво знижуватися. Протягом березня-квітня 1924 р. в Одеській губернії організація утримувала та субсидіювала 13 харчових пунктів, 1 дитячий майданчик, 2 школи та сільгоспколонію, видано 68200 раціонів у березні та 53000 – у квітні. Сума харчового забезпечення сягала 3650 дол. у березні та 41000 дол. у квітні. Медична допомога (через ОЗЄ) виражалася у субсидіюванні 3 дитячих і 2 загальних поліклінік, 7 дитячих медичних пунктів, 8 дільничних амбулаторій, 6 лікарень, 3 лікарень субсидіарно (через надання одноразових субсидій грошима. – *Авт.*), санаторій і 4 дезкамер. Сума видатків на медичну допомогу готівковими коштами, наприклад, у березні, виражалася у сумі 5000 дол. та 3250 дол. на медикаменти й обладнання [1, арк. 114зв.-115].

Натомість 2 квітня 1924 р. на нараді представників МСДД і Закордонної комісії при ВУЦВК за участі: від МСДД – Дессона, Адлер і Гран, від Комісії – Златковський і Тильман, було зазначено, що «приплив коштів, порівняно з минулим часом, значно знижений через зміну загального становища у Західній Європі та значного поліпшення стану Росії. [Й отже] надалі необхідно змінити загальний принцип роботи, а саме – перейти до змішаного типу фінансування установ, що існують і знову відкриваються на субсидіарних умовах». У результаті обговорення було прийнято рішення: «Принципово погодитися на здійснення організацій МСДД за типом змішаного фінансованого, з тим, щоб точне визначення нововідкритих і тих, що закриваються [установ], як щодо території, так і їх характеру було б піддано обговоренню на наступному засіданні» [1, арк. 75].

На наступному засіданні від 11 квітня 1924 р. було визначено мінімальний розмір пайків, що видавався дітям (на одну дитину на місяць): хліб – 7½ фунта, квасоля – 3½ фунта, рис – 3½ фунта, цукор – 30 золотників, маргарин – 60 золотників, молоко – 5 банок. Кількість обслуговуваних дітей в Одеській губернії визначалася у 1375 осіб [1, арк. 104].

У результаті, якщо, як зазначалося вище, у березні-квітні МСДД утримувала по Одеській губернії 13 їдалень, то у травні вже 8: в Одесі – на 500 осіб, Березівці – 200, Миколаєві – 250, Херсоні – 300, Тирасполі – 150, Рибниці – 250, Захар'ївці – 150 та Єлисаветграді, а у червні лише 2 – у Херсоні та Зинов'ївську (Єлисаветграді) [1, арк. 115, 3, арк. 125]. Низька кількість підтримуваних їдалень у червні пояснюється тим, що саме влітку відбувся перехід на субсидіарну форму підтримки, оскільки збільшилася кількість дотаційних закладів: 5 в Одесі – два дитячих садочки, дитбудинок «Детский очаг», Центральний дитячий клуб і

школа, дитячий майданчик у Зинов'ївську та дитяча сільгоспстанція у Захар'ївці [3, арк. 125].

Надавала організація й адресну допомогу малозабезпеченим сім'ям і багатодітним матерям. Протягом 1923-1924 рр. в Одесі було роздано 700 пайків вдовам, що мали великі сім'ї. Також індивідуально дітям нужденних батьків МСДД видала 600 пайків [5, арк. 88].

На вже згадуваній нараді від 11 квітня 1924 р. також було затверджено «План діяльності МСДД відносно до медичної санітарної допомоги» згідно з яким було вирішено: «Визнати бажаним розвиток медичної санітарної діяльності МСДД надалі з лінії боротьби з туберкульозом як шляхом організації диспансеру, так і санаторій, так само визнати бажаним субсидування сільських медичних ділянок. Що стосується медичних пунктів МСДД, то такі повинні мати місце лише у тих місцях, де немає можливості надати дітям педіатричної допомоги з боку органів НКЗ (Народного комісаріату охорони здоров'я. – Авт.)». Щодо субсидіарного принципу допомоги, що вводився МСДД, то його дозволялося запроваджувати лише там, де «це погоджено з місцевими органами (відділ охорони здоров'я, райвиконком) і за умови, що зазначені установи у поточному кварталі будуть включені у бюджет» [1, арк. 104]. На цьому ж засіданні організація погодилася взяти участь в ясельній кампанії, яка розпочиналася в УСРР.

Протягом травня-червня 1924 р. МСДД надавала допомогу 30-35 медичним закладам (див. таблицю [3, арк. 125]).

Табл. Медична допомога МСДД у травні-червні 1924 р.

травень	
Поліклініки	5 – Одеса, Зинов'ївськ, Тирасполь, Херсон
Амбулаторії	2 – Дубоссари, Сагайдаки
Дільничні лікарні	9 – Нагартав, Львово, Сейдеминухи, Романівка, Тирасполь, Петроверівка, Дубоссари, Березівка, Рибниця
Дезкамери	4 – Одеса, Херсон, Зинов'ївськ, Миколаїв
Санаторія	1 – Одеса
Офтальмологічна лікарня	1 – Херсон
Дитячі медпункти	8
червень	
Поліклініки	5 Одеса, Зинов'ївськ, Тирасполь, Херсон
Амбулаторії	2 – Дубоссари, Сагайдаки
Дільничні лікарні	8 – Львово, Сейдеминухи, Романівка, Тирасполь, Петроверівка, Дубоссари, Березівка, Рибниця
Дезкамери	4 – Одеса, Херсон, Зинов'ївськ, Миколаїв
Санаторія	2 – Одеса (Панкеївська та Лузанівська)
Малярні станції	3 – Херсон, Сейдеминухи, Каховка
Ясла	11 – Сейдеминухи, Романівка, Львово, Нагартав, Вісунськ, Добре, Ефінгар, Нова Одеса, Ново-Полтавка, Сагайдаки, Ново-Українка

Загалом, протягом 1923-1924 років МСДД підтримував медичну мережу з 42 закладів у різних населених пунктах Південної України. Усі установи були обладнані та забезпечені медикаментами зі складів МСДД, але за рахунок коштів Вереліф та ОЗЄ. Медичні пункти обслуговували близько 3000 дітей, яким надавалася медична та санітарна допомога [5, арк. 88].

Протягом червня-жовтня 1924 р. організація брала активну участь у т.зв. «ясельній кампанії». Сутність її полягала у розподілі серед нужденних матерів, які мали грудних дітей, «пересувних ліжечок» (тобто, коли потреба у ньому минає, то воно передавалося іншій матері і т.д.). «Пересувне ліжечко» укомплектовувалося повним набором дитячих предметів, а саме: фланелева ковдра, сорочка для матері, плаття для дитинки, двох звивальників, 12 літніх пелюшок, 6 теплих пелюшок, 6 теплих сорочечок, 6 літніх сорочечок, клейонки та двох чохлів на подушку та матрац. Натомість треба відмітити, що до Одеської губернії МСДД таких ліжечок майже не поставляла, передавши їх через органи Охматдиту до Києва та Харкова [5, арк. 88].

Необхідно відзначити, що протягом першого періоду своєї діяльності (осінь 1923 – зима 1924) разом із продуктами МСДД роздавала взуття, шаровари, панчохи і шкарпетки, сукні суконні для дівчаток, костюми суконні для хлопчиків, теплу білизну, дитячу білизну, в'язані костюмчики, в'язані шапочки, предмети шкільного побуту (грифельні дошки, грифелі, ручки, олівці тощо) [5, арк. 89].

Загальна допомога, яку надав Міжнародний союз допомоги дітям протягом 1 жовтня 1923 року по 1 жовтня 1924 р. оцінювалася радянськими чиновниками у приблизну суму до 4,5 млн. французьких франків [5, арк. 89].

Загалом, незважаючи на порівняно продуктивну роботу МСПД в УСРР протягом другої половини 1923-1924 рр., на жаль, московським керівництвом і, відповідно, харківським більшовицьким маріонетковим урядом, було прийнято курс на повну ліквідацію до 1 січня 1925 р., за можливістю, усієї закордонної допомоги в СРСР і союзних республіках [5, арк. 69], що було скеровано не економічними причинами, а, насамперед, політичними, обранням курсу самоізоляції та всеосяжної підозрілості і шпигуноманії, коли кожен іноземець, а тим більше міжнародна організація, розглядалися як вороги та політичні противники.

Література

1. Центральний держархів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.284, оп.1, спр.1.
2. ЦДАВО України, ф.284, оп.1, спр.2.
3. ЦДАВО України, ф.284, оп.1, спр.5.
4. ЦДАВО України, ф.284, оп.1, спр.7.
5. ЦДАВО України, ф.284, оп.1, спр.9.

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ПО-ОДЕСЬКИ В ІСТОРІЇ Й ЗАРАЗ

М.І. МИХАЙЛУЦА,

докт. іст. наук, проф.,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Переimenування вулиць – не декомунізація! Декомунізація – це ж не просто зміна назв. Ідеться про цінності, на яких має будуватися нове українське суспільство. Це зміна свідомості, переосмислення минулого. Ключове у цьому процесі – засудження тоталітаризму. Верховна Рада України від імені народу проголосила, що для України жодні тоталітарні практики неприйнятні, незалежно від того, якого вони кольору. Цей діалог про минуле триватиме ще довго, – вважає історик і публіцист Олександр Зінченко. Оскільки пам'ять про минуле у кожного покоління своя... Старі дореволюційні номінації вулиць для нас студентів істфаку 80-х років скорше були анахронізмом, однак для старших від нас більше ніж на півстоліття це були їхні історичні меморії... – вул. Радянської армії – Преображенська, вул. Карла Маркса – Катерининська, проспект Миру – Олександрівський... Попри ідеологічний пресинг із боку КПРС для них були прийнятні старі дореволюційні назви!

У період воєнного протистояння у Другій світовій війні румунська адміністрація в Одесі, за колаборації російських націонал-шовіністів, які мріяли про «Велику Росію без більшовиків», також перейменовували вулиці та площі, наче були впевнені, що вже оволоділи історією на довгі роки. Адепти російської етатистської антибільшовицької ідеології також дбали про укорінення/повернення старих пропагандистських форм. Радянська система образів 20-30-х років ХХ ст. замінювалася, що ставало неодмінною справою у проведенні «декомунізації» та «десталінізації» по-окупаційному, перш за все у сенсі перейменування вулиць, парків, проспектів, бібліотек тощо. «Декомунізація» в Одесі розпочалася буквально через місяць після завершення бойових дій на південно-західному театрі німецько-радянського фронту. Постановою №8 Одеського муніципалітету від 19 листопада 1941 р. міський голова Г. Пинтя, зобов'язував запровадити назви переважної більшості вулиць, відповідно до міського плану станом на 1914 рік, тобто повертались дореволюційні назви. Однак, три центральні вулиці Одеси отримали нові назви: вулиця 10-річчя Червоної Армії (до більшовицького перевороту й зараз – Преображенська) мала називатися «вулиця Й.В. Короля Михая І»; вулиця Карла Маркса (до більшовицького перевороту й зараз – Катерининська) – перейменовувалась на «вулицю Адольфа Гітлера, Вождя Великої Німеччини», а вулиця більшовицького наркома зовнішніх справ Г. Чичеріна (до більшовицького перевороту і зараз – Успенська), відповідно, дістала назву «вулиця Маршала Іона Антонеску, вождя Румунії» [1]. Наказом міського голови в Одесі було утворено комісію, яку очолив професор історико-філологічного факультету Одеського університету та директор історико-

археологічного музею В.І. Селінов. Комісією було укладено проектний список основних назв вулиць Одеси, а у січні 1942 р. – розглянуто й затверджено науково-технічною радою одеського муніципалітету і подано на затвердження міського голови. На початку лютого 1942 р. комісія завершила свою роботу й щодо інших назв вулиць. Активні дискусії викликали назви вулиць, які носили єврейські найменування або прізвища. Враховуючи антисемітські настрої деяких румунських чиновників, які перебували під впливами німецьких нацистів, вул. Єврейську було перейменовано у Скобелева, а вул. І. Бабеля – у Дуче Муссоліні. Намагаючись увічнити свою роль у боротьбі зі «сталінським комуністичним ігом» румуни спромоглися перейменувати вул. Поліцейську на вулицю «16 жовтня 1941 року» [2]. Разом із цим, на вулицях міста часто-густо спостерігалось існування як застарілих назв, так і нових, що викликало у активних поборників «нових порядків» невдоволення та заклики до влади про впровадження уніфікованих табличок на усіх вулицях міста.

Особливою сардонічністю вирізнялася стаття в газеті «Молва» під назвою «Про пам'ятники, портрети і написи». У ній подавалася схема формування культу особи Сталіна та його приспівників. Спочатку, від жовтня 1917 р. більшовики, захопивши владу знищили пам'ятники старого режиму, а на їх п'єдестали встановили своїх комуністичних лідерів, як, наприклад, у Києві на Думській площі замість П. Столипіна, на той же постамент помістили бюст К. Маркса, а далі більше. Повсюдно з'явилися бронзові, мідні, гіпсові пам'ятники Леніну, Сталіну та іншим. Монументи «геніальному» були всюди, на кожному кроці, на площах, на розі вулиць, на стадіонах, біля бібліотек, клубів, у будинках вчених – одним словом всюди! Згодом Сталін почав називати своїм іменем міста, не ризикнувши торкнутися Москви, він повернув свою милість на провінційні центри, назвавши їх Сталінград, Сталінськ, Сталіно, Сталінобад.

Дещо інакше складалися справи з дрібними діячами «соціальної революції», особливо з тими, хто не поладив зі Сталіним. Говорячи про найменування міст, слід зазначити, – пише газета, – чим менша питома вага вождя, тим менше було містечко, яке отримувало його ім'я, а оскільки «вожді» часто перетворювалися у «ворогів народу», то міста доводилося знову перейменовувати. Так, як це було з містом Зінов'ївськ, яке отримало цю назву від Єлизаветграду, а потім йому було дано ім'я Кірова. Не обійшлося й без курйозів, так у російській Пермі кілька залізничних станцій мали назву «Перм І», «Перм ІІ», а коли Перм перейменовували у «Молотов», то називати ці станції аналогічним чином ніхто не наважився. Найкраще поталанило С. Будьонному, його іменем більше всього називали колгоспи, радгоспи та кінні заводи. Так, намагаючись увічнити себе в історії, більшовики змінили до невпізнанності географічну карту країни. Велика визвольна війна познімала з п'єдесталів фігури самозваних владик і зітерла їх імена з прибитих на розі вуличних табличок, – робила висновок редакція видання [3].

Цей своєрідний екскурс у віддалену історію залишиться нашим певним досвідом із тоталітарного минулого, суб'єктивістським ставленням до історії і її персонажів.

А що ж відбувалося на Одещині після подій Революції Гідності і яким чином тут здійснювалася політика декомунізації? Адже в країні загалом, за словами голови Верховної Ради України А. Парубія майже завершили декомунізацію назв населених пунктів [4]. Поза усіляким сумнівом питання декомунізації є не менш важливим ніж питання судової реформи чи питання національної безпеки. На нашу думку, це питання є стратегічним і концептуальним.

Після набуття чинності закону «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні і заборони пропаганди їх символіки» карта назв вулиць на Одещині змінилася суттєво. Проте область посіла лише 10-е місце за кількістю декомунізованих вулиць. За рік на «Яндекс. Картах» з'явилося близько 460 перейменованих вулиць. Одеська область перебуває поміж Сумською (440 перейменувань) і Вінницькою (відповідно – 470). У першому ешелоні змін назв вулиць були вулиці імені більшовицького експериментатора – В. Леніна, псевдогероїв більшовицької революції – Котовського, Чапаєва та інших. Решта вулиці – «комсомольські», «жовтневі», «Комінтерну» тощо. Сьогоднішня статистика перейменованих вулиць виглядає наступним чином: 41 вулиця Леніна, вулиць «комсомольських» і «Чапаєва» – по 25, «жовтневих» – 23 і 17 вулиць «імені Котовського». Разюча відмінність від інших регіонів України полягає у тім, що на Одещині місцеві органи влади й громади давали вулицям та площам здебільшого нейтральні назви, уникаючи ідеологічної/партійної прив'язки. Замість вулиць «радянських» в області з'явилися «абрикосові», «виноградні», «калинові» й «козацькі». Однак найбільше виявилось – «центральных» – 12, «соборних» і «миру» по десять. Під час вибору назв вулиць превалювала релігійна тематика, відтак в області з'явилося 20 вулиць, названих на честь церковних свят, святих тощо. До прикладу – Троїцька, Покровська, Вознесенська та інші. 18 вулиць найменували «вишневими», «медовими», «хлібними». Свідченням втомленості різних спільнот (як і сільських громад) політизацією буденного життя, кривавим тоталітарним минулим є третя група вулиць, сутність назв котрих передавала почуття й емоції (наприклад, «щаслива», «радісна», «затишна»). Таких вулиць нараховуємо 15. Іноді декомунізація доводилась до абсурду, коли чи не єдину вулицю на село імені Леніна перейменовували у нейтральну – «стєпова» (до прикладу с. Нова Григорівка). Почасти вулицям давали «зручні» назви, схожі на попередні. Так, у м. Вилкове вулицю Радянської армії і Радянських прикордонників перейменовували у «Української армії» і «Українських прикордонників» [5].

Перейменування зачепило не тільки вулиці, площі, майдани. Перейменовано міста, населені пункти, об'єкти господарської діяльності. За даними прес-служби Українського інституту національної пам'яті у 2016 р. в Україні перейменовано 987 населених пунктів та 25 районів [6]. У населених пунктах країни було перейменовано майже 51,5 тисяч топонімів, демонтовано 2389 пам'ятників і пам'ятних знаків, які містили пропаганду тоталітарного режиму. Кабмін України перейменував, наприклад, й два південноукраїнські морські порти. Відтепер порт Іллічівськ, як і саме місто, називається –

«Чорноморськ», а спеціалізований морський порт «Октябрськ» – отримав назву «Ольвія». Аналогічних змін зазнали й об'єкти інфраструктури на залізничному транспорті. На сьогодні перейменовано станції «Цюрюпинськ» на станцію «Олешки». Підпали під декомунізацію і демонтовані 16 із 28 об'єктів інфраструктури на Одеській залізниці, на семи виконано відповідні роботи. Проте по двом, які зображують події Другої світової війни і т.зв. «Великої вітчизняної» поки що йде тяганина. Одна з них набула широкого розголосу у ЗМІ й неоднозначно сприймається серед одеситів. Мова йде про барельєф на фасаді Одеського залізничного вокзалу, де вміщено зображення Леніна і Сталіна. Споруду центрального залізничного вокзалу «Одеса-головна» було збудовано у 1950-1952 рр. за проектом Л. Чупріна. У середині лютого 2016 р. Консультативна рада з питань охорони культурного спадку Одеської області дійшла висновку: «У декоруванні екстер'єрів і інтер'єрів вокзалу широко використано елементи, які є невід'ємною частиною споруди, а відтак не можуть бути прибрані за законом про декомунізацію». Йдеться конкретно про барельєфні композиції, пов'язані з мужністю жителів міста під час оборони Одеси у 1941 р. і перемогою в Другій світовій війні. Саме на медалі «Партизану Вітчизняної війни» зображено профілі В. Леніна і Й. Сталіна. Пункт 3 ст. 4 Закону України про декомунізацію [7]. маркує, що заборона символіки комуністичного режиму не розповсюджується на випадки використання у витворах мистецтва, які створені до набуття чинності закону, на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувалися особи до 1991 року. Ще 1982 року вокзальну споруду було визнано пам'ятником архітектури місцевого значення й взято під охорону держави. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про збереження культурної спадщини» такого роду об'єкти і їхні сегменти змінювати чи зносити заборонено. У цьому випадку, вже згадувана Консультативна рада визнала, що «усі декоративні елементи споруди вокзалу є аутентичними, мають високу художню, архітектурну й історичну цінність і не можуть розглядатися окремо від споруди вокзалу-пам'ятника, тому й не можуть бути демонтовані.

Активну позицію у справі декомунізації в Одесі займають представники патріотичних осередків, зокрема й партії ВО «Свобода». Голова міського осередку цієї політичної сили Сергій Солтасюк звернувся з листами до Президента України, Голови ВР України, Голови уряду України, міністра транспорту і інфраструктури України і міністра Збройних сил України з проханням зобов'язати міську раду декомунізувати 5 меморіальних табличок, присвячених маршалу Жукову, а також дошки на честь Г. Котовського і т.з. «стіну чекістів».

Процес декомунізації, навіть у такому вигляді, зведеному до перейменування вулиць, став тестом як для місцевої влади, так і для населення. Як видно з недавньої практики, влада дозволяла відвертий і нахабний правовий нігілізм, відмовляючись виконувати державні закони, а суспільство, у переважній своїй більшості, виявляло повне незнання місцевої історії. Тут цілком погоджуємося зі влучною характеристикою саме цієї проблеми, яку старший

науковий співробітник УІНП Богдан Короленко визначає як «розірвану тяглість історичного і людського буття».

На завершення, поставимо не менш важливе питання як для України, так і для наших сусідів, які на своїх руках рвуть кайдани тоталітарного минулого.

То чи проста заборона будь-яких символів може бути ефективною у процесі вибудовування суспільства вільного від комуністичної (нацистської) ідеології й практики? Чи не призведе така політика до перейняття молодіжною культурою символів комунізму через його заборону. Мусимо враховувати й ще одну приховану грань декомунізації. Адже досвід Норвегії свідчить саме про це. Аналогічну думку з цього приводу висловив шведський політик Горан Ліндبلاد, один із авторів резолюції ПАРЄ № 1481 «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів» (2006). З 2011 року він є президентом неурядової організації «Європейська платформа пам'яті та сумління». Політик вважає, що проста заборона може бути неефективною [8]. Згадайте, донедавна футболки з зображенням Че Гевари, серпа й молота, написи «хочу в СРСР» тощо були поширеним явищем і в Україні. Це парадоксальна ностальгія молодих людей, які не жили у той час і, відповідно, нічого про це не знають! Заборона на символи нацизму й символіку нацизму, – зазначає шведський політик, – не означає, що у Швеції немає неонацистських рухів, чи їх немає в інших країнах.

Відтак, думається нам, забороняти символи і партії потрібно тільки у контексті з підвищенням історичної обізнаності населення, виражаючись словами Я. Грицака, «долати власну історію!».

Література

1. Одесская газета. – 1941. – 26 ноября.
2. Одесская газета. – 1942. – 17 февраля.
3. Молва. – 1942. – 20 декабря.
4. Солідарність. Партійна газета. – 2017. – 17 січня, №1 (70).
5. <https://www.izbirkom.org.ua>.
6. <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28313711.html#comments>.
7. Див.: п. 3 ст. 4 Закону України від 09.04.2015 №317-VIII «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборону їх символіки» // <http://izbirkom.org.ua/news/Obschestvo-19/2016/Odesskaya-oblast-nazvana-hudshey-po-dekommunizatsii-6182>.
8. <http://tyzhden.ua/News/183896>.

АКЦІЇ ЗНИЩЕННЯ ЄВРЕЇВ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТИСТИКУ ЖЕРТВ

М.В. МИХАЙЛЮК,

канд. іст. наук, докторант,

Інститут української археографії та джерелознавства

імені М. С. Грушевського НАН України

(Україна)

Про становище євреїв в Одесі під румунською владою в роки Другої світової війни, у 1990-ті – на початку 2000-х рр., писали учасники війни і жертви Голокосту Д. Стародинський, Л. Сушон, Р. Удлер, Й. Каплер, Л. Дусман[1-2], Л. Думер[3], Л. Каліка[4]; радянські дослідники – поетеса В. Інбер [5] і історик С. Боровий [6], які зібрали матеріал для «Чорної книги», Б. Гідалевич [7]. На сучасному етапі проблема знищення євреїв в Одесі частково відображена в дисертаційних проектах і статтях В. Хаджирадевої [8], І. Тарнавського [9], І. Моторної [10], публікаціях зарубіжних фахівців А. Кардаша, І. Альтмана, І. Левіта, І. Арада, О. Будницького, А. Даліна, А. Стоєнеску, Р. Іоніда, Ж. Анчель, Д. Літані, І. Абрамської та ін. Попри значний доробок вітчизняної і зарубіжної історіографії, а також порушення проблеми у публікаціях В. Щетнікова [11-12], О. Круглова [13-14], Г. Ковалю [15], інших дослідників, слід ще раз зупинитися на цій темі із огляду на дискусійність питань щодо кількості єврейських втрат в окремих акціях знищення і загального числа одеських жертв наприкінці жовтня – в середині листопада 1941 р. Питання статистики особливо цікаві місцевим історикам, яким важко на відстані зрозуміти специфіку підрахунку краєзнавцями кількості жертв.

Проблеми починаються зі з'ясування числа тих, хто лишився в окупації. Як виявилось, з цього приводу у дослідників єдиної думки немає. Відомо, що у 1939 р. в Одесі мешкало понад 200 тис. євреїв. С. Боровий у свій час зазначав, що на початку війни встигло виїхати близько 40-50% єврейського населення, разом із чоловіками, мобілізованими до лав Червоної армії, всього до 100 тис. осіб. В окупації лишилося щонайменше 120 тис. [6, с. 3]. На думку О. Круглова, в місті перебувало 100 тис. місцевих євреїв [14, с. 55] і щонайменше 20 тис. біженців [12, с. 672]. Л. Думер пише, що в оточеній Одесі зібралося понад 200 тис. євреїв [3, с. 91]. В. Щетніков наводить дані полковника Абверу Франка Редлера про те, що на момент окупації в місті перебувало близько 300 тис. [11, с. 55]. Так скільки ж євреїв перебувало в місті на момент окупації?

Після зайняття Одеси частинами румунської 10-ї піхотної дивізії, прибуття жандармерії і німецької зондеркоманди 116 айнзацгрупи «Д», розпочалося полювання на євреїв. Наказ про очищення міста від єврейської присутності з'явився 17 жовтня 1941 р. Арештованих почали масово зганяти в центральну міську тюрму, побудовану ще за царського режиму поряд із єврейськими кладовищами, перетворену на місце тимчасової концентрації та ізоляції людей. За

даними О. Круглова, 18 жовтня у тюрмі вже перебувало понад 1,7 тис., 20 жовтня – загалом 11,3 тис., а 22 жовтня додалося ще 1,8 тис. осіб. Отже, виходить, що загалом у в'язниці перебувало понад 14,8 тис. євреїв, хоча за спогадами А. Герценштейн, до 23 жовтня знаходилося 25 тис. осіб [14, с. 8-9, 12-13, 23].

До нині не зрозуміло, коли розпочалися масові страти. Як зазначає Г. Коваль, 17 жовтня 1941 р. румуни вже встигли розстріляти близько 3-4 тис. осіб, переважно євреїв [15, с. 42]. Хоча за спогадами очевидців їх не стратили, а після реєстрації, 18 жовтня запроторили до тюрми, де значна частина людей померла від побиття або звела рахунки із життям. У в'язниці переважали старі, інваліди, жінки з малими дітьми [5, с. 81-83]. Ж. Анчель стверджує, що в першу добу окупації в місті загинуло 8 тис. осіб, переважно євреїв. Уросійській енциклопедії Голокосту вказана цифра фігурує як найбільш вірогідна [12, с. 672]. Однак, згодом О. Круглов не погоджується з такою думкою, вказуючи про загальну кількість жертв, оголошену В. Молотовим на початку січня 1942 р. [14, с. 5].

Увечері, 22 жовтня 1941 р. радянськими диверсантами (напевно за київським зразком) було підірвано будинок Управління НКВС в Одеській області, де розмістився штаб дивізії, який одночасно виконував функції румунської військової комендатури. Сам час вибуху в різних джерелах позначений різними годинами. В одних публікаціях повідомляється про 17.35 (Р. Удлер, Л. Думер); в інших, – про 18.00 (Л. Дусман); 18.10 (звіт айнзацгрупи); 18.35 годин вечора (С.Боровий). Відомо, що румуни отримали попередження про підготовку диверсії, але серйозного значення інформації не надали. У підсумку, за різними оцінками, загинуло від 60-66 до 147 румунських і німецьких військовослужбовців. Серед жертв опинилися командувач дивізії генерал Іон Глогояну (в різних джерелах – Глугояну, Глогожану, Григор'яну), призначений комендантом Одеси, інші німецькі і румунські офіцери.

Новий комендант міста, генерал-майор Костянтин Трестіоряну (Тресторіану), через 3 години після вибуху у штаб 4-ї армії доповів про наміри повісити на міських площах євреїв і комуністів [6, с. 4], а згодом видав наказ про знищення 18 тис. євреїв із тюрми, а також страту кожним полком дивізії 100 євреїв, кожним батальйоном 35 євреїв-комуністів шляхом розстрілу чи повішення. Повішених мали лишати на місці до вечора задля остраху городян і поховати вночі поза межами міста [14, с. 16-17]. За іншими даними, згідно розвішених містом оголошень, влада запланувала за кожного загиблого офіцера повісити 300 росіян або 500 євреїв, але на практиці квота була збільшена в десятки разів [5, с. 82]. За наказом І. Антонеску, який підтримав акцію помсти, за кожного вбитого німецького чи румунського офіцера планувалося знищити 200 комуністів, за кожного солдата – 100 євреїв чи комуністів, загалом взяти в заручники усіх комуністів Одеси та по одній людині з кожної єврейської родини і у випадку повторного теракту їх стратити. Згодом про виконання наказу кондуктора повідомить одеська преса, значно приховуючи масштаби злочину [6, с. 5, 7; 14, с. 13, 21].

Широкомасштабна акція розпочалася в ніч з 22 на 23 жовтня і тривала протягом кількох днів. Одеситів почали масово вбивати й вішати на міських вулицях, площах, ринках, у Ботанічному саду за колишнім санаторієм НКВС (нині санаторій «Одеса»), у парку поряд із портом, у передмісті. Тих, хто намагався втекти – пристрілювали на місці. Місто було усипано шибеницями, а також повішеними на деревах, стовпах і розстріляними трупами жертв. За спогадами одних свідків, 23 жовтня з тюрми вивели 10 тис. євреїв і за містом розстріляли з кулеметів [5, с. 82], інших, – що це були переважно жінки і діти, яких під Одесою спалили в бараках [4, с. 99]. Згідно звіту Ф. Редлера і даних Л. Дусманав одеському порту на площі, огороженої парканом, стратили близько 19 тис. євреїв, трупи яких облили бензином і спалили [1, с. 137; 11, с. 56]. Близько 5 тис. осіб розстріляла зондеркоманда 116, біля колодязя (цистерни) у Ботанічному саду [14, с. 26].

С. Боровий, Б. Гідалевич, Л. Думер і Л. Дусман писали про загибель 5 тис. осіб у вуличних акціях, які тривали до полудня (хоча серед загиблих не всі були євреями) [6, с. 5; 7, с. 110; 3, с. 92; 1, с. 136]. О. Круглов вказує на звіт румун про 417 повішених на перехрестях, площах і базарах. Згідно звіту одного з керівників румунських полків, станом на 11 год. ранку 23 числа було розстріляно 72 єврея і комуністів-росіян. Тіла скинули в море. Три євреї-комуністи були повішені на Олексіївському ринку. Також повідомлялося про висилку понад 1,3 тис. євреїв (чоловіків, жінок, дітей). У німецькому звіті про ситуацію в Одесі мова йшла про 10 тис. розстріляних (можливо, та кількість євреїв, яка зазначена в нарисі В. Інбер). Дані про розстріл значної частини євреїв за містом німецькою зондеркомандою підтвердили на післявоєнному судовому процесі гауптшарфюрер СС Герман Френзер і ротвахтмейстер поліції резерву Отто Хойне [14, с. 5, 17, 20, 26]. Г. Коваль називає цифру від 5 до 10 тис. вбитих заручників, серед яких більшість становили євреї [15, с. 39].

В. Рабинович згадував, що 23 і 24 жовтня 1941 р. куди не кинь оком, навколо майоріли тисячі шибениць. У ніг повішених лежали замучені, розтерзані і розстріляні. Одеса нагадувала місто мертвих. Частину євреїв румуни проганяли вулицями, в деяких стріляли. Гнали Новоаркадіївською дорогою до виритих ям. Там наказували роздягнутися догола і заборонили рвати на собі одяг. За його псування кололи штиками. Немовлят до ям кидали живцем (Л. Дусман пише, що після війни залишки тіл були знайдені в шурфах каменоломень [1, с. 137]). Інші свідки теж розповіли, що кожного дня вулицями гнали схоплених євреїв. Серед них було багато лікарів: вчений-невропатолог, професор Л. Бланк, дитячий лікар Петрушкін [5, с. 82-83]. Згодом вони потраплять у списки депортованих і загинуть у березні 1942 р. неподалік Мостового [6, с. 21]. За спогадами Й. Каплера, 23 жовтня поряд з тюрмою повісили 6 євреїв, двоє з яких були одеськими адвокатами. Людей хапали на вулицях і у власних помешканнях, і тут же вішали. У цей день до в'язниці пригнали нову партію євреїв. Саме вони й розповіли про те, що відбувається у місті [14, с. 13]. Про прибуття євреїв 23 і 24 жовтня також писав С. Боровий [6, с. 5]. Увечері 24 числа в одній з колон із синагоги пригнали родину Л. Каліки [4, с. 98] і забрану з дому родину Л. Дусмана [2, с. 141].

24 жовтня, за наказом І. Антонеску, розпочалася ще одна масштабна акція, яка передбачала страту усіх євреїв-біженців із Бессарабії, а також інших категорій єврейського населення, які уникли покарання під час попередніх акцій. У день поховання румунських жертв їх мали зігнати заміновані приміщення і підірвати. Відтак значна частина єврейського населення загинула в 9 колишніх артилерійських порохових складах на Люстдорфській дорозі/шосе (тоді передмістя Одеси, в 6 км). На думку Л. Сушона, це сталося 20 жовтня, Д. Стародинського – до 23 жовтня [11, с. 57-58], І. Тарнавського – 19 жовтня [9, с. 74]. Остання дата ймовірно пов'язана з початком збору євреїв, в який потрапили в'язні тюрми (здебільшого бессарабські біженці); особи, схоплені під час облав; 700 євреїв, визнаних «військовополоненими» [6, с. 7]. У радянських документах мова йде про початок збору біля складів нібито для реєстрації саме 19 жовтня 1941 р. [16, с. 366]. Л. Дусман зазначає, що вже зранку 23 жовтня людей, які потрапили в домашні облави, почали масово гнати в тюрму і до порохових складів, що поступово заповнювалися [1, с. 136].

Масштабна акція тривала до 25 жовтня. В. Щетніков зазначає, що в цей день із тюрми забрали близько 10 тис. осіб, переважно жінок, дітей, старих. Працездатних чоловіків залишили для примусових робіт. У складах людей тримали кілька днів (ймовірно, протягом 19-25 числа) без їжі і води у забитих приміщеннях [11, с. 59-60]. Однак А. Герценштейн повідомила, що 25 жовтня з тюрми забрали близько 3 тис. бессарабських євреїв і закрили у пороховому складі, біля якого чергував румунський кінний загін, стояли кулемети і діжки з бензином. За кілька годин частину людей вивели з приміщення, розстріляли на місці, а тіла згодом спалили. Решту євреїв (170 осіб) повернули назад до в'язниці [14, с. 23]. За спогадами Л. Каліки, з тюрми, під загрозою розстрілу, 25 жовтня в 5 годин ранку забрали усіх чоловіків нібито на роботи, які більше не повернулися. За чутками, їх розстріляли під Одесою [4, с. 99]. Те саме пригадав Л. Дусман, але стверджував, що відібраних бессарабських євреїв-чоловіків спалили в порохових складах [2, с. 142]. За радянськими документами, дані яких використали С. Боровий і Б. Гідалевич, дахи складів зірвали, а зібраних людей зі шлангів облили бензином і підпалили. Склади палали кілька днів і округою ширився їдкий запах. Після пожежі обгорілі трупи румуни закопали в ямах, виритих місцевими мешканцями [6, с. 7; 7, с. 110; 16, с. 366].

За спогадами Й. Каплерацим займався 121 в'язень тюрми, яким видали лопати. Однак вночі, відразу після повернення, більшість знищили як зайвих свідків, йому чудом вдалося вижити. Більше того, свідок зазначив, щоклади підірвали ввечері 25 жовтня, що спричинило обрушення стелі і вибиття дверей, а далі пожежу і повне вигорання приміщень. На його думку, загинуло понад 30 тис. осіб. Поряд зі зруйнованими складами він бачив рештки розірваних і спалених тіл, з приміщень доносився трупний сморід. Під час прибирання тіл натрапив на одяг, документи і гроші вбитих. Усі паспорти були бессарабськими [11, с. 60-61; 14, с. 24-25]. Подібні дані записала В. Інбер, зазначаючи, що кілька тисяч євреїв, забраних з тюрми, розмістили в амбарі, який підірвали [5, с. 82]. За радянськими документами, в 9 ямах було віднайдено понад 22 тис. трупів, серед яких дитячі

(померли від димової задухи), а також тіла з кульовими пораненнями і відрубаними кінцівками, розтрощеними черепами тих, хто намагався врятуватися [16, с. 366]. В. Хаджирадева писала про 10 тис. жертв [8, с. 339]. С. Боровий повідомив, що після звільнення Одеси в братських могилах знайшли близько 28 тис. трупів [6, с. 7]. Тому Г. Коваль зазначив, що знайшли 22-28 тис. тіл [15, с. 39, 43]. За іншими даними, в складах загинуло понад 25 тис. осіб [1, с. 136; 7, с. 110]. Так скільки ж знайшли жертв? Попри те, що переважну більшість страчених становили євреї, все ж не можна виключати потрапляння в акцію знищення й неєвреїв (моряків, підпільників, біженців тощо), кількість яких могла складати щонайменше 10%.

Паралельно відбувалася інша акція, яку провели підполковники Ніколає Деляну і Міхай Нікулеску. 18-19, 23 жовтня 1941 р. румуни розвісили оголошення про обов'язковий збір єврейського населення Одеси в передмісті, в радгоспі с. Дальник для реєстрації нібито працевлаштування [1, с. 136; 2, с. 140; 14, с. 18, 23]. 10-й кулеметний батальйон отримав наказ від конвоювати частину в'язнів тюрми за місто, у район трамвайного депо, до застави, де знаходилося 4 бараки. Людям повідомили, що їх ведуть на роботи. На шляху до Дальника, тих, хто не міг йти жандармерія пристрілювала на місці. Й. Каплер зазначив, що 22 жовтня з тюрми відібрали «на роботи» близько 8 тис. бранців, але під вечір з них ніхто не повернувся. За чутками їх розстріляли або відправили у Дальник [14, с. 13]. Ймовірно йдеться про ту партію в'язнів, забраних 25 жовтня, про яку згадувала Л. Каліка. У С. Борового теж є відомості про відправку з тюрми кілька тисяч чоловіків зранку 25 жовтня і їх смерть у Дальнику [6, с. 5].

Загалом біля бараків зібралося від 5 до 10 тис. одеських євреїв [14, с. 22; 7, с. 110]. Напевно, зібралося б більше, якби не очільник міста Герман Пинтя, який тисячі людей повернув назад до домівок, не підтримуючи масову акцію помсти [14, с. 19]. Л. Дусман в одній статті пише, що в протитанковому рові розстріляли 10 тис. євреїв [2, с. 140], в іншій – що лише частину з них, решту спалили. І все це відбулося до 22 жовтня [1, с. 136]. Згідно із звітом Ф. Редлера – розстріляли 40 тис. Проте не всі були страчені в Дальнику. На думку В. Щетнікова, більшість із них загинула згодом, в Богданівці Доманівськогор-ну [11, с. 56, 65]. С. Боровий вказував, що більшість все ж загинула на місці. Першу групу в 40-50 осіб, зв'язаних мотузкою, кинули до протитанкового рову і розстріляли (ймовірно, команда підполковника Н. Деляну). Щоб прискорити виконання акції, решту осіб розмістили по чотирьох бараках. У перші три потрапили чоловіки, у четвертий – жінки і діти. У стіні одного з бараків пробили отвори для кулеметів і розстріляли бранців. Потім отвори замурували і будинок підпалили. Другий барак облили бензином (керосином) і теж підпалили. Тих, хто намагався врятуватися розстрілювали на місці і закидували гранатами. Отож, 24 жовтня загинули бранці двох бараків. Наступного дня черга дійшла до решти приречених на смерть. Останній барак з розстріляними чоловіками підірвали у приблизний час вибуху румунської комендатури. Всього загинуло близько 5 тис. осіб [6, с. 6-7]. Згідно спогадів Р. Динулеску було заарештовано 12,5 тис. євреїв, з яких 3 тис. передано німецькій стороні за 15 вбитих офіцерів. Німецькі каральні загони відвели їх на

околицю міста і розстріляли з кулеметів у протитанкових ровах, а тіла поховали. Решта 9 тис. осіб були спалені живцем у кількох пустих складах за містом [14, с. 22]. Отже, виходить, по-перше, що німецька зондеркоманда була причетна щонайменше до 2-х акцій масового знищення євреїв як у місті, так і поза його межами (акції страти 5 і 3 тис. євреїв); по-друге, увечері 25 жовтня 1941 р. були підірвані приміщення з людьми не лише на Люстдорфській дорозі, але й барак у Дальнику.

Загальні підрахунки жертв значно різняться, йдеться в них про окремі дні терору. За одними даними, 17-25 жовтня розстріляли або спалили живцем 25-34 тис. євреїв [15, с. 39]; за іншими—23-25 жовтня від рук румун загинуло близько 28 тис. осіб [14, с. 55]; 35 тис. осіб (І. Арад); понад 40 тис. євреїв (Р. Удлер); щонайменше 84 тис. євреїв [11, с. 59]. Л. Думер зазначає, що за три дні в Одесі, передмісті і Дальнику загинуло 86,5 тис. євреїв, з яких 54 тис. були спалені живцем. Ще 2 тис. старих, жінок і дітей відправили на трьох баржах в Одеську затоку і там потопили [3, с. 93]. Напевно в ці цифри не увійшла кількість померлих в самій тюрмі, пристрелених по дорозі до неї або Дальнику. Отож, загальне число загиблих протягом 17-25 жовтня до нині залишається до кінця нез'ясованим, адже більшість цифр нагадують статистику жертв по окремих акціях знищення, які пройшли в різних місцях Одеси, а кінцеві підрахунки авторів не зовсім зрозумілі.

На думку О. Круглова, станом на 27 жовтня у тюрмі залишалось понад 16,2 тис. євреїв (чоловіків, жінок, старих, дітей). 3 листопада, всіх окрім чоловіків віком від 18 до 45 років, із в'язниці відпустили. Згодом до неї прибули нові партії в'язнів 18-50 років і загальна кількість становила 12 тис. осіб. 15 листопада 1941 р. в місті відбувся останній масовий розстріл євреїв – у районі Стрельбіщного поля, де було вбито близько 1 тис. осіб. Ймовірно, акцію провела зондеркоманда 116. Загалом німецька поліція безпеки наприкінці жовтня – в першій половині листопада розстріляла близько 3 тис. євреїв [14, с. 27, 29, 55]. Про розстріл євреїв повідомляє й Л. Дусман, але зазначає, що на частині території поля знайдено тіла 3,5 тис. осіб [1, с. 137]. Л. Каліка вважає, що до 3 листопада у тюрмі перебувало близько 70 тис. одеських євреїв [4, с. 100]; Л. Думер пише, що загалом томилося 70-75 тис. осіб [3, с. 93].

Згідно із даними ЧДК щодо розслідування фашистських злочинів у 6 районах Одеси різними способами було вбито 30 107 осіб. У російській енциклопедії Голокосту мова йде про різні акції знищення людей. Якщо порахувати всі вказані там цифри, то виходить щонайменше 46 тис. жертв (без втрат на Люстдорфській дорозі і акції у колодязя), хоча зазначається про 31 тис. загальних жертв [12, с. 672-673]. В іншому дослідженні О. Круглов зазначив, що в другій половині жовтня – першій половині листопада 1941 р. кількість жертв склала приблизно 32 тис. осіб [14, с. 28]. І. Моторна пише про 25-30 тис. людей, які загинули в Одесі [10]. Г. Коваль відмічає, що загалом менше ніж за місяць у місті стратили близько 35 тис. осіб [15, с. 42]. В. Щетніков вважає, що до масової депортації євреїв з міста, в Одесі загинули, переважно, не місцеві, а євреї-біженці. Так скільки ж в ці дні загинуло євреїв? Згідно звіту губернатора, в місті у грудні

1941 р. ще залишалося 100 тис. осіб, за даними Єврейського міського комітету – близько 70 тис. [11, с. 59, 64], за іншими документами – 40-44 тис. осіб [14, с. 37-38], яких згодом депортували в табори «Транснїстрії». Так скільки ж залишилося в місті євреїв?

Таким чином, попри різну статистику жертв, все ж виходить, що досить значна частина місцевих євреїв, а також біженців з інших окупованих територій, була знищена в Одесі наприкінці жовтня – середині листопада 1941 р. в ході румунського вирішення «єврейського питання» методами розстрілу, повішення і спалення живцем. В акціях терору румунам допомагали німецькі каральні підрозділи, які розстрілювали жертв як у місті, так і поза його межами. Однак все ж загальна кількість жертв залишається не зрозумілою, оскільки дослідники оперують різними цифрами з наголосом на різні румунські, німецькі і радянські документи, спогади свідків.

Література

1. Дусман Л. Холокост на Одещині /Л. Дусман // История Холокоста в одесском регионе: сборник статей и документов/ Сост. М. Рашковецкий; Еврейский общинный Центр «Мигдаль». – Одесса, 2006. – С.133-139
2. Дусман Л. Как мы боролись и выживали / Л. Дусман // Там же. – С. 140-154
3. Думер Л. День массового террора и его первая жертва (по материалам Сан-Францисского домашнего музея «Холокост в Одессе») / Л. Думер // Там же. – С. 91-95
4. Калика Л. Одесса. 820 дней в подземелье / Л. Калика // Там же. – С. 96-110
5. Инбер В. Одесса. По материалам и показаниям одесситов / В. Инбер // Черная книга; под ред. И. Эренбурга и В. Гроссмана. – Иерусалим: Яд Вашем, 1980. – С. 80-91
6. Боровой С. Гибель еврейского населения Одессы во время фашистской оккупации / С. Я. Боровой // Історичні зошити (Київ). – 1991. – № 4. – 33 с.
7. Гидалевич Б. Нацистский террор в Транснистрии / Б. А. Гидалевич// Холокост, «еврейский вопрос» и современное украинское общество / Под общ. ред. Ю. М. Ляховицкого. – Харьков: Бенсиах, 1996. – С. 108-113
8. Хаджирадєва В. Остаточне вирішення єврейського питання / В. П. Хаджирадєва // Сторінки воєнної історії України. – 2005. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 334-342
9. Тарнавський І. Геноцид єврейського народу на окупованих Румунією українських землях (1941-1944 рр.) / І. С. Тарнавський // Історичні та політологічні дослідження. – 2012. – № 2 (50). – С. 68-78
10. Моторна І. Політика румунської адміністрації щодо етнічних груп на території Транснїстрії (1941-1944 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Моторна Ірина Вікторівна; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2016. – 17 с.
11. Щетников В. Проблемы изучения истории Холокоста в Одессе и одесском регионе / В. П. Щетников // История Холокоста в одесском регионе. Сборник статей и документов/ Еврейский общинный Центр «Мигдаль»; Сост. М. Рашковецкий. – Одесса: Студия «Негоциант», 2006. – С. 17-81.
12. Щетников В., Круглов А. Одесса / Холокост на территории СССР: энциклопедия / Гл. ред. И. А. Альтман. – 2-е изд. – М.: РОССПЭН, Центр «Холокост», 2011. – С. 672-677.
13. Круглов А. Истребление одесских евреев: «сообщение Вальдика» /А. Круглов //Голокост і сучасність. – 2008. – № 2(4). – С. 106-117.
14. Круглов А. Истребление евреев Одессы в 1941-1943 гг. /А. И. Круглов. – Днепропетровск: Ткума, 2014. – 160 с.

15. Коваль Г. Голокост в Одесі: пам'ять, архіви, увіковічення / Г. П. Коваль // Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Миколаївський національний університет ім. М. Сухомлинського. – Миколаїв: Шамрай, 2016. – Част. 2. – С. 37-91.
16. Документы /История Холокоста в одесском регионе: сборник статей и документов/ Сост. М. Рашковецкий; Еврейский общинный Центр «Мигдаль». – Одесса, 2006. – 372 с.

УДК 392.3+81'23

МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНОСИСТЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

О.В. НАХАПЕТОВА,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Психолінгвістика є порівняно новим напрямком науки. Розробкою психолінгвістичних досліджень займалися О. Залевська, О. Клименко, О. Леонтьєв, А. Шахнарович, Х. Кларк, Дж. Міллер, Ж. Нуазе, Ч. Осгуд, Р. Румметвейт та ін. Під впливом психологічного напрямку мову було розглянуто не як формальну статичну систему, а як певний атрибут людини у відображенні її соціокультурного буття. Психолінгвістичні дослідження проводилися, враховуючи соціальні й комунікативні аспекти мови як соціокультурної цінності.

Отже, метою нашої розвідки є розкриття ментальних особливостей номеносистеми на позначення родинних стосунків у сучасній українській мові. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати доцільність ВАЕ як засобу вивчення української номеносистеми спорідненості; 2) на основі даних ВАЕ розкрити ментальні особливості номеносистеми на позначення родинних стосунків, які характерні для сучасного українського етносу.

В сучасному мовознавстві все більшого поширення набуває принцип подібності та генетичної спорідненості компонентів значення слова й асоціацій. Тому використання методів асоціативного експерименту (О. Горошко, Дж. Диз, О. Залевська, Ю. Караулов, О. Карпенко, Т. Ковалевська, Н. Кутуза, О. Леонтьєв, С. Мартінек, І. Михайловська, М. Муравицька, І. Овчинникова, Д. Терехова, С. Форманова, Н. Уфимцева) створюють основу класичного концептуального аналізу, а саме встановлення кореляцій між стимулом і реакцією, оскільки «під час ідентифікації слова-стимулу респондентом, як і при сприйнятті мовлення, слово розпізнається лише в одному його значенні» [1, с. 37].

Асоціативний експеримент (АЕ) – від лат. *associato* – поєднання, *experimentum* – досвід – є одним із провідних у сучасному мовознавстві. Уперше він був застосований у психології (Г. Кент, А. Розанов). Цей метод є найбільш розробленою технікою семантики, який вивчає безпосереднє значення слова через суб'єктивне сприйняття. АЕ дає змогу визначити знання мовця, особливості

15. Коваль Г. Голокост в Одесі: пам'ять, архіви, увіковічення / Г. П. Коваль // Історичні мідраші Північного Причорномор'я / Миколаївський національний університет ім. М. Сухомлинського. – Миколаїв: Шамрай, 2016. – Част. 2. – С. 37-91.
16. Документы /История Холокоста в одесском регионе: сборник статей и документов/ Сост. М. Рашковецкий; Еврейский общинный Центр «Мигдаль». – Одесса, 2006. – 372 с.

УДК 392.3+81'23

МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНОСИСТЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

О.В. НАХАПЕТОВА,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Психолінгвістика є порівняно новим напрямком науки. Розробкою психолінгвістичних досліджень займалися О. Залевська, О. Клименко, О. Леонтьєв, А. Шахнарович, Х. Кларк, Дж. Міллер, Ж. Нуазе, Ч. Осгуд, Р. Румметвейт та ін. Під впливом психологічного напрямку мову було розглянуто не як формальну статичну систему, а як певний атрибут людини у відображенні її соціокультурного буття. Психолінгвістичні дослідження проводилися, враховуючи соціальні й комунікативні аспекти мови як соціокультурної цінності.

Отже, метою нашої розвідки є розкриття ментальних особливостей номеносистеми на позначення родинних стосунків у сучасній українській мові. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати доцільність ВАЕ як засобу вивчення української номеносистеми спорідненості; 2) на основі даних ВАЕ розкрити ментальні особливості номеносистеми на позначення родинних стосунків, які характерні для сучасного українського етносу.

В сучасному мовознавстві все більшого поширення набуває принцип подібності та генетичної спорідненості компонентів значення слова й асоціацій. Тому використання методів асоціативного експерименту (О. Горошко, Дж. Диз, О. Залевська, Ю. Караулов, О. Карпенко, Т. Ковалевська, Н. Кутуза, О. Леонтьєв, С. Мартінек, І. Михайловська, М. Муравицька, І. Овчинникова, Д. Терехова, С. Форманова, Н. Уфимцева) створюють основу класичного концептуального аналізу, а саме встановлення кореляцій між стимулом і реакцією, оскільки «під час ідентифікації слова-стимулу респондентом, як і при сприйнятті мовлення, слово розпізнається лише в одному його значенні» [1, с. 37].

Асоціативний експеримент (АЕ) – від лат. *associato* – поєднання, *experimentum* – досвід – є одним із провідних у сучасному мовознавстві. Уперше він був застосований у психології (Г. Кент, А. Розанов). Цей метод є найбільш розробленою технікою семантики, який вивчає безпосереднє значення слова через суб'єктивне сприйняття. АЕ дає змогу визначити знання мовця, особливості

пізнання світу, трансформації їх у свідомості й ментальному лексиконі. Таким чином, він дозволяє розкрити ментальні особливості мовленнєвої поведінки особистості.

Як слушно зазначає С. Мартінек, «мовні дані мають абсолютно особливу значущість для спроб пролити світло на ментальні моделі, існуючі у свідомості носіїв культури. Окрім того, оскільки найбільш важливі для людської психіки концепти відбиті в граматиці мов, що створює каркас для розподілу концептуального матеріалу, результати АЕ дозволяють експлікувати концептуальну інформацію, що кодується структурними складовими слова» [2, с. 131].

В основі АЕ лежить розуміння мовленнєвого мислення певного етнокультурного індивіда як асоціативного. Згустками асоціацій і є слова, відібрані в певному асоціативному полі. Представник визначеної мовної культури обирає в асоціативному полі необхідне слово для вираження власних думок та ідей, що дозволяє йому брати участь у комунікативному акті. Справа в тому, що реакція у свідомості реципієнта на запропоноване слово-стимул відбувається на ментальному рівні. Інформант проектує саме ті значення, оцінки й моменти, які були закладені в його підсвідомості згідно з традиціями, обрядами, релігійними й іншими уподобаннями. Це доводить, що когнітивне й емоційне мають тісний зв'язок. «Тут йдеться не лише про вивчення мовної культурно-специфічної картини світу, а й ціннісних переваг, стереотипізованих або індивідуальних, експлікованих за допомогою результатів АЕ» [3, с. 47].

Асоціативне поле в кожного респондента має свої особливості, сила зв'язку між полями теж індивідуальна і залежить від ситуації. Тому отримані результати АЕ дозволяють найвичерпніше розкрити семантичну структуру слова й семантичні зв'язки слів на рівні елементів асоціативних полів і в такий спосіб виявити об'єктивну картину слововживання.

«Асоціативне поле є специфічною когнітивною структурою мовленнєвої свідомості, яка бере участь у формуванні лінгвістичної картини світу. «Поле» реакцій, отриманих на слово-стимул, дає змогу судити про психологічну структуру значення вихідного слова як про комплексне явище, що характеризується низкою параметрів, у числі яких простежується наявність деякого емоційного навантаження» [4, с. 210].

Таким чином, обираючи в асоціативному полі необхідне слово для вираження власних думок та ідей, представник визначеної мовної культури бере участь в комунікативному акті.

«Асоціативні зв'язки між словами, – визначає С. Мартінек, – не є випадковими: вони детерміновані усією пізнавальною діяльністю людини. Елементи концептуального рівня знаходять своє відображення у зв'язках ментального лексикону, організовуючись у фрейми різного рівня узагальнення ... Це дає можливість реконструювати на основі отриманих реакцій будову і змістовні характеристики аналізованого фрагмента концептуальної картини світу. Отже, АЕ є методом, що дозволяє отримувати психологічно релевантні результати» [2, с. 132].

С. Мартінек втілила досвід «класифікації асоціативних реакцій» [Там само] на основі активізації когнітивних структур. Авторка використала концептуальний апарат когнітивної лінгвістики, переосмислила дані асоціативних зв'язків, враховуючи когнітивну сферу людини, у якій актуалізуються різноманітні асоціативні зв'язки й продукуються різні реакції.

Психолінгвістичні варіанти АЕ було розроблено та апробовано такими вченими, як Дж. Диз та Ч. Осгуд, О. Лурія та О. Виноградова. У прикладній лінгвістиці виокремлено три основні види АЕ: вільний, цілеспрямований і ланцюжковий. Під час проведення вільного експерименту дослідник не встановлює певних правил і вимог для респондента. Респондентові пропонується певне слово-стимул (у нашому випадку – це номен-стимул на позначення родинних стосунків), на яке необхідно дати відповідь іншим словом чи словосполученням, першим, яке спало на думку. У цілеспрямованому – перед респондентом ставиться певне завдання (наприклад, відповідати лише іменниками чи прикметниками), таким чином, вибір асоціацій обмежується. Третій вид АЕ – ланцюжковий – є реакцією-відповіддю респондентів за певний період часу можливими словами. Отже, якщо вільний асоціативний експеримент є не програмованим, то цілеспрямований та ланцюжковий експерименти дослідники певним чином програмують [5, с. 17].

ВАН до початку ХХ ст. використовувався у психології (учені В. Вундт, Ф. Гальтон, Е. Крепелін, Х. Мюнстенберг). Лінгвіст А. Тумб та психолог К. Марбе почали здійснювати ВАН, досліджуючи асоціації як психологічні й лінгвістичні явища.

ВАН лежить в основі укладання асоціативних словників під редакцією Н. Бутенко, Ю. Караулова, Т. Ковалевської, Н. Кутузи, С. Мартінек та ін. «Засобом ВАН вивчається асоціативне значення слова, яке по-різному інтерпретується у лінгвістиці. Його розглядають як конотацію та інформацію, що передається словом, як ознаку, що змінює значення слова у висловлюванні та може переходити в семи та ін.» [6].

Одне й те саме поняття виражається різними людьми по-своєму. Кожен народ вкладає різний зміст в одні й ті самі культурні реалії, по-різному представляє значення мовного знака. Це залежить від етнокультурних традицій. Тому асоціативне поле є специфічною когнітивною структурою, яка формує лінгвістичну картину світу.

Враховуючи класифікації зарубіжного психолога В. Вундта, мовознавців І. Дженіса, С. Сапорті, Г. Щур запропонував власну класифікацію лексичних асоціацій. Він розмежовує три типи словесних асоціацій: 1) онтологічні, які відбивають соціальний досвід індивідуума, певні об'єктивні принципи, спільні характеристики і, таким чином, відтворюють парадигматичний аспект соціально-культурних явищ; 2) емпіричні, які лежать в основі суб'єктивного досвіду індивідуума, обумовлені екстралінгвістичними чинниками і відтворюють як парадигматичні, так і синтагматичні асоціації; 3) психічні, які являють собою так звані «індивідуальні» або «випадкові» асоціації та консоціації [7, с. 143].

У нашому дослідженні використовуємо вільний асоціативний експеримент (BAE), який (на відміну від скерованого) уможливорює отримання максимально уприроднених реакцій на запропоновані слова-стимули, що дозволило фіксувати тип реакції і частотність однотипних реакцій. BAE характеризує відносна легкість отримання експериментального матеріалу, спонтанність відповідей. Це дозволяє за багатьма параметрами обробляти результати BAE й отримати повноцінну картину внутрішнього, суб'єктивного світу респондентів. Таким чином, у ході BAE більше розкриваються етнопсихологічні й етнолінгвістичні особливості мовлення, ціннісні соціокультурні орієнтації. Розкриття за допомогою BAE етнолінгвістичних особливостей української номеносистеми на позначення спорідненості як в діяхронії, так і в синхронії дає можливість вивчення даного шару сучасної української мови в комунікативно-прагматичному напрямку, що вважаємо доцільним.

У нашому BAE було виокремлено онтологічні й емпіричні типи асоціацій, які дають можливість об'єктивно відтворити етнолінгвістичну картину родинних стосунків у сучасному українському суспільстві.

BAE проводився нами з жовтня 2014 р. по червень 2015 року. Він був реалізований у формі анонімного письмового опитування. До списку слів-стимулів було залучено НПРС і свояцтва.

У нашому випадку словами-стимулами слугували 28 номенів на позначення кровної спорідненості (по прямій і бокових лініях), неповної та шлюбної спорідненості, що виступають у сучасній українській мові «багатомірним культурно-значущим соціопсихологічним утворенням в колективній свідомості, опредметненим у мовній формі» [8, с. 117], тобто до них уналежнюємо лексеми батько, мати, син, дочка, дідусь, бабуса, онук, онука, брат, сестра, племінник, племінниця, дядько, тітка, чоловік, дружина, невістка, свекруха, зять, теща, свекор, тесть, сват, сваха, вітчим, мачуха, усиновлені діти: пасинок, пасербиця.

Інформантами виступили 190 респондентів, носіїв української (рідна мова – українська), російської (рідна мова – російська) мов віком від 15 до 28 (креативна мовна особистість); від 53 до 57 років (за О. Горошко, це вік сформованої мовної особистості з усталеною етномовною картиною світу) [4, с. 254]. Тому в асоціаціях відображено мовну компетенцію, яка «моделює вербальну пам'ять і мовну свідомість «усередненого» носія тієї чи іншої мови, є базою для аналізу шляхів і закономірностей формування свідомості в онто- і філогенезі, а також базою для вивчення певної мови як рідної чи іноземної» [9, с. 181]. Основним контингентом були студенти й викладачі філологічних факультетів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса), Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів), Сумського державного педагогічного університету (Суми), Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» (Запоріжжя). Таким чином, у BAE відображено асоціації, які є типовими для сприйняття номенів-стимулів на позначення родинних стосунків (РС) і свояцтва у чотирьох регіонах України. Слід зазначити, що найбільшу частину анкетних відповідей становлять реакції осіб жіночої статі (182 реакції із

загальної кількості отриманих).

У ході експерименту респондентам пропонувалися зазначені слова-стимули, на які необхідно було надати відповідь іншим словом чи словосполученням, яке перше спало на думку, оскільки саме воно «відображає найтісніші зв'язки, які існують у свідомості мовця, зв'язки найрегулярніші, тому найважливіші для носія мови» [10, с. 158].

Це дає змогу за багатьма параметрами обробити результати й отримати повноцінну картину внутрішнього, суб'єктивного світу респондентів, оскільки отримані асоціати унаочнюють етнопсихологічні й етнолінгвістичні особливості інтерпретативних процесів, виявляють ціннісні соціокультурні орієнтації, що в цілому уможлиблює вивчення цього шару сучасної української мови в низці сучасних актуальних напрямів.

Щоб досягнути максимальної чистоти експерименту, крім запитань анкети, було включено традиційні питання про місце постійного проживання, стать, вік, а також питання про рідну мову респондентів. Ми вважаємо, що ці питання є важливими характеристиками особи і багато в чому визначають її соціальну, етнолінгвістичну й когнітивну орієнтацію у світі, в тому числі за допомогою мови.

У нашому ВАЕ було застосовано кількісну методику аналізу та обробки матеріалу. За результатами анкетного опитування виявлено, що на відбір моделей мовленнєвої поведінки впливає регіон проживання комунікантів, стать та вік респондентів.

В результаті проведення експерименту отримано 7623 реакції-відповіді, у межах яких було встановлено ядерні – високочастотні та периферійні – низькочастотні реакції.

За результатами вільного асоціативного експерименту номени-стимули на позначення кровної (повної) спорідненості характеризуються домінантними й периферійними ознаками. Так, найбільша кількість домінантних ознак притаманна номенам-стимулам по прямій лінії – батько (13/239), мати (12/229), бабуся (12/213), дідусь (11/126) і по боковій лінії – сестра (11/154), брат (7/164), онука (10/130). Це свідчить про високу комунікативну активність цих номенів та велике значення кровноспоріднених стосунків для сучасної української спільноти. Спільні онтологічні ознаки любов / люблячий / улюблений / улюблена; рідний / рідна / рідненька; турботливий / турботлива / турботливість; добрий / добра; помічник / помічниця; веселий / весела; тепло мають позитивне забарвлення. Вони розкривають психолінгвістичний потенціал цих номенів в українській мові й маркують активний комунікативний сегмент сучасного українського суспільства.

Різноманітні мовні засоби, які використовують респонденти в ході експерименту, свідчать про емоційність та експресивність домінантних і периферійних ознак номенів-стимулів. Наприклад, метафори: сонце, голубка (мати), квіточка, ясочка (дочка); синоніми: ненька, матінка, матуся (мати); антоніми: свій / чужий, батько / не батько, добрий / злий; пестливі форми: татусь, матінка. Ці лексеми дають можливість виразити гаму почуттів – любов, пестливі

почуття, похвалу, співчуття, відстороненість, іноді – й ненависть, розкриваючи в такий спосіб аксіосистемну амплітуду таких номенів у сучасній українській мові.

Результати експерименту вказують на асоціативну «бідність» номенів-стимулів на позначення неповної спорідненості на відміну від кровної (повної) та шлюбної. Кількість домінантних ознак і реакцій-відповідей на номени-стимули мачуха (5/105), вітчим (5/92), пасинок (6/79), пасербиця (5/65) засвідчує їхню «непопулярність» у сучасному українському суспільстві. Ці номени не викликають таку гаму позитивних емоцій, як номени-стимули на позначення кровноспоріднених стосунків. Спільні онтологічні ознаки чужий / чужа, нерідний / нерідна, злий / зла створюють негативний, чужинський асоціативний фон цих номенів-стимулів, ілюструючи їхню психосемантичну специфіку.

Серед номенів-стимулів на позначення шлюбної спорідненості (свояцтва) найбільшу кількість домінантних ознак та реакцій-відповідей отримали номени-стимули дружина (18/233), чоловік (9/133), теща (9/116), невістка (10/103). Спільною онтологічною ознакою є реакція добрий / добра. Найчастотнішими ознаками для цього типу спорідненості є такі: мудрий / мудра; чесний / чесна; люблячий / любляча / улюблена; коханий / кохана. Отже, номени-стимули мати, дружина є найактивнішими і викликають тільки позитивні реакції у респондентів. Відсутність онтологічних негативних характеристик притаманна номенам-стимулам дружина, чоловік, зять, тесть, свекор, сват, сваха. Негативні онтологічні ознаки номенів-стимулів невістка, свекруха, теща – сварки / сварлива, зло / зла – пояснюються впливом стереотипного ставлення до невістки як до нерідної дочки, до свекрухи чи тещі – як до нерідної матері.

Асоціативні лінії між українськими номенами-стимулами пов'язують всі види родинних і шлюбних стосунків в єдину розвинуту номеносистему, кодом якої є українська психо- й етнолінгвістична картина кровноспоріднених і шлюбних стосунків і, навпаки, ця номеносистема є відображенням психоментальних, етнокультурних і соціально-історичних особливостей українського суспільства, що певним чином відбиті у родинних відносинах, як кровноспоріднених, так і шлюбних. Позитивний вектор онтологічних асоціативних ознак номенів-стимулів на позначення кровноспоріднених та шлюбних стосунків (любов / люблячий / улюблений / улюблена; рідний / рідна / рідненька; турботливий / турботлива / турботливість; добрий / добра, веселий / весела; чесний / чесна; коханий / кохана) визначає їхню психоемоційну специфіку в українській мові.

Етнолінгвістичні особливості номенів на позначення родинних стосунків зумовлені ментальними стереотипами родини, її досвідом, знаннями, сімейними цінностями, уявленнями про добро й зло, красу й справедливість. Індивідуальне життя сім'ї стає точкою відліку в політичних, економічних, соціальних та інших сферах діяльності людини, спираючись на знання, досвід і культуру батьків. Характерні етнолінгвістичні ознаки виявляються в оцінних стереотипах, пріоритетних моделях, фонових конотаціях.

Отже, номеносистема на позначення родинних стосунків відбиває найголовнішу сутність української ментальності, асоціативно пов'язаної з

ціннісними домінантами й рисами українського національного характеру: спорідненість, любов, дім, доброта, працьовитість, вміле господарювання, мудрість, чесність, турботливість, допомога та підтримка, гумор, терплячість. Проте психо- й етнолінгвістичний фон цих номенів виявив і певні лексеми з усталеною негативною оцінністю.

Універсальність уживання номенів на позначення кровної (повної) спорідненості щодо інших членів сім'ї (які мають інший ступінь спорідненості) та неспоріднених людей також розкриває етнокультурну специфіку українського характеру: відкритість, доброзичливість, любов і повагу до дітей, людей похилого віку тощо.

Перспективу дослідження вбачаємо в дослідженні номенів на позначення родинних стосунків у художній літературі, в проекції на міжкультурну комунікацію, когнітивну інтерпретацію тощо.

Література

1. Залевская А. А. Индивидуальное знание: специфика и принципы функционирования / А. А. Залевская. – Тверь : ТГУ, 1992. – 134 с.
2. Мартинек С. В. Экспликация валентностей слова в ассоциативном эксперименте // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 44. – С. 130 – 134.
3. Парасюк Т. В. Дієслова на позначення емоційних станів : функціонально-ономасіологічний аспект / Т. В. Парасюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – 280 с.
4. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. – М. : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. – С. 200 – 320.
5. Асоціативний експеримент // Короткий психологічний словник / За ред. проф. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1978. – 218 с.
6. Денисевич О. В. Реклама: від стимулу до реакції // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Вип. 24. – [Електронний ресурс]; [сайт]. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/11170/1/Реклама_Денисевич.pdf. – Назва з екрану.
7. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 225 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Крига Т. І. «Словник асоціативних норм української мови» Н. П. Бутенко як новий лінгвістичний спосіб репрезентації української мови і відображення мовної картини світу українців / Т. І. Крига // Історія української лінгвістики : зб. наук. праць. – Київ – Ніжин : НДПУ, 2001. – С. 181.
10. Терехова Д. И. Современная проблематика психолингвистических исследований / Д. И. Терехова. // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2000. – Т. 1. – С. 158.

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССА ПЕРЕВОДА НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Л.А. ОКУЛОВА,

ст. преподаватель,

Одесский национальный морской университет

(Украина)

Для построения моделей речевой деятельности переводчика любого текста первостепенное значение имеет сопоставление процесса межъязыковой коммуникации, в котором переводчик является посредствующим звеном между отправителем (О) и получателем (П) информации, с процессом внутриязыковой коммуникации, в котором отправитель и получатель пользуются одним языковым кодом. Такое сопоставление вскрывает как общие закономерности, присущие этим двум видам коммуникации, так и характерные черты каждого из них.

При внутриязыковой коммуникации владение языковым кодом предполагает возможность восприятия сообщения, т.е. установление соответствия между высказыванием и описываемыми им факторами определенной предметной области. Неполное знание соответствующей области есть естественное состояние получателя информации при восприятии сообщения; целью последнего является раскрытие нового, ранее неизвестного или неполностью известного. Переход от неполного ко все более полному знанию составляет сущность процесса познания.

При межъязыковой коммуникации наличие переводчика расчленяет единый процесс коммуникации на два коммуникативных акта: в первом – переводчик является получателем информации на ИЯ, во втором – отправителем информации на ПЯ. Сущность процесса перевода заключается в перекодировании сообщения с ИЯ на ПЯ при сохранении инвариантного плана содержания.

Одним из основных требований, предъявляемых к переводчику научно-технического текста, является, наряду со знанием ИЯ и ПЯ, знание той реальной деятельности, которая отражается в переводимом материале. В идеальном случае переводчик должен знать: 1) ИЯ и ПЯ как отправитель и получатель информации, соответственно; 2) данную специальную область на уровне О и П; 3) способы перекодировки, позволяющие переходить от ИЯ к ПЯ. На практике, однако, эти требования вряд ли могут быть полностью реализованы, что объясняется рядом причин.

Переводчик имеет дело с двумя языками, из которых один является родным, другой – иностранным. Это накладывает на возможности переводчика определенные ограничения, связанные с направленностью процесса перевода: родной – иностранный или иностранный – родной (Ю.М. Катцер, 1970); типом переводимого текста (художественный или научно-технический), жанром и целевой установкой научно-технического текста (А.Я. Пумлянский, 1965)

Переводчик, работающий даже по одной тематике, не обладает той полнотой знаний о деятельности, которой обладает отправитель и получатель

информации. В отличие от последних, отношение которых к описываемому в тексте фрагменту предметной области носит активный характер, позволяя творчески использовать полученные данные, переводчик обладает пассивным знанием лишь в том объеме, который обеспечивает переход от ИЯ к ПЯ.

В связи с характерным для современного состояния науки и техники тесным взаимодействием и переплетением различных, нередко весьма отдаленных областей знания, переводчик вынужден постоянно расширять сферу своих пассивных знаний в таком диапазоне, творческое овладение которым не под силу ни одному специалисту.

Правила перекодировки не даны переводчику в окончательно сформулированном виде и во всем объеме. Они непрерывно уточняются и пополняются в ходе развития науки и техники (особенно в сфере терминологии) и в процессе изменения прагматической ориентации носителей ПЯ.

Как указывалось выше, переводчик далеко не всегда обладает полным знанием соответствующей предметной области. Переводческая практика свидетельствует, однако, о том, что при определенном уровне знаний и опыта переводчик и в этих условиях может дать адекватный перевод (Ф. Бамбергер, 1962).

Объяснение этому следует искать в существовании особой области знаний, активное владение которыми обеспечивает успешную деятельность переводчика. К этой области следует отнести как знания ИЯ и ПЯ, как и знания совокупности средств перекодировки, благодаря которым переводчик находит функциональные эквиваленты для адекватного описания средствами ПЯ ситуаций, описанных ИЯ, включая умение находить новые средства для описания тех элементов ситуаций, которые не имеют еще в ПЯ функциональных эквивалентов.

В оптимальном использовании этой сферы знаний, которое отнюдь не компенсируется активным знанием данной предметной области, проявляется творческий характер деятельности переводчика.

Показательно, что если в качестве переводчика выступает специалист в определенной области, то его деятельность как переводчика идет по тому же пути универсализации (т.е. приобретения дополнительных пассивных знаний в других областях), который характерен для переводчика-неспециалиста. Так что и в этом случае перевод осуществляется в условиях неполного знания действительности.

В силу ряда культурно-исторических условий неполное знание определенной сферы деятельности может быть характерным для всех носителей ПЯ.

Существующие модели речевой деятельности переводчика концентрируют внимание на процессе перекодирования сообщения. Поскольку при переводе научно-технического текста денотативная функция является ведущей, речевая деятельность переводчика наиболее адекватно моделируется ситуативной моделью языкового синтеза (В.Г. Гак, 1969). Вместе с тем, для уяснения процесса перевода в условиях неполного знания действительности не меньшее значение имеет и предшествующий собственно переводу процесс анализа исходного сообщения.

О первостепенной роли анализа свидетельствует тот парадоксальный факт, что при определенных условиях, перевод с родного языка на иностранный осуществляется с большей степенью надежности, чем в обратном направлении, так как анализ исходного высказывания на родном языке реализуется легче и с большей полнотой.

Доказано, что ни на одном грамматическом уровне нельзя выделить такую единицу ПЯ, которая могла бы служить теоретической единицей перевода. В оригиналах и переводах, как правило, не совпадают значения составляющих их языковых единиц, сочетаемость значений. Поэтому схема перевода «знак ИЯ – знак ПЯ», и даже «текст ИЯ – текст ПЯ», могут дать адекватный перевод только в частных ситуациях. Универсальна лишь схема «текст ИЯ – смысл ИЯ – ситуация – смысл ПЯ – текст ПЯ», в которой ситуация понимается как наиболее общее мыслимое содержание.

Из последней схемы исходит психолингвистическая интерпретация перевода как мыслительно-речевой деятельности (Ю.Г. Кузьмин, 1975), согласно которой языки – это суть моделирующие системы знаковых моделей, соотносимых в процессах мышления и перевода каждая с каким-то из своих потенциальных сигнификатов (содержательных моделей – моделирующих понятий).

К числу знаковых моделей в этой концепции относятся все смыслоразличительные элементы языка: морфема, слово, словосочетание, предложение. Работая с научным текстом, переводчик воспринимает как отдельные словоформы, так и их различные комбинации. Именно к комбинациям относятся именные словосочетания. Словосочетания делятся на несколько типов: грамматические направленные словосочетания, конструкции с глаголом, лексически чистые словосочетания, к которым относятся именные словосочетания.

Многие исследователи утверждают, что именные словосочетания обладают наиболее высокой частотностью (О.Д. Митрофанова, 1973; Н.Э. Васильева, 1976), в силу того, что в научном тексте основные понятия и объекты определяются именными группами, а не глагольными конструкциями, которые дают более общую нейтральную характеристику.

Можно рассматривать описание именных словосочетаний одной из основных предпосылок для создания алгоритма, с помощью которого распознается смысл текста человеком.

Следует отметить и тот факт, что именные словосочетания являются единицами докоммуникативного уровня, по справедливому утверждению Ю.П. Сологуба [4, с. 37]. Можно говорить об их существовании в научном тексте в данном готовом виде. Именным словосочетаниям присуща лексическая связанность при отсутствии фразеологической связанности. Словосочетание не пропорционально соответствует ситуации, что характерно для предложения. Поэтому именные словосочетания следует изучать не только как единицы речи, которые появляются во время общения каждый раз вновь, а и как единицы языка или, по крайней мере, подязыка единицы кода. Словосочетания делимы, но

одновременно они являются тесным семантическим и структурным единством, которое характеризуется некой смысловой целостностью, семантической законченностью и структурной обособленностью [2, с. 16-17].

Именные словосочетания рассматриваются как языковые знаки текста, формирующие его смысл. Являясь единицами докоммуникативного уровня, именные словосочетания представляют собой единицы коммуникативного уровня уже в готовом виде, поскольку в каждое из них вложено определенное содержание [1, с. 79].

В данном исследовании именным словосочетанием считается такое словосочетание, ядерным компонентом которого является имя существительное, а его определениями служат прилагательные или причастия, существительные (одно, два), существительные с предлогом. Выбор именных словосочетаний в качестве объекта исследования продиктован поэтому тем, что основными средствами номинации являются как именные лексемы, так и их сочетания в научном тексте. Новые понятия, технологические процессы, средства влияния на явления природы определяются в большинстве случаев именными словосочетаниями, а не отдельными словами. Кроме того, терминологический слой номинативных единиц научного текста определяется главным образом словосочетаниями, а не отдельными словами-терминами.

Исследовав структурные типы именных словосочетаний, их семантику и частотность появления в текстах английских подязыков экономики и эксплуатации водного транспорта (выборка объемом 500 тыс. словоупотреблений), можно заключить, что самой многочисленной группой составляющих элементарного предложения являются именные словосочетания, т.е. комбинация имен (существительных и прилагательных) без глагола: *acceptable limits* (приемлемые ограничения), *additional tax depreciation* (дополнительное обесценивание налога), *current shortage* (текущий дефицит), *durable goods* (товар длительного пользования), *economic growth rate* (коэффициент экономического роста). Подобные единицы текста выражают непредикативные отношения и являются строительным материалом для предложения, номинативными средствами языка, о чем говорили в свое время В.В. Виноградов и А.И. Смирницкий.

Номинативные единицы классифицируются различными способами. Однако, говоря о декодировании текста иноязычным реципиентом, необходимо выделить их основные структурные типы, при узнавании которых читатель мог бы быстро и правильно идентифицировать их в составе элементарного предложения. Наиболее простой и самой частотной структурой номинативных единиц является сочетание прилагательного с существительным: *economic instability* (экономическая нестабильность), *financial institutions* (финансовые учреждения), *high current yield* (высокая текущая выработка), *indirect subsidies* (косвенные дотации), *joint venture* (совместное предприятие). Такие структуры составляют около 40% в данной выборке. На втором месте находятся словосочетания типа «существительное + существительное» – около 21%: *labour cost* (стоимость труда), *market decline* (упадок рынка), *output growth* (рост

продукции), parent company (компания-учредитель), rate stability (стабильность курса). Затем следует сочетание двух существительных, когда при втором из них есть предлог «of», например, ability of shipyards, the books of companies, the face of competitions, the levels of earnings, reduction of capital.

Следующий тип структуры – «причастие + существительное»: falling demand (падающий спрос), unlimited sale (неограниченная продажа), subsidized credit (субсидированный кредит), plunging prices (спекулятивные цены), over-supplied market (перенасыщенный рынок). Следующие четыре типа представляют собой по существу варианты одного из первых трех основных типов конструкций. Варьирование осуществляется при помощи включения в состав словосочетаний указанных типов любого прилагательного перед двумя существительными: severe recruitment problems (серьезные проблемы комплектования личным составом), tight cargo availabilities (жесткие грузовые перспективы), weaker cargo demand (более слабый спрос на груз), favourable credit terms (выгодные условия кредитований), либо существительного перед двумя существительными: transport equipment leasing (лизинг транспортного оборудования), key export terminal (ключевой экспортный терминал), export volume growth (рост объема экспорта). Отсюда следует, что основной способ номинации в английском научно-техническом тексте состоит в соединении двух простых номинативных единиц без участия каких-либо служебных элементов. Среди кажущегося на первый взгляд множества именных конструкций научного текста выделяются лишь три основные типологические разновидности.

Данное исследование может служить предпосылкой для создания словарей-минимумов того или иного подязыка, что в свою очередь, является необходимым для работы переводчика.

В процессе перевода особое место принадлежит предложению: перемоделирование содержания совершается главным образом в рамках предложения, на его уровне почти всегда можно установить отношения эквивалентности (Дж. Кэтфорд). Предложение, таким образом, можно определить как прагматическую единицу перевода.

Аналогичным ситуациям соответствуют в разных языках предложения, имеющие в основе одинаковую логико-семантическую структуру. Эта структура образуется иерархически организованными цепочками смысловых предикаций или предикатом – пар «тема (Т) – рема (R)», которые являются «единицами мысли» (Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне) и собственно теоретическими единицами перевода. При этом потенциальная эквивалентность предложений разных языков основывается на том, что в любом языке исходные модели предложений (ИМП) строятся по одной из двух универсальных последовательностей предикцирования сигнификатов друг другу или базовых предикационных последовательностей (БПП).

Если БПП как универсальные закономерности моделирования, обусловленные собственно мышлением, обеспечивают основу для установления эквивалентности на уровне предложения, то типологические закономерности моделирования, проистекающие из выбора средств моделирования в конкретном

языке, осложняют установление эквивалентности на этом уровне и препятствуют эквивалентности на любом более низком уровне. Типологические закономерности строения предложения обуславливают своеобразие формирования словосочетаний и словоформ, а вместе с тем и своеобразие содержательных моделей всех уровней, которое можно охарактеризовать как системно-зависимое.

На всех уровнях моделирования можно проследить, например, зависимости типичной для аналитических языков (например, английского языка) организации внутренней структуры предложения с помощью позиционных и морфоаналитических средств (словопорядок, предлоги и т.п.) и типичной для синтетических языков (например, украинского языка) флективной системы согласования и падежного противопоставления.

Знакомые модели всех уровней идиоматичны в силу действия типологических закономерностей их организации. Все типологические закономерности взаимосвязаны и восходят к закономерностям организации предложения. Оформляя отдельную законченную мысль, предложение является наивысшей формой собственно языкового моделирования (за его пределами – искусство выбора форм и композиции мысли). Предложение поэтому обладает максимальной среди всех языковых моделей содержательной определенностью, воплощает все выражаемые в языке функционально- и коммуникативно-стилистические особенности содержания; включает в себя необходимые элементы для связи данной мысли с мыслимой конситуацией (контекстом). С точки зрения перевода предложение можно рассматривать как прагматическую единицу перевода, ибо установление эквивалентности при переводе осуществляется по принципу соответствия типологических закономерностей ИЯ и ПЯ закономерностям универсальным, а действие и тех других замыкается в основном рамками предложения.

Литература

1. Андрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка / Г.Б. Андрушина, О.В. Афанасьева, Н.Н. Морозова. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
2. Иванова М.Ю. Именные словосочетания в научно-техническом тексте: автореферат кандидатской диссертации. – Калининград, 2013.
3. Смирнов И.П. Совершенствование перевода зарубежной научно-технической литературы /И.П. Смирнов. – М., 1978. – 240 с.
4. Сологуб Ю. П. Теория и практика художественного перевода: учебное пособие для студентов вузов. /Ю.П. Сологуб. – М. : Академия, 2005. – 298 с.

РЕФЛЕКСІЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ОКУПАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ НА ТЕРЕНАХ БУГО-ДНІСТРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ (1941-1944 рр.)

О.В. ОСИПЕНКО,

асистент,

Одеський національний морський університет

(Україна)

На сучасному етапі розвитку української історичної науки залишається ще чимало недосліджених ніш, які торкаються румунської окупаційної політики на теренах Буго-Дністровського межиріччя. Одним із таких маловивчених питань, яке актуалізує наше дослідження, є становище сільської інтелігенції «Трансністрії» в період 1941-1944 рр.

Окремі аспекти взаємовідносин інтелігенції та керівництва губернаторства знаходимо в публікаціях вітчизняних дослідників: В. Щетников [1] розглянув питання становища інтелігенції м. Одеси, М. Михайлуца [2] у монографії звернув увагу на те, що атеїстично налаштовані вчителі часто зривали організовані духовенством заходи із християнізації школи, у розвідці С. Богана [3] приділено увагу оплаті праці вчителів, а Н. Дейнека [4] розглядала організацію курсів із підготовки вчителів румунської мови. Освітні процеси в період румунської окупації межиріччя Дністра та Південного Бугу досліджували В. Крикун [5] та О. Осипенко [6].

Метою дослідження є рефлексії сільської інтелігенції на окупаційну політику на теренах Буго-Дністровського межиріччя (1941-1944 рр.).

У планах генерала І. Антонеску і румунської окупаційної адміністрації південно-західному регіону України було відведено не тільки роль сировинного та продуктового придатку. Завойовники розраховували після успішного завершення війни ці землі раз і назавжди «інкорпоровати» до складу Румунського королівства. У задумах цивільної адміністрації губернаторства не останню роль у досягненні поставленої мети мала відіграти програма, спрямована на налагодження освітнього процесу за румунським зразком.

Одним із першочергових завдань для нової влади було відновлення функціонування початкової та середньої освіти, яка в умовах літа-осені 1941 р. занепала. Зокрема, в «Інструкції для адміністративного управління губернаторством «Трансністрія» генерал кондукатор І. Антонеску вимагав від своїх підлеглих здійснити наступні кроки: «1) у галузі освіти – відкрити з 1 жовтня всі школи з учителями з місцевих кадрів. Мовою викладання може бути за вибором населення: німецька, румунська чи російська; 2) із середніх шкіл – відкрити тільки початкові, ремісничі та комерційні; що стосується інших – подивимося пізніше» [7, с. 424].

Задля реалізації поставлених вимог, при дирекції культури губернаторства було створено шкільний відділ, який опікувався розробкою різноманітних навчальних програм для шкіл відповідно до зразків королівства.

Для кращого контролю та керівництва освітнім процесом у повітах, шкільний відділ створював повітові шкільні відділи, якими опікувалися спеціально призначені шкільні інспектори, яким для більш якісного контролю над процесом допомагали районні шкільні суб-інспектори. Серед основних функцій цих шкільних чиновників були нагляд за організацією та проведенням освітнього процесу на місцях.

Полишивши нереалізовані комуністичні ідеали, колишні апологети «світлого комуністичного майбутнього» – вчителі, обирали кожний для себе ситуативну стратегію виживання – колаборацію, хоч і у вигляді освітянського штибу. Окупанти, будучи зацікавлені на перших порах у створенні нових поглядів, сприяли підвищенню освіти і популяризації знань серед місцевого населення. У цій царині вони опиралися на місцеву інтелігенцію, яка, у свою чергу, камуфлювала під нав'язану окупаційну систему цінностей і сама отримувала від того зиск. Ілюстративною є не скільки моральна складова, яка в роки завше відсувається на периферію свідомості саме матеріальними потребами, що гарантують життя.

Хоч для організації навчального процесу в губернаторстві значна частина вчителів була прибульцями з Румунії, все ж місцевому педагогічному персоналу надавалося право викладати у початковій школі, успішно пройшовши перевірки на благонадійність [8]. Перш, ніж потрапити на місце роботи, вчителі мали довести окупаційній владі, що на них можна покластися.

Не останню роль відігравала винагорода за працю сільських вчителів. Заробітна плата шкільного вчителя з неповною вищою освітою становила 132 марки і 50 пфенінгів. Ставка вчителя з освітою 10 класів була 97 марок і 50 пфенінгів. Удвічі вищим було грошове забезпечення вчителів, які працювали в гімназіях [9, арк. 33; 3, с. 104]. В українській гімназії м. Ананьєва вчитель математики (за сумісництвом директор) отримував місячне жалування в розмірі 261 РККС, вчителі української та німецької мов отримували – 264 РККС, вчитель фізики та хімії – 234 РККС, вчитель праці та історії отримував – 242 РККС, географії та природи – 241 РККС, священнослужитель, який читав курс «Закон Божий», отримував винагороду в розмірі 90 РККС на місяць. У румунській гімназії м. Ананьєва вчитель математики отримував 234 РККС, вчитель природи та німецької мови – 250 РККС, а за викладання предмету «Мораль» передбачалась грошова винагорода в розмірі 40 марок. За читання «Закону Божого» виплачувалася аналогічна сума – 90 марок [10, арк. 51, 52].

Вчителі, які бажали працювати при новій владі, мали звернутися до органів влади з письмовою заявою про надання їм місця роботи у шкільних закладах. Через скрутне життя вчитель Ф. Лазаренок, родина якого складалася із семи осіб, у своєму зверненні до суб-інспектора Олександрфельдського р-ну благав останнього надати йому місце роботи в школі. Освітянин погоджувався працювати вчителем у 5-7 класах та викладати усі предмети. Ф. Тарасенко, посилаючись на велику родину та хворобу, просив суб-інспектора цього ж району надати місце роботи в школі с. Комісарівка або ж у с. Лубянка [9, арк. 11]. Бажаючих пристати до освітянських справ були сотні.

Зважаючи на те, що вчителів, які б володіли румунською мовою, на захоплених територіях практично не було, а тих, які прибули з території королівства, не вистачало для заповнення прогалин із цього предмету, керівництвом губернаторства для вчителів спочатку в Тирасполі було відкрито курси румунської мови. Дещо пізніше курси румунської мови почали проводити і в інших претурах провінції: Могильові, Жугастрі (Ямполі), Тульчині, Голті, Березівці, Балті, Очакові, Овідіюполі, Одесі та при муніципалітеті міста. Для керівництва та викладання мови зі старого королівства запрошували викладачів [11, арк. 25].

На всі православні свята, а також румунські державні свята, всіх школярів під страхом покарань примушували відвідувати храми. Так, наказом губернатора – № 140 від 15 січня 1943 р., у зв'язку зі святом приєднання губернаторств «Буковина», «Трансністрія» та «Бессарабія» до Королівства Румунія, всі вчителі та учні були зобов'язані 24 січня зранку з'явитися до церков, а після завершення церковних служб вчителі проводили конференції, на яких мали розповісти учням про значення цього святкового дня. На завершення дійства приурочувався концерт, який було заздалегідь підготовлено школярами. Обов'язково мали звучати румунські національні пісні, поезія та вірші, виконуватися національні румунські танці [12, арк. 13].

Керівництво шкіл у сільських повітах «Трансністрії» приділяло увагу створенню та функціонуванню різноманітних гуртків художньої самодіяльності та естетичному вихованню дітей. Так, у Адамівській початковій школі Олександрфельдського району, зусиллями педагогічного персоналу було створено гурток, який проіснував до листопада 1943 р. Урочисті засідання гуртка розпочиналися колективним виконанням «Королівського гімну» (рум. «ImnulRegal»). Учні – члени колективу гуртка, декламували румунські вірші: «Larluq», «I'aoluscucul». Попри румунізаторську сутність дійства, у репертуарі звучали українські пісні: «Їхав козак за Дунай», «Ой піду я в сад гуляти»; вірші – «Ластівка», «Веснянка», «Хатина на ялинці» тощо [9, арк. 34].

Окрім навчання дітей, вчителі були змушені виконувати низку розпоряджень та постанов як губернаторства, так і місцевої адміністрації. Зокрема, до обов'язків вчителів відносилось проведення перепису наявної в селянських господарствах живності [13, арк. 26]. У вільний від роботи час вони мали проводити серед місцевого населення різноманітну агітаційну роботу, суть якої зводилась то того, що вони мали схилити останніх до інтенсивнішого господарювання [12, арк. 2].

Учнів та вчителів окупаційна влада використовувала на різноманітних сільськогосподарських та громадських роботах, особливо в літньо-осінній період. Наказом губернатора «Трансністрії» Г. Алексяну від 23 квітня 1942 р. з початком польових робіт, шкільні установи мали припинити заняття, а учні разом із вчителями приступити до прополювання бур'яну на полях та пасовиськах. Усі школи, зазначалося в наказі, зобов'язані були мати сад або город розміром не менше одного гектара. Зібраний урожай з цих наділів ділився у такій пропорції: 50% виділялося на шкільну їдальню, друга половина розподілялася поміж

педагогічним персоналом пропорційно роботі, яку вони виконували. Школярі мали піклуватися про чистоту шкільних дворів, вчасно прибирати сміття та бруд. На учнів покладался обов'язок догляду за плодовими деревами, які необхідно було обкопувати та білити. Аналогічну роботу вихованці шкіл повинні були провести і при церквах, якщо останні знаходилися в їхньому селі. На виконання наказу цивільна адміністрація губернаторства давала лише три дні [12, арк. 2].

Усю відповідальність із забезпечення сільських шкіл на зимовий період паливом та паливом було перекладено на плечі педагогічного персоналу та підопічних їм учнів. Наприклад, розпорядженням адміністрації Варварівського району у зв'язку з відсутністю соломи, яку зазвичай використовували в якості пального для обігріву школи, учні під керівництвом учителів зобов'язувалися зібрати з полів необхідну кількість сухої трави та бур'янів. Таке рішення мало стати єдиною можливістю у забезпеченні і збереженні пального матеріалу на зиму. Розраховуючи на власні зусилля, усі школи району були забезпечені необхідною кількістю опалювального матеріалу до початку холодів [12, арк. 9].

Отже, румунське керівництво активно використовувало місцеву інтелігенцію для реалізації як освітянських, так і економічних планів. У свою чергу, сільська інтелігенція, яка залишилася на окупованих теренах, змушена була працювати на окупантів та виконувати їхні накази та розпорядження. Головною причиною, що штовхала сільську інтелігенцію, і не тільки, йти на колаборацію з окупантом, було грошове стимулювання з боку останніх, що у свою чергу давало можливість вижити у складних умовах окупації як вчителям, так і їх родинам.

Література

1. Щетников В. П. Одесский университет: 1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы) / В. П. Щетников // Записки історичного факультету. – 1999. – Вип. 9. – С. 266–271. Щетников В.П. Роки Великої вітчизняної війни (1941–1945) // Історія Одеси (В. П. Ващенко, І.С. Гребцова, В.М. Хмарський, В.П. Щетніков та ін.. ; гол. ред. В. Н. Станко). – Одеса: Друк, 2002. – С. 397–414.
2. Михайлуца М.І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса: “ВМВ”, 2008. – 392 с.
3. Боган С.М. Початкова освіта в окупованій румунськими загарбниками південній Україні у 1941-1944 рр. // Південний-Захід Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Вип. 12 Одеса Друкований дім 2011. С 101-107.
4. Дейнека Н. Румунський окупаційний режим та радянський рух Опору у південно-західному регіоні України і Молдавії (1941-1944 рр.). // - Одеса: Атлант, 2013. – 221 с.
5. Крикун В. Освіта в період румунської окупації в Одесі 1941-1944 рр. // Інтелігенція і влада. Вип. 6. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 98-99.
6. Осипенко О.В. Освіта в окупованих румунськими загарбниками селах півдня України. // Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. - №2 (14) (квітень-червень) – Т.1. С 56-64. Осипенко О.В. Експлуатація праці школярів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрія» (1941-1944 рр.). // Історіосфера. Матеріали Одинадцятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. – Одеса: ПНПУ, 3-4 квітня 2016. С 87-89.
7. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» / Т.Вінцковський, Г.Кязимова, М.Михайлуца, В.Щетніков// Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 1 – С. 413–446.

8. Одеса. – 1942. – 20 августа.
9. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. 1762, оп. 1, спр. 1, 47 арк.
10. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2380, оп. 1 спр. 164, 72 арк.
11. ДАОО. – Ф. 2249, оп. 1, спр. 63, 40 арк
12. ДАМО. – Ф. 1763, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
13. ДАОО. – Ф. 2384, оп. 1, спр. 59, 47 арк.

УДК 335.018[06.072:06.078](477) «2014/2016»

**ВІДЗНАЧЕННЯ ДНЯ ПЕРЕМОГИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ 2013-2014 рр. «ДЕКОМУНІЗАЦІЯ»
СВЯТА ЯК СПРОБА РЕВІЗІЇ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО**

Т.В. ПАСТУШЕНКО,

канд. іст. наук, ст. наук., співробітник,
Інститут історії України НАНУ
(України)

Друга світова війна продовжує залишатися однією з найважливіших і найдраматичніших подій минулого століття для багатьох країн Європи, Америки та Азії. Про це свідчать меморіали і пам'ятники, присвячені її учасникам, які стали невід'ємною частиною міських просторів та історичних ландшафтів. Ця тема відіграє помітне місце у суспільному житті і державній політиці пам'яті, зокрема, офіційному календарі державних свят і вихідних днів. Від 1946 р. у багатьох країнах офіційно на державному рівні відзначається закінчення війни у Європі. Як «День визволення» святкують цю подію в Італії (25 квітня), Нідерландах, Данії (5 травня), Норвегії – 8 травня. Як «День перемоги» відзначають 8 травня у Франції, Великобританії, з 1990-х рр. – у Чехії, Словаччині, Балтійських країнах, з 2015 року – у Польщі, а у колишніх радянських республіках цей день продовжують святкувати 9 травня.

Важливе місце у комемораційних практиках європейських країн відіграє шанування пам'яті жертв нацизму. Наприклад, центральною подією в Австрії є щорічний міжнародний мітинг з нагоди визволення концтабору Маутхаузен, який проходить на початку травня з 1947 р. Його учасники закликають до боротьби за свободу і права людини, проти тоталітаризму. День визволення концтабору Аушвіц – це, у першу чергу, день пам'яті жертв Голокосту. У різних країнах відзначають різні події війни, або надають одним і тим же неоднакове значення. День перемоги є вихідним днем у Франції та країнах колишнього СРСР, де проводяться масштабні святкування та військові паради. В інших країнах роблять наголос на скорботі, традиції комеморації передбачають участь у релігійних службах у пам'ять про загиблих рідних. Одночасно, активно творяться нові пам'ятні та церемоніальні практики, особливо це стосується колишніх радянських територій, де реабілітуються й сакралізуються раніше «заборонені» події війни.

8. Одеса. – 1942. – 20 августа.
9. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. 1762, оп. 1, спр. 1, 47 арк.
10. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 2380, оп. 1 спр. 164, 72 арк.
11. ДАОО. – Ф. 2249, оп. 1, спр. 63, 40 арк
12. ДАМО. – Ф. 1763, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
13. ДАОО. – Ф. 2384, оп. 1, спр. 59, 47 арк.

УДК 335.018[06.072:06.078](477) «2014/2016»

**ВІДЗНАЧЕННЯ ДНЯ ПЕРЕМОГИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ 2013-2014 рр. «ДЕКОМУНІЗАЦІЯ»
СВЯТА ЯК СПРОБА РЕВІЗІЇ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО**

Т.В. ПАСТУШЕНКО,

канд. іст. наук, ст. наук., співробітник,
Інститут історії України НАНУ
(України)

Друга світова війна продовжує залишатися однією з найважливіших і найдраматичніших подій минулого століття для багатьох країн Європи, Америки та Азії. Про це свідчать меморіали і пам'ятники, присвячені її учасникам, які стали невід'ємною частиною міських просторів та історичних ландшафтів. Ця тема відіграє помітне місце у суспільному житті і державній політиці пам'яті, зокрема, офіційному календарі державних свят і вихідних днів. Від 1946 р. у багатьох країнах офіційно на державному рівні відзначається закінчення війни у Європі. Як «День визволення» святкують цю подію в Італії (25 квітня), Нідерландах, Данії (5 травня), Норвегії – 8 травня. Як «День перемоги» відзначають 8 травня у Франції, Великобританії, з 1990-х рр. – у Чехії, Словаччині, Балтійських країнах, з 2015 року – у Польщі, а у колишніх радянських республіках цей день продовжують святкувати 9 травня.

Важливе місце у комемораційних практиках європейських країн відіграє шанування пам'яті жертв нацизму. Наприклад, центральною подією в Австрії є щорічний міжнародний мітинг з нагоди визволення концтабору Маутхаузен, який проходить на початку травня з 1947 р. Його учасники закликають до боротьби за свободу і права людини, проти тоталітаризму. День визволення концтабору Аушвіц – це, у першу чергу, день пам'яті жертв Голокосту. У різних країнах відзначають різні події війни, або надають одним і тим же неоднакове значення. День перемоги є вихідним днем у Франції та країнах колишнього СРСР, де проводяться масштабні святкування та військові паради. В інших країнах роблять наголос на скорботі, традиції комеморації передбачають участь у релігійних службах у пам'ять про загиблих рідних. Одночасно, активно творяться нові пам'ятні та церемоніальні практики, особливо це стосується колишніх радянських територій, де реабілітуються й сакралізуються раніше «заборонені» події війни.

Наприклад, у Польщі з 1991 р. стали відзначати 1-го серпня Національний день пам'яті Варшавського повстання.

На рівні міжнародної спільноти вшановуються дві дати, присвячені подіям Другої світової війни. З 2004 року Генеральна Асамблея ООН закликала крани-учасниці відзначати 8-9 травня Дні пам'яті і примирення, присвячені загиблим у Другій світовій війні, щоб віддати належне всім жертвам цієї війни [28]. 2005 року було проголошено 27 січня Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту [27]. Цей день офіційно вже відзначався в Німеччині ще з 1996 р., а у Великобританії та Італії з 2001 року.

Актуальність подій війни не згасає, а навколо їх інтерпретацій постійно точаться наукові й політичні дискусії, які фактично маскують геополітичну боротьбу за гегемонію. Активним ініціатором таких дискусій є Російська Федерація, для якої пам'ять про радянське минуле є важливим легітимуючим чинником її сучасного домінування над пострадянським простором. Для Росії перемога у «Великій Вітчизняній війні» на сьогоднішній день стала головним символом, який інтегрує націю. «Це найбільш значуща подія в історії країни, як вважають її жителі, основний образ національної свідомості» [19]. Соціологи зазначають неухильне зростання символічної ваги цієї події у російському суспільстві, особливо після обрання президентом В. Путіна. Перемога над нацизмом стала одним із центральних компонентів концепції «русского мира» [13] та аргументації агресивної зовнішньої політики Російської Федерації.

Для сучасної України День перемоги – одне із небагатьох радянських свят, яке продовжують активно відзначати на офіційному рівні і в сімейному колі. Майже кожна родина в Україні має свій власний досвід страждань і пам'яті про війну, який передбачає різну пам'ять про ці події. В українському суспільстві виникла своєрідна конкуренція серед різних категорій її «жертв» і серед «героїв», які воювали і на боці Альянсу, і на боці нацистської Німеччини, у складі Червоної армії, або позиціонували себе «борцями за незалежну Україну». Це стало приводом для політиків і дослідників говорити, що пам'ять про війну для України стала причиною «розколу суспільства» і нової «війни за війну» [18;21].

Цей конфлікт інтерпретації пам'яті про війну особливо загострився під час революційних подій на Майдані взимку 2013-2014 рр., анексії Росією Криму і початку війни на Донбасі. У цій статті буде представлено зміни, які відбулися у комеморативній практиці відзначення Дня перемоги в Україні та проаналізовано суспільно-політичний контекст творення нових ритуалів.

Історичний еккурс святкування 9 травня

Історія відзначення 9 травня в СРСР та пострадянських країнах лише нещодавно стала предметом наукових досліджень [17]. Святкування Дня перемоги в Україні пов'язані із традицією відзначення цієї дати в Радянському Союзі. Вважається, що ці традиції мають тривалий і стабільний наратив. Натомість архівні документи вказують на постійну зміну уявлень і способів проведення свята. Умовно можна виділити три періоди у політиці вшанування пам'яті про війну. Перший починається 8 травня 1945 р., коли Указом Президії Верховної Ради СРСР 9-е число травня було оголошене «Днем всенародного

торжества – святом Перемоги» [1]. Від грудня 1947 р. до травня 1965 р. це державне свято не мало статусу вихідного дня, але саме у цей час були споруджені пам'ятники, які створили узагальнений образ учасника війни, якого треба шанувати – образ «невідомого солдата», або «невідомого матроса». Були започатковані традиції покладання квітів до цих пам'ятників, запалювати біля нього «вічний вогонь», почали організовувати зустрічі школярів і робітників з учасниками війни. Від квітня 1965 р., коли повернули Дню перемоги статус вихідного дня, і до розпаду СРСР тривав другий період розквіту культу «Перемоги у Великій Вітчизняній війні», як найвищого досягнення радянського суспільства, керованого Комуністичною партією. Третій період триває зараз і характеризується трансформацією святкових церемоній 8-9 травня у пострадянських і постсоціалістичних країнах.

Сценарій святкування 9 травня в СРСР складався із воїнських почестей загиблим на війні і шанування живих ветеранів. У Києві, наприклад, від 1965 р. до сьогоднішнього дня залишився у незмінному вигляді офіційний траурний ритуал покладання квітів до обеліску Слави на могилу Невідомому солдатові і до інших пам'ятників, пов'язаних з війною. У цей день, або напередодні, проходили урочисті збори представників органів влади за участі ветеранів війни, на вулицях організовували колективні частування «солдатською кашею», виступали самодіяльні і професійні артисти, ввечері відбувався святковий салют. Лише у окремих випадках День перемоги над нацизмом відзначали проведенням військових парадів. У Москві вони проводилися тричі: у ювілейні 1965, 1985 та 1990 роки. У радянському Києві такі паради пройшли у 1965 та 1990 роках. Інколи у ювілейні роки проводили ще демонстрації ветеранів вулицею Хрещатик, мітинг або військово-спортивну виставу на Центральному стадіоні (1975, 1985 рр.). Загалом, як зазначає у своєму дослідженні Ірина Склокіна, упродовж радянського часу характер святкування змінювався і у брежнєвський період все більше свято стало містити елементи розваг та споживання [31]. Центральним елементом радянської святкової системи залишалися річниця Жовтневої революції 7-го листопада та міжнародний день солідарності трудящих – 1-го травня, саме у ці дні щорічно проводилися військові паради та масові демонстрації [29]. Тобто день Перемоги певною мірою конкурував зі «старими» святковими датами і не мав універсального значення у радянському святковому календарі [9;10;11].

Розпад СРСР призвів до поступових змін культурного ландшафту в колишніх союзних республіках, переосмислення святкових дат і церемоній. У Росії відбулася інкорпорація 9 травня до національного святкового календаря. Починаючи з 1995 р., на Червоній площі стали щорічно проводити військові паради виключно 9 травня, демонструвати сучасну військову техніку. Сталося перетворення Дня перемоги на одне з центральних свят, яке демонструє могутність, а також амбіції країни на роль глобального геополітичного гравця, апелюючи до перемоги Радянського Союзу над націонал-соціалізмом [29, с. 352]. У пострадянській Україні загалом збереглися універсальні елементи святкування 9 травня, тобто ритуал пам'яті загиблих і заходи шанування ветеранів.

Залишилася традиційна радянська естетика і музичний супровід урочистостей, але обов'язковим символічним елементом урочистостей став державний жовто-блакитний прапор.

Поступово під впливом активізації святкувань у Росії, з 2000 р. офіційний сценарій загальнодержавного святкування на 9 травня у Києві та інших містах України обов'язково став включати урочисту ходу ветеранів центральними вулицями [34]. У 1995 та 2010 роках на День перемоги відбувся військовий парад по Хрещатику за участі сучасних військових підрозділів [32]. У 2011-2013 рр. у центрі столиці стали організовувати військово-історичні театралізовані шоу, у яких брали участь активісти громадських організацій та ветеранів війни. Загалом для пострадянської України характерна фрагментація святкового ландшафту та його надзвичайна політизація. Такий плюралізм свідчив про нездатність конкуруючих груп досягти компромісу або монополізувати символічні (й матеріальні) ресурси для закріплення своєї версії минулого [21]. З іншого боку, конфлікти навколо інтерпретації історії Другої світової війни і проведення свята інспірувалися не лише внутрішніми чинниками, але і втручанням ззовні, з боку Російської Федерації. У останнє десятиліття святкування дня Перемоги для українських президентів фактично перетворилося на «тест на лояльність» [12].

«Велика Вітчизняна» vs «Друга світова» війна. Під час революційних подій осені 2013 – зими 2014 років «війни пам'яті» перемістилася із політичного простору у сферу збройного конфлікту. Риторика Великої Вітчизняної війни використовувалася Росією як «історичні аргументи» для виправдання анексії Криму і конструювання «Новоросії» та ідеологічного забезпечення військових дій на Сході України.

У 2013-2015 рр. у суспільному просторі безперервно тривали публічні дискусії стосовно того, чи потрібно «конкурувати» з Росією за перемогу у війні, як відійти від мілітарного та «імперського» дискурсу про Другу світу війну в Україні [24;26]. Анексія Криму та початок війни на Донбасі, яка до весни 2015 р. забрала тисячі життів, підштовхнули український політикум до більш радикальних кроків, які б дали можливість відмежуватися від російського ідеологічного дискурсу у публічних презентаціях Другої світової війни. В Указі Президента України П. Порошенка від 24 березня 2015 р. про відзначення 8 травня Дня пам'яті та примирення уперше з часів незалежної України війну з нацистською Німеччиною назвали не «Великою Вітчизняною», а «Другою світовою». Також у ньому визначалися основні форми увічнення перемоги над нацизмом та вшанування пам'яті жертв Другої світової війни, скасовувалася низка святкових заходів до 70-річниці Дня перемоги, запланованих ще у 2013 р., у тому числі і військовий парад на Хрещатику.

У липні 2015 р. меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни» перейменовано на «Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс», що підтверджує послідовне намагання виключити радянські ідеологеми з офіційного дискурсу.

У комплексі контрпропагандистських заходів воєнного часу, спрямованих на формування нового політичного та ідеологічного ландшафту, слід розглядати

ухвалення Верховною Радою 9 квітня 2015 р. чотирьох законів, спрямованих на декомунізацію України [16;14;20]. Всі чотири закони мають безпосередній вплив на комеморативні практики, пов'язані з Другою світовою війною, покликані слугувати деконструюванню комуністичної ідеології і легітимації нових соціокультурних практик [8]. Закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» усталив щорічне святкування на державному рівні 9 травня Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, а 8 травня – Дня пам'яті та примирення. Закон про «борців» за українську незалежність включив до цього кола учасників українського визвольного руху, членів Організації українських націоналістів і бійців Української повстанської армії. Одночасно, інший закон заборонив використання у політичних акціях нацистської та комуністичної символіки.

Червоний мак vis георгіївська стрічка. Історична символіка Другої світової війни стала чітким маркером для прихильників європейської інтеграції та носіїв проросійських (а також прорадянських) настроїв. Під час революції взимку 2013-2014 рр. учасники протестів використовували державні символи України прапор України та бойовий червоно-чорний прапор Організації українських націоналістів. Тим часом основною символікою так званого Антимайдану стали прапори Російської Федерації й Комуністичної партії та георгіївська стрічка, яку у попередні роки використовували на День перемоги [33]. Після втечі Президента В. Януковича до Росії і приходу до влади революційних сил, прихильники дій Росії в Україні використовують цю стрічку, щоб засвідчити опозицію до нової влади у Києві. А під час окупації Криму і розгортання російської агресії на Сході України російські колабораційні військові формування теж стали носити георгіївські стрічки. Таким чином, навесні 2014 р. цей символ в Україні для значної частини суспільства отримав чітку негативну конотацію і відтак став асоціюватися тепер із прихильниками антиукраїнських сил. Хоча початковою ідеєю використання стрічки було збалансувати «офіціоз і пафос» державного свята, дати людям можливість «позначити» своє ставлення до свята Перемоги, висловити повагу і вдячність ветеранам-фронтовикам [33].

Напередодні 9 травня 2014 р. постало питання, чим замінити на тематичних телевізійних логотипах українських медіа «традиційну» георгіївську стрічку. Нову символіку – квітку маку – розробив харківський дизайнер Сергій Мішакін [30], який взяв за основу Remembrance Poppy, відомий у світі знак пам'яті про полеглих на війні, і створив чіткий графічний малюнок у вигляді стилізованої квітки, схожої на рану. «Ідея полягала в тому, щоб не просто розробити нову атрибутику, а і запропонувати переосмислити це «свято» у свідомості українців, змістивши акцент з пафосу перемоги на усвідомлення жаху війни і збереження пам'яті про загиблих [23].

У святкові дні 2014 р новий логотип був присутній переважно на телеканалах і офіційних урочистостях, він з'явився також у вигляді вуличних графіті в Києві, Одесі та інших українських містах, також можна було бачити саморобні стилізовані квітки на одязі людей у міському транспорті, просто на

вулицях, далеко від меморіальних місць. Разом з тим, у візуальному просторі свята була широко представлена і георгіївська стрічка.

У 2015 р.-2016 рр. ситуація на українських територіях змінилася. Реклама нової символіки – квітки маку – отримала державну підтримку. У Києві були проведені різні акції за участі відомих осіб, на яких презентували і пояснювали значення нового символу свята 9 травня – квітки маку. До поширення нової символіки підключилися комерційні структури, у сувенірних кіосках продавалися металеві значки, наклейки, шпильки з тканини жіночі прикраси у вигляді квітки маку. Квіти маку зобразили на ювілейній монеті «70 років перемоги 1945–2015» [25] та художній марці і конверті «Вічна пам'ять героям: 1941–1945». Нова символіка була на рекламних банерах міста і міжміських автомобільних трасах. Навіть на монумент Батьківщина-Мати – центральну 92-метрову скульптуру меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни» – «одягли» вінок з маків.

Топографія свята і церемонія вшанування пам'яті. Просторова драматургія святкування 9 травня в українських містах сформувалася у радянський період. Осередками офіційних вуличних дійств з нагоди Дня перемоги стали пам'ятники, встановлені у різних частинах міста, на братських могилах або присвячені різним категоріям учасників війни. У Києві від 2000 р. у єдиному сценарії святкових заходів до 9 травня закріпилася пам'ятна церемонія покладання квітів до обеліска Слави, мітинг біля музею війни та святковий парад на Хрещатику.

Сценарій урочистостей 2015 р. у Києві розроблявся на тлі масштабних приготувань в Москві до військового параду на Червоній площі, міжнародної та вітчизняної дискусії про ювілейне святкування 70-річчя закінчення війни в Європі, він мав продемонструвати «право» України відзначати День перемоги «за своїм власним сценарієм». Найбільш радикальним було рішення відмовитися від військового параду та «витіснити» всі урочистості до меморіальних об'єктів: парку Вічної Слави і музею війни. Після трагічних подій 18-21 лютого 2014 року у Києві, Майдан Незалежності і Хрещатик набули не лише символічного, а й меморіального значення. Шануючи пам'ять загиблих, яких стали називати «Небесною Сотнею», на Майдані заборонили організовувати будь-які розважальні заходи [7]. 9 травня 2015 р. у Києві відбулася офіційна церемонія покладання квітів до могили Невідомого солдата в парку-меморіалі Вічної Слави, яка майже не змінилася від 1960-х років [6]. У цей же день на площі перед Національним музеєм Великої Вітчизняної війни новобранці ЗСУ склали військову присягу. Із розважальних заходів 9 травня пройшов парад військових оркестрів з України, Польщі, Йорданії, Сербії, Литви та Естонії. Традиційний військовий салют 9 травня 2015 року, як і 2014-го, скасували, з міркувань безпеки.

У цей день пройшло також кілька «альтернативних» заходів: урочистий мітинг прихильників партії «Опозиційний блок» поблизу арки «Дружби народів» [2] та акція «Безсмертний полк», організатором якої виступила Київська міська організація ветеранів і телеканал «Інтер» [3]. У Києві у 2015 р. акція зібрала близько сотні учасників, які ходою Пам'яті пройшли по території музею війни. У 2016 р. акція була більш чисельною – до 500 учасників. Люди пройшли ходою від

метро «Арсенальна» до парку Слави. Окрім портретів рідних, деякі учасники акції мали ще й провокативну комуністичну символіку, портрети Сталіна та георгіївські стрічки. Тому біля входу до парку Слави сталася бійка між групою демонстрантів із червоними прапорами, які приєдналися до «Безсмертного полку», та праворадикально налаштованою молоддю [5]. Цей інцидент, як і деякі інші, наприклад, в Одесі, свідчать про високий ступінь політизації свята і прихованої агресії його учасників, де шанування загиблих рідних є лише формальним приводом для виявлення власної політичної позиції.

Найбільше нововведень під час святкових заходів було 8 травня у День пам'яті та примирення. У цей день у 2015 р. уперше з нагоди Дня перемоги відбулося урочисте засідання Верховної Ради, на якому був присутній генеральний секретар ООН Пан Гі Мун, представники дипломатичного корпусу та іноземних парламентів, члени українського уряду. Місця депутатів зайняли ветерани Другої світової війни та воїни Збройних сил України і добровольчих батальйонів, які воювали на Донбасі. Увечері відбулися загальноукраїнська акція «Перша хвилина миру» та літературно-мистецька постановка «Голос героїв», які мали презентувати нове свято – День пам'яті та примирення. 2016 р. загальноукраїнська акція «Перша хвилина миру» перетворилася на всього лише картинку для телебачення, на якій Президент України зустрічався біля музею війни з ветеранами. Через заходи безпеки глядачів на цю зустріч вже не пустили. Фактично, на цей момент організатори не змогли запропонувати прийнятний, зрозумілий для всіх і простий для виконання ритуал відзначення Дня пам'яті і примирення 8 травня.

Нові святкові традиції: зона замовчування. У Києві прагнули відійти від традиційних святкувань 9 травня. І головна ідея святкового сценарію полягала в тому, як сказав один з авторів, актор і режисер, нині міністр Культури України Євген Нішук, «щоб було людяно, щоб було не штучно, без сильного пафосу» [22]. Проте, запропоновані заходи не відображають усіх аспектів пам'яті про війну в Україні. У зоні замовчування залишилися пам'ять про Голокост. Фактично, нова комеморативна практика поки що вибудовується в рамках того ж радянського дискурсу про Велику Перемогу, де 9 травня асоціюється насамперед із бойовими діями і втратами військових, а не визволенням концтаборів і винищенням мільйонів євреїв, трагедією інших категорій цивільного населення. Жертви Голокосту традиційно не були включені до церемоній ні 9 травня на День перемоги, ні 8 травня у День пам'яті та примирення. Президент України Петро Порошенко тричі публічно виступав у ці дні у 2015 р. Основне звернення його виступів цілком логічно адресувалося, у першу чергу, до учасників війни сучасної, яка триває на Донбасі, а вже потім – до ветеранів і свідків давньої війни. Але в промовах варто було також сказати хоча б кілька слів про жертви Голокосту і жертви нацизму, що є дуже важливим для глави держави, яка прагне стати офіційною частиною Європейського союзу. Літературно-мистецька постановка «Голос героїв» із художньої точки зору мала багато новацій як для концерту до Дня перемоги – живий звук, сучасна поезія і рок-виконавці. Уперше репертуар концерту практично не мав жодної військової радянської пісні. Але історичний

зміст сценарію концерту викликає багато запитань. Він містив майже півгодинний сюжет про депортацію татар із Криму, але не було згадки про інші категорії та національності України – жертви нацизму і сталінізму. Реакція одного з авторів цього перформансу Євгена Ніщука на подібне зауваження була цілком щирою, яка одночасно свідчить про перебування суспільної думки у полоні радянського дискурсу про війну: «Якось ми про ці акценти забули. Я не думаю, що це свідомо...» [22]. Участь громадськості в організації та проведенні масштабних пам'ятних заходів до роковин трагедії у Бабиному Яру, які пройшли в Україні у вересні 2016 р., показали важливість цієї теми для українського суспільства і необхідність її включення до урочистих пам'ятних заходів.

Цікавий проект розробив 2016 року Український інститут національної пам'яті «Війна не робить винятків. Жіночі історії Другої світової ...» [4]. Він представляє «інший», не міфологізований погляд на війну, через призму історії жінок, які були не лише «героїнями» або «жертвами». Проте часу на його популяризацію було заплановано обмаль, тому в меморіальних місцях і на святкових заходах ця тема не стала помітною.

Висновки. Свято Дня перемоги в Україні нині поєднує в собі складний багатоплановий вузол конфліктів між різними версіями інтерпретації пам'яті про Другу світову (Велику Вітчизняну) війну, різними способами святкування і конкуруючими групами учасників та свідків війни. Дослідження історії формування традиції цього свята, вивчення соціального портрету його учасників, їх ставлення до меморіальних місць і пам'ятних практик, може допомогти знайти спосіб суспільної інтеграції цього свята, сприятиме формуванню консенсусу в суспільстві.

Підготовка та проведення у 2014-2016 рр. в Україні святкових заходів до Дня завершення Другої світової війни в Європі відбувалися в умовах ідеологічного та відкритого збройного протистояння російській агресії. Це позначилося на формі і способах урочистостей, і на настроях самих учасників святкування. У Києві головною новацією можна вважати запровадження на законодавчому рівні святкування 8 травня Дня пам'яті та примирення, а 9 травня – Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, використання в офіційному дискурсі терміну «Друга світова війна» замість «Велика Вітчизняна», які створюють умови для розширення історичного і хронологічного контексту святкувань, залучення до нього нових учасників.

Разом із тим, нові заходи не відображають усіх аспектів пам'яті про війну в Україні. У зоні замовчування залишилася пам'ять про тих, хто не воював, про різні категорії жертв нацизму: євреїв, військовополонених, в'язнів концтаборів. У цей день тим більше не прийнято згадувати жертв сталінізму, депортації етнічних німців, татар, поляків, українців із Західної України. Фактично нова комеморативна практика продовжує формуватися в рамках того ж мілітарного дискурсу про Велику Перемогу, де 9 травня асоціюється із бойовими діями і втратами військових. Зміщення акцентів у пам'яті про війну, включення до неї окрім героїчного наративу, ще й голоси жертв – є одним із перспективних напрямків подальшого розвитку сценарію свята.

Література

1. [Електронний ресурс] Сайт Президента України [Режим доступу]: <http://base.garant.ru/198106/#friends#ixzz3wMQduQJ7>
2. [Електронний ресурс]: <http://tyzhden.ua/News/136023>
3. [Електронний ресурс]: <http://polk.inter.ua/ru/news/text/2652-ukrayintsi-vzyali-uchast-u-khodi-pamyati-bezsmertniy-polk>
4. [Електронний ресурс]: <http://www.memory.gov.ua/news/viina-ne-robit-vinyatkiv-zhinochi-istorii-drugoi-svitovoi-informatsiini-materiali-dlya-zmi-do-v>
5. [Електронний ресурс]: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/05/9/7107899/>
6. [Електронний ресурс]: https://www.youtube.com/watch?v=fOpKseU_rRM
7. Gasetua [Електронний ресурс], [Режим доступу]: http://gazeta.ua/articles/kiev-life/_na-majdani-bilshe-ne-stavitimut-yalinku/554219
8. Motyl J. Alexander. Kiev's Purge: Behind the New Legislation to Decommunize Ukraine. // [Електронний ресурс]: Foreign Affairs, April 28, 2015 [Режим доступу]: <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2015-04-28/kievs-purge>
9. Tumarkin N. The Living and the Dead. The Rise and Fall of the Cult of WWII in Russia. – New York, 1994;
10. Weiner A. Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution. – Princeton: Princeton University Press, 2001. – 416 p.
11. Yekelchuk Serhy. The Leader, the Victory, and the Nation: Public Celebrations in Soviet Ukraine under Stalin (Kiev, 1943-1953) // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, Bd. 54, H. 1, (2006), pp. 3-19.
12. Zhurzhenko Tatiana. Russia's never-ending war against "fascism" (Memory politics in the Russian-Ukrainian conflict). [Електронний ресурс]: Eurozine [Режим доступу]: <http://www.eurozine.com/articles/2015-05-08-zhurzhenko-en.html>
13. Вавжонек М. Місце та роль православ'я у концепції «руського мира» // Схід-Захід: іст.-культ. зб. Вип. 16–17. Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / за ред. Г. Грінченко, Т. Дзядевич; Східний інститут українознавства ім. Ковальських та ін. — Х. : «НТМТ», 2013. – с. 311.
14. Висновок Венеціанської комісії див.: [Режим доступу]: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2015\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2015)045-e)
15. Виступ П. Порошенка у Верховній Раді 8.05.2015 [Режим доступу]: <http://tsn.ua/politika/emociyna-promova-poroshenka-v-radi-do-richnici-peremogi-povniy-tekst-426136.html>
16. Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону», [Електронний ресурс]: Критика, 2015 – квітень, [Режим доступу]: <http://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho>;
17. Габович М. Памятник и праздник: этнография Дня Победы [Електронний ресурс]: «Неприкосновенный запас» – 2015 – № 3 (101) [Режим доступу]: <http://magazines.russ.ru/nz/2015/3>.
18. Гриневич В. Війна за війну // [Електронний ресурс]: Критика. – 2012 – червень – 6 (176). [Режим доступу]: <http://krytyka.com/ua/articles/viyna-za-viynu>.
19. Гудков Л. «Память» о войне и массовая идентичность россиян // [Електронний ресурс]: «Неприкосновенный запас» – 2005 – №2-3(40-41), [Режим доступу]: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>
20. Дискусія щодо ухвалених законів див: [Електронний ресурс] Критика [Режим доступу]: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions>;
21. Журженко Т. «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? // [Електронний ресурс]: Критика – 2011 – червень [Режим доступу]: <https://krytyka.com/ua/articles/chuzha-viyna-chy-spilna-peremoha>.

22. Інтерв'ю з Євгеном Ніщуком, 9.05.2015// Архів автора.
23. Мішакін Сергій: «Квітка маку схожу на рану, чіпляти її на комірці - це як приміряти на себе постріл» // [Електронний ресурс]: Українська правда. Життя. [Режим доступу]: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/05/15/168426/>
24. Нахманович Віталій, інтерв'ю на громадському радіо від 25.01.2015 року: [Режим доступу]: <http://hromadskeradio.org/2015/01/25/yakshho-mi-vigrayemo-ideologichnu-viynu-todi-mi-vigrayemo-i-viynu-u-poli-vitaliy-nahmanovich;>
25. Національний банк вводить в обіг пам'ятні монети «70 років перемоги» // [Електронний ресурс]: Ukr.media [Режим доступу]: <https://ukr.media/politics/235878/>
26. Олена Стяжкіна, інтерв'ю [Електронний ресурс]: Українська правда Дата публікації: 12 лютого 2015 [Режим доступу]: <http://life.pravda.com.ua/person/2015/02/12/189239>
27. Резолюція Генеральної асамблеї ООН 1.11.2005 р. Про міжнародний день пам'яті жертв Голокосту [Електронний ресурс]: Resolution adopted by the General Assembly on the Holocaust Remembrance: [Режим доступу]: <http://www.un.org/en/holocaustremembrance/docs/res607.shtml>
28. Резолюція Генеральної асамблеї ООН 22.11.2004 р. [Електронний ресурс]: Time of Remembrance and Reconciliation for Those Who Lost Their Lives During the Second World War [Режим доступу]: <http://www.un.org/en/events/remembranceday/>
29. Рольф М. Советские массовые праздники – М.: РОСПЭН, 2009. – С. 141.
30. Сайт Сергія Мішакіна [Електронний ресурс]: 3z.com.ua
31. Склокіна, І. Є. Офіційна радянська політика пам'яті про нацистську окупацію України (за матеріалами Харківської області 1943 – 1989 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2014 – С. 153.
32. Урядовий кур'єр – 1995 – 11 травня; Урядовий кур'єр – 2010 – 12 травня.
33. Ушакин С. Вспоминая на публике. Об аффективном менеджменте истории. // [Електронний ресурс]: Гефнер, 14.11.2014 [Режим доступу]: <http://gefner.ru/archive/13513>
34. Хрещатик – 2000 – 11 травня.

УДК 340.61:316.356.2.009(470+571) «17»

ШЛЮБ І СІМ'Я У ПРАВОСЛАВНИХ МИРЯН XVIII ст. (НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

І.М. ПЕТРЕНКО,

докт. іст. наук, проф.,

ВНЗ Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

(Україна)

Родинні стосунки належать до одних із найконсервативніших типів відносин у суспільстві. Розглядаючи історію шлюбно-сімейних відносин православних мирян у XVIII ст., потрібно пам'ятати, що питання шлюбно-сімейних відносин регулювала виключно Церква.

Специфікою півдня України було те, що з кінця 20-х – початку 30-х рр. XVIII ст. намічається подальше заселення цих степів, обумовлене стихійним переходом українців, організованим переселенням царським урядом державних

22. Інтерв'ю з Євгеном Ніщуком, 9.05.2015// Архів автора.
23. Мішакін Сергій: «Квітка маку схожу на рану, чіпляти її на комірці - це як приміряти на себе постріл» // [Електронний ресурс]: Українська правда. Життя. [Режим доступу]: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/05/15/168426/>
24. Нахманович Віталій, інтерв'ю на громадському радіо від 25.01.2015 року: [Режим доступу]: <http://hromadskeradio.org/2015/01/25/yakshho-mi-vigrayemo-ideologichnu-viynu-todi-mi-vigrayemo-i-viynu-u-poli-vitaliy-nahmanovich;>
25. Національний банк вводить в обіг пам'ятні монети «70 років перемоги» // [Електронний ресурс]: Ukr.media [Режим доступу]: <https://ukr.media/politics/235878/>
26. Олена Стяжкіна, інтерв'ю [Електронний ресурс]: Українська правда Дата публікації: 12 лютого 2015 [Режим доступу]: <http://life.pravda.com.ua/person/2015/02/12/189239>
27. Резолюція Генеральної асамблеї ООН 1.11.2005 р. Про міжнародний день пам'яті жертв Голокосту [Електронний ресурс]: Resolution adopted by the General Assembly on the Holocaust Remembrance: [Режим доступу]: <http://www.un.org/en/holocaustremembrance/docs/res607.shtml>
28. Резолюція Генеральної асамблеї ООН 22.11.2004 р. [Електронний ресурс]: Time of Remembrance and Reconciliation for Those Who Lost Their Lives During the Second World War [Режим доступу]: <http://www.un.org/en/events/remembranceday/>
29. Рольф М. Советские массовые праздники – М.: РОСПЭН, 2009. – С. 141.
30. Сайт Сергія Мішакіна [Електронний ресурс]: 3z.com.ua
31. Склокіна, І. Є. Офіційна радянська політика пам'яті про нацистську окупацію України (за матеріалами Харківської області 1943 – 1989 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2014 – С. 153.
32. Урядовий кур'єр – 1995 – 11 травня; Урядовий кур'єр – 2010 – 12 травня.
33. Ушакин С. Вспоминая на публике. Об аффективном менеджменте истории. // [Електронний ресурс]: Гефнер, 14.11.2014 [Режим доступу]: <http://gefner.ru/archive/13513>
34. Хрещатик – 2000 – 11 травня.

УДК 340.61:316.356.2.009(470+571) «17»

ШЛЮБ І СІМ'Я У ПРАВОСЛАВНИХ МИРЯН XVIII ст. (НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

І.М. ПЕТРЕНКО,

докт. іст. наук, проф.,

ВНЗ Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

(Україна)

Родинні стосунки належать до одних із найконсервативніших типів відносин у суспільстві. Розглядаючи історію шлюбно-сімейних відносин православних мирян у XVIII ст., потрібно пам'ятати, що питання шлюбно-сімейних відносин регулювала виключно Церква.

Специфікою півдня України було те, що з кінця 20-х – початку 30-х рр. XVIII ст. намічається подальше заселення цих степів, обумовлене стихійним переходом українців, організованим переселенням царським урядом державних

селян, поверненням запорожців на старі місця, а також поселенням тут вихідців із сусідніх слов'янських держав. Соціальний та етнічний склад населення даного регіону були неоднорідними, а це, безумовно, також впливало на норми поведінки і морально-звичаєві правила. У зв'язку з тим, що Південна Україна була інтернаціональним краєм, тут нерідко зустрічалися змішані шлюби, що сприяло взаємовпливам народів у культурі та побуті.

Метою даної статті є проаналізувати особливості шлюбно-сімейних відносин православних мирян XVIII ст. на основі документів Державного архіву Одеської області.

Норми права, які регулювали шлюбно-сімейні відносини були настільки заплутаними, що духовенству орієнтуватись у них було важко. Воно, пристосовуючись до потреб парафіян, часто змушене було використовувати норми звичаєвого права, ніж церковного, при укладанні та розірванні шлюбів, що викликало невдоволення у церковних ієрархів. Нові ж документи, які приймалися органами влади, у багатьох випадках не спрощували, а іноді й заплутували орієнтацію священників щодо питань здійснення таїнства шлюбу.

І все ж не лише заплутаність законодавства була причиною його порушень. Відбувалась трансформація релігійної свідомості парафіян, особливо представників привілейованих верств, на що вплинула політика держави щодо підпорядкування духовної влади світській. Вільніше, ніж у допетровські часи, почували себе у взаєминах із духовенством і представники нижніх верств. Для Південної України після ліквідації Нової Січі в цьому відіграла певну роль і традиція козаків, які розглядали духовенство як рівне, а то й підпорядковане собі. До того ж, усталене у свідомості переселенців уявлення про південноукраїнський регіон, як про вільний край, давало їм підстави бути більш вільними щодо питання дотримання деяких формальностей при укладенні шлюбу. Як наслідок, парафіяни, які згідно із чинними нормами церковного та цивільного шлюбного права не могли вступати в подружні стосунки з певними особами, вважали за можливе тиснути на парафіяльних священників або ж спокушати їх винагородою за незаконні дії.

Вінчати поміщицьких селян панотці могли, лише маючи письмові відпускні й «увольнення» від власників. Це було підтверджено указами від 17 березня 1775 р. і 30 липня 1782 р. Однак, судячи зі скарг поміщиків, панотці порушували це правило. Так, священник села Софіївка Єлисаветградського духовного правління Іоанн Іванчевський 10 листопада 1785 р. на сирному тижні повінчав селянку Мотрону з поселенцем Іллею Бережником, підданим полтавського легкокінного полку секунд-майора М.Радивоевича без відома її поміщика, майора Михайла Радивоевича. Таїнство було здійснене в каплиці слободи Чорба. Про цей шлюб стало відомо духовному правлінню у березні 1786 р., тобто через 4 місяці після вінчання.

Іерею Іоаннові Іванчевському було наказано негайно з'явитися до духовної консисторії, де зачитано вирок: направити «<...> за его преступления в Пустынно-Николаевский Самарский монастырь с запрещением священнослужения и рукоблагославения на один год» [1, арк.6].

Полон, участь у військових кампаніях, походах, рекрутчина були мотивами тривалої відсутності чоловіка вдома. Такі обставини призводили до того, що він заводив нову сім'ю або покинута дружина, втративши надію на його повернення, пробувала вийти заміж удруге. Бувало, що й жінки потрапляли в полон, а чоловіки, вважаючи їх померлими, створювали нову родину.

Двадцять сьомого жовтня 1791 р. у Катеринославській духовній консисторії було порушено справу проти 47-річного солдата Степана Чинарева, якого звинуватили у двошлюбності. У духовній консисторії він засвідчив, що родом був із Орловського намісництва Росії, де «женился по приказанию господскому одиннадцать или двенадцать лет имеючи от роду на девице того же села Ломовец крестьянина Павла Гончарова дочери Матроне, имевшей от роду пятнадцать лет» [2, арк. 6]. У 1770 р. чоловіка забрали в рекрути у ростовський карабінерний полк. Він служив у містечку Новомиргороді, де вдруге одружився з удовою Агафією Мартиновською. Причому Семен сказав, що вже має дружину, але чи жива вона, не знає, «но как новомиргородские священники венчать по просьбе их не согласились, то подговорен он нею Агафиею ехать для обвенчания в Польшу» [2, арк. 6 зв.].

Пара прожила у шлюбі сім років, у них народилася одна нежива дівчинка. Катеринославською духовною консисторією було взято свідчення у поручителів Степана й Агафії, котрі підтвердили факт шлюбу у польському селі Листопадовому. Рішення консисторії було таким: повернутися Чинарева до першої дружини Мотрони, а шлюб із Агафією розірвати, накласти на обох епитимію «как на прелюбодеев» [2, арк. 9, 21 зв.].

Потреба заробити кошти, промисли, робота в наймах, перехід у слободи також були причинами відсутності чоловіка. Оселившись на новому місці, завівши господарство, він не поспішав повертатися додому, а там створював родину. Так, 3 травня 1782 р. із Єлисаветградського духовного правління до Слов'янської і Херсонської духовної консисторії було надіслано «доношение» у зв'язку з повторним одруженням Івана Барбари з Агрипиною Старчихою у слободі майорії Михалчиній. Було допитано поручителів Юхима Ковпака (у документі – Колпак) і Лук'яна Бандурку, присутніх при одруженні Івана, та священника Герасима Стефанова, який обвінчав пару [3, арк.1]. Усі вони заявили, що не знали про перший, законний шлюб Барбари.

Заробітчанство, відхід на промисли сприяли відірваності чоловіків від дому, а самотні жінки пробували влаштувати своє життя. Двадцять сьомого вересня 1793 р. із Єлисаветградського духовного правління до Катеринославської духовної консисторії надійшов рапорт. Козак Аникій Куракін повідомив, що в грудні 1788 р. пішов із станиці Покровської у Херсонський повіт до поміщика на заробітки, «а жену свою Агафию оставил у станице Покровской, которая по отлучении его вышла в замужество за запорожского казака Ивана Веретенникова, а потому просил об отдаче ему по-прежнему жены его Агафии» [4, арк.1].

При розгляді справи було з'ясовано, що священник Йосип Міханшин, котрий вінчав подружжя, 5 лютого 1793 р. помер. Сам ініціатор порушення справи Аникій Куракін на виклик до консисторії не з'явився. Потім було взято покази у

20-річної Агафії Петрової і 25-річного Івана Веретенникова. Жінка розповіла, що матір'ю у 14-річному віці була видана заміж за сина вдівця Василя Куракіна – Аникія. Через рік подружнього життя він пішов на заробітки і не з'являвся 5 років. Потім Агафія вдруге вийшла заміж за козака Івана Веретенникова [2, арк.2-2 зв.], з яким прижила двох дітей, котрі ще маленькими померли. Веретенников наполягав на тому, ніби Агафія запевнила його, що її першого чоловіка вже немає в живих. На жаль, у даній справі немає рішення духовної консисторії. Однак, вивчаючи аналогічні справи, можна передбачити вирок: повернути Агафію до першого, законного чоловіка Аникія після відбуття ними обома єпитимії.

Іноді причиною двоємужжя був обман, втеча жінок від законних чоловіків, котрі, приховавши свій справжній родинний стан, знову виходили заміж. Часто на такий відчайдушний крок їх штовхали сварки в сім'ї. Так, у 1790 р. до Катеринославської духовної консисторії звернувся військовий поселенець с. Грузького Новомиргородського повіту Ларіон Каракоза зі скаргою на священика Іоанна Данилова. Він пояснив, що його сестра Уляна 11 років тому одружилася із Стефаном Литвином, який через п'ять років сімейного життя пішов з дому і не повернувся. Через шість років жінка вдруге вийшла заміж «по позволенію священника грузчанского Іоанна Данилова за другого мужа, донского поселенца Павла Самохваленка» [5, арк.1]. Ларіон Каракоза заплатив священику за вінчання 4 крб. Після чотирьох місяців подружнього життя несподівано повернувся перший Улянин чоловік – Стефан Литвин. Брат скаржився до духовної консисторії, що «первый муж ее, а мой зять, отогнал второбрачного мужа и через то, что сестра моя посягла в замужество вторично выйти, с нею не живет из-за вступления во вторичный брак» [5, арк.1 зв.]. Ларіон Каракоза просив духовне правління з'ясувати, який шлюб його сестри є законним, і встановити, чи є винним священик Іоанн Данилов, котрий дав дозвіл на друге вінчання Уляни.

Після детального ознайомлення зі справою до Катеринославської духовної консисторії було викликано для пояснень священика Іоанна Данилова. Він пояснив, що, справді, повінчав Уляну з Павлом Самохваленком, але після того, як Ларіон Каракоза і п'ять свідків підтвердили те, що Стефан Литвин утопився. Дячки підтвердили, що Данилов повінчав пару «по учинении обыска» [5, арк.42], тобто після попереднього з'ясування через розпитування молодого та нареченої, їхніх родичів і поручителів, вивчення письмових документів на предмет перешкод щодо вінчання.

Після розгляду справи консисторія оголосила таке рішення: шлюб Самохваленка й Уляни розірвати, останній повернутися до першого, законного чоловіка Стефана Литвинова; Самохваленку дозволити взяти повторний шлюб із вільною жінкою; на Уляну і Литвинова накласти єпитимію; «священника Данилова яко главного виновника за венчание оного противозаконного брака, не сохранении закона о венчании, и не записание в метрические книги, оштрафовать запрещением служения на полгода» [5, арк.42 зв.].

У повсякденних практиках соціуму заслання чоловіка або дружини не завжди призводило до ліквідації шлюбу, що свідчить про небажання Церкви

збільшити кількість приводів для розлучення. Так, 19 вересня 1782 р. у Херсонську духовну консисторію з Єлисаветградського духовного правління надійшло «доношение» від 35-літньої Марії Денисової. Жінка пояснювала, що «муж ее <...> капитан <...> поселенец Василий Булашенко <...> назад тому лет с восемь, за преступление его сослан <...> в вечную работу» [6, арк.1]. 21-літньою вона одружилася з Василем. У шлюбі подружжя прожило чотирнадцять років, у них народилося троє дітей (син і дві дочки). Потім чоловіка через грабунок було засуджено на вічне заслання. Марія Денисова не мала свого двору і коштів для існування. Ця обставина та молодий вік змусили її просити дозволити знову вийти заміж. Однак жінці було відмовлено в можливості створити нову сім'ю.

Одним із головних приводів для розлучення подружжя було укладення шлюбу при існуванні першого, не розірваного, тобто двоєженство і двоємужжя. На основі опрацьованих архівних документів слід виділити такі найголовніші причини цього явища: військова служба чоловіків (рекрутські набори); заробітчанство, бажання переселитися, обжитися на незаселених слободах; незгоди в подружньому житті. Потрібно зважати на те, що жінки, котрі мали дітей, не могли піти з дому (хоча були й винятки), тому й корилися лихій долі. Тривала відірваність чоловіків і жінок від рідних домівок і одне від одного сприяла тому, що волею-неволею вони втрачали зв'язок між собою. Зазвичай, обжившись на новому місці, люди називали себе неодруженими і пробували створити нову сім'ю. Спроба самовільно розірвати законний шлюб не завжди були наслідком наміру подружжя. До цього їх іноді підштовхували відсутність усвідомлення нерозривності шлюбного союзу, наївне переконання, що достатньо обопільної згоди, щоб безперешкодно укласти новий шлюб.

Територіально багатошлюбність була поширена в південноукраїнському регіоні. Причини цього явища крилися у специфіці регіону періоду його інтенсивного заселення і колонізації, мобільності населення, масових утечах, широкій присутності військового елементу, що призводило до швидкої зміни характеру сімейних відносин. Часті переходи людей, тяжке соціально-економічне становище, військові поселенці, які змінювали місце своєї дислокації, незнання реального сімейного стану своїх мирян парафіяльними священиками через їхні міграції тощо. Такі обставини давали великі шанси для незаконних подружніх стосунків, які могли розкритися лише в разі появи першого чоловіка або дружини, або ж свідків справжнього сімейного стану одного з подружжя.

Проаналізувавши випадки тривалої відсутності одного з подружжя як привід для розлучення, слід констатувати, що, втеча чоловіка або жінки пояснювалася розпусним життям, перелюбом, сварками, відходом на заробітки, військовою службою чоловіка тощо; не слід виключати і того, що чоловік і жінка могли проживати разом, не просячи дозволу на вінчання від духовної влади. Для того, щоб анулювати перший шлюб і отримати право на повторне одруження, в духовному правлінні слід було надати: покази свідків або родичів, котрі б підтвердили факт відсутності протягом певного часу особи; підтвердження від парафіяльного священика; докази того, що покинута особа ніяк не провокувала іншу на втечу, а за відсутності одного з подружжя інша вела життя добропорядне.

Позиції церковного суду у вирішенні спірних шлюботорозлучних справ не завжди узгоджувалися: в однакових виносилися різні рішення, а в багатьох справах вони взагалі були відсутні. Іноді процедура розгляду справи затягувалася на досить тривалий час – від кількох місяців до кількох років. Окрім того, розгляд справи ускладнювався матеріальними витратами, судовою тяганиною, чого не могли собі дозволити сільські мешканці.

Незважаючи на те, що Церква стояла на сторожі моральності шлюбу і подружнього життя, іноді культурний і моральний рівень деяких священиків був низьким, і вони подавали негативні приклади поведінки своїм парафіянам.

Література

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 37, оп. 1, спр. 174.
2. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 355.
3. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 17.
4. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 43.
5. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 37.
6. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 25.

УДК 32 (478)

REPUBLICA MOLDOVA PE CALEA DECOMUNIZĂRIISAU ALERGATUL PE LOC

Anatol PETRENCU,
prof.univ., dr.-hab.,
Universitatea de Stat din Moldova,
(Chișinău, Republica Moldova)

În 2016 Republica Moldova a sărbătorit 25 de ani de la proclamarea independenței de stat față de URSS – stat, bazat pe ideologia, teoria și practica comunismului. În timpul conducerii URSS de către Mihail Gorbaciov, în cadrul politicii de transparență (glasnosti), dar mai ales după dizolvarea Uniunii Sovietice („Imperiul răului”), oamenii de știință, în special – istoricii, au publicat mii de lucrări în care au demonstrat crimele comise de autoritățile sovietice față de popoarele URSS, caracterul inuman al comunismului sovietic. În multe foste republici unionale, inclusiv – Federația Rusă, partidele comuniste sau au dispărut, sau și-au schimbat denumirile, devenind „socialiste”, „social-democrate” etc. Procesele de decomunizare a societăților au fost anevoioase, cu succese și insuccese, de multe ori ajungându-se la compromisuri. Vom exemplifica cu toponimia unor localități. Astfel, orașul Leningrad a fost redenumit în Sankt-Petersburg, pe când regiunea Leningrad a rămas cu vechea denumire. Aceeași situație cu orașul și regiunea Sverdlovsk: orașul a revenit la vechea denumire (Ekaterinburg), pe când regiunea a rămas Sverdlovsk. Exemplele pot continua.

După un sfert de secol de independență proclamată, Republica Moldova (RM) continuă să oscileze între trecut și viitor, între comunism și democrație, iar tranziția de la totalitarism spre libertate continuă prea mult. După o scurtă perioadă de transformări

Позиції церковного суду у вирішенні спірних шлюботорозлучних справ не завжди узгоджувалися: в однакових виносилися різні рішення, а в багатьох справах вони взагалі були відсутні. Іноді процедура розгляду справи затягувалася на досить тривалий час – від кількох місяців до кількох років. Окрім того, розгляд справи ускладнювався матеріальними витратами, судовою тяганиною, чого не могли собі дозволити сільські мешканці.

Незважаючи на те, що Церква стояла на сторожі моральності шлюбу і подружнього життя, іноді культурний і моральний рівень деяких священиків був низьким, і вони подавали негативні приклади поведінки своїм парафіянам.

Література

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 37, оп. 1, спр. 174.
2. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 355.
3. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 17.
4. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 43.
5. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 37.
6. ДАОО, ф. 37, оп. 1, спр. 25.

УДК 32 (478)

REPUBLICA MOLDOVA PE CALEA DECOMUNIZĂRIISAU ALERGATUL PE LOC

Anatol PETRENCU,
prof.univ., dr.-hab.,
Universitatea de Stat din Moldova,
(Chișinău, Republica Moldova)

În 2016 Republica Moldova a sărbătorit 25 de ani de la proclamarea independenței de stat față de URSS – stat, bazat pe ideologia, teoria și practica comunismului. În timpul conducerii URSS de către Mihail Gorbaciov, în cadrul politicii de transparență (glasnosti), dar mai ales după dizolvarea Uniunii Sovietice („Imperiul răului”), oamenii de știință, în special – istoricii, au publicat mii de lucrări în care au demonstrat crimele comise de autoritățile sovietice față de popoarele URSS, caracterul inuman al comunismului sovietic. În multe foste republici unionale, inclusiv – Federația Rusă, partidele comuniste sau au dispărut, sau și-au schimbat denumirile, devenind „socialiste”, „social-democrate” etc. Procesele de decomunizare a societăților au fost anevoioase, cu succese și insuccese, de multe ori ajungându-se la compromisuri. Vom exemplifica cu toponimia unor localități. Astfel, orașul Leningrad a fost redenumit în Sankt-Petersburg, pe când regiunea Leningrad a rămas cu vechea denumire. Aceeași situație cu orașul și regiunea Sverdlovsk: orașul a revenit la vechea denumire (Ekaterinburg), pe când regiunea a rămas Sverdlovsk. Exemplele pot continua.

După un sfert de secol de independență proclamată, Republica Moldova (RM) continuă să oscileze între trecut și viitor, între comunism și democrație, iar tranziția de la totalitarism spre libertate continuă prea mult. După o scurtă perioadă de transformări

democratice, la putere în RM au revenit comuniștii, deghizați în „agrarieni”, iar în 2001 – chiar bolșevicii nedeghizați, conduși de Vladimir Voronin, care au împărtășit ideologia PCUS și au aplicat-o în măsura în care societatea le-a permis s-o facă. După opt ani de guvernare, în 2009, în RM la putere revin forțele democratice, pro-europene, dar care au făcut prea puțin pentru decomunizarea statului și societății moldovenești. Iar la sfârșitul anului 2016 – colac peste pupăză – în postul de președinte al RM a fost ales (cu fraudele cunoscute) liderul Partidului Socialiștilor din RM Igor Dodon – un stalinist înveterat, ahtiat de dorința restabilirii „valorilor” staliniste – limbă „moldovenească, Istoria Moldovei, „moldoveni” etc. Asta în situația în care, în RM forțele politice și intelectuale naționale nu au reușit, deocamdată, să convingă / să impună autoritățile centrale și cele locale de necesitatea debarasării de simbolurile și „eroii” epocii staliniste. Cele mai evidente dovezi sunt cele de la suprafață, care pot fi ușor verificate – denumirile unor localități, rămase neschimbate, precum și monumentele epocii comuniste. În acest sens constatăm o lipsă de claritate a politicii autorităților RM față de „moștenirea” bolșevică, o absență a „presiunilor de jos” în vederea schimbărilor firești, ce ar fi trebuit să fie.

Constatăm că și în 2017 RM se prezintă în fața Omenirii ca o rezervă a bolșevismului triumfător. Constatarea se referă și la toponimia de la noi, care – la scurgerea a mai bine de 25 de ani de independență post-totalitară sovietică - tot așa a rămas. Câteva exemple: în stânga Nistrului, nu departe de satul Mocra, se află un sătuc care poartă numele unuia din liderii bolșevicilor Kirov. Până în 1934 – anul asasinării acestuia, omor realizat la ordinul lui Iosif Stalin, – localitatea se numea Zinovievka. În aceeași zonă, mai la est, se află un sat mai mare, care se numește Lenin. Așa și se numește - Lenin! Tot acolo, dar mai la nord intrăm în satul Sovetskoie [adică Sovietic]. Tot aici, în preajmă, se găsește satul Pervomaisk [de la Pervoie Maia, adică 1 Mai – sărbătorită pe timpul sovieticilor ca Zi a solidarității proletarilor din lumea întreagă]. Și, ca să nu ne întristăm prea mult la vederea sărăciei de primprejur, putem poposi în localitatea cu denumirea bolșevic-optimistă Novaia Jizni, adică Viața Nouă. Atunci când ne vom afla în satul cu denumirea Viața Nouă, pentru ca să nu dăm dovadă de moleșală burgheză, sovieticii, în 1940, au re-denumit o localitate – Colosova Nouă – în Comissarovka Nouă [denumirea originală: Komissarovka, iar din 1949 – Novo-Komissarovka], localitate aflată mai aproape de Platoul Cocieri, lângă orașul Dubăsari. Comisarii bolșevici, între 1918 și 1942, erau „reprezentanți ai Partidului Comunist și al Guvernului Sovietic” [1, p. 348] în unitățile Armatei Roșii, responsabili de pregătirea militară și politică a ostașilor.

În raioanele Republicii Moldova din stânga Nistrului mai întâlnim localități cu următoarele denumiri: Krasnîi Okteabri [Octombrie Roșu], numit astfel „în semn de pleacăciune față de revoluția bolșevică din octombrie [1917]” [2, p. 208]. În 1935 a fost întemeiat cătunul Krasnaia Bessarabia [Basarabia Roșie] – o denumire topografică de o puritate cristalin-bolșevică. Mai putem vizita satele Krasnîi Vinogradari [Viticulorul Roșu], Dzerjinskoie [de la numele de familie al lui Felix Edmundovici Dzerjinski – conducătorul Comisiei pentru Combaterea contrarevoluției și a sabotajului, cunoscută mai larg sub numele de Ceka, de la Vserossiiskaia Cirezvîceainaia Komissia po boribe s kontrevoliuției i sabotajem. După numirea în funcție, Felix Dzerjinski a declarat,

limpede, ca lacrima unui copil: „Să nu vă gândiți că voi aplica justiția revoluționară; noi nu avem nevoie acum de justiție. Acum este război – față în față, o luptă până la moarte. Viață sau moarte! Eu propun, eu cer un organ care să permită reglarea contului cu contrarevoluționarii”[3,p. 30]. Și Felix Edmundovici a „reglat” conturile, inundând Rusia cu sângele sutelor de mii de oameni nevinovați. Tot aici există localități ce au denumirea Pobeda [Victoria], un alt Pervomaisk [1 Mai] etc.

Cele de sus sunt doar o simplă constatare: Chișinăul oficial nu controlează teritoriile separatiste, de aceea va mai trece ceva timp până se va democratiza societatea și va decide denumirile satelor lor.

Să revenim, însă, în partea basarabeană a Republicii Moldova, spațiu controlat de Chișinăul oficial. Aici se mai păstrează denumirea Krasnoarmeiskoie, raionul Hîncești [de la Krasnaia Armia, adică Armata Roșie]. Este vorba de satele Principele Carol și Principesa Elena, care, în 1940, au fost rebotezate de „eliberatorii” sovietici în Krasnoarmeiskoie.

În raionul Drochia există localitatea Iliciiovca. Denumirea provine de la numele după tată al conducătorului proletariatului mondial și a loviturii de stat din octombrie 1917, Vladimir Ilici Lenin. Până la 3 septembrie 1951 acest sat s-a numit Dragoș-Vodă [4, p. 453]. Dar acest nume îl poartă încă un sat, mare și frumos, din raionul Florești - tot Iliciiovca.

În raionul Cantemir, comuna Căietu, se află o localitate ce poartă numele Dimitrov, ortografiat rusește - Dimitrova. Satul se numea Talpiz, iar în 1950 a fost redenumit în Dimitrov, „în memoria lui Gheorghii Dimitrov”[5,p. 316], care a fost un stalinist de vază, de origine bulgar, între 1935 și 1943 – Secretar general al Internaționalei Comuniste – stat-major al exportului revoluției mondiale bolșevice. A decedat la 2 iulie 1949; iată de ce sovieticii i-au înveșnicit numele. În Republica Moldova mai există satul cu aceeași denumire - Dimitrov - în stânga Nistrului, la 20 km de Râbnîța.

La nordul R. Moldova, în raionul Ocnîța, un oraș poartă numele bolșevicului de origine română Mihail Frunză. Și în stânga Nistrului se găsește o localitate cu aceeași denumire.

În raionul Drochia se află satul Gribov, ortografiat rusește Gribova. Localitatea a avut mai multe denumiri – Uhorcenî, Boiana, Nădușita -, iar din 1963 poartă denumirea Gribov, de la numele de familie al lui Nicolae Gribov. Acesta – Gribov Nicolai Stepanovici, s-a născut la 25 septembrie 1942, a absolvit școala profesional-tehnică din Zgurița, devenind tractorist. Era membru al Uniunii tineretului comunist, comsomolist. Citim în „Enciclopedia Sovietică Moldovenească: „La 5 septembrie 1962, împreună cu comunistul V. Koteșkov, [Nicolae Gribov – A.P.] a săvârșit un act eroic, care a devenit legendă. Cu prețul vieții lor au salvat de la incendiu recolta de cereale din sovhozul [întreprindere agricolă de stat, existentă în URSS alături de colhozuri – A.P.] „Scerbakovski”[5,p. 191-192]. Ziarul „Izvestia” l-a numit pe N. Gribov „tractorist în flăcări”. Numele lui „a fost înscris pe veci în efectivul brigăzilor de muncă comunistă din multe colhozuri și sovhozuri, întreprinderi și șantiere de construcție din țară [se avea în vedere URSS – A.P.]. Lui Gribov i s-a dedicat filmul „De-o seamă cu tine”. Satul natal și școala profesional-tehnică din Zgurița poartă numele lui Gribov. În sovhozul

„Scerbakovski”, pe locul unde Gribov și V. Koteșkov au săvârșit fapta lor nemuritoare, a fost înălțat un monument. [Lui N. Gribov i s-a conferit – A.P.] Ordinul „Insigna de Onoare” post-mortem”[5, p. 192]. Rândurile citate nu spun practic nimic despre cine a fost N. Gribov și în ce a constat fapte lui eroică, soldată cu sacrificarea propriei lui vieți. Iată ce spunea Dumitru Hodorogea, primar de Gribova, în februarie 2005: „Satul nostru s-a numit Nadușita, iar Nicolae Gribov a fost un tânăr tractorist în sat. La inițiativa unei învățătoare, autoritățile satului i-au ordonat tânărului să smulgă răstignirile din lemn și să le dea foc. Gribov așa și a făcut, le-a smuls într-o noapte și le-a dat foc. Mai târziu a fost trimis la țelina, în Kazahstan. Lucra la colectat grâul, acolo a și ars de viu, iar satul nostru a fost redenumit Gribova. El doar a îndeplinit un ordin, dar nici învățătoarea care a instigat acest tânăr nu a mai avut parte de viață liniștită și cu demnitate”[6].

Așa dar, N. Gribov a pus pe foc răstignirile din sat, ceea ce e un mare păcat, faptă confirmată și de primarul localității dl D. Hodorogea. Deocamdată nu putem afla în ce a constat, totuși, eroismul acestui ateu militant în Kazahstan: ce a salvat el, un depozit de grâu, care ardea sau grâul din stepă, care ardea? În caz de incendiu în stepă, agricultorii știu cum să procedeze corect ca să-l stingă fără a avea jertfe umane. Dacă e vorba de depozit de grâu, acesta era dotat cu sistem de securitate anti-incendiară. În ce a constat, totuși, eroismul lui Nicolae Gribov?

În raioanele Ștefan Vodă și Drochia sunt două sate cu aceeași denumire: Lazo. Denumirea provine de la numele de familie al unui vestit terorist bolșevic, Serghei Lazo, originar din satul Piatra, raionul Orhei.

În raionul Cahul un sat se numește Lebedenko. De unde așa nume? Constatăm că localitatea s-a numit Crihana Nouă, iar în 1957 denumirea a fost înlocuită cu Lebedenko – numele de familie al lui Nikita Lebedenko (1889-1956), general-locotenent al Armatei Roșii, Erou al URSS. Acesta s-a născut în mai 1899, în satul Ciaikovka, regiunea Harkov și a murit la Moscova, în iunie 1956. Când Nikita era mic, părinții lui s-au mutat cu traiul în satul Crihana Nouă, unde acesta, adică Nikita, a copilărit câțiva ani. N. Lebedenko a fost membru al PCUS din 1925, în timpul războiului civil din Rusia a luptat în cadrul Diviziei a 45-a, conduse de Grigorii Kotovski. Aceste fapte au fost suficiente ca numele de familie al militarului sovietic Lebedenko să fie impus localnicilor Crihanei Noi.

În anul 1944, în cadrul operațiunilor militare ale Armatei roșii, în satul Bălanu, raionul Râșcani, a fost dislocat statul-major al Frontului II Ucrainean, aflat sub conducerea generalului Rodion Malinovski (1898-1967); din 1944 – mareșal al URSS. Acest fapt a fost suficient pentru ca în noiembrie 1973 satul Bălanu să fie transformat în satul Malinovskoie, bineînțeles – ortografiat rusește: „...satul poartă numele mareșalului, muzeul din localitate îi glorifică fapta” [7,p. 189].

În UTA Găgăuză se află satul Kotovskoie. Denumirea provine de la numele de familie al lui Grigorii Ivanovici Kotovski (1889-1925) – „erou legendar al războiului civil” [1, p. 465] din Rusia, luptător pentru puterea sovietică în România (în special - Basarabia), bandit. Revoluția bolșevică a scos în prim-plan elemente criminale, care s-au proclamat „revoluționari”. Gr. Kotovski s-a născut în Hâncești; fiind mic a căzut de pe acoperiș, în rezultat Grișa a început să se bâlbâie și fusese atins de epilepsie; deseori

avea dereglări psihice și îl apuca, nemotivat, sentimentul fricii. A fost susținut financiar de Manuk-Bei, nașul lui de botez, până la moartea acestuia. A lucrat apoi în județul Tighina, la moșia lui M. Skokovski, până când acesta a prins-o pe soția sa cu Grigorii într-o câpiță de fân: Grișa a fost fugărit de la moșie. A ajuns în regiunea Odesa, a lucrat la diverse moșii, dar a fost prins furând bani de la stăpânii, la care lucra. Pentru furturi și banditism a fost băgat la pușcărie; mult mai târziu, în autobiografie scria cum că era revoluționar și pentru această calitate ar fi suferit. În 1904 devine capul unui grup de bandiți „Kișiniovskaia banda” [Grupul de bandiți „Chișinău”]. Kotovski a avut o experiență bogată obținută în lumea criminală, „produs al căreia a fost până în măduva oaselor” [8, p. 404]. La biografia acestui bandit legendar voi mai reveni. Asta și pentru faptul că în capitala R. Moldova, chiar în centrul orașului, se ridică monumentul ecvestru al banditului. Mai sunt și alte înveșniciri asemănătoare, unul fiind la Hîncești.

Deci, să reținem: în martie 2017, în Republica Moldova, stat independent și suveran, cu vădite aspirații de integrare europeană, există localități care reflectă trecutul comunist, colonial al acestei republici.

Lovitura de stat bolșevică a avut loc în luna octombrie 1917 după calendarul [stilul calendaristic] vechi, în realitate ea s-a produs în noaptea de pe 7 spre 8 noiembrie 1917. Bolșevicii au impus memoriei colective noțiunea de „revoluția din octombrie”, care, în perioada sovietică, era sărbătorită două zile la rând, pe 7 și 8 noiembrie. Noțiunea de „Octombrie” devenise una simbolică, însemnând începutul trecerii omenirii de la capitalism la comunism. Iată de unde denumirea de revistă „Octombrie” ș. a. Dar această noțiune s-a impus și unor localități, inclusiv celor din R. Moldova, care sunt prezente și astăzi. Astfel, în raionul Florești este satul [rus.: selo – A.P.] Okteabriskoie. Și, de parca nu ar fi de ajuns o localitate, în raionul Sângerei, nu departe de Bălți, mai avem un sat cu aceeași denumire - Okteabriskoie.

În anii Puterii sovietice, în calendar mai erau două zile de sărbătoare (mai bine zis – nelucrătoare pentru întreprinderile de stat); în rest – țărani noștri cum trăgeau sapa pe deal, așa o și făceau, pe 1 și 2 mai – pentru că acestea erau zilele cu pricina. Bolșevicii dădeau o semnificație aparte zilelor de 1 și 2 mai – sărbătoarea solidarității internaționale a proletarilor din toate țările. După parada obligatorie de la 1 mai, oamenii muncii erau îndemnați să iasă la iarbă verde, pentru ca să se bucure, în mod colectiv, de viața fericită din URSS. Aceste guleaiuri se numeau „maiovka/ maiovki”. Iată că locuitorilor unuia din satele R. Moldova le-a plăcut atât de mult veselile la aer liber, încât au decis să-și numească localitatea Maiovka (asta în raionul Ocnîța). Din aceeași perspectivă, în raionul Florești avem o localitate care se numește Maiskoe, iar în raionul Căușeni este satul cu o denumire mai concretă: Pervomaiskoe. În același raion este satul Zvizdocikacare ar putea fi tradus Steluța. Ar putea proveni de la steaua roșie de pe turnul Kremlinului.

Afară de localitățile nominalizate, în orașele RM s-au păstrat în marea lor majoritate denumirile străzilor, așa cum erau ele în anii Puterii sovietice (Lenin, Tankistov, Lazo etc.)

În localitățile RM s-au păstrat deosebit de multe monumente și busturi ce reflectă perioada sovietică. Astfel, monumentele lui Lenin pot fi văzute în orașele Comrat,

Briceni, Ocnîța, Anenii-Noi etc. Monumente în cinstea unor bandiți și teroriști sovietici au rămas înălțate în Chișinău (Kotovski, Lazo), Tighina, Tiraspol, Bălți etc.

Bineînțeles, debarasarea de comunism nu înseamnă scoaterea denumirilor comuniste, oferite orașelor, satelor, străzilor etc. Dar și acest fapt este de neglijat.

Literatura

1. *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 3, Chișinău, 1972.
2. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 5, Chișinău, 2005.
3. Christopher Andrew, Oleg Gordievski. *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbavciiov*, București, editura ALL, 1994.
4. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 7, Chișinău, 2007.
5. *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 2, Chișinău, 1971.
6. *Ziarul de Gardă*, 3 februarie 2005.
7. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 8, Chișinău, 2008.
8. Alfred Mirec, *Krasnîi miraj. Palaci velikoi Rossii* [Mirajul roșu. Călăii marii Rusii], Moscova, 2008.

УДК 141.82 (478)

COMUNISMUL ȘI CULTURA MEMORIEI

Radu PREDA

Professor, Ph.D.

Executive President, IICMER

(Romania)

Communism and the culture of memory

The study looks at three topics important for the social-theological debate over the recent totalitarian past. The first is the culture of memory and the difficulties which it faces more than two decades after the fall of communism. With the passing of time, what was avoided due to a sentiment of guilt will not be known due to lack of interest and the amnesia of future generations. Not only the promises of communism as such, but also its atrocious deeds will be integrated into the category of mythology.

The second topic adresses the character of communism as failed modernity.

Last, the text brings to attention a number of attempts for the orthodox theological interpretation of communism.

În loc de introducere: tabuizarea inutilă a istoriei

Aș începe cu o remarcă doar aparent anecdotică. Spre sfârșitul anului 2008 am discutat cu câțiva tineri colegi de la mai multe Facultăți de Teologie Ortodoxă din România despre o posibilă formă academică de a marca trecerea a două decenii de la căderea zidului Berlinului și de analizare a semnificației teologice a acestui eveniment epocal. Ideea centrală era să invităm teologi din Bisericile Ortodoxe ale Europei de Est

Briceni, Ocnîța, Anenii-Noi etc. Monumente în cinstea unor bandiți și teroriști sovietici au rămas înălțate în Chișinău (Kotovski, Lazo), Tighina, Tiraspol, Bălți etc.

Bineînțeles, debarasarea de comunism nu înseamnă scoaterea denumirilor comuniste, oferite orașelor, satelor, străzilor etc. Dar și acest fapt este de neglijat.

Literatura

1. *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 3, Chișinău, 1972.
2. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 5, Chișinău, 2005.
3. Christopher Andrew, Oleg Gordievski. *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbavciiov*, București, editura ALL, 1994.
4. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 7, Chișinău, 2007.
5. *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 2, Chișinău, 1971.
6. *Ziarul de Gardă*, 3 februarie 2005.
7. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 8, Chișinău, 2008.
8. Alfred Mirec, *Krasnîi miraj. Palaci velikoi Rossii* [Mirajul roșu. Călăii marii Rusii], Moscova, 2008.

УДК 141.82 (478)

COMUNISMUL ȘI CULTURA MEMORIEI

Radu PREDA

Professor, Ph.D.

Executive President, IICMER

(Romania)

Communism and the culture of memory

The study looks at three topics important for the social-theological debate over the recent totalitarian past. The first is the culture of memory and the difficulties which it faces more than two decades after the fall of communism. With the passing of time, what was avoided due to a sentiment of guilt will not be known due to lack of interest and the amnesia of future generations. Not only the promises of communism as such, but also its atrocious deeds will be integrated into the category of mythology.

The second topic adresses the character of communism as failed modernity.

Last, the text brings to attention a number of attempts for the orthodox theological interpretation of communism.

În loc de introducere: tabuizarea inutilă a istoriei

Aș începe cu o remarcă doar aparent anecdotică. Spre sfârșitul anului 2008 am discutat cu câțiva tineri colegi de la mai multe Facultăți de Teologie Ortodoxă din România despre o posibilă formă academică de a marca trecerea a două decenii de la căderea zidului Berlinului și de analizare a semnificației teologice a acestui eveniment epocal. Ideea centrală era să invităm teologi din Bisericile Ortodoxe ale Europei de Est

și, împreună, să obținem o imagine a diferitelor experiențe avute înainte și după 1989. Interesant ar fi fost să cercetăm dacă există cumva o paradigmă ortodoxă cu privire la supraviețuirea în totalitarism și la asumarea memoriei acestuia în libertate. La început, reacțiile au fost predominant pozitive. Însă cu cât se apropia timpul să planificăm ceva concret, să precizăm aspectele discutate și să stabilim lista vorbitorilor, entuziasmul inițial se stinge și, în cele din urmă, nu s-a mai organizat nimic. Complexul tematic avut în vedere s-a dovedit pentru colegii mei, dar nu mai puțin pentru șefii lor pe linie academică și bisericească, a fi prea mare și, ceea ce aș dori de fapt să subliniez, prea riscant. Frica de a atinge puncte sensibile în mod direct sau indirect la o astfel de reuniune, ca de exemplu întrebarea cu privire la amploarea și caracterul inevitabil al cooperării dintre slujitorii Bisericii Ortodoxe locale și diferitele poliții politice ale regimului, era mai puternică decât proiectul științific prin care se dorea cercetarea sistemului concentraționar și a mecanismelor de păstrare a amintirilor legate de acesta. Nimeni nu a vrut să se expună pericolului de a spune ceva nepermis sau să fie martor nemijlocit la eventuale puneri în chestiune. Deși scopul colocviului despre comunism nu era să se vorbească despre Biserică nici de bine și nici de rău, ci doar din unica perspectivă a muncii de asumare a istoriei recente, cu toate zonele gri aferente, cei mai mulți dintre colegii mei de generație nu au fost pregătiți să se aventureze pe un teren nesigur, unde încă se mai suspectează pericole și unde trecutul lipsit de glorie este în strânsălegătură cu prezentul plin de responsabilități al unora dintre diriguitorii bisericești. Pe scurt, libertatea academică a cedat diplomației personale.

Așa se face că, de exemplu, în 2009 s-au organizat în Austria mai multe evenimente despre comunism decât în România. Dar asta nu este totul. Tot pe durata anului 2009 și tot în România, nicio altă Biserică sau confesiune religioasă nu s-a pronunțat public, principial, pe marginea importantului capitol de istorie. În acest context, trebuie să notăm consecvența cu care, la puținele întâlniri organizate în București cu prilejul marcării căderii comunismului, reprezentanții cultelor religioase au strălucit prin absență. Ce înseamnă toate acestea? Înainte de orice, asistăm de mai bine de două decenii la o inutilă tabuizare a istoriei. De ce inutilă? Pentru că deja acum, prin accesul, fie și incomplet, la arhivele regimului, începem să întrezărim contururile complicităților personale și de grup, legăturile dintre susținătorii de ieri ai dictaturii și profitorii de azi ai democrației, continuitatea dintre pionii de altădată și regizorii din prezent, dintre linia a doua sau a treia de dinainte de 1989 și prima linie după aceea. Comună ierarhiei bisericești și celei politice, pentru a nu mai aminti de mediile de afaceri sau de cele cultural-academice, este așadar tentativa de a întârzia confruntarea cu un trecut evident incomod. Efectele sunt pe măsura strategiei. Ascunzând propria participare la sistemul totalitar, indiferent de modalitățile care au dus la aceasta și care acoperă o plajă largă: de la carierism la șantaj și de la slăbiciune de moment la contexte greu de gestionat, cei în cauză comit în plină libertate o eroare mult mai gravă. Ei golesc de conținut și de aplicabilitate noțiuni precum demnitate, onoare, rezistență, corectitudine, suferință, martiraj. Altfel spus, prin ochii unora care nu au putut sau nu au vrut să țină piept istoriei, judecata trebuind să fie de la caz la caz, trecutul comunist este prezentat ciuntit, pe jumătate sau pe sfert, relativizat în dimensiunea lui demonică, curățat etic, despovărat de responsabilitate, transformat în cele din urmă într-un fel de

capriciu al naturii, imposibil de strunit de unul singur, într-o tornadă din care, iată, unii au ieșit întregi, iar alții nu. Fatalitatea sau lipsa de alternative devin paravanul și scuza pentru participarea la un experiment social fără precedent care însă a antrenat mii de conducători ale milioanele de probanți. Uzând excesiv de violență, construind fidelități la granița dintre entuziasm și spaimă, mizând pe frustrările unora și pe lașitățile altora, raționalitatea fondatoare a proiectului modernității s-a transformat prin comunism în opusul ei absolut. Iraționalitatea care a dominat sistemul totalitar nu poate însă servi drept alibi pentru toți cei care s-au folosit cât se poate de rațional, de interesat și de sistematic de mecanismele puterii. Dimpotrivă. Puși față în față, sistemul și profitorii lui, care erau astfel și susținătorii acestuia, se acuză reciproc în continuare. Însăși continuitatea elitelor puterii de ieri în structurile democratice de azi, confirmate pervers prin vot popular, este dovada peremptorie a existenței unei raționalități funcționale în mijlocul delirului totalitar, că, la rigoare, sistemul ar fi avut în continuare resurse umane pentru supraviețuire, dacă nu ar fi fost supus presiunilor din afară.

Paginile care urmează își propun să aducă în dezbatere trei aspecte. Primul este legat de însuși caracterul apăsător al moștenirii comunismului, de unde și dificultățile articulării unei culturi a memoriei în raport cu crimele regimului căzut în urmă cu mai bine de două decenii. Cum am sugerat mai sus, refuzul memoriei este, în cazul de față, o sinteză fatală dintre lașitatea personală și lipsa viziunii comunitare. În termeni direcți: sacrificiul unui parcurs pe termen lung de dragul unei stări de fapt imposibil de menținut neschimbată în plină dinamică a istoriei. Al doilea aspect vizează genealogia comunismului și caracterul său de modernitate eșuată. La o privire de ansamblu, teologia ortodoxă de azi are încă un deficit major de interpretare a modernității ca proiect de emancipare. Atunci când nu refuză tema, exegeza ortodoxă este de regulă simplistă, pentru a nu spune improprie. Concret, legat de subiectul nostru, este uimitor să constatăm cum teologii ortodocși critică vehement, uneori chiar cu dreptate, societatea vest europeană secularizată, fără să acorde însă comunismului ca varianta totalitară a aceleiași modernități nicio atenție. Puținii autori ortodocși care s-au dedicat totuși acestei teme vor fi prezentați pe scurt în a treia parte a intervenției. În locul unei concluzii, va fi reluată ideea centrală a culturii memoriei. Dacă Biserica Ortodoxă atribuie în mod firesc un loc de cinste Sfinților ei, păstrând astfel vie prin memoria liturgică istoria însăși, ca martoră și dovadă a lucrării lui Dumnezeu în creație, ne întrebăm atunci, ținând cont de numărul mare al martirilor din istoria recentă, cum de nu a fost recunoscut momentul, kairos-ul, ancorând inclusiv experiența totalitarismului în memoria liturgico-istorică a comunității de credință, un gest care ar fi oferit impulsuri etice inclusiv comunității civice. Să fie cumva slaba aderență la exercițiul libertății a celei de a doua pandantul incapacității celei dintâi de a învăța din pedagogia lui Dumnezeu?

Comunismul ca moștenire apăsătoare. Cultura memoriei și dificultățile ei

O cultură a memoriei, etapă incontestabilă a procesului de împăcare cu istoria, învățând astfel din ea, fie că este vorba de național-socialismul german, de fascismul italian sau în general de comunism, are nevoie la început de gesturi concrete, concentrate în simbolismul lor, precum cel al președintelui Mitterand și al cancelarului Kohl, în 1984, la Verdun, când și-au strâns mâinile pe locul uneia dintre cel mai

sângeroase confruntări franco-germane din ultimele secole. Tot în acest registru al faptelor mici dar cu urmări mari poate fi amintit un episod precedent: îngenuncherea cancelarului Brandt în fața monumentului dedicat victimelor din ghetoul din Varșovia pe durata celui de al doilea război mondial. Imaginea politicianului german aducând cel mai expresiv omagiu cu putință celor omorâți de trupele lui Hitler a făcut înconjurul lumii și a dat celebrei Ostpolitik un chip și un conținut, dincolo de încrâncenarea războiului rece. În câmpul cercetărilor istorice de azi, nu este de mirare că s-a impus analiza la același nivel de valoare precum al documentelor de arhivă tocmai a faptelor publice de acest fel, dar și a celor private, neștiute, descoperite treptat prin lărgirea atenției istoriografice. Momentele sau spațiile de memorie, de la piețe la monumente și de la întâlniri la replici și de la obiecte personale la realizări arhitecturale, însumate, pot spune multe despre cele întâmplate de-a lungul timpului, le pot prezenta de o manieră pregnantă, redusă la esențial, transmisibilă cultural și emoțional. Dincolo de spațialitatea pe care o sugerează și care nu este însă singura sa dimensiune, putând îmbraca, așa cum am enumerat mai sus, o multitudine de forme, un *lieu de mémoire*, pentru a prelua formula consacrată de Pierre Nora, trebuie identificat înainte de a fi cultivat. În consecință, exercițiul memoriei începe cu determinarea de a nu uita, de a nu abandona, de a nu ignora, de a dori să știi ce a fost pentru a afla mai bine cine ești. Or, uitându-ne doar la contextul românesc, o asemenea determinare lipsește în cazul comunismului ca experiență istorică, politică, economică, intelectuală, culturală și nu în ultimul rând religioasă.

Limitându-ne la acest ultim aspect, în ceea ce îi privește pe diriguitorii bisericești de la noi, aceștia ar fi avut la finele lui 2009 ocazia, dacă nu chiar obligația teologică și etică, să ofere un exemplu despre cum se cultivă memoria unei comunități de credință care este, mai ales într-o țară majoritar religioasă precum România, parte însemnată a celei civice. Pomenirea celor care, în urmă cu douăzeci de ani, s-au jertfit pentru libertate este incompletă dacă nu se ține cont că, de fapt, ei au contestat o întreagă ideologie întrupată într-un regim monstruos, că moartea lor a fost ultimul act dintr-o lungă serie de nedreptăți, abuzuri și crime. Dincolo de ocazie, oferită cumva involuntar de simpla trecere a timpului, nu ar fi lipsit nici instrumentele marcării unui *lieu de mémoire*. Ca în fiecare an, conform tradiției comune din Est și din Vest, episcopii le comunică de Paști și de Crăciun un mesaj fiilor și fiicelor duhovnicești ca semn al comuniunii reînnoite în duhul celor două sărbători importante ale Creștinismului. Prin acest gen de mesaje pastorale se mijlocește contemporanilor, aplicând textului biblic o exegeză adecvată, relevanța actuală a Nașterii și Învierii lui Hristos, adică este practică o dublă anamneză la capătul căreia prezentul ajunge să fie citit în cheia trecutului și acesta în lumina clipei de față. Întrucât la astfel de momente se adună cei mai mulți creștini în locașurile de cult, ierarhii au șansa să trimită semnale importante comunității bisericești și societății deopotrivă. Altfel spus, aceste două scrisori pastorale reprezintă punctul cel mai intens de comunicare publică a Bisericii (generic formulat). În perioada de liniște a Crăciunului și a Sfintelor Paști, când actorii politici dispar pentru câteva zile din prim planul mediatic, vocea Bisericii este mult mai clară decât la alte sărbători, mass media profană citând din mesajul teologic. Această lege nescrisă a jurnalismului este valabilă atât în Estul, cât și în Vestul Europei. Diriguitorii bisericești ar fi avut așadar

condiții bune de a aborda pe fond tema comunismului, spărgând astfel un tabu și oferind interpretarea etică și morală a ultimilor douăzeci de ani de tranziție confuză. Cum un asemenea gest este în continuare de neașteptat din partea clasei politice, nereformate și corupte, demersul cultelor religioase ar fi semnat o necesară corectură la amnezia impusă. Iată de ce, în contextul doar schițat mai sus, tăcerea lor din 2009 nu a făcut altceva decât să confirme că libertatea este un dar pe care trebuie să îl și meriți, să fii capabil să te folosești de el.

Raportul ambivalent cu istoria în postcomunismul est-european poate părea pentru occidentali, într-adevăr, problematic. Și totuși. Nu ar trebui ignorat faptul că inclusiv în Vest cultura memoriei s-a articulat și consolidat extrem de lent. Situația prezentă este orice altceva dar nu de la sine înțeleasă. Tendința de a reacționa prin uitare la fazele neplăcute și dificile ale istoriei, mai cu seamă ale celei recente, este izbitor de prezentă inclusiv după mai mult de o jumătate de secol de la finalul celui de al doilea război mondial și după un la fel de lung proces de realizare a proiectului unității europene. Lăsând la o parte această înclinație, pe care în mod eronat o legăm exclusiv de cercurile extremiste și revizioniste, oricum marcate de dorința de a vedea doar partea care le convine a istoriei, remarcăm de ceva vreme cum superficialitatea și lipsa de ecou a momentelor comemorative, de la Verdun la Auschwitz și de la Berlin la Katyn, periclitează la rădăcină cultura europeană a memoriei. Într-adevăr, este din ce în ce mai dificil să punctezi vizibil și cu impact un cotidian mediatic marcat de efemer, de viteză, să cultivi locurile simbolice, să găsești gesturile potrivite și cuvintele semnificative pentru a menține trează memoria momentelor istorice importante. Luând în considerare amnezia culturală sau, mai direct spus, analfabetismul cultural de care mulți dintre contemporanii noștri suferă, majoritatea dintre ei fără să știe, ar fi nevoie de o mereu reluată hermeneutică și de o “înscenare” pe măsură, adaptată publicului, astfel încât mesajul să ajungă la destinatar. În plină disoluție postmodernă a reperelor și valorilor, a canoanelor de orice fel, monumentalitatea sau gravitatea nu mai sunt suficiente pentru a menține atenția îndreptată spre ceea ce, cu adevărat, merită să citim/știm, adică să nu uităm. La urma urmelor, cultura memoriei reprezintă o parte consistentă a supraviețuirii exercițiului cultural ca atare.

În acest context, prezentat aici pe scurt, se înțelege probabil mai bine care sunt limitele unei culturi a memoriei în cazul comunismului. Numărul de o sută de milioane de victime este așa de mare, de neverosimil chiar, încât unii nici nu vor să îl accepte, refuzându-și propria contemporaneitate cu un astfel de dezmăț ideologic cu urmări teribile, în timp ce alții, inclusiv tineri, îl iau ca pe o constatare crâncenă cu efecte existențiale. Recurgând la evidențe, rezistențele de tot felul, motivate la fel de diferit, față de o cultură a memoriei, capabilă să ofere un culoar de înțelegere și prelucrare a traumei din perioada dominației comuniste, nu pot fi convertite decât printr-un proces interior de limpezire, nu prin presiuni, oricât de bine intenționate etic, venite din exterior spre interior. În alți termeni, inițiativa construirii unei pedagogii memoriale ar trebui să aparțină țărilor care au parcurs experiența totalitarismului. Acestea sunt însă departe de un consens, având standarde și sensibilități, cadre legislative și orizonturi publice foarte diferite. Nu este așadar o întâmplare că propunerea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, ca data de 23 august, trimițând la Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939, să

marcheze anual “ziua de comemorare a victimelor nazismului și comunismului”, nu a fost nici până azi implementată cu adevărat. Dacă în Europa de Est ar exista mai întâi o astfel de zi comemorativă, atunci și Europa de Vest ar fi, cel puțin din punct de vedere moral, obligată să participe la marcarea ei. Dacă toți europenii ar participa la acest exercițiu activ de asumare a istoriei comune, atunci am putea vorbi despre dispariția definitivă a zidului din mijlocul continentului și, mai mult, despre un pas important către o identitate europeană dincolo de fixațiile sau clișeele fiecăruia în parte.

Cinismul istoriei face însă ca amânarea comemorării victimelor să fie oglinda amânării, până la prescriere, a procesului călăului. Cu alte cuvinte, cultura memoriei se împiedică aici substanțial de absența condamnării comunismului, taberele politice și ideologice ale Europei complăcându-se de mai bine de două decenii într-un joc juridico-simbolic fără rezultate limpezi. În această dialectică fatală ne aflăm din 1989 încoace, fapt care se vede mai departe în situația politică a țărilor postcomuniste, precum România, conduse de vechile cadre sau de emulii acestora. Iată de ce, repet, demisia etică a Bisericii în ceea ce privește asumarea trecutului recent este profund păguboasă. În plus, din perspectiva unei teologii sociale, faptul că tocmai Biserica, structura cu cea mai lungă și structurată memorie, cultivând respectul față de Tradiție și tradiții, devoalează un periculos deficit de conștiință istorică și de responsabilitate mărturisitoare.

Comunismul, o modernitate eșuată. Ortodoxia și timpurile noi

Evidentul dezinteres față de o cultură a memoriei cu privire la dominația comunistă se observă nu doar în mediile bisericești, dar și la vechea-nouă clasă politică a Europei de Est. Explicația este doar aparent simplă: legătura biografică a acestor figuri importante cu vechiul regim, indiferent de gradul de intensitate și de câștigul în carieră. Problema nu rezidă în protejarea trecutului prin prisma complicității, mai mult sau mai puțin vinovate, cât în mutilarea prezentului, refuzând asumarea până la capăt a regulilor democratice, a libertății *tout court*. Cum deja am sugerat, cea mai mare problemă comună tuturor țărilor postcomuniste după mai bine de douăzeci de ani rămâne combinația nefericită între vechi și nou, între continuitate și înnoire la nivelul elitelor. Este adevărat, dinamica ciclurilor electorale a permis apariția unor figuri noi pe ecranul cotidian al politicii, aproape în toate partidele din fostele țări comuniste existând între timp oameni care văd altfel lupta pentru binele comun. Dar până ca noua generație să ajungă la putere, încă mai domină “greii” sau copiile lor biologice, adică tinerii cu mentalități învechite. Este exact această oligarhie, în Rusia sau Bulgaria, România sau Polonia, care a profitat cel mai mult de slaba cultură a memoriei. Întrucât comunismului nu i s-a făcut niciun proces, în urma căruia se putea realiza o decomunizare efectivă și necesară, trecerea de la vechile structuri totalitare de putere la noua realitate politică nu numai că s-a produs fără piedici, dar a fost din punct de vedere juridic perfect acoperită. Cercetarea trecutului recent a fost lăsată pe seama unor instituții aflate cu bună știință la limita periculoasă dintre libertatea academică și controlul politic, precum în Polonia, prin Institutul Memoriei Naționale, sau în România, prin Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS). Dacă nu a fost împiedicat, în cele din urmă, accesul la arhivele fostului regim, legile care guvernează uzul lor, precum în cazul CNSAS, au avut grijă să impună limite astfel încât, cu dovada în față, un turnător

constant la poliția politică de ieri, eventual chiar și plătit, să nu poată fi azi declarat colaborator al acesteia. Această inconsecvență fondatoare a încurajat intrarea în viața parlamentară a noii democrații a unor personaje incompatibile moral și mental, a trenat chestiunea reparării nedreptăților comise înainte de 1989, a parazitat viața economică, dând întâietate la privatizare reprezentanților vechii ordini, întârziind astfel apariția unei veritabile clase antreprenoriale de mijloc. Inclusiv legea lustrației, amânată două decenii, a fost obiect de târguri politice și a parcurs un drum deosebit de sinuos, fiind prompt contestată la Curtea Constituțională.

În comparație cu ce se întâmplă în mediul politic, marile confesiuni ale Europei de Est nu fac excepție de la strategia prin care se ocolește memoria comunismului sau cel puțin se minimizează caracterul abominabil al acestuia. Să ne amintim de cazul dramatic al Arhiepiscopului Wielgus care, din cauza dezvăluirilor din Dziennik cu privire la legătura sa cu fosta poliție politică, s-a văzut nevoit să se retragă la 7 ianuarie 2007, în chiar ziua în care ar fi trebuit să aibă loc întronizarea festivă în catedrala din Varșovia, la mai puțin de o lună de la numirea sa de către papa Benedict XVI ca succesor al cardinalului Glemp. Cazul Wielgus oferă imaginea în efigie a Bisericii Catolice locale bucurându-se, prin Ioan Paul II, Jerzy Popiełuszko sau Solidarność, de renumele unei pilduitoare rezistențe anticomuniste. Or, cele petrecute în 2007 arată cum aparatul represiv a știut să se folosească de slăbiciunile omenești, să le instrumentalizeze și, iată, să le facă utilizabile inclusiv în plină libertate. Altfel spus, este confirmat diagnosticul lui Adam Michnik, cel potrivit căruia „comunismul se raporta la ce era mai bun în om spre a scoate din el ce era mai rău.”

Să ne întoarcem însă privirea către Bisericile Ortodoxe din Europa de Est. Mai toți întâistătătorii celor mai importante Ortodoxii locale s-au confruntat cu chestiunea colaboraționismului, a lipsei de poziție pe durata comunismului, chiar a complicității active. Este adevărat că, de pildă, fostul Patriarh Alexei II al Rusiei (1929-2008) nu a făcut un secret din angajamentul lui ”patriotic” de dinainte de 1990, alimentând apoi criticile prin gesturi și declarații de apropiere ostentativă față de puterea postsovietică de la Kremlin. Recent mutat la Domnul, longevivul Patriarh Maxim al Bulgariei (1914-2012) a avut de gestionat rebeliunea mai multor episcopi care i-au reproșat, imediat după 1990, colaborarea prea strânsă cu vechiul regim. Din acest protest, alimentat și de diverse puseuri carieristice ale unora dintre ”puciști”, încurajați de factorul politic fidel formulei divide et impera, avea să ia naștere o adevărată schismă în interiorul Bisericii Ortodoxe a Bulgariei, rana bisericească fiind, la finalul deceniului al nouălea al secolului trecut, doar parțial închisă. Nu în ultimul rând, Patriarhul Teoctist (1915-2007) a fost puternic contestat în media românească postdecembristă, asociat sistematic demolărilor de biserici pe timpul lui Ceaușescu și văzut, alături de Ion Iliescu, drept simbol al continuității între o epocă și alta. Abia vizita lui Ioan Paul II la București (7-9 mai 1999) avea să mai potolească temperatura invectivelor curente la adresa lui Teoctist. Una peste alta, pentru a rămâne la aceste exemple de prim plan, Ortodoxia est-europeană, prin reprezentanții ei ierarhici, a trecut prin furcile caudine ale unei tranziții cu un program etic însă evident selectiv, colaborarea Bisericii, prezumată sau reală, fiind de multe ori pusă virulent în discuție, ocultându-se sistematic rolul organelor represive și de control. Sigur, apărarea diriguitorilor bisericești nu a întârziat. În linii

mari, s-a oferit justificarea unor compromisuri prin invocarea faptului că erau fie inevitabile, fie că au blocat măsuri și mai dure. Lăsând pe seama istoricilor sarcina de a recompune imaginea cât mai fidelă a perioadei, nu mai puțin adevărată este constatarea că, în materie de gestionare a memoriei Bisericii pe durata comunismului, aceasta nu a întreprins până acum mare lucru.

În vreme ce în discursul public bisericesc problematica totalitarismului aproape că nu există sau este insuficient articulată, critica teologiei ortodoxe la adresa modernității și postmodernității, a secularizării și declinului moral, pus îndeobște pe seama drepturilor omului de la baza statului liberal, a devenit un topos intens frecventat și astfel parte a identității spre exterior. Ceea ce surprinde este faptul că pentru majoritatea acestor critici problematica modernității și cea a comunismului par a nu avea de-a face una cu cealaltă. Ipostază eșuată a modernității, comunismul nu este pus în chestiune odată cu modernitatea însăși. Așa ajungem în situația că teologia ortodoxă, pe bună dreptate, pune la stâlpul infamiei consumerismul și secularizarea societății vestice, dar mai rar corupția, lipsa eticii muncii și polarizarea propriilor societăți postcomuniste. Cum se explică un asemenea dezechilibru? Cum poate spiritul critic funcționa doar parțial? Ei bine, cred că un asemenea comportament confirmă teza pe care am formulat-o deja de mai multe ori: în Europa de Est încă nu a fost dezvoltată înțelegerea necesară analizei și asumării comunismului, altminteri decât la nivelul identificării victimelor, deoarece acesta este desprins de originea sa intelectuală. Iluzia optică este aproape perfectă. În pofida violenței cu care a dominat părți vaste din lume și încă mai domină, comunismul devine un straniu exemplu de dochetism istoric. Îndată ce regimul a căzut în 1989/1990, comunismul ca atare nu mai prezintă interes pentru nimeni, ca și când ar fi fost un coșmar care, la răsăritul soarelui, este și trebuie să fie uitat, despre care nici nu merită să vorbești. Efectul este de maximă perversitate: ai voie să-i critici pe ceilalți din Vest, material fiind suficient, dar în același timp nu este de dorit să înveți o lecție din propria istorie. Prin urmare, sintetizând procesul, în primele ore ale democrației s-au schimbat spontan decorurile, marxism-leninismul fiind înlocuit cu învățătura religioasă și epigonii locali ai Școlii de la Frankfurt autoprocلمându-se apologeti ai dialogului reluat dintre rațiune și credință. Altfel spus, din teribilul experiment comunist nu numai că nu s-au tras consecințe politice, însă nici măcar intelectuale. Biserica, în înțelesul ierarhiei sale și al teologilor agreeți, nu face, din păcate, excepție. În acest fel, teologia ortodoxă din țările postcomuniste, în ciuda experiențelor acumulate în a doua jumătate a secolului XX, pierde ocazia participării la dezbateră fundamentală, marcată tocmai de dorința înțelegerii și depășirii totalitarismului, despre profilul lumii de azi și de mâine. Mai mult, cum deja am sugerat, refuzând să înțeleagă comunismul ca pe o problematică teologică și să o abordeze în mod corespunzător, teologia ortodoxă est europeană de școală ratează, de fapt, reluarea procesului, întrerupt de dictatura proletariatului, de receptare critică a premiselor modernității. Drept consecință directă, nu ar trebui să ne mire că ortodocșii (generic vorbind) nu mai pot înțelege clipa istorică și fac recurs la modele de gândire premodernă. Acestea nu doar că sunt insuficiente, însă îi împiedică să depună o mărturie convingătoare de credință într-o societate marcată în mod ireversibil, în bine și în rău deopotrivă, de modernitate.

Deși conștiința de sine a comunismului era/este hrănită de filosofia hegeliană a istoriei, înțeleasă însă anti-teologic, adică se vedea/vede drept epuizarea prin perfecțiune a timpului uman, un fel de eschatologie atee, regimul instaurat în Rusia și apoi în Europa de Est, China și în alte părți ale lumii poate fi definit, pe scurt, drept o modernitate eșuată. Chiar dacă se dorea să fie alternativa definitivă la capitalism, de unde tendința constitutivă către gândirea și practica de tip totalitar, comunismul a însemnat un salt abrupt către un anumit fel de modernitate prin modernizare: industrializare masivă, creșterea astfel a capacităților de producție, construirea unor rețele de transport și comunicații, urbanizarea etc. Toate acestea, aplicate înainte de toate într-o țară eminentemente agrară precum Rusia, aveau să însemne la un loc, într-adevăr, un pas civilizator. Văzut însă doar din exterior. Uzând de forța exclusivă a rațiunii și aplicând la scară largă ingineria socială, combinând apoi munca istovitoare pentru îndeplinirea planului cincinal cu metodele de epurare și decimare a opozanților ideologici, reali sau presupuși, făcând tabula rasa cu o mare cultură, contestând și combătând dimensiunea religioasă, comunismul a eșuat în cele din urmă în atingerea propriului scop.

Comunismul ca interogație teologică. Înainte și după 1989

Substanța propriu-zisă a comunismului le-a fost cunoscută teologilor ortodocși deja înainte de 1917 și cu atât mai mult după aceea. Un teolog și filosof de anvergura lui Berdiaev, el însuși fost marxist, demonstrează fără echivoc caracterul aparte al unui curent nu atât politic, în sensul de ofertă pentru alternanța la putere prin alegeri libere, cât non-politic, adică servind luării puterii în întregime și prin forță. Berdiaev surprinde într-un articol publicat cu câteva luni înainte de lovitura de stat din octombrie 1917, pentru a lărgi ulterior într-o scurtă și valoroasă analiză despre originile comunismului rus, faptul că Lenin nu urmărea doar preluarea puterii, ci și implementarea unei misiuni cu un caracter aproape religios. Precedând studiul lui Voegelin despre religia politică, Berdiaev deconspiră ambiția comunismului de a instaura un paradis pământean, viziune care exploatează și deturneză în același timp dimensiunea eschatologică tipică mentalității rusești. Altfel spus, comuniștii au preluat și înlocuit în același timp teologia politică a țarismului medieval, locul lui Dumnezeu ca sursă de legitimare fiind ocupat acum de proletariat. Asemenea țarului creștin, trimisul Domnului pe pământ, comuniștilor le era permis totul în numele proletariatului. În buna tradiție a exercitării absolute a puterii, șeful partidului primea toate competențele de a judeca, de a hotărî fără drept de apel asupra vieții sau morții cuiva. Văzută din această perspectivă, tranziția de la un tip de despotism la altul nu a fost numai posibilă, dar nici măcar nu a îngrijorat de la bun început, adică nu a scandalizat pe nimeni, o violență urmând alteia.

În vremurile noastre, poziția față de comunism este determinată mai mult de pricini emoționale decât intelectuale. Cadrul psihologic nu este foarte favorabil pentru înțelegerea lumii ideilor. [...] În Europa de Vest, poziția față de comunism este determinată ori de reacția dictată de sentimente a burgheziei angoasate, ori de filosovietismul superficial și snob al intelectualilor.

Însă cine ia în serios în timpurile noastre ideologia comunistă, credința comunistă [subl. n.]?

Răspunzând la această întrebare deloc retorică, Berdiaev oferă o genealogie istorico-culturală a comunismului din care reiese limpede că, în esență, comunismul este, așa cum am formulat, o modernitate eșuată, o monstruoasă a gândirii progresiste și a dezvoltării Europei după revoluția franceză. Marea diferență a comunismului, ca ideologie și credință, față de raționalismul vestic, aflat la temelia unor realizări lăudabile, constă tocmai în caracterul său pseudo-religios care s-a putut dezvolta atât de bine în Rusia. În consecință, teologul previne asupra metodelor simple de cercetare, atunci când este vorba de cunoștințe autentice despre comunism:

Caracterul antireligios și declarat anticreștin leagă comunismul cel mai mult de modernitatea vestică și de secularizarea acesteia. Asemănările se opresc însă aici. Berdiaev scoate în evidență particularitățile relației comunismului cu creștinismul în varianta ortodoxă rusă, ridicând o problemă la care teologii, nu doar ruși, nu au reflectat îndeajuns nici până astăzi.

Complexitatea comunismului rus și dificultatea noțiunilor constau în proprietatea de a fi pe de o parte o apariție internațională, iar pe de altă parte o chestiune pur rusească. Doctrina rațională a marxismului și elementele sale iraționale a cunoscut refracția energiei primare irațională tipică rușilor, fiind marcată inevitabil de confruntare cu spiritul rusesc.

Întrebarea adresată nouă poate fi reformulată: De ce a fost eficient comunismul în Rusia și s-a dovedit a fi cel mai rezistent dintre toate celelalte țări est-europene? În ce constă această “energie primară irațională tipică rușilor”? Este vorba aici doar de o metaforă sau avem de a face cu o dimensiune neevanghelizată, care există și în alte Ortodoxii locale – de pildă, sub forma unei “energii primare iraționale tipică grecilor” sau, de ce nu?, românilor, bulgarilor, sârbilor etc. –, și care se exprimă printr-o proastă gestiune a puterii și, în general, prin dificultăți la realizarea statului de drept? Nu a fost comunismul încununarea dramatică a unei tradiții despotice de lungă durată favorizată de structurile agrare ale societății rusești și nu numai? Dacă este așa, cum poate atunci teologia ortodoxă să supună comunismul unei critici fundamentale? Mergând după același principiu, nu ar trebui ca o astfel de critică să înceapă cu perioada țarismului autoritar pre-comunist și să continue până la autoritarismul actual al statului rus post-comunist? Iată o posibilă agendă tematică social-teologică.

După aproape un sfert de veac de la încheierea experimentului comunist și la fel de mulți ani de tranziție, întrebarea cu privire la comunism plutește în aer, fără însă a prinde trup în abordările noastre teologice. Cum am precizat de la început, motivele pentru această tăcere teologică sunt multiple, oscilând între complicitățile vinovate ale unora și indiferența nu mai puțin vinovată a altora. Amânarea confruntării cu memoria recentă blochează clarificarea drumului din viitor al comunității religioase și civice. Formulată foarte simplu, nu avem cum prețui și realiza un spațiu al libertății și toleranței, al concurenței cinstite, în economie și politică, și al emulației, al respectării demnității omului și a drepturilor fundamentale dacă nu înțelegem cum, de ce și prin cine a fost posibil opusul absolut. Teologiei sociale ortodoxe, aflată încă în statu nascendi, îi revine, printre altele, și această sarcină, pe cât de indispensabilă, pe atât de ingrată, de a îndemna la asumarea lecției trecutului pentru a avea un viitor mai bun.

În loc de concluzii: Etică și Liturghie

Marile teme trebuie să treacă proba întrebărilor simple. De aceea, pentru ultima oară în acest text: ce aduce cu ea o cultură a memoriei în legătură cu comunismul și ce avantaje are o cultură a uitării? Dilema vechilor greci: fie a nu uita pentru a se răzbuna, memoria ținând trează identitatea dușmanului, fie a uita totul pentru a da naștere unui nou început. Între timp, dincolo de nesiguranța atenienilor care, la urmă, aveau să uite pentru a putea face comerț cu vechii adversari, umanitatea a trecut printr-o serie de experiențe dramatice a căror amintire, preluată din generație în generație, s-a dovedit extrem de valoroasă. Pentru că s-a detașat atât de mult și de violent de tradiția precedentă, modernitatea europeană a devenit o paradoxală epocă a memoriei intensive, luptându-se împotriva amneziei pe care se bazează de regulă pretenția de nou. De la Auschwitz și Gulag încoace, memoria aparține în mod obligatoriu, din rațiuni de igienă mentală, modernității. Și așa cum se întâmplă în modernitate, multe din cuceririle ei sunt virtuți creștine traduse, secularizate, memoria reprezentând o dimensiune centrală a vieții bisericești. Astfel, Creștinismul se definește nu doar ca religie a cărții, dar nu mai puțin ca una a anamnezei. Istoria mântuirii în și prin Iisus Hristos, concretizată în veac prin viața sacramentală a Bisericii, dă timpului o cu totul altă valoare, istoria fiind amintirea a ceea ce s-a întâmplat și a ceea ce se va desăvârși cândva. Deschiderea eshatologică nu face din istorie un muzeu, ci o etapă preliminară a viitorului. Fidelitatea Ortodoxiei față de Tradiție, de Sfinții Părinți, nu este un semn al imobilismului, ci o dovadă a faptului că își urmează calea spre Împărăția Cerurilor. Cât de dificilă este menținerea memoriei vii ne arată tocmai transformarea reperelor patristice în idoli și înlocuirea acuității, a stării de veghe, cu inerția și oboseala.

УДК 271.222(477)

**ПОСТАТЬ ЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА (ГУЦА) В ІСТОРІЇ СВЯТО-УСПЕНСЬКОГО ОДЕСЬКОГО МОНАСТИРЯ
(до 90-ліття від дня народження ієрарха (1927-1993))**

М.Ю. РУБАН,

диякон,

магістрант,

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

(Україна)

Життя та служіння преосвященного єпископа Полікарпа (Гуца) належить до найбільш загадкових сторінок новітнього періоду історії Православної Церкви в Україні. Попри те, що владика звершував своє служіння переважно в межах Донецько-Луганської єпархії, його життя було значною мірою пов'язане з Одещиною. Свою духовну освіту майбутній ієрарх здобував у стінах Одеської духовної семінарії і там же розпочав своє пастирське служіння, яке згодом продовжив на парафіях Донбасу.

У період із 1948 до 1990 р. керівництво Ворошиловградською єпархією здійснював, за сумісництвом, одеський архієрей, тож не дивно, що після

Marile teme trebuie să treacă proba întrebărilor simple. De aceea, pentru ultima oară în acest text: ce aduce cu ea o cultură a memoriei în legătură cu comunismul și ce avantaje are o cultură a uitării? Dilema vechilor greci: fie a nu uita pentru a se răzbuna, memoria ținând trează identitatea dușmanului, fie a uita totul pentru a da naștere unui nou început. Între timp, dincolo de nesiguranța atenienilor care, la urmă, aveau să uite pentru a putea face comerț cu vechii adversari, umanitatea a trecut printr-o serie de experiențe dramatice a căror amintire, preluată din generație în generație, s-a dovedit extrem de valoroasă. Pentru că s-a detașat atât de mult și de violent de tradiția precedentă, modernitatea europeană a devenit o paradoxală epocă a memoriei intensive, luptându-se împotriva amneziei pe care se bazează de regulă pretenția de nou. De la Auschwitz și Gulag încoace, memoria aparține în mod obligatoriu, din rațiuni de igienă mentală, modernității. Și așa cum se întâmplă în modernitate, multe din cuceririle ei sunt virtuți creștine traduse, secularizate, memoria reprezentând o dimensiune centrală a vieții bisericești. Astfel, Creștinismul se definește nu doar ca religie a cărții, dar nu mai puțin ca una a anamnezei. Istoria mântuirii în și prin Iisus Hristos, concretizată în veac prin viața sacramentală a Bisericii, dă timpului o cu totul altă valoare, istoria fiind amintirea a ceea ce s-a întâmplat și a ceea ce se va desăvârși cândva. Deschiderea eshatologică nu face din istorie un muzeu, ci o etapă preliminară a viitorului. Fidelitatea Ortodoxiei față de Tradiție, de Sfinții Părinți, nu este un semn al imobilismului, ci o dovadă a faptului că își urmează calea spre Împărăția Cerurilor. Cât de dificilă este menținerea memoriei vii ne arată tocmai transformarea reperelor patristice în idoli și înlocuirea acuității, a stării de veghe, cu inerția și oboseala.

УДК 271.222(477)

**ПОСТАТЬ ЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА (ГУЦА) В ІСТОРІЇ СВЯТО-УСПЕНСЬКОГО ОДЕСЬКОГО МОНАСТИРЯ
(до 90-ліття від дня народження ієрарха (1927-1993))**

М.Ю. РУБАН,

диякон,

магістрант,

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля

(Україна)

Життя та служіння преосвященного єпископа Полікарпа (Гуца) належить до найбільш загадкових сторінок новітнього періоду історії Православної Церкви в Україні. Попри те, що владика звершував своє служіння переважно в межах Донецько-Луганської єпархії, його життя було значною мірою пов'язане з Одещиною. Свою духовну освіту майбутній ієрарх здобував у стінах Одеської духовної семінарії і там же розпочав своє пастирське служіння, яке згодом продовжив на парафіях Донбасу.

У період із 1948 до 1990 р. керівництво Ворошиловградською єпархією здійснював, за сумісництвом, одеський архієрей, тож не дивно, що після

тривалого періоду служіння на Донеччині протоієрей Іоан Гуц прийняв чернечий постриг саме у стінах Свято-Успенського Одеського монастиря, який згодом, вже як досвідчений архімандрит, очолив на посаді намісника. Упродовж двох років – з 1978 до 1980 – він здійснював керівництво Успенською обителлю. На жаль, у наш час ім'я святителя є несправедливо забутим. Утім, виконуючи апостольську настанову «Пам'ятайте наставників ваших, які проповідували вам слово Боже, і дивлячись на кончину життя їхнього, наслідуйте віру їхню» (Євр. 13.7), вважаємо за необхідне відновити історичні обставини служіння майбутнього ієрарха у стінах Свято-Успенського Одеського монастиря.

Єпископ Полікарп (в миру – Іван Максимович Гуц) народився 10 жовтня 1927 р. у с. Никонівка Бердичівського району Житомирської області у селянській родині. Закінчив 6 класів сільської школи. У 1944 р. І. Гуц був мобілізований до радянської армії, після демобілізації працював на Бердичівському шкіряному заводі [2].

З 1952 р. до 1956 р. І. Гуц проходив навчання в Одеській духовній семінарії, після закінчення якої був рукопокладений у сан диякона, а згодом – пресвітера. Своє пастирське служіння молодий клірик розпочав на парафіях Одеської області [3, с. 8; 4]. 1964 р. священник Іоан Гуц закінчив Московську духовну академію, здобувши науковий ступінь кандидата богослов'я. Після закінчення навчання був зарахований до кліру Ворошиловградської єпархії, де звершував своє служіння у якості настоятеля Покровської церкви (м. Краматорськ), згодом – Свято-Миколаївського храму (м. Бахмут). На початку 70-х рр. священник Іоан був удостоєний сану протоієрея [5, с. 17; 3, с. 8].

1974 р. митрополитом Одеським та Херсонським Сергієм (Петровим) у Свято-Успенському монастирі (м. Одеса) протоієрей Іоан Гуц був пострижений у чернецтво з іменем Полікарп на честь прп. Полікарпа, архімандрита Києво-Печерського (24 липня / 6 серпня). Того ж року ієромонах Полікарп увійшов до складу єпархіальної ради Ворошиловградської єпархії. 1975 р. возведений до сану ігумена, а 1977 р. нагороджений хрестом із прикрасами [3, с. 8].

10 жовтня 1978 р. постановою Святійшого Патріарха Пимена та Священного Синоду РПЦ намісник Свято-Успенського Одеського монастиря архімандрит Серафим (Тихонов) був покликаний до єпископського служіння на Пензенській кафедрі. 17 жовтня 1978 р. з благословення Святійшого Патріарха Пимена (Ізвекова) новим намісником Успенської обителі був призначений клірик Ворошиловградської єпархії ігумен Полікарп (Гуц). 21 листопада 1978 р., у день вшанування Собору Архистратига Божого Михаїла, за Божественною літургією у Свято-Миколаївському кафедральному соборі (м. Горлівка) керуючий Ворошиловградською єпархією митрополит Сергій возвів ігумена Полікарпа до сану архімандрита, а вже 24 листопада, за урочистим молебнем в Успенському храмі монастиря, вручив йому жезл намісника [3, с. 8].

Наприкінці 1970-х рр. Свято-Успенський Одеський монастир являв собою широко знану, потужну чернечу обитель, що поступалася кількістю братії небагатьом монастирям РПЦ. За даними статистичного звіту уповноваженого у справах релігії по Одеській області станом на 1978 р. чернеча братія нараховувала

41 насельника, з-поміж яких 5 архімандритів, 27 ієромонахів/ієродияконів та 9 послушників [6]. Новий відповідальний послух вимагав від архімандрита Полікарпа застосування усіх адміністраторських здібностей у справі впорядкування монастирських справ.

Насамперед, новий намісник вдався до сумлінного дотримання церковного уставу в житті обителі. У цьому контексті велике значення для майбутнього ієрарха мало духовне спілкування з досвідченими у монастирському житті ченцями. На той час до монастирської братії належали видатні старці-насельники: архімандрити Борис (Никитюк) та Вадим (Семашко), ігумен Феофан (Попов), ієромонах Никон (Сморкалов) – духовний учень прп. Кукші Одеського. 1978 р. духівником обителі був призначений відомий старець схіархімандрит Олексій (Філозоф) [7, с. 17]. 8 квітня 1979 р. від рук намісника архімандрита Полікарпа прийняв чернечий постриг інший майбутній багатолітній духівник одеської обителі схіархімандрит Іона (Ігнатенко) [8, с. 12].

Упродовж багатьох десятиліть зі Свято-Успенським монастирем нерозривно пов'язане життя Одеської духовної семінарії (далі – ОДС). У час намісництва архімандрита Полікарпа до числа чернечої братії входило багато викладачів та членів адміністрації богословської школи, серед яких – ціла плеяда майбутніх ієрархів: інспектор семінарії архімандрит Паладій (Шиман) [9], економ ігумен Іоанікій (Кобзєв) [10] та молодий викладач церковного співу, регент семінарського хору ієромонах Філарет (Карогодін) [11]. Навесні 1979 р. навчальним комітетом ОДС до братії були направлені секретар Правління семінарії ієромонах Інокентій (Шестопаль) [12] та молодий викладач Літургії ієромонах Гліб (Савін) [13; 14].

Безперечно, активну участь у вихованні майбутніх пастирів брав і сам намісник обителі, на території якої знаходилась семінарія. За спогадами протоієрея Г. Собята, випускника ОДС 1980 р., архімандрит Полікарп викладав у семінарії курс Літургії. Також у тогочасній церковній періодиці знаходимо численні свідчення про участь архімандрита Полікарпа у святкових заходах духовної школи [15, с. 11; 16, с. 12]. Урочисті акти в Одеській семінарії проходили щорічно у день пам'яті небесного покровителя духовної школи святого апостола Андрія Первозванного (1/13 грудня) та на завершення чергового навчального року. Традиційно у ці дні в Успенському соборі монастиря відбувались святкові богослужіння, які очолював священноархімандрит обителі митрополит Одеський і Херсонський Сергій (Петров) у співслужінні чернечої братії, викладачів та випускників семінарії у священному сані. Після завершення Божественної літургії в актовій залі ОДС проходили урочисті зібрання, на яких були присутні митрополит Сергій, ректор ОДС протоієрей О. Кравченко, намісник Свято-Успенського монастиря архімандрит Полікарп та численні представники духовних шкіл та єпархій.

Свято-Успенський Одеський монастир, на території якого знаходилась літня резиденція Московського Патріарха, був місцем візитації багатьох міжнародних делегацій православних ієрархів та релігійних діячів. За слушним визначенням уповноваженого Ради у справах релігії, чоловічий монастир використовувався з метою демонстрації практичного здійснення свободи совісті в СРСР [17].

З 9 до 14 липня 1979 р. у монастирі з архіпастирським візитом перебував Святійший Патріарх Пимен. Увечорі 9 липня предстоятеля Російської Православної Церкви зустріли чернеча братія на чолі з намісником архімандритом Полікарпом та викладачі й вихованці Одеської семінарії. Патріарх відвідав монастирське кладовище, де звершив заупокійну літію, а наступного дня оглянув територію монастиря та ознайомився з ходом робіт з укріплення морського берега та благоустрою обителі [18, с. 8]. 13 липня розпочався візит Блаженнішого Папи і Патріарха Олександрійського і всієї Африки Миколая VI. На морському вокзалі Блаженнішого патріарха та його супутників зустрічали Святійший Патріарх Пимен, митрополит Одеський та Херсонський Сергій, намісник Успенського монастиря архімандрит Полікарп та інші духовні особи. 14 липня супутник Патріарха Миколая VI єпископ Додонський Хризостом очолив вечірнє богослужіння в Успенському храмі Одеської обителі. Наступного дня архімандрит Полікарп взяв участь в урочистому прийомі в Олександрійському подвір'ї з нагоди перебування в Одесі предстоятеля Олександрійської Церкви. 17 липня Патріарх Миколай та його супутники у супроводі митрополита Сергія виїхали до Москви, де взяли участь в урочистих богослужіннях у Троїце-Сергіївській лаврі. 24 липня Патріарх Миколай повернувся до Успенського монастиря, де перебував на лікуванні до 7 серпня. 10 серпня делегація Олександрійської Церкви відбула на батьківщину з морського вокзалу м. Одеси [19, с. 6-8].

З огляду на багатолітнє сумлінне служіння на благо Православної Церкви 26 березня 1980 р. Святійший Патріарх Пимен відзначив намісника Свято-Успенського Одеського монастиря архімандрита Полікарпа орденом преподобного Сергія Радонезького III ступеня [20, с. 9].

У липні 1980 р. за особистим проханням архімандрит Полікарп був звільнений від виконання обов'язків намісника Свято-Успенського Одеського монастиря. 3 липня колишній намісник очолив Божественну літургію та урочистий молебен в Успенському соборному храмі монастиря. На братській трапезі він тепло подякував чернечій братії за добре ставлення до нього і за братерську поміч у виконанні дорученого йому послуху. Від братії монастиря з подякою та добрими побажаннями до архімандрита Полікарпа звернувся його наступник архімандрит Вадим (Семяшко) [21, с. 15].

1980 р. архімандрит Полікарп повернувся на Донеччину, де був призначений настоятелем Свято-Миколаївського храму (м. Бахмут) та благочинним Артемівського (Бахмутського), а згодом – Дружківського округу [22]. Безцінний духовний досвід, який майбутній ієрарх отримав у стінах Успенської обителі, та особисті моральні якості сприяли відродженню парафіяльного життя провінційного Бахмуту. Невтомна проповідницька праця та активне соціальне служіння майбутнього архіпастиря спричинили помітне зростання його авторитету серед містян. 1990 р. архімандрит Полікарп був обраний депутатом у перших демократичних виборах до Артемівської (Бахмутської) міської ради [23, с. 99]. Примітно, що громадська діяльність ієрарха жодним чином не заважала його служінню, а була покликана лише сприяти їй.

Того ж року при Свято-Миколаївському храмі була відкрита недільна школа на 50 осіб [24]. За спогадами С.Й. Татарінова, 19 серпня 1991 р. на свято Преображення Господнього архімандрит Полікарп, використовуючи депутатські повноваження, вперше у регіоні звернувся зі святковою проповіддю в ефірі місцевого телеканалу [25].

Однак, із розділенням Луганської та Донецької єпархій 6 жовтня 1991 р., та призначенням на останню новохіротонісаного єпископа Аліпія (Погребняка) розпочалося впровадження вибіркової кадрової політики нового архієрея, у результаті якої 21 листопада 1991 р. архімандрит Полікарп був несподівано звільнений від обов'язків настоятеля Свято-Микільського храму та почислений на спокій. Численні протести багатолітніх парафіян з вимогою залишити свого духовного наставника при парафії, на жаль, не мали належного результату.

Після неканонічного собору частини архієреї УПЦ у м. Харків 27-28 травня 1992 р., який поклав початок розколу Українського Православ'я, частина бахмутської общини Свято-Миколаївського храму на чолі з її почесним настоятелем архімандритом Полікарпом підтримала законного предстоятеля УПЦ Блаженнішого митрополита Філарета (Денисенка). На той час у Донецькій єпархії склалася катастрофічна ситуація. 16 березня 1992 р. упокоївся митрополит Донецький і Слов'янський Леонтій (Гудимов), призначений на кафедру замість бунтівного єпископа Аліпія. Ще за життя митрополита Леонтія значна частина духовенства єпархії, підбурювана прибічниками єпископа Аліпія, відмовилась визнати владу новопризначеного ієрарха. Тимчасове керівництво єпархією взяв на себе особисто предстоятель УПЦ Блаженніший митрополит Філарет. 13 липня 1992 р. архімандрит Полікарп був призначений обласним благочинним та затверджений настоятелем Свято-Миколаївського храму [26]. З огляду на суттєве зменшення кількості парафій, на Донбасі була возз'єднана Донецько-Луганська єпархія, а вже 19 листопада 1992 р. на засіданні Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату архімандрит Полікарп був обраний єпископом Донецьким і Луганським [27, с. 8]. 10 квітня 1993 р. у Києві відбулась архієрейська хіротонія першого ієрарха, піднесена до гідності Патріархату Української Православної Церкви на Донбасі [28, с. 17].

Отже, попри своє відносно нетривале служіння на посаді намісника Свято-Успенського Одеського монастиря, архімандрит Полікарп (Гуц) сумлінно виконував свій послух, за що, у свою чергу, був відзначений високою патріаршою нагородою. За період свого намісництва майбутній ієрарх отримав безцінний духовний досвід, що у поєднанні з особистими моральними якостями у подальшому дозволив йому суттєво піднести парафіяльне життя промислового Бахмуту в період перебудови. Високий авторитет і багатолітня сумлінна праця ієрарха знайшли свій відгук у серцях пастви, що проявилось в обранні архімандрита Полікарпа депутатом міської Ради. На жаль, суттєві проблеми зі здоров'ям передчасно обірвали архіпастирське служіння єпископа Полікарпа, утім, крізь усе своє життя святитель проніс безперестанне слідування євангельській настанові «Так нехай сяє світло ваше перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла і прославляли Отця вашого Небесного» (Мф. 5.13-26).

Література

1. Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / в українському перекладі з паралельними місцями та додатками / Пер. Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України – далі ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.3. Спр.123. Арк.176.
3. Палладій (Шиман), архим. Архимандрит Поликарп – наместник Одесского Успенского монастыря / ЖМП. – М., 1979. – №7 – С. 8.
4. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.3. Спр.192. Арк.124.
5. Из жизни епархий. Ворошиловградская епархия / ЖМП. – М., 1974. – №5 – С. 17.
6. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.6. Спр.254. Арк.29.
7. Тихон (Василиу), архим., Авель (Константинов), иером. «Блаженны умирающие в Господе...» (Воспоминания о насельниках Свято-Успенской обители XX-XXI вв.) / Андреевский вестник. Пастырско-богословский журнал Одесской духовной семинарии. – О., 2014. – №26 – С. 14-23.
8. Схиархимандрит Иона (Игнатенко) (к 85-летию любимого батюшки Ионы). – О.: Свято-Успенский Патриарший Одесский мужской монастырь, 2010. – 16 с.
9. Палладій (в миру – Петро Олександрович Шиман) – нар. 1939 р. 3 08.02.1988 р. – єпископ Переяслав-Хмельницький, вікарій Київської єпархії. 3 30.11.1988 р. – єпископ Іжевський та Удмуртський РПЦ. 3 21.04.1994 р. – єпископ Читенський і Забайкальський РПЦ. 3 11.10.1996 р. – на спокої. Упокоївся 07.10.2000 р.
10. Іоанікій (в миру Іван Якович Кобзев) – нар. 1938 р. 3 13.12.1988 р. – єпископ Слов'янський, вікарій Одеської єпархії. 3 19.02.1990 р. – єпископ Донецький і Луганський. 3 07.9.1991 р. – єпископ Луганський і Старобільський. 3 07.04.1993 р. – архієпископ УПЦ МП. 3 19.06.2002 р. – митрополит. 3 31.03.2007 – митрополит Луганський та Алчевський. 3 20.07.2012 р. – на спокої.
11. Філарет (в миру – Анатолій Васильович Карогодін) – нар. 1946 р. 3 11.03.1990 р. – єпископ Астраханський та Єнотаєвський РПЦ. 3 12.08.1992 р. – єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії, ректор Московської духовної академії. 3 17.07.1995 р. – єпископ Майкопський й Армавірський. 3 28.12.2000 р. – єпископ Пензенський та Кузнецький. 3 29.02.2004 – архієпископ. 3 31.05.2010 р. на спокої.
12. Інокентій (в миру – Василь Нікіфорович Шестопад) – нар. 1945 р. 3 05.1.1994 р. – єпископ Тульчинський і Брацлавський УПЦ МП. 3 30.03.1999 р. – єпископ Конотопський і Глухівський. 3 08.5.2008 р. на спокої.
13. Гліб (в миру – Георгій Семенович Савін) – нар. 1945 р. 3 02.08.1990 р. – єпископ Симферопільський і Кримський. 3 24.11.1994 р. – єпископ Дніпропетровський і Запорізький. 3 16.09.1992 р. – єпископ Полоцький і Глибоцький. 3 28.12.1996 р. на спокої. Упокоївся 28.09.1998 р.
14. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.6. Спр.276. Арк.146.
15. День пам'яті апостола Андрія Первозванного в ОДС / ЖМП. – М., 1979. – №3 – С. 11-12.
16. Завершен учебный год в Одесской духовной семинарии / ЖМП. – М., 1979. – №9 – С. 13-14.
17. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.7 Спр.165. Арк.53.
18. Пребывание Святейшего Патриарха Пимена в Одессе / ЖМП. – М., 1979. – №12 – С. 8.
19. Перебування в Одесі глави Олександрійської Церкви / Православний вісник. – К., 1979. – №11 – С. 6-8.
20. Патриаршие награды / ЖМП. – М., 1980. – №5 – С. 8-9.
21. Арсеній, ігум. Новий намісник Одеського Успенського монастиря / Православний вісник. – К., 1980. – №11 – С. 15.

22. Божественная литургия //«Вперед» (Артемовск) –1991 – 6 августа №112 (15227) – С. 4.
23. Татаринов С.Й., Тутова Н.О., Православ'я Бахмутського краю – погляд крізь століття. Історичний нарис. – Артемівськ, 2009. – 124 с.
24. Школа в Церкві// «Меридиан» (Артемовск) – 1990 – октябрь (№6) – С. 1
25. Спогади С.Й. Татаринова про єпископа Полікарпа (Гуца) від 11.07.2016 – Машинопис, оригінал – архів автора.
26. Постанови Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 листопада 1992 р. / Православний вісник. – К., 1992. – №9-12 – С. 7-8.
27. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.7. Спр.695. Арк.123.
28. Архіпастирське служіння Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета за 50 років в архієрейському сані: [В 3 т.] – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. – Т. 1: 1969-1990 роки. –642, [6] с.

УДК 94:329.285](477)“1905/1917”

ЛІДЕРИ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ТРЬОХ РЕВОЛЮЦІЯХ 1905-1917 рр. (історико-біографічний аналіз)

В.А. САВЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц., проф. кафедри
філософії і соціально-гуманітарних дисциплін
*Одеський державний університет внутрішніх справ
(Україна)*

Проблема політичного лідерства виступає однією з головних проблем політології, соціології, політичної психології. В той же час аналіз механізмів формування та особливостей функціонування політичного лідерства не можливий без дослідження історичного контексту, біографічного пошуку. Історики України багато уваги приділяли висвітленню діяльності лідерів українських визвольних змагань або більшовицьких керманичів, але, не стосувалися теми формування політичної еліти ліворадикальних партій та політичних рухів, що опинилися «за бортом» державної влади. Лідери анархістів (окрім Н.І. Махна) залишилися поза увагою істориків, хоча саме вони відіграли цементуючу роль в організації анархістського руху. Ще у 1914 р. публіцист Б. Горєв зробив першу спробу висвітлення соціальної структури анархістських груп [1], але в сучасній історіографії, єдиною публікацією з теми залишається стаття В. Єрмакова [2].

Перші «професійні революціонери», лідери руху народників, з'явилися в Україні в 70-і рр. XIX ст. Особливу активність вони (С. Халтурін, Д. Лизогуб, М. Кибальчич, А. Желябов, С. Перовська та ін.) виявили в Одесі. Політизація мас, створення політичних партій і рухів на початку XX ст. призвели до поширення особливого прошарку «професійних революціонерів», представники якого жили за рахунок своєї революційної діяльності, як на еміграції, так і в імперському підпіллі. Л. Троцький писав, що: «Професійний революціонер є людиною, яка

22. Божественная литургия //«Вперед» (Артемовск) –1991 – 6 августа №112 (15227) – С. 4.
23. Татаринов С.Й., Тутова Н.О., Православ'я Бахмутського краю – погляд крізь століття. Історичний нарис. – Артемівськ, 2009. – 124 с.
24. Школа в Церкві// «Меридиан» (Артемовск) – 1990 – октябрь (№6) – С. 1
25. Спогади С.Й. Татаринова про єпископа Полікарпа (Гуца) від 11.07.2016 – Машинопис, оригінал – архів автора.
26. Постанови Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 листопада 1992 р. / Православний вісник. – К., 1992. – №9-12 – С. 7-8.
27. ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.7. Спр.695. Арк.123.
28. Архіпастирське служіння Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета за 50 років в архієрейському сані: [В 3 т.] – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. – Т. 1: 1969-1990 роки. –642, [6] с.

УДК 94:329.285](477)“1905/1917”

ЛІДЕРИ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ТРЬОХ РЕВОЛЮЦІЯХ 1905-1917 рр. (історико-біографічний аналіз)

В.А. САВЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц., проф. кафедри
філософії і соціально-гуманітарних дисциплін
*Одеський державний університет внутрішніх справ
(Україна)*

Проблема політичного лідерства виступає однією з головних проблем політології, соціології, політичної психології. В той же час аналіз механізмів формування та особливостей функціонування політичного лідерства не можливий без дослідження історичного контексту, біографічного пошуку. Історики України багато уваги приділяли висвітленню діяльності лідерів українських визвольних змагань або більшовицьких керманичів, але, не стосувалися теми формування політичної еліти ліворадикальних партій та політичних рухів, що опинилися «за бортом» державної влади. Лідери анархістів (окрім Н.І. Махна) залишилися поза увагою істориків, хоча саме вони відіграли цементуючу роль в організації анархістського руху. Ще у 1914 р. публіцист Б. Горєв зробив першу спробу висвітлення соціальної структури анархістських груп [1], але в сучасній історіографії, єдиною публікацією з теми залишається стаття В. Єрмакова [2].

Перші «професійні революціонери», лідери руху народників, з'явилися в Україні в 70-і рр. XIX ст. Особливу активність вони (С. Халтурін, Д. Лизогуб, М. Кибальчич, А. Желябов, С. Перовська та ін.) виявили в Одесі. Політизація мас, створення політичних партій і рухів на початку XX ст. призвели до поширення особливого прошарку «професійних революціонерів», представники якого жили за рахунок своєї революційної діяльності, як на еміграції, так і в імперському підпіллі. Л. Троцький писав, що: «Професійний революціонер є людиною, яка

повністю віддає себе робітничому рухові в умовах нелегальної і вимушеної конспірації». Ця характеристика стосувалася й анархістських лідерів [3, с. 9].

Чим «багатіше» була партія тим більше вона могла утримувати подібних «професіоналів». Найбільшу кількість їх могла собі дозволити партія соціалістів-революціонерів (члени ЦК ПСР, літератори-публіцисти, бойовики центральної і периферійних груп, організатори груп та гуртків, агітатори). Набагато скромнішими були можливості анархістських організацій, що існували за рахунок експропріацій та випадкових пожертв. За кордоном, у такий центрах як Лондон, Париж, Женева, Нью-Йорк, у 1903-1904 рр. зібралося 50-60 анархістів-емігрантів, що поставили за мету організувати анархістський рух у Російській імперії та провести там анархічну революцію. Анархістські структури в Україні формувалися завдяки активності 30-40 лідерів – «професійних революціонерів», які займалися діяльністю з реалізації стратегічних і тактичних планів, щодо організації мас на повний демонтаж державно-соціальної імперської системи.

На початку ХХ ст. у Західній Європі постали дві групи «професійних» анархістів, що походили з Російської імперії: в Лондоні навколо визнаного лідера та головного ідеолога анархізму П. О. Кропоткіна та студентів Г. Гогелія (Оргеіані) та М.-Е. Дайнова (Дубинського) в Женеві. Лондонський анархістський «центр» рекретував до анархістських «місіонерів» молодих, радикально налаштованих економічних емігрантів із Російської імперії, переважно євреїв: «Лондон був, так би мовити, школою, де нові прибульці з Росії та Польщі, гнані в Англію безперервною емігрантською хвилею, знайомилися з новими ідеями. ...багато товаришів повернулися з Лондона назад до Росії для організації анархічної пропаганди за допомогою нелегальних груп...» [4]. Анархіст О. Таратута писав: «в цю епоху багато наших товаришів було у Франції та Англії» [5, с. 302].

В Женеві і Парижі емігранти, колишні марксистки, стали формувати лідерські анархістські групи на основі студентської молоді та окремих, гнаних на батьківщині, соціалістів. У 1903-1905 рр. до міст Центральної та Південної України (Одеса, Катеринослав, Київ, Ніжин) вирушили: Г. Якобсон (Аскарів), О. Таратута та Ол. Таратута (Е. Рувінська), К. та Х. Ердалевські, М. Музіль (Рогдаєв), І. Музіль, В. Забрежнев, С. Романов (Бітбей), О. Маліцька, Г. Сандомирський (Герман), І. Гроссман (Рощін), Я. Кирилловський (Д. Новомирський) та ін. [6, с. 374]. Це були молоді люди 21-27 років, що отримали середню освіту і почали вчитися в університетах та інститутах, мали відносно заможних батьків (купців, міщан, управлінців, учителів), знали французьку мову і легко переходили від бойової діяльності до літературно-редакторської праці, до агітації і пропаганди. Серед новоприбульців були колишні активісти «херсонської» групи соціал-демократів – «Південно-російського союзу робітників» (О. та Ол. Таратути, І. Гроссман та ін.) та одеського комітету РСДРП (Я. Кирилловський), що розчарувалися у лідерах РСДРП та опинилися у лавах анархістів. Ці колишні соціал-демократи, нелегально повертаючись до України мали можливості впливу на своїх колишніх однодумців із метою навернення останніх на шлях анархізму [7].

Анархістські лідери «першої хвилі» формували в Україні новий загін «професійних революціонерів», намагаючись проводити тактику «відриву» радикальних елементів від соціалістичних груп: «...анархісти в своїй пропаганді серед членів соціалістичних партій нерідко успішно користувалися слабкістю цих останніх (так само як і їх взаємною боротьбою). Перш за все, інтелігентський склад «комітетів» і централізм соціалістичних організацій не раз і до появи анархістів викликали створення різних «опозицій»... Озлоблення проти «комітетчиків», проти «генеральства» найчастіше виставляється в анархістських кореспонденціях в якості причини переходу до них частини «партійних» робітників» [1, с. 488].

До Ніжину влітку 1903 р. завітали емісари з Женеви (студент Г.К. Якобсон-Аскарів та ін.), що змогли повернути членів Революційної Української Партії до анархізму. Вони отримували з Женеви революційну літературу, підтримували зв'язок із «центром» у Лондоні, намагаючись створити з Ніжина «внутрішній центр» анархістської пропаганди [8, с. 117]. До Одеси у 1904-1905 рр. із Лондона, Женеви, Парижа, Нью-Йорка прибуло близько 20 професійних революціонерів переважно єврейського походження: Ольга і Овсій Таратути, Капель, Роберт і Хая Ердалевські, Роза Кишинівська, Яків Кирилловський, Юда та Зінаїда Гроссман, Лев Гершкович, М. Магазинер, М. Завадська, Л. Алішкер (Моріц), Л. Лапідус (В. Стріга) тощо.

У планах майбутнього анархістського повстання особливе місце відводилося Одесі. Цей великий промисловий центр із 30% єврейського населення був завжди критично налаштований щодо центральної влади. Опозиційність єврейського населення, закритість єврейської громади, зв'язки серед єврейського населення «смути осілості», зв'язки із зарубіжними центрами анархізму, допомагали анархістам сформувати комунікації та обіцяли можливості для революційної конспірації [9, арк. 25].

Другий центр «південного анархізму» Катеринослав (Дніпро) так само у 1904-1905 рр. прийняв кілька груп закордонних емісарів. Зведення поліції фіксували серед організаторів п'ять революціонерів зі Швейцарії, по одному з Парижа і Лондона. Капель Ердалевський, разом із дружиною Хаєю та братом Робертом, одним із перших приїхав до Катеринослава з Женеви (через Одесу), Н. Брумер – з Лондону, А.-Б. Раковський – з Парижу. Тисяча дев'ятого року до Катеринослава з Женеви подався М. Музіль (Рогдаєв) – «професійний» анархіст, що до цього діяв у Болгарії та Австро-Угорщині [10]. Емісарами групи «Хліб і воля», що приїхали з Лондона та Женеви були створені Житомирська та Кам'янець-Подільська анархістські групи. До Києва та Катеринослава вирушив ще один «професійний революціонер» – Саша Бейлін (Шлюмпер), що у 1903 р. став анархістом у Лондоні, потім завітав до Нью-Йорку, в квітні 1904 р. став членом Женевської групи анархістів [11].

Не маючи єдиного політичного, ідеологічного центру, організаційної єдності анархісти України налагодили систему «обміну послугами» – літературою, зброєю, вибухівкою, грошима, інформацією. «Професійні революціонери» відігравали головну об'єднавчу роль, гуртуючи та контролюючи

анархістський рух. Постійно мандруючи містами імперії (Білосток–Київ–Одеса–Катеринослав–Житомир), вони ставили загальні завдання, підтримуючи таємні комунікації та певний рівень організованості руху.

Лідери анархістів брали участь у більшості актів терору та експропріацій, у збройних нападах на поліцію. Лідер анархістів-синдикалістів, що прибув до Одеси з Нью-Йорка – Л. Гершкович особисто збирав та жбурляв бомби, брав участь у експропріаціях в Одесі. Я. Кирилловський (Д. Новомирський) керував нападом на відділення банку в Одесі, готував напад на банк у Відні. Ол. Таратута кидала бомби та проводила напади в Одесі, М. Музіль (Рогдаєв) керував нападами на пошти в Верхньодніпровську та Хотині, на охорону в'язниці. Нічого подібного собі не дозволяли лідери більшовиків, меншовиків. Анархістські лідери вели життя пересічних підпільників, повну злиднів, поневірянь, небезпеки. Частина з них закінчила своє життя на шибениці або від куль поліцейських.

Анархістські активісти, що були організовані по західних анархістських «центрах», склали «першу хвилю» професійних революціонерів 1903-1905 рр. призиву. У 1905 р. вони сформували нову «гвардію» вже місцевих лідерів із робітничих та селянських активістів, зтягнувши найбільш радикальну частину місцевих організацій РСДРП, ПСР, Бунду до анархістських угруповань. На Півдні України діяло приблизно 25 лідерів «другої хвилі» (В Одесі: С. Борисов, П. Салімовський, П. Кулішов, В. Реєв, Х. Рит, Х. Молчанський, М. Курська тощо; по Катеринославській губернії: Ф. Зубар, брати Мудрови, А. Кравець, В. Антоні тощо). Ці люди були представниками робітничого класу, іноді погано освіченими, але впливовими організаторами та практиками, мали авторитет серед працівників.

Б. Горєв вказував на певні «типи анархістів» Півдня України: «...заводського робітника-бойовика, безпосередню натуру, який... ненавидів будь-яку владу «до бойового страйкового комітету включно»... одеського «грабіжника» - марнотратника життя... інтелігента, звичайно колишнього соціал-демократа або есера, оратора і демагога» [1]. Історик В. Єрмаков рахував, що в роки революції 1905-1907 рр. у Російській імперії анархісти до 19 років становили 55%; з 19 до 23 років – 31%; з 23 до 30 років – 8%; старші 30 років – 2% [2]. Відносно Півдня України цифри практично збігаються – основну масу рядових активістів становила молодь від 16 до 21 року – 80%, лідери груп і федерацій були старшими на 3-6 років. Євреїв в анархістських групах Півдня України налічувалося приблизно 40%; українців – 40%; росіян – 10%, проте серед керівництва групами на Півдні України євреїв було 60%, росіян – 15%, українців – 15%, поляків – 5%. Робітники і селяни становили 80% рядових і до 50% «професійних революціонерів». 80% анархістів мали нижчу освіту, середню, незакінчену вищу, закінчену вищу мали 20% анархістів (80% лідерів груп).

Особливе місце серед лідерів анархістів посідали молоді жінки (Ольга і Роза Таратути, Ольга Маліцька, Хая Ердалевська, Марія Вовк, Мотрона Присяжнюк, Поліна Краснощоківа, Марія Курська, Марія Никифорова, Єлизавета Пославська, Роза Кишинівська, Роза Сельська), їх кількість сягала 20%. Такої кількості не було у жодній політичній партії, що пояснюється підтримкою анархістами феміністських ідей.

У 1907-1909 рр. була страчена або загинула в перестрілках третина лідерів першого і другого призиву лідерів анархістів Півдня України, одна третина опинилася по в'язницях, на заслання або на каторзі, ще близько третини лідерів були вимушені втекти за кордон. На свободі залишилися одиниці старих лідерів («зразка» 1903-1906 рр.), рух був послаблений відсутністю досвідчених та авторитетних керівників, комунікацій та взаємодії.

Після лютневої революції (1917 р.), в здійсненні якої анархісти не змогли взяти участь із причини їх відсутності на політичному тлі, анархісти Півдня України повернулися з еміграції, в'язниць, каторги, заслань. Улітку 1917 р. лідери анархістів Півдня України стали відроджувати групи й федерації. До відомих старих лідерів груп додалися вчорашні рядові анархісти-бойовики зразку 1906-1908 рр., що пройшли університети у в'язниці або еміграцію (лідери «третього покоління»): Н. Махно, М. Вінницький («Мішка Япончик»), М. Доленко (Кобась), М. Борзенко, І. Карташов, Я. Алий, П. Аршинов та ін. Лідерам «третього покоління» було 26-30 років, у більшості вони були з робітників і мали початкову освіту. В той же час лідери анархістів «першої хвилі» епохи революції 1905-1907 рр., яким було вже за тридцять, зберегли свій авторитет у буремних подіях 1917-1921 р. (Ол. Таратута, Х. Рит, Х. Молчанський та ін.). Частина «старих» лідерів пішла на тісну співпрацю з більшовиками (І. Гроссман (Рощин), Я. Кирилловський (Д. Новомирський), Г. Сандомирський, С. Амосов та ін.) та втратили свій вплив на опозиційні до влади анархістські структури. Серед молодих анархістів Півдня України, що прийшли до анархістських організацій після лютневої революції, нових лідерів практично не з'явилося, за винятком одиниць (М. Кліванській (Мрачний).

Феномен анархістського лідерства найбільш яскраво виявився на Півдні України, де склалися перші в Російській імперії анархістські центри (Одеса, Катеринослав) та організації. Саме ці центри стали «штабами» анархістського руху в яких діяло близько 30 анархістських лідерів, вплив яких поширювався на інші терени України та Росії. В анархістському русі 1903-1918 рр. виділяються три покоління «професійних» революціонерів – лідерів на яких трималася організаційна, ідеологічна, пропагандистська та бойова складові руху, «військове командування» бойовиками. Саме лідери руху становили його ядро та організаційну структуру.

Література

1. Горев Б. И. Аполитические и антипарламентские группы: (Анархисты, максималисты, махаевцы) // Общественное движение в России в начале XX века: В 5 т. – Т. 3. Кн. 5. – СПб.: Общественная польза, 1914. – С. 473-537.
2. Ермаков В. Д. Портрет российского анархиста начала века // Социс. – М., 1992. № 3. – С. 97-99.
3. Троцкий Л. Сталин. Т. 1. – М.: Терра, 1990.
4. Голос труда. – Буэнос-Айрес, – 1924. – 16 августа.
5. Таратута А. Г. В России и за границей 1903-1907 гг. / А. Г. Таратута // Михаилу Бакунину 1876 – 1926. Очерки истории анархического движения в России. – М., «Голос труда», 1926. – С. 298-306.

6. Кривенький В. В. Музель Н. И. / В. В. Кривенький // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН. 1996. – С. 374 – 375.
7. Кривенький В. В. Гроссман И. С.; Эрдалевский К. / В. В. Кривенький // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН. 1996. – С. 166, 715.
8. Придеснянский Л. Первые шаги анархизма на Украине / Л. Придеснянский // Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Т. 1. – Париж. 1909. – С. 117-123.
9. Обзор Департаментов полиции о возникновении движения анархизма // Центральный державный історичний архів України (Київ). – ф. 274. оп. 1. спр. 2440. 62 арк.
10. Дубовик А. В. Махаевцы в Екатеринославе: «Партия борьбы с мелкой собственностью и всякой властью» (1904 г.) / А. В. Дубовик // Південний захід. Одесика. – Одеса, 2013. Вип. 16. – С. 76 – 86; Дубовик А. Деятельность «Группы Екатеринославских рабочих анархистов-коммунистов» в 1905-1906 гг./ Анатолий и Анна Дубовик [Электронный ресурс]. Режим доступа: ru.php.article=186.
11. Зильберблат И. Воспоминания о С.Н. Бейлине («Саше Шлюмпере») / И. Зильберблат // Каторга и ссылка. – М.: 1930. № 1(62). – С. 182-186.

УДК 903.4:94

ОСМАНСКИЙ ЗАМОК БОГАЗ-КОНМАН КАЛЕ У ГИРЛА ДНЕСТРА

И.В. САПОЖНИКОВ,

докт. ист. наук,

Институт археологии НАН Украины

(Украина)

Одним из уникальных природно-географических объектов Юга Украины является Днестровский лиман, отделенный от Черного моря длинной и мощной песчаной пересыпью, прорезанной двумя гирлами. Посредством этих проливов (по-тюркски – boğaz, богаз или бугаз) воды Днестра стекали в море (с 1950-х гг. Очаковское гирло зысыпано), они же издревле служили путями для водного транспорта.

Наиболее раннее упоминание об этом содержится в записках дьякона Троицко-Сергиевского монастыря Зосимы, который в 1419 году по дороге в Святую землю засвидетельствовал следующее: «И пошли в поле татарское, которое называется Великий Дол, встретили большую реку..., которая называется Днестр. Тут была переправа и пограничный рубеж волошский. С той стороны переправы волохи пошлины берут, а с этой стороны великий князь Витовт, потом между собою делятся. Оттуда идти до Белгорода три дня по Волошской стране [Молдавскому княжеству]. Пробыли в Белграде [Четате-Альбэ] две недели. Отсюда девять верст до моря. На самом устье Днестра столп стоит, который зовется Фонарь [маяк], тут находится пристань корабельная. Наняли себе корабли и пошли по морю...» [1, с. 299].

Очевидно, что речь идет о морской пристани (порте) у наиболее крупного из двух гирл Днестровского лимана – Константинопольского (Цареградского),

6. Кривенький В. В. Музель Н. И. / В. В. Кривенький // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН. 1996. – С. 374 – 375.
7. Кривенький В. В. Гроссман И. С.; Эрдалевский К. / В. В. Кривенький // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН. 1996. – С. 166, 715.
8. Придеснянский Л. Первые шаги анархизма на Украине / Л. Придеснянский // Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Т. 1. – Париж. 1909. – С. 117-123.
9. Обзор Департаментов полиции о возникновении движения анархизма // Центральный державный історичний архів України (Київ). – ф. 274. оп. 1. спр. 2440. 62 арк.
10. Дубовик А. В. Махаевцы в Екатеринославе: «Партия борьбы с мелкой собственностью и всякой властью» (1904 г.) / А. В. Дубовик // Південний захід. Одесика. – Одеса, 2013. Вип. 16. – С. 76 – 86; Дубовик А. Деятельность «Группы Екатеринославских рабочих анархистов-коммунистов» в 1905-1906 гг./ Анатолий и Анна Дубовик [Электронный ресурс]. Режим доступа: ru.php.article=186.
11. Зильберблат И. Воспоминания о С.Н. Бейлине («Саше Шлюмпере») / И. Зильберблат // Каторга и ссылка. – М.: 1930. № 1(62). – С. 182-186.

УДК 903.4:94

ОСМАНСКИЙ ЗАМОК БОГАЗ-КОНМАН КАЛЕ У ГИРЛА ДНЕСТРА

И.В. САПОЖНИКОВ,

докт. ист. наук,

Институт археологии НАН Украины

(Украина)

Одним из уникальных природно-географических объектов Юга Украины является Днестровский лиман, отделенный от Черного моря длинной и мощной песчаной пересыпью, прорезанной двумя гирлами. Посредством этих проливов (по-тюркски – boğaz, богаз или бугаз) воды Днестра стекали в море (с 1950-х гг. Очаковское гирло зысыпано), они же издревле служили путями для водного транспорта.

Наиболее раннее упоминание об этом содержится в записках дьякона Троицко-Сергиевского монастыря Зосимы, который в 1419 году по дороге в Святую землю засвидетельствовал следующее: «И пошли в поле татарское, которое называется Великий Дол, встретили большую реку..., которая называется Днестр. Тут была переправа и пограничный рубеж волошский. С той стороны переправы волохи пошлины берут, а с этой стороны великий князь Витовт, потом между собою делятся. Оттуда идти до Белгорода три дня по Волошской стране [Молдавскому княжеству]. Пробыли в Белграде [Четате-Альбэ] две недели. Отсюда девять верст до моря. На самом устье Днестра столп стоит, который зовется Фонарь [маяк], тут находится пристань корабельная. Наняли себе корабли и пошли по морю...» [1, с. 299].

Очевидно, что речь идет о морской пристани (порте) у наиболее крупного из двух гирл Днестровского лимана – Константинопольского (Цареградского),

которое было обозначено башней с маяком. Из цитаты следует также, что граница между Великом Литовским и Молдавским княжествами проходила тогда по реке Днестр и Днестровскому лиману. А территория, где сейчас находится поселок Затока, безусловно входила в состав второго из них.

По мнению автора, в следующий раз эту местность около 1657 г. не прямо упомянул турецкий путешественник Эвлия Челеби в описании штурма молдавской крепости Четате-Альбэ войсками султана Баезида Вели 1784 года: «а когда поутру загрохотало также множество пушек, то стены с одной стороны рухнули. И тогда из крепости вышли двенадцать попов и в драгоценном ларце передали десять ключей от крепости и ключ от крепости *Богаз-конман* [здесь и далее курсив мой]». Более того, чуть выше Эвлия написал об Аккерманской крепости: «Первооснователем ее является Салсал [великан, герой турецких мифов]. В его время название этой крепости было *Богаз-конман*» [2, с.33-34].

Факт существования крепости-спутника Четате-Альбэ – Аккермана исследователи заметили давно, но «профессионалы» его игнорируют, а краеведы выдвинули несколько версий. Так, Н. Шатохина предположила, «что Богаз-Конманом турки называли крепость, построенную при устье Днестра еще в 1421 году по приказу литовского князя Витовта» и допустила связь места ее расположения с современным поселком Бугаз и (или) с прилегающей к нему частью пересыпи [3, с.5; и др.]. Но такому предположению противоречит принадлежность этой местности в 1484 г. к совсем другому государству и ряд других не менее веских факторов [4].

Как говорилось, еще одним богазом поблизости от Аккермана было Очаковское гирло, но в таком варианте крепость следовало бы искать на острове (средней части пересыпи), что маловероятно (Рис.). Кроме того, как будет показано ниже, данное гирло, по крайней мере в XVIII-XXI ст., было мельче, чем Константинопольское.

Здесь следует подчеркнуть еще один момент. Из анализа текста Эвлии вытекает, что название, ставшее позже *Богаз-конманом*, было переведено на турецкий язык не ранее 1484 г., а в 1650-х годах оно использовалось и было понятно современникам, так как Эвлия его не пояснял. Из этого следует, что в то время это укрепление (паланка, замок или малая крепость), скорее всего, было действующим.

Кстати, в ходе консультаций с участниками группы «Studia Turcologica» на FB выяснилось, что это название можно перевести с тюркского как «*пролив [пригодный] для высадки*», с османского – «*пролив – место ночевки*» (короткой остановки или пребывания)*. Следовательно, исходя из контекста, укрепление могло находиться на правом берегу более глубокого Цареградское гирла Днестра. Но при этом следует учесть, что путешественник лично район гирл не посещал [2].

Касательно фразы Эвлии о том, что *Богаз-конман* есть первое имя Аккермана (скорее – Четате-Альбэ: см. выше), то его можно объяснить таким образом. Порт с таким или похожим названием (на молдавском или итальянском

языке) возник и использовался генуэзскими и венецианскими купцами ранее, чем Штефан Великий построил крепость Четатя-Альбэ.

Не надо быть оракулом, чтобы предугадать реакцию на эти выводы некоторых «знатоков»: «Никакой крепости на пересыпи Днестра никогда не было! Об этом нет письменных источников». Но тут они ошибутся, так как у нас такие источники есть.

Решить проблему помогли работы французского военного инженера и топографа А.Ж. де Лафитта-Клаве. Он побывал в нашем крае дважды, но сначала, для общего понимания ситуации с навигацией на Днестровском лимане, приведу отрывок из уже известного описания, выполненного им весной 1787 г. по дороге в Очаков из Константинополя: «Расстояние от Аккермана к Гаджи-дере [Овидиополя] простирается [пропуск], и мы при попутном ветре переехали оно на плотях в час времени. Река [лиман] по ту сторону [от] моря имеет 10 футов глубины, однако же суда туда не ходят по причине подводных камней, делающих проход затруднительным. На здешней рейде я видел только весьма малые барки или томбасы. Вода реки при Аккермане, который отдален от Паланки только на шесть часов езды, приятна и вкусна. Все барки или суда, идущие из Днестра, и даже плоты, приезжающие с лесом, а равно и с другими жизненными припасами, выгружаются при Аккермане и нагружаются оными потом маленькие суда томбасы, в сей стране находящиеся, и таким образом перевозятся в Черное море» [5, с.82-83; 6, с.52, 65].

Из-за не совсем точного перевода поясню, что глубины, достаточные для прохода морских судов, были в лимане только у входа, но идущие сверху крупные речные барки и плоты также не могли пройти мели, расположенные ниже Аккермана. Этим и объясняется необходимость перегрузки импортных и экспортных товаров, следующих из или в Аккерман, а также грузов, направляющихся через лиман транзитом.

Впрочем, это касалось далеко не всех судов. В середине 1750-х гг. в Аджидере работал порт, через который шли крупные поставки зерна в Константинополь (средняя нагрузка судна составляла около 50 т). В 1792-1806 гг. там же находилась сезонная база Днестровской (Овидиопольской) флотилии Гребного Черноморского флота, так как на период замерзания лимана ее корабли уходили в Николаев на зимовку. Из-за ограниченных глубин лимана и сложного маршрута фарватера во флотилию входили канонерские лодки, катера, скампавеи, редко лансоны и пр. мелкие суда с осадкой не более 2,0 м [7, с.56-57, 148-150 и др.].

Гирла Днестра А.Ж. де Лафитт-Клаве описал в «Журнале» 27 июня 1784 года во время морской экспедиции, совершенной им вместе с 6 спутниками на турецком военном 4-пушечном паруснике-гирлангиче: «Мы прибыли в устье Днестра [Niester] и встали на якорь напротив него на глубине 4 брасса [6,5 м] в половине второго по полудни. Там же находилось еще 5 или 6 других судов. В 2 часа мы сели в шлюпку, чтобы разведать устья Днестра.

Эта река впадает в озеро [lac] Овидово [Ovidovo], которое имеет ширину около 2 лье [до 8,9 км] и открывается в море двумя проходами [passes]: первый из

которых справа имеет ширину 140-150 туазов [273-292 м]; второй слева – 60-70 туазов [117-136 м]. Первый глубже и суда встают на якоря внутри [уже в лимане] на небольшом расстоянии от него на глубине 10-12 футов. Они не могут подняться выше до Аккермана, [Akirman] который расположен примерно в 3 лье [до 13,3 км] выше [по течению], на правом берегу реки; и на лодках [barques], пригодных для судоходства по Днестру, привозят сюда и отвозят отсюда свои товары.

Банка [мель, коса] перекрывает устье этой реки, за исключением двух только что упомянутых проходов, которые удалены друг от друга на доброе лье [4,44 км], и представляет собой очень низкую песчаную косу, вытянутую вдоль морского побережья между склонами холмов [коренных берегов]. Первый из этих проходов или устьев [embouchures] называется Константинопольским, второй – Очаковским [d'Ozou].

Во время последней войны русских с турками на правом берегу первого прохода соорудили батарею в форме квадратного редута со рвом размерами 5-6 туазов [9,75-11,7 м – явная ошибка. Более вероятно – 50-60 туазов = 97,6-117 м; см. рис.] по фасам.

Но его обращенную к морю сторону размыли шторма и тогда турки устроили за батареей земляной ретраншемент [укрепление], который они называют кале [kale – замок] или шарампо [charampol – палисад], что является нарушением мира [условий мирного договора 1774 г.].

Примерно в 10 туазах [20 м], от редута сделан каменный фонтан в виде арки с очень хорошей водой, которую используют экипажи судов, стоящих здесь на якоре. Вода реки в устье соленая и белее воды в море.

Слева от второго прохода, на некотором удалении от него находится рыбный промысел, а еще дальше – несколько домов и сараев [barraques], стоящих выше уровня пересыпи на коренном берегу.

Поверхность пересыпи в устье реки чересчур низка, чтобы установить на ней артиллерийские батареи, которые могли бы действовать результативно, перекрывая не только оба прохода, но и защищая внешний рейд, удаленный от берега на 400-500 туазов [780-975 м].

Несколько прамов [prames – плоскодонных судов, вооружённых артиллерией], которые могли бы содержаться внутри [озера – лимана] и выводятся оттуда в случае необходимости, были бы гораздо полезнее для защиты коммерческих судов во время войны, но их надо построить по усиленному образцу и вооружить орудиями крупного калибра.

Там же я увидел до 10 судов на якоре, стоявших недалеко от первого прохода. Все они были загружены зерном, а на левом берегу указанной протоки лежала большая куча зерна, которую насыпали несколько мужчин, перевозивших его на лодке с судов....

Мы вернулись на борт к шести часам вечера и провели ночь на якоре» [8, с.70-71].

Ряд дополнений к сказанному имеется в «Записке топографической о берегах Черного моря» того же автора: Река Днестр берет начало в Польше,

протекает мимо Хотина [Choczim] и Бендер и впадает в Черное море в трех лье [13,3 км] ниже Аккермана [Akirman], расположенного на ее правом берегу. Ее устье заблокировано песчаной косой, в которой есть только два прохода для вытекающей воды. Из них правый называется Константинопольским (шириной в 140-150 туазов [273-292 м]), а левый Очаковским (шириной до 80 туазов [около 156 м]). Расстояние между двумя устьями составляет по берегу [морю] более двух лье [8,9 км], а сама река впадает в озеро Овидово [Ovidovo], которые некоторые географы отделяют друг от друга без всякой причины.

Суда, имеющие осадку более 7-8 футов [2,1-2,4 м], не могут подняться по [этому озеру или лиману] до Аккермана и встают на якорь у первого из этих устьев. На якорной стоянке они грузятся с баркасов или лодок зерном, шерстью, маслом, шкурами, вином, а также древесиной, сплавленной вниз по реке. Некоторые суда стоят на якорях в море между двумя проходами, но там они являются бездомными [беззащитными].

Около Константинопольского гирла во время последней войны турки соорудили земляной форт или батарею, от которой остались только развалины. Здесь корабли пополняют запасы хорошей пресной воды из фонтана, облицованного камнем. От устья Днестра до Кара-Хирмана [Kara-Hirman] (села за Дунаем) побережье низкое и песчаное, с малочисленными деревьями и домами рыбаков. Оно благоприятно для высадки с моря или, по крайней мере, очень доступно для этого [9, p.15; 10, p. 363-364].

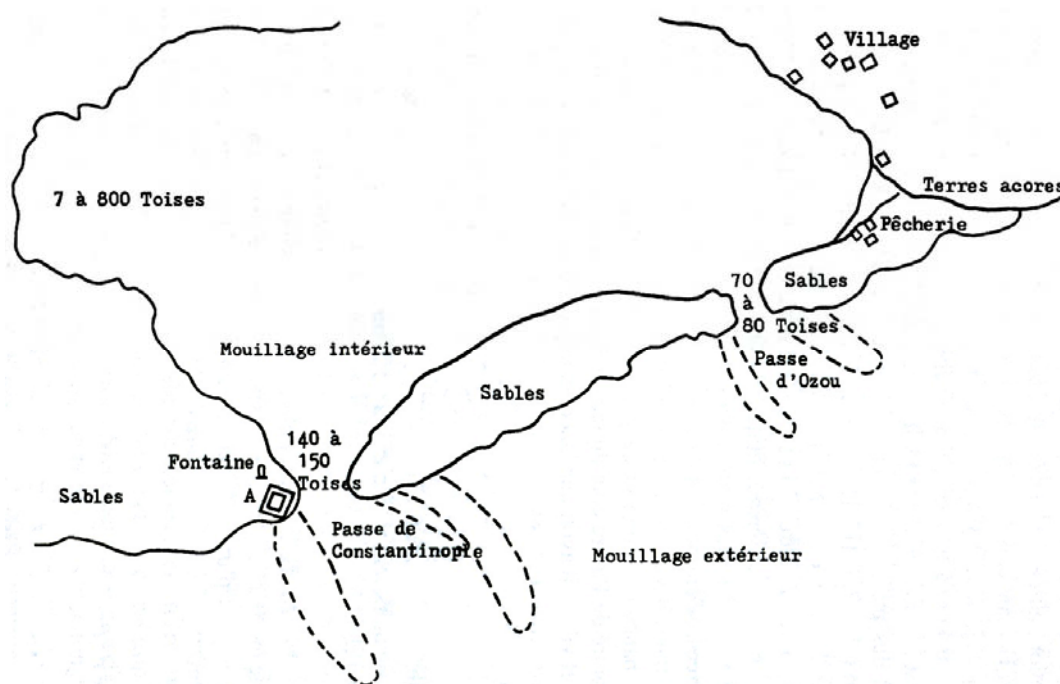

Рис. План Днестровских гирл 1784 г. А.Ж. де Лафитта-Клаве [8, p.63].

Визуализация сказанного содержится на схеме, приложенной к первому из двух описаний 1784 г. (Рис.), и она поможет разобраться с некоторыми несоответствиями характеристик *Богаз-Конмана*. В «Журна-ле» о нем говорится как о слабом, но новом замке, построенном после 1774 г., а во втором – как о

развалинах. Кроме того, в первом из них намеренно (или при прочтении) его размеры уменьшены в 10 раз, в чем легко убедиться, посмотрев на рисунок (Рис., А). Причину этому понять очень легко, так как сам Лафитт сообщил, что строительство нового укрепления противоречило условиям Ключук-Кайнарджийского мира.

Так или иначе, нам удалось локализовать средневековый морской порт Четате-Альбэ начала XV в. и османский замок (крепость) – спутник Аккерманской крепости, существовавший до конца XVIII в. Последний, как и большинство объектов такого рода, наверняка не раз разрушался и вновь восстанавливался, но дальнейшие поиски источников о нем не могут завершиться безуспешно. Кроме этого, на плане отмечен аул на месте нынешнего села Каролино-Бугаз (Рис.).

В XIX в. примерно на том же месте во время войн 1806-1812 и 1853-1856 гг. существовали уже российские артиллерийские батареи и другие береговые укрепления для защиты входа в Днестровский лиман [11; и др.], но эта тема выходит за рамки данного исследования.

Литература

*Благодарю за помощь Ю. Идрисова, Г. Литвинова и Е. Лемберга.

1. Книга хождений. Записки русских путешественников XI-XV вв. (Антология) / Сост. и пер. Н. И. Прокофьев. – М., 1984. – 446 с.
2. Эвлия Челеби. Книга путешествия. / Челеби Эвлия. – Вып. 1 : Земли Молдавии и Украины. – М., 1961. – 338 с.
3. Шатохина Н. Откуда пришел Бугаз? / Н. Шатохина. – Одесса, 2005. – 30 стр.
4. Сапожников И. Литовский Качибей – османский Хаджибей: очерки истории с начала XV до середины XVIII вв. / И. Сапожников // *Scriptorium nostrum*. – 2016. – № 2 (5). – С. 48-85.
5. [Лафитт-Клаве] Описание пути от Константинополя до Очакова / Лафитт-Клаве. – Санкт-Петербург, 1821. – 92 с.
6. Сапожников И. В. Описание Одессы и Северного Причерноморья 1780-х годов. / И. В. Сапожников. – Ильичевск, 1999. – 80 с.
7. Аргатюк С.С. Аджидер – Овидиополь: очерки по археологии и истории города и крепости. / С. С. Аргатюк, В. В. Левчук, И. В. Сапожников. – Одесса-Овидиополь, 2015. – 312 с.
8. Lafitte-Clavé. Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784. / Lafitte-Clavé. – Istanbul, 1998. – 180 p. [p. 26 – 180].
9. Lafitte-Clavé. Memoire topographique sur les cotes de la Mer Noire // Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784 / Lafitte-Clavé. – Istanbul, 1998. – P. 6 – 24.
10. Lechevalier J.B. Voyage de la Propontide et du Pont Euxin. / J. B. Lechevalier. – Vol. II. – Paris, 1800. – P. 169 – 412.
11. Сапожников И. Из истории крепостей Северного Причерноморья: 1797-1812 гг. / И. Сапожников, С. Аргатюк // *Архів. Історія. Сучасність*. – Вип. 2: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса. – Одеса, 2016. – С. 277 – 290.

ОСВІТЯНСЬКИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.: ОДЕСЬКИЙ БЛАГОРОДНИЙ ІНСТИТУТ ДЛЯ ХЛОПЧИКІВ

О. О. СИНЯВСЬКА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(Україна)

Освітнянські традиції в Одесі були закладені на початку ХІХ ст. герцогом А.-Е. Рішельє, призначеним на посаду градоначальника міста у 1803 році. Коли він прибув до Одеси, міста практично ще не існувало – населення Хаджибея поступово збільшувалося кількісно, але місто притягувало до себе представників різних верств суспільства з усієї Європи. Маючи значні адміністративні здібності, А.-Е. Рішельє активно долучився до керівництва міським будівництвом. У ці роки в Одесі було закладено безліч вулиць, розбиті сади, зведені культові установи, відкрита лікарня, театр, побудовано казарми, ринок, створено водойму для прісної води тощо. Значну увагу А.-Е.Рішельє приділяв і освітянській справі. Спираючись на свій французький досвід і зважаючи на найкращі навчальні заклади Петербургу, градоначальник задумав свого роду освітянський експеримент: влаштувати навчальний заклад європейського типу, маючи на меті надати освіту місцевим дворянським дітям та залучити до Одеси молодь із інших куточків південного регіону.

Першого червня 1805 року було надруковано документ «Подробное описание пансиона, установленного в г. Одессе под непосредственным покровительством военного губернатора Екатеринославского, Херсонского и Таврического Дюка-де-А.-Э. Ришелье и под смотрением Одесской гимназии директора», який став правовою основою навчального закладу під назвою Благородний інститут для хлопчиків.

Одеський Благородний інститут А.-Е. Рішельє по праву вважав своїм творінням, вважаючи його набагато кращим для здобуття освіти, утриманні дисципліни і нагляду за моральністю дітей. А. Скальковський зазначав, що герцог, подібно всьому західному тодішньому дворянству, вважав за краще замкнуті училища або так звані «конвікти», які по суті своїй були становими установами [6, с.195]. Таким чином А.-Е. Рішельє вдалося втілити в життя свій проект про відкриття виховного закладу. Він особисто неодноразово звертався до мешканців південного регіону з оголошеннями, в яких розповідав про переваги інституту.

План викладання в Одеському Благородному інституті, програма основних уроків, внутрішній розпорядок були детально прописані в статуті навчального закладу [5]. В інститут приймалися діти з чотирирічного віку. Заклад мав чотири відділення. Його вихованці опановували крім елементарного ще й спеціальний курс дисциплін, спрямованих на підготовку дворянського юнацтва до подальшої військової та цивільної служби. Викладання здійснювалося за широкою

програмою і було розраховане на вісім років. У перші два роки вихованці вивчали релігію, російську, грецьку, французьку, італійську та німецьку мови, географію, арифметику. У третьому та четвертому класах додавалися англійська та латинська мови, історія, початкові правила військової архітектури, плавання і малювання. Далі, крім вивчення вже названих дисциплін, викладалися: ведення бухгалтерських книг, військова екзерциція, читання різними мовами. В останніх двох класах, зокрема, вчили філософії, законодавству, комерційним і військовим наукам, які Рішельє особливо заохочував.

Одеський градоначальник особисто клопотав про особливі привілеї для цього навчального закладу. В березні 1808 року Олександр I підписав указ про прийняття випускників інституту для подальшого навчання державним коштом в Петербурзький кадетський корпус, а у травні 1811 року викладачі Одеського Благородного інституту були прирівняні до державних службовців [1,с.246]. Іншими словами, приватний навчальний заклад, яким і був інститут, отримав усі права і привілеї державного навчального закладу.

У 1812 році освітянські справи Одеси, якими опікувався Рішельє, знаходять ще одного покровителя – абата Ніколя, який був запрошений до міста герцогом. Абат береться за реформування Одеського Благородного інституту і складає «Начертання правил виховання в обоих Одесских благородных институтах», маючи на увазі чоловічий та жіночий заклади. «Начертання» були опубліковані в 1814 році російською та французькою мовами [3]. До речі, це була перша друкована книга, видана в Одесі.

Починалася брошура обґрунтуванням необхідності реформування освітньої системи в південному регіоні. Передбачалося, що керувати Благородним інститутом для хлопчиків буде комісія з семи осіб під керівництвом генерал-губернатора, яка матиме повноваження обирати директора, вчителів і наглядачів. Безпосереднє керівництво Благородним інститутом покладалося на директора, при якому повинен знаходитися економ для ведення господарських справ. Догляд за вихованцями доручався чотирьом наглядачам, викладання – десяти педагогам.

Навчальний заклад за планом абата Ніколя складався з відділень або класів. За європейською традицією класи називалися за основними предметами навчання: I клас – граматики, II клас – словесності, III клас – риторики, IV клас – математики і військового мистецтва. Головними предметами навчальної програми визначалися: релігія, латина, французька, російська, німецька та грецька мови, словесність, риторика і філософія, міфологія, географія, історія, математика, військові науки і «приємні мистецтва» (танці, малювання, фехтування). Курс навчання в інституті тривав вісім років і поділявся на чотири дворічні класи, по 25 вихованців у кожному.

На загальні предмети (так звані словесні науки) відводилося шість років, а «вищим» наукам присвячувалися останні два роки, тобто четвертий клас. Щодо викладання кожного з окремих предметів були створені спеціальні примітки. Зокрема, з приводу викладання іноземних мов було відзначено, що на вивчення грецької та німецької мов відведено один дворічний клас, а для бажаючих

навчатися італійській призначається лише одне, останнє півріччя. Найбільше часу було відведено на вивчення латинської мови.

Благородний інститут був закритим навчальним закладом. Навчальний рік починався 1 липня. Плата за навчання призначалася 750 карбованців на рік, вносити її необхідно було за півроку вперед, до 1 січня наступного року. Вихованці могли відлучатися з інституту тільки у свята і по неділях раз на два місяці. Директор і наглядачі проживали в одній будівлі з учнями. Обмежувалося також і спілкування вихованців один із одним, зокрема, учні різних класів у різний час відвідували заняття, брали їжу або виходили на прогулянку. Прогулянки містом при цьому дозволялися тільки в супроводі наглядачів. Для заохочення учнів вживалися ті ж заходи, що і в школі абата Ніколя в Петербурзі: розміщення учнів у класі за успіхами в навчанні, запрошення кращих учнів на обід до губернатора і заохочення їх відзнаками. Кожні три місяці вихованці мали екзаменуватися в присутності військового губернатора, педагогічної комісії і бажаючих бути присутніми на іспиті родичів.

У «Висновку» стверджувалося, що загальні правила навчання засновані на благочесті віри і покликані давати освіту в глибоко релігійному дусі; що план у цілому можна назвати класичним, оскільки відповідає всім головним вимогам до подібного роду навчальним закладам, зокрема, нахил у навчанні робиться на вивчення класичних мов; що пропонована система розподілу уроків і вільного часу є найбільш прийнятною для самих вихованців тощо.

Актуальним питанням було питання підпорядкування Одеського Благородного інституту. За «Планом» абата Ніколя навчальний заклад мав підпорядковуватися безпосередньо генерал-губернатору і комісії, від якої залежав вибір директора і наглядачів. Але фактично Харківський університет постійно втручався в справи управління інститутом. Адже за університетським статутом 1804 року навчальний заклад мав підпорядковуватися Харківському університету. За статутом університету було надано право обирати для кожної губернії округу директора училищ і представляти його через головне управління училищ на затвердження міністра. Доглядачів училищ і вчителів у гімназії Рада університету обирала сама або за поданням губернських директорів. Для нагляду за училищами і управління ними засновувався училищний комітет. Таке «двовладдя» тривало увесь період існування Благородного інституту.

Водночас із Благородним інститутом для хлопчиків був відкритий аналогічний інститут для дівчаток. Курс навчання в дівочому інституті становив шість років. Основними предметами в ньому були: богослов'я, російська словесність, французька і німецька мови, географія, історія, арифметика, музика, малювання, танці й рукоділля. В перші роки існування в ньому навчалися до 80 дівчаток. Проте платня за навчання виявилася дуже високою – 320 крб. на рік. У зв'язку з цим кількість вихованок постійно скорочувалася. Дворянські родини були готові сплачувати за навчання хлопчиків, але просвіта дівчаток їх турбувала значно менше. Місто також не надавало міцної підтримки цьому навчальному закладу. Наприкінці 1810-х років у Благородному дівочому інституті навчалися всього 16 учениць.

Що стосується чоловічого Благородного інституту, то після від'їзду Рішельє з Одеси піклування про нього прийняв на себе абат Ніколь. Він же став першим директором інституту після його офіційного затвердження у 1816 р.

У лютому 1817 року на розгляд Комітету міністрів був направлений проект устрою ліцею, який розробив Ш.Д. Ніколь. За проектом склад ліцеїстів був наступним: 120 пансіонерів, які постійно повинні були проживати в будівлі ліцею, 24 учнів Педагогічного інституту для підготовки вихователів ліцею, 250 «вільних» вихованців, які могли відвідувати громадські класи ліцею, проживаючи у батьків або в пансіонах поруч із ліцеєм. Коло досліджуваних ліцеїстами предметів було традиційним для середніх навчальних закладів: релігія, граматики, словесність і риторика російської, французької, латинської, грецької, італійської мов, географія, історія, філософія, математика, фізика, військові науки, мистецтва. Навчальний заклад за проектом передбачалося очолити Раді, до складу якої увійшли б четверо батьків під керівництвом градоначальника. Гроші на будівництво нового приміщення для навчального закладу передбачалося отримати головним чином за рахунок введення додаткового митного збору за вивезення хліба з одеського порту в розмірі 10 копійок асигнаціями з кожної чверті хліба строком на десять років – абат Ніколь вважав, що таким чином можна отримати дохід до 500 тисяч карбованців. Крім того, на користь ліцею мали відійти кошти, які раніше відпускалися на утримання Комерційної гімназії, а А.-Е. Рішельє погодився перевести свою оренду від одеських митних зборів розміром у 3260 талерів на утримання Педагогічного інституту [2, с.4].

До проекту статуту міністром народної освіти князем О.М. Голіциним було укладено обґрунтування заснування Рішельєвського ліцею та направлено для затвердження імператору.

Проект улаштування ліцею абата Ніколя в цей раз виявився прийнятним. Певним чином на позитивний результат справи вплинули А.-Е. Рішельє і О. Ланжерон при дворі. Потрібно зазначити, що, незважаючи на свою фізичну відсутність в Росії, А.-Е. Рішельє брав активну участь у справі заснування ліцею в Одесі і опікувався його подальшою долею. У листі до герцога Ш.Д. Ніколь повідомляв, що він вже розмовляв із О.К. Розумовським про перетворення Благородного інституту в ліцей і навіть представив йому загальний план організації освіти в Одесі. В листі до графа Гур'єва від 12 квітня 1817 року герцог пише: «Хоч і здалеку, але з пильним інтересом стежу за прогресом і заходами для збільшення добробуту Одеси; я дізнався з особливим задоволенням, що план ліцею затверджений, а також метода освіти абата Ніколя, яку я вважаю за найкращу» [4, с. 465].

28 квітня 1817 року на засіданні Комітету міністрів було заслухано та схвалено проект статуту ліцею, 2 травня того ж року статут і штат ліцею були конфірмовані Олександром І. Новий навчальний заклад отримав назву Рішельєвський ліцей.

Отже, освітянський експеримент в Одесі у вигляді Благородного інституту для хлопчиків, що задуманий і розпочатий герцогом А.-Е.Рішельє, був удосконалений абатом Ніколем і знайшов своє продовження в навчальному

закладі, якому через майже 50 років судилося стати першим університетом південного регіону.

Література

1. Ленц Н. И. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804-1817 / Н. И. Ленц. – Одесса, 1903. – 386 с.
2. Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея / И. Михневич. – Одесса, 1857. – 200 с.
3. Начертание правил воспитания в обоих Одесских благородных институтах / составил аббат Николь. – Одесса, 1814. – 27 с.
4. Сборник императорского Русского исторического общества. – Т.54: Переписка герцога Арманда-Эммануила Ришелье с императором Александром I, его министрами и частными лицами. Бумаги извлечены из французских и русских архивов. – СПб., 1886. – 670 с.
5. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. – Т.1. – 2-е изд. – СПб, 1875. – С.54-58.
6. Скальковский А. Материалы для истории образования в Одессе. Отд. оттиск. – Одесса, 1859. – 23 с.

УДК 94:323.15(477)

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД 1920-х рр.

Є.Г. СІНКЕВИЧ,

докт. іст. наук., проф.,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

І.С. МІРОНОВА,

докт. іст. наук., доц.,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

(Україна)

Після завершення громадянської війни і перших експериментів радянської влади часів воєнного комунізму життя жителів Півдня України почало нормалізуватися. Влада на X з'їзді РКП(б) (1921 р.) взяла курс на нову економічну політику, що полегшило матеріальний стан людей. XII з'їзд у квітні 1923 р. проголосив політику «коренізації», що передбачала підготовку й виховання кадрів корінної національності для використання їх у державному апараті і управлінні народним господарством, запровадження рідної мови і національних ознак у навчально-виховний процес закладів освіти, розвиток національної культури та інше [1]. На початку 1920-х рр., у період впровадження політики «коренізації», перед радянським керівництвом постало питання підвищення освітнього рівня національних меншин України рідною мовою. Основою соціального виховання була шкільна освіта. Завдяки низці законодавчих та нормативних актів радянського уряду почала утворюватися широка мережа національних шкіл, дошкільних і навчальних закладів, які функціонували мовами

закладі, якому через майже 50 років судилося стати першим університетом південного регіону.

Література

1. Ленц Н. И. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804-1817 / Н. И. Ленц. – Одесса, 1903. – 386 с.
2. Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея / И. Михневич. – Одесса, 1857. – 200 с.
3. Начертание правил воспитания в обоих Одесских благородных институтах / составил аббат Николь. – Одесса, 1814. – 27 с.
4. Сборник императорского Русского исторического общества. – Т.54: Переписка герцога Арманда-Эммануила Ришелье с императором Александром I, его министрами и частными лицами. Бумаги извлечены из французских и русских архивов. – СПб., 1886. – 670 с.
5. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. – Т.1. – 2-е изд. – СПб, 1875. – С.54-58.
6. Скальковский А. Материалы для истории образования в Одессе. Отд. оттиск. – Одесса, 1859. – 23 с.

УДК 94:323.15(477)

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД 1920-х рр.

Є.Г. СІНКЕВИЧ,

докт. іст. наук., проф.,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

І.С. МІРОНОВА,

докт. іст. наук., доц.,

Чорноморський національний університет імені П. Могили

(Україна)

Після завершення громадянської війни і перших експериментів радянської влади часів воєнного комунізму життя жителів Півдня України почало нормалізуватися. Влада на X з'їзді РКП(б) (1921 р.) взяла курс на нову економічну політику, що полегшило матеріальний стан людей. XII з'їзд у квітні 1923 р. проголосив політику «коренізації», що передбачала підготовку й виховання кадрів корінної національності для використання їх у державному апараті і управлінні народним господарством, запровадження рідної мови і національних ознак у навчально-виховний процес закладів освіти, розвиток національної культури та інше [1]. На початку 1920-х рр., у період впровадження політики «коренізації», перед радянським керівництвом постало питання підвищення освітнього рівня національних меншин України рідною мовою. Основою соціального виховання була шкільна освіта. Завдяки низці законодавчих та нормативних актів радянського уряду почала утворюватися широка мережа національних шкіл, дошкільних і навчальних закладів, які функціонували мовами

національних меншин України. До таких документів, зокрема, відносилися «Кодекс законів про народну освіту УРСР» (22 листопада 1922 р.), постанови ВУЦВК і РНК УРСР «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу розвитку української мови» (серпень 1923 р.) [5, арк. 1-2] та «Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури» (липень 1927 р.) [9, с. 626]. В останньому документі в розділі «Про мову в учбових закладах та наукових установах» зазначалося: «Мережу освітніх установ необхідно побудувати так, щоби населення кожної національності мало можливість отримати початкову (школа соцвиху) освіту рідною мовою...» [9, с. 626].

Загалом, на початку 1920-х рр. грамотність серед населення Півдня України не доходила навіть до 50 %. До середини 1920-х рр. національних навчальних закладів для етнічних меншин на Півдні України не існувало, за винятком грецької школи в Одесі, в якій навчалося 150 учнів, і незначної кількості німецьких та єврейських шкіл. У зв'язку з цим упродовж п'яти років планувалося створити мережу загальноосвітніх закладів, в яких викладання проводилося б національною мовою.

Ліквідація неписьменності серед дітей, запровадження загальної початкової освіти було дуже важливим і водночас нелегким завданням. У 1920-ті рр. тільки на Півдні України налічувалося 200 тис. неписьменних дітей віком від 8 до 10 років. Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 30 червня 1924 р. націлювала на введення загальної освіти упродовж шести років, починаючи з 1924/1925 н. р. [8, с.72]. Так, нарівні з розвитком системи національної української освіти створювались і міцніли школи для численних національних меншин. У своїй діяльності вони спиралися на підтримку з боку вищих органів влади та державного управління України. Їх офіційний статус закріплювався Декретом РНК УРСР від 27 липня 1923 р. «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» [12, с. 901].

Унаслідок цього мережа шкіл почала швидко зростати. Зокрема, в Одеській окрузі в 1922/1923 н. р. налічувалося 53,7 % російських шкіл, 39,5 % українських і всього 6,8 % припадало на школи національних меншин [5, арк. 373]. У Миколаївській окрузі в 1924 р. українські школи складали 56,7 % від їх загальної кількості, російські – 34,9 %, а на національні школи припадало 8,4 %. У Херсонській окрузі українські школи становили 80,7 %, російські – 9 %, німецькі – 7 %, єврейські – 2,6 %, польські й шведські – 0,7 % [14, с. 12-13]. Позитивні зрушення, що відбулися завдяки політиці «коренізації» дали можливість національним меншинам послуговуватися рідною мовою, розвивати власну культуру. Так, наприклад, у другій половині 1920-х рр. у тодішній Херсонській окрузі була створена національна польська сільська рада, а в місті Херсоні працював польський клуб [15]. У ці роки на Півдні України функціонувало 5 польських шкіл (по одній – в Одесі та Миколаївській окрузі) і три – у Херсонській окрузі. У 1926-1927 рр. в Одесі навчався 761 учень польської національності [16].

Наведені цифри свідчать про успішний початок важливої справи, але водночас існували великі труднощі. Так, у середині 1920-х рр. стало зрозуміло,

що не вистачає висококваліфікованих учителів, які добре володіли б рідною мовою. Щоб усунути гостру кадрову проблему, для шкіл національних меншин почали організовувати педагогічні курси (районні, окружні, обласні) для підготовки та перепідготовки вчителів. За терміном роботи вони поділялися на півторамісячні, тримісячні, річні, вищі – трирічні [1, с. 11]. Педагогічні курси готували, перш за все, вчителів початкової школи. А вищі трирічні педагогічні курси з 1925 р. отримали статус педагогічних технікумів. Вони готували вчителів із вищою освітою [6, с. 194]. Крім кількісного збільшення вчителів, головною метою курсів було залучення їх до активного будівництва радянської системи освіти.

На початку 1920-х рр. невідкладна потреба вчительських кадрів була зумовлена зростанням кількості безпритульних дітей, погромами, голодом. Інша причина відкриття педагогічних курсів полягала в низькій кваліфікації, невідповідності змісту освіти багатьох учителів вимогам радянської системи навчання, їхньою аполітичністю. На запитання обіжника губернського відділу освіти: «Як учителі розуміють потреби трудової школи?», – відповіді були полярні. Частина вчителів молодшого віку дотримувалася необхідності виховання дітей на засадах комуністичних ідей, інші вчителі, що проходили підготовку за пріоритетами імперської методичної науки, вважали за потрібне виховувати всебічно освічену й самостійну людину [10, с. 116].

Питання діяльності національних педагогічних курсів постійно перебувало в полі зору Раднацмену при Наркомосі України, Укрголовпрофосу, губернських відділів народної освіти. Вже на початку 1920-х рр. у республіці діяло 100 трирічних та понад 130 короткотермінових курсів. Значно розширилися в цей період можливості трирічних національних педагогічних курсів. Зокрема, активізували свою діяльність у різних регіонах України німецькі (на Хортиці та в с. Пришиб Мелітопольської округи), єврейські (у Харкові, Києві, Житомирі), польські (в Києві), болгарські (в с. Преслав Мелітопольської округи) педагогічні курси [10, с. 119].

Численні вчительські з'їзди, конференції як окремої національної спільноти, так і вчителів всієї України взагалі, постійно наголошували на необхідності підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, тому прискореними темпами почали організовуватися педагогічні курси для підвищення професійного та політичного рівня учителів.

Перші педагогічні курси було відкрито в 1921 р. у Києві для єврейського вчительства, куди надсилали слухачів з усіх губерній республіки [3, арк. 34]. Саме єврейські навчально-виховні, культурно-освітні установи на початку 1920-х рр. були в найвигіднішому становищі. Єврейська більшість у партійному та державному керівництві республіки доволі уважно ставилась до організації та функціонування мережі національних навчальних та культурних установ, надаючи термінову матеріальну допомогу, проводячи масову підготовку кваліфікованих педагогічних кадрів. Забезпечення культурних потреб представників єврейської національності упродовж 1920-х рр. ставилося на рівні з потребами етнічної більшості країни – українців.

Активніше підготовка педагогічних працівників національних навчально-виховних установ почалася з 1924 р., коли політика коренізації увійшла до найвищого етапу свого розвитку. Але замість поступового, демократичного процесу формування освіти, розпочалося стихійне варварське руйнування вікових національних традицій навчально-виховного процесу, пов'язаних із особливостями культурного розвитку етнічних груп населення. Найгострішим було питання прилучення до «революційних здобутків» німецького населення. Сильні релігійні традиції, колективне вирішення соціально-економічних, культурних, побутових питань, пошана й авторитет, якими користувалися заможні господарі – усе це не відповідало принципам національної політики радянської влади. Традиційна замкненість німецького населення не дозволяла проводити агітаційну роботу в повному обсязі. У цьому відношенні робилася ставка на німецьке вчителство. Курси перепідготовки підвищення кваліфікації перетворювалися на своєрідну школу політичного навчання, де вчителі набували знань для проведення агітаційної та антирелігійної роботи.

У травні 1925 р. розпочалися курси з перепідготовки в загальносоюзному масштабі для німецьких вчителів у Москві. Утримання вчителів узяв на себе центр. На курси збиралися найкращі німецькі вчителі, оскільки головною метою курсів було підготувати і випустити таких вчителів, які б надалі стали керівниками з перепідготовки педагогічних кадрів на місцях [4, арк. 188]. У цей же час німецькі педагогічні курси були організовані в Одесі [4, арк. 203]. Центральні курси перепідготовки німецьких вчителів відкрилися також в липні 1925 р. за ініціативою німецького бюро раднацмену на базі Пришибського німецького педагогічного технікуму, який мав на той час хоча й нетривалий, але досить цінний досвід роботи з німецькими вчителями. Курси були розраховані на вчителів першого концентру і тривали вісім тижнів. При цьому Народний комісаріат освіти України брав на себе повне утримання 65 вчителів, а також оплату інших витрат. На Одеську, Миколаївську і Херсонську округи було виділено по шість місць [10, с. 121].

У серпні 1928 р. в с. Пришиб Мелітопольської округи були відкриті курси для німецьких учителів із метою підвищення кваліфікації вчителів суспільствознавства другого концентру семирічок та профшкіл. Для Одеської округи виділялося три місця, Миколаївської й Херсонської – по два [2, ст. 389].

Аналогічні курси для перепідготовки вчителів національних меншин організовувалися для вчителів польських шкіл соцвиху першого концентру при Польському педтехнікумі в Києві. В Одесі відкривалися тримісячні курси для перепідготовки болгарських учителів [7, с. 132-133]. Узагалі, болгарська секція Наркомосвіти УРСР та ЦКНМ приділяли велику увагу справі перепідготовки вчителів. Майже щороку при Преславському педтехнікумі організовувались курси викладачів. Із 13 до 27 серпня 1928 р. були проведені двотижневі курси в Преславі під керівництвом С. Іджилова [13, арк. 39]. У серпні 1929 р. тритижневими курсами вчителів керувала директор технікуму Р. Кандева. Вчителі прослухали лекції «Про дослідницький метод у трудовій школі», «Робота юних

натуралістів», «Виготовлення самодіяльних приладів», «Проведення екскурсій з метою вивчення місцевої флори» тощо [7, с. 136-137].

Таким чином, на кінець 1920-х рр. мережу педагогічних курсів було розгорнуто по всій Україні. Перепідготовка проводилась серед єврейських, німецьких, болгарських, грецьких, вірменських та інших вчителів, охоплюючи практично всі національні спільноти Півдня України, що мешкали компактно. У результаті курси давали непогані результати, хоча вони не могли задовольнити тих вимог, які висувалися. Зокрема, за два роки кількість національних шкіл Херсонської округи збільшилася на 60 %, а кількість учителів у них – на 112 %, хоча в цілому по окрузі кваліфікованих учителів не вистачало. На Миколаївщині в 1930 р. діяли вже 102 національні школи [11, с. 80].

До недоліків курсів можна віднести, перш за все, недбайливе ставлення місцевих органів народної освіти, які не завжди направляли на курси слухачів належної кваліфікації, спроможних опанувати визначену програму. Другим недоліком можна вважати шалену завантаженість кожного вчителя. Одному вчителю доводилося проводити заняття з трьома-чотирма групами. Районні інспектори відділів народної освіти не тільки не могли спілкуватися, але й не розуміли національної мови, тому більше уваги приділяли роботі з українськими та російськими школами. У деяких національних школах вони не були жодного разу упродовж навчального року. Вчителі самі турбувалися про підвищення педагогічної кваліфікації – збиралися раз на тиждень, читали лекції, робили доповіді, заслуховували реферати. Ще одним недоліком у роботі курсів була практично повна відсутність навчально-методичної літератури, що відбивалося на якості підготовки вчителів.

Необхідно зазначити, що при проведенні «коренізації» у 1920-х рр., зовсім не враховувалися національні особливості меншин. У першу чергу, йдеться про глибоку релігійність поляків, значний вплив католицького костелу на життя польської родини. Тому репресивні дії влади не обійшли католицький костел. Так, миколаївську вчительку Вендзиковську звинуватили в тому, що під час похорону колеги вона разом з частиною учнів під релігійними хоругвами на чолі з ксьондзом брала участь в процесії по всьому місту. Цим подавала негативний приклад своїм вихованцям. Щоб запобігти впливу католицького костелу на учнів, партійні функціонери навіть відгородили школу від споруди костелу парканом [17, с. 157].

Проведення політичної підготовки було чи не найголовнішим завданням курсів. Так, із 15 липня до 15 серпня 1927 р. в Одесі були організовані курси перепідготовки німецьких учителів. На вивчення предметів соціально-економічного курсу програмою відводилося 25 год. (вивчення загальних положень марксизму-ленізму, громадського й політично-освітнього руху вчителів). На педагогічний цикл виділялось 165 год., з яких лише 16 год. передбачалися на вивчення рідної мови, 12 год. – на методику проведення краєзнавчої роботи. Значна кількість годин відводилася на вивчення організації громадського комуністичного дитячого руху [10, с. 123].

Щоб привернути вчителів до радянського будівництва, після закінчення курсів від них вимагали давати клятву ніколи не займатися релігійною пропагандою, всюди підкреслювати і пропагувати пріоритети радянського засобу життя. В іншому випадку їх не допускали до роботи в культурно-освітніх закладах. Таким чином, вчитель становився засобом для розповсюдження ідей радянської влади серед національного населення.

Позитивним моментом діяльності курсів було кадрове забезпечення шкіл національних меншин. Через курси протягом 1920-х рр. по всій Україні пройшли підготовку від 76 % (1925 р.) до 21,7 % (1932 р.) учителів [10, с. 124]. Зменшення їх відсотку наприкінці 1920-х рр. пояснювалося, по-перше, відкриттям національних середніх та вищих навчальних закладів, що здійснювали якіснішу підготовку, по-друге, згортанням політики «коренізації» взагалі, що призвело до переведення навчання в національних школах на українську й російську мови викладання.

Отже, педагогічні курси стали однією з форм підвищення кваліфікації вчителів. Незважаючи на заідеологізованість, вони уважно ставилися до національної мови та вивчення історико-культурних традицій національних меншин. Недоліки й прорахунки курсів не вплинули негативно на збільшення кількості вчителів для національних шкіл Півдня України та підвищення їх кваліфікації.

Література

1. Балуба І. Проблеми культурно-освітнього розвитку польської національної меншини в Україні в 20-30-ті роки XX століття / І. Балуба // Посвіт. – 1996. – № 2 (23). – С. 10-12.
2. Бюлетень народного комісаріату освіти. – 1928. – Ч. 27 (114). – Ст. 389.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-1, оп. 1, спр. 46, 34 арк.
4. ДАМО, ф. Р-99, оп. 1, спр. 889, 418 арк.
5. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. Р-2, оп. 1, спр. 1, 595 арк.
6. Диденко Г. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921-1925) / Г. Диденко. – К.: АН УССР, 1962. – 376 с.
7. Дихан М.Д. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924-1929 рр. / М.Д. Дихан. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973. – 159 с.
8. Животівський В.О. Освіта національних меншин у 1920-і роки як «знаряддя комуністичного переродження суспільства» / В.О. Животівський // Відродження. – 1995. – № 4. – С. 72-74.
9. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – № 34. – С. 619-634.
10. Мартинчук І.І. Національно-культурне будівництво серед етнічних меншин Донеччини (20-і – початок 30-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І.І. Мартинчук. – Донецьк, 1998. – 203 с.
11. Міронова І.С. Розвиток освіти національних меншин Півдня України у 20-ті рр. XX ст. / І.С. Міронова // Наукові праці. – Т. 10. – Історичні науки. – Миколаїв: Видавничий центр МФ НаУКМА, 2001. – С. 78-82.
12. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – Харьков: Изд-во Наркомата юстиции. – 1924. – № 42. – С. 895-925.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 413, оп. 1, спр. 473, 48 арк.

14. Шевцова В.Ю. Початок становлення системи національної освіти на півдні України в 20-ті роки XX ст. / В.Ю. Шевцова // Південний архів: Зб. наук. праць. – Херсон, 1999. Вип. 1. Історичні науки. – С. 161-165.
15. Буценко А. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР. – Харків: Видання ОРГІНСТРУ ВУЦВК, 1928. – 25 с.
16. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – ф.п-3, оп. 1, спр. 1218, арк. 45.
17. Соболев П. І. Національно-культурне життя поляків Миколаївщини в 20-ті роки XX століття // Південний архів: Зб. наук. праць. Історичні науки. Вип. 5. – Херсон: Айлант, 2001.

УДК 93/94 (477)

ДЕРЖАВОТВОРЧІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Т.В. СІНЬКОВСЬКА,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Історичний досвід показує, що на теренах України державність як така виникає ще на початку першого тисячоліття до нашої ери.

Територією, де концентрувалися такі ранньодержавні утворення, був Кримський півострів та причорноморські степи. Скоріш за все, це були архаїчні та античні держави, які мали установлені зв'язки з населенням лісостепової смуги сучасної України.

Перші слов'янські об'єднання державного типу з'являються у перших століттях нашої ери. Найвідомішим серед них є антський союз племен.

Процес державотворення на теренах України неодноразово переривався зовнішніми чинниками. Одним із них було велике переселення племен, на шляху якого опинилася Україна.

Наймогутнішою державою, з якої власне починається відлік українського державотворення, є держава Київська Русь, яка виникла на основі східнослов'янських племен, що були пращурами українців. Київська Русь, звичайно, ще не була державою в сучасному розумінні цього поняття. Вона не мала ні централізованого управління, ні всеохоплюючої та розгалуженої бюрократичної системи. Відносини між представниками влади й народом, особливо в ранній період розвитку Київської Русі, виявлялись тут здебільшого у формі збору данини. Політичні конфлікти, що виникали внаслідок недосконалості таких взаємин, частіше за все розв'язувались за допомогою політики сили. А саме піднесення Київської держави на найвищий рівень розвитку історички пов'язують із князюванням трьох великих правителів – Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.

Подальша доля українського державотворення пов'язана з етнічною консолідацією південносхідних слов'ян навколо Галицько-Волинського князівства – наступника державницьких традицій Київської Русі. Хоча в історичній науці

14. Шевцова В.Ю. Початок становлення системи національної освіти на півдні України в 20-ті роки XX ст. / В.Ю. Шевцова // Південний архів: Зб. наук. праць. – Херсон, 1999. Вип. 1. Історичні науки. – С. 161-165.
15. Буценко А. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР. – Харків: Видання ОРГІНСТРУ ВУЦВК, 1928. – 25 с.
16. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – ф.п-3, оп. 1, спр. 1218, арк. 45.
17. Соболев П. І. Національно-культурне життя поляків Миколаївщини в 20-ті роки XX століття // Південний архів: Зб. наук. праць. Історичні науки. Вип. 5. – Херсон: Айлант, 2001.

УДК 93/94 (477)

ДЕРЖАВОТВОРЧІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Т.В. СІНЬКОВСЬКА,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Історичний досвід показує, що на теренах України державність як така виникає ще на початку першого тисячоліття до нашої ери.

Територією, де концентрувалися такі ранньодержавні утворення, був Кримський півострів та причорноморські степи. Скоріш за все, це були архаїчні та античні держави, які мали установлені зв'язки з населенням лісостепової смуги сучасної України.

Перші слов'янські об'єднання державного типу з'являються у перших століттях нашої ери. Найвідомішим серед них є антський союз племен.

Процес державотворення на теренах України неодноразово переривався зовнішніми чинниками. Одним із них було велике переселення племен, на шляху якого опинилася Україна.

Наймогутнішою державою, з якої власне починається відлік українського державотворення, є держава Київська Русь, яка виникла на основі східнослов'янських племен, що були пращурами українців. Київська Русь, звичайно, ще не була державою в сучасному розумінні цього поняття. Вона не мала ні централізованого управління, ні всеохоплюючої та розгалуженої бюрократичної системи. Відносини між представниками влади й народом, особливо в ранній період розвитку Київської Русі, виявлялись тут здебільшого у формі збору данини. Політичні конфлікти, що виникали внаслідок недосконалості таких взаємин, частіше за все розв'язувались за допомогою політики сили. А саме піднесення Київської держави на найвищий рівень розвитку історички пов'язують із князюванням трьох великих правителів – Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.

Подальша доля українського державотворення пов'язана з етнічною консолідацією південносхідних слов'ян навколо Галицько-Волинського князівства – наступника державницьких традицій Київської Русі. Хоча в історичній науці

тривалий час панувала думка, що колишня давньоруська державність припинила своє існування, а на її руїнах виникло – як наступник Київської Русі – Володимиро-Суздальське князівство, а потім і Московське царство. Проте видатний український історик Михайло Грушевський переконливо довів у своїх працях, що безпосереднім наступником державності Київської Русі-України було Галицько-Волинське князівство: «Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII ст., потім литовсько-польський XIV – XVI ст.» [1,с.112]. Отже, українська державність, яка була сформована у княжу добу, продовжила своє існування в дещо зміненому вигляді на галицько-волинських землях. Такої ж думки дотримується і переважна більшість українських істориків. Зокрема, історик С.Томашевський взагалі вважав Галицько-Волинське князівство першою власне українською державою, бо в Київській державі він вбачав значний чужорідний елемент. М.Брайчевський, досліджуючи це питання, яке пов'язане з історією української державності, доходить висновку, що вона є прямою наступницею державницьких традицій Київської Русі. Спростовуючи традиційну історіографію, вчений констатує, що держава Данила Галицького виходила за рамки пересічного уділу, бо територіально вона становила набагато масштабніше утворення, ніж інші удільні князівства. «У жодному разі іншого, рівночасного йому, утворення в Україні не існувало» [2,с.14].

Дещо дискусійним може виглядати питання про назву Галицько-Волинської держави: князівство чи королівство. В класичній українській історіографії, починаючи з М. Грушевського і закінчуючи Н.Полонською-Василенко, Галицько-Волинська держава називається князівством.

Культурні та державні традиції княжої доби виявились досить сильними і після того, як Галицько-Волинське князівство розпалося, а його територія була поділена між Польщею та Литвою. Ставши складовою частиною Великого князівства Литовського, Україна-Русь зберегла значні ознаки автономії, утворивши з Литвою Литовсько-Руську федерацію. Історик С.Томашевський, підбиваючи підсумки історії Галицько-Волинської держави, пише, що українці «збурили свою національну державність. На опорожнену політично українську землю кинулися тепер сусіди»[3,с.102].

Розпочався новий етап в історії українського державотворення – етап обмеженого суверенітету, протекторату, політичної залежності від міцніших та зорганізованіших сусідів. Першими державами, які скористалися з цього, стали Литва, Польща та Угорщина. Розпочався латентний період державності. Латентність у даному випадку передбачає зовнішній контроль над внутрішньою ситуацією, але вона допускає також певну міру автономності, яка здійснюється в режимі самоврядування. Отже, латентна державність – це така форма політичного життя, що здійснюється як за допомогою та на засадах національних традицій, так і при втручанні зовнішньої сили, яка перебирає на себе верховенство законодавче, військове та політичне. Державність перетворюється на латентну, кола вона не в змозі встановити неподільний власний суверенітет над своїми етнічними землями, а в тих чи інших пропорціях, інколи примусово, а інколи добровільно, ділить його

з іншими державами. Нерідко латентність тієї чи іншої держави відбивається в назві цієї держави. Прикладом такої латентності є Литовсько-Руська держава, що виникає внаслідок литовської експансії в XIV ст. Україна в ній виступає під своєю старою назвою «Русь», як така, що вже не володіє повним суверенітетом на своїй землі. У вітчизняній історіографії склалися різні погляди й точки зору на сам характер литовської експансії, природу та сутність Литовсько-Руської держави, що в свою чергу обґрунтовано вплинуло на появу деяких позицій при розгляді цього питання. Один із істориків, О. Єфименко, пише: «Як колись загадкова Русь у вигляді нечисленної войовничої дружини збирала із Києва докупі південноруські племена, створюючи основи Руської державності, так і тепер відносно нечисленна войовнича Литва із своїх віддалених приніманських поселень збирає воедино всі розрізнені політичною смутою удільної епохи і бідами татарського нашествия західні і південні руські землі, створюючи нову Литовсько-Руську державу, яка за складом свого населення з повним правом може бути названа Західноруською» [4, с.90]. Із сучасних істориків у позитивному сенсі литовську присутність на українських землях оцінює М. Брайчевський. Не залишається осторонь в своїх висновках щодо литовського питання О. Субтельний.

Отже, ми можемо констатувати той факт, що українська держава у ті часи продовжила існування у вигляді «Другого Українського королівства» аж до кінця XV ст.

Атрибутами будь-якої державності є право та законодавство. У XV-XVII століттях у суспільному житті України відбувається новий процес, а саме: співіснування правничих інститутів різного характеру та походження. Поряд із традиційним звичаєвим правом, яке існувало ще в докняжу добу та було проявом національної правосвідомості українців, з'являється німецьке міське право, відоме як Магдебурзьке, а в сільській місцевості на західних землях – Волоське право. Розглядаючи період латентної державності в бутті українського народу, хочемо привернути увагу ще до одного вкрай важливого документу – Литовського Статуту. Як засвідчує історико-правова наука, статті Литовського Статуту з'явилися на підставі звичаєвих та писаних норм українського права. Отже, за витоками Литовський Статут слід розглядати як складову частину українського права. Це відбилося не лише в змісті статей, й у формі його написання, адже Литовський Статут був написаний староукраїнською мовою, яка тоді вважалася державною в Литовському князівстві.

На початку XVII ст. польська експансія набула тотального характеру. Зникає остання база української автономії, яку представляли володіння князя Костянтина Острозького. Це руйнує латентний стан української державності, яка певною мірою забезпечувала народу його етнічну, духовну та культурну ідентичність.

З погляду зовнішньо-політичного статусу, суверенітет України все ж таки був, звичайно, обмежений владою Великого князя Литовського. Проте ця влада не підмінила собою внутрішню автономію краю, що і дає нам підставу визначати такий стан як «державність у державі» або «латентна державність».

Новий етап для української державності розпочався з появою козацтва, яке стало провідною силою консолідації етносу та національного державотворення. В наслідок багаторічної боротьби виникла козацька християнська республіка Богдана Хмельницького.

Аналізуючи цю епоху, українські історики оцінюють її двояко. З одного боку, в Європі ніби народилася, а, власне, відродилася нова держава – Козацька республіка. Це безумовний позитив. З іншого боку, не вдалося створити таку державу, яка б об'єднала в єдине ціле український народ. Значна його частина опинилась поза межами тієї державної структури, що залишилася внаслідок Великого повстання і Руїни – Гетьманщини.

У другій половині XVII століття Україна опинилась у полі зору протистояння трьох могутніх держав: Польщі, Туреччини та Росії, що зрештою і стало причиною її поділу на Лівобережну та Правобережну. Спроба Івана Мазепи створити самостійну Українську державу під протекцією Швеції не вдалася. Ідея самостійної України, тим не менше, залишилась на багато століть мрією українських патріотів.

Вся історія українського народу є виявом його демократизму. Починаючи з княжих часів та йдучи до козащини й Запорізької Січі, а далі до усіх суспільних рухів, як і рівно ж до козацьких і народних повстань, національно-визвольної боротьби на всіх етапах історії, чітко виділяється принцип демократизму, настійна вимога утвердити демократичний лад на основі свободи, рівності, справедливості. Своє перше юридичне осмислення, оформлення і втілення цей ідеал знайшов у «*Pacta et Constitutiones legume libertatumque Exercitus Zaporiesis*», укладений 16 квітня 1710 р. Між гетьманом П. Орликом та старшиною і запорожцями, очолюваними кошовим Гордієнком. Появу цього документа варто розглядати в широкому контексті розвитку європейської правосвідомості, котра в теоретичних працях таких мислителів як Т. Гоббс, Г. Гроцій, а трохи пізніше Ф. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо випереджала свій час і швидше прояснювала перспективу, ніж дійсність. За таких обставин Конституція Пилипа Орлика – це втілена в мову правових норм філософія та ідеологія «суспільного договору». Для появи такого документу в історії української політичної та правової свідомості було достатньо підстав. За змістом – це документ, який в належних поняттях і термінах тодішнього права обґрунтовує державний устрій України. Конституція складається із 16 пунктів. Та вона ніколи не набрала чинності і залишилась «як показчик того рівня політичної думки, якого досягнули українські діячі з кругів Мазепи та Орлика» [5,с.155].

Як бачимо, такий рівень був не просто достатнім чи належним у порівнянні з недемократичним і неліберальним духом часу. Якщо порівняти ідеї, висловлені у орликовій конституції, з тими ідеями, які превалювали в сусідніх державах, тоді ми можемо належно оцінити всю вагу цього документу. Україна, як поодинокий острів, перебувала в океані західних та східних монархій, імперій, деспотій, де політична еліта в кращому випадку схилялася до ідеї «освіченого абсолютизму». Лише Англія, Нідерланди та Швейцарія на той час втілювали принципи конституалізму в політичну й правову практику. Тому українська державність

виявилась сильною передусім своїми ідеалами, які випередили на століття загальний суспільно-політичний розвиток у східно-європейському регіоні.

Українська державна ідея, прийнята демократизмом та свободолюбністю, зазвучала у юридичному оформленні як конституція. Наступні історичні події були відчайдушними спробами українського народу досягнути заповітний ідеал, який, дійшовши до нашого часу, збуджує широкі маси до активності, до дії і боротьби, вселяючи надію, віру у своє майбуття, у свої сили, в успіх великої справи.

До цього будуть прагнути і діячі Кирило-Мефодіївського братства, а також політичні партії та об'єднання кінця XIX початку XX століть.

У процесі державотворення велику роль відіграють політичні партії, рухи, громадсько-політичні та профспілкові об'єднання. Без розвиненої партійно-політичної і профспілкової структури демократична держава просто-таки неможлива.

Щоб розглянути вплив цих ідей на українську громаду, слід звернутись до аналізу ще й життя українських емігрантів у європейських країнах, до тих політичних структур, які там існували.

Після поразки боротьби на теренах України близько 100 тисяч українських політичних емігрантів оселились в різних європейських країнах. Продовжували діяльність і політичні центри. Проте поразка у національно-визвольних змаганнях, неуха з боку західних держав до «українського питання», криза в економіці, а потім і провали політики «українізації» штовхали значну частину еміграції до радикальних дій. Зрештою, деякі ідеї втіляться у створення Української народної республіки та її Конституції.

Проте більшовицька інтервенція з Росії поклала край цим сподіванням. 70 років довелося чекати історичної події, коли народ не силою зброї, а силою переконань довів своє право жити у вільній незалежній державі. Національно-патріотична ідеологія в Україні практично ніколи не зникала, що засвідчує діяльність дисидентського руху, Гельсинської спілки тощо. Саме тому, коли настала криза тоталітаризму, і СРСР як втілення його принципів виявив свою історичну неспроможність забезпечити права та свободи як людини, так і націй, Україна закономірно оголосила себе незалежною і була визнана світом.

Отже, ні про яку «штучність» самостійності України не може бути й мови. Інша справа, що державотворчий процес пішов складними шляхами, не так, як того сподівалася більшість населення України, коли підтверджувала незалежність на референдумі 1 грудня 1991 року. І головною причиною тут є відсутність політичної волі з боку керівників держави протягом років незалежності здійснити радикальні економічні реформи, які б поліпшили життя громадян країни.

Державотворчий процес в Україні переживає складні часи і сьогодні. Хочеться вірити, що ми спільно їх витримаємо на благо та в ім'я всіх громадян незалежної демократичної України.

На наш погляд, парадокс полягає в тому, що українська історія переважно усвідомлюється як етнічна історія, обмежена рамками лише етнокультурної специфіки, й не усвідомлюється або мало усвідомлюється як історія політична,

тобто історія державотворення. У кращому випадку, ця остання виступає як яскравий епізод героїчної доби – часів Київської Русі чи Козаччини, не більше й не менше.

Водночас, історія українського державотворення є складний і малоопрацьований предмет історичної науки.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Русі. – Т.3. – К.,1991
2. Брайчевський М. Перше українське королівство. Конспект історії України. Нова концепція// Старожитності.- Ч.9.-К.,1991
3. Томашевський С. Історія України. Старинні віки і середні віки.- Мюнхен, 1948
4. Ефименко А. История украинского народа. – К.,1990
5. Дорошенко Д. Нариси історії України.- Т.2.-К.,1991

УДК 355.462.7 (1915–1924)

ІСТОРІЯ ПІДВОДНОГО ЧОВНА «ПЕЛІКАН»

С. М. СОКОЛЮК,

канд. істор. наук, доц.,

НУОУ імені Івана Черняхівського, м. Київ,

В. П. ДЕРЕЧІНА,

головний спеціаліст,

Державний архів Одеської області, м. Одеса

(Україна)

Історія Одеського морського порту нерозривно пов'язана з історією Чорноморського флоту, зокрема, з історією вітчизняних підводних сил. Так, у період зародження підводного кораблебудування в Одеському порту 19 листопада 1878 року було проведено перше успішне випробування підводного човна С. Джевецького, названого інженером «Подаскаф». Іншими одеськими винахідниками було представлено кілька проектів підводних човнів, і хоч не всі отримали схвальну оцінку експертів, всі вони активно сприяли розвитку підводного кораблебудування. У період після німецько-радянської війни у порту тимчасово базувалися та проходили випробування і відпрацювання екіпажів новозбудовані на Миколаївських верф'ях підводні човни для ВМФ Болгарії та Румунії і тривалий час базувався дивізіон підводних човнів (консервації) Чорноморського флоту, останній із яких був зданий на металобрухт у середині 1990-х років.

Разом із тим, недостатньо висвітленою залишається сторінка історії періоду середини 1920-х років. Саме у цей час відбувалося активне відродження Одеського порту – відбудова портових споруд, очищення акваторії, підхідних шляхів від мін, затоплених кораблів і суден. Саме на зовнішньому рейді Одеського порту 26 квітня 1919 р. були затоплені Антантою недобудовані підводні човни «Лебедь» і «Пеликан» [1, с.23,24,99; 5].

тобто історія державотворення. У кращому випадку, ця остання виступає як яскравий епізод героїчної доби – часів Київської Русі чи Козаччини, не більше й не менше.

Водночас, історія українського державотворення є складний і малоопрацьований предмет історичної науки.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Русі. – Т.3. – К.,1991
2. Брайчевський М. Перше українське королівство. Конспект історії України. Нова концепція// Старожитності.- Ч.9.-К.,1991
3. Томашевський С. Історія України. Старинні віки і середні віки.- Мюнхен, 1948
4. Ефименко А. История украинского народа. – К.,1990
5. Дорошенко Д. Нариси історії України.- Т.2.-К.,1991

УДК 355.462.7 (1915–1924)

ІСТОРІЯ ПІДВОДНОГО ЧОВНА «ПЕЛІКАН»

С. М. СОКОЛЮК,

канд. істор. наук, доц.,

НУОУ імені Івана Черняхівського, м. Київ,

В. П. ДЕРЕЧІНА,

головний спеціаліст,

Державний архів Одеської області, м. Одеса

(Україна)

Історія Одеського морського порту нерозривно пов'язана з історією Чорноморського флоту, зокрема, з історією вітчизняних підводних сил. Так, у період зародження підводного кораблебудування в Одеському порту 19 листопада 1878 року було проведено перше успішне випробування підводного човна С. Джевецького, названого інженером «Подаскаф». Іншими одеськими винахідниками було представлено кілька проектів підводних човнів, і хоч не всі отримали схвальну оцінку експертів, всі вони активно сприяли розвитку підводного кораблебудування. У період після німецько-радянської війни у порту тимчасово базувалися та проходили випробування і відпрацювання екіпажів новозбудовані на Миколаївських верф'ях підводні човни для ВМФ Болгарії та Румунії і тривалий час базувався дивізіон підводних човнів (консервації) Чорноморського флоту, останній із яких був зданий на металобрухт у середині 1990-х років.

Разом із тим, недостатньо висвітленою залишається сторінка історії періоду середини 1920-х років. Саме у цей час відбувалося активне відродження Одеського порту – відбудова портових споруд, очищення акваторії, підхідних шляхів від мін, затоплених кораблів і суден. Саме на зовнішньому рейді Одеського порту 26 квітня 1919 р. були затоплені Антантою недобудовані підводні човни «Лебедь» і «Пеликан» [1, с.23,24,99; 5].

Слід зазначити, що з початком Першої світової війни, з метою нарощування підводних сил ЧФ згідно із прийнятою у 1914 р. «Програмою термінового посилення Чорноморського флоту», в умовах дефіциту часу було додатково порушене питання про прискорене будівництво субмарин. Зумовлене виключно необхідністю скорочення термінів побудови і мінімальним часом внесення певних змін до якогось проекту, що не збільшував вартість і водотоннажність човна понад 650 т, без конкурсного проектування Морським міністерством було прийняте рішення про будівництво човнів типу «Барс» [4, с.345]. Після затвердження 2 січня 1915 р. на засіданні технічної ради Головного управління кораблебудування (ГУК) пропозицій Морського Генерального штабу (МГШ) щодо удосконалення конструкції ПЧ типу «Барс» для Чорного моря, 17 березня 1915 р. Морське міністерство уклало контракт із Товариством Миколаївських заводів і верфей (ОНЗіВ) на побудову чотирьох ПЧ цього типу, причому, термін здавання останнього встановлювався 1 червня 1917 р, а 30 січня 1915 р. Балтійський завод також отримав наряд на будівництво аналогічних човнів для Чорного моря Миколаївським відділенням заводу [4, с.442].

Технічні умови та специфікація на ці човни були затверджені 29 квітня 1915 р. начальником кораблебудівного відділу ГУК генерал-лейтенантом П. Ф. Вешкурцевим. Відповідно до неї підводні човни типу «Лебедь» на відміну від свого прототипу – ПЧ типу «Барс» – мали низку змін. Човни ОНЗіВ мали по одній гарматі, а на човни Балтійського заводу було встановлено по дві 76-мм гармати. Торпедне озброєння усіх човнів типу «Лебедь» було однаковим: чотири апарати Джевецького (замість восьми, встановлених на «Барсах»), піднятих на рівень верхньої палуби. Кількість трубчатих торпедних апаратів залишилося незмінним – 2 носових і 2 кормових [4, с.443; 5].

15 липня 1915 р. човни було зараховано до списків флоту під назвами «Орлан», «Буревестник», «Пеликан», «Лебедь» (ОНЗіВ) і «Гагара», «Утка» (Миколаївське відділення Балтійського заводу). Згодом усі зазначені човни в офіційних документах того часу йменувалися типу «Лебедь», хоча останній і не був головним і значно відставав за готовністю від «Гагари» та «Орлана». Роботи зі збирання човнів на стапелях правого берега р. Інгул, де розміщувалося відділення Балтійського заводу, почалися у серпні 1915 р. збиранням керував завідувач відділення штабс-капітан Б.Е. Штеллінг, спостерігачем за побудовою від ГУК усіх шести човнів був призначений штабс-капітан А.Я. Смирнов [4, с.444; 5].

Незважаючи на швидкий початок збирання підводних човнів «Гагара» та «Утка» – протягом року корпуси були побудовані і спущені на воду восени 1916 р., – через зрив термінів поставки комплектуючих для ПЧ прийомні випробування були розпочаті відповідно тільки наприкінці 1917 р. Будівництво ж підводних човнів «Орлан», «Буревестник», «Пеликан» і «Лебедь» було розпочате на стапелях ОНЗіВ у жовтні 1915 р. під керівництвом корабельного інженера В.П. Костенка, якого в 1917 р. змінив В. Корякін. У результаті добре організованих робіт перші два човни «Орлан» і «Буревестник» вдалося

підготувати до спуску восени 1916 р., проте їх добудова, як і субмарин «Пеликан» і «Лебедь», затрималася через страйк робітників на заводі [4, с.444].

Оскільки флот терміново потребував швидкохідних підводних човнів, 12 грудня 1916 р. Морське міністерство, на прохання командувача Чорноморським флотом віце-адмірала О.В. Корчака, уклало з ОНЗіВ додатковий контракт на суму 265 тис. крб. на дострокову побудову підводного човна «Орлан», термін випробувань якого, утім, був перенесений із січня на кінець березня 1917 р. У підсумку, з низки причин, пов'язаних переважно із проблемами поставок комплектуючих, добудувати вдалося лише «Буревестник», спуск якого відбувся 1916 р. а прийом до складу флоту – тільки 18 лютого 1918 р. [3, с.364].

У зв'язку з тим, що обидва останні човни ОНЗіВ – «Пеликан» і «Лебедь» залишилися без акумуляторних батарей, а у «Лебедя» були відсутні і дизельні двигуни, терміни їх готовності неодноразово переносилися. Через припинення фінансування після жовтневого перевороту, в Росії ці човни добудувати до завершення війни так і не вдалося [4, с.445]. Ні «Гагара», ні «Орлан», а також «Утка», випробуваний наприкінці 1917 р., так і не встигли взяти участь у Першій світовій війні на Чорному морі [2, с.47–51].

Слід зазначити, що у травні 1918 р. підводні човни «Лебедь» і «Пеликан» у недобудованому вигляді були відбуксировані до Одеси, де потрапили до рук німецького, а потім англо-французького морського командування [1, с.23; 3, с.364]. 26 квітня 1919 р. під час залишення Одеси, човни «Лебедь» і «Пеликан» були затоплені на рейді порту, чим створили суттєву небезпеку для плавання [1, с.23,24,99].

Після проведених обстежень у 1922–23 рр. одеським відділенням Держсуднопідйому були здійснені спроби підняти «Пеликан» способом осушення відсіків і цистерн стисненим повітрям. Проте, водолазам не вдалося загерметизувати корпус і було прийняте попереднє рішення про підйом човна плавкраном частинами, попередньо підірвавши його [1, с.23].

Оскільки подальше перебування човна практично на шляху прямування суден в Одеський порт продовжувало створювати загрозу судноплавству, восени 1923 р. Центральним управлінням морського транспорту (далі – ЦУМОР) та адміністрацією порту перед Реввійськрадою Чорноморського флоту знову було порушене питання про його підйом [6, арк.6], який планувалося провести до 1 листопада. Одним із варіантів був підрив корпусу човна і підйом частинами, що мало коштувати орієнтовно 28 тис. золотих крб. [6, арк.10].

Завідувач Чорноморсько-Азовського відділення Держсуднопідйому ЦУМОР 6 листопада 1923 р. доповідав Начальнику Одеського Торговельного порту про те, що підводний човен «Пеликан» затонув посередині акваторії між Новим молом і брекватором порту із припіднятою кормою. Заглиблення над корпусом складало: над носовою частиною – 18 футів (5,5 м), над рубкою – 7 футів (2,2 м), над кормовою частиною – 8 футів (2,5 м), що становило серйозну небезпеку для плавання [6, арк. 12, 13].

Начальник штабу ЧФ 15 грудня 1923 р. (вих. №01128) повідомив начальника Одеського торговельного порту, начальника управління забезпечення

безпеки плавання про згоду Реввійськради ЧФ на підйом ПЧ «Пеликан» у цілому вигляді або шляхом підриву з розрахунком не пошкодити ті частини корпусу, які у подальшому можуть бути використані, для чого спостерігачем було визначено начальника Гідрографічної партії Сполатбога [6, арк.83].

Уповноважений Наркомшляхів і Начальник Одеського торгового порту Кремлянський надіслав на адресу ЦУМОРу та Реввійськради Чорноморського флоту відношення щодо вартості підйому човна, зокрема: цілим корпусом – 38 тис. крб. золотом, шляхом підриву на частини – 15 тис. крб. золотом [6, арк. 20,90].

У січні 1924 р. для проведення робіт з очистки фарватеру від затонулого підводного човна командиром Севастопольського військового порту була дана згода про відрядження двох офіцерів – фахівців мінної справи та виділення майже 5 тис. фунтів (2 тис. т) сталевих тросів різного калібру та необхідної кількості підливних патронів [6, арк.84].

6 лютого начальник Чорноморсько-Азовського відділення Держсуднопідйому ЦУМОРу у листі начальнику західної лоцманської дистанції Убекочерназу повідомляв, що в 1923 р. унаслідок обстеження корпусу підводного човна було встановлено наступне: міцний корпус човна неушкоджений; легкий корпус у районі рубки має ушкодження вибухом під час спроби підйому човна у лютому 1920 р., у 1922 році цей фрагмент легкого корпусу був зірваний при спробі підйому шляхом відкачування води з корпусу човна, а також були зняті кришки рубочного та відсічних люків для встановлення замість них дерев'яних разом зі шлангами для відкачки води та закачування стиснутого повітря. Корпус був випробуваний тиском, встановлені головні та допоміжні механізми, електрообладнання та труби торпедних апаратів, готовність від надводної водотоннажності – 56%. Зроблений висновок, що підйом човна без підриву цілком можливий [6, арк.67,85].

8 лютого начальник Одеського Торговельного порту Кремлянський у зверненні до начальника Одеського губернського відділу ГПУ про те, що в Центральному військовому командуванні та Командуванні Чорноморським флотом було погоджено питання про підйом човна шляхом підриву, а оскільки Губвідділ ГПУ 6 лютого заборонив здійснювати підйом таким способом, це вимагало додаткового підтвердження [6, арк.86].

У той же час, старший військово-морський начальник Одеської військово-морської бази попереджував начальника торговельного порту про заборону проведення підливних робіт з підйому човна до особливого розпорядження [6, арк.82].

Політсекретар Управління Одеського торгпорту Миклашевський визначав помічника начальника порту з технічної частини забезпечити підйом ПЧ «Пеликан», не руйнуючи корпусу, за погодженням із Одеським губернським відділом ГПУ [6, арк. 87]. З цією метою на адресу помічника начальника порту було надіслано два креслення ПЧ «Пеликан» [6, арк. 183].

Уважно вивчивши місцезнаходження і положення човна на ґрунті, начальник Гідрографічного загону Чорного моря Сполатбог 18 лютого 1924 р.

звернувся до Начальника Одеського торговельного порту Кремлянського із пропозицією про доцільність підйому човна без підриву корпусу на частини [6, арк. 87].

Слід зазначити, що з аналізу листування щодо підйому ПЧ «Пеликан» з'ясовано, що це питання було безпосередньо в колі уваги органів ГПУ – Державного політичного управління, оскільки було пов'язано так чи інакше з питаннями безпеки, як державної (воєнної), так і судноплавства в цілому.

Урешті-решт водолази «ЕПРОНу» – експедиції підводних рятувальних робіт особливого призначення – спеціалізованої структури, створеної для суднопідйому затоплених кораблів та суден, ретельно оглянувши човен, дійшли висновку, що «Пеликан» можливо підняти за допомогою 400-тонних понтонів. Після продування стисненим повітрям понтонів човен благополучно зринув і в серпні 1924 р. був відбуксирований до Одеського порту, а пізніше – розібраний на металобрухт [1, с. 23].

Так закінчив, не розпочавши бойову діяльність, свій шлях один із підводних човнів, які будувалися на Миколаївських корабельнях – «Пеликан».

Література

1. Вакар В. И. Затонувшие подводные лодки в Черном море: Справочник. – Севастополь: НИЦ «Государственный океанариум», 2004. – 112 с.
2. Грибовский В. Ю. Подводные лодки типа «Лебедь» // Судостроение. – 1991. – №7. – С.47–51.
3. Зубов Б. Н. Развитие кораблестроения на юге России. – Калининград: Кн. изд-во, 1990. – 383 с.
4. История отечественного судостроения. В пяти томах. Т. 3: Судостроение в первой четверти XX в. (1906–1925) / Под ред. И.Д. Спасского. – СПб.: Судостроение, 1995. – 560 с.
5. Подводная лодка "Пеликан" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://flot.sevastopol.info/ship/podlodki/pelikan.htm>.
6. Державний архів Одеської області. Фонд 1966. Оп. (Опис) № 3. Управление Одесского торгового порта. Спр. №37. Переписка о подводной лодке «Пеликан» (Переписка с ЦУМОР'ом по вопросу поднятия подводной лодки «Пеликан»). Нач.1924 г. Оконч.1924 г.

**«БЕССАРАБСЬКЕ ПИТАННЯ»: ВИТОКИ, ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА ТА
ІСТОРІОГРАФІЧНА СКЛАДОВІ ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ ЧАСУ 20 –
30- х рр. XX СТОЛІТТЯ**

В.В. СТЕЦКЕВИЧ,
докт. істор. наук, проф.,
Криворізький національний університет
(Україна)

Появу «Бессарабського питання» спричинила резонансна подія весни 1918 р., коли «Сфатул церій», – такий собі представницький орган влади в Кишиневі, – у доволі складних умовах і під прямим тиском Бухареста 27 березня прийняв рішення про об'єднання краю з королівською Румунією. До речі, ця ухвала дала привід більшовицькому уряду оцінити цей інститут влади як «продажний» і такий, що зрадив інтересам «трудового народу Бессарабії», який прагнув жити в новій соціалістичній державі, але пішов на об'єднання з класово ворожою «боярською Румунією».

Власне в самій Бессарабії населення сприйняло це об'єднання по-різному. Натомість румунська спільнота практично одностайно й позитивно сприйняла «акт возз'єднання єдиного народу» – румунського за всіма ознаками та визначенням, – який був штучно роз'єднаний ще у 1812 році, за умовами Бухарестського миру. Відтак уся аргументація цієї сторони базувалася на історико-етнічному й ментальному підґрунті. Теза про корінево-етнічну спільність румун і бессарабців, які проживали по обидва береги Прута, про їх спільну «патрію» та спадщину була виразно акцентованою в усіх доказах Бухареста. Тож і не дивно, що найпоширеніше гасло, яке там взяли на озброєння, було запозичене у великого поета – класика Міхая Емінеску: «Suntem romanii. Si punctum!» (Ми румуни. І крапка!). Звичайно, він сказав це ще задовго до об'єднання 1918 року та у ті часи його словам надали особливого звучання, ваги й актуальності й широко використовували у повсякденній практиці політики та пропагандисти «румунізму» й «уніонізму». До речі, це гасло-аргумент поета широко рекламувалося в ті роки на теренах усієї Бессарабії аж до її південних районів – у Придунав'ї, де традиційно румунська людність була в меншості. Тут, у цьому поліетнічному трикутнику, – у Буджаку, – сукупно домінувала слов'янська спільнота: болгари, українці, росіяни (у тому числі й старовірські громади); а ще й гагаузи, євреї, греки та інші меншини. Проте офіційні кола в королівстві зятято ігнорували це і проводили свою лінію, яка, зрештою, в радянській літературі одержала назву «жорстокої румунізації та національного, економічного й соціального гноблення» чи «поміщицько-буржуазної експлуатації й рабства».

У Бухаресті, та багато хто й у «приєднаній» Бессарабії, не бачили жодної перешкоди у територіальному прирощенні королівства після березня 1918 року. Такої не бачили не лише політики, але й румунські історики-науковці. При цьому

більшість із них шукали виправдання акту возз'єднання в 1918 р. ще у Бухарестських рішеннях 1812 року; так авторитетний румунський історик Ніколае Йорга кваліфікував передачу Бессарабії російському царату в 1812 році як пограбування Румунії, як порушення її історичної територіальної цілісності й руйнацію румунського етногенезу тощо. Ось усе це, як уважали в Бухаресті, і виправдовувало дії королівства в 1918 році. Практично в той же час – у 20-30-ті роки ХХ ст. – про це ж писало багато науковців у королівстві і поміж них, скажімо, С. Радулеску-Мотру; він наполегливо проводив думку щодо спільної генези (тобто однокореневості) цього етносу, його споконвічної єдності та позитивів політики й практики «унітаризму» (див.: С. Radulescu-Motru. *Romanismul*. – Bucuresti, 1939.).

Та про пограбування румун ще в 1812 р. і про їх законне право на повернення загарбаного, писав не лише такий авторитет як Н. Йорга в 20-30-ті роки ХХ ст., але цю аргументацію використовують й понині деякі політики та й частина румунських науковців; і серед таких, скажімо, ясський дослідник Ф. Соломон (Fl. Solomon), який називає події початку ХІХ ст. *першим пограбуванням*, підкреслюючи в такий спосіб, що було ще й друге – у 1940 році. Така висхідна позиція – шукати аргументи на користь справедливості об'єднання 1918 року ще в «загарбанні румунських земель у 1812 р.», – і визначила всю аргументацію й логіку румунського історіописання 20-30-х років ХХ ст. щодо цієї події.

Аналіз румуномовної літератури дає підстави сказати, що в Бухаресті, за класифікацією «уніоністів», «повернення бессарабських земель» потрактовувалося не лише як «очищення від більшовиків», як справедливий і закономірний у всіх вимірах історичний факт, але й як переконливий приклад успішної – ба, навіть, тріумфальної – реалізації проекту з побудови великої і єдиної Румунії. Та при цьому замовчувалося, що, попри входження Бессарабії під владу королівства, тут так і не відбулося її суверенізації й надання їй бодай якогось національно-державного статусу; вона так і не набула державницької суб'єктності, скажімо, у формі автономії краю у складі Румунії. Як і у складі Російської імперії, так і в королівстві, цей край залишався об'єктом і васально-залежною територією, але підвласною вже новому сюзерену. Щоправда, румунська пропаганда наполегливо намагалася довести, що Бессарабія, начебто, є рівною серед усіх інших територіально-адміністративних одиниць королівства, але при цьому замовчувала той факт, що ця земля – «рівна серед рівних» – майже 20 років жила в умовах уведеного королем надзвичайного стану.

Натомість, більшовицька влада в цьому питанні політично й стратегічно переграла Румунію: 12 жовтня 1924 року вона далекоглядно надала «своїм» молдованам державної суверенності у формі радянської автономії у складі УРСР. Показово, що таке протодержавне будівництво сталося, почасти, й за рахунок прирощення її територій українськими районами (Балтського, Анан'ївського, Красноокнянського тощо) і української людності. Тисяча дев'яносто сороковий рік показав як радянське керівництво використало цей фундамент й оперативно, на

базі цієї автономії, створило *союзну* Молдавську республіку, що підвищило – до найвищого – її державний статус у складі СРСР.

Принагідно зауважимо, що румунська сторона, на відміну від радянської, доволі активно доносила до європейської та світової спільноти свої аргументи й думки щодо правоти її дій між Прутом і Дністром. Показовими в таких діях були, наприклад, роз'яснення міністра юстиції королівства Ж. Пелівана (J. Pelivan «La verite sur la Bessarabie») у популярному в той час в Європі журналі «L'Europe Nouvelle» в 1920 р. щодо законних кроків його країни в процесі об'єднання «двох частин Румунії». При цьому свої аргументи він шукав у тогочасних нормах міжнародного права, але одночасно голосно наполягав і на історичному праві румун на ці землі.

Не зайвим буде нагадати, що Європа, – та й навіть Японія! – в той час практично одноставно підтримувала румунську позицію щодо Бессарабії, але не Радянську державу. Найпереконливішим доказом цієї думки є Паризький протокол від 28 жовтня 1920 року; країни – підписанти цього документу (Велика Британія, Італія, Франція та інші, як власне й сама Румунія) наголошували: в інтересах миру в Європі вони «визнають суверенітет Румунії над Бессарабською територією», який відповідає побажанням місцевого населення; більше того, цей документ стверджував, що це «приєднання є цілком виправдане... з точки зору географічної, етнографічної, історичної та економічної».

Зауважимо, що румуни доволі успішно використовували в міжнародній практиці Паризькі ухвали; а європейці послідовно підтримували Бухарест і навіть у Лізі Націй блокували усі спроби радянської сторони, бодай, внести до порядку денного «Бессарабське питання». Ба, більше: у політичній риторичі і дискусіях із опонентами щодо Бессарабії в Румунії доволі вправно використовували на свою користь широко розрекламоване більшовицьке гасло про право націй на самовизначення аж до відокремлення, яке, як стверджувало радянське керівництво, стало «нормою і практикою національної лєнінської політики в СРСР».

Відтак і не дивно, що в об'єднанні, а точніше – «у поверненні своїх земель», румуни не бачили проблем. Але якщо такі там і бачилися, то головню в існуванні за Дністром новоствореної Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР. Створена на хвилі потужного інформаційного розголосу про Татарбунарське повстання у вересні 1924 р., – а такий про нього полетів чи не по усьому світу та, особливо, про його придушення (а це був жорстокий примус силою до покори й визнання румунського панування) й судовий процес над учасниками, – ця автономна республіка була задумана й створена як своєрідний показовий радянський проект реального втілення в життя споконвічної мрії молдавського етносу мати свою власну державу. Та не тільки в цьому була мета більшовицької влади. Молдавська автономія була покликана показати «братом, які жили в румунському ярмі», щасливе й «заможне, безхмарне й вільне від будь-якої експлуатації життя молдован у братській і вільній сім'ї народів першої в світі соціалістичної держави».

«Бессарабське питання» як таке – від його формулювання та власне і самої назви й аж до змістовного наповнення цієї дефініції – зародилося й постало в кабінетах радянської верхівки в Москві, а не в королівському політикумі в Бухаресті; це була доволі таки бурхлива політична реакція більшовицького керівництва на загарбання цього краю і перехід його під владу класово ворожої буржуазної Румунії. На те більшовики, як вони стверджували, мали всі підстави: адже робітничо-селянська влада вважала себе і де-факто, і де-юре єдиним і законним спадкоємцем усіх земель колишньої Російської імперії, а відтак, і нести нове соціалістичне життя на ці терени – це було виключне її право й обов'язок. І Бессарабія тут не була винятком. Тож і дії тут румун були сприйняті як посягання на свої землі. І хоча цей край у 1918 році територіально-адміністративно і не належав до складу власне Радянської Росії, тим не менш Рада Народних Комісарів рішуче й радикально відреагувала на вторгнення румунських військ у Бессарабію: вона спочатку арештувала, а потім і вислала посла королівства Діаманді, а 13 січня 1918 р. ще й наклала секвестр на румунський золотий фонд, який зберігався в Москві в сховищах Держбанку. Щоправда, його обіцяли, згодом, а точніше, після перемоги там соціалістичної революції, «передати в руки румунського народу». Та, як виявилося, цей арешт фонду не зупинив «віроломних дій Румунії» в Бессарабії, що, власне, й спричинило появу різкої політико-ідеологічної реакції більшовицького керівництва й постановку цього питання, яке, насправді, і за змістом, і за вагою стало серйозною двадцятирічною *проблемою-випробуванням* для усієї радянської дипломатії. Про Бессарабію в СРСР не забували; не дозволяв цього зробити й особисто Й. Сталін. Про це свідчить, наприклад, його акцентоване звернення до «Бессарабського питання» 27 липня 1930 р. у політичному звіті ЦК XVI з'їзду ВКП(б); для ілюстрації загарбницької політики міжнародного імперіалізму він вибрав саме це питання й риторично запитував слухачів: «на підставі якого міжнародного права «відсікли» пани ... від СРСР Бессарабію та віддали її в рабство румунським боярам?» (Цит. за виданням : Й. Сталин. Вопросы ленинизма. – М., 1934. – С.359).

У повний голос і постійно про цю проблему в СРСР почали говорити головно в Москві (а не в Харкові чи Києві) вже після 1920 року. Натомість національно-патріотичні українські уряди – Центральної Ради, гетьманату Скоропадського, Директорії, а тим паче ЗУНР, на цю проблему реагували вельми й вельми мляво. Та зрештою, і український радянський уряд не розглядав «Бессарабське питання» як пріоритетне й першочергове, бо він не мав для цього ані повноважень, ані інструментів чи спеціальних владних інститутів і навіть Наркомату з іноземних справ. Щоправда, у будівництві молдавської автономії УРСР брала найактивнішу і безпосередню участь і ось у такий спосіб долучилася й до «Бессарабського питання». Але по суті це питання було цілком і повністю в компетенції ЦК ВКП(б) й союзного (московського) уряду а, почасти, ще й керівництва Комуністичного Інтернаціоналу.

Радянське керівництво від самого початку розглядало приєднання Бессарабії до складу Румунії як агресивний і незаконний акт останньої й оцінювало його, перш за все, у *політико-ідеологічних вимірах і з класових позицій*.

Не в останню чергу на бессарабські події більшовицька верхівка дивилася й через призму теорії про світову соціалістичну революцію, у яку вона в ті часи щиро вірила й широко пропагувала. Але мову треба вести не лише про *теорію*, чи, скажімо, мрію кремлівських лідерів, але й, до певного часу, про дійсну радянську практику поширення і реального втілення її в життя як це було, наприклад, у Баварії чи Угорщині. Надання «братської інтернаціональної й безкорисної допомоги пролетарям усіх країн у їх звільненні від капіталізму й експлуатації» і в побудові соціалізму у таких країнах було в усі роки існування радянської влади її основним завданням і навіть обов'язком. Ось чому втрата Бессарабії (як зрештою й Польщі, Фінляндії, Прибалтійських країн, Західних районів Білорусії й України та й радянських Баварської й Угорської республік) у Москві розглядалося як своєрідний удар по реалізації планів «тріумфальної ходи радянської влади» та підняття червоного прапора соціалістичних революцій на захід від СРСР і створення там своєрідних, за В. Леніним, «сполучених штатів Європи» – такого собі соціалістичного форпосту. Принаймні, Лев Троцький – один із ідеологів і найпалкіший прихильник «місіонерської» ролі СРСР у просуванні «мировой социалистической революции» – з обуренням сприйняв бессарабські події. Різко відреагував на них і українсько-радянський лідер – Християн Раковський, який був «занурений» у цю проблему від самого її початку: він долучився до її розв'язання у складі делегації Румчерода (виконавчого комітету ради солдатських і матроських депутатів Румунського фронту й Чорноморського флоту та Одеської ради робітничих і селянських депутатів) ще в березні 1918 р., досконало знав румунську мову і добре розумівся на Балканських проблемах. Тож і не дивно, що вже в 1922 році він разом із Л. Троцьким підготували й видали у Москві працю «Очерки политической Румынии», у якій особливе місце посіла саме «бессарабська тема»; тут зокрема йшлося не лише про незаконне й неправове «загарбання буржуазним королівством» Бессарабії, яке сталося всупереч волі її трудового народу, але й рішуче засуджувався цей акт; а ще тут містилися неприховані й доволі прозорі заклики до повалення боярської влади.

У цьому ряду й інші праці очільника українського уряду Х. Раковського – «Боярская Румыния» (М., 1922) та особливо «Румыния и Бессарабия» (М., 1925). Прискіпливий аналіз змісту, аргументації та навіть мови цих праць дає підстави кваліфікувати їх, скоріш за все, як політико-публіцистичні, але не наукові. Тож і розглядати їх, як перші в підвалинах історіографії наукового осягнення цієї проблеми, важко; вони не відповідали багатьом критеріям, які висуваються до наукових праць, і, у першу чергу, через їх джерельне підґрунття та аналітичні складові. Та з іншого боку, уже самі імена авторів названих вище праць, – це яскраве свідчення особливої уваги до «Бессарабського питання» радянського політичного керівництва, а надто Л. Троцького – одного із тогочасних визнаних і авторитетних вождів і кремлівських партійних лідерів та, по суті, й другої після В. Леніна людини в тогочасній більшовицькій владній ієрархії.

Його й Х. Раковського оцінки, які вони дали бессарабським подіям 1918 р., не змінювалися, навіть після того як їх обох усунули від керівництва партією й державою. Надовго увійшли до радянського політичного лексикону та наукової

літератури й уведена ними термінологія, визначення та характеристики, зокрема, й такі, як «боярська Румунія», «поміщицько-боярська влада», «Бухарестські (румунські) окупанти й експлуататори», «боярське рабство» тощо.

Становлення радянського наукового історіописання цієї проблематики відбувалося дуже повільно в умовах і контексті непростого часу й дійсності 20-30-х років. Нагадаймо, що саме в цей час – через затяті дискусії, які часто-густо переростали з наукових у політичні, – йшло становлення власне самої радянської історичної науки, відбувалася її інституалізація й дисциплінація (поява такої самобутньої й суто радянської за походженням «історико- партійної науки», основ марксизму-ленізму тощо) та вироблення принципово нових теоретичних і методологічних – марксистсько-ленінських за змістом і визначенням – підвалин пізнання минувшини. Головним у такій теорії пізнання було визнано *партійно-класовий підхід*. У пануючій у ті часи методологічній тріаді, – об'єктивність, історизм і класовий (партійний) підходи – останній мав найбільшу питому вагу й особливий статус; він був найсуттєвішим і таким собі *універсальним й фундаментальним атрибутом усього пізнавального процесу* й оцінок будь-яких історичних тем. Навіть, якщо в таких йшлося про події первісної доби, коли ще навіть і натяку не було на класове розшарування в тих спільнотах чи класову експлуатацію...

Процес знауковлення цієї теми тривав довго та складно й охопив 20-30-ті роки минулого століття. Від самого початку вона – (ця тема) – була виразно заполітизована. Звідси й уся її змістовна складова. Більше того: остаточного позбавлення політико – ідеологічного наповнення цієї тематики в ті роки так і не сталося; та зрештою і не могло статися в силу заполітизованості всієї тогочасної історичної науки. «Сліди» політики й ідеології було видно в усіх без винятку працях радянських дослідників, а їх здобутки в царині вивчення, наприклад, «Бессарабського питання» працювали не лише на прирощення наукових знань, що, безумовно, теж мало місце, але й активно використовувалися як політична зброя в протистоянні з румунською стороною. При цьому, хоча й негласно, але насправді в ті роки дійсно вважалося, що політична складова історичних праць має – ба, навіть повинна мати! – особливе й вагоме політичне наповнення й слугувати своєрідною ідеологічною й контрпропагандистською зброєю. Наповнена такими складовими була практично вся тогочасна історична література, публіцистичні матеріали в журналах і газетах – тобто все, що напряду чи, бодай дотично, стосувалося бессарабської проблематики. Наші розвідки сторінками періодичних тогочасних видань переконують у цьому.

Прикро констатувати, але цей масив джерел ще й досі не знайшов своїх дослідників – джерелознавців; та й до наукового обігу він залучений вкрай незадовільно.

Про що конкретно йдеться? Про спеціалізований журнал «Красная Бессарабия», що видався від 1926 р. до 1938 р., популярне в ті часи періодичне видання «Летопись революции» (у першому харківському номері якого, наприклад, містилася розвідка А. Рябініна-Скляревського «Оккупации Бессарабии Румынией») чи, скажімо, стенографічні звіти з'їздів «Общества бессарабцев» та

численну газетну періодику, зокрема й ту, що видавалася в Молдавській автономії – в Балті й Тирасполі тощо. До цього переліку обов'язково додамо й такі, нині рідкісні, але цікаві з джерельної точки зору, видання, наприклад: «Красные книги: Советская Россия – Украина и Румыния.» – (Харків, 1921), «Спасите татарбунарцев» – збірник товариства бессарабців (М., 1926) чи добірка «В боярской Румынии», підготовлена в кабінетах впливової в ті роки Міжнародної організації допомоги робітникам (МОДР) і видана в Москві в 1924 році.

У 20-30-ті роки минулого століття, «Бессарабське питання» не просто було на слуху, але й реально було надзвичайно актуальним для всієї радянської дипломатії й політикуму. Та переймалася ним і широка громадськість – і надто в Україні, – де на її південно-західних теренах проживало багато тих, хто був буквально укорінений у бессарабські землі і боляче сприйняв їх окупацію румунами. Усе це, плюс політичні чинники, й підігрівали постійний як політичний і медійний, так і науковий інтерес до цієї теми. Відтак і не дивно, що попри всі складності й політичні колізії, саме в ті роки гарячими слідами й зародилася наукова традиція творення наукових історіографічних картин «Бессарабського питання». Біля її витоків стояли не лише знані політики, про що йшлося вище, але й радянські історики-науковці.

Поміж них, найперш за все, назвемо В. Дембо, бо саме він був першим радянським дослідником, який започаткував наукове – у точному розумінні цього слова – вивчення цієї проблематики; з його ім'ям пов'язана і низка праць таких, як «Бессарабский вопрос» (М., 1924), «Никогда не забыть. (Кровавая летопись Бессарабии)» (М., 1924), «Молдавия и бессарабский вопрос» (М., 1924), написана у співавторстві з С.Тімовим книга «Восстания бессарабских крестьян против румынских помещиков» (М., 1925) та нарис «Республика без столицы» (Харків, 1931). Привернемо увагу читачів до дати їх написання. Усі вони, окрім останніх, були видані принагідно до однієї, але вельми важливої події: створення в межах Радянської України в 1924 р. Молдавської автономної республіки. То ж можна припустити, що їх поява – це результат своєрідної кон'юнктури і явного політичного замовлення. Та все ж є підстави сказати, що саме ці праці В. Дембо, попри їх виразну політичну й публіцистичну тональність, заклали фундамент наукового вивчення «Бессарабського питання».

Поряд із цими працями в бібліографічному доробку видань тих років маємо ще й праці, видані власне в Україні, у межах якої тоді й існувало національно-державне утворення радянських молдован (не бессарабців, а саме молдован!) у формі автономії; і серед таких назвемо публіцистичну працю Л. Печеної «Два табори – дві політики. Національно-культурне будівництво в АМРСР та становище в окупованій Бессарабії» – (Тирасполь, 1931.) та І. Криворукова «На рубежі загарбаної землі. Дні боротьби за радянську Бессарабію.» (Харків, 1933) тощо.

Додамо до цього списку ще й тематично присвячену повністю бессарабській проблемі працю Л. Александрі «Бессарбия и бессарабский вопрос», яка «побачила світ» масовим накладом у Москві в 1924р., та публікацію

про Татарбунарське повстання А. Бадулеску «Восстание в Татарбунаре» – (М., 1925) тощо.

Отже, у 20-30-ті роки минулого століття в СРСР сталося реальне започаткування наукового осягнення «Бессарабського питання», формування авторського корпусу, концептуальних – виразно й акцентовано класових – підходів до вивчення цієї проблематики та уведення до наукових публікацій першоджерел тощо. Але об'єктивно, це було – лише і тільки лише! – започаткування вивчення теми і не більше того. І це – по-перше. А по-друге, вивчення цієї проблематики «гарячими слідами» спричинило перманентну й виразну актуалізацію її та гарячий інтерес до неї як істориків, так і політиків, а ще – й виразне публіцистично-ідеологічне навантаження усіх праць, у яких йшлося про «Бессарабське питання.» Цікаво, що поступово радянські дослідники центр уваги у своїх працях перемістили з вивчення власне самого факту неправомірності й беззаконності переходу (за радянською класифікацією – «загарбання») Бессарабії в 1918 році під румунське володарювання на висвітлення негативних наслідків повсякденної політики й практики румун на цих землях. При цьому помітним елементом усіх таких публікацій були класові й політико-ідеологічні підходи й оцінки як самого факту «загарбання Бессарабії в 1918 р.», так і наступних діянь румунів у цьому краю (типові формули того часу: «румыны – достойные наследники царской России в сфере национальной политики», «румынизация – варварство XX века», «румунське ярмо й рабство» тощо), порівняння безрадісного й жалюгідного життя бессарабців під румунами з процвітаючим буттям молдаван у радянській автономії тощо.

Більш комплексне й поглиблене наукове дослідження цієї теми було продовжене вже після закінчення війни 1941-1945рр., а центр таких пошуків перемістився головню в Кишинів, де сформувалася достатньо солідна дослідницька школа; та, почасти, вивчення її проводилося й у Радянській Україні, і в Москві.

Принагідно зауважимо, що радянська дипломатія в 20-30-ті роки ХХ століття, наполегливо й послідовно проводила думку, що Румунія – це загарбник, а Молдавська АРСР – єдино легітимне територіально-адміністративне і державне утворення *всього молдавського народу*, і саме воно (це утворення) є тим ядром і центром із яким прагнули об'єднання бессарабці, які ледь виживали в боярській Румунії. Зайве казати, що такі висхідні позиції й спричинили появу в таємних додатках до пакту Молотова-Ріббентропа 1939 року відвертої й прямої заяви про «інтерес радянської сторони до Бессарабії». Повернення ж її до лона СРСР у серпні 1940 року автоматично, на думку Кремля та й деяких політиків і дослідників, «розв'язало «Бессарабське питання» й зняло його, щоправда, на певний час із порядку денного радянської дипломатії, але не науковців...

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО» І «ТВОРЧОГО» У РЕАЛІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ

О. В. СТОВПЕЦЬ,

канд. філос. наук, доц.,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Сучасні культурні, соціально-економічні, технологічні, політичні, правові та інші обставини створюють особливий соціокультурний контекст, в якому живе людська цивілізація. Серед величезного спектру різноманітних суперечностей, з якими доводиться мати справу людству, ми обрали *сферу інтелектуальної власності* в якості свого об'єкту наукового (зокрема, соціально-філософського та філософсько-правового) дослідження. Як виявляється, це надзвичайно широка та ємка галузь суспільних відносин, що має багато вимірів та граней. У рамках даного дослідження хотілося б зосередити увагу на вивченні однієї з таких граней – проблеми співвідношення «інтелектуального» і «творчого» у реаліях сьогодення.

Описуючи об'єднання людства в «культурну цивілізацію» (та у продовження розвитку ідей В. Вернадського), П. Тейяр де Шарден стверджує, що зазначені процеси проявляються в розвитку ноосфери, яка прагне стати єдиною замкнутою системою, де кожен елемент бачить, відчуває, бажає, страждає так само, як і всі інші, й одночасно із ними. Вся ноосфера йому представляється як гармонізована спільність свідомостей, еквівалентна свого роду надсвідомості: «Земля не тільки покривається міріадами думок, але й огортається єдиною мислячою оболонкою, що утворює функціонально єдину велику думку в космічному масштабі. Безліч індивідуальних мислень групується і посилюється в акті спільного одноставного мислення» [1, с. 258]. На думку П. Тейяра де Шардена, на шляху розвитку ноосфери постануть серйозні кризи. Можливо, саме одну з таких криз ми спостерігаємо сьогодні у сфері інтелектуальної діяльності. Вона пов'язана з тим комплексом протиріч, які існують у нинішньому цивілізованому суспільстві у зв'язку із юридичною зарегламентованістю використання результатів інтелектуальної діяльності, що, у свою чергу, обумовлено правовою природою суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності. Однак це – тільки один з аспектів зазначеної кризи.

П. Сорокін віддзеркалює цю кризу в термінах подвійного соціокультурного процесу, який виражається, з одного боку, в наростаючому занепаді чуттєвої культури, суспільства і людини, з іншого, – у виникненні й поступовому зростанні перших компонентів нового «ідеаціонального» соціокультурного ладу [2]. На думку П. Сорокіна, в інтелектуальній діяльності цей подвійний процес знайшов відображення, по-перше, у посиленні руйнівної потужності морально безвідповідальних наукових досягнень чуттєвого типу; і, по-друге, у перетворенні фундаментальних наукових теорій у морально відповідальному

(ідеаціональному) напрямку. У цій новій, ідеаціональній науковій парадигмі П. Сорокін передбачав і намічав контури нової постіндустріальної техніки, яка ґрунтується на менш матеріалістичній і детерміністській сучасній науці, на відміну від чисто позитивістської науки трьох попередніх століть. Позначаючи важливий момент, який став каталізатором розвитку сучасної постіндустріальної техніки, П. Сорокін зазначав, що «...в галузі квантової механіки і на порозі електронної теорії, такі основні поняття матеріалістичної й механістичної науки як «матерія», «об'єктивна реальність», «час», «простір», «причинність» вже незастосовні, а свідчення почуттів багато в чому втрачають своє значення» [2, с. 885].

Такий ментальний підхід, ймовірно, й відкрив у майбутньому можливості для розвитку технологій віртуальної реальності, «посиленої (розширеної) реальності», колективно керованих і вдосконалюваних мультимедійних баз даних, «відкритого коду» та інших феноменів інформаційного суспільства, що у своїй більшості *виходять за рамки «класичних координат» існуючої системи інтелектуальної власності*. Створений машинами індустріальної епохи (та дешевими колоніальними ресурсами) добробут розвинених країн, що породив, за П. Тейяром де Шарденом, «незайняті сили», в новій науковій парадигмі напевне буде детермінований постіндустріальною технікою, яка, вже на думку М. Епштейна, має справу з мисленням і числом, словом і духом – це техніка засобів комунікації та пересування, техніка одухотворення матерії та її зближення з нашим внутрішнім «я» [3, с. 775]. Фактично він декларує початок нової техніки з небаченим раніше творчим потенціалом створення альтернативних реальностей віртуального світу (які ми й спостерігаємо нині).

Ю. Хабермас розглядає науку і технологію як культурні феномени, поміщаючи їх в ідеологічний вимір. На його думку, наука і технологія стають «ідеологією» з того моменту, коли М. Вебер ввів поняття «раціональність», й індустріалізація суспільної праці стала підкорятися стандартам раціонального. Це, у свою чергу, призвело до проникнення стандартів інтелектуальної діяльності в інші сфери, такі як урбанізація способу життя, технізація транспорту і засобів комунікації [4]. Це проникнення означає початок нового рівня суспільного розвитку – нео-раціонального інформаційного суспільства (інтелектуальної цивілізації, суспільства знань), в якому наука і техніка значною мірою перестають бути окремими, замкнутими сферами людської діяльності й вбудовуються в інституційні сфери суспільства, перетворюючи та змінюючи їх. В умовах наростаючої конвергенції природних і соціальних наук, технологія стає векторною силою культури суспільства постмодерну [5, с. 66].

Раціоналістичне технологічне домінування, що має *інтелектуальну* природу, є істотним фактором культурогенезу інформаційного суспільства. В такому суспільстві «технологічний проект» розгортається у повний фронт, залучаючи людей і речі в єдиний «синергетичний коктейль»: їх вже важко розділити, їхнє злиття стає незворотнім процесом [6, с. 12]. Таким чином, у постіндустріальному суспільстві закладено два суперечливих, але взаємодіючих начала: раціональне (підтримується наукою і технікою), та позараціональне (яке

лежить в основі багатьох творчих процесів, та інколи може призводити до неочікуваних результатів, які у філософії прийнято йменувати «метаморфозами історії», «випадковим», на противагу «закономірному»).

І досі немає однозначної відповіді на питання: *творчість – це продукт раціонального або ж «надраціонального», свідомого чи позасвідомого?* І як співвідносяться «інтелектуальне» (тобто наукове, раціональне, логічне) і «творче»? Адже на сучасному етапі наше наукове бачення природи і соціуму зазнає радикальних змін у бік множинності та нелінійності: практично в усіх процесах виявляється різноманітність форм, амбівалентність і нестійкість. Значною мірою стосується це й такої субстанції, як *«ідея»*.

Один із видатних мислителів і політиків XVIII століття висловив думку, яка *і* конститує особливий статус *ідеї* в соціальному еволюційному процесі, однак *одночасно і* створює більше запитань, ніж відповідей стосовно того, чи має взагалі хтось право привласнювати ідею, інформацію, знання? Ця думка була сформульована наступним чином: «...Якщо природа створила щось менш придатне для приватної власності, ніж все інше, то це акт мисленнєвої сили під назвою «ідея». Людина може володіти нею виключно до тих пір, доки ідея притримується особою для самої себе; але у той самий момент, коли її розголошено, ідея потрапляє у володіння кожного, і кожен, хто її отримав, не в змозі зректися од володіння нею. Інша характерна ознака ідеї: ніхто не обділений через те, що будь-хто ще володіє нею цілковито. Той, хто сприймає від мене ідею, отримуючи знання сам, не применшує мого знання; подібно як той, хто запалює свою свічу від моєї, набуває світла, не залишаючи мене в пільмі. Те, що ідеї мають вільно поширюватися між людьми по всьому світу заради морального взаємного навчання людей та покращення добробуту, здається, було навмисно і великодушно передбачено самою Природою, коли вона надала ідеям здатності поширюватися у просторі, наче вогонь, що всюди має однакову густоту, наче повітря, в якому ми дихаємо, рухаємося та фізично існуємо. Адже неможливо ув'язнити ідеї, навіть придбавши їх у виключну власність...» [7].

Звісно, з часів, коли жив автор наведеної вище цитати, світ встиг істотно змінитися декілька разів. Людство приборкало електрику і радіохвилі, розщепило атом, побувало у космосі, мало не розпочало ядерну війну, зазнало жаків Чорнобиллю, наштампувало різноманітної «інтелектуальної» зброї (у кількості, якої вистачило б на знищення життя на кількох планетах подібних до нашої), створило альтернативну реальність – віртуальний простір (мабуть, насправді безмежний), побудувало адронний колайдер і занурилося у нанотехнології, навчилося клонуванню й активно впроваджує інші біотехнології (одна – рятує чи продовжує життя, натомість інша – як штучно модифіковані віруси – здатна життя обірвати, однак *запатентовані* вакцини за чудовим збігом обставин дарують зцілення й гарантії захищеності). *Бізнес і наука* вже давно йдуть синхронним поступом, а *право інтелектуальної власності* нерідко є просто «юридичною оболонкою» для успішної реалізації наукомістких (та не завжди гуманних) бізнес-проектів у глобальному масштабі. Може, вже у *постмодерному* і

постіндустріальному світі, що ймовірно настане, людство нарешті навчиться мислити і жити більш гуманними категоріями?

Сама ідея приналежності твору авторові (презумпція авторства) не заперечується наведеною цитатою Т. Джефферсона. Проте *ставиться під сумнів можливість* ексклюзивного, одноосібного володіння чимось настільки універсальним, надфізичним, ідеальним, яке може бути на ментальному рівні сприйняте кимось ще, окрім самого автора. Якщо творіння розуму стає загальновідомим (оприлюднюється автором у будь-якій формі), то воно вже належить *ноосфері* й не може бути приватизоване, стримане для подальшого вільного поширення, незалежно від бажань самого творця та відповідних юридичних засобів, спрямованих на задоволення цих бажань.

Одне із класичних інтелектуально-правових першоджерел – Статут Анни 1709 р. – віддзеркалював визнання наявності в автора прав на своє творіння, однак *додав ще однієї особливості* – закріпив за видавцем монополію на випуск у світ й розповсюдження книг. Саме ця, «нова інкарнація» копірайту незабаром спричинить нескінченне протистояння (що дійшло до наших днів) між прибічниками «свободного контенту», розповсюджуваного в обхід монополії видавців усіх мастей, та самими видавцями.

Конфлікт цей зародився в Англії, але пізніше набув всесвітньої реплікації. Вже у 1783 році перший закон про авторське право приймається у США, спочатку в одному штаті – Коннектикуті. *Варта уваги* назва того нормативного акту – «Закон про заохочення літератури і таланту». *Заохочення, а не обмеження* у вільному доступі! В кінцевому рахунку, на той час був досягнутий суспільний компроміс у досліджуваній сфері, а Конституція США виявилася першим державним документом, в якому зазначалися головні мотиви встановлення копірайту і патентів. То була дуже ясна і пряmlinійна сентенція: сприяти розвиткові науки і корисних ремесел.

Пізніше акценти почали зміщуватися у бік монополізації інновацій та різноманітних обмежень, а самі *автори* (в широкому розумінні, включаючи й винахідників, і будь-яких творців) поступово втрачають своє верховенство у системі відносин з *іншими* (більш причетними до дистрибуції, аніж до актів творення) *учасниками* цих поліморфних взаємин інтелектуальної сфери. Однак, у свою чергу, т. зв. хвилі інформаційної еволюції, зміна наукової картини світу, NBIC-конвергенція, інші важливі фактори у їхній сукупності *не залишають* нині існуючій системі інтелектуальної власності та її головним бенефіціарам *шансів* зберегти свою монополію на знання у незмінному вигляді. Саме тому майнові права інтелектуальної власності повсюдно порушуються у наш час, і порушуватимуться й надалі, доки не буде принципово змінено підходи до розуміння даного соціального інституту, а також не переосмислено взаємні зв'язки «інтелектуального» і «творчого» у реаліях сучасної епохи.

Література

1. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: [пер. с фр. Вайнера О. С., Садовского Н. А.] / Пьер Тейяр де Шарден. – М.: АСТ, 2012. – 381 с.

2. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений; [Social & Cultural dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships] / Питирим Сорокин; пер. с англ. В. В. Сапова. – Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан. Гуманитарного института, 2000. – 1054 с.
3. Эпштейн М. Н. Знак пробела. О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 864 с.
4. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». – М.: Праксис, 2007. – 208 с.
5. The Routledge Critical Dictionary of Postmodern Thought / by Prof. Stuart Sim. – Routledge, New York, 1999. – 416 p.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
7. Jefferson T. // Thomas Jefferson Papers: An Electronic Archive at the Massachusetts Historical Society. – [Electronic source]. – 2017. – Access link: <http://www.masshist.org/thomasjeffersonpapers/>

УДК 94(477.6):62.33 “1941/1945”

ЕТНІЧНІ НІМЦІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ПОЛІТИКА ГЕРМАНІЗАЦІЇ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

І.С. ТАРНАВСЬКИЙ,

докт. істор. наук, проф.,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Україна)

Одним із головних напрямків політики Третього рейху в роки Другої світової війни було насадження панування в Європі представників німецької нації. Це спричинило значні етнічні й соціальні катаклізми на континенті. У центрі військово-політичного протистояння опинилися етнічні німці, що мешкали за межами Німеччини, у тому числі на Півдні України. Вони повинні були стати активними учасниками нацистської політики онімечення Сходу.

У вітчизняній історіографії ця тема стала об'єктом окремого дослідження на початку 1990-х рр. Першою ластівкою стала стаття М. Коваля та П. Медведка [1]. Згодом з'явилися публікації О. Соловйова [2], О. Іванова та І. Іванькова [3], В. Клеця [4], ґрунтовна праця А. Айсфельда та В. Мартиненка [5]. Також побачила світ низка узагальнюючих праць, присвячених долі німців України [6, 7, 8]. Ця тема стала предметом дисертаційного дослідження В. Васильчука [9]. Доля етнічних німців у різних зонах окупації України є об'єктом наукових розвідок М. Шевчука [10] та І. Іванькова [11]. У зарубіжній історіографії декотрі аспекти нашої теми знайшли своє відображення у працях Д. Ліхді, Б. Пінкуса, І. Флейшхауер, Е. Фелькль та інших.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, слід водночас зазначити потребу в подальшому детальному вивченні проблеми нацистської колонізації Сходу, а саме спроб германізації східних земель, у тому числі Півдня України.

2. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений; [Social & Cultural dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships] / Питирим Сорокин; пер. с англ. В. В. Сапова. – Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан. Гуманитарного института, 2000. – 1054 с.
3. Эпштейн М. Н. Знак пробела. О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 864 с.
4. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». – М.: Праксис, 2007. – 208 с.
5. The Routledge Critical Dictionary of Postmodern Thought / by Prof. Stuart Sim. – Routledge, New York, 1999. – 416 p.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
7. Jefferson T. // Thomas Jefferson Papers: An Electronic Archive at the Massachusetts Historical Society. – [Electronic source]. – 2017. – Access link: <http://www.masshist.org/thomasjeffersonpapers/>

УДК 94(477.6):62.33 “1941/1945”

ЕТНІЧНІ НІМЦІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ПОЛІТИКА ГЕРМАНІЗАЦІЇ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

І.С. ТАРНАВСЬКИЙ,

докт. істор. наук, проф.,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Україна)

Одним із головних напрямків політики Третього рейху в роки Другої світової війни було насадження панування в Європі представників німецької нації. Це спричинило значні етнічні й соціальні катаклізми на континенті. У центрі військово-політичного протистояння опинилися етнічні німці, що мешкали за межами Німеччини, у тому числі на Півдні України. Вони повинні були стати активними учасниками нацистської політики онімечення Сходу.

У вітчизняній історіографії ця тема стала об'єктом окремого дослідження на початку 1990-х рр. Першою ластівкою стала стаття М. Коваля та П. Медведка [1]. Згодом з'явилися публікації О. Соловйова [2], О. Іванова та І. Іванькова [3], В. Клеця [4], ґрунтовна праця А. Айсфельда та В. Мартиненка [5]. Також побачила світ низка узагальнюючих праць, присвячених долі німців України [6, 7, 8]. Ця тема стала предметом дисертаційного дослідження В. Васильчука [9]. Доля етнічних німців у різних зонах окупації України є об'єктом наукових розвідок М. Шевчука [10] та І. Іванькова [11]. У зарубіжній історіографії декотрі аспекти нашої теми знайшли своє відображення у працях Д. Ліхді, Б. Пінкуса, І. Флейшхауер, Е. Фелькль та інших.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, слід водночас зазначити потребу в подальшому детальному вивченні проблеми нацистської колонізації Сходу, а саме спроб германізації східних земель, у тому числі Півдня України.

Плануючи здобути нові території на Сході, Гітлер дивився на них як на простір для зростання німецького сільського населення, яке вважав найціннішою частиною нації. У зв'язку з цим південні терени України розглядалися як ідеальний регіон для сільського господарства і ставали важливим об'єктом політики онімечення Сходу. Ця політика передбачала звільнення (депортація або знищення) цих територій від ненімецького населення і заселення їх представниками німецької раси.

7 жовтня 1939 р. фюрер підписав декрет про посилення німецької нації. Для цього передбачалося повернути з-за кордону німецьких громадян та «фольксдойче», створити нові німецькі колонії та нове німецьке селянство [12]. Саме цей декрет запустив у дію механізм обезлюднення східних територій. 1 грудня 1942 р. циркуляр міністерства окупованих східних територій зазначив, що «рейхсдойче» і «фольксдойче» мають різний правовий статус. Останні – це особи німецької національності, які не мають німецького громадянства [5, с. 618]. Рейхскомісаром з посилення німецької нації був призначений рейхсфюрер СС Г. Гімлер. Відтак, новостворений комісаріат опинився у системі СС [13]. Ця установа повинна була вишукати можливості для переселення німців у приєднані до Німеччини східні райони.

В листопаді 1939 р. Головне управління імперської безпеки (РСХА) розробило «Перспективний план переселення у східних провінціях». Головне завдання плану – виселення з цих земель корінного населення, передусім слов'ян, та поселення на їх місце «фольксдойче» з Волині, Галичини й Прибалтики. Це був початковий план геноциду українців, поляків, євреїв.

У липні 1941 р. управлінці СС створили ще один документ – генеральний план «Ост». Він складався із двох фаз – короткочасної та перспективної (30 післявоєнних років). За планом зона колонізації включала в себе західні райони СРСР, у тому числі Південь України. За 30 років передбачалося переселити до Сибіру понад 20 млн. поляків, 75 % білорусів і 65 % українців. Тобто депортації або винищенню підлягало 30 – 45 млн. місцевого населення [14, с. 72]. На їх місце мали селитися німці та люди германського кореня.

17 жовтня 1941 р. Гітлер заявив, що розраховує поселити на Сході через 10 років 4 млн., а через 20 років 10 млн. німців. Вони повинні були прибути з Рейху, Америки та Європи [15, с. 537]. Фюрер зазначив, що треба довести слов'ян до такого стану, щоб вони покинули батьківщину або померли.

За планом Гітлера на Сході слід було побудувати нові стратегічні дороги. Одна з них – кримська автомагістраль. На перехресті шляхів планувалося утворити нові німецькі міста, центри для вермахту, поліції і партії. Уздовж доріг простягнуться німецькі ферми [15, с. 536-537]. За 25 – 30 років у європейській частині СРСР мала бути створена мережа колоній із німецьким населенням. Відтак понімеченню підлягала саме територія, а не населення.

У своїх розмовах Гітлер згадував Південь України: «Ми візьмемо південну частину України, передусім Крим, і зробимо її суто німецькою колонією. Буде неважко вигнати геть населення, яке тут є зараз... За сотню років тут житимуть

мільйони німецьких селян. Сто тридцять мільйонів населення – в рейху, дев'яносто – в Україні» [12].

Другий варіант генерального плану «Ост» був представлений Гіммлеру у квітні 1942 р. Він був більш радикальний: число естонців, латишів, литовців, поляків, білорусів, українців, яких планувалося знищити або переселити, зросло до 50 мільйонів. Ставилося завдання у найкоротший термін заселити німцями Херсонську область, Крим і Литву. Шеф СС схвалив цей план [14, с. 72].

Важлива роль у процесі германізації Сходу відводилась «фольксдойче». На 1939 р. в Україні етнічних німців було 400 тис. [16, арк. 360]. Із приєднанням до УРСР нових територій їхня чисельність зросла і на початок 1941 р. складала близько 600 тис. [1, с. 16]. Історично вони проживали на Волині, Дніпропетровщині, Донбасі та Півдні України. Після 22 червня 1941 р., внаслідок сталінської депортації, їхня чисельність скоротилася. На окупованій території України опинилося близько 330-340 тис. етнічних німців [17, с. 97].

У різних зонах окупації України ставлення до «фольксдойче» мало свою особливість. У рейхскомісаріаті «Україна» (РКУ) німецьке населення перебувало під опікою окупаційної влади та зондеркоманди СС «R». Остання проводила реєстрацію етнічних німців і видавала посвідчення. Подекуди ставлення до «фольксдойче» було відмінним у представників різних гілок влади. Так, на початку окупації, між представниками Вермахту та команди СС «R» траплялися суперечки. Зокрема, влітку 1942 р. у м. Гуляйполе «фольксдойче» одержали від гарнізонної комендатури повістки для відбування трудової повинності та військової служби. Але представництво зондеркоманди «R» чинило перешкоди цим заходам. Згодом, від мобілізації вирішили тимчасово відмовитися, адже це могло призвести до нестачі кваліфікованих кадрів в адміністративних структурах або на підприємствах.

Що стосується «Трансністрії», то на початку окупації тут спостерігалися численні факти грабіжництва і насильства з боку румунських військових щодо цивільного населення (включно з німецьким). Це стало приводом для розквартирування 7 серпня 1941 р. в німецьких поселеннях між Тирасполем і Одесою 6-ї роти спецпідрозділу «Бранденбург-800». 15 серпня з'явилися оголошення командування 11-ї німецької армії такого змісту: «Фольксдойче в Україні перебувають під захистом німецького Вермахту. Хто здійснить замах на їхнє життя або майно, буде розстріляний...» [5, с. 612].

Згодом німецькі поселення у «Трансністрії» були взяті під контроль зондеркоманди СС «R». Її штаб перебував у с. Ландау (Одещина). Ця установа створила 18 районних команд, підпорядкованих штабу. Зондеркоманда СС «R» не обмежилася «Трансністрією». 11 вересня 1941 р. 10 районних команд були відправлені на Волинь до зони німецької військової адміністрації та в Крим.

У своїй діяльності команда СС «R» спиралася на загони самооборони, створені для захисту німецьких поселень від зовнішніх зазіхань. До 1943 р. нею було сформовано 16 загонів самооборони, в яких пройшли вишкіл від 7 000 до 12 656 осіб [5, с. 613]. Члени самооборони виконували сільськогосподарські роботи, проходили бойову підготовку й несли варту службу.

12 грудня 1941 р. румунський і німецький уряди досягли угоди про розмежування повноважень щодо «фольксдойче». Служба військ СС зі сприяння особам німецького походження на окупованих територіях «Volksdeutsche Mittelstelle» (VoMi) зобов'язалася до 28 лютого 1942 р. видати кожному етнічному німцеві посвідчення. Також уповноважені VoMi призначали бургомістрів, створювали загони самооборони, організовували викладання у школах та культурне обслуговування. Згодом «фольксдойче» у «Трансністрії» отримали посвідчення про свій статус, в якому було нагадування, що його власник перебуває під захистом Німецького Рейху.

Отже, німецьке населення було захищене від сваволі румунської влади, але іноді чини зондеркоманди СС «R» самі порушували встановлені правила, привласнюючи майно підлеглого населення, що спричиняло невдоволення.

Не чекаючи завершення війни, нацисти приступили до понімення України. У квітні 1942 р. А. Розенберг розробив «Директиви стосовно поводження з етнічними німцями». Цей документ заохочував їхнє переселення у компактні поселення, що пояснювалося необхідністю захисту «фольксдойче» від партизанів [18, с. 338]. «Фольксдойче» мали формувати свої поселення навкруги Житомира, Миколаєва, Запоріжжя, Дніпропетровська [3, с. 87]. Було визначено 8 пунктів «германізації» – регіонів тотального заселення німцями. Спочатку ці заходи проводилися великою кількістю адміністративних органів різного відомчого підпорядкування. Згодом, усе, що стосувалося колонізації України, було передано до рук рейхсфюрера СС Г. Гіммлера [11, с. 97].

Перші кроки «германізації» були пов'язані з активізацією воєнних операцій на південному крилі радянсько-німецького фронту і переведенням у липні 1942 р. штабу верховного командування вермахту в район під Вінницею. Гіммлер теж переніс у цей район свій штаб. З Вінниччини почалося виселення українців. Туди Гіммлер наказав переселити 10 тис. місцевих німців [12]. У результаті чого там виникає поселення «Каленфельд» [2].

У той же час, враховуючи складну ситуацію на фронті, німецька влада вживала заходів щодо переселення етнічних німців із прифронтової зони (Харківщина) на територію Молочанських колоній (Запоріжжя). Від травня до кінця серпня 1942 р. туди було переселено близько 5 800 осіб [5, с. 616]. Для «фольксдойче» переселення з прифронтової зони мало позитивний бік. Адже навесні та на початку літа 1942 р., у ході контрнаступу Червоної армії, органам НКВС вдалося провести примусову депортацію місцевих німців із Харківської та Ворошиловградської областей.

Здійснюючи переселення «фольксдойче» із прифронтової смуги, окупаційна влада прагнула створити на території Молочанських колоній моноетнічний район. Тут після сталінської депортації 1941 р. залишилося чимало порожніх будинків. Втім, на Запоріжжі переселенці затрималися не надовго. У жовтні-листопаді 1943 р., з наближенням фронту, керівництво СС здійснило їхнє переселення далі на Захід.

15 жовтня 1942 р. за розпорядженням рейхскомісара України Е. Коха суцільна зона виселення була поширена на Житомирщину, звідки було

депортовано 90 % українців [11, с. 107]. Тут було створено 2 компактні німецькі райони «Хегевальди». У перспективі цю територію планувалося заселити 45 тис. німецьких колоністів із Волині [14, с. 73]. Згодом колонізація перекинулася на Київщину, де було створено поселення «Форстенштадт» [3, с. 88]. На Півдні України нові поселення «фольксдойче» здебільшого були на Миколаївщині та Херсонщині. Пізніше спроби створення великих німецьких поселень були визнані несвоєчасними і від них тимчасово відмовилися. Лише 23 вересня 1943 р. на Волині було сформовано третій «Хегевальд» [11, с. 108].

У колонізаційних намірах нацистів одне з головних місць посідав Крим. 16 липня 1941 р. Гітлер заявив: «Крим має бути... заселений німцями» [19, с. 177]. Це стало поштовхом до розробки різноманітних планів онімечення півострова. Так, власний проект колонізації півострова розробив генерал-комісар генерального округу «Таврія» А. Фрауенфельд. У документі під назвою «Про можливості заселення Криму, сільське господарство та корисні копалини» він виокремив кілька зон колонізації. У степові райони Криму пропонувалося переселити голландців, датчан і німців. Зону, придатну для вирощування зернових і технічних культур, передбачалося заселити німецькими фермерами та «фольксдойче». Овочівництвом, виноробством та садівництвом у Криму повинні займатись тірольці та голландці [20].

Зі свого боку, начальник відділу колонізації 1-го головного управління «східного міністерства» Е. Ветцель 27 квітня 1942 р. у таємному документі «Зауваження і пропозиції щодо генерального плану «Ост»» запропонував переселити на Південь України південноамериканських німців. Гіммлер схвалив також план заселення Криму німцями з Палестини [20].

Що стосується кількості «фольксдойче» в РКУ, то 1942 р. вона становила 182 тис. осіб [3, с. 87]. За німецькими документами на цій території під час війни проживало близько півмільйона «фольксдойче» [16, арк. 369].

Онімеченню підлягали й українські землі між Дністром та Південним Бугом. Лише на Одещині у 1943 р. мешкало понад 130 тис. етнічних німців [3, с. 87]. Їх взяла під опіку служба VoMi. Ця установа створювала німецькі колонії на території «Трансністрії», для чого виселяла ненімецьке населення з навколишніх сіл. Представники румунської окупаційної влади не мали права втручатися у справи німецьких поселень.

Також слід зазначити, що частина «фольксдойче» призначалася для відправки з України до Рейху для зміцнення їхніх «національних» якостей у трудовій службі (Arbeitsdienst) та подальшого використання під час «германізації» східних територій [5, с. 618]. Так, у «Службовому повідомленні» № 2, виданому у Рівно 25 жовтня 1941 р., зазначалося, що частина «фольксдойче» переселилася із окупованих радянських областей у Німеччину. Однак, про кількість переселенців у повідомленні не йшлося [21, арк. 8].

Під час війни проводилася агітація серед населення Німеччини щодо переселення на східні землі. Унаслідок проведеної кампанії в 1941 – 1942 рр. на території РКУ оселилося близько 20 тис. колоністів із Рейху. Керівництво СС намагалося переселяти на українські землі і представників інших «нордичних»

народів. Так, починаючи з жовтня 1942 р. і до кінця окупації в РКУ було розселено 369 селян-голландців [3, с. 87 – 88].

Українська земля була також обіцяна всім учасникам військового походу на Схід. Однак, її можна було отримати після війни. Втім, чини СС почали одержувати садиби вже під час бойових дій. У липні 1942 р. організацію маєтків для них проводив начальник системи концтаборів О. Поль. Він створив нові помістя на території від України до Прибалтики загальною площею 600 тис. га [12]. У зв'язку з цим Г. Гімлер 26 жовтня 1942 р. видав циркуляр, у якому зазначив, що деякі офіцери СС втратили відчуття міри. Керівництво рейху не бажало створення великих латифундій. Земля була потрібна для наділення мільйонів німецьких колоністів ділянками по кілька десятків га.

Проведенню політики «германізації» сприяла добровільна співпраця з окупантами частини «фольксдойче». Як правило, розпочинали вони своє співробітництво у якості перекладачів, а потім, проявивши себе, займали більш високі посади. Е. Кох зазначав: «Багато фольксдойче надавали добрі послуги як перекладачі та керівники у громадських господарствах і на підприємствах, а також у якості бургомістрів. Більша їх частина зайнята у сільському господарстві, де їх завдання полягає в тому, щоб зберегти врожай» [22, арк. 7].

Окупаційна влада намагалася покращити становище «фольксдойче». Зокрема, Е. Кох говорив, що незабаром вийде розпорядження щодо фольксдойче, яке виправить всі господарські пошкодження, заподіяні більшовиками. Згодом становище «фольксдойче» стало суттєво відрізнятися від положення решти місцевих жителів. Це закріплювалося відповідними наказами. Так, 15 жовтня 1942 р. Е. Кох видав розпорядження, яке закріплювало привілейоване становище німецького населення в РКУ. Зокрема зазначалося, що німецькому населенню надається в користування сільськогосподарські наділи, будинки, заводи та інші засоби існування [23, арк. 16].

На останок слід зазначити, що нацистські планувальники розробляли доктрину понімечення Сходу в умовах, коли хід війни віщував їм перемогу. Політика націонал-соціалізму тоді зводилася до формули «чим більше загине людей, тим легше буде здійснювати колонізацію». Шляхом масової імміграції та винищення місцевого населення вони намагалися створити прошарок німецького селянства на Сході. Саме аграрне переселення мусило стати основою колонізаційного руху. У 1941–1943 рр. окупаційна влада усіляко підтримувала сільськогосподарське виробництво «фольксдойче». Вважалося, що саме вони мають відродити у німецького населення України одвічне прагнення до праці та німецьку культуру землеробства [24].

Проте, у листопаді 1942 р. – лютому 1943 р. сталися події, що відкрили протилежну перспективу. У війни відбувся перелам. У квітні 1943 р. Гітлер наказав припинити роботу над планом «Ост», який приніс страшні біди Україні.

Постраждали у цій війні і «фольксдойче». Із початком звільнення України радянськими військами вони, як правило, рухалися із відступаючою німецькою армією на захід. Усього до кінця 1943 р. РКУ залишили 90 тис. етнічних німців. Другий потужний потік переселенців-«фольксдойче», близько 125 тис. [17, с. 98],

залишив Україну в січні – липні 1944 р. Значна частина переселенців була із «Трансністрії». Там евакуація розпочалася 12 березня 1944 р. Понад 108 тис. осіб було відправлено до Вартегау (Західна Польща) [5, с. 617].

У населення практично не було вибору: переселення проходило під опікою окупаційної влади, яка стежила за тим, щоб усі «фольксдойче» та члени їх родин зайняли призначене для них місце в обозі й вирушили в дорогу. З іншого боку, місцеві німці добре пам'ятали репресії 30-х років, тому повернення НКВС нічого гарного їм не віщувало. Таким виявився результат вимушеної співпраці «фольксдойче» з нацизмом. Не маючи вибору, вони стали частиною тих людських ресурсів, які використовувались керівництвом Третього рейху для досягнення своєї мети. Утягнуті у чужу сферу діяльності, «фольксдойче» вже не могли з неї вийти й зазнали краху разом із нацистською державою.

Література

1. Коваль М.В. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.) / М.В. Коваль, П.В. Медведок // Український історичний журнал. – 1992. – № 5 (374). – С. 15 – 28.
2. Соловьев А.В. Фольксдойче и их взаимоотношения с нацистскими организациями в Рейхскомиссариате «Украина» / А.В. Соловьев // Ключевые проблемы истории российских немцев: Материалы 10-й межд. науч. конф., Москва 18 – 21 ноября 2003 г. – М., 2004. – С. 426 – 433.
3. Иванов О.Ф. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О.Ф. Иванов, І.О.Іваньков // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 83 – 95.
4. Клец В.К. Національна політика нацистів на окупованих територіях та фольксдойче / В.К. Клец // Вопросы германской истории: Сборник научных трудов. – Днепропетровск, 2006. – С. 134 – 154.
5. Айсфельд А. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки / А. Айсфельд, В. Мартиненко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси: у 2-х кн. – Київ : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 595 – 643.
6. Євнух В.Б. Німці в Україні (1920 – 1990 роки) / В.Б. Євнух, Б.В. Чирко. – К., 1994. – 182 с.
7. Сергійчук І. Німці на Україні / І. Сергійчук // Український світ. – 1993. - № 1-2, 4-12; 1994. - № 1-2, 5-12.
8. Кулинич І.М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І.М. Кулинич, Н.В. Кривець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 272 с.
9. Васильчук В.М. Німці України: суспільний та національний аспекти. ХХ – початок ХХІ ст.: Дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / В.М. Васильчук. – К., 2006. – 500 с.
10. Шевчук Н.А. Этнические немцы в Транснистрии (1941 – 1944 рр.) / Н.А. Шевчук // Немцы Одессы и Одесского региона: Сборник докладов, сделанных на международных научных конференциях в Гёттингене (Германия). – Одесса, 2003. – С. 355 – 372.
11. Іваньков І.О. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна»: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01/І.О. Іваньков. – К., 2006. – 238 с.
12. Коваль В. Генеральний план «Ост» / В. Коваль // Українська державність у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз). – К.: Політична думка, 1996. – (Интернет-версія): <http://litopys.org.ua/ukrxx/r13.htm>
13. Люлечник В. Фольксдойче в годы Второй мировой войны / В. Люлечник // Русский глобус (международный Интернет-журнал). – 2005. – № 2. // <http://www.russian-globe.com/N36/Lulechnik.FolksdojcheVoVtorojMirovoyVojne>.

14. Литвин В. Україна в Другій світовій війні 1939 -1945 рр. (Матеріали до майбутнього підручника) /Володимир Литвин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – №2. – С. 3 – 154.
15. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – 660 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.Р- 3676, оп. 4, спр. 230.
17. Полян П.М. Советские граждане в рейхе: сколько их было? / П. М. Полян // Социологические исследования (Социс). – 2002. – № 5. – С.95–100.
18. Немцы России: энциклопедия: в 3 т. / Редкол.: В. Карев (пред. редкол.) и др. – М.: «ЭРН», 1999. – Т. 1: А-И. – 832 с.
19. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів у 4 т. / Упор. В. Косик. – Т. 1. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 383 с.
20. Бабич В.В. Депортація етносів Криму в роки Другої світової війни як прояв політики етноциду / В.В. Бабич// Центр інформації та документації кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/Panchuk/36.html>
21. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 2.
22. ЦДАВО України, ф.Р- 4620, оп. 5, спр. 24.
23. ЦДАВО України, ф.Р- 4620, оп. 3, спр. 262.
24. Калінічева Г.І. Правовий статус та соціально-економічне становище етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна» / Галина Іванівна Калінічева // Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева. – Днепропетровск: Пороги, 2007. – С.227–243.

УДК 327.323(477.74)(498)

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО РУМУНІЙ І УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

І.Я. ТОДОРОВ,

докт. іст. наук, проф.,

Ужгородський національний університет

(Україна)

Українсько-румунське транскордонне співробітництво плідно розвивається вже понад 25 років. Проте сучасні виклики не можуть не впливати на його стан та перспективи. Студіювання цих викликів є метою нашого дослідження. Транскордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної національним законодавством [1]. Успішність транскордонного співробітництва залежить від багатьох чинників. Будь яке транскордонне співробітництво об'єктивно пов'язано з характером двосторонніх відносин та загальним станом міжнародних відносин у світі.

14. Литвин В. Україна в Другій світовій війні 1939 -1945 рр. (Матеріали до майбутнього підручника) /Володимир Литвин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – №2. – С. 3 – 154.
15. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – 660 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.Р- 3676, оп. 4, спр. 230.
17. Полян П.М. Советские граждане в рейхе: сколько их было? / П. М. Полян // Социологические исследования (Социс). – 2002. – № 5. – С.95–100.
18. Немцы России: энциклопедия: в 3 т. / Редкол.: В. Карев (пред. редкол.) и др. – М.: «ЭРН», 1999. – Т. 1: А-И. – 832 с.
19. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів у 4 т. / Упор. В. Косик. – Т. 1. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 383 с.
20. Бабич В.В. Депортація етносів Криму в роки Другої світової війни як прояв політики етноциду / В.В. Бабич// Центр інформації та документації кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/Panchuk/36.html>
21. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 2.
22. ЦДАВО України, ф.Р- 4620, оп. 5, спр. 24.
23. ЦДАВО України, ф.Р- 4620, оп. 3, спр. 262.
24. Калінічева Г.І. Правовий статус та соціально-економічне становище етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна» / Галина Іванівна Калінічева // Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева. – Днепропетровск: Пороги, 2007. – С.227–243.

УДК 327.323(477.74)(498)

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО РУМУНІЙ І УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

І.Я. ТОДОРОВ,

докт. іст. наук, проф.,

Ужгородський національний університет

(Україна)

Українсько-румунське транскордонне співробітництво плідно розвивається вже понад 25 років. Проте сучасні виклики не можуть не впливати на його стан та перспективи. Студіювання цих викликів є метою нашого дослідження. Транскордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної національним законодавством [1]. Успішність транскордонного співробітництва залежить від багатьох чинників. Будь яке транскордонне співробітництво об'єктивно пов'язано з характером двосторонніх відносин та загальним станом міжнародних відносин у світі.

Сьогоднішня геополітична ситуація далека від стабільності: системне порушення Росією міжнародного права, її збройна агресія в Україну, низка регіональних збройних конфліктів та «точок напруги» негативно впливають на загальну картину. Примітно, що переважна більшість існуючих та потенційних вогнищ конфліктів стосуються саме контролю над територіями. Це відбувається всупереч загальним тенденціям епохи глобалізації, що традиційно асоціюються з «розмиванням» державних кордонів, зменшенням їхньої ваги у відносинах між державами та посиленням інтеграційних процесів на міжнародній арені. Проблематика класичної геополітики, балансу сил, боротьби за території та сфери впливу знову стає актуальною. Одним із найяскравіших підтверджень даної тези є російська інвазія в Україну та анексія Криму. Ці події стали першою спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу, з часів закінчення Другої світової війни.

Серед головних викликів та загроз міжнародній безпеці можна виокремити три групи: 1) агресивні експансіоністські зовнішньополітичні стратегії Росії; 2) кризові явища в Європейському Союзі (Брекзїт, неконтрольована міграція, економічні проблеми, популізм і євроскептицизм); 3) непередбаченість політики нової адміністрації в США.

Особливе місце серед глобальних геополітичних викликів посідає сучасна російська зовнішньополітична стратегія, що характеризується готовністю до використання військової сили за для досягнення геополітичних цілей. Агресивна неоімперська політика РФ несе величезну загрозу для регіональної та глобальної системи безпеки, особливо зважаючи на російський військовий потенціал, зокрема у сфері стратегічних ядерних озброєнь, а також реваншистські настрої сьогодишньої владної верхівки. Сучасну політику РФ необхідно розглядати крізь призму саме радянських уявлень про геополітичну структуру світу в цілому й європейського регіону, зокрема, оскільки переважна більшість політичного керівництва держави й зокрема путінська адміністрація є представниками колишньої партійної номенклатури та вихідців із силових структур СРСР. Для цих людей закінчення Холодної війни асоціюється з їх поразкою й сприймається як особиста трагедія. Теж саме стосується й втрати почуття власної величчї внаслідок розпаду СРСР. Для колишніх радянських «силовиків», які нині керують Росією, характерним є сприйняття світу в якості арени для потенційних бойових дій. Відповідно до цього підходу існують чітко окреслені «сфери впливу» чи «зони життєвих інтересів», а військова сила виступає основним критерієм визначення значущості держави. Ідентифікуючи себе в якості головного геополітичного центру на європейському континенті, головну небезпеку для себе Росія вбачає в розширенні та зміцненні позицій НАТО в регіоні. З приходом до влади В. Путіна Москва взяла курс на відновлення геополітичної ваги часів СРСР, прагнучи перетворити РФ із країни третього світу на новий центр сили континентального масштабу. Під час одного з виступів Путін прямо заявив: «...Ми повинні визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинились за межами російської

території» [2]. Директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін пов'язує саме прихід до влади в РФ В. Путіна з початком пошуку російської «геостратегії реваншу», метою якої є комплекс завдань, серед яких ключова – це поступове, але неухильне відновлення російського впливу й значущості на міжнародній арені [3]. Варто наголосити, що подібна стратегія є анахронізмом часів Холодної війни і вона заздалегідь приречена на фіаско, оскільки суперечить актуальним тенденціям розвитку міжнародної системи, зокрема об'єктивним процесам глобалізації та інтернаціоналізації. Водночас агресивна російська політика проявила фактичну неготовність, певною мірою застарілої, міжнародно-безпекової системи ефективно протистояти новітнім методам «непрямої агресії» та «гібридної війни». Саме на фоні російської агресії проти України з новою силою почали лунати заклики до реформування Ради Безпеки ООН, оскільки в її сучасному вигляді вона нездатна ефективно протидіяти актуальним викликам й загрозам міжнародній безпеці. Для ЄС Росія зі стратегічного партнера перетворилася на «стратегічну проблему». Небезпека від подальшої реалізації Кремлем агресивної зовнішньої політики носить стратегічний характер. Внутрішні економічні проблеми та специфіка соціально-політичного устрою РФ продукують «реваншистські» та «ревізіоністські» настрої в суспільстві. За цих умов не можна остаточно виключити можливість розв'язання російським керівництвом континентального конфлікту, як останньої надії на перегляд існуючого світового порядку і місця в ньому РФ. Відповідна реакція євроатлантичного співтовариства демонструє розуміння рівня викликів, що їх несе реваншистська геополітична стратегія РФ. Державами-членами ЄС, США та їх союзниками було здійснено низку практичних кроків спрямованих на ізоляцію та зменшення дестабілізуючого впливу Кремля на міжнародну безпеку. Окрім розриву співпраці у військовій галузі, було запроваджено цілий ряд санкцій проти окремих секторів економіки РФ, крім того силами НАТО розпочато процес посилення військового потенціалу країн-членів альянсу, що розташовані біля російських кордонів. Немає сумнівів у тому, що протягом найближчих років ми будемо свідками трансформації системи європейської безпеки, а також зусиль щодо зменшення чи обмеження масштабів російської загрози. Водночас Росія, внаслідок спорадичних дій щодо України стоїть на порозі колапсу, оскільки її економіка є неефективною, а рівень соціальної напруги дуже високий. Цілком можна уявити, що протягом найближчих 4-6 років агресивна політика Кремля призведе до внутрішніх потрясінь, результат яких прорахувати непросто. Проте можна побачити, що РФ демонстративно кидає виклик системі цінностей, яка склалася за підсумками Другої світової, а також Холодної війни. Немає сумнівів, що від відповіді, яку отримає Росія на свою агресивну стратегію, в майбутньому залежатиме політика й інших потенційних агресорів. Якщо ж ціна використання військового потенціалу в політичних цілях буде занадто високою, це буде слугувати надважливим аргументом для багатьох держав-симпатиків «жорсткої сили», що сприятиме підтриманню геополітичної стабільності і забезпеченню міжнародної безпеки.

Румунія стала головним прихильником збільшення військової присутності НАТО в регіоні та створення системи оборони на європейській периферії. Уряд Румунії ініціював переговори з партнерами НАТО щодо створення «Союзницької флотилії на Чорному морі». Побудова відповідної структури військово-морських сил обумовлена посиленням позицій Росії у Чорноморському регіоні, зокрема, після анексії Криму.

В Румунії, з одного боку популярна думка, що на даний момент ні НАТО, ні Європейський Союз не відповідають більше очікуванням румунів, а з іншого – питання перегляду членства Румунії в цих організаціях у жодному випадку не стоїть. Так, багатьом румунам, а особливо – правих поглядів, не подобається Європейський Союз, але Румунія не має жодної стратегічної альтернативи. Те, що Румунія стала частиною Європи, зовсім не означає, що це сталося виключно задля отримання нею негайних стратегічних чи економічних бонусів. Ця подія – переломний момент в історії Румунії. Разом із членством у ЄС та НАТО Румунія отримала підтвердження того, що вона є західною і демократичною країною.

Президент Польщі А.Дуда вимагає включення країн-сусідів – Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії до переговорного процесу щодо українського врегулювання. Втім, варто усвідомлювати, що Польща засадничо не здатна виконувати роль «повноцінного східно-європейського центру сили». З різних причин: геополітичних, ментальних, культурних тощо. Саме в цьому контексті дуже важливий польсько-румунсько-український альянс.

Для Румунії це питання є також життєво важливим, оскільки її буфер може трансформуватися в її прикордоння, якщо російська агресія буде тривати. Росіяни роблять усе можливе, аби ізолювати і притиснути Молдову, а разом із нею – і Румунію. Цілком зрозумілим є те, що якщо росіяни приберуть до рук Україну, то Молдова виявиться стратегічно важливою територією не лише для того, аби захистити Україну, але і для операцій проти Румунії і південно-західної Європи. Румунія одна з найбільших за площею та населенням країна європейської частини Чорноморського регіону і є абсолютним лідером Причорномор'я за рівнем ВВП [4]. При тому має йтися про синергію стратегічного партнерства.

Бачення спільного ворога зближує позиції України та Румунії. Сподіваючись розмістити американські військові бази на своїй території, Бухарест захищає себе від вторгнення. Румунія бере на себе відповідальність за зміцнення демократії на пострадянському просторі з тим, щоб гармонійно влитися в Європу і зайняти там свою, але потрібну новій Європі нішу.

Водночас, варто зазначити, що у Румунії відбувається потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми реалізації є різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів конфлікту на Донбасі, створення проросійських організацій та створення сайтів новин, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні меседжі пропаганди – це створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Україні та великої кількості неонацистських організацій.

На сьогодні транскордонне співробітництво України з Румунією здійснюється як на міждержавному рівні, так і на рівні територіальних громад, їх

представницьких органів, місцевих органів виконавчої влади. Таке співробітництво сприяє соціальній та економічній конвергенції прикордонних регіонів обох країн та створенню нових можливостей для їх розвитку, в тому числі розвитку економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин, обміну досвідом.

У прикордонних регіонах багато спільних цілей, досягнення яких потребує застосування суб'єктами транскордонного співробітництва України та Румунії єдиного підходу та узгоджених спільних дій, зокрема, для запобігання паводкам, розвитку та функціонування транспортної і енергетичної інфраструктури, захисту навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки. Необхідно також разом вирішувати окремі проблеми, які виникають унаслідок фінансової та економічної кризи, зокрема подолання економічної нерівності та безробіття, збалансування трудової та постконфліктної міграції, підвищення рівня ділової активності та зайнятості населення прикордонних регіонів, а також екологічні проблеми, у тому числі підтримки біологічного різноманіття, захисту і збереження спільної культурної спадщини.

Відповідно до Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України 23 серпня 2016 р. пріоритетами транскордонного співробітництва із Румунією – оновлення існуючої та створення нової інфраструктури для покращення доступності до регіонів, забезпечення розвитку транспорту, зв'язку і туризму; посилення співпраці у сфері освіти, досліджень, технологічних розробок та інновації; забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг та прикордонної інфраструктури; охорона навколишнього природного середовища, в тому числі проведення оцінки ризиків та мінімізації негативних наслідків впливу виробничої діяльності на соляних рудниках у смт Солотвино Тячівського району Закарпатської області на навколишнє природне середовище, розв'язання загальних проблем щодо створення спільної системи поводження з відходами та управління водними ресурсами; економічне використання гірла р. Дунай та будівництво транспортної інфраструктури, зокрема мостів та поромів.

У контексті проблеми слід підкреслити, згідно цієї Державної програми транскордонне співробітництво України з Російською Федерацією обмежено розбудовою та облаштуванням державного кордону на території Чернігівської, Сумської, Харківської, Донецької і Луганської областей [5].

Особливістю розвитку транскордонного співробітництва існує завдання не лише забезпечити співпрацю економічного характеру, а й захистити етнічну, культурну, історичну та мовну самобутність румунської меншини в Україні та української – в Румунії. Румунія, як сусідня країна, підтримує європейський вектор розвитку України. Програму Україна-Румунія, бюджет якої становить 60 мільйонів євро. Частина коштів піде на розвиток дорожньої інфраструктури прикордонних населених пунктів: по 3 мільйони у Закарпатській і Чернівецькій областях. Серед пріоритетних напрямків і культурна спадщина. Проект, що нині впроваджується, має дуже хороший формат, оскільки реалізується установами, які мають досвід, історичне надбання, заохотили до участі представників громад по

обидва боки кордону. Історичне надбання не повинно стати лінією, кордоном, який відмежовує, навпаки – має об'єднувати. Коли проект розпочинали, не могли уявити, що Україна невдовзі перебуватиме у військовому конфлікті.

Ужгородський національний університет спільно з Повітовим музеєм Сату-Маре провели протягом 2012-2016 рр. низку науково-практичних конференцій у рамках проекту «Інтерактивна інституційна співпраця. Історія, традиції і культура без кордонів» HUSKROUA/1101/140. Асоційованими партнерами виступили Союз українців Румунії - Сатумарська філія та Івано-франківський краєзнавчий музей. Мета проекту- посилити та поглибити співпрацю між Закарпатською областю та Сатумарським і Марумуреським повітами Румунії, зблизити населення сусідніх країн, поглибивши історичні та культурні зв'язки. У ході реалізації проекту були проведені наукові конференції, симпозіуми, інформаційні семінари присвячені румунсько-українським традиціям та відносинам. Проведені польові дослідження в селах румунських повітів Сату-Маре, Марамуреш та на Закарпатті. Були видані історико-культурні довідники для всіх місцевостей, що досліджувались і DVD-диски румунською, українською та англійською мовами. Повітовий музей Сату-Маре представив у Генеральному консульстві Румунії в Чернівцях та Івано-Франківському краєзнавчому музеї виставку «Разом без кордонів». Відбулась також презентація книг: «Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи № том. III, «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність», «Транскордонна нематеріальна спадщина. Традиції та ритуали», «Традиційне ремесло – сучасне ремесло», Збірник про народних умільців із прикордонного регіону, а також історико-культурні довідники для трьох населених пунктів із Румунії та трьох із України. Двадцять шостого – двадцять сьомого лютого 2016 р. відбувся VII міжнародний симпозіум «Українсько-румунські відносини: історія і сучасність», організаторами якого виступив Союз українців Румунії. Партнерами форуму стали Повітовий музей Сату-Маре, Ужгородський національний університет, Західний університет імені Васіле Голдіша (м. Арад, Румунія), філія Сату-Маре та Благодійний фонд «Суспільні ресурси та ініціативи» (м. Чернівці, Україна), робота у двох секціях: «Історія та історіографія» і «Міжнародні відносини – Культурна антропологія». Наукова робота поєднувалася з насиченою культурною програмою. Першого дня учасникам запропонували перегляд фільму режисури Валентина Сперкача «Задунайські козаки», а після вечері своїм пісенним репертуаром присутніх порадувала Леся Горова. Другого дня, після роботи у секціях, організатори симпозіуму підготували театральну постановку «Кайдашева сім'я» у виконанні театального гурту «Жар-Птиця» Клузької повітової організації Союзу українців Румунії. Загалом симпозіум був проведений на високому рівні. За згодою всіх делегацій було вирішено проводити такі форуми щорічно [6]. Співпраця між Повітовим музеєм Сату-Маре і УжНУ триває понад 20 років. Повітовий музей був єдиним у Румунії, який мав співпрацю з вишем в Україні. Мета цього проекту – поглибити культурні зв'язки дружніх країн, зберегти спільну культурну спадщину. Також серед цілей – інтенсифікація транскордонної співпраці, підвищення обізнаності молоді у цих питаннях. Конференція є логічним

підсумком таких контактів, оскільки вона стосується всіх питань транскордонної співпраці не тільки на Закарпатті, а в Україні загалом [7].

Розвиток та удосконалення потенціалу геостратегічного, торговельно-економічного, людського і культурного українсько-румунського конструктивного та добросусідського співробітництва є фундаментальним чинником забезпечення та зміцнення стабільності, безпеки та співпраці у Європі на основі європейських демократичних цінностей.

Транскордонне співробітництво є способом розвитку контактів між прилеглими територіями сусідніх країн, але і формою та засобом поживлення значно ширших загальноєвропейських інтеграційних тенденцій. Отже, українсько-румунське транскордонне співробітництво спирається передусім на дружні партнерські міждержавні двосторонні стосунки та будуються на, в цілому, спільному розумінні поточних геополітичних викликів.

Література

1. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. Мадрид, 21 травня 1980 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_106.
2. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента РФ В.Путина 2005 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>
3. Горбулин В. «Гибридная война» как ключевой инструмент российской геостратегии реванша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html>.
4. Польша може зробити Румунію своїм головним партнером замість України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/POLITICS/polscha-mozhe-viddati-rumuniyi-rol-golovnogogo-partnera-yakim-bula-ukrayina-196989.html>.
5. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249264044>.
6. Ужгородські вчені взяли участь у симпозіумі в Румунії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.uz.ua/uzhgorodski-vcheni-vzyaly-uchast-u-sympoziumi-v-rumuniyi/>.
7. Вітчизняні та закордонні експерти обговорили проблеми і перспективи транскордонного співробітництва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/vitchiznjani_ta_zakordonni_eksperti_obgovorili_probl_emi_i_perspektivi_transkordonnogo_spivrobitnictva/2015-06-09-2478#sthash.GZW7rBcz.dpuf

СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Д.В. ТОЛОЧКО,

канд. іст. наук,

Науково-дослідний інститут українознавства

(Україна)

Початок пострадянських трансформацій в Україні пов'язаний з 3 березня 1985 р. коли новим лідером Радянського Союзу став Михайло Горбачов. Друга подія, що прискорила трансформаційні процеси стала аварія на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. Для українців 1985-1986 рр. стали часовим порубіжжям між радянським та пострадянським історичним досвідом. Лише з'ясувавши ступінь впливу радянського історичного досвіду на адаптацію українського суспільства в нових соціокультурних умовах можна буде дати зважену оцінку ефективності проведення реформ в Україні.

Питанню пострадянських трансформацій та особливостям реформування в сфері соціокультурного розвитку присвячено праці вітчизняних дослідників Є. Головахи, Н. Паніної [1], Н. Шліхти, а також зарубіжних вчених Д. Аджемонгла, Д. Робінсона [2] та ін. Використовуючи різні концептуальні підходи дослідники розкрили трансформаційні процеси через призму зміни генерації та політики пам'яті, інституціоналізації нових соціальних та економічних інститутів. Американські дослідники Д. Аджемонглу та Д. Робінсон наголошують на тому, що для успішного подолання трансформаційних процесів суспільство має зробити вибір на користь інклюзивних політичних та економічних інститутів, які стимулюватимуть економічний розвиток. У випадку пострадянських країн політичні й економічні інститути були вельми екстрактивними, а ринки – суворо обмеженими. Як наслідок, занепад радянської економіки, що завершився колапсом у 1980-х роках і економіка повністю впала у 1990-х [2, с 85]. Керівникам Радянського Союзу слід було скасувати екстрактивні економічні інститути, але такий підхід загрожував би їхній політичній владі. Справді, коли Михайло Горбачов після 1987 року почав відходити від екстрактивних інститутів, влада комуністичної партії луснула, а з нею – і Радянський Союз [2, с.118-119]. Досвід СРСР яскраво демонструє, що розвиток забезпечений екстрактивними інститутами нестійкий, оскільки ці інститути не заохочують до творчої деструкції, а отже є тимчасовим [2, с.133-134]. Україна не єдина пострадянська країна, яка після розпаду Радянського Союзу не досягла значних успіхів на шляху ринкової економіки та демократії, але її досвід є унікальним. Це пов'язано з тим, що історичний досвід українського суспільства відрізняється від досвіду решти пострадянських країн.

В результаті розпаду Радянського Союзу були зруйновані інституціональні засади радянського суспільства, зруйновано однопартійну систему влади, ліквідовано монополію державної власності, зникла цензура, атеїстичне

виховання. Такі кардинальні соціокультурні зміни не призвели в Україні до соціального хаосу, а також не було характерних для суспільств в умовах трансформації, нестабільності, нетерпимості й дискримінації людей за етнічною ознакою. Власне цей український феномен демонструє вдалий приклад соціокультурної адаптації в умовах постійного поглиблення соціально-економічної кризи. Пояснити цей феномен, на думку Є. Головахи та Н. Паніної, можна гіпотезою подвійної інституціоналізації, основні положення якої сформульовані наступним чином:

1) системоутворювальні інститути радянського суспільства, втративши легальність в результаті перебудови та розпаду СРСР, не втратили традиційної легітимності – згоди людей з соціальними правилами, заснованими на ідеології державного патерналізму, збереженні державної власності на великі підприємства, соціалістичних пільг для населення і привілеями для правлячої еліти, незмінність позиції державного сектора в соціальній сфері – освіта, охорона здоров'я, наука, культура, управління конфесійними та міжетнічними відносинами;

2) нелегальні (тіньові) інститути радянського суспільства – тіньовий ринок («ліве» виробництво та спекуляція в умовах дефіциту), блат та корупція, організована злочинність, подвійна мораль (розрив між публічною та приватною моральною позицією) – трансформувались в легальні інститути «перехідного суспільства», але не набули належної легітимності через їх колективне сприйняття як «узаконого беззаконня»;

3) відчуючи деморалізованість, недовіру та невдоволеність своїм станом в суспільстві, більшість громадян України перебуває в стані амбівалентності відносно до інституціональних утворень, легальність або нелегальність яких не забезпечені правом або мораллю; така амбівалентність проявляється в колективній згоді жити в такому інституціональному просторі, де легальність забезпечується самим фактом узаконого існування нових інститутів, а легітимність – збереженням старих інститутів, які в результаті мімікрії зберегли традиційну регулятивну функцію й спираються на збережені елементи соціальної інфраструктури, старі соціальні ролі та позиції [1, с.16].

Подвійна інституціоналізація – тимчасовий феномен, який стримує процес демократичної трансформації українського суспільства. Згода більшості українців жити в умовах подвійного інституціонального навантаження є вимушеною і обумовлена домінуючим впливом радянського історичного досвіду, зокрема страхом перед остаточною відмовою від старої інституціональної системи. Новий посттоталітарний досвід засвідчив безперспективність подвійної інституціоналізації, що пов'язана з соціальною перевантаженістю та обмеженістю неінституціоналізованого соціального простору. Зокрема, за таких умов українське суспільство було не в змозі накопичити соціальний капітал, створити нові громадські рухи, які дозволили б перейти на шлях сучасного демократичного розвитку та забезпечити гармонійний розвиток суспільних відносин [1, с. 21].

Варто звернути уваги на зауваження Є. Головахи, що лише в пострадянських країнах (за винятком країн Балтії) в усіх поколіннях громадян

відсутній досвід життя в умовах політичної демократії та ринкової економіки. Особливості соціокультурної адаптації українського суспільства в умовах посттоталітарних трансформацій частково пояснює генераційний підхід. Після 1991 р. чотири покоління українців мали радянський досвід, який проявляється у соціальній відносинах, нормах поведінки та стереотипах колективної свідомості. Використання радянського досвіду з метою соціокультурної адаптації до нових умов став перешкодою на шляху реформування основних галузей життя.

Старше покоління українців, на долю яких припало найбільше випробувань, а отже мали необхідний досвід виживання в екстремальних умовах, у 1990-х рр. пристосувались до складних соціально-економічних умов. Щодо молодшого покоління, то радянське індустріальне виробництво перетворило його на «людей» праці, гвинтики в індустріальній машині позбавлених елементарних життєвих можливостей. Ця генерація не знала великого терору, а її формування припало на період демократизації суспільно-політичного життя (т. зв. «відлиги»). Проте лише незначна група творчої інтелігенції т.зв. шістдесятників, скористались можливістю, щоб привернути увагу світу до злочинів радянської влади та порушення прав людини.

Наступні покоління українців (діти та онуки) зростали в умовах коли свобода вибору, свобода слова, свобода віросповідання стали реальністю. Водночас відсутність усвідомлення громадськістю важливості реформування культурної сфери, яка потрапила під вплив глобалізаційних процесів і не могла скласти конкуренцію зарубіжним (зокрема російським) аналогам призвело до того, що українська культура та мистецтво стали маргінальними.

Узагальнивши характерні особливості формування чотирьох поколінь українців, за критерієм набутого історичного досвіду, можна виділити дві умовні групи. До першої групи, належать два покоління, які пройшли повний радянський цикл виховання (жовтень – піонер – комсомолец – член компартії). Ця група, у дослідженні В. Ващенка, називається «І радянська генерація». Дослідник зараховує до цієї генерації усіх, хто народився у 1914-1920-му рр. Політичним репрезентантом цієї генерації на вищих щаблях влади СРСР був Ю. Андропов (1914 р. н.). Представники цього покоління, на думку В. Ващенка, відіграли вирішальну роль в утвердженні репресивного механізму управління суспільством та усунення конкурентів «старшої» генерації [3, с. 157-159]. Також в першій групі можна виділити підгрупу, представники якої були поколінням, яке в 20-ті рр. маючи «імперський» історичний досвід вступало до комсомолу. До другої генераційної групи можна віднести покоління, представники якого народились у 1931-1939-му рр. Політичним репрезентантом цієї генерації був М. Горбачов (1931 р. н.), нормативні роки якого припали на 1951-1956 рр. – тобто на смерть Й. Сталін та події XX-го з'їзду КПРС. Також в окрему групу слід виділити покоління, яке зазнало часткового впливу радянської виховної моделі. Насамперед, представники покоління, яких прийняли у піонери або жовтєнцята до 1989 р.

Парадоксальним фактом є те, що представники першої радянської генерації, що народились разом з радянською владою, виявилась останнім керівництвом

СРСР й більше того особисто були причетні до його розпаду. На перший погляд може здатись, що від 1991 року українці тупцюють на місці, але це не відповідає дійсності. Адже кожне покоління поступово піднімається на щабель вище.

В контексті розкриття соціокультурних механізмів адаптації українського суспільства необхідно враховувати особливості національного характеру. Зокрема, однією з особливостей національного характеру українців є українська поміркованість. Член Української гельсінської спілки Йосип Зісельс визначає українську поміркованість як стримувальний чинник для народу, але водночас ця риса змушує терпіти довше, ніж було би треба. Поміркованість, на його думку, не дає втягнути людей в авантюри та радикальні рухи. Навіть в умовах війни питома вага радикалів в українському суспільстві є мінімальною. Поєднання працьовитості і довіри лише до своїх, з одного боку допомагає виживати, а з іншого не сприяє довірі в суспільстві в цілому. На переконання Йосипа Зісельса «Ти залежиш тільки від себе, не розраховуєш на державу, пана. Все, що ти зробиш – твоє, якщо не заберуть. Це дозволило нам вижити в 90-ті, та й зараз дозволяє. Ми не дуже розраховували на наших керманичів. Не довіряємо, бо історія нас привчила не довіряти» [4].

Підтвердженням цих слів є результати соціологічних досліджень, які зафіксували в 1994 році дуже низький рівень довіри, що залишався практично без змін до початку 2000-х років. Більшість громадян України довіряли лише собі, своїм близьким та Богу. Результати опитування 2000 року, в якому низка відповідей на питання відображали ставлення людей до можливості вірити у будь-що й будь-кому довіряти в українському суспільстві, дозволяють стверджувати, що особливістю українського суспільства в умовах пострадянських трансформацій була деморалізованість, загальне розчарування у соціальних ідеалах та великий рівень цинізму [1, с.12-13].

Аргументом на підтримку положення про негативний вплив радянських стереотипів є результати 4 хвиль соціологічних опитувань «Львів – Донецьк: порівняльний аналіз ієрархії громадянських лояльностей та групових ідентичностей» за 1994, 1999, 2004, 2010 рр. Частина респондентів у м. Донецьку поділяє гасло націоналістів «Україна для українців», водночас заперечує, що вони націоналісти [5, с. 117-120]. Також, результати соціологічних досліджень ставлять під сумнів положення про принципові розбіжності у баченні українцями Західної та Східної України моделі розвитку держави.

Підсумувавши усе вище зазначене, можна окреслити основні складові соціокультурної адаптації в умовах пострадянських трансформацій, а саме:

українському суспільству бракувало досвіду впровадження демократичних реформ в Україні, а радянські стереотипи мислення та звички, зокрема патерналізм, гальмували модернізаційні процеси;

негативною тенденцією пострадянських трансформацій українського суспільства була втрата низки професій, насамперед у галузях, яким гарантувалась державна підтримка;

недотримання народними обранцями передвиборчих обіцянок, а також факти порушення ними ж Законів України і порушення фундаментального

принципу демократії, що всі рівні перед законом, власне, є джерелом формування недовіри українського суспільства до представників влади;

через відсутність довіри у пострадянських умовах сформувались неефективні соціальні інститути, зокрема не сформувалось громадянське суспільство;

відсутність усвідомлення громадськістю важливості реформування культурної сфери, яка потрапила під вплив глобалізаційних процесів і не могла скласти конкуренцію зарубіжним (зокрема російським) аналогам призвело до того, що українська культура та мистецтво стали маргінальними;

на перехідному етапі в українському суспільстві з'явився феномен подвійної інституціоналізації, поява якого була обумовлена збереженням старих соціальних інститутів, радянських норм поведінки («подвійної моралі»).

Інституціоналізація нових соціальних та політичних інститутів не зменшила вплив радянського історичного досвіду на вибір механізмів адаптації українського суспільства. Зміна поколінь поступово знівелює тягар радянського історичного досвіду. Лише покоління ментально вільне від радянських стереотипів зможе побудувати Українську державу на демократичних засадах.

Література

1. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов // Социология: теория, методы, маркетинг. – № 4. – 2001. – С. 5-22.
2. Дарон А., Джеймс Р. Чому нації занепадають. – К., 2016. – 440 с.
3. Ващенко В. Інтелектуальний ресурс концепту генерація або дещо про нову аналітичну структуру української історіографії ХХ ст. // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22-23 травня 2013 р. – К., 2015. – С. 131-160.
4. Ірина Славінська Йосип Зісельс. Невихована дитина // Українська правда 17 лютого 2017. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2017/02/17/7135619/>
5. Судин Д. Український націоналізм в Донецьку: між реальними настановами та віртуальними ідентичностями // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – Випуск 3/4 (23/24). – 2014. – С.111-122.

УДК 94 (477.74) «1920/1921» УАПЦ

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ (1920-1921 рр.)*

О.П. ТРИГУБ,

докт. іст. наук, проф.,

*Чорноморський національний університет імені П. Могили
(Україна)*

Досить цікавим і малодослідженим питанням міжвоєнної історії України є становлення та діяльність Української автокефальної православної церкви у південноукраїнському регіоні загалом, і в Одесі зокрема. При цьому історіографія

принципу демократії, що всі рівні перед законом, власне, є джерелом формування недовіри українського суспільства до представників влади;

через відсутність довіри у пострадянських умовах сформувались неефективні соціальні інститути, зокрема не сформувалось громадянське суспільство;

відсутність усвідомлення громадськістю важливості реформування культурної сфери, яка потрапила під вплив глобалізаційних процесів і не могла скласти конкуренцію зарубіжним (зокрема російським) аналогам призвело до того, що українська культура та мистецтво стали маргінальними;

на перехідному етапі в українському суспільстві з'явився феномен подвійної інституціоналізації, поява якого була обумовлена збереженням старих соціальних інститутів, радянських норм поведінки («подвійної моралі»).

Інституціоналізація нових соціальних та політичних інститутів не зменшила вплив радянського історичного досвіду на вибір механізмів адаптації українського суспільства. Зміна поколінь поступово знівелює тягар радянського історичного досвіду. Лише покоління ментально вільне від радянських стереотипів зможе побудувати Українську державу на демократичних засадах.

Література

1. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов // Социология: теория, методы, маркетинг. – № 4. – 2001. – С. 5-22.
2. Дарон А., Джеймс Р. Чому нації занепадають. – К., 2016. – 440 с.
3. Ващенко В. Інтелектуальний ресурс концепту генерація або дещо про нову аналітичну структуру української історіографії ХХ ст. // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22-23 травня 2013 р. – К., 2015. – С. 131-160.
4. Ірина Славінська Йосип Зісельс. Невихована дитина // Українська правда 17 лютого 2017. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2017/02/17/7135619/>
5. Судин Д. Український націоналізм в Донецьку: між реальними настановами та віртуальними ідентичностями // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – Випуск 3/4 (23/24). – 2014. – С.111-122.

УДК 94 (477.74) «1920/1921» УАПЦ

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ (1920-1921 рр.)*

О.П. ТРИГУБ,

докт. іст. наук, проф.,

*Чорноморський національний університет імені П. Могили
(Україна)*

Досить цікавим і малодослідженим питанням міжвоєнної історії України є становлення та діяльність Української автокефальної православної церкви у південноукраїнському регіоні загалом, і в Одесі зокрема. При цьому історіографія

даного питання досить обмежена й обрховується одиничними працями, де розкрито окремі аспекти поставленої проблеми: О. Ігнатуша, О. Балягузова, О. Татарченко, Д. Кузовенков, О. Музичко, О. Тригуб.

Для глибинного вивчення проблематики розвитку УАПЦ у південноукраїнському регіоні автором обрано вузький аспект як у хронологічних, так і географічних рамках, а саме – доінституційне становлення парафій УАПЦ в Одесі після остаточного встановлення радянської влади, тобто 1920-1921 рр. (до Першого Всеукраїнського Собору УАПЦ 14-30 жовтня). Це дасть можливість детальної реконструкції становлення українських парафій в Одесі, з'ясувати чинники їх появи, протидію з боку державних і релігійних структур, міжконфесійні взаємини тощо.

Розгортання українського церковного руху в Одесі сягає 1917 р., коли у багатьох губерніях України на єпархіальних з'їздах почало ставитися питання про українізацію богослужінь. На загальному фоні цих процесів 26 листопада 1917 р. українці Одеси провели Українське церковне віче, під час якого обрали тимчасову комісію (комітет). До комісії увійшли три священики – А. Гриневич, А. Вишинський, Ф. Деньга та два мирянина – Л. Ковальчук і Литвинський.

Наступним етапом українського церковно-релігійного руху в Одесі було створення Єпархіальної церковної Української православної ради 12 грудня 1917 р. Головою президії було обрано о. Антонія Гриневича, його товаришем – Л. Ковальчука, писарем – викладача Хвостика, скарбничим – викладача Крижанівського. Восьмого червня 1918 р. на шпальтах одеської газети «Вільне життя» з'явилася заява Одеської української ради за підписами Л. Ковальчука, А. Гриневича, А. Клочка та А. Миколука з вимогами віддати наказ духовенству молитися за Україну, заборонити молебні за Миколу II тощо. Як і раніше, зазначає одеський історик О. Музичко, головною вимогою українців залишалося надання українцям церкви, де б українські священики, обрані українською громадою, регулярно відправляли церковні служби [4].

З остаточним установленням радянської влади в Одесі українська церковна громадськість вирішила зорганізуватись. У перших числах квітня 1920 р. було організовано церковну громаду і для відправлення служби Божої було запрошено біженця з Києва – отця К. Шевченка. Для управління громадою було створено парафіяльну раду, яку очолив В.Л. Громашевський*.

Також громада звернулася до тимчасово керуючого Одесько-Херсонською єпархією єпископа Алексія (Баженова) з проханням надати у користування одну з церков Одеси. Останній досить толерантно, і навіть прихильно, ставився до проведення служби Божої українською мовою і тому надав у користування українській громаді нижній поверх Успенської церкви, де община пробула півтора-два місяці [5, арк. 1, 2]. У кінці травня – початку червня 1920 р. єп. Алексій надав дозвіл громаді переїхати до Одеського єпархіального будинку, що знаходився по вул. Жуковського.

Про перші місяці існування парафії голова В.Л. Громашевський у листі від 18 жовтня 1920 р. писав до Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР): «Парахвіян прибуло багато, фінансове становище було дуже гарне, бо українська

кооперація пішла нам назустріч і щедро допомагала нам. Було засновано дуже гарний хор під орудою композитора [Д.П.] Коханського, словом все пішло дуже гарно. Що ж до українізації служби Божої, то тут було зроблено мало. Перш всього не було книжок, не було нот. Крім того і Панотець [К. Шевченко] спинявся і далі української вимови не йшов, хоч правда Євангелія і апостола читалось нашою мовою. Така постанова справи потроху розхолоджувала людність, а коли наступили утиски проти українців, то парохвіяне й зовсім розбіглись і були дні, коли на службі Божій було по 20-30 чоловік. Так тяглося місяців два. Далі зашпори почали одходити, громадянство почало вилазити з своїх нир, життя трохи ожило» [5, арк. 2].

Певний час громада не наважувалася звернутися до органів реєстрації для юридичного оформлення церковної громади. Натомість існування «поза законом» не могло довго тривати і на початку вересня 1920 р. громада звернулася до Одеського губревкому з проханням надати дозвіл на скликання зборів парафії для її оформлення, на що й отримала дозвіл від 16 вересня 1920 р. [5, арк. 3].

Отримавши дозвіл, голова ради В.Л. Громашевський відразу призначив скликання на 19 вересня загальних зборів парафії [5, арк. 3] (подільський дослідник Д. Кузовенков помилково зазначає дату 16 вересня, ймовірно переплутавши її з датою видачі дозволу Губревкомом [3, с. 384; 5, арк. 3]). Збори відбулися в Єпархіальному будинку, що зберігся до сьогодні, у присутності 180 членів громади. У порядку денному зібрання були наступні питання: автокефалія УПЦ; приєднання до спілки українських парафій (ВПЦР); статут парафії; вибори членів Ради і Ревізійної Комісії; «поточні справи». До останнього питання увійшли членські збори (10 крб.), кількісний склад Ради, Ревізійної комісії та кандидатів до них [3, с. 384].

По першому питанню виступив один із активних діячів громади Яків Некраха, який, змалювавши історичний шлях православ'я на українських землях і зосередивши увагу на знищенні «автокефалії московською церковною владою в 1686 р.» зазначив, що з 1917 р., тобто після падіння монархії та відокремлення церкви від держави, «визвольний рух українського православного громадянства прийняв широкий розмір». У результаті було створено Всеукраїнську православну церковну раду для опікування українськими парафіями, а також отримано згоду від архієпископа Полтавського Парфенія (Левицького), що «він згоджується взяти під свій догляд українські церкви».

Після доповіді доповідач запитав збори: «куди нам йти: чи йти за Всеукраїнською Православною Церковною Радою й Архієпископом Парфенієм, чи йти за московським Єпископом?». Для прийняття остаточно рішення громада вирішила заслухати парафіяльного священика о. К. Шевченка. Останній зазначив, що «править службу Богу, виключно на мові українській і по старим звичаям, зразу не можна, бо ще й книжок таких всіх немає» та не радив рвати зносини з московським єпископатом [5, арк. 3-3зв.]. У відповідь В.Л. Громашевський зауважив, що «книжки є, хоч і не всі, але можна користуватись тим, що є, що ж до московського єпископату, то з ним не споримось, а кажемо, що підлягаємо керуванню ВПЦР і Єпископа Парфенія. Час уже стати на якусь ногу, а не

шкуютильгати на обидві».

Частина присутніх почала вимагати розпочати дебати з приводу порушень о. Шевченком питань, але більшість не підтримала їх вимоги. У результаті частина присутніх залишила зібрання, а один виступив проти розриву з РПЦ. Оскільки за резолюцію з першого питання проголосувало одноголосно 135 осіб, а було присутньо на початку 180, то можна припустити, що проти розриву громади з РПЦ виступило близько 40-45 осіб (25% присутніх), які і залишили залу [5, арк. 3зв.]. Даний факт свідчить про те, що ¼ української віруючої громадськості Одеси позитивно ставилася до питання українізації служби Божої, але розірвати канонічні відносини з РПЦ не наважувалася. Таким чином, при вселенському визнанні канонічності УАПЦ, остання могла б претендувати на значно більшу кількість своїх прихильників.

Повертаючись до зборів Першої української парафії м. Одеса, зазначимо, що громада прийшла до висновку, що: «1) Українська Православна Церква, до приєднання України до Московської держави, була автокефальною (незалежною); 2) всі права нашої церкви Московський патріархат знищив і підігнав під один московський аршин; 3) Московська Православна Церква на Україні була найміцнішою фортецею Московського Самодержавного режиму і головним провідником його політики; 4) Московська Церква на Україні вносила розбрат між національностями, що живуть на Україні; 5) Московська церква на Україні пригнічувала всякі національні почуття і стремління українського громадянства (знищення образів і заборона правити панахиду по Шевченкові, заборона Євангелія на мові українській); 6) Московська духовна влада не пішла назустріч українському православному громадянству в задоволенні його людських, християнських потреб націоналізації церкви на Україні» [5, арк. 3зв.].

Виходячи із вищезазначеного було прийнято наступну резолюцію:

«1) Вітати постанову Всеукраїнської Православної Церковної Ради і підтримати всіма силами її революційну роботу в проведенні повного розкріпощіння Української Православної Церкви і повернення їй автокефальності і соборноправності.

2) Визнати над собою керування Всеукраїнської Православної Церковної Ради і Архієпископа Всеукраїнського Парфенія.

3) Провести в нашій Церкві повну українізацію за прикладом Київських церков.

4) Дякувати радянську владу за те, що вона одділила Церкву від Держави і тим дала змогу нам українцям, щиро і з чистим серцем звертатись до Бога своєю рідною мовою.

5) Вступити в число членів спілки Українських Парахвій» [5, арк. 3зв.].

Окрім того було затверджено статут парафіяльної громади, визначено членські внески у розмірі 10 крб., установлено кількість членів керівних органів громади: церковна рада – 5 осіб, кандидатів до членів ради – 3, ревізійна комісія – 3, кандидатів до комісії – 2 [5, арк. 3зв.]. Вирішення інших питань було перенесено на 26 вересня.

Двадцять шостого вересня 1920 р. засідання загальних зборів парафіян

Одеської української православної парафії продовжилося. Оскільки, згідно протоколу, на них було присутнє близько 200 осіб [5, арк. 4], то можемо зробити висновок, що даний захід викликав певний резонанс серед православної людності Одеси.

На порядок денний було поставлено наступні питання: 1) Доклад Церковної ради про фінансовий стан парафії; 2) Вибори ради та ревізійної комісії; 3) Поточні справи: а) переговори з єпископом Олексієм; б) вибори представників до Всеукраїнської православної церковної ради; в) призначення платні причтові церкви [5, арк. 4].

Розглянувши фінансове питання, збори констатували, що «парафії прийшлося пережити дуже скрутне грошове становище, але тепер справи покращали» і закликали парафіян збільшити добровільні внески на церкву.

Щодо виборів, то до церковної ради парафії було обрано: членами – В. Громашевського, А. Навроцького, Я. Некраху, Ромашка і Марченка, кандидатами – Ф. Нестурха та Грищенка. До ревізійної комісії – Козлюка, Малашенка і Пінтяй, кандидатами – Стамо та Якимчук [5, арк. 4]. Усі вони представляли переважно інтелігенцію (В. Громашевський – викладач української мови, Я. Некраха – чиновник, Ф. Нестурх – архітектор, А. Навроцький – викладач тощо) та робітників різного рівня (так, наприклад, Ромашко та Пінтяй були працівниками залізниці, Марущак – водного транспорту тощо)*. Пізніше, на одному з допитів, А. Навроцький розповідав, що «навколо церкви зібралася група до 100 осіб, які своєю працею, пожертвами намагалися поставити єдину українську церкву не гірше церков «тихонівських» чи «живої» [2, арк. 28].

Важливим питанням були переговори з єпископом Олексієм (Баженовим). Із цього приводу В. Громашевський і Я. Некраха зазначили, що єпископ «не проти автокефалії Української церкви, не проти того щоб у церкві молились за архієпископа Всеукраїнського Парфенія, і навіть не проти повної українізації церкви, але вимагає доказу, що архієпископ Парфеній благословив перехід на українську мову богослужбових книжок. Що ж до того, щоб одвести для Української парахвії якусь певну церкву, то єпископ радив звернутись до архієпископа Парфенія, а той уже звернеться до митрополита» [5, арк. 4]. Тут ми бачимо досить обережну позицію єпископа Олексія, який хотів перекласти остаточне вирішення питань української громади на плечі вищого керівництва.

Вирішення інших питань було віддано церковній раді.

Після Загальних Зборів Церковна рада парафії направила двох своїх членів на чолі зі св. Шевченком до єпископа Олексія, довести до його відома постанову парафії та просити його ради на поминання його ймення на службі Божій разом із архієпископом Всеукраїнським Парфенієм. Даний крок пояснювався у листі до ВПЦР від 18 грудня 1920 р. тим, що «єпископ Олексій дуже добре ставився до нашої парахвії і ми просто не мали морального права з ним порвати зразу» [5, арк. 2].

Єпископ прийняв посланців дуже добре, заявивши, що він не проти «автокефальності української церкви», і не проти українізації її та приводив приклади зі своєї служби у Бессарабії, коли він одну із своїх проповідей закінчив

словами однієї молитви молдавською мовою, то люди попадали на коліна і залилися слізьми. За словами єп. Олексія «з цього і з інших прикладів я побачив наскільки потрібна в церкві мова народна». Але все ж сказав, що це справа Всеукраїнського Собору, а правити службу українською мовою він дозволить, коли на підручникові буде благословення Архієпископа Парфенія [5, арк. 2]. Отже єпископ, у черговий раз, дипломатично обійшов дане суперечливе питання.

Вісімнадцятого жовтня 1920 р. усі рішення та пропозиції у вигляді копій протоколів загальних зборів парафії були надіслані на розгляд ВПЦР до Києва. Серед документів мала місце й інформація, яка пояснювала відсутність статуту громади. Причина полягала у бюрократичній тяганині (губернський революційний комітет чекав відповіді на запит із Харкова) [3, с. 384].

Восьмого листопада 1920 р. ВПЦР прийняла позитивне рішення щодо прийняття Одеської парафії до Всеукраїнської спілки православних рад: «Вітати Одеську парафію як перше вогнище і фортецю на Херсонщині українського церковно-визвольного руху» [5, арк. 1, 2].

Довідавшись про прихильне ставлення до українізаційних процесів єп. Олексія, ВПЦР 29 грудня 1920 р. направила йому листа, де висловила пропозицію «стати на кермі української церкви поруч із Всечесним Парфенієм» [8, арк. 1]. Натомість у своїй відповіді від 4 (17) січня 1921 р. єпископ продовжував свою дипломатію (мовою оригіналу): «...Прошу воспринять мою щиро подяку за висловленні в ньому [листі. – *О.Т.*] почуття любові й поважання, яких я не заслужив. Щиро дякую теж за почесну для мене пропозицію стати на кермі української церкви поруч з Всечесним Парфенієм; але ж лічу своїм обов'язком з'ясувати, що мої спочуття і прихильність до Української Одеської парафії і любов до українського народу базуються не стільки на національних підставах, скільки на чисто релігійних.

Яко аматор церковності й церковного уставу і знавець слов'янської мови, я щиро вітаю і вітаю відправу служби Божої на українській мові, але ж зважатись стати на чолі українського церковного руху я не почуваю в собі ні змоги, ні морального права, бо не знаю докладно ні мови, ні історії, ні звичаїв України. З мого погляду уявляється неможливою відправи Божої служби виключно на українській мові з рішучою відмовою мови церковно-слов'янської. Я готовий до визнання не лише автономії, а й автокефалії української церкви, коли вона буде проведена канонічним порядком через затвердження вищою церковною владою.

Щиро прохаю Всеукраїнську Церковну Радку вибачить мені за цю мою відповідь, бо яко архіпастир, я прислухуюсь до голосу свого сумління і далекий від того, що користуватись приємними для мене обставинами.

Благодать та милість Божа нехай буде з Українською церквою в Новому Році її життя; нехай Бог благословить Вашу працю на користь й зріст її святої справи» [8, арк. 2-2зв.].

Не дивлячись на певні труднощі, ситуація в українській парафії, що отримала назву Свято-Дмитріївської, покращувалася, про що із щирим захопленням писав голова Одеської православної ради (ОПР) до ВПЦР 21 січня 1921 р.: «Справа у нас потроху кращає. На святках у нас було так багато парафіян,

що й в церкві не поміщались. Особливо подобались парафіянам колядки... і т.д. В неділю 16 січня н.с. було влаштовано Радою концерт-колядки в парафіяльному будинку. На концерт прибуло більше трьох тисяч душ громадян. Такої великої кількості Рада ніяк не чекала. Концерт був безплатний, але коли член Ради звернувся до громадян із закликом жертвувати на хор, то пожертв було зібрано більш ста тисяч крб.» [7, арк. 3; 1, с. 60].

У наступному листі ОНР до ВПЦР від 28 березня 1921 р. зазначалося: «Стан нашої Церкви досить добрий. Після довгих переговорів з Єпископом Олексієм нашою Церквою керуємо ми і Рада є господар її. Наш пан-отець К. Шевченко нас залишив, діставши прихід на селі. Рада не шкодує. Підшукується кандидат. Перерви у відправі служби Божої немає» [5, арк. 13].

Позитивний настрій громади було підкріплено листом єпископа Олексія від 24 березня (6 квітня), де оголошувалася згода Патріарха Тихона на використання української мови у церковній службі: «Шановні громадяне, любі брати по Христу. Вітаю Вас од щирого серця з роковинним святом заснування першої православної української парахвії м. Одеси.

На превеликий жаль, я не мав можливості помолитися з Вами за те, що до сього часу було не вирішено, як треба відправляти в Українських парахвіях службу Божу. Дозвольте ж мені в се свято оголосити радісну відомість, що Святійший Патріарх Тихон благословив не заборонять відправляти службу Божу по служебнику на українській мові (перекладу).

Нехай же благодать і милість Бога буде з українською православною парахвією в новому році її життя. Нехай бог благословляє Вашу працю на користь і зріст її святої справи» [7, арк. 5].

Така прихильна позиція вищого духовенства РПЦ призвела до зміцнення позицій української громади. На шлях українізації стали інші парафії Одеси. Станом на 20 квітня 1921 р. українською мовою службу проводили вже у двох храмах – Успенському та Дмитріївському, а ще п'ять парафій прагнули українізуватись – Олексіївська, Вхід-Єрусалимська, Казанська, у будинку Трудолюбія та Ботанічна [6, арк. 6].

Надалі Олексій також підтримував українізацію церков, але остаточно розірвати з Московською патріархією не наважувався, боячись «залишитись самотнім, не бачачи підтримки з боку інших ієрархів церкви», що підтверджувала нерішуча поведінка архієпископа Парфенія (Левицького), який так і «не виявив свого рішучого виразного відношення до укр.[аїнської] церк.[овної] справи і не дбав про утворення відповідного єпископату укр.[аїнської] церкви». Саме така поведінка архієпископа Парфенія, на думку представників ОЦР, «є головною причиною негативної відповіді єп. Олексія на пропозиції» очолити українські парафії [7, арк. 8].

Українофільська позиція єп. Олексія, на думку української дослідниці О. Балягузової, викликала занепокоєння у московської церковної влади і, за словами єп. Олексія, які він виголосив під час суду над Одеським єпархіальним управлінням у вересні 1922 р., він «попав у немилість збоку вищого духовенства за вільне ставлення до української церкви» внаслідок чого 26 червня 1921 р.

Патріархом Тихоном був звільнений з посади єпископа Єлисаветградського та тимчасово керуючого Одеською єпархією та призначений єпископом Тираспольським [1, с. 63].

Отже, ми бачимо, що українізація православних парафій в Одесі знаходила позитивний відгук переважно серед віруючої людності, але у меншому ступеню серед духовенства. Останнє не поспішало підтримувати розвиток національної церкви, будучи, з одного боку, вихованим у великоросійському дусі, а з іншого – елементарно не володіючи українською мовою.

Література

* Робота над даною статтею стала можливою завдяки Стипендії від Наукового Товариства імені Шевченка в Америці з Фонду Миколи Шпетка.

* *Громашевський Василь Львович* (1857-1926) – інспектор Південного пароплавного товариства (Одеська філія), капітан 2-го рангу. Писав українською мовою вірші. Діяч «Просвіти» в Одесі. 1919 р. був членом Одеської Громади. У 1921 р. викладав українську мову у сільгосптехнікумі в Одесі. В Інституті рукопису НБУВ імені В. Вернадського зберігається його особовий фонд.

* Соціальне становище встановлено за матеріалами допитів А. Навроцького [2, арк. 6-138].

1. Балягузова О.Ю. Розкол в українському православ'ї у 1921-1930 рр. (на матеріалах Півдня України) / Ольга Юріївна Балягузова: дис.... к.і.н.: 07.00.01 – історія України. – Миколаїв, 2005.
2. Держархів Одеської області, ф. Р-8065, оп.2, спр.11218.
3. Кузовенков Д.І. Формування та діяльність Української автокефальної православної церкви на Одещині у 1920-1924 рр. / Д.І. Кузовенков // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. – 2010. – Вип. 3. – С. 383-388.
4. Музычко А. Украинские религиозно-церковные традиции Одессы. Взгляд из прошлого с надеждой на будущее / Александр Музычко // День. – 2011. – № 141 (10 августа).
5. Центральний держархів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.3984, оп.1, спр.35.
6. ЦДАВО України, ф.3984, оп.1, спр.36.
7. ЦДАВО України, ф.3984, оп.1, спр.37.
8. ЦДАВО України, ф.3984, оп.1, спр.39.

**ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»**

А.О. ТРОЯН,
канд. філол. наук, доц.,
Н.М. ГЛУШКОВА,
Н.І. КАНТАРЖИ,
М.І. МИРОШНИЧЕНКО,
ст. викладачі,
Одеський державний екологічний університет
(Україна)

Оволодіння науковою термінологією – важлива складова мовної професійної компетенції майбутнього фахівця

Науково-технічний прогрес, перебудова соціально-економічної й політичної системи в країні привносять до нашої мови нові поняття, терміни. На наших очах народжуються нові професії, формується їх термінологія, збагачується словниковий склад новою науково-технічною лексикою. Тобто мова є не тільки інструментом здобуття знань, вона безпосередньо пов'язана з виробництвом, із його галузями і процесами, вона є засобом професійного спілкування.

Знання мови професії передбачає вільне володіння лексикою свого фаху, вміння логічно нею користуватися як в усному, так і в писемному мовленні. Оскільки мова є засобом пізнання та діяльності, то правильного професійного спілкування людина навчається все своє життя. Знання мови свого фаху підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складних професійних ситуаціях та в контактах із представниками спільної діяльності.

Кожна професійна галузь має свою термінологію. Як відомо, *терміни* – це слова і словосполучення, що означають чітко окреслене спеціальне поняття певної професійної сфери [1, с.113]. Вони мають точне, конкретне значення, позбавлені суб'єктивно-оцінних відтінків. Терміни виконують функцію обміну досвідом, комунікативних зв'язків у спільній професійній діяльності.

Один із розділів навчального курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» називається «Термінологічна система української мови». Він є дуже важливим для студентів технічного спрямування, оскільки для успішної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки та виробництва фахівцеві необхідно правильно розуміти й грамотно застосовувати відповідну спеціальну термінологію.

На сьогодні близько 90 відсотків нової лексики становить термінологія таких галузей науки, як комп'ютерна техніка, біохімія, кібернетика, мікробіологія, хімія тощо. Поняття, які з'являються в науці, вимагають появи нових термінів, які необхідно вживати доцільно та правильно. Наукова термінологія передбачає серйозне, професійне ставлення до її використання.

Мова професійного спілкування вимагає однозначності тлумачення основних понять, зафіксованих у термінах. Для будь-якої сфери діяльності це дуже важливо, оскільки неточне вживання того чи іншого слова може мати небажані наслідки.

З метою вдосконалення мовно-професійних знань гідрометеорологічного напрямку на кафедрі українознавства та соціальних наук Одеського державного екологічного університету велика увага приділяється методичному забезпеченню кожної професійної спеціалізації. З цією метою укладаються термінологічні словники вузького професійного профілю.

Оскільки забезпечення навчальною літературою, підручниками і посібниками українською мовою таких спеціальних галузей як «метеорологія», «військова метеорологія», «агрометеорологія», «гідрологія суші», «океанологія», «гідроекологія» ще недостатнє, на кафедрі українознавства укладені методичні вказівки щодо перекладу навчально-професійних текстів із цих спеціальностей. Робота над перекладом на практичних заняттях із «Української мови (за професійним спрямуванням)» надає можливості в комплексі вирішувати такі завдання: розширення та систематизацію мовних знань у професійній галузі; вироблення умінь і навичок перекладу навчально-наукового тексту; вдосконалення навичок і вмінь у різноманітних видах мовленнєвої діяльності; оволодіння термінологією свого фаху.

Для вирішення цих проблем процес навчання складається з двох модулів: перший модуль містить 20 варіантів, кожен із яких має 10 завдань лексичного, граматичного та стилістичного характеру. В завданнях широко використовується термінологічна лексика відповідної спеціальності, даються тренувальні вправи з відповідями для самоперевірки.

Другий модуль містить 25 варіантів текстів навчально-наукового підстилю для перекладу з російської українською мову гідрологічного та метеорологічного напрямку, наприклад: «Классификация облаков», «Состав атмосферного воздуха», «Морфометрические характеристики мирового океана», «Влияние метеорологических факторов и строения зоны аэрации на режим грунтовых вод» та ін. Робота над перекладом надає можливість оволодіти мовою своєї спеціальності, ознайомитись з термінологічною лексикою, сферою її використання.

Професійне мовлення не обмежується використанням фахової термінології, адже кожна галузь виробництва має вузькоспеціальні слова або звороти, так звані професіоналізми. Значна частина професіоналізмів із часом стає термінами, тобто вони є одним із найважливіших джерел творення галузевої термінології.

Сучасні екологічні терміни – об'єкт, що привертає увагу й інтерес кожного, хто щоденно отримує значну кількість інформації екологічного змісту, часто з використанням запозичених понять, а також фахівців, професійно пов'язаних із цією термінолексикою. Незважаючи на ряд праць про екологічну термінологію, все ще існує чимало проблем, які потребують детального і всебічного висвітлення.

Для запобігання виникненню непорозумінь у сфері екологічних відносин, наведемо у скороченому вигляді найголовніші екологічні поняття й терміни сучасної української мови, якими мають володіти фахівці і які є базовими:

біосфера – сфера існування й функціонування живих організмів і продуктів їх життєдіяльності, живих організмів минулих епох, яка починається від нижньої частини атмосфери, охоплює всю гідросферу й верхні шари літосфери. Вона є активною оболонкою землі, у якій сукупна діяльність живих організмів проявляється як геохімічний фактор планетарного масштабу.

біосинтез – процес утворення необхідних організму речовин, який відбувається в його клітинах з участю біокаталізаторів – ферментів.

біом – сукупність видів живого й навколишнього середовища, яка складає екосистему ландшафтно-географічної зони або сектора природного поясу.

біомаса – кількість живої речовини будь-яких живих істот, виражена в одиницях маси на одиницю площі.

біотоп – відносно одноманітний за абіотичними факторами середовища простір у межах водної, наземної і підземної частини біосфери, зайнятий одним біоценозом.

біоценоз – взаємопов'язана сукупність мікроорганізмів, грибів, рослин і тварин, що населяють більш-менш однорідну ділянку суші чи водойми й характеризуються певними відносинами між собою й адаптацією з довкіллям.

екосистема – єдиний природний комплекс, утворений живими організмами й середовищем, в якому вони існують і де всі компоненти тісно пов'язані обміном речовин, енергії і інформації.

гомеостаз – стан внутрішньої динамічної рівноваги природної системи (екосистеми), що підтримується регулярним відновленням її основних елементів і речовино-енергетичного складу, а також постійним функціональним саморегулюванням.

вид (біологічний) – сукупність організмів зі спорідненими морфологічними ознаками, які можуть схрещуватися один з одним і мають спільний генофонд.

популяція – сукупність особин одного виду з однаковим генофондом, яка живе на спільній території протягом багатьох поколінь.

природне середовище – це все живе й неживе, що оточує організми й із чим вони взаємодіють. Розрізняють повітряне, водне та ґрунтове середовище, останнім може бути й тіло іншого організму (для паразитів).

екологічні фактори – всі складові (елементи) природного середовища, які впливають на існування й розвиток організмів і на які живі істоти реагують реакціями пристосування (за межами здатності пристосування настає смерть).

екологічні піраміди – піраміди біомаси, чисел чи енергії, які відображають зменшення цих величин від продуцентів до редуцентів у вигляді масштабних пірамід.

екополітика – сукупність методів контролю екологічних обмежень при соціально-економічному розвитку країни, регіону світу чи людства в цілому [2].

Своєрідність ситуації з українською екологічною термінологією полягає у поєднанні щонайменше двох актуальних аспектів її розвитку. По-перше, це

нагальна потреба в упорядкуванні, стандартизації та кодифікації екологічної термінології, оскільки поступ екології як окремої біологічної науки спостерігається у багатьох сферах суспільної діяльності. По-друге, із розвитком екології її зв'язок із різними галузями науки й техніки трансформувався у міждисциплінарні напрямки і структура екологічної науки стала відбивати окремі галузеві підрозділи: екологічну економіку, екологічну етику, екологічне право, екологічну культуру тощо. Виникає необхідність у вживанні специфічних термінів на позначення відповідних екологічних понять. В умовах розвитку різних галузей екології відбувається накопичення необхідного лексичного матеріалу, що впорядковується мовою з урахуванням тенденцій її розвитку та процесів, які регулюють творення відповідних терміносистем [3, с.57].

В Одеському державному екологічному університеті студенти вивчають не тільки екологічні та метеорологічні терміни, а й технічні, економічні, терміни з інформатики.

Основним джерелом вивчення термінів для студентів залишаються словники.

Аналізуючи різноманітні види словників, можна переконатися в тому, що в деяких словниках терміни не лише фіксуються, а й певною мірою впорядковуються. Одночасно з упорядкуванням термінів відбувається їх підготовлення до стандартизації, тобто кожен термін оцінюється з точки зору виконання ним певних функцій.

Стандартизація термінів і визначень, що стосуються різних розділів інформатики та обчислювальної техніки, почалась на теренах колишнього СРСР у 70-х роках 20 століття, практично із зародженням самої науки інформатики. Тоді ж, на початковому етапі становлення нової науки, за принципом аналогії створювалася й термінологія інформатики, тобто поняття на позначення нових явищ і предметів галузі порівнювались із відповідними, уже наявними, предметами навколишньої дійсності за подібністю, функцією тощо й отримували їх назви. Підґрунтям образності виступив екстралінгвістичний чинник: зіставлення комп'ютера та його роботи з людиною та її мисленнєвою діяльністю. Цей асоціативний зв'язок міцно закріпився у підсвідомості людей, що й зумовило своєрідну образність текстів комп'ютерної тематики.

До терміносистеми інформатики таким чином увійшли поняття загальноновживаної мови (*комірка, пам'ять, пристрій, носій, рядок, гілка, дерево*) та запозичення з різних мов: з грецької – *диск*; латинської – *інформація, перфокарта, табулятор*; німецької – *шина*; французької – *адреса, меню* тощо.

Досить цікавим є й підхід учених до вживання терміна *інтернет*. Мало того, що слово *інтернет* є далеко не в усіх словниках української мови (хоча з'явився цей термін в англійській мові ще 1974 року), так ще й синонімічні назви до нього в спеціальній літературі подаються різні: «світове павутиння» [4, с. 54], «всесвітня павутина» [5, с. 501], «міжнародна комп'ютерна мережа» [6, с. 4] або просто «мережа». Окремо слід зауважити, що для найбільш нейтрального з усіх названих варіантів слова Інтернет не існує усталеної граматичної форми. Так, у різних наукових та лексикографічних працях наводяться різні форми родового

відмінка однини: Інтернету та Інтернет [5, с. 501], [7, с. 147] тощо; досить часто зустрічається цей технічний термін, згідно з міжнародними документами позначений англійськими літерами (Web, WWW, Internet).

Отже, вже з наведених прикладів можна зробити висновок стосовно того, що поки що не видно значних позитивних зрушень від видання ДСТУ 3966-2000 – настановчого нормативного документа, де детально описано вимоги і правила про те, як подавати терміни й будувати означення понять українською мовою.

Однак, очевидно, що українська мова може так само успішно функціонувати не тільки на побутовому, але й на науковому рівнях за умови систематизації термінів, розроблення загального термінологічного стандарту, уніфікації значень термінів

Традиційно переклад (зокрема технічний) розглядають як один із найважливіших шляхів взаємодії національних культур, як дієвий спосіб міжкультурної комунікації. Перекласти – означає якомога точніше й повніше висловити засобами однієї мови те, що вже висловлено засобами іншої мови в нерозривній єдності змісту й форми. Тому чи не найважливішою проблемою теорії перекладу є «адекватність» або «еквівалентність» вихідного й перекладеного тексту. Перекладений технічний текст вважається адекватним, за умови, якщо він описує ту саму об'єктивну реальність і викликає у читача, який не знає вихідної мови, ту саму реакцію, яку викликає авторський текст у читача, що володіє вихідною мовою. Адекватним називається перекладений текст, у якому точно переданий зміст оригіналу, правильно вжиті загальноприйняті терміни та дотримані стилістичні особливості, тобто оригінал відтворений засобами іншої мови із збереженням єдності змісту й форми. Ця єдність досягається цілісним відтворенням ідейного змісту оригіналу в характерній для нього стилістичній своєрідності на іншій мовній основі. Шлях до досягнення такої єдності не лежить через встановлення формальних відповідників. Зіставлення засобів різних мов, навіть найбільш віддалених, можливе лише шляхом порівняння функцій, які виконують різні мовні засоби. Звідси – точність перекладу полягає у функціональній, а не формальній відповідності оригіналу.

Це положення вимагає пояснення на конкретних прикладах. Кожна мова має власні граматичні, лексичні та стилістичні норми, чинні тільки для неї. При переході до вираження думки іншою мовою необхідно знайти такі засоби і, в першу чергу, такі граматичні форми, які б так само відповідали змісту, так само зливалися б із ним, як зливається зі своїм змістом форма оригіналу.

Якісний переклад технічних термінів може бути забезпечений виконанням трьох умов.

По-перше, має бути забезпечений правильний (адекватний) переклад окремо взятих термінів. У процесі перекладу тут виникає ціла низка проблем: термінові вихідної мови може в мові перекладу відповідати слово, що має близьке, але не ідентичне значення, яке лише частково збігається зі значенням слова вихідної мови.

В інших випадках слова, що є схожими за звучанням і мають спільну етимологію, отримують у різних мовах різні значення. Деякі терміни, особливо в

нових галузях науки й техніки, не мають еквівалентів у мові перекладу. В такому випадку перекладач застосовує один із способів (залежно від ситуації): він або передає термін описовою конструкцією, або створює новий термін, вибираючи його з наявних ресурсів мови перекладу, конструюючи його з морфем цієї мови, тобто створює кальку, дослівний переклад, або транслітерує мовою перекладу термін вихідної мови.

По-друге, у вихідній мові та мові перекладу терміносистеми можуть відрізнятися, тому кожен термін слід перевіряти з огляду на всю терміносистему мови перекладу.

По-третє, перекладач має враховувати відмінності у семантичних особливостях лексичних одиниць вихідної мови та мови перекладу, що визначаються специфічними способами передавання думки кожною з мов даної пари, включно із термінами.

Під час перекладу термінів слід чітко орієнтуватися у контексті, стильовій приналежності тексту, вибрати із великої кількості можливих варіантів перекладу найбільш влучні.

Робота з методичними вказівками та словниками забезпечує практичне опрацювання тем «Науковий стиль та його засоби в професійному спілкуванні», «Проблеми перекладу і редагування наукових текстів», «Наукова термінологія в текстах за професійним спрямуванням» та інших. Студенти навчаються правильно перекладати тексти з науковою термінологією, грамотно писати і тлумачити наукові терміни свого фаху, доцільно користуватися ними в професійному спілкуванні як в усній, так і в писемній формі.

Отже, оволодіння науковою термінологією є невід'ємною складовою мовної професійної компетентності майбутніх фахівців вищої кваліфікації. Таку складну роботу студенти під керівництвом викладача здійснюють на кожному занятті за темами програми.

Література

1. Панько Т.І. Українське термінознавство: Підручник / Т.І.Панько, І.М.Кочан, Г.П.Мацюк. — Львів: Світ, 1994. — 216 с.
2. Термінологічний словник. Екологія (основні терміни) — Режим доступу: http://pidruchniki.com/1593110639620/ekologiya/terminologichniy_slovník
3. Овсейчик С. До проблеми становлення української екологічної термінології / С. Овсейчик // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. — Вип. V. — К.: КНЕУ, 2003. — С. 57-60.
4. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки [Уклад. В.Я. Карачун] — К.: Рось, 1994. — 361 с.
5. Великий тлумачний словник української мови [Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — Київ-Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. — 1728 с.
6. Вычислительная техника и программирование [ред. проф. Меркт Р.В.] — Одеса: ОНМУ, 2002. — Ч. 4. — 52 с.
7. Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2004. — № 9.— 228 с.

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

І.І. ТЮРМЕНКО,

докт. іст. наук, проф.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

Сучасний архів – це не лише місце зберігання документів, контроль та управління архівними зібраннями, їх консервування, відбір, класифікація, реставрація тощо, а й потужний комплекс історико-культурної спадщини, який має пропагувати національне надбання, поширювати правду про історичні події, формувати культуру вивчення архівних документів через різні форми комунікації. Це, зокрема, і робота з громадськістю у читальних залах, і організація виставок, і публікації у засобах масової інформації (далі – ЗМІ), і відповіді на запити громадян, і організація культурно-освітніх проектів тощо. Саме «відкритий» архівний документ має здатність розширювати горизонти сприйняття минулого і сучасного, формувати інтерес до вивчення національної та локальної історії, налагоджувати співробітництво між архівними установами та різними соціальними групами.

Робота архівних установ із громадськістю визначається комунікативною природою самого документа. Інформаційний потенціал документальної спадщини має здатність впливати на громаду, спонукати її до діалогу, толерантності та примирення.

Архіви все більше спрямовують роботу на посилення своєї присутності у суспільстві. «Архіви, гармонія, дружба. Архіви на захисті культурних традицій, забезпечення справедливості та співробітництва у світі» – під таким гаслом проходив Міжнародний конгрес архівів у Сеулі 5-10 вересня 2016 р. [1]. Важлива роль у формуванні соціальної гармонії, як підкреслювалось на конгресі, належить налагодженим зв'язкам із громадськістю, залучення її до пошуку істини за допомогою архівного документа [2]. Ознакою відкритості суспільства є залучення волонтерів і партнерів у процес обробки документального надбання.

Сьогодні, коли архівні установи стоять перед викликом цифрової ери, роль та значення громадськості у цьому процесі посилюється. Форми комунікації архівів із соціумом залежать не лише від тих завдань, які вони намагаються вирішити, а й від їх фінансової спроможності. Як правило, архівні установи обмежуються виконанням інформаційних послуг та використанням ЗМІ для популяризації історії краю за допомогою архівного документа. Зокрема, Державний архів Одеської області розвиває телевізійний проект «Архівна Одісея», запущений разом із телекомпанією «Град» та Громадською ініціативою «Друзі Архіву». Проект представляє серію телепередач, заснованих на архівних документах, які знаходяться у фондах Державного архіву Одеської області. Перша телепередача вийшла в ефір ще 2013 р., а останній, 19-й випуск, – у лютому

2017 р. За час, що минув від початку проекту, значно зросла якість передач, а тематика збагатилася цікавими сюжетами [3]. Архів почав активно завойовувати і радіопростір. Так, за 2015 р. в ефір вийшло 12 радіопередач циклу «Архівні знахідки» [4].

Державний архів Миколаївської області, починаючи з 2014 р., випустив в ефір серію радіо та телепередач з історії Миколаївщини, ювілейних та пам'ятних дат. З травня 2014 р. по лютий 2016 р. було проведено 66 передач. Тільки за січень-березень 2017 р. вийшло 6 передач, з яких 4 – на радіо, 2 – на телебаченні [5]. Архів співпрацює з телеканалами: ТАК-TV, «Миколаїв», із радіоканалом «Бузька хвиля».

Державний архів Херсонської області не створив серії теле- або радіо передач. На сайті архіву вдалося віднайти нечисленну інформацію про участь архіву у телепередачах компанії «Скіфія» та радіопередачах обласної радіокомпанії. Так, 7 та 14 березня 2017 р. в ефір телекомпанії *ТРК «ВТВ плюс»* вийшло два телерепортажі. Один – присвячений 73-й річниці звільнення Херсона від нацистської окупації. У його підготовці були задіяні документи архіву. Другий – присвячений історії будівлі державного архіву «Херсон історичний. Будинок купця Медведєва» [6]. Водночас Державний архів Херсонської області активно використовує публікації у місцевій пресі. Зокрема, це районні газети «Голос Таврії», «Вісті», «Високе поле», «Маяк», «Наддніпрянська правда», «Придніпровська зірка», «Рідний край», «Радянська Таврія», «Сільські новини», «Трудова слава», міськрайонна газета «Каховська зоря», газетах «Новий день», «Херсон. Маркет плюс» тощо [6].

Новим, але надзвичайно ефективним комунікативним каналом зв'язків із громадськістю в умовах інформаційної ери став веб-сайт [7; 8]. Водночас, як показав аналіз веб-сайтів державних архівів південних областей України, цей канал не використовується повною мірою для організації ефективного зворотного зв'язку та створення архівного комунікативного простору. Як форма зворотного зв'язку пропонується лише електронна пошта. Водночас і її форма потребує змін. Так, при написанні листа на сайт і бажано було б запросити дописувачів авторизуватися, із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові, електронної адреси, телефону, теми допису та можливістю додати необхідний файл до змісту кореспонденції. Така практика стає нормою для багатьох закордонних архівів, а формат електронних листів дозволяє змінити роль громадськості, яка із простого споживача інформації стає суб'єктом та активним учасником комунікативного процесу.

В умовах, коли різні смаки та інтереси соціальних груп стали предметом активного вивчення, це можуть робити в межах своїх компетенцій відділи архівних установ з використання документів та інформації. Вивчення суспільної думки обумовлено врахуванням інтересів громади в інформаційній діяльності архівів. Тут важлива інформація про смаки різних контингентів громадськості: за віком, статтю, соціальним станом, релігійними переконаннями, професією тощо. Власне робота з різними категоріями соціуму є визначальною при підготовці інформаційних матеріалів, оскільки передбачає створення інформаційного

продукту, спрямованого саме на ту чи іншу соціальну групу. Вивчення інформаційних смаків громадян уможлиблює за допомогою саме архівного документа здійснювати «відкритий» пошук істини з різних, у тому числі, з неоднозначних і болючих проблем сучасності.

Активно співпрацює з громадськістю Державний архів Одеської області. Так, 22 вересня 2014 р. було проведено засідання ініціативної групи з підготовки установчих зборів із метою формування нового складу Громадської ради при архіві [9]. Співпраця з громадськістю активізувалась у зв'язку з рішенням сесії Одеської обласної ради від 19 лютого 2016 р. про передачу будівлі архіву Іудейській Релігійній Громаді «Хабар Шомрей Шабос». Вже 10 березня відбулося засідання Координаційної ради громадської ініціативи «Друзі архіву». На сайті була створена електронна форма реєстрації, яка сприяла швидкому оформленню заявок на вступ до Координаційної ради. До її складу запрошувались усі громадяни, небайдужі до долі архіву: діячі культури та науки, представники політичних партій та ЗМІ, депутати облради та інші групи населення [10]. Завдяки спільним зусиллям архіву та громадськості вдалося прийти до компромісного рішення щодо долі будівлі архіву. Однак, слід зазначити, що широке залучення громадськості скоріше є винятком, ніж правилом у роботі архівних установ. На сайтах Державних архівів Миколаївської та Херсонської областей не було виявлено інформації щодо співпраці з громадськістю у вирішенні нагальних проблем або суспільно значущих проектів.

Каналом створення комунікативного простору є вихід архівів у соціальні мережі. На жаль, лише Державний архів Одеської області має свою сторінку у Facebook. Соцмержі – це середовище, яке активно використовується молоддю. Тому величезний прошарок суспільства може опинитися поза впливом інформаційних продуктів архівних установ.

Одним із каналів просування інформаційних продуктів у соціум є реклама. Саме вона здатна зацікавити широкий загаль до різних форм співпраці з архівами. Така робота важлива з огляду на те, що у матеріалах ЗМІ дуже часто перемагає інтерес політичних партій і груп, які намагаються поширити свою, приватну думку у соціумі, нехтуючи правдою задокументованої інформації. Тому задля «права знати» реклама архівних продуктів може привернути увагу громадськості до вивчення архівної спадщини.

Зв'язки з громадськістю передбачають безпосередні контакти між архівом і зацікавленим суспільним середовищем. Власне сьогодні архів має вийти за межі суто архівної діяльності, стати культурно-освітнім центром в регіоні. Тут важлива роль належить культурно-освітнім та науковим програмам та проектам. Як показав аналіз новин, розміщених на сайтах, кількісно переважають різні форми наукової комунікації. Зокрема, наукові проекти (конференції, семінари, круглі столи) активно розвиває Державний архів Одеської області. Так, архів був одним із організаторів Міжнародних конференцій, серед яких заслуговують на увагу: «Архів, історія, сучасність» (3-4 вересня 2015 р.), «Дипломатичні архіви, як історичне джерело» (8-10 вересня 2016 р.) тощо. Працівники архіву також є активними учасниками різних наукових форумів, зокрема, міжнародної

конференції «Економічний і соціальний розвиток портових міст Північного Причорномор'я» (22-26 вересня 2013 р.), ряду міжнародних науково-дослідницьких програм і проектів: «Греки Одеси», «Німці Причорноморського регіону», «Меноніти на Півдні України», «Євреї Одеси і Півдня України», «Етнічні громади на Півдні України» тощо [11].

Активну наукову комунікацію веде і Державний архів Миколаївської області. Так, 11-12 червня 2015 р. архів спільно з науковим співтовариством Миколаєва провів Міжнародну конференцію «Літературна Миколаївщина: актуальні проблеми збереження культурно-історичної спадщини».

Співробітники архівних установ беруть активну участь у читанні лекцій, проведенні методичних семінарів, зустрічах із цікавими людьми, у томі числі і серед учнівської молоді. Зокрема, працівники відділу використання документів, інформації, публікацій та зовнішніх зв'язків Державного архіву Одеської області спонукають громадськість до краєзнавчих досліджень. З цією метою вони виступають на обласних семінарах керівників краєзнавчих гуртків та об'єднань (4-6 березня 2014 р.), організовують історико-архівні семінари, один із яких відбувся 28 липня 2014 р. і був присвячений 100-й річниці з початку Першої світової війни, беруть участь у проектах «Зустрічі з цікавими людьми» (28 березня 2014 р.) тощо [9].

Процес налагодження зв'язків із громадськістю не є спонтанним. Організація зв'язків з громадськістю є складовою управлінської діяльності. Вона планується працівниками відповідних відділів архівних установ, спираючись на визначені стратегічні цілі. Зокрема, Державний архів Одеської області розробив Положення про відділ використання документів, інформації, публікацій та зовнішніх зв'язків, у якому визначені основні завдання діяльності відділу. Так, окрім адміністративних функцій, працівники відділу мають надавати інформаційні послуги, брати участь у видавничих проектах, виставковій діяльності, підтримувати веб-сайт, співпрацювати зі ЗМІ, керувати архівною практикою студентів, поширювати серед громадськості інформацію про документальний фонд архіву [12]. Державні архіви Миколаївської (відділ інформації та використання документів НАФ) та Херсонської (відділ використання інформації документів) областей відповідно до затверджених Положень так само спрямовують свою роботу на встановлення наукових, культурних та інших комунікативних зв'язків з громадськістю [13;14].

Відповідно до завдань, визначених у Положенні, відділ інформації та використання документів НАФ Державного архіву Миколаївської області тільки у 2015 р. виконав 2652 запити соціально-правового характеру, 2 – біографічного характеру, 48 – іноземних запитів, 66 – тематичних. Протягом року у читальних залах обслуговувався 521 відвідувач, а працівники архіву видали 9910 справ на паперових носіях інформації. За 2015 р. підготовлено 15 виставок, 10 публікацій, 3 телепередачі, 5 радіопередач, 6 ініціативних інформацій тощо [15].

Отже, зв'язки з громадськістю державних архівних установ Півдня України переважно спрямовуються на співпрацю зі ЗМІ, обслуговування користувачів, виконання інформаційних послуг. Однак, відповідні відділи архівів ще мало уваги

приділяють вивченню думки громадськості та впливу архіву на соціум, визначенню кола інтересів різних соціальних груп, рівно як і налагодженню каналів відкритого зворотного зв'язку з різними категоріями населення. Майже не представлені освітні проекти, розраховані на учнів середніх загальноосвітніх шкіл та студентів вищих навчальних закладів. Реклама та PR-технології ще недостатньо задіяні для просування інформаційних продуктів на інформаційний ринок для розширення кола споживачів та створення позитивного іміджу архівів у соціумі.

Література

1. Archivesharmonieetamitié : oucommentperpétuerl'esprideSéoul . URL :<http://www.ica.org/sites/default/files/GA%202016.15%20Seoul%20Communiqu%C3%A9%20-%20FR%28B4%29.pdf> (дата звернення: 14.03.2017).
2. Congrèsinternational 2016 // Site officiel de ICA . URL :<http://www.ica.org/fr/congr%C3%A8s-international-2016> (дата звернення: 14.03.2017).
3. Архівна Одиссея // Офіційний сайт Державного архіву Одеської області. URL :<http://archive.odessa.gov.ua/arhivna-odisseya/> (дата звернення: 15.03.2017).
4. Архівні знахідки // Офіційний сайт Державного архіву Одеської області. URL :http://archive.odessa.gov.ua/pres-centr/radio_arhiv/ (дата звернення 18.03.2017 р.) (дата звернення: 15.03.2017).
5. Підраховано за: Звіти про співпрацю держархіву зі ЗМІ // Офіційний сайт Державного архіву Миколаївської області. URL :<http://mk.archives.gov.ua/m-zvit-arhiv-u-zmi.html> (дата звернення 14.03.2017 р.).
6. Архіви у ЗМІ // Офіційний сайт Державного архіву Херсонської області. URL :http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=101&Itemid=85 (дата звернення 14.03.2017 р.).
7. Тюрменко І.І. Політика цифрового зберігання документів в державних обласних архівних установах Півдня України // Південь України: етнокультурний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24-25 квіт. 2015 р., Одеса/ відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса: ОНУ, 2015. С. 381-385.
8. Тюрменко І.І. Стан зберігання цифрової історико-культурної спадщини на веб-сайтах обласних державних архівних установ України// Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: матеріали Міжнар.наук.-практ.конф., м. Київ, 7-9 квітня 2015р., Національний авіаційний університет/ ред.кол. Тюрменко та ін. – К.: «Талком». 2015. С. 226-229.
9. Хроніка подій // Офіційний сайт Державного архіву Одеської області. URL :<http://archive.odessa.gov.ua/pres-centr/arhiv-novin/hronika-2014/> (дата звернення 19.03.2017 р.).
10. Звіт про засідання Координаційної ради Громадської ініціативи «Друзі архіву» та перше засідання Робочої групи з підготовки проекту рішення Одеської обласної ради // Офіційний сайт Державного архіву Одеської області. URL :http://archive.odessa.gov.ua/pres-centr/arhiv-novin/hronika-2016/160310_koord-rada-zasidannya/ (дата звернення 19.03.2017 р.).
11. Регіональна програма «Архів – захист історичної пам'яті Одещини на 2011–2015 роки // Офіційний сайт Державного архіву Одеської області. URL :http://archive.odessa.gov.ua/files/derjarhiv/DIALNIST/region_programs/rp_arhiv_2011-2015.pdf (дата звернення: 26.03.2017).
12. Положення про відділ використання документів, інформації, публікацій та зовнішніх зв'язків Державного архіву Одеської області // Офіційний сайт Державного архіву

Одеської області.
URL :http://archive.odessa.gov.ua/files/derjarhiv/INFO/dokumenti/polojenna_viddil_informacii.pdf (дата звернення: 26.03.2017).

13. Положення про відділ інформації та використання документів НАФ // Офіційний сайт Державного архіву Миколаївської області. URL: <http://mk.archives.gov.ua/aboutus/organizatsiynastruktura/17-viddilinf.html> (дата звернення: 26.03.2017).
14. Положення про відділ використання інформації документів // Офіційний сайт Державного архіву Херсонської області. URL: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=78 (дата звернення: 26.03.2017).
15. Інформація про підсумки роботи відділу інформації та використання документів за 2015 рік // Державний архів Миколаївської області. URL: <http://mk.archives.gov.ua/docs/inf/2015.pdf> (дата звернення: 27.03.2017).

УДК 94(477.74):341.81(=131.1) «17/18»

ВІДКРИТТЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ КОРОЛІВСТВА ОБОХ СИЦИЛІЙ В ПОРТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ЧОРНОМУ ТА АЗОВСЬКОМУ МОРЯХ

О. О. ФЕДЕНКО,

аспірантка,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)*

Кінець XVIII ст. – XIX ст. став періодом розквіту інституту консульства, що було викликано бурним сплеском міжнародної торгівлі та еміграції. Розбудова і перетворення Одеси на головний причорноморський торгівельний порт Російської імперії сприяли, по-перше, утворенню в місті чисельних іноземних громад, по-друге, встановленню міцних економічних зв'язків із іноземними державами. Ці явища визначили той факт, що у XIX ст. в Одесі та інших містах півдня України існували консульства усіх провідних держав світу, в тому числі Неаполітанського королівства.

Перемога у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. і, як наслідок, початок панування Російської імперії на Чорному морі співпадає з встановленням дипломатичних відносин із італійськими державами, в першу чергу з Неаполітанським та Сардинським королівствами.

Неаполітанське королівство і Російська імперії встановили дипломатичні відносини ще в 1777 р. за часів правління Фердинанда IV та Катерини II, коли держави обмінялися послами. Налагодження відносин пов'язано з експансією Російської імперії у Чорному морі і потребою в союзниках. Перший неаполітанський посол у Росії, герцог Сан Нікола, обіцяв, що Неаполітанське королівство, не беручи участь у російсько-турецькому військовому протистоянні, буде захищати торгові інтереси Росії [1, р.246]. Наступний посол Антоніо Мареска, герцог ді Серракапріолла, підписав перший торгівельний договір між

Одеської області.
URL :http://archive.odessa.gov.ua/files/derjarhiv/INFO/dokumenti/polojenna_viddil_informacii.pdf (дата звернення: 26.03.2017).

13. Положення про відділ інформації та використання документів НАФ // Офіційний сайт Державного архіву Миколаївської області. URL: <http://mk.archives.gov.ua/aboutus/organizatsiynastruktura/17-viddilinf.html> (дата звернення: 26.03.2017).
14. Положення про відділ використання інформації документів // Офіційний сайт Державного архіву Херсонської області. URL: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=78 (дата звернення: 26.03.2017).
15. Інформація про підсумки роботи відділу інформації та використання документів за 2015 рік // Державний архів Миколаївської області. URL: <http://mk.archives.gov.ua/docs/inf/2015.pdf> (дата звернення: 27.03.2017).

УДК 94(477.74):341.81(=131.1) «17/18»

ВІДКРИТТЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ КОРОЛІВСТВА ОБОХ СИЦИЛІЙ В ПОРТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ЧОРНОМУ ТА АЗОВСЬКОМУ МОРЯХ

О. О. ФЕДЕНКО,

аспірантка,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)*

Кінець XVIII ст. – XIX ст. став періодом розквіту інституту консульства, що було викликано бурним сплеском міжнародної торгівлі та еміграції. Розбудова і перетворення Одеси на головний причорноморський торгівельний порт Російської імперії сприяли, по-перше, утворенню в місті чисельних іноземних громад, по-друге, встановленню міцних економічних зв'язків із іноземними державами. Ці явища визначили той факт, що у XIX ст. в Одесі та інших містах півдня України існували консульства усіх провідних держав світу, в тому числі Неаполітанського королівства.

Перемога у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. і, як наслідок, початок панування Російської імперії на Чорному морі співпадає з встановленням дипломатичних відносин із італійськими державами, в першу чергу з Неаполітанським та Сардинським королівствами.

Неаполітанське королівство і Російська імперії встановили дипломатичні відносини ще в 1777 р. за часів правління Фердинанда IV та Катерини II, коли держави обмінялися послами. Налагодження відносин пов'язано з експансією Російської імперії у Чорному морі і потребою в союзниках. Перший неаполітанський посол у Росії, герцог Сан Нікола, обіцяв, що Неаполітанське королівство, не беручи участь у російсько-турецькому військовому протистоянні, буде захищати торгові інтереси Росії [1, р.246]. Наступний посол Антоніо Мареска, герцог ді Серракапріолла, підписав перший торгівельний договір між

державами. Цей документ захищав і розвивав торгівлю Неаполлю в Леванті, що забезпечувалася зниженням мита для неаполітанських кораблів у Чорному морі [1, р.248]. Розвиваючи відносини з Росією, Неаполітанське королівство при цьому намагалось зберегти дружбу з Османською імперією, отримуючи безперешкодне пересування Чорним морем. Окрім того, Королівство Обох Сицилій спиралося на Росію у боротьбі за італійські території, особливо з Папською областю.

Заснування Росією нових міст на Чорному морі викликало інтерес не тільки в італійських урядів, а й у купців, моряків, військових та інших верств населення. Прибуттю італійців сприяли урядові заходи з боку Росії, викликані недосвідченістю місцевого російського купецтва, і зростаючі обсяги міжнародної торгівлі. Це призвело до утворення в Одесі чисельної італійської громади.

Неаполітанське консульство було відкрите в Херсоні в 1787 р. на чолі з Віченцом Музенгою [2, 177]. У 1797 р. консульство переїхало до Одеси. У 1799 р., повідомляючи про свій від'їзд закордон в Одеський магістрат для іноземців, Віченцо Музенга просив визнати тодішнього секретаря консульства Гаetano Гульєльмуччі на посаді віце-консула [3]. Відозва Вінченцо Музенги з Одеси ймовірно пов'язана з політичними і військовими подіями, що вирували тоді у Європі: Неаполітанське королівство опинилося під загрозою французької окупації. Гаetano Гульєльмуччі працював в якості секретаря вісім років і повних сім років виконував обов'язки віце-консула, хоча відповідного визнання його в такому статусі в Неаполі не відбулося [4]. У 1806 р. влада в Неаполі була захоплена французами, а за результати Тільзитського миру Жозеф Бонапарт був визнаний королем, у 1808 р. на троні його змінив маршал Наполеона – Йохім Мюрат. Влада династії Бурбонів зберігалася в Сицилійському королівстві, куди і втік Фердинанд IV.

Г. Гульєльмуччі помирає між 1806 р. і 1807 р. – консульство в Одесі припиняє свою діяльність. У науковій і краєзнавчій літературі побутує думка, що в 1807 р. генеральним консулом в Одесі став Феліче (Фелікс) де Рібас (1770 - 1845) – брат Джузеппе (Йосифа) де Рібаса. Хоча канцелярія генерального консульства доводить, що до 1812 р. ніяких зносин між Феліксом де Рібасом та сицилійською владою та її представниками не було. Владу Йохіма Мюрата Ф. де Рібас не визнавав, називаючи його в листах «окупантом» [5]. У 1812 р. Феліче де Рібас отримав листа від герцога ді Серакапріоли, який продовжував перебувати послом Сицилійського королівства в Російській імперії, з проханням розповісти про особливості торгівлі в Одесі, у відповідь на це Ф. де Рібас представив записку «Короткі відомості про торгівлю Одеси» [6]. Окрім надання відомостей про Одесу, Ф. де Рібас у 1813 р. допоміг із організацією прийому в Одесі королеви Сицилії Марії-Кароліни.

У 1815 р. влада династії Бурбонів була відновлена в Неаполітанському королівстві, яке з 1816 р. було об'єднане з Сицилійським у Королівство Обох Сицилій. Наприкінці 1815 р. герцог ді Серакапріола представив доповідь Міністру іноземних справ, маркізу Чірчелло, про послуги, що надавав Ф. де Рібас неаполітанським підданим у період «відсутності тутешнього Генерального консульства». У відповіді міністр оцінив прийом, що був наданий королеві Марії-

Кароліні [7]. Зважаючи на такі заслуги, королівським декретом від 21 грудня 1815 р. Феліче де Рібас був призначений Генеральним консулом Королівства Обох Сицилій в російських портах на Чорному морі з резиденцією в Одесі, з платнею в 100 дукатів на місяць [8] (1 дукат Неаполітанського королівства дорівнював 1 російському карбованцю сріблом).

Феліче де Рібас був відмінною кандидатурою для посади генерального консула. По-перше, він був неаполітанським підданим, що було для королівського уряду однією з умов. Те, що Ф. де Рібас зберіг своє підданство і його допомога в організації прийому неаполітанської королеви свідчили також про відданість династії Бурбонів. По-друге, будучи братом Джузеппе (Осипа) де Рібаса, засновника Одеси, і достатній час проживаючи у місті, Феліче був відомий місцевим чиновникам і мав зв'язки, які міг використати для реалізації функції консула. По-третє, він сам займався комерцією, тому достеменно знав ситуацію і весь механізм одеської торгівлі, а також мав гарні зв'язки серед негоціантів та маклерів.

Відкриття консульства за такий короткий час пояснюється не лише чеснотами Феліче де Рібаса, а й тим, що в 1815 р. в Європі через неврожай почалася аграрна криза, що торкнулася і Королівства Обох Сицилій. Це змусило неаполітанський уряд вжити відповідні заходи і шукати ринки для імпорту зерна до королівства. З цієї точки зору Одеса виглядала дуже привабливою.

Через присутність неаполітанських підданих та розвиток торгівлі в інших портах регіону, а також занадто високі ціни на зерно в Одесі Ф. де Рібас убачав за необхідне відкриття в цих містах віце-консульств. Окрім цього, порти Азовського моря взагалі знаходилися поза його юрисдикцією, хоча, наприклад, в Таганрозі «відправляли зерно гарної якості» [9], а конкуренти, англійці та французи, вже мали там свої представництва. У листах до маркіза Чірчелло генеральний консул зауважував, що знайти бажаючих на таку посаду без оплати вкрай важко, проте в цих містах є люди, що за всіма якостями можуть обійняти цю посаду, але вони є іноземцями. У зв'язку з цим Феліче де Рібас очікував дозволу від міністра. Також Ф. де Рібас писав про необхідність відкриття віце-консульства і в Одесі, адже через маленьку плату, він вимушений «піклуватися про господарство своїх сіл, і через недовгі поїдки він хоче мати людину, на яку можна покластися, адже справи консульства вимагають постійного національного представництва» [10]. Це був не перший раз, коли Ф. де Рібас скаржився на малу платню: «я не хочу залишатися позаду своїх колег, особливо австрійського, англійського, французького та іспанського консулів, котрі отримували солідну платню» [11].

Віце-консулом у Таганрозі Ф. де Рібас запропонував призначити негоціанта Джакома (Якова) де Россі, котрого в місті вважають «розумною людиною з гарною репутацією», а також «він може писати і говорити різними мовами» [12]. Я. де Россі походив з Тоскани, проживав у Таганрозі з 1810 р. та отримав російське підданство. З 1841 р. із дозволу Ф. де Рібаса Я. де Россі був також віце-консулом Папської держави [13]. Щодо віце-консульства у Феодосії, то кандидатів, які б погодилися обіймати цю посаду без жалування, у Ф. де Рібаса не було. Тому він звернувся по допомогу до феодосійського градоначальника

С. А. Санковського [12]. Невідомо, чи за допомогою останнього, але на цю посаду був обраний сардинській підданий Феліче Лагоріо.

Для покращення роботи генерального консульства у зв'язку з тим, що торгівля в регіоні йшла вгору, Ф. де Рібас запропонував створити посаду віце-консула у своїй канцелярії. Таку необхідність він пояснював тим, що йому потрібна людина, яку можна відправити у порти регіону для надання допомоги неаполітанським капітанам. Ф. де Рібас запропонував на цю посаду неаполітанського підданого Луїджі Антоніо Бієллі. Такий вибір був зумовлений тим, що кандидат вже мав досвід роботи в канцелярії консульства Королівства Обох Сицилій. Він служив секретарем протягом семи років, але через «політичні перипетії та безлад» (вочевидь, Ф. де Рібас має на увазі період французької окупації) змушений був покинути цю посаду. Генеральний консул характеризує його як людину стійких принципів, бо маючи пропозицію від французького консульства в Одесі, він вступив на службу до Російської імперії і наступні чотири роки служив російським віце-консулом на Мадері, а потім у Лісабоні. Герцог ді Серракапріола зазначав, що Л. Бієллі отримав ці посади завдяки широкій ерудиції, обізнаності в міжнародних справах і «таланту» всім подобатися. Луїджі розмовляв німецькою та російською мовами та грамотно писав італійською, англійською та французькою. На думку Ф. де Рібаса кращого вибору бути не могло [12].

Офіційно віце-консульства в Феодосії та Таганрозі почали діяти влітку 1818 р. А про призначення Л. Бієллі на посаду віце-консула невідомо, хоча в наступні роки така посада існувала: у листопаді 1824 р. за клопотанням Феліче де Рібаса віце-консулом в Одесі був призначений його син Мікеле, що обіймав цю посаду 29 років і попросив відставку у 1852 р. Своє бажання покинути службу в консульстві Мікеле пояснював тим, що «будучи одруженим чоловіком, не може утримувати свою родину доходом від посади віце-консула» [14].

У 1830 р. Феліче де Рібас звернув увагу Міністерства іноземних справ на Ізмаїл, де Австрія, Англія та Сардинське королівство вже мали там своїх віце-консулів. До Ф. де Рібаса зверталися неаполітанські капітани з питання – до кого звертатися за допомогою в цьому місті, де «проживали різні люди, більшість із яких були нечесними» [15]. У 1832 р. австрійській підданий Мікеле Радоніч був призначений віце-консулом в Ізмаїлі [16].

У 1840 р. мережа віце-консульств Королівства Обох Сицилій була розширена: вони були відкриті у Бердянську, Маріуполі та Керчі, де консулами відповідно стали Джакомо Тальяфферо, Мікеле Акаме та Антоніо Гарібальді [17].

Таким чином, саме економічний чинник, установлення торгових зав'язків і захист прав негоціантів та моряків, був вирішальним у відкритті консульств та віце-консульств європейських держав, зокрема й Королівства Обох Сицилій, в містах Північного Причорномор'я. Рішучі дії та зв'язки генерального консула Феліче де Рібаса призвели до відкриття неаполітанських дипломатичних представництв в усіх головних портах регіону протягом першої половини XIX ст.

Література

1. Marina F. Per una storia dei rapporti fra il Regno di Napoli e l'Impero russo: materiali documentari dell'Archivio di stato di Napoli// Europa Orientalis. Archivio italo-russo. – Vol IV. – 2005. – P. 243-295.
2. Бацак К.Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. – К.: Знання України, 2004. – 300 с.
3. Державний архів Одеської області (далі –ДАОО), ф.17, оп.1, спр.62, арк .9.
4. Moracci G. Introduzione // Michele de Ribas. Saggio sulla città di Odessa. E altri documenti dell'Achivio di Stato di Napoli. – Genova, 1988. – P. 20.
5. A.S.N./M.E., f.7135, E. Guglielmucci a Ferdinand IV, 6 Novebre 1813.
6. A.S.N./M.E., f.7135, Succinta nozione sul commercio di Odessa, 23 dicembre 1812/4 gennaio 1813.
7. A.S.N./M.E., f.7135, Duca di Serracapriola a F. de Ribas, 2/15 febbraio 1816.
8. A.S.N./M.E., f.7135, Marchese di Circello a F. de Ribas, 16 gennaio 1816.
9. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 19 settembre\ 1 ottobre 1816.
10. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 27 febbraio\ 11 marzo 1817.
11. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al duca di Serracapriola, 10/22 febbraio 1816.
12. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 1(13) luglio 1817.
13. A.S.N./M.E., f.7139, G. de Rossi al principe di Santa Severina, 20 marzo 1849.
14. A.S.N./M.E., f.7139, M. de Ribas a M. Nuges, 1852.
15. A.S.N./M.E., f. 7134, M. de Ribas al Ministero degli esteri, 12/24 maggio 1830.
16. A.S.N./M.E., f. 7136, Il duca di Serracapriola a F. de Ribas, 25 settembre/ 7 ottobre 1818.
17. A.S.N./M.E., f. 7136, Il Ministero degli Esteri a F. de Ribas, 11 settembre 1832.

УДК 94(477)“1942/1944”

СТАРООБРЯДЦІ ОДЕСИ В ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ)

А.І. ФЕДОРОВА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний політехнічний університет

(Україна)

Після зняття оборони Одеси 16 жовтня 1941 р. місто відразу опинилося в румунській зоні окупації, в адміністративній одиниці під назвою «Трансністрія». Нова влада задля отримання прихильності місцевого населення особливу увагу приділяла релігійній політиці, деатеїзації: відкривалися та відбудовувалися церкви, монастирі, поновлювалося викладання релігії в школі, університеті, організовувалися різноманітні лекції та бесіди на релігійну тематику, видавалася релігійна література тощо. Саме для вирішення церковно-релігійних питань у регіоні було організовано Румунську православну місію у Трансністрії, центр якої спочатку знаходився в Тирасполі, а з жовтня 1942 р. перемістився до Одеси.

Інформацію про різні сторони життя міста в окупаційний період можна почерпнути з таких періодичних видань як «Молва», «Одесская газета», «Одесса». До цих видань як цінного джерела при вивченні історії Одеси 1941-1944 рр. вже звертались науковці [1; 2, с. 22-25; 3, с.50, 186-187 та ін.], однак інформація про

Література

1. Marina F. Per una storia dei rapporti fra il Regno di Napoli e l'Impero russo: materiali documentari dell'Archivio di stato di Napoli// Europa Orientalis. Archivio italo-russo. – Vol IV. – 2005. – P. 243-295.
2. Бацак К.Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. – К.: Знання України, 2004. – 300 с.
3. Державний архів Одеської області (далі –ДАОО), ф.17, оп.1, спр.62, арк .9.
4. Moracci G. Introduzione // Michele de Ribas. Saggio sulla città di Odessa. E altri documenti dell'Achivio di Stato di Napoli. – Genova, 1988. – P. 20.
5. A.S.N./M.E., f.7135, E. Guglielmucci a Ferdinand IV, 6 Novebre 1813.
6. A.S.N./M.E., f.7135, Succinta nozione sul commercio di Odessa, 23 dicembre 1812/4 gennaio 1813.
7. A.S.N./M.E., f.7135, Duca di Serracapriola a F. de Ribas, 2/15 febbraio 1816.
8. A.S.N./M.E., f.7135, Marchese di Circello a F. de Ribas, 16 gennaio 1816.
9. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 19 settembre\ 1 ottobre 1816.
10. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 27 febbraio\ 11 marzo 1817.
11. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al duca di Serracapriola, 10/22 febbraio 1816.
12. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 1(13) luglio 1817.
13. A.S.N./M.E., f.7139, G. de Rossi al principe di Santa Severina, 20 marzo 1849.
14. A.S.N./M.E., f.7139, M. de Ribas a M. Nuges, 1852.
15. A.S.N./M.E., f. 7134, M. de Ribas al Ministero degli esteri, 12/24 maggio 1830.
16. A.S.N./M.E., f. 7136, Il duca di Serracapriola a F. de Ribas, 25 settembre/ 7 ottobre 1818.
17. A.S.N./M.E., f. 7136, Il Ministero degli Esteri a F. de Ribas, 11 settembre 1832.

УДК 94(477)“1942/1944”

СТАРООБРЯДЦІ ОДЕСИ В ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ)

А.І. ФЕДОРОВА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний політехнічний університет

(Україна)

Після зняття оборони Одеси 16 жовтня 1941 р. місто відразу опинилося в румунській зоні окупації, в адміністративній одиниці під назвою «Трансністрія». Нова влада задля отримання прихильності місцевого населення особливу увагу приділяла релігійній політиці, деатеїзації: відкривалися та відбудовувалися церкви, монастирі, поновлювалося викладання релігії в школі, університеті, організовувалися різноманітні лекції та бесіди на релігійну тематику, видавалася релігійна література тощо. Саме для вирішення церковно-релігійних питань у регіоні було організовано Румунську православну місію у Трансністрії, центр якої спочатку знаходився в Тирасполі, а з жовтня 1942 р. перемістився до Одеси.

Інформацію про різні сторони життя міста в окупаційний період можна почерпнути з таких періодичних видань як «Молва», «Одесская газета», «Одесса». До цих видань як цінного джерела при вивченні історії Одеси 1941-1944 рр. вже звертались науковці [1; 2, с. 22-25; 3, с.50, 186-187 та ін.], однак інформація про

старообрядців зі шпальт цих газет не стала предметом спеціального дослідження, що ми й спробуємо надолужити. Зокрема, розглянемо відкриття та функціонування старообрядницької общини білокриницької згоди в місті та місіонерську діяльність видатного старообрядницького начотчика Ф.Ю. Мельникова, який восени 1943 р. прибуває до Одеси на запрошення Румунської православної місії.

Найбільша кількість публікацій, що стосуються становища старообрядницької общини в роки окупації, міститься в газеті «Молва». Зокрема, у статті «Старообрядческая церковь» читаємо: «Одесская Старообрядческая община существует свыше 130 лет и в дореволюционные годы имела на бывшей Преображенской улице красивый храм, – единственный в городе, с ярко блестящими золотыми куполами, *построенный более века назад* [курсив мій – А.Ф.]. В годы владычества жидо-коммунистов этот стильный и чтимый верующими Старообрядческий храм был до основания разрушен. Со слезами на глазах старообрядцы смотрели, как чекисты и начальник отдела культа исполкома неистовствовали, разбивая киоты икон, срывая покрывало с плащаницы и т. п. Многие из старообрядцев были арестованы НКВД, сосланы и умерли в глухой тайге с молитвой на устах, с горячей верой в сердцах...» [4]. Тут зробимо уточнення – старообрядці були одними з перших поселенців міста, за цей час вони неодноразово будували та втрачали храми; 1934 р був підірваний зовсім новий старообрядницький храм Покрова Пресвятої Богородиці на розі Малої Арнаутської та Преображенської вулиць, збудований впродовж 1906-1910 рр. (старостою общини на той час був відомий купець та меценат Варфоломій Антонович Дубінін [5]). На місці храму та з його цегли була збудована школа, яка функціонує і сьогодні –це Одеська середня школа № 118.

Із приходом румунської влади одеські старообрядці білокриницької згоди (поповці) отримали можливість у 1942 р. відкрити церкву за адресою Старорізняцький провулок, 1 та освятити її на честь Покрова Пресвятої Богородиці. Віряни самотужки облаштували новий храм: приносили давні образи, книги, стародавнє начиння тощо. Незважаючи на зовнішню простоту будинку, в якому розташувався храм, внутрішньо він приголомшував: «Небольшое, сравнительно, помещение наповнено задушевыми возгласами молитвословий священника и звучными песнопениями хорошего хора. Миниатюрный иконостас. Два ряда старинного письма икон. Восьмиконечные кресты. Чудесной художественной работы Запрестольный образ Божьей Матери с Младенцем» [6], ікони у храмі (деякі з яких нараховували більше двохсот років) вражали віруючих «не драгоценными окладами и киотами, а тонкостью работы, яркостью нетускнеющих красок, одухотворенностью изображенных на них ликов» [4].

Керував старообрядницькою общиною вже похилого віку священник Авраамій Котонков. Про нього вдалося систематизувати наступну інформацію (хоча це ще не повні біографічні дані, вони потребують подальшого доповнення, уточнення). Народився Авраамій Михайлович Котонков (в джерелах зустрічається різне написання його прізвища – Катанков, Котомков) 1864 р. 1904 р. був рукопокладений на священника в Дульово [7]. Був священноієреєм посада

Добрянки Чернігівської губернії, принаймні з 1907 до 1917 рр.[8] (можливо, й довше – справи фонду завершуються 1917 р.). Учасник Освячених Соборів (1908, 1916, 1917 рр. тощо) та Третього Єпархіального з'їзду Новожибківської єпархії (5.11.1909). Вдалося дізнатися, що о. Авраамій був священиком старообрядницької церкви в м. Дніпропетровську. Постановою Особливої наради при Колегії ДПУ УРСР від 20.06.1933 звинувачений в участі в контрреволюційній групі, позбавлений права проживати у 12 пунктах СРСР строком на 3 роки (реабілітований на підставі Заключення Прокурора Дніпропетровської області від 03.07.1996 р.) [9]. 1938 р. – в сані священика переведений до Одеси. У лютому 1952 р. – заборонений у служінні за зближення з патріаршою церквою, у квітні – звільнений «через хворобу». 8 вересня 1957 р. помер без покаяння [7].

О. Авраамій опікувався розвитком общини, неодноразово закликав прихожан жити у вірі та покаянні та особливу увагу звернути на виховання дітей у християнському дусі: «Влияние безбожия наложило на молодежь свою печать и необходимо, чтобы отцы и матери понуждали и детей своїх посещать храм Божий» [6]. Подібні заклики робилися і після розвалу СРСР, коли в черговий раз впала доба безбожжя і необхідно було привернути до церкви нових вірян.

Слід згадати, що, підлаштовуючись до нових умов існування, під час служб старообрядницькі священики змушені були проголошувати многоліття Королівському Дому, керівництву Румунської держави, «христілюбивому воинству», оскільки «благодаря защите румынского христілюбивого войнства вновь открылись храмы, и верующие люди не подвергаются гонениям со стороны безбожников» [10]. 7 лютого 1943 р. після літургії у старообрядницькій церкві була оздійснена заупокійна панихида по героям-воїнам, що загинули біля Сталінграда: «многочисленные прихожане этой церкви со слезами на глазах молились об упокоении душ усопших воинов-крестоносцев, на поле брани жизнь свою положивших» [11]. Питання, чи відвертими були ці молитви та сльози залишається відкритим. Але той факт, що чимало старообрядців плекали надію, що війна назавжди покінчить із радянською владою та її атеїстичною політикою, є незаперечним. Окупаційна влада надала можливість старообрядцям повернутися до споконвічних традицій та вільно, відкрито відправляти богослужіння у власному храмі.

У газеті «Молва» висвітлювалися і важливі події з життя старообрядництва. Це, наприклад, замітка про приїзд до Одеси в березні 1943 р. єпископа Сергія, щойно призначеного білокриницьким митрополитом Тихоном (Качалкіним) архіпастирем Трансністрії та Одесько-Балтської єпархії. Перебуваючи в Одесі, він здійснив у старообрядницькому храмі декілька служб разом із церковним духовництвом у супроводі церковного хору під управлінням Щербакова та Милованова, потім поїхав до Балти та інших міст відвідати старообрядницькі храми [12]. Відомо, що єпископ Сергій приїжджав до Одеси і на храмове свято, де здійснив божественну літургію разом із протоієреєм о. Авраамієм Котонковим та двома дияконами, було здійснено також урочисту хресну ходу навколо кварталу, що примикав до Покровської церкви, та влаштовано обід для неімущих прихожан [10].

Зі шпальт газети дізнаємося і про церковний Собор в Яссах у серпні 1943 р.. У травні 1943 р. було отримано офіційний дозвіл Міністерства культури і культів Румунії на зібрання. На Собор за рекомендацією румунського уряду мали бути делеговані від кожного старообрядницького приходу Бессарабії, Буковини, Запрутської Молдови та Добруджи по одному священику, якого мали супроводжувати два «делегати», підібрані сигуранцю [13, с.86], – зазначає молдавський дослідник П. Шорников. Автор помилково вказує, що Собор не відбувся внаслідок подій на Курській дузі. Але його думку спростовує не тільки аналізована нами стаття в газеті, а й публікація В. Тимофєєва [14]. Собор проходив зі 7 до 9 серпня 1943 р. На ньому від Міністерства культів Румунії були присутні директор Г. Гроссі та Г. Маріічю, від вищого старообрядницького духовництва – митрополит Тихон, єпископи Саватій Славський, Арсеній Ізмаїльський, Софроній Васлуйський та Сергій Трансністрський, 62 священики та 72 мирянини (отже, плани румунів щодо складу Собору не здійснилися). Секретарями Собору були диякон Олександр Свистунов, який вів протокол російською мовою, та священик Кипріян Леонов – румунською.

У газеті про таку важливу подію у старообрядницькому середовищі розповідається зі слів о. Авраамія Котонкова, правда, в дещо перекрученій формі – як того бажала почути румунська влада. Зібрання відбулося не тільки з дозволу румунського уряду, а й за благословенням Патріарха Румунської православної церкви Никодима (Мунтяну). Так, одним із першочергових на зібранні було питання переходу на новий календарний стиль. На Соборі виступив представник Міністерства культури Румунії, який окреслив переваги нового календарного стилю, прийнятого в румунській православній церкві. Зазначимо, що старообрядці, що проживали на той час у складі Румунії, були дуже занепокоєні вимогою переходу на новий календар, сподівалися, що це тимчасовий крок [15]. У газеті читаємо, що присутній на Соборі емігрант Олександр Михайлов від імені російських старообрядців-емігрантів заявив про бажання об'єднатися з румунською старообрядницькою церквою [16]. Однак протокол Собору цього не підтверджує – було вирішено створити Комітет із 9 осіб – єпископ Сергій Трансністрський, Феодор Мельников, Олександр Михайлов, о. Іоан Тимофєєв, Феодор Кудрявцев, о. Георгій Васильєв, Трофим Михайлов, о. Єрофей Макаров, Іоан Сровцев, який би відав усіма справами громадянського характеру і був повноважним перед урядом (в т.ч. й питання стилю передані на розгляд Комітету) [14, с.458, 461]. Отже, старообрядці в черговий раз проявили свою дипломатичність: з одного боку, вони формально встановили лояльну політику щодо діючого уряду, а з іншого, намагалися відтягнути час, щоб зберегти непошкодженим внутрішній уклад церкви. Остаточне рішення щодо переходу на новий стиль так і не було прийнято.

На Соборі о. Авраамій виступив із доповіддю: «О высоком призвании духовенства», в якій підкреслив, що священики повинні бути прикладом для прихожан [16]. Можливо, ця доповідь була зроблена під час розгляду конфліктних ситуацій між священиками та прихожанами [14,с. 459].

В «Одесской газете» чимала увага приділялася й висвітленню роботи духовно-православної місії. У вересні 1943 р. до Одеси на запрошення Румунської православної місії прибуває відомий старообрядницький діяч Федір Юхимович Мельников [17]. Місію в цей час очолював Віссаріон Пую, колишній Чернівецький митрополит, випускник Київської духовної академії, відомий своєю «проросійською політикою», який декілька разів призупиняв політику румунізації.

Місія запропонувала Ф. Мельникову видавати його наукові праці та читати лекції. В газеті повідомлялося: «Обращают особенное внимание на себя следующие сочинения Ф. Е. Мельникова: «Современное безбожие отвергнутое им самим» и «Откуда взялся Бог»; переповідалися біографічні дані місіонера (наведемо їх повністю): «До революции он был профессором богословия и церковной истории в Московском богословско-учительском институте вплоть до закрытия его в 1917 году большевиками. Неустанно боровшийся с узурпаторами-безбожниками путем живой пропаганды и печатным словом, профессор Мельников вынужден был бежать в Сибирь. В Омске и Томске он продолжал свою полезную, самоотверженную деятельность, был одним из славных сподвижников Колчака и, когда большевики захватили и Сибирь, вынужден был скитаться в тайге – приговоренный заочно к расстрелу. Потрясающе красочно описывает Ф. Е., как он укрывался на одном из островов тайги. Целый ряд испытаний и лишений не заставили прогнать мужественного миссионера веры Христовой. После цілого ряда назидательных и захватывающе интересных приключений, в 1930 г. Ф. Е. Мельникову удалось пробраться в Румынию, где он проживал в Буковине в монастыре «Белая Криница», издавая свои многочисленные религиозно-нравственные труды. Когда Буковину в 1940 г. захватили большевики, они с пеной у рта допытывались о месте нахождения профессора Мельникова, но он, предупрежденный друзьями, вовремя скрылся и волею Божиею остался жив и невредим. Погибло лишь все его имущество и, что особенно огорчает Ф. Е., его ценная библиотека. Но он полон бодрости и энергии. Вот поистине почтенная Богом благословенная старость. Православная миссия в лице профессора Мельникова приобрела исключительного деятеля-миссионера» [18].

Духовно-православна місія затвердила перелік місіонерських виступів Ф.Ю. Мельникова, також передбачалося, що він прочитає на радіо ряд своїх повчальних для молоді лекцій про неправдивість безбожних гасл [19]. Місія регулярно організовувала релігійно-просвітницькі доповіді на різних підприємствах та у навчальних закладах міста: 11 вересня 1943 р. у приміщенні електростанції відбулась релігійна бесіда з декількома сотнями робітників, де Ф. Мельников виступив із доповіддю «Можно ли быть безбожником?»; 7 жовтня 1943 р. на машинобудівельному заводі прочитав доповідь на тему «О Боге», також відбулися зустрічі в залізничних майстернях, передбачалися доповіді в жіночих ліцеях на тему «Основа безбожия», а також різноманітні релігійно-філософські та наукові виступи в залі місії та семінарії [20]. Виступи Ф. Мельникова анонсували в газетах. Наприклад: «В воскресенье, 17 октября, в 4

часа дня, в помещении Духовной семинарии, во Внешней улице состоится религиозная беседа на тему «Можно ли быть безбожником?» Читает миссионер православной миссии Ефим Мельников [*читати*: Федор Ефимович Мельников – в *тексті опечатка. А. Ф.*]. Вход свободный» [21].

У жовтні 1943 р., як зазначає одеський історик М. Михайлуца, православна місія прийняла рішення про заохочення інтелігентів, що активно співпрацювали з редакціями християнських журналів, публікували свої статті, читали лекції на курсах, університетах, інститутах. Із бюджету для цих потреб мали виділити кошти в розмірі 3500 RKKS, в т.ч. і для Ф. Мельникова [3, с.181].

У грудні 1943 р. митрополит Румунської православної місії Віссаріон подає у відставку, на зміну йому призначений Антім (Ніка), який, як вважає більшість біографів митрополита, переслідуючи свого попередника, і став причиною його усунення. Ф. Мельников продовжив читати лекції і при новому керівництві. В лютому 1944 р. релігійно-просвітницька секція Румунської православної місії поновила проведення лекцій на заводах та фабриках. На початку лютого 1944 р. Ф.Ю. Мельников виступив на Одеському молочному заводі з лекцією на тему «Есть ли Бог». 20 лютого У храмі при Свято-Пантелеймонівському монастирі він продовжив свою лекцію про битіє Боже: «Свою лекцию, проведенную с большим подъемом и захватившую внимание слушателей г. Мельников иллюстрировал рядом цитат светских авторов как подтверждающих сущность бытия Божьего, так и отрицающих его. Г-н лектор особенно ярко и живо привел примеры лживости и наглости, к которым прибегают безбожники в своем стремлении уничтожить в душах людей веру в Бога» [22]. Ця цитата показує рівень знань лектора, вміння донести матеріал до аудиторії, а також зацікавленість останньої в тематиці лекції.

7 березня 1944 р. в приміщенні православної місії відбулася місіонерська нарада, присвячена питанням розширення релігійної місіонерської діяльності під час великого посту. На неї були запрошені духовні проповідники, а також релігійні письменники, в т.ч. й Ф.Ю. Мельников [23]. Отже, Місія продовжувала активно працювати і напередодні звільнення Одеси від румунського панування. Так, у середині березня 1944 р. «Одесская газета» анонсувала випуск журналу «Християнська Трансїстрія» російською та румунською мовами, підготовлений культурно-просвітницькою секцією Румунської православної місії, де, окрім інших, містилася стаття Ф.М. Мельникова «Религия и знание» [24]. Місія випускала й полемічні брошури Ф.Ю. Мельникова, де у простій й доступній формі викривалися аргументи «наукового атеїзму» [25], однак виявити їх поки не вдалося.

Отже, в часи румунської окупації старообрядці після атеїстичної політики радянської влади змогли знову відкрито сповідувати своє вірування. Їм було виділено приміщення, яке вони самотужки облаштували під храм. Керував общиною в ці непрості роки священник Авраамій Котомков. В цілому старообрядці Одеси зуміли прилаштуватися до нових умов життя, тільки вимога румунського уряду переходу на новий календарний стиль викликала супротив. Активно працював в Одесі з осені 1943 р. до весни 1944 р. відомий старообрядницький

діяч Ф.Ю. Мельников, який проводив різноманітні лекції, бесіди в місті, отримав можливість видавати власні твори, спрямовані на боротьбу з атеїзмом.

Література

1. Кинка С. Оккупационные газеты как источник по истории Одессы периода 1941-1944 гг // Вісник Одеського Історико-Краєзнавчого Музею. - 2010. - Вип. 9 URL:<http://www.history.odessa.ua/publication9/stat08.htm> (дата звернення: 18.01.2016).
2. Бистра М. Матеріали Державного архіву Одеської області про життя представників науково-педагогічної інтелігенції періоду німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. – 2016. - №1 (59). – С.16-32.
3. Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). – Одеса, 2008.
4. Молва. - 1943. – 9 январа.
5. Федорова А.І. Одеські купці-старообрядці (кінець XIX – початок XX ст..) // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. – Вип. 34. - Одеса, 2016. – С.72-87.
6. Молва. -1942. – 3 декабрия.
7. Дятлова М.В. Послужные списки клира Измаильской епархии по документам 1-12 описей «Мазаракиевского архива» // Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство. – М., 2016. – С.107.
8. Архив Канцелярии архиепископа Московского и Всея Руси. РГАДА. Фонд 1475. – Московская старообрядческая архиепископия, «Актеон», 2014. - Д.645. – Л.7; Д.647. – Л.157; Д.649. – Л.16, Д.54. – Л.13.URL: http://ruvera.ru/lib/archive_episkop/fond_1475/read (дата звернення: 28.01.2017)
9. Репрессированные священнослужители (по документам Государственного архива Днепропетровской области). – С.7 URL: <http://lestvitsa.dp.ua/sites/default/files/audio/repressirovani/repressirovaniy.pdf>(дата звернення:24.01.2017).
10. Молва. -1943. – 13 октября.
11. Молва. – 1943. – 9 февраля.
12. Молва. - 1943. – 30 марта.
13. Шорников П. Старообрядцы и оккупация. 1941-1944 // СтарообрядцевМолдавииживое слово. - Кишинев, 2003. - С. 78-89.
14. Тимофеев В. Белокриницкая митрополия в годы Второй мировой войны: Освященный собор в г. Яссы, 1943 г. // Культура русских-липован в национальном и международном контексте. - Бухарест, 2013. - Вып.6. – С.455-462.
15. Федорова А.И. Взаимоотношения власти и православной церкви Румынии со старообрядцами Бессарабии (1918-1944 гг.) // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Одесса, 2013. – Вып.Х. – С.112-113; Смилянская Е.Б., Денисов Н.Г. СтарообрядчествоБессарабии: книжность и певческая культура. – М.,2007. -С.83.
16. Молва. - 1943. – 13 августа.
17. Див. про нього: Федорова А.И. Федор Ефимович Мельников в годы оккупации (1942-1943 ГГ.) // ПівденьУкраїни: етноісторичний, мовний, культурний та релігійнийвиміри. – Одеса, 2011. – С.348-354; Федорова А. НекоторыеаспектыбиографииФ.Е.Мельникова 1942-1943 гг. (на материалахписемаА.Свистунова) // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Одесса, 2012. – Вып.IX. – С.115-118; Пригарин А. «Эта группа мыслителей и радетелей отстаивала принципы жест кого сохранения веры». - 26 мая 2014. URL: http://ruvera.ru/articles/gruppa_mysliteleiy_otstaivala_principiy(Дата звернення: 01.02.2017) та ін.
18. Одесская газета. - 1943. – 17 сентября.
19. Одесская газета. - 1943. – 16 сентября.

20. Молва. - 1943. – 14 сентября; Одесская газета - 1943.- 10 октября.
21. Одесса. - 1943. – 14 октября; Одесская газета. - 1943. – 15 октября.
22. Молва. -1944. – 8 февраля; Одесская газета. - 1944. – 24 февраля.
23. Одесская газета. - 1944. – 10 марта.
24. Одесская газета. - 1944. – 15 марта.
25. Грибков И.В. Издательская деятельность Православной Церкви на оккупированных территориях в 1941-1945 гг. // StudiaHumanitatis. - 2013. - № 1. URL: <http://st-hum.ru/en/node/42> (дата звернення:19.01.1917).

УДК 347.79(477)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

М.В. ФЕСАН,

асистент,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Морський порт є суб'єктом транспортного права. Суб'єктами транспортного права є учасники транспортних відносин. Термін «учасники» розглядається нами у широкому значенні: він охоплює широке коло суб'єктів, які беруть участь у безпосередньому здійсненні транспортної діяльності або організовують, сприяють здійсненню такої діяльності чи споживають результати такої діяльності. Відповідно до зазначеного, можна визначити 3 групи суб'єктів, які є учасниками транспортних відносин: (а) суб'єкти транспортної діяльності; (б) суб'єкти, що здійснюють управління та контроль у сфері транспорту (органи управління, контролю, ліцензування, сертифікації тощо); (в) суб'єкти, що є споживачами транспортних послуг та робіт (пасажирів, вантажовідправників, вантажоодержувачів). Поряд із цим зазначимо, що основне коло учасників становлять саме суб'єкти транспортної діяльності, якими є суб'єкти господарювання. Суб'єкти транспортної діяльності – це суб'єкти господарювання, предметом безпосередньої діяльності яких є окремий вид господарської діяльності – транспортна діяльність [1].

Суб'єкти морегосподарської діяльності – це різновид суб'єктів транспортної діяльності, предметом діяльності яких є торговельне мореплавство. Враховуючи різноманітність видів діяльності, які охоплюються терміном «торговельне мореплавство», можна зробити висновок про різний характер діяльності суб'єктів, які працюють у цій сфері. Отже, суб'єкти, предметом діяльності яких є портова діяльність є суб'єктами портової діяльності. До їх числа відноситься морський порт. Морський порт відноситься до таких суб'єктів, діяльність яких пов'язана із безпосереднім здійсненням окремого виду морегосподарської діяльності – портової діяльності і може набувати статусу «власник судна» / «судновласник», оскільки для здійснення портової діяльності використовує судна на різних

20. Молва. - 1943. – 14 сентября; Одесская газета - 1943.- 10 октября.
21. Одесса. - 1943. – 14 октября; Одесская газета. - 1943. – 15 октября.
22. Молва. -1944. – 8 февраля; Одесская газета. - 1944. – 24 февраля.
23. Одесская газета. - 1944. – 10 марта.
24. Одесская газета. - 1944. – 15 марта.
25. Грибков И.В. Издательская деятельность Православной Церкви на оккупированных территориях в 1941-1945 гг. // StudiaHumanitatis. - 2013. - № 1. URL: <http://st-hum.ru/en/node/42> (дата звернення:19.01.1917).

УДК 347.79(477)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

М.В. ФЕСАН,

асистент,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Морський порт є суб'єктом транспортного права. Суб'єктами транспортного права є учасники транспортних відносин. Термін «учасники» розглядається нами у широкому значенні: він охоплює широке коло суб'єктів, які беруть участь у безпосередньому здійсненні транспортної діяльності або організовують, сприяють здійсненню такої діяльності чи споживають результати такої діяльності. Відповідно до зазначеного, можна визначити 3 групи суб'єктів, які є учасниками транспортних відносин: (а) суб'єкти транспортної діяльності; (б) суб'єкти, що здійснюють управління та контроль у сфері транспорту (органи управління, контролю, ліцензування, сертифікації тощо); (в) суб'єкти, що є споживачами транспортних послуг та робіт (пасажирів, вантажовідправників, вантажоодержувачів). Поряд із цим зазначимо, що основне коло учасників становлять саме суб'єкти транспортної діяльності, якими є суб'єкти господарювання. Суб'єкти транспортної діяльності – це суб'єкти господарювання, предметом безпосередньої діяльності яких є окремий вид господарської діяльності – транспортна діяльність [1].

Суб'єкти морегосподарської діяльності – це різновид суб'єктів транспортної діяльності, предметом діяльності яких є торговельне мореплавство. Враховуючи різноманітність видів діяльності, які охоплюються терміном «торговельне мореплавство», можна зробити висновок про різний характер діяльності суб'єктів, які працюють у цій сфері. Отже, суб'єкти, предметом діяльності яких є портова діяльність є суб'єктами портової діяльності. До їх числа відноситься морський порт. Морський порт відноситься до таких суб'єктів, діяльність яких пов'язана із безпосереднім здійсненням окремого виду морегосподарської діяльності – портової діяльності і може набувати статусу «власник судна» / «судновласник», оскільки для здійснення портової діяльності використовує судна на різних

законних підставах – будь-то право власності, господарського відання чи оперативного управління, фрахтування, оренда тощо.

Крім того, слід зазначити, що для визначення особливостей правового статусу морського порту визначальними є права та обов'язки, пов'язані з безпекою на транспорті. Адже, відповідно до ст. 1187 ЦКУ діяльність, пов'язана з використанням транспортних засобів, визначається джерелом підвищеної небезпеки [2].

Україна має сприятливі передумови для розвитку морського транспорту; на півдні її територію омивають води Чорного та Азовського морів, які практично не замерзають і з'єднуються з Середземним морем через протоку Босфор, Мармурове море і протоку Дарданелли. Загальна довжина морської берегової лінії України понад 2000 км. Регулярні морські перевезення Чорним й Азовським морями почалися наприкінці XVIII ст.

Уже в IV–VI ст. Чорне море було судноплавним. Київська Русь (X–XIII ст.) мала стабільні зв'язки з Візантією. Відомі морські походи київських князів на Константинополь. Після перемоги над Туреччиною у 80-х роках XVIII ст. і переходу до Російської імперії Північного Причорномор'я, Приазов'я – тут виникають порти – Херсон (1778), Одеса (1794) [5].

Україна має масштабний морегосподарський комплекс у Чорноморсько-Азовському басейні.

Галузь формується з підприємств державної форми власності, що входить до сфери управління Мінінфраструктури із щорічним обігом близько 10 млрд. грн. та інших підприємств приватної форми власності.

Морська портова галузь України є одним із пріоритетних напрямків розвитку в економіці країни. При цьому морська галузь одночасно стимулює розвиток суміжних галузей. Створення одного робочого місця в морській галузі тягне за собою появу 4-5 робочих місць у суміжних галузях. Можна сказати, що, з одного боку, морська галузь є індикатором рівня розвитку економіки держави, з іншого боку, – стимулюючою ланкою економічного розвитку.

Найважливішими морськими портами є Одеса, Ізмаїл, Чорноморськ, Херсон, Миколаїв тощо. Портові міста на берегах Азовського моря – Маріуполь, Бердянськ тощо. Через порти Чорного й Азовського морів здійснюються зовнішньоекономічні зв'язки країни. Основними експортними вантажами є кам'яне вугілля, залізна руда, кокс, чорні метали, ліс, цукор, хімічні продукти тощо; імпорфтними – машини, устаткування мінерально-сировинні ресурси тощо [3].

Аналіз динаміки переробки вантажів морськими портами свідчить про негативну динаміку розвитку цих процесів. Найбільша частина у переробці вантажів припадає на експортні послуги. Це єдиний показник, який має постійну позитивну динаміку за період 2008 – 2014 років.

За період 2008 – 2014 рр. спостерігається зниження обсягу транзитних вантажів через порти України. Частка транзитних вантажів у перевалці морських портів України скоротилася на 69,3 % порівняно з 2008 роком і склала 14,2 % від загального вантажообігу.

Варто зазначити про достатньо високу конкуренцію в регіоні.

Порт Констанца (Румунія) – обсяг перевалки вантажів у 2014 році – 55,6 млн тонн, обсяг інвестицій за останні 3 роки – 168 млн. євро. Інвестиції спрямовані на будівництво моста через Дунай, розвиток залізниці, продовження північного хвилелому на 1 км.

Порт Новоросійськ (Росія) – обсяг перевалки вантажів у 2014 році – 131,0 млн. тонн, обсяг запланованих інвестицій до 2020 року – 846 млн. євро. Інвестиції планується спрямувати на реконструкцію нафторайону порту, будівництво мазутного терміналу, розширення бункерувального комплексу, розвиток контейнерних потужностей та інше.

Порт Тамань (Росія) – новий порт, який тільки будується з необхідною інфраструктурою та пропускною спроможністю 94 млн. тонн. Заплановані інвестиції до 2020 року приблизно 4,7 млрд. євро.

Порт Батумі (Грузія) – перевалка вантажів у 2013 році склала 8,3 млн. тонн, обсяг запланованих інвестицій до 2020 року – 63,8 млн. євро. Інвестиції планується спрямувати на розвиток потужностей із перевалки контейнерів та нафтоналивних вантажів.

Порт Варна (Болгарія) – перевалка вантажів у 2011 році склала 10,2 млн. тонн, обсяг запланованих інвестицій до 2015 року – 15,0 млн. євро. Інвестиції планується спрямувати на будівництво нового зернового терміналу.

Очевидно, що найбільш розвинений морський порт України – Одеса, поступається портам Новоросійськ та Констанца за глибиною акваторії, довжиною причальної лінії та наявністю вільних зон. Аналогічна ситуація у портах Южний, Іллічівський, Миколаїв та інших українських портах зі ще нижчим показником конкурентоспроможності.

Що стосується українського суднобудування та торговельного флоту, то слід зазначити, що довгий час вони знаходяться у кризовому стані, відсутня реалізація заходів підтримки галузі з боку держави. У період із 1993 р. до 2015 р. сукупний дедвейт українського торговельного флоту зменшився у 13 разів та на сьогодні становить приблизно 477 тисяч тонн (0,027 % загального дедвейту світового флоту) [4].

Важливим завданням має стати отримання Регістром судноплавства України статусу класифікаційного товариства, що визнається Європейською Комісією згідно з європейськими актами.

У контексті розвитку потенціалу галузі необхідно залучати технічну допомогу, що надається в рамках реалізації проектів ЄС та інструментів TAIEХ.

Для чіткого визначення морської складової європейського вибору України, прискорення інтеграції до світової та європейської транспортної системи доцільним є сприяння реалізації комплексного підходу до морських питань і забезпечення обміну передовим досвідом шляхом зміцнення двостороннього діалогу та виявлення галузей, що представляють взаємний інтерес і вигоду для майбутньої співпраці Чорного моря в контексті інтегрованої морської політики ЄС, та формування державної морської політики, яка б сприяла подальшому зміцненню позицій України як морської держави.

Слід констатувати, що для морського сектору розроблено дорожні карти, визначені в угоді про асоціацію за 20 директивами і регламентами ЄК (перелік дорожніх карт надано у Додатку), що визначають основні напрямки та дії для імплементації зазначених європейських директив і регламентів. Дорожні карти будуть затверджені протоколом засідання Координаційної ради з питань імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством із атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони, на рівні заступника Міністра з питань європейської інтеграції. Затверджені Координаційною радою Дорожні карти будуть надані для використання в подальшій роботі відповідним галузевим структурам Окремим дорученням міністра.

Фінансування реалізації завдань цього стратегічного плану буде відбуватися в рамках бюджетних асигнувань, а також за рахунок власних коштів підприємств галузі. Інвестиційні проекти та їх реалізація відбувається відповідно до фінансових планів підприємств галузі, програм розвитку морських портів, спільних проектів із МФО.

На жаль, галузь набуває розвитку уповільненими темпами зважаючи на політичні та економічні трансформації країни, які не завжди мають позитивний прояв. Проте, 2013 року набуває чинності Закон України «Про морські порти України», що дало поштовх початку реформування галузі [3].

Морська реформа охопила 20 підприємств морської галузі України – 18 державних портів, ДП «Дельта-Лоцман» та Керченську паромну переправу. Внаслідок виділення стратегічних об'єктів портової інфраструктури, іншого майна, прав та обов'язків стосовно зазначених підприємств утворено державне підприємство «Адміністрація морських портів України» та віднесення його до сфери управління Міністерства інфраструктури.

Адміністрацію морських портів України (далі – АМПУ) було створено з метою сприяння розвитку морської транспортної інфраструктури України та підвищення конкурентоспроможності українських морських портів шляхом проведення адміністративної реформи та створення умов і механізмів для залучення стратегічних інвестицій.

АМПУ утримує та забезпечує ефективне використання державного майна, переданого до неї, зокрема, проведення модернізації, ремонту, реконструкції та будівництва гідротехнічних споруд, інших об'єктів портової інфраструктури, розташованих у межах території та акваторії морського порту.

Однією з основних функцій АПМУ є також забезпечення всім суб'єктам (державної, приватної та іншої форми власності) рівноправного доступу до стратегічних об'єктів портової інфраструктури, які створюють основу майна АМПУ та її філій у кожному морському порту. Безпосередньо філії АМПУ виконують функції з утримання та експлуатації об'єктів портової інфраструктури, також ними забезпечується виконання плану розвитку порту, фінансового плану, дотримання режимності на території, правил пожежної безпеки та норм охорони праці [5].

Таким чином, останніми роками все більше уваги приділяється розвитку зазначеної галузі народного господарства як з боку уряду, так і з боку представників морського бізнесу, що підтверджується стратегічним планом розвитку морського транспорту на період до 2020 року.

Література

1. КТМУ в останній чинній редакції від 5 січня 2017 року. – <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web>
2. ЦКУ в останній чинній редакції від 2 листопада 2016 року. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
3. Закону України «Про морські порти України» {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 406-VII від 04.07.2013, ВВР, 2014, № 20-21, ст.712}
4. Стратегический план развития морского транспорта на период до 2020 года. – http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1988.htm
5. Економіка України. Б.Ф. Заблоцький, М.Ф. Кокошно, Т.С. Смовженко. – Львів ЛБК НБУ, 2001 – 375 с

УДК 244

БОРОТЬБА З ПИЯЦТВОМ КЛІРУ КИШИНІВСЬКО-ХОТИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (перша чверть ХІХ ст.)

А.О. ФИЛИПЕНКО,

історик,

директор інформагенства "Контекст-Причорномор'є"

(Україна)

Початок ХІХ-го століття знаменувався радикальними змінами в житті території, яка обмежена річками Прут, Дністер та Дунай і отримала назву Бессарабія. Внаслідок російсько-турецької війни ця територія, частина якої належала васалу Османської імперії – князівству Молдавія, була приєднана до Російської імперії. Двадцять дев'ятого квітня 1818 року був виданий Статут створення Бессарабської області, який визначав порядок цивільного управління територією.

Суттєві зміни відбулися і у релігійно-церковному житті краю. За ініціативою Екзарха Молдо-Влахійського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні) на території Бессарабії у серпні 1813 р. була створена Кишинівсько-Хотинська єпархія, до якої також увійшли землі Лівобережжя Дністра та місто Одеса.

Екзарх Молдо-Влахійський митрополит Кишинівський і Хотинський Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) (1746-1821 рр.) належить до провідних діячів Російської православної церкви кінця ХVІІІ – початку ХІХ-го століття. Посідаючи протягом свого життя провідні посади в церковній ієрархії (1792 р. – митрополит Молдавський, 1793-1799 – керівник Катеринославської єпархії, 1799-1803 – митрополит Київський та Галицький, 1808-1812 – екзарх Молдавії, Валахії та Бессарабії, 1813-1821 рр. – митрополит Кишинівський та Хотинський), він відіграв значну роль у зміцненні позиції православ'я на землях Правобережної

Таким чином, останніми роками все більше уваги приділяється розвитку зазначеної галузі народного господарства як з боку уряду, так і з боку представників морського бізнесу, що підтверджується стратегічним планом розвитку морського транспорту на період до 2020 року.

Література

1. КТМУ в останній чинній редакції від 5 січня 2017 року. – <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web>
2. ЦКУ в останній чинній редакції від 2 листопада 2016 року. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
3. Закону України «Про морські порти України» {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 406-VII від 04.07.2013, ВВР, 2014, № 20-21, ст.712}
4. Стратегический план развития морского транспорта на период до 2020 года. – http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1988.htm
5. Економіка України. Б.Ф. Заблоцький, М.Ф. Кокошно, Т.С. Смовженко. – Львів ЛБК НБУ, 2001 – 375 с

УДК 244

БОРОТЬБА З ПИЯЦТВОМ КЛІРУ КИШИНІВСЬКО-ХОТИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (перша чверть XIX ст.)

А.О. ФИЛИПЕНКО,

історик,

директор інформагенства "Контекст-Причорномор'є"

(Україна)

Початок XIX-го століття знаменувався радикальними змінами в житті території, яка обмежена річками Прут, Дністер та Дунай і отримала назву Бессарабія. Внаслідок російсько-турецької війни ця територія, частина якої належала васалу Османської імперії – князівству Молдавія, була приєднана до Російської імперії. Двадцять дев'ятого квітня 1818 року був виданий Статут створення Бессарабської області, який визначав порядок цивільного управління територією.

Суттєві зміни відбулися і у релігійно-церковному житті краю. За ініціативою Екзарха Молдо-Влахійського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні) на території Бессарабії у серпні 1813 р. була створена Кишинівсько-Хотинська єпархія, до якої також увійшли землі Лівобережжя Дністра та місто Одеса.

Екзарх Молдо-Влахійський митрополит Кишинівський і Хотинський Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) (1746-1821 рр.) належить до провідних діячів Російської православної церкви кінця XVIII – початку XIX-го століття. Посідаючи протягом свого життя провідні посади в церковній ієрархії (1792 р. – митрополит Молдавський, 1793-1799 – керівник Катеринославської єпархії, 1799-1803 – митрополит Київський та Галицький, 1808-1812 – екзарх Молдавії, Валахії та Бессарабії, 1813-1821 рр. – митрополит Кишинівський та Хотинський), він відіграв значну роль у зміцненні позиції православ'я на землях Правобережної

України, приєднаних до Російської імперії після розділів Речі Посполитої у 1772, 1793 та 1795 рр., у Новоросійському краї та Бессарабії.

Хоча Гавриїл у своїй церковній діяльності виступив як ревний захисник інтересів Російської імперії та Російської Православної церкви, неможливо заперечувати його визначну просвітницьку роль у Бессарабії. Найбільш важливими заходами стали заснування за ініціативою митрополита Кишинівської духовної семінарії (січень 1813 р.), створення Шляхетного пансіону при семінарії (1816 р.), відкриття екзаршої типографії та книговидавництва (1814 р.).

Створення Кишинівської семінарії було викликане необхідністю підвищити освітній рівень священнослужителів Бессарабії та підготувати нові кадри відповідно до вимог та стандартів Російської православної церкви. Після ознайомлення із ситуацією в новоствореній єпархії митрополит Гавриїл з'ясував, що значна кількість священнослужителів не має взагалі жодної освіти, а деякі з них навіть не розуміють сенсу священнодії, не було достатньої кількості кандидатів для рукоположення у священники.

Однак не меншу турботу митрополита викликало моральне обличчя духовенства. Незважаючи на суворі обмеження, пияцтво було доволі розповсюдженим явищем серед духовенства, про що свідчать численні Укази Святійшого Синоду. Перший у XIX-му столітті такий Указ був виданий 22 березня 1800 року «Про підтвердження всім єпархіальним архієреям указами, щоби церковно-священнослужителі утримувались від пияцтва» [1, с.92]. Він у свою чергу посиляється на Указ імператора Павла I від 18 лютого 1797 р., який стосується того ж питання та відповідний припис Св. Синоду. Однак, як зазначається в Указі, «всі ці Святійшого Синоду переконання і численні настанови а підтвердження, що послідували з нього, і які стосувалися благоустрою церковно-священнослужителів, якими б сильними вони не були, не мали однак, на крайній жаль, бажаних усюди дії та успіху». Щоб запобігти пияцтву Синод приписував наступне:

1) священно- та церковнослужителі зобов'язувалися якомога частіше, не менше 5 разів на тиждень здійснювали церковну службу, а вчені з священників та дияконів писали проповіді та промовляли їх у святкові дні [1, с. 96];

2) заборонялося священно- та церковнослужителям ходити в гості «не тільки без запрошення, але й будучи запрошеними, куди б не було, на такі зібрання, де їм бути несумісно і непристойно», не їздити на ярмарки, базари і свята;

3) заборонялося без відома благочинного відлучатися з власної парафії в інші на відстань не меншу 15 верст;

4) у випадку отримання доносу від благочинного або з духовного правління на церковно – та священнослужителів, яких викрили у пияцтві, щоб скоротити термін слідства у справі, відразу ж надсилати до Архієрейського дому для випробувань. Якщо ж пияк не виправлявся, то дияконів та священників приписувалося позбавляти сану, а паламарів – «відправляти у світські команди», з подальшим визначенням придатних до військової служби;

5) у випадку смерті тих священнослужителів, які знаходилися під слідством, яке могло закінчитися позбавленням сану, передбачалося, що вони не будуть удостоєні священницького відспівування, а будуть поховані, як «мирські» особи [1, с.97-98].

Питання пияцтва церковно- та священнослужителів неодноразово розглядалися дикастерією Кишинівсько-Хотинської єпархії. Так, 9 березня 1818 р. Гавриїл своїм указом викликав до дикастерії «для відповідного умовляння та виправлення» 15 священників Сорокського цинуту, які «обертаються у пияцтві та інших непристойних та спокусливих вчинках».

Митрополит зробив припис, щоб протоіерей та приватні благочинні вели «неослабне спостереження» за поведінкою та способом життя підзвітних їм церковно- священнослужителів відправляли виявлених у «спокусливих поступках» до архієрейського дому. Відповідальність покладалася на протопопів або благочинних, яким загрожував штраф або звільнення з посади у випадку, коли вони не донесуть про наявних пияків [2].

Чотирнадцятого червня 1818 р. дикастерія розглядала справу священника села Бешалми Каушанського цинуту, Василя Струтинського, який без дозволу приватного благочинного приїхав до Кишинева за покупками і був викритий у споживанні алкогольних напоїв благочинним Кишинівських церков Олексієм Губським. За результатами розгляду священник дав підписку «що, якщо і після цього він буде помічений у подібних цьому спокусах, то за це піддає себе викиданню із сану» [3].

Двадцять восьмого квітня 1819 р. Св. Синод видав черговий Указ, приводом до якого став злочин, скоєний дияконом Казанського Собору у м. В'язники Володимирської губернії – вбивство своєї дружини у п'яному вигляді. В ньому приписувалося єпархіальним архієреям звернути увагу на тих осіб, із підвідомчого духовенства, які ще були «віддані цьому порокові». Тих, що не виправляються, приписувалося віддавати під суд та позбавляти священницького сану [4].

Митрополит Гавриїл 7 червня 1819 г. видав пастирське напучення, в якому зокрема, писав: «Ах, пізнайте з цієї прикрої пригоди, священно-церковнослужителі! Якими гіркими є плоди пияцтва, пізнайте, наскільки згубно віддаватися йому! Навчіться, у яку безодню зол кине людину богомерзкий порок цей і до яких страшних доводить злочинів!» [5].

Не обмежившись закликами до сумління священно- церковнослужителів митрополит погрожує не лише тим, що виявлені серед духовних осіб п'яниці будуть позбавлені сану. Померлі від п'янства «не тільки не будуть удостоєні християнського поховання, як самовбивці, але й моління за їх душі не будуть приноситися» [6].

Дев'ятого червня відбулося засідання дикастерії Кишинівсько-Хотинської єпархії, яка прийняла рішення надрукувати митрополиче пастирське напучення (грамоту) та копію Указу Св.Синоду та надіслати їх усім благочинним та протопопам. Також було вирішено:

1) всім протопопам було доручено зібрати благочинних, і ознайомити їх із Синодальним Указом та пастирським напученням, після чого видати кожному з благочинних по одному примірнику Указу та пасторське напучування. Благочинним у свою чергу, належало ознайомити зі змістом церковно- та священнослужителів та передати примірник напучування в церкву для зберігання «та читання»;

2) протоіереям та благочинним приписано мати «непослабну увагу» за поведінкою підлеглих і щоб пияків, які не бажають позбутися цієї звички, надсилати до дикастерії;

3) протоіереї та благочинні були попереджені, що у випадку, коли вони не донесуть на пияків серед підзвітних їм церковно- та священнослужителів, то вони будуть відставлені від посади [7].

У рапорті до Св.Синоду від 30 липня 1819 р. митрополит Гавриїл повідомив, що було надруковано 1200 примірників пастирського напучування, а з Указу були зняті копії з перекладом молдавською мовою і розіслані по парафіям Бессарабської області (у задністровській частині єпархії за це відповідали Тираспольське духовне правління та Одеський протоіерей Воронич). За друк грамоти було приписано взяти з кожної церкви, монастиря та скиту у задністровській частині по 15 копійок, а в Бессарабській області – по 10 парі [8].

Так, Бендерський протопіп Ісидор Гербановський рапортував про отримання 50 грамот та 4 копії Указу Синоду, стільки ж отримав Аккераманський протоіерей Феодор Малявинський. Хотинський протоіерей Петро Лончковський повідомив про отримання 7 копій Указу Св.Синоду та 110 примірників грамот, за що він заплатив 27 левів 20 парі [9].

Проте, незважаючи на вжиті заходи, пияцтво залишалося бичем духовенства. П'ятого серпня 1820 р. видається синодальний Указ «Про викорінення між духовенства негожих вчинків та пияцтва», де серед прикладів згадувалися «Кишинівського повіту села Уранова Зосімо-Саватьєвської церкви дяк Іван Єгоров та паламар Петро Семенов», які були під час вечірні і залишившись у церкві, побилися між собою, за що після розслідування мали йти під суд [10, с.106].

В Указі черговий раз підняте питання про відповідальність благочинних, яких приписувалося заохочувати «пристойними, за розглядом їх Преосвящених нагородами», а за «недогляд та послаблення піддавати їх суворим стягненням, якому б підлягали самі винуватці» [10, с.107].

Таким чином, слід зазначити, що пияцтво серед духовенства залишалося однією з проблем, яке турбувало владу та керівництво Російської Православної церкви. Митрополит Кишинівський та Хотинський Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) у своїй діяльності також приділяв їй необхідну увагу, не лише виконуючи відповідні укази та приписи Св.Синоду, але й виявляючи певну ініціативу. Проте, як виявилось ці заходи не були достатньо ефективними. Пияцтво серед церковно-священнослужителів залишалося прикритим явищем, яке підривало авторитет церкви, про що свідчать нові Укази Св.Синоду, спрямовані на боротьбу з

пороком. Уже у 1825 р. Св.Синод був змушений видати черговий Указ «Про утримання духовних осіб від нетверезого життя» [11, с.201-202].

Література

1. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года (ПСЗРИ). – СПб., 1830. – т.26
2. Національний Архів Республіки Молдова (НАРМ) – ф.205. – оп.1. – спр.2323 – арк.1
3. НАРМ – ф.205. – оп.1. – спр. 2318 – арк.. 2,6
4. НАРМ – ф.205. – оп.1. – спр. 2437 – арк.3
5. Там само – арк. 7
6. Там само – арк.9
7. Там само – арк. 10-12
8. Там само – арк. 18
9. Там само – арк. 25, 31, 80
10. ПСЗРИ – СПб. – 1830. – т.37
11. ПСЗРИ – СПб. – 1830. – т.40

UDC7.54 (045)

COLONIZAREA BUCOVINEI CU RUȘI LIPOVENI DE LA MAREA NEAGRĂ ÎN PERIOADA GUVERNĂMÂNTULUI MILITAR AUSTRIAC (1775-1786)

O. L. HANCERIUC,

Student doctorand Facultatea de Științe Politice,
din cadrul Universității București
(România)

La finele călătoriei sale prin Bucovina, marele istoric și om politic român Nicolae Iorga scria în cartea sa „Românismul în trecutul Bucovinei”, apărută în 1938, următoarele: „Țară mică, dar bogată cum nu mai e alta în deosebiri, în nepotriviri și în dușmăanii - ale pământului și ale oamenilor! Spre văile ei, Cărmuirea austriacă și-a cărat toate neamurile, și ele stau încă în ființă, muncind împreună acest pământ moldovenesc și smulgându-și unul de la altul drepturile asupra lui. Socoteala dibace a făcut aici ceia ce nu poate face niciodată întâmplare amestecului” [1, p. 26].

Pentru a înțelege drumul prin istorie al locuitorilor Bucovinei, care, în ciuda tuturor răutăților, au păstrat limbi și graiuri, datini și rânduieli care erau demult apuse în locurile de baștină de unde veniseră în căutare de pâine mai ușor de câștigat, nu lipsită de importanță este cunoașterea cât mai profundă a relațiilor interetnice și interconfesionale care au stat la baza formării spiritului bucovinean. Aceste relații, dezvoltate și consolidate prin trecerea vremii, dau un farmec aparte oamenilor și satelor din Bucovina, celui care astăzi, lepădat de orice prejudecată, ar căuta să retrăiască vremurile prin care neamul românesc din Bucovina, alături de celelalte naționalități conlocuitoare, a trecut.

Având în vedere contextul favorabil generat de războiul ruso – turc din anii 1768 – 1774, Curtea din Viena și-a propus să exploateze la maximum, prin toate mijloacele

пороком. Уже у 1825 р. Св.Синод був змушений видати черговий Указ «Про утримання духовних осіб від нетверезого життя» [11, с.201-202].

Література

1. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года (ПСЗРИ). – СПб., 1830. – т.26
2. Національний Архів Республіки Молдова (НАРМ) – ф.205. – оп.1. – спр.2323 – арк.1
3. НАРМ – ф.205. – оп.1. – спр. 2318 – арк.. 2,6
4. НАРМ – ф.205. – оп.1. – спр. 2437 – арк.3
5. Там само – арк. 7
6. Там само – арк.9
7. Там само – арк. 10-12
8. Там само – арк. 18
9. Там само – арк. 25, 31, 80
10. ПСЗРИ – СПб. – 1830. – т.37
11. ПСЗРИ – СПб. – 1830. – т.40

UDC7.54 (045)

COLONIZAREA BUCOVINEI CU RUȘI LIPOVENI DE LA MAREA NEAGRĂ ÎN PERIOADA GUVERNĂMÂNTULUI MILITAR AUSTRIAC (1775-1786)

O. L. HANCERIUC,

Student doctorand Facultatea de Științe Politice,
din cadrul Universității București
(România)

La finele călătoriei sale prin Bucovina, marele istoric și om politic român Nicolae Iorga scria în cartea sa „Românismul în trecutul Bucovinei”, apărută în 1938, următoarele: „Țară mică, dar bogată cum nu mai e alta în deosebiri, în nepotriviri și în dușmăanii - ale pământului și ale oamenilor! Spre văile ei, Cărmuirea austriacă și-a cărat toate neamurile, și ele stau încă în ființă, muncind împreună acest pământ moldovenesc și smulgându-și unul de la altul drepturile asupra lui. Socoteala dibace a făcut aici ceia ce nu poate face niciodată întâmplare amestecului” [1, p. 26].

Pentru a înțelege drumul prin istorie al locuitorilor Bucovinei, care, în ciuda tuturor răutăților, au păstrat limbi și graiuri, datini și rânduieli care erau demult apuse în locurile de baștină de unde veniseră în căutare de pâine mai ușor de câștigat, nu lipsită de importanță este cunoașterea cât mai profundă a relațiilor interetnice și interconfesionale care au stat la baza formării spiritului bucovinean. Aceste relații, dezvoltate și consolidate prin trecerea vremii, dau un farmec aparte oamenilor și satelor din Bucovina, celui care astăzi, lepădat de orice prejudecată, ar căuta să retrăiască vremurile prin care neamul românesc din Bucovina, alături de celelalte naționalități conlocuitoare, a trecut.

Având în vedere contextul favorabil generat de războiul ruso – turc din anii 1768 – 1774, Curtea din Viena și-a propus să exploateze la maximum, prin toate mijloacele

posibile (diplomatice, militare, corupție, intrigi), slăbiciunile celor două puteri beligerante, îndeosebi ale Porții Otomane (învinsă în acest conflict), și să-și extindă cât mai mult influența și posesiunile teritoriale în spații controlate de acestea, cu deosebire în Moldova. Acest obiectiv se contura încă din 1772 – 1773, când cancelarul Austriei, Kaunitz, trimitea baronului Thugut, ambasadorul imperial austriac la Istanbul, instrucțiuni, schițe, planuri și informații despre nordul Moldovei, iar acesta, după ce confirmă primirea lor și că este la curent cu proiectul de „întindere a achizițiilor intenționate (a anexiunilor preconizate – n.n.) și în special despre o împreunare a Pocuției cu Ardealul, prin trupul Moldovei”, sugera, la rândul său, că „bucata de țară, ce ar urma să se rupă mai în urmă de la Moldova spre acest scop, ar trebui să fie o întindere mai mare” [2, p. 49-70].

Oportunitatea proiectului este sesizată și de împăratul Iosif al II-lea, cu ocazia vizitei efectuate în vara anului 1773 în Transilvania [3, p. 60-61]. Pregătirile și apoi operațiunile de ocupare a acestei punți de legătură, de mare valoare geostrategică și geopolitică (numită în documentele austriece secrete foarte sugestiv: „Cheia Moldovei”), s-au desfășurat cu mare minuțiozitate, având ca suport o evaluare din 3 februarie 1773 a ambasadorului Thugut, ce s-a dovedit foarte corectă: „este cu mult mai ușor a susține o luare în stăpânire imediată decât a ajunge la o cesiune din partea Porții” și că „ar fi bine, dacă la cea mai apropiată ocazie, fără nici o rezervă, s-ar putea lua în stăpânire cel puțin partea însemnată în schița de plan ce mi s-a trimis” [4, p. 64].

Și într-adevăr, tratatul oficial de cedare a Bucovinei s-a parafat abia în 1776, la doi ani după ocuparea ei efectivă. După ce, în vara anului 1773, Iosif al II-lea dă dispoziții pentru cartografierea mai detaliată a nordului Moldovei, la începutul anului următor (4 ianuarie și respectiv 6 martie 1774) dispune pregătirea bornelor de frontieră, dar să se temporizeze plantarea lor în teren, lăsându-se, pe moment, „o graniță nedefinită”, care să poată fi extinsă cât mai mult posibil, atunci când ocaziile o vor permite. Bineînțeles că ordinele cancelarului Kaunitz din octombrie 1774, după aprobarea de către împărat a planului detaliat de ocupare a nordului Moldovei (mai 1774), nu putea suna altfel: „să se ocupe cât se va putea mai mult și apoi vom vedea ce putem păstra”, strategie care își păstrează valabilitatea și în anul 1775: trupele să înainteze, dar să lase „o frontieră nedeterminată” [5, p. 65, 68].

În condițiile arătate, este evident interesul Austriei pentru cunoașterea și cartografierea unor teritorii cât mai extinse, periferice Bucovinei (de exemplu, ținuturile Botoșanilor, Neamțului și Romanului, unde, în ianuarie 1775, se confirmă că „au început a face măsurători”, care să faciliteze ocuparea lor atunci când s-ar ivi anumite oportunități [6, p. 69].

Timp de 12 ani (între 1774-1786), Bucovina s-a aflat sub administrație militară austriacă, fiind condusă de guvernatorii militari Gabriel Fleiherr von Splény (1774-1778) și Karl Freiherr von Enzenberg (1778-1786), după care a fost încorporată drept al 19-lea cerc (Kreis) în Regatul Galiei și Lodomeriei.

În prima proclamație, din 16 noiembrie 1774, a comandantului trupelor de ocupație, generalul Gabriel Fleiherr von Splény, se vorbește despre „această bucată de loc a Moldovei”, iar în anul următor același general, devenit guvernator al regiunii, folosea, tot într-o proclamație adresată locuitorilor, aceeași expresie, el însuși

autointitulându-se brigaderius et confinorum Moldaviae. În documentele de cancelarie teritoriul era numit Moldova Imperială, spre a se delimita de Moldova Turcească. Înainte de impunerea numelui Bucovina, la baza toponimului se află apelativul bucovina, de origine ucraineană, format de la cuvintele slave "bukova", în traducere "de fagi", și "kraina", în traducere "țară", s-au folosit și alte denumiri: Generalatul Moldovenesc, Comitatul Sucevei, Cordon, Cordun, Cordunul Împărătesc, Cordunul Nemțesc etc. Diversitatea formulelor folosite probează grija manifestată de Viena în alegerea unui nume potrivit. Ilustrativ este faptul că președintele Consiliului Aulic de Război al Vienei găsea nepotrivită și respingea, în ianuarie 1775, cu câteva luni înainte de semnarea cu Turcia a convenției de cedare a teritoriului, denumirea Generalatul Moldovenesc, propusă de comandantul forțelor militare din Galiția, generalul Gabriel Freiherr von Splény [7, p. 2].

Bazându-se pe rapoartele lui G. Splény, istoricul Ion Nistor arăta că la monumentul anexării, în Bucovina locuiau 11099 familii de români, 2373 familii de ruteni și huțuli, 526 familii de evrei, 294 familii de ȝigani și 58 familii de armeni – totalizând 71750 persoane. Procentual aceste cifre ridică numărul românilor la 77,34%, în timp ce ucrainenii reprezentau doar 16,54%, iar 6,12% erau evrei, armeni și ȝigani.[8, p. 16, 17] Monografia Comandamentului Jandarmeriei (austriece) din Bucovina, publicată în anul 1899, indică faptul că, la data anexării Bucovinei de către Habsburgi, populația era preponderent românească. Densitatea populației Bucovinei, la data anexării ei de către Austria era de circa 7 locuitori/km², fapt ce a determinat autoritățile de la Viena să încurajeze migrația elementelor diferitelor etnii.

Pentru a folosi cât mai eficient teritoriul anexat și pentru a transforma Bucovina într-o provincie austriacă, ca și toate celelalte ținuturi din componența imperiului, Casa de Habsburg va realiza o politică de uniformizare și dizolvare a particularităților naționale ale zonei alipite prin cele mai diverse mijloace și metode, inclusiv și printr-o puternică colonizare cu elemente alogene și nu numai cu acestea [9, p. 360].

Astfel, la 22 iunie 1782, inginerul J. Budinszky, director al evidenței funciare, înainta Administrației Bucovinei o notă, privind rezultatele cercetărilor efectuate pe teren, care arăta că „pământul Bucovinei poate hrăni o populație dublă decât cea actuală” [10, p. 27].

În privința modului de a realiza această politică de colonizare, părerile funcționarilor austrieci au variat: generalul Splény și inginerul J. Budinszky doreau înfăptuirea unei politici colonizatoare prin garantarea libertății religioase, atrăgând mai ales pe țăranii uniți din Galiția; contra acestei păreri a fost generalul K. Enzenberg, care considera oportună sporirea populației Bucovinei, dar nu în dauna altor provincii imperiale, ci pe seama țărilor vecine [11, p. 8] – în special a Principatelor Române - și pe baza sporului natural al populației din ținutul anexat. Împăratul Iosif al II-lea considera că sporirea populației Bucovinei trebuie să se facă cu cât mai puține cheltuieli din partea statului, menționând că „trebuie folosit totul, fără cheltuieli însemnate”. [12, p. 495]

La 27 martie 1784, Consiliul Aulic de Război din Viena îi comunica lui K. Enzenberg că, potrivit ordinelor imperiale, sporirea populației Bucovinei este problema cea mai importantă pe care trebuia s-o rezolve administrația provinciei.

Printre populațiile cu care a încercat Curtea vieneză să colonizeze Bucovina s-au numărat și rușii lipoveni, sectanți ortodocși care, nefiind de acord cu unele modificări în canoanele și obiceiurile Bisericii ruse, au părăsit Rusia și s-au așezat în alte țări, inclusiv în Moldova, în sudul Basarabiei și în Dobrogea. Ortodocșii îi denumesc pe aceștia ”rascolnici” (Schismatici), ”staroveri” (după credința veche) sau Filipovani. Se consideră că această ultimă denumire ar veni de la fugarul novgorodean Vasiliev Fotie (născut în 1675), care avea numele de călugăr Filip și era poreclit ”Pustosviat” (Sfântul Fățarnic) sub a căruiconducere au emigrat o parte de rascolnici din Rusia Țaristă. O altă părere este că acest nume vine de la faptul că lipovenii îl venerază mai ales pe Apostolul Filip. Astfel, în 23 iunie 1783, după ce vizitase casele unor familii de lipoveni stabilite la Hliboca, generalul K. Enzenberg raportează Consiliul Aulic de Război din Viena că întrebându-i despre credința lor, a primit următorul răspuns: ”Noi urmăm învățăturile religioase ale Sfântului Apostol Filip, de aceea ne și numim noi Filipoveni” [13, p. 200].

Migrația lipovenilor de la Marea Neagră are la origini un eveniment din timpul războiului ruso-turc 1768 – 1774, când, un general austriac participant la acțiunile militare, rudă a împăratului Iosif al II-lea, a căzut în mâinile piraților turci pe Marea Neagră și a fost salvat de o colonie de ”rascolnici”, aceștia primind drept recunoștință promisiunea că li se va permite să se așeze pe teritoriul austriac. În urma acestei promisiuni, o delegație a lipovenilor formată din Alexeiev Alexandru și Nichifor Larion, împreună cu talmaciul lor, ungurul Martin Kowatsch, a fost primită în audiență de împăratul Iosif al II – lea pe 5 octombrie 1783 și l-au rugat pe acesta să li se permit să imigreze în Austria, primind permisiunea împăratului prin patentul din 9 octombrie 1783 [14, p. 202].

Patentul respectiv avea următorul conținut:

”Noi, Iosif al II-lea, etc, Fiindcă doi deputați de-ai Vechi-credincioși, care locuiesc la Marea Neagră, anume Alexandru Alexiev și Nichifor Larion, care au sosit aici, în reședința noastră, Viena, au adus înaintea Noastră rugămintea, în numele și la însărcinarea acelor commune, ca să se poată așeza, împreună cu familiile și averea lor, în țările Noastre, le dăm Noi, în încrederea că, venind și așezându-se în viitoarele lor locuințe în țările Noastre, se vor purta ca și toți supușii Noștri ceilalți, celor doi deputați și, prin ei, comunelor națiunilor, care vor trece încoace, prin prezentul patent, subsemnat de Noi, următoarele garanții:

1. Noi le concedem deplin exercițiul liberal cultului pentru dâșii, copiii, copiii copiilor lor și preoților lor;
2. Noi îi scutim pe dâșii și pe copiii lor din timpul imigrării, timp de 20 de ani, cu totul de orice contribuțiuni și biruri;
3. Noi le concedem scutire de servitul militar;
4. Nu îi vom sili, după răstimpul de 20 de ani, nicicând ca să plătească peste măsura puterilor lor materiale, ci îi vom trata ca și pe alți supuși împărătești, care se află într-asemenea posesiune cu dâșii.”[15, p. 202].

Urmare a acestui patent, la 19 noiembrie 1783, Consiliul Aulic de Război din Viena emite un ordin către generalul K. Enzenberg pentru începerea pregătirilor de colonizare a familiilor de la Marea Neagră [16, p. 55], iar pe 10 decembrie 1783, printr-

un nou ordin, i se solicită să ia măsuri pentru colonizarea comunităților de lipoveni de la Marea Neagră în regiunea Horaița din Bucovina, iar familiile sărace să fie ajutate cu animale [17, p. 62].

Tot la 10 decembrie 1783, la Suceava ajung de la Marea Neagră 10 familii de lipoveni, 5 călugări și 3 tineri necăsătoriți, unde vor rămâne peste iarnă, iar pe 22 aprilie 1784 pleacă la Varnița [18, p. 202].

În perioada imediat următoare încep să apară fricțiuni între comunitățile de greci și comunitățile de lipoveni de la Marea Neagră care vroiau să emigreze în Austria, disensiuni raportate de Hadik Andrej, conte-mareșal – comandantul armatei austriece, lui Iosif al II-lea printr-un raport, la 27 februarie 1784, recomandarea lui Hadik fiind ca emigranților greci să li se acorde o scutire de impozit pe 20 de ani, iar lipovenilor doar pe 3 ani, ”deoarece atât au cerut”. Hadik recomandă de asemenea ca să li se permită celor două comunități să aibă proprii preoți, însă aceștia să fie subordonați episcopului Bucovinei. Rezoluția imperială pe acest raport cuprindea: ”Lipovenii care vor emigra să nu aibă legături cu împuternicitul comunității grecești, pentru ca nu cumva să le vină gust să ceară scutire de impozit pe mai mulți ani. Problema subordonării preoților lipoveni sub episcopul Bucovinei să nu se discute deocamdată”.[19, p. 102-103]

O lună mai târziu, la 20 martie 1784, Consiliul Aulic de Război din Viena îl informează pe Enzenberg că ”împăratul consideră că antipatia dintre lipoveni și Alexandru Alexeievici nu dăunează transmigrării celor două partide - lipoveni și greci - și că, în loc a se realiza o împăcare între cele două părți, e mai bine să fie întreținută o invidie între ele și să nu aibă de-o face unii cu alții, pentru ca nu cumva să le vină și lipovenilor poftă de a cere scutire de contribuție pe mai mulți ani. Să nu se discute cu comunitatea problema subordonării preoților față de episcopul Bucovinei, pentru a nu influența colonizarea, ci mai tirziu după ce colonizarea va fi fost împlinită, să fie atrași preoții prin satisfacerea intereselor personale” [20, p. 116].

La 29 aprilie 1784, Storr, director de district, raportează Administrației Bucovinei că lipovenii veniți de la Marea Neagră sub conducerea lui Nichifor nu vor să se așeze în zona Corcești, considerând că zona e improprie pentru un sat, și se vor așeza la Varnița, lângă Climăuți, solicitând în completare terenuri din Horaița. Celălalt deputat, Alexandru Aleveiev, își așteapta oamenii săi și cere pentru aceștia ca loc de colonizare zona Dornești, terenurile respective aparținând episcopului Bucovinei [21, p. 141].

Mai târziu, sub conducerea lui Ilarion Petrovici, au mai venit 60 de familii de lipoveni de la Marea Neagră, care s-au așezat în apropiere de Climăuți și au format satul Fântâna Alba – Bila Crnița, care va deveni ulterior un centru spiritual deosebit de important pentru credincioșii de rit vechi (în 1846 aici se înființează Mitropolia Creștină de Rit Vechi). Dar nu toți lipovenii se așezară în zona Climăuți și Fântâna Albă, unii dintre ei urmară promisiunile boierului Tadeus Turculși se stabilesc inițial la Hliboca, unde i-a și vizitat generalul Enzenberg în 1783, însă ulterior s-au întors la Fântâna Albă și Climăuți [22, p. 202].

Pe lângă lipovenii veniți de la Marea Neagră, au venit și lipoveni din Moldova. La 18 ianuarie 1784, la Suceava au sosit 6 lipoveni din Costești, care au afirmat că la primăvară, împreună cu alte 14 familii, doresc să se așeze la Mitocul Dragomirnei, unde exista deja o comunitate de lipoveni migrate din Moldova în anul 1774. Aceștia au cerut

în loc de 20 numai 3 ani de scutire de impozite. Lipovenii care aveau să vină din Moldova urmau să fie așezați la Mitocul Dragomirnei (20 familii) și la Climăuți (16 familii) [23, p. 13].

Împotriva colonizării Bucovinei cu lipoveni, care se așezau pe moșiile Fondului Bisericesc, s-au pronunțat episcopul Dositei Herescu și Consistoriul Bisericesc. În același timp și domnul Moldovei, Grigore al III-lea Ghica, a interzis emigrarea lor din Moldova, astfel că, la 17 mai 1784, guvernatorul Enzenberg înainta lui Hadik raportul Directoratului din Suceava, care susținea că nu mai sunt speranțe de a coloniza Bucovina cu lipoveni de la Marea Neagră [24, p. 141].

La mijlocul lui iunie 1784, în Bucovina trăiau doar 75 familii de lipoveni. Totuși așezarea lipovenilor a continuat lent, astfel că în 1844 numărul lor în ținut se ridica la 1966 de persoane, iar în 1857, la 2939 de suflete, ceea ce dovedește faptul că efectul colonizărilor cu lipoveni din anii 1774-1784 și-a atins scopul pe termen lung [25, p. 19, 21].

Colonizarea Bucovinei cu etnici germani, maghiari, slovaci, evrei, armeni, lipoveni sau țigani, ca și migrările masive de etnici ucraineni sau polonezi din Galiția, în detrimentul populației românești autohtone, vor modifica structura etno-demografică a provinciei, ceea ce va permite autorităților austriece să folosească cu succes principiul ”divide e impera”.

În cartea sa, ”Amintiri bucovinene din vremea unirii”, apărută postum în anul 2000, Ion Nistor publică discursul său din 10 decembrie 1918 de la Cernăuți în care sintetizează cu mult realism tragi – comic situația socio-politică a Bucovinei sub dominația habsburgică: ”Specia aceasta de bipezi s-a dezvoltat în pepiniera politică a fostului regim austriac și e tipul renegatului lipsit de convingeri naționale. Se vede că în Bucovina specia aceasta s-a bucurat de o îngrijire mai bună decât în celelalte provincii ale fostei împărății habsburgice, căci ea a suportat toate grozăviile războiului și menținându-se îndrăznește să iasă din nou la iveală din bârlogul netrebniceii sale. În năzuința de a șterge urmele trecutului și de a înăduși conștiința națională la populația băștinașă, guvernul habsburgic a găsit sprijin la concetățenii noștri de altă limbă și lege pentru sprijinirea unei doctrine care tindea să șteargă deosebirea dintre străini și băștinași. Cum unii din aceștia nu aveau patrie, iar alții o aveau în altă parte, ei începură să propovăduiască doctrina bucovinismului (bukovinaerthum) așa de favorită guvernului de la Viena și celui de la Cernăuți. Conform principiilor acestei doctrine, toate neamurile din Bucovina, în special românii, trebuiau să se desfacă de convingerile lor naționale, să rupă orice legătură cu conaționalii lor de peste hotare, să-și abandoneze limba și să uite de obiceiurile și datinile lor strămoșești pentru a se contopi cu celelalte neamuri într-o specie exotică bucovineană, cu limba de conversație germană. Și era sprijinită această doctrină de întreg aparatul administrativ și de școală, de la Universitate până la școala primară” [26, p. 153].

Bibliografie

1. N. Iorga, *Românismul în trecutul Bucovinei*, București, 1938, p. 26
2. M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), București, Ed. Academiei Române, 1993, p. 49-70
3. Ibidem, p. 60-61

4. Ibidem, p. 64
5. Ibidem, p. 65, 68
6. Ibidem, p. 69
7. Gheorghe Moldoveanu, Bucovina: onomastică și istorie, Nr. 2/2014 | Arhivă Lingvistică, p. 2
8. c, p. 16-17
9. Ștefan Purici, Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775-1848, *Analele Bucovinei*, An/2, 2/1995, Ed. Academiei Române, Tom II, 2, 1995, p. 360
10. A.S.B., fond C.A.R., pach. IX, d. 27.
11. M.-Șt. Ceașu, E. I. Emandi, *Rationarum-Provinciarum*, X, „Septentrion” (Rădăuți), 2-1, 1990, p. 8
12. E. I. Emandi, C. Șerban, Contribuții de geografie istorică la cunoașterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea, „Suceava” - *Anuarul Muzeului Județean*, X, 1983, p. 495.
13. Dimitrie Dan – Etnii bucovinene – armenii, evreii, lipovenii, rutenii, ȝiganii, Ed. Mușatinii, Suceava, 2012, p. 200
14. Ibidem, p. 202
15. Ibidem, p. 202
16. Arhivele Naționale ale României, Consiliul Aulic de Război pach XIII-XXIII, Inv. Nr. 1129, Nr. 42, p. 55
17. Ibidem, p. 62
18. Dimitrie Dan – Etnii bucovinene – armenii, evreii, lipovenii, rutenii, ȝiganii, Ed. Mușatinii, Suceava, 2012, p. 202
19. Arhivele Naționale ale României, Consiliul Aulic de Război pach XIII-XXIII, Inv. Nr. 1129, Nr. 7, p. 102-103
20. Ibidem p. 116
21. Ibidem, p. 141
22. Dimitrie Dan – Etnii bucovinene – armenii, evreii, lipovenii, rutenii, ȝiganii, Ed. Mușatinii, Suceava, 2012, p. 201
23. J. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina. I. Geschichte ihrer Ansiedlung*, Czernowitz, 1896, p. 13
24. Arhivele Naționale ale României, Consiliul Aulic de Război pach XIII-XXIII, Inv. Nr. 1129, Nr. 10, p. 141
25. J. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina. I. Geschichte ihrer Ansiedlung*, Czernowitz, 1896, p. 19, 21
26. Ion Nistor, *Amintiri bucovinene din vremea unirii*, Ed. Alfa, Iași. 2000, p. 153

БОЛГАРСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ КРЕПОСТИ И ГОРОДА ИЗМАИЛ (1810-1820 гг.)

Л.Ф. ЦЫГАНЕНКО,
докт. ист. наук, проф.,
*Измаильский государственный
гуманитарный университет
(Украина)*

Южная Бессарабия – один из полиэтнических регионов Украины, на территории которого мирно сосуществуют представители более 100 этносов: украинцы и болгары, русские и молдаване, греки и евреи, армяне и гагаузы, албанцы и поляки. На протяжении XIX – начала XX вв. южнобессарабские земли стали местом вынужденного, но очень необходимого для большинства представителей народов Балканского полуострова переселения.

По мнению И. Грека, «исход болгарского населения за пределы исторической родины, а также за пределы Османской империи имеет все признаки вынужденной эмиграции. В нынешних геополитических реалиях такая эмиграция могла бы быть определена как гуманитарная катастрофа» [1, с. 124].

Среди причин массового переселения болгар за пределы своего отечества, наряду с экономическими, выделяются и ряд политических, которые были обусловлены преследованиями со стороны властей Османской империи. Преследованиями за приверженность православной вере, за участие в вооруженной борьбе против турок, за участие в российско-турецких войнах на стороне русской армии. Новая Родина предоставила переселенцам не только благодатные земли, но и возможность для сохранения обычаев, культуры, языка, верований.

Начало болгарской колонизации бессарабских земель было связано с российско-турецкими войнами 1768-1774 и 1787-1791 гг., после завершения которых часть болгар, входивших в добровольческие отряды, остались на территории Бессарабии [2, с. 27]. Например, после войны 1768-1774 гг. на юге Бессарабии, преимущественно в городах, поселилось около 2 тыс. болгар и гагаузов [3, с. 67]. После очередной российско-турецкой войны 1806-1812 гг. в Южной Бессарабии появляются новые болгарские поселения: Долукиой (с. Богатое Измаильского района), Кубей (с. Красноармейское Болградского района), Курчи (с. Виноградовка Болградского района) и другие [4, с. 384-386]. По данным В. Кабузана, в 1816 г. в Измаильском, Аккерманском и Бендерском уездах проживало 19 329 болгар (или 21,5% общего количества населения) [5, с. 36].

Вопросам переселения болгар на южно-украинские земли в период XVIII – начала XX вв. посвящено немало исследований. Современные историки Е. Бачинская, А. Ганчев, И. Грек, А. Дизанова, В. Кушнир, И. Мещеряков, М. Русев и другие достаточно много уделяют внимания исследованию этнокультурной истории и миграционных процессов в регионе, их адекватному

осмыслению. Однако, часть вопросов еще остаются вне зоны внимания ученых или требуют дополнительных уточнений. Особенно это касается начального периода колонизации представителями балканских народов земель Южной Бессарабии.

Напомним, что в XVI – XVII вв. на берегу Дуная возникло военное укрепление, которое позже получило название крепость Измаил. Как в любой крепости, рядом с военными постепенно поселялось и гражданское население. Как правило, это были представители тех профессий, без которых крепостной гарнизон не мог существовать: кузнецы, торговцы, оружейники, портные, земледельцы. Постепенно, когда территория крепости уже не могла вместить всех желающих гражданских специалистов, рядом возникает предместье или посад, получивший впоследствии название Тучков [6, с. 21-22].

В рапорте главнокомандующего Дунайской армией и Черноморским флотом, генерал-губернатора Молдавии и Валахии, адмирала Павла Васильевича Чичагова сообщалось, что в посаде «В то время (1812 г.) существовало более 1 500 домов, которые принадлежали армянским, греческим, украинским, болгарским, еврейским переселенцам» [7, с. 443]. Свое внимание мы сосредоточим на первых болгарских переселенцах – жителях города и его окрестностей. В основе нашего исследования лежат материалы и документы из фондов Измаильского архива.

Первые архивные упоминания о болгарских переселенцах на территории крепости Измаил и предместья относятся к 1810 г. Так, в формулярном описании жителей крепости Измаил (1810 – 1811 гг.) названы три фамилии. Это болгары Андрей Булгар, 40 лет с женой и ребенком, Анастас Булгар (35 лет) и Анастас Епчев (40 лет) [8, л.137 об.]. С этого времени переселение болгар на территорию крепости и посада происходит по нарастающей.

Так, только за май-август 1811 г. в город Тучков и крепость Измаил из-за Дуная переселилось 24 болгарских семьи (общее количество переселенцев составляло 119 человек). Среди прибывших было 7 холостяков, средний возраст которых колебался от 25 лет до 40. Остальные – люди семейные. По количественному составу болгарские семьи были различными: от 2 человек (3 семьи) до 19 человек (семья болгарина Димирова Ивана, 40 лет, который привез из-за Дуная семью в количестве 18 человек). Наиболее типичными для прибывших болгар были семьи в составе 4 – 6 человек (9 семей). По возрастным группам глав семейств условно можно поделить на три категории: молодые (от 25 до 30 лет) – 10 человек; среднего возраста (от 40 до 50) – 11 человек; зрелого возраста (60 – 80 лет) – 3 человека [9, л. 38- 40 об.].

К 1817 г. количество болгарских переселенцев в городе значительно увеличилось. Данные официальной статистики определяют болгарских переселенцев на 5 позицию среди горожан по количественному составу (см. *Таблица 1*). Всего в городе в 1817 г. проживало 419 болгар, что составляло 6,2% от общего количества жителей Тучкова [10, л. 8].

Таблица 1
Состав жителей города Тучкова в 1817 г.

Сословия	Мужчин	Женщин	Всего	%
Малороссов	1 735	528	2 263	33,41
Великороссов	955	649	1 604	23,7
Молдаван	677	616	1 293	19
Пришедших из турецких владений	341	391	732	10,8
Болгар из-за Дуная	218	201	419	6,2
Некрасовцев из-за Дуная пришедших в 1810 г.	106	109	215	3,2
Греков	66	19	85	1,25
Евреев	45	35	80	1,2

И все бы ничего, можно было бы и согласиться с приведенными цифрами. Но, много вопросов вызывает строка № 4. Кто входил в эту «таинственную» группу людей, пришедших из турецких владений? Каких-то более четких указаний (в архивных документах) на их этническую принадлежность нам найти не удалось, однако мы можем предположить, что в данной категории болгары составляли значительную часть, и следовательно указанная для этой этнической группы цифра (419 человек) явно занижена и не соответствует реальному положению вещей.

Определенное количество болгарских переселенцев предпочитали селиться не в городе, а на близлежащих хуторах. Тем более, что при переселении семья получала до 60 десятин земли для ведения хозяйства. Общее количество болгарских колонистов данной категории (по официальной статистике) составляло почти 7% от всех сельских жителей уезда. Вместе с украинцами и молдаванами, болгары входили в тройку наиболее многочисленных этносов Измаильской округи.

Данные за 1818 г. позволяют оценить переселенческий процесс в динамике. В начале года на территории города проживало уже 509 болгар (по сравнению с 1817 г. увеличение на 22%). А наличие графы «перешедших из турецких владений (без указания сословия)» позволяет предположить, что данные показатели были намного выше. По информации официальной статистики болгары были четвертой этнической группой населения в городе (по количественному показателю) после украинцев, русских и молдаван [11, л.7-10].

Из близлежащих к городу поселений болгары размещались на хуторах. Приведем цифры о количестве болгарских переселенцев в некоторых из них (название и написание хуторов дается в соответствии с архивным документом).

Некрасовская дача – 10 человек;
 Черкезов хутор – 6 человек;
 Макаров хутор – 21 человек;
 Костин хутор – 75 человек;
 Барановые хутора – 36 человек;
 селение Карачибан – 126 человек.

Из названных населенных пунктов в двух – селении Карачибан и Макаровом хуторе существовали компактные болгарские поселения. Во всех

остальных болгары соседствовали с украинцами и молдаванами. В последующие годы, с активизацией колониционных процессов, в Бессарабии сформировался своеобразный регион компактного расселения болгарских переселенцев.

Для наглядности расскажем, как жили тогда болгарские колонисты в сельской местности. Макаров хутор: 21 житель, из которых 11 мужчин и 3 женщины, остальные дети. Все этнические болгары. В селении было 5 деревянных домов и несколько землянок, ветряная мельница. Помимо земледелия жители хутора занимались животноводством – в хозяйствах насчитывалось около 100 коров и лошадей, более 300 овец.

Одно из архивных дел позволяет нам оценить уровень развития хозяйства болгарских переселенцев. В приводимых данных все хозяйства делятся на три категории – богатые, средние, бедные. Фамилии болгарских колонистов, как правило, находились в категориях середняков [12, л.1,4]. Несколько примеров:

Богомоллов хутор	Тонча Петко	хорошее
	Георгий Петко	хорошее
	Тодор Карайван	хорошее
Хутро Челебик	Никола Диордиев	хорошее
	Илья Анчов	хорошее
	Банко Колев	хорошее
	Тудор Петко	хорошее

Указом от 22 марта 1818 г. для управления колониями был основан Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России во главе с Иваном Никитовичем Инзовым [13, с. 517-520], а 29 декабря 1819 г. Указ Сената «О переселении болгар и других задунайских переселенцев, с присовокуплением ведомости округам назначаемым для поселения их» [14, с. 517-520], законодательно определил социально-экономические и юридические права переселенцев, а также особенности административного устройства их колоний.

Обзор первых болгарских переселенцев – жителей города Измаила и его округа мы закончим 1820 годом. Исходя из архивных источников, в этом году в городе официально проживало 287 мужчин и 260 женщин – этнических болгар. В их собственности находилось 73 дома, 3 землянки, 9 погребов, 49 лавок, 17 ветряных мельниц, 5 виноградных садов. Расскажем о некоторых из них.

Минчо Иванов, проживал в городе вместе с женой и двумя сыновьями. Он был хозяином каменного дома, 6 лавок, 2 погребов, 1 деревянного магазина. Иван Тодоров (о его семейном положении нет сведений) владел домом, 2 лавками, погребом, мельницей, и кроме того у него в услужении был один работник. Марин Денов содержал 2 дома, в которых проживала его семья и многочисленные родственники. Кроме этого у семейства было 2 лавки и 1 магазин. Дено Банов помимо дома и магазина был хозяином виноградного сада.

Большинство из болгар – жителей города занимались хлебопашеством (более 80%). Среди других занятий можно выделить такие профессии как торговец, кучер, скотник, поденщик, серебряник [15, л.45-58]. И хотя в городе

существовала улица Болгарская, какого-то более-менее компактного поселения болгар на территории города не было. Болгары жили по соседству с русскими, украинцами, евреями, молдаванами.

Пройдут годы. Правительство Российской империи пойдет по пути официальной колонизации региона, во время которой переселение представителей болгарского народа на земли Южной Бессарабии станет более массовым и организованным. Обретя вторую Родину, болгарский народ обустроит новые города и села, будет прилагать максимум усилий для экономического процветания края, сохраняя при этом свои самобытные национальные черты и культуру.

Литература

1. Грек И. Этнодемографические процессы среди болгар Молдовы и Украины в середине XVIII–XX в. / И. Грек // Русин. – 2006. – № 4(6). – С. 123- 140.
2. Дроздов В.В. Болгарська колонізація Південної Бессарабії наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. / Віктор Володимирович Дроздов // Краєзнавство. – 2013. – № 1. – С. 27-36.
3. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в.: (Этнические и социально-демографические процессы) / Валентин Степанович Зеленчук. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 287 с.
4. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Одесская область / АН УССР. Институт истории; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1978. – 865 с.
5. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Владимир Максимович Кабузан. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 157 с.
6. Циганенко Л. Етнічний склад населення фортеці Ізмаїл на початку XIX ст. (за матеріалами місцевого архіву) / Л. Циганенко // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 41. – С. 20-24.
7. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года: [Собрание 1-е. С 1649 по 12 декабря 1825 г.]: [в 45 т.]. – СПб: Тип. II Отделения Собств. Е.И.В. канцелярии, 1830-1851. – Т. XXXII: 1812-1814. – СПб, 1830. – 1105 с.
8. 8. Коммунальное учреждение «Измайльский архив» (далее КУИА), ф. 514. Измайльская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 1. Формулярное описание жителей крепости Измаил с указанием национального состава и прежнего места жительства (1810-1811). – 141 л.
9. КУИА, ф. 514. Измайльская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 4. Формулярное описание жителей крепости Измаил с указанием национального состава и прежнего места жительства (1811-1812). – 106 л.
10. КУИА, ф. 514. Измайльская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 5. Формулярное описание жителей крепости Измаил с указанием национального состава и прежнего места жительства (1811-1812). – 29 л.
11. КУИА, ф. 514. Измайльская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 12. Ведомости о состоянии народонаселения, сельского хозяйства, промышленности, домостроения в городе и принадлежащих ему хуторах (14.10.1817 – 24.03.1818). – 63 л.
12. КУИА, ф. 514. Измайльская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 13. Ведомость о количестве населения, проживающего на хуторах, принадлежащих городу (01.11.1817 – 01.04.1818). – 28 л.

13. Lebedenko N., Shevchuk T. The Ukrainian-Romanian Border a Region on the Danube: the Land and People / Natalia Lebedenko, Tatyana Shevchuk // Journal of Danubian Studies and Research: Vol. 1, Issue No. 1, 2011. – Galați. Romania: Editura Universitara Danubius. – С. 123-133. Access Mode: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/research/article/view/1191>
14. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года: [Собрание 1-е. С 1649 по 12 декабря 1825 г.]: [в 45 т.]. – СПб: Тип. II Отделения Собств. Е.И.В. канцелярии, 1830-1851. – Т. XXXVI: 1819. – СПб, 1830. – 735 с.
15. КУИА, ф. 514. Измаильская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 33. Формулярное описание жителей города Тучкова и крепости Измаил с указанием национального состава и рода занятий за 1820 год. – 243 л.

УДК 93/94 (478)

ПРИМУСОВІ РОБІТНИКИ З ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РУМУНСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ У БЕРЕЗНІ – СЕРПНІ 1944 РОКУ: СТАТУС, УМОВИ ЖИТТЯ ТА ПРАЦІ

В.В. ЧЕРНЯВСЬКИЙ,

канд. іст. наук,

*Миколаївський обласний краєзнавчий музей
(Україна)*

У 1944 р. Румунське королівств стало одним із місць експлуатації радянських громадян, яких у зв'язку з технічними обставинами не вдалося вивезти в Третій рейх. У статті аналізується практика використання примусової робочої сили, а також умови життя та праці південноукраїнських невільників.

Людина схильна мислити стереотипами, в цьому відношенні історик не є виключенням. Напевно, саме тому, під нацистською системою іноземної робочої сили ми звикли розуміти ту індустрію, що існувала виключно в межах кордонів Німеччини. Натомість це явище поширилось практично на всю окуповану Європу, а також території країн-сателітів. Не виключення й Румунія, яка наприкінці 1943 – початку 1944 р. забезпечувала транзит примусових робітників, із Півдня України до Третього рейху, але через обмежений ресурсний потенціал транспортної мережі, сама стала ареною експлуатації. Ця стаття є першою науковою розвідкою спрямованою на з'ясування загальних особливостей цього явища, визначення статусу радянських громадян, характеристика умов їх життя та праці.

Трудове використання радянських громадян розпочалось у Румунському королівстві ще в середині 1942 року, але це явище мало локальний характер і, як правило, обмежувалось господарствами заможних землевласників. Підневільна праця набула масового характеру лише внаслідок насильницької евакуації цивільного населення Херсонської, Миколаївської й Одеської областей у жовтні 1943 – квітні 1944 років.

На відміну від Німеччини, Румунія ніколи не мала розгалуженої системи іноземної праці з чітко вираженою внутрішньою ієрархією. Так само не існувало

13. Lebedenko N., Shevchuk T. The Ukrainian-Romanian Border a Region on the Danube: the Land and People / Natalia Lebedenko, Tatyana Shevchuk // Journal of Danubian Studies and Research: Vol. 1, Issue No. 1, 2011. – Galați. Romania: Editura Universitara Danubius. – С. 123-133. Access Mode: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/research/article/view/1191>
14. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года: [Собрание 1-е. С 1649 по 12 декабря 1825 г.]: [в 45 т.]. – СПб: Тип. II Отделения Собств. Е.И.В. канцелярии, 1830-1851. – Т. XXXVI: 1819. – СПб, 1830. – 735 с.
15. КУИА, ф. 514. Измаильская городская полиция (1810-1911), оп.1, д. 33. Формулярное описание жителей города Тучкова и крепости Измаил с указанием национального состава и рода занятий за 1820 год. – 243 л.

УДК 93/94 (478)

ПРИМУСОВІ РОБІТНИКИ З ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РУМУНСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ У БЕРЕЗНІ – СЕРПНІ 1944 РОКУ: СТАТУС, УМОВИ ЖИТТЯ ТА ПРАЦІ

В.В. ЧЕРНЯВСЬКИЙ,

канд. іст. наук,

*Миколаївський обласний краєзнавчий музей
(Україна)*

У 1944 р. Румунське королівств стало одним із місць експлуатації радянських громадян, яких у зв'язку з технічними обставинами не вдалося вивезти в Третій рейх. У статті аналізується практика використання примусової робочої сили, а також умови життя та праці південноукраїнських невільників.

Людина схильна мислити стереотипами, в цьому відношенні історик не є виключенням. Напевно, саме тому, під нацистською системою іноземної робочої сили ми звикли розуміти ту індустрію, що існувала виключно в межах кордонів Німеччини. Натомість це явище поширилось практично на всю окуповану Європу, а також території країн-сателітів. Не виключення й Румунія, яка наприкінці 1943 – початку 1944 р. забезпечувала транзит примусових робітників, із Півдня України до Третього рейху, але через обмежений ресурсний потенціал транспортної мережі, сама стала ареною експлуатації. Ця стаття є першою науковою розвідкою спрямованою на з'ясування загальних особливостей цього явища, визначення статусу радянських громадян, характеристика умов їх життя та праці.

Трудове використання радянських громадян розпочалось у Румунському королівстві ще в середині 1942 року, але це явище мало локальний характер і, як правило, обмежувалось господарствами заможних землевласників. Підневільна праця набула масового характеру лише внаслідок насильницької евакуації цивільного населення Херсонської, Миколаївської й Одеської областей у жовтні 1943 – квітні 1944 років.

На відміну від Німеччини, Румунія ніколи не мала розгалуженої системи іноземної праці з чітко вираженою внутрішньою ієрархією. Так само не існувало

ідеологічного базису, який міг обґрунтувати експлуатацію десятків тисяч радянських громадян. Саме тому, застосування термінів «остарбайтери» і «східні робітники» не є коректним. Їхнє працевикористання здійснювалось відносно недовго, приблизно з кінця 1943 до серпня 1944 років, коли більшу частину території Румунії зайняли частини РСЧА. Цілком очевидно, що за 8–9 місяців радянські громадяни не могли утворити достатньо стійку соціальну групу й інтегруватись у місцевий виробничий процес. Тому вони не спричинили такого резонансу в суспільному й економічному житті Румунії, як остарбайтери у Третьому рейху.

Масове використання радянської робочої сили повністю ініціювалось німецькою стороною. На території Румунії вермахтом було створено відповідний бюрократичний апарат і систему розподілу робітників. Її структурна організація і методика роботи поєднували елементи приймально-розподільчих таборів і німецьких бірж праці. У випадку, коли румунські роботодавці бажали найняти радянських громадян, вони мусили звернутись до біржі праці і сплатити німецьким військам певну суму. Її розмір коливався від 500 до 1500 лей. Сама процедура найму була ідентична тій, що практикувалась у рейху. Наприклад, у дунайському портовому місті Браїлов біржа праці розміщувалась прямо на ринковій площі, на яку вранці виганяли «свіжу робочу» силу, а румунські фермери та промисловці відбирали собі робітників, як правило, невеликими групами по 10–15 осіб [1]. Війська королівства Румунія ніколи не допускались до розподілу робочої сили, а виконували лише охоронні функції.

Переважна більшість населення Півдня України, депортованого на примусові роботи до Румунії, потрапила на підприємства, які повністю або частково підпорядковувались німецьким військам. У 1944 році практично всі порти та верфі, що знаходилися на Чорноморському узбережжі і Дунаї, контролювались німецькою військовою адміністрацією. Для утримання примусової робочої сили на їх території, в різних господарських спорудах облаштовувались трудові табори. Через брак часу й економію коштів приміщення не пристосовували для проживання людей. Наприклад, табір міста Галац знаходився прямо на території порту. Це була одноповерхова будівля з внутрішнім подвір'ям і високою бетонною стіною. Робітники розміщувались у приміщеннях із цементною підлогою, а їхній благоустрій обмежувався грубими дерев'яними нарами. В окремих випадках побутові умови були не сумісними з нормальним існуванням людини. На суднобудівному заводі в місті Браїлов близько 80-ти робітників проживали у кімнаті площею в 40 квадратних метрів, її приміщення не мало вікон і опалення [2]. Решту примусових робітників верфі розмістили прямо на стапелях у напівзбудованому пароплаві [3].

В умовах наближення лінії фронту і великої ймовірності окупації, побудова бараків для утримання примусових робітників була нераціональною. Тому дуже часто трудові табори облаштовували у вигляді наметових містечок. Наприклад, 13 травня 1944 р. в передмісті м.Мочино німці розмістили в наметах на березі Дунаю групу робітників, депортованих із Миколаєва. Через два тижні на баржах почали підвозити будівельні матеріали та устаткування для будівництва судноремонтної

фабрики [4]. Після розгортання табору, по його периметру встановили огорожу з колючого дроту, біля якої постійно чергували німецькі та румунські солдати [5]. Будівництво подібних трудових таборів відбувалось у найкоротші терміни і виключно силами самих примусових робітників. Устрій і внутрішній розпорядок мало відрізнявся від аналогічних установ у Німеччині. Їх персонал в основному комплектували з евакуйованих німецьких і румунських солдатів. Окрім цього, до адміністрації часто потрапляли радянські колабораціоністи. Вони могли посідати найрізноманітніші посади – від охоронця до начальника табору. Наприклад, О.В. Огурцова, який був одним із організаторів депортації робітників Миколаївського судноремонтного заводу, 7 квітня 1944 року призначили начальником «російського табору» в місті Галац [6].

Протягом усього періоду перебування радянських громадян у Румунії їхнє пересування обмежувалось місцем праці і проживання, а вихід за їх межі у невикробничий час кваліфікувався як втеча. Окрім цього, суворо заборонялося спілкування з цивільним румунським населенням. Очевидці згадують, що місцеві жителі часто приходили до трудових таборів і намагалися передати через огорожу хліб та інші продукти харчування, але охорона завжди проганяла їх. Так само, як і в Німеччині, примусові робітники мали власну атрибутику, їх змушували носити на рукаві верхнього одягу чорну пов'язку з порядковим номером. Вона виконувала таку ж функцію, що і знак «OST» – виділяла особу з-поміж загальної маси робітників, фіксувала її статус і акцентувала на ній увагу жандармів. У випадку втрати пов'язки робітник карався побиттям або позбавленням харчування на три і більше днів [7].

Офіційно тривалість робочого дня не могла перевищувати 12 годин, що відповідало виробничому циклу, встановленому румунською владою в умовах воєнного часу. Проте на підконтрольних німцям заводах і фабриках постанови румунського уряду ігнорувались, а тривалість робочого дня залежала лише від внутрішньої структури виробництва і нагальних потреб. Так, наприклад, у порту міста Галац робочий день ніяк не нормувався і тривав майже добу. Зі свідчень очевидця подій І.П. Ісаєва, радянські громадяни виконували важку некваліфіковану роботу, їх денна норма харчування обмежувалась лише мискою горохового супу. Окрім того, було відсутнє будь-яке забезпечення одягом і взуттям. Виробнича дисципліна на підприємстві повністю трималась на фізичних покараннях, а робітники в таборі зазнавали постійних знущань із боку охорони [8]. Багато робітників не витримувало постійного тиску. Зі спогадів Н.П. Ніколаєва, який у квітні – серпні 1944 року працював у порту міста Констанца, один із його товаришів не зміг терпіти знущань і вчинив самогубство [9].

У квітні – серпні 1944 року головною проблемою радянських громадян у Румунії були надзвичайно низькі харчові норми. У середньому робітник отримував на день лише 150–200 гр. хліба. На сніданок і вечерю давали чай або каву, на обід – гороховий суп чи баланду з капусти. У цілому такий раціон мало чим відрізняється від добових пайків остарбайтерів. Проте, аналіз архівних матеріалів дає право стверджувати, що харчування примусових робітників у

Румунії було значно гіршим, ніж у рейху. В окремих випадках суп-баланду варили з сушеної лободи, а виснаження мешканців трудових таборів спричиняло нечувану смертність. У середині травня 1944 року постійні недоїдання спровокували голодний мор у робітничому таборі міста Мочино, що змусило німецьке керівництво додати в тижневе меню робітників по 300 грамів меду та ящику консервів на кожні десять осіб. До цього добова норма харчів складала 500 грамів хлібу та суп із сушеної капусти [10]. Як правило, краще харчування отримували лише ті робітники, які працювали в табірних їдальнях, оскільки вони мали прямий доступ до провіанту, а сам персонал табірних їдалень знаходився в незрівнянно кращих умовах. Наприклад, робочий день їдальні «російських робітників» міста Констанца тривав з 5.30 до 18.30, включаючи двогодинну перерву на обід [11].

Велику кількість депортованих до Румунії радянських громадян направляли в сільське господарство. Так само, як і в Німеччині, їхня праця використовувалась великими і дрібними землевласниками. Як правило, робочий день тривав від 12 до 20 годин, робітники не забезпечувалися взуттям та одягом, а працювати доводилось виключно за продукти харчування. Робоча сила, яку використовували великі аграрні підприємства, утримувалась у трудових таборах, звідки її конвоювали на роботу.

Зі свідчень В.І. Тумки, що разом із групою радянських громадян працювала на заможного землевласника в селі Баба-Тана поблизу міста Мазель, за 18-20 годинний робочий день вони отримували лише невелику кількість продуктів, яких не вистачало. Працювати доводилось під постійним наглядом німецьких солдатів, які без особливої потреби били робочих нагайками [12]. Аналогічна ситуація спостерігалась у невеликих фермерських господарствах.

Жахливі умови праці, погане харчування і постійні знущання спонукали радянських примусових робітників до протидії. Найпоширенішими формами вияву непокори стали втечі з трудових таборів. Найчастіше до них удавались у прикордонних районах. Наприклад, Н.М. Бажев утік із табору міста Краумер до Болгарії, де перебував до 1949 року, доки не отримав дозвіл повернутися до СРСР [13]. У квітні – травні 1944 року чутки про наближення Червоної армії спровокували цілу хвилю втеч, радянські громадяни прагнули будь-якою ціною потрапити на території, підконтрольні РСЧА. Як правило, вони втікали до Бессарабії, де очікували прихід радянських військ [14].

Незважаючи на велику кількість утікачів, німецькі війська і румунська жандармерія повертали більшість із них до місць експлуатації, де вони потрапляли під жорстокі репресивні заходи: ув'язнення в карцер, фізичні покарання, позбавлення харчування. Як правило, такі заходи застосовувались комплексно. Наприклад, житель міста Очаків Л.С. Абрубінський у серпні 1944 року втік із трудового табору міста Ясси, але невдовзі його заарештували. Як покарання він отримав 20 ударів палицею і був посаджений на тиждень у карцер. Протягом усього періоду ув'язнення не отримував ні їжі, ні води [15].

В окремих випадках примусових робітників направляли до концентраційних таборів або вдавались до публічних розстрілів. Не менш дієвими виявлялись

погрози переведення до Німеччини, які у випадку непокори дуже часто реалізовували на практиці. Двадцять дев'ятого квітня 1944 року тільки з табору міста Браїлов депортували до рейху 102 робітники [16].

У кращих умовах опинялись ті радянські громадяни, що потрапляли до малих приватних підприємств. Так, наприклад, Н.І. Григор'єва працювала в чайному ресторані міста Базеу. Її робочий день ніколи не перевищував 10 – 12 годин. Проживаючи разом зі своєю господинею Аїгел Алдам, вона отримувала хороше харчування і не зазнавала ніякої дискримінації з боку румун [17].

Оплата праці радянських робітників повністю залежала від роботодавця. Мешканці робітничих таборів у Галаці, Браїлові та Констанці в середньому отримували щодобову платню від 8 до 10 лей. Тобто розмір місячного окладу міг коливатись від 250 до 300 лей. Частині робітників, що працювала в порту міста Галац, заробітну плату виплачували радянськими карбованцями, по 280 щотижня або 1120 на місяць.

Сума в 300 лей знаходилась далеко за межами прожиткового мінімуму, тому заробіток примусового робітника мав суто символічне значення. У цілому по всій Румунії радянські громадяни мали найнижче утримання. Окрім цього, через заборону залишати робітничі табори вони не мали можливості витратити зароблені гроші. В окремих випадках праця примусових робітників взагалі не оплачувалась. Наприклад, у таборі № 22, що розташувався неподалік міста Інурі, радянські громадяни відпрацьовували понад 12 годин лише за пайок : 150–200 гр. хліба на добу [18]. На цьому фоні різко контрастують зарплати примусових робітників, які працювали на приватних підприємствах. Наприклад Д. П. Раєв, який до депортації був слюсарем у Миколаєві на заводі імені А. Марті, потрапив на приватне судноремонтне підприємство міста Браїлов, власник якого виплачував йому щомісячну платню 1400-1500 лей [19]. Також високу заробітну плату отримували радянські медичні працівники. Медсестра Ф. К. Суїнова, евакуйована з Миколаєва як фахівець у складі 245-го шпиталю, після його демобілізації влаштувалась на роботу в приватного лікаря Доцеску, що проживав у м.Бухаресті. До звільнення Червоною армією вона працювала асистентом і отримувала за свою працю 3–4 тисячі лей щомісяця [20].

Улітку 1944 року Червона армія провела широкомасштабний наступ на німецько-румунські війська, у результаті якого до кінця серпня вдалося зайняти практично всю територію Румунії. Переважну більшість примусових робітників звільнили частини РСЧА, але певну кількість робочої сили фашистам удалося евакуювати через угорські землі до Італії та Німеччини [21].

Таким чином, ситуація, яка склалась навколо примусової праці радянських громадян у Румунії, практично не відрізнялась від експлуатації оstarбайтерів у Третьому рейху. Багато в чому тотожність зумовлювалась тим, що депортація десятків тисяч радянських громадян повністю ініціювалась німецькими військами, які організовували і контролювали їх розподіл і працевикористання (за нашими приблизними підрахунками їх кількість становила від 19 до 25 тисяч). Румунська армія не мала жодних важелів впливу на примусових радянських робітників, а цивільне населення вкрай негативно поставилось до переміщення на

їх території такої великої кількості людей. Порівнюючи становище радянських громадян у Третньому рейху і Румунії, не можна стверджувати, що примусові робітники на румунських заводах і фабриках перебували в принципово кращих умовах, ніж оstarбайтери. З одного боку – румунська влада не позиціонувала вихідців із СРСР як расово неповноцінних і не сприяла ескалації суспільної неприязні, але разом із тим становище всіх робітників, задіяних у промисловості, залежало виключно від керівництва вермахту. Німецькі війська усвідомлювали потенційну загрозу окупації Румунії, тому задля досягнення максимально можливої продуктивності інтенсифікували експлуатацію робочої сили, що позначалось на рівні життя і умовах праці примусових робітників. У березні 1944 року до Румунії евакуювали велику кількість кваліфікованих робітників із Миколаївського порту і суднобудівних заводів, але використовували їх переважно як чорноробів. Якщо робітник отримував роботу відповідно до фаху, його заробітна плата й умови утримання залишалися без змін. У той час, як в рейху оstarбайтери-фахівці займали значно вигідніше становище порівняно зі своїми некваліфікованими співвітчизниками. Лише ті радянські громадяни, які замість трудових таборів потрапляли до приватних підприємств, опинялись у значно кращих умовах життя і праці.

Література

1. Державний архів Миколаївської області (Далі ДАМО), ф.р.1894, оп.1, спр.20, арк.7.
2. Там само, спр.19, арк.89.
3. Там само, арк.124.
4. Там само, арк. 93.
5. Там само, арк.59.
6. Там само, спр.20, арк.16.
7. Там само, 75-76 арк.
8. Там само, спр.19, арк.55.
9. Там само, спр.22, арк. 75-76.
10. Там само, спр.19, арк.59.
11. Там само, арк.124.
12. Там само, спр.20, арк.7
13. Там само, ф.р. 992, оп.3, спр.153, арк.55.
14. Там само, ф.р. 2083, оп.1, спр.33, арк.1.
15. Там само, ф.р. 5859, оп. 1, спр.26, арк. 3.
16. Там само, ф.р. 2083, оп.1, спр.99, арк.2.
17. Там само, ф.р. 1894. оп.1,спр.19, арк.109.
18. Там само, спр. 11, арк.11.
19. Там само, Спр.20, арк.64.
20. Там само, Спр.21, арк.202.
21. Державний архів Херсонської області, ф.р. 4033, оп.1, спр. 1069, арк.14.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІЄЮ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

В.О. ШАЙКАН,

докт. іст. наук, проф.,

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана» Криворізький економічний інститут
(Україна)*

Майже все ХХ століття, з подання колишньої радянської історіографії, а після Другої світової – ще й завдячуючи «союзницькій схемі історії», Україну й українців намагалися у науковому світі, й не тільки, не помічати. Ось такий «некерований» й «незручний» народ-нація у складі Російської імперії, а потім СРСР, який протягом століть виборював право на існування власної незалежної держави, а тому й «не помічали». За висловом сучасного англійського історика Нормана Дейвіса, українці «не піддавалися класифікації. Хоча з усіх європейських народів вони, напевне, мали, в абсолютних цифрах, найбільше жертв серед цивільного населення; їхньою головною політичною метою було визволитися з-під радянського і російського панування. Найкраще, що можна було вчинити з такою прикрою нацією, – вдати, ніби її не існує, і прийняти давню царську вигадку, що українці – це «малоросіяни». Насправді, українці ані малі, ані росіяни» [1, с. 58-59]. З розвалом Радянського Союзу й отриманням незалежності у 1991 р. в науковому світі виникло багато думок й позицій з огляду на місце України та українців у цивілізаційному просторі. Серед таких сьогодні можна назвати «інтерцивілізаційний феномен», «цивілізація межі», «арена протидії і взаємодії двох великих цивілізацій – західної і православної», «неросійська національність» тощо. Цивілізованому світові вже не потрібно більше доводити, що українці – державна нація, яка має право на незалежну державу. І в своєму минулому, й сьогодні Україна мультикультуральна й поліетнічна, яка ще на початку свого утворення поставила за мету створення системи державного управління, яка б «максимально відповідала європейським взірцям [2, с. ХХІ, 669]». Час міжнародного визнання незалежної України було розпочато вже на другий день після грудневого (1 грудня) референдуму 1991 р. Як відомо, першими визнали Україну Канада і Польща. На початок ХХІ ст. встановлено дипломатичні відносини зі 153 країнами світу.

Після Другої світової війни й аж до кінця 80-х років ХХ ст. існувала біполярна модель світу, після розвалу Радянського Союзу, на думку політологів, істориків, світ перебуває у стані одразу частково й мультиполярності (коли держави самі визначають, чи покладатися на свій військово-економічний потенціал, чи стати членом альянсу, який гарантує їм безпеку), й уніполярності (домінування США, які не мають конкурентів), й неолібералізму як стану нового світового порядку, наслідку й умови глобалізаційних процесів (із визнанням

верховенства закону, дотриманням прав людини, колективної безпеки, контролем за ядерною зброєю тощо) [3, с. 414].

Отже, Україна наприкінці ХХ ст. опинилася перед глобалізаційними викликами: обрати модель світового розвитку, визначитися із геополітичними пріоритетами та зовнішньополітичним курсом, подолати протистояння внутрішніх й зовнішніх прихильників просхідного (авторитарного) світогляду на шлях подальшого розвитку України, адаптувати соціальну політику до стандартів Європейського Союзу й побудувати європейську, демократичну, правову українську державу, адаптувати економіку України до сучасних моделей світової економіки.

Вже всередині 90-х років стало зрозуміло, що «концепція активного нейтралітету» для зовнішньополітичного курсу України, яку проголосив Президент України Л. Кучма, або так звана «багатовекторність» разом з активізацією проросійського напрямку у зовнішній політиці нашої держави, в умовах глобалізації виявилася помилковою.

Рішення України про відмову від ядерної зброї дійсно були безпрецедентними, до сьогодні такий приклад не наслідувала ще жодна країна, але, як на думку експертів, за тих обставин зберегти ядерну зброю Україна не могла: по-перше, частка ядерної зброї на її території становила 15% колишнього союзного потенціалу, а це суперечило договору про її нерозповсюдження від 1968 р.; по-друге, загострювало стосунки з Росією. Хоча Росії, позбавивши нашу державу ядерної зброї, саме у такий спосіб вдалося зменшити вплив України на міжнародній арені. У цій політиці на той час Росію підтримували й США, які так само наполягали на прискоренні вивезення ядерної зброї з нашої території. На думку тогочасного генерального директора МАГАТЕ Ель-Барадея «від 35 до 40 країн світу мають можливість створити ядерну зброю, яка сьогодні відіграє роль політичної зброї, адже свого часу президент Франції генерал Ш. де Голль вважав, що держава, яка не має ядерної зброї тоді, коли її мають інші, не може керувати своєю долею»[4, с. 416-417]. Україна вже в 90-х опинилася у надзвичайно складному становищі, адже залишалися ризики геополітичного розташування: Росія розпочала Чеченську війну, відверто заявляла про свої інтереси в Криму тощо. Більше того, коли 1994 р. Україна у якості держав-кандидатів до вступу до НАТО приєдналася до Програми «Партнерство заради миру», Росія негативно відреагувала на цей український крок; у березні 1997 р. президент Росії Б. Єльцин під час зустрічі з президентом США В. Клінтоном у Гельсінкі наполягав на тому, щоб до складу НАТО не приєднували ні прибалтійські держави, ні Україну [5, с. 424]. В. Горбулін, який на той час обіймав посаду голови Ради національної безпеки і оборони України, попереджав про можливі ускладнення й необхідність приєднання України до НАТО та ЄС: «Історія міжнародних відносин свідчить, що державам, які знаходяться на стику протилежних геополітичних інтересів, бути нейтральними просто неможливо. Позаблокове існування цих держав було дуже короткочасним і закінчувалося, як правило, насильницькою зміною їхнього статусу ззовні [6, с. 29].

Таким чином, євроінтеграція та приєднання до НАТО для України є важливими і значущими. Про це свідчать наступні фактори, які сприяють цій інтеграції: по-перше, наша держава вже географічно є європейською країною, й «в українців здавна було розвинуто почуття особистої гідності, поваги до невід'ємних прав особи, ініціативності та заповзятливості», що дійсно зближує українців із «західною цивілізацією», відмітною рисою якої А.Дж. Тойнбі називав «священність громадянських прав особи [7, с. 16-29]»; по-друге, буде європейську, демократичну і правову державу; по-третє, намагається досягти загальноєвропейських стандартів соціального життя, створення відповідної нормативно-правової бази, які на сьогодні у світовій практиці є найбільш досконалими; по-четверте, українські традиції історико-культурного розвитку надають всі підстави стверджувати й характеризувати нашу культуру в цілому як «цивілізацію межі» [8, с. 415].

А зараз спробуємо наведені фактори, які сприяють євроінтеграції України, підтвердити фактами з історичного минулого українського народу. Ще на початку ХХ ст. відомий український історик, політичний і громадський діяч Михайло Грушевський сподівався на те, що настане час, коли Україна приєднається до складу «Європейської федерації», разом із тим й застерігав про те, що на цьому шляху перед українцями виникнуть складні випробування: «російська інтелігенція» і «російський уряд», спираючись на проросійськи налаштовану частину українства, яка протягом століть знаходилася на «вірній службі» у царату, будуть «совітувати», «благати», «грозити» всім, хто буде намагатися виборювати свободу для власного народу. Українці здавна, стверджує М. Грушевський, хотіли волі для України і українського народу, рівності для всіх людей, демократичного устрою – демократичної республіки, а тому майбутнє України й українців лише у союзі із Західною Європою – «наша західна орієнтація».

Істориками доведено, що у III ст. прагерманські племена вестготів (або тервінгів), просуваючись через Польщу, завоювали територію між Бугом і Дунаєм, а візиготи (або тервінги) – землі між Бугом і Дунаєм. Вважається, що Змієві вали створені, найімовірніше, саме остготами. Наприкінці III ст. готський вождь Германаріх створив Готське королівство, яке охоплювало територію від Балтики аж до Чорного і Азовського морів, від Тиси до Дону разом із Кримом та Чорноморським узбережжям Північного Кавказу. Столиця королівства Данапроштадт знаходилась у нижній течії Дніпра. На цей час припадає й формування черняхівської археологічної культури, створення воєнно-політичних союзів, серед яких і потужний антський, який утворив протодержавне об'єднання й започаткував появу праслов'янських племен. Історики припускають, що Германаріх одружився з дочкою антського князя Либіддю, яка мала на нього великий вплив. Можливо, анти не дозволили готам цілком заволодіти південно-західною частиною Східної Європи [9, с. 21-22]. Не є таємницею тісні культурні зв'язки наших пращурів з германською й кельтською культурами ще в давні часи, як і факт існування скандинавського елементу в добу формування Київської держави, широкі династичні зв'язки із Західною Європою у X-XII ст., активні

культурні й торговельні – у XII-XIV ст. На думку М. Грушевського, культуру й мистецтво XVII-XVIII ст. до самого кінця Гетьманщини можна назвати німецькими, італійськими, французькими, що «проходили і безпосередньо, і посередньо – через польську верству», й разом із тим, українці не запозичали «невільничо» кращі взірці європейської культури, українці брали участь «у переробленні нових західних здобутків», привносили до них свої національні й оригінальні нюанси. Під тиском примусового «російщення» ці зв'язки слабнули і занепадали. Україна XIX ст. вже була відірвана від Західної Європи – «історично і географічно сформованої колії» й зорієнтована лише на великоруське життя й культуру – «на великоруський ґрунт, на потік і розграфлення [10, с. 141-142]».

Й ще один аспект, який заслуговує на увагу. Йдеться про порівняльний аналіз головних рис характеру українського і російського етносів. М. Грушевський дійшов висновку, що (зберігаємо стиль того часу) «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеїзований, стоїть вповні у власті орієнтального духу і стихії [11, с. 144]»; існує й глибока різниця між характером «українським і великоросійським», як і глибокі відмінності між «великоросами і європейцями». Так, М. Грушевський нагадує про те, що в свій час самі московські слов'янофіли протиставляли західноєвропейським принципам права, умовам, конституціям великоруську патріархальність, відносини довір'я «на совість» тощо й бачили в цих відмінностях «певну моральну вищість великоруського народу над бездушною, формалістичною «гниллю» західної культури», називаючи самих себе «народом богоносцем», не помічаючи ні браку власної людської гідності, ні непошанування гідності іншої людини та чужих інтересів, ні великоруського нахилу до анархізму і навіть руйнації соціального і культурного тощо. Такі характерні риси великоросів, як вказує М. Грушевський, різко осудив знавець великоруського життя М. Горький. Всі ці прикмети великороса, на думку історика, «являються повною антитезою народним прикметам українським». До речі, це відмічали, крім М. Грушевського, свого часу іноземці П. Алеппський, С. Герберштейн, А. Контаріні, П. Шевальє, Г. Левассер де Боплан та інші, які побували в Україні і залишили цікаві й унікальні відомості про українців, відзначаючи їх освіченість, риси високого громадянства, знання свого родоводу, музичність, любов до природи, релігійність, гостинність, повагу і любов до вільної праці тощо, що «роблять українця дуже близьким по духу, по характеру до західноєвропейської стихії». Можливо, саме ці риси, притаманні українцям, завдяки внутрішньому спорідненню, пояснюють й тісні зв'язки, й непримусовий потяг українців до західної культури. Разом із тим, М. Грушевський попереджав про неприпустимість у майбутньому сліпо й штучно «підганяти» українське життя до будь-якого, навіть й найкращого західноєвропейського взірця, адже вже тільки тому «визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою...» [12, с. 51-52, 115-117, 141].

Україна й українці повинні розвивати і використовувати свій цінний досвід, оскільки, на думку М. Грушевського, якому більшовики завадили залишити «політичний заповіт» (як відомо, 25 січня 1918 р. під час бомбардування більшовиками Києва, велика кількість снарядів зовсім не випадково потрапила у будинок Грушевських й згоріли всі рукописи, матеріали, бібліотека, а також недописана книга «На порозі нової України», яку, за висловом історика, він писав як «політичний заповіт»), «добре робити історію важніше, ніж гарно писати її. Добра конституція вартіша від геніальної поеми, і добрий земельний закон посяде місце в нашій національній бібліотеці поруч Шевченкового «Кобзаря» [13, с. 147-149]. Справедливості заради, слід відмітити значення істинної демократії (М. Грушевський згадує про американську демократію) для державності в цілому. Він не випадково акцентує увагу на американській, адже побачив у ній ту інституцію, яка охороняє свою державність. На його думку, охорона державності повинна стати головним завданням й української демократії: «Вона повинна взяти за свою справу укріплення української демократичної державності, її поширення в громадянстві, виховання його в почуттях обов'язку перед нею, як найвищого стимулу громадського життя, який повинний об'єднати всю людність, весь народ її в однім пориві, перемагаючи партійні різниці й розбіжності там, де зачинаються основні інтереси держави» [14, с. 134-135, 150, 154].

Майже 20 років потому – 28 червня 1996 р. було прийнято Конституцію України, але й сьогодні український конституціоналізм ще не є органічним. Українські правозахисники, серед яких і В. Речицький, стверджують, що в Україні ще «не було і немає глибокого усвідомлення того, в чому полягає загальний зміст і функціональне призначення органічного конституціоналізму загалом» [15, с. 178], того, що демократія повинна породжувати такі конституційні закони, які не повинні зазіхати на свободу і ринок. Наслідки від такого зазіхання трагічні – можливе навіть знищення самої свободи і будь-якої демократії. Ось чому М. Грушевський намагався довести ще на початку минулого століття придатність для України саме американського конституційного проекту, за яким переважно сьогодні живе цивілізаційний світ, коли свобода й ринок передують демократії і яка не є їхнім продуктом, а зовсім навпаки. Тобто, пріоритетними об'єктами охорони та захисту в органічному українському конституціоналізмі повинні стати свобода і ринок. Світ спостерігає за результатами роботи американського органічного конституціоналізму: населення США становить всього 4% від чисельності людства, а виробляє найбільший ВВП на планеті, здійснює 80-90% світових наукових відкриттів, споживає понад половину з використовуваних людиною природних ресурсів і цей перелік позитивних прикладів можна продовжувати» [16, с. 2-4].

На жаль, всі застереження М. Грушевського стосовно зовнішніх і внутрішніх викликів й на початку XXI ст. є стримуючими факторами на євроінтеграційному шляху України: це й російська агресія, й внутрішній сепаратизм, й прояви тероризму. Разом із тим, Україна, за підтримки прогресивної міжнародної спільноти, суттєвої її фінансової допомоги впевнено рухається

визначеним для себе цивілізаційним шляхом – шляхом розбудови європейської, демократичної, правової держави.

Література

1. Норман Дейвіс. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 58-59.
2. Павло-Роберт Магочій. Україна: історія її земель та народів /Пер. з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – С. 669.
3. Історія України. Навчально-метод. посібн. / За ред.. академіка НАН України В.М. Литвина. – К.: «Знання-Прес», 2006. – С. 414.
4. Там само.– С. 416-417.
5. Там само. – С.424.
6. Україна і світ: проблеми та перспективи міжнародних відносин / ред.-упор.: Н. Демчук, Л. Кудіна. – К: Молодіжна Альтернатива, 2003.- С.29.
7. Скоблик В.П. Історія Русі-України XI-XVIII ст. у контексті між цивілізаційних відносин (особливості тоїнбіанської інтерпретації) // УІЖ. – 1998. – №5. – С. 16-29.
8. Історія України. Навчально-метод. посібн. / За ред.. академіка НАН України В.М. Литвина. – К.: «Знання-Прес», 2006. – С. 415.
9. Петровский В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х.: «Школа», 2007. – С.21-22.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: «Знання України», 1991. – С. 141-142.
11. Там саме. – С. 144.
12. Там саме. – С. 51-52, 115-117, 141.
13. Там само.- С. 147-149.
14. Там саме. – С. 134-135,150, 154.
15. Там само.– С. 178.
16. Речицький В. Прості цінності конституціоналізму // Критика. – 2011. – Січень-Лютий. – С. 2-4.

УДК 94:323.2(477)

З ІСТОРІЇ САМВИДАВУ ТА ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УРСР: СПРАВА В.В.ІГРУНОВА В АРХІВІ УСБУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

О. А. ШАНОВСЬКА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний політехнічний університет

(Україна)

У поширенні протестних настроїв і проявів інакодумства за радянських часів Одеса посідала особливе місце. Та чи не найбільше одесити виявили себе у період наростання інакодумства та дисидентського руху в 1960 – 1980-ті роки. Дослідник історії України другої половини ХХ ст. Ю.Д. Зайцев слушно звертає увагу на те, що «в русі Опору комуністичному режиму в 1960 – 1980 рр. провідну роль відігравали не лише Київ чи Львів, а й Одеса» [1, с. 414]. Значною мірою такий стан справ обумовлювався тим, що Південна Пальміра була одним із

визначеним для себе цивілізаційним шляхом – шляхом розбудови європейської, демократичної, правової держави.

Література

1. Норман Дейвіс. Європа: Історія /Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 58-59.
2. Павло-Роберт Магочій. Україна: історія її земель та народів /Пер. з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – С. 669.
3. Історія України. Навчально-метод. посібн. / За ред.. академіка НАН України В.М. Литвина. – К.: «Знання-Прес», 2006. – С. 414.
4. Там само.– С. 416-417.
5. Там само. – С.424.
6. Україна і світ: проблеми та перспективи міжнародних відносин / ред.-упор.: Н. Демчук, Л. Кудіна. – К: Молодіжна Альтернатива, 2003.- С.29.
7. Скоблик В.П. Історія Русі-України XI-XVIII ст. у контексті між цивілізаційних відносин (особливості тоїнбіанської інтерпретації) // УІЖ. – 1998. – №5. – С. 16-29.
8. Історія України. Навчально-метод. посібн. / За ред.. академіка НАН України В.М. Литвина. – К.: «Знання-Прес», 2006. – С. 415.
9. Петровский В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х.: «Школа», 2007. – С.21-22.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: «Знання України», 1991. – С. 141-142.
11. Там саме. – С. 144.
12. Там саме. – С. 51-52, 115-117, 141.
13. Там само.- С. 147-149.
14. Там саме. – С. 134-135,150, 154.
15. Там само.– С. 178.
16. Речицький В. Прості цінності конституціоналізму // Критика. – 2011. – Січень-Лютий. – С. 2-4.

УДК 94:323.2(477)

З ІСТОРІЇ САМВИДАВУ ТА ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УРСР: СПРАВА В.В.ІГРУНОВА В АРХІВІ УСБУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

О. А. ШАНОВСЬКА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний політехнічний університет

(Україна)

У поширенні протестних настроїв і проявів інакодумства за радянських часів Одеса посідала особливе місце. Та чи не найбільше одесити виявили себе у період наростання інакодумства та дисидентського руху в 1960 – 1980-ті роки. Дослідник історії України другої половини ХХ ст. Ю.Д. Зайцев слушно звертає увагу на те, що «в русі Опору комуністичному режиму в 1960 – 1980 рр. провідну роль відігравали не лише Київ чи Львів, а й Одеса» [1, с. 414]. Значною мірою такий стан справ обумовлювався тим, що Південна Пальміра була одним із

потужних центрів розповсюдження самвидаву, що мав виключний вплив на культурне та громадсько-політичне життя. Спричинений згортанням процесу деєталінізації, утисками національного культурного життя, зневагою до людини, її природних прагнень і прав, серйозними прорахунками в економічній політиці та господарською кризою, самвидав став своєрідним форумом для вільної дискусії, а з наростанням режимного опору – єдиним засобом виразу громадянської ініціативи.

Самвидав – безцензурне нелегальне видання та поширення літератури з переважно критичним ставленням до радянської влади, представлене в машинописному, рукописному або іншому варіанті, її тиражування відбувалося поза авторським контролем у процесі розповсюдження в читацькому середовищі. В основі самвидаву як явища – не стільки ідея боротьби з існуючим режимом, скільки ігнорування його наказів, що є характерним для моделі поведінки вільної людини в невільному суспільстві. Високу оцінку самвидаву, як механізму реалізації важливої політичної свободи – свободи слова, надав відомий радянський історик Н.Я. Ейдельман. Відзначаючи специфіку альтернативних публікацій радянських часів, він писав про те, що самвидав асоціюється з усвідомленням законних прав громадян і являє собою форму свідомості громадянського суспільства [2].

В радянському офіціозі самвидав був синонімом ідейно шкідливої літератури, яка засилалася з-за кордону або розповсюджувалася не без безпосередньої участі «ворожих» спецслужб і нелегально поширювалася ворогами з метою підризу радянського ладу. За зберігання та поширення нелегальної літератури в Україні саджали в тюрми, на відміну від Москви та Ленінграду, де в табори відправляли людей, які обвинувачувалися у відкритій антирадянській діяльності [3].

Таємне існування в Одесі великої бібліотеки позацензурної літератури пов'язане з іменем В'ячеслава Ігрунова. Це не означає, що поширювали самвидав тільки Ігрунов та його знайомі. Виготовляли та розповсюджували самвидав, передусім, учасники українського національного та правозахисного рухів Святослав Караванський, Ніна Строката-Караванська, Ганна Михайленко, Ганна Голумбієвська, Василь Барладяну-Бирладник, Олекса Різників (Різниченко), а також Володимир Барсуківський, Леонід Тимчук, Віктор Гончаров, Петро Бутов та інші нонконформісти. С. Караванський і В. Барладяну-Бирладник до того ж були авторами самвидавних творів.

В'ячеслав Ігрунов вважався КДБ однією з центральних постатей у поширенні самвидаву в СРСР [4, с. 39]. 12 томів заведеної на Ігрунова кримінальної справи, які зберігаються в Управлінні СБУ в Одеській області, – наочне тому підтвердження.

Ігрунов згадував пізніше, що бібліотека почала формуватися з незначної кількості праць московського самвидаву і тамвидаву, серед яких: останнє слово Синявського і Данієля, «Відкритий лист Сталіну» Ф. Раскольников, «Доктор Живаго» Б. Пастернака, «Новий клас» М. Джиласа. Тамвидав відкрив шлях до майбутніх друзів Ігрунова – Белли Єлізерської, завідувачки читальним залом

публічної бібліотеки імені Леніна в Одесі, вона познайомила Ігрунова з Ісідором Моїсєєвичем Гольденбергом. Він дав Ігрунову нелегальну «Хроніку текущих событий» і познайомив із Авраамом Ісаковичем Шифріним, а той – з рядом московських дисидентів, перш за все, – з Володимиром Тельніковим. Через Тельнікова Ігрунов і його друзі отримали доступ до статей і художніх творів: «Собаче серце» М. Булгакова, «Раковий корпус» і «В колі першому» О. Солженіцина, «Віхи» та інших [5].

На сторінках кримінальної справи Ігрунова № 218 в архіві СБУ – інформація про його контакти з іншими поширювачами самвидаву в Одесі, Криму, з московськими дисидентами; про вилучені при обшуках у Ігрунова та його знайомих «антирадянські та інші шкідливі матеріали». Окремої уваги варті автобіографічні матеріали та інформація, яка характеризує соціально-психологічні особисті якості Ігрунова. Інформацію про особу обвинуваченого подавали на допитах свідки – рідні та знайомі Ігрунова.

Згідно із анкетними даними, Ігрунов В'ячеслав Володимирович, 1948 року народження, уродженець с. Чорниці Ново-Волинського району Житомирської області, з родини службовців, росіянин, безпартійний, мав середню освіту, на час арешту 1 березня 1975 року проживав в Одесі, по вул. Дубовій, 4, тимчасово не працював. Останнє місце роботи Ігрунова – електрик Одеського РСУ Облпобутуправління [6, арк. 48]. Дружина Ігрунова, Світлана Арцимович, повідомляла про свого чоловіка, що після закінчення середньої школи в 1966 р. він двічі вступав на історичний факультет Одеського університету, але не пройшов за конкурсом, працював сторожем, вантажником. 1969 р. вступив до Одеського інституту народного господарства (ОІНГ), після закінчення першого курсу у зв'язку з погіршенням стану здоров'я взяв академвідпустку на рік. 1970 р. влаштувався на роботу в цех Одеської фабрики народних художніх промислів, де пропрацював більше року. В 1971 р. продовжив навчання в ОІНГ до 6-го семестру третього курсу, після чого був відрхований за академічну неуспішність. 1973 р. близько п'яти місяців працював лаборантом на кафедрі марксистсько-ленінської філософії. Навесні 1974 р. улаштувався електриком до РСУ [7, арк. 218]. Однокласники відзначали досить високий рівень ерудиції Ігрунова, знань у соціально-економічній та політичній галузях, зацікавленість історією, філософією, психологією. Незважаючи на перенесені три закритих черепномозкових травми та сильні головні болі, за роки навчання у виші Ігрунов проявив себе як здібний, добре встигаючий студент, брав участь у роботі наукового студентського товариства інституту, виявив схильність до суспільних наук, на що вказується у характеристиці Ігрунова із ОІНГ для пред'явлення у райвійськкомат [8, арк.121].

Ігрунову були притаманні природна допитливість, цікавість до політики. Олександр Риков, старший інженер сільськогосподарської академії імені Тимирязєва в Москві, який проходив по справі Ігрунова, розповідав слідчим, що познайомився з Ігруновим у листопаді 1966 р., коли навчався в Одеському політехнічному інституті, а той – в 11-му класі середньої школи, вони часто зустрічалися і дискутували з питань історії, філософії. В серпні 1968 р., під час

чехословацьких подій, Риков купив в Одесі на Головпоштамті газету «Рудя право», де була надрукована стаття «2000 слів», про яку тоді часто говорили по радіостанції з Праги. Він показав статтю Ігрунову і той за допомогою словника переклав її російською мовою. Переклад статті Риков надрукував у кількох примірниках, щоб дати ознайомитися друзям. На магнітофоні Рикова з радіоприймача Ігрунов записав кілька передач з Чехословаччини [9, арк. 326].

Як видно з матеріалів справи, події «празької весни» 1968 р. справили на Ігрунова надзвичайне враження і вплинули на його світоглядні переконання. Його оцінка чехословацьких подій не співпадала з офіційною. Одеським самвидавом циркулювала брошура «X річниця вторгнення до Чехословаччини», яку представники радянських спецслужб однозначно сприймали як крамольну.

Серед «антирадянських та інших шкідливих матеріалів», вилучених при обшуках у Ігрунова, його рідних і знайомих були: вірші заборонених, забутих, репресованих російських поетів А. Ахматової, О. Мандельштама, М. Цвєтаєвої, літературно-критичні статті, твори «Походження партократії» А. Авторханова, «Репортаж із заповідника імені Берії» В. Мороза, магнітофонні плівки із записами зарубіжних радіоголосів («Свобода», «Голос Америки» тощо), надруковані копії та виконані фотоспособом на фотопапері «Хроніки текущих событий», де подавалася інформація про виступи 25 серпня 1968 р. на Красній площі, про судові процеси, новинки самвидаву (праця дисидента А. Амальрика «Чи проіснує СРСР до 1984 року?» та інші). Показово, що крамольні праці, знайдені у Ігрунова, були «аналогічними за змістом і засобом виготовлення» «антирадянських документів», представлених в архівній кримінальній справі Василя Харитоновича Харитонова, який був заарештований 11 січня 1973 р. за поширення нелегальної літератури, був визнаний психічно хворим і відправлений на примусове лікування [10, арк.1].

Як видно з матеріалів справи, Ігрунов вів картотеку осіб (на 616 аркушах!), засуджених за «антирадянську агітацію і пропаганду», серед них: Н. Строката-Караванська, Л. Плющ, В. Мороз та інші дисиденти. Крім інформації про засуджених, членів їхніх сімей та їхнього проживання, в картотечі є записи-роздуми Ігрунова по суті справи. В одному з архівних документів є запис роздумів автора «про місце митця, письменника у суспільстві, автор висловлює своє відношення до адміністративних заходів міліції, називає їх «принизливими та нестерпними; на тому ж місці міститься запис, з якого видно, що «Ганна Голумбієвська, вчителька, звільнена з роботи», і що «цей акт стає для нас звичною, звичайною подією» [11, арк.74]. Цікаво, що Ганна Голумбієвська, учасниця українського правозахисного руху, співзасновниця Одеського відділення УГС, адресувала листа В. Ігрунову на його підтримку у зв'язку з його арештом [12, арк.236].

Детальний огляд кримінальної справи Ігрунова дає можливість говорити про наявність сформованого каналу передачі самвидаву. Так, виготовленням самвидаву (друкуванням із фотоплівок) у Криму, с. Золоте поле, займався інженер Кримської протиградової експедиції Валерій Федорович Резак, який навчався в одній школі в Одесі з вже згадуваним О.М. Риковим. Риков в лютому 1973 р.

виїхав на постійне проживання до Москви. Від О.М. Рикова з Москви В.Ф. Резак отримував фотоплівки, фоторепродукції книг, фотохімічні реактиви тощо. Через Олександра Рикова В.Ф. Резак познайомився з Ігруновим, який приїздив до нього у Крим із фотоплівками-негативами з текстами самвидавних і тамвидавних книг, як і Олег Курса. Ігрунов підтримував тісні зв'язки із В. Тельниковим, отримував від нього московський самвидав. О. Риков працював із В. Ігруновим у цеху Одеської фабрики народних промислів. Там же працювали і О. Курса, і дружина Ігрунова. В цій майстерні, як згадував В. Резак, він уперше побачив літературу, виготовлену не типографським способом, а самвидавом [13, арк. 137]. У матеріалах справи фігурують інші особи, які читали і поширювали самвидав: викладач історії ПТУ №1 Глеб Олегович Павловський, який спілкувався з Ігруновим і отримував від нього літературу; працівник Одеського портфлоту Леонід Миколайович Тимчук, він мав зв'язки з московськими та українськими дисидентами та іншими. Ігрунов активно підтримував контакти з московською правозахисницею Ларисою Богораз, дружиною учасника російського правозахисного руху Юлія Данієля.

Таким чином, навіть побіжний огляд наведених документальних матеріалів свідчить про те, що справа Ігрунова містить цікаві відомості і є цінним джерелом для дослідження історії самвидаву і дисидентського руху як на регіональному рівні, так і у всеукраїнському масштабі.

Література

1. Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин / [гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2014. – С.413-434.
2. Учредительная конференция международной Ассоциации исследователей Самиздата. Даниэль А. «Самиздат» и советская культура // Российские и славянские исследования. Белорусский научный исторический журнал. – 2007. – № 2. Режим доступу: <http://www.rsijournal.net/tag/istoriya-sovetskogo-perioda/page/5/> (перегляд: 10 лютого 2013 р.). Посилання на інтерв'ю Н. Ейдельмана від 25 листопада 1989 р.
3. Игорь Дашкевич о самиздате. Запись Елены Струковой, май 2007 г. Режим доступа: <http://www.igrunov.ru/vin/vchk-vin-dissid/smysl/1058065392/1217984061.html> (перегляд: 26 березня 2017 р.).
4. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2003. – 144 с. Посилання на аудіоінтерв'ю з Л. Тимчуком. – Взяте В. Овсієнком // Архів ХПГ, 2001. – С. 7-8.
5. Из воспоминаний Вячеслава Игрунова, 2001 г. О библиотеке Самиздата, о Группе содействия культурному обмену и о Ларисе Богораз-Брухман // Віртуальний музей В.Ігрунова. Режим доступу: <http://igrunov.ru/cv/vchk-cv-memotalks/talks/vchk-cv-memotalks-talks-bogoraz.html> (перегляд: 29 березня 2017 р.).
6. Анкета заарештованого Ігрунова В.В. // Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі – Архів УСБУ ОО). – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк. 48-49.
7. Протокол допиту свідка в справі заарештованого Ігрунова В.В. Арцимович С.Ф. від 31.03.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк. 218-219.

8. Копія характеристики Ігрунова В.В. із ОІНГ для пред'явлення у райвійськкомат // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 2. – Арк.121.
9. Протокол допиту свідка в справі заарештованого Ігрунова В.В. Рикова О.М. // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк. 325-328.
10. Протокол огляду архівної кримінальної справи Харитонова В.В // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 3. – Арк. 1.
11. Протокол огляду документів і речей, вилучених під час обшуку у Ігрунова В.В. від 15.03.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 2. – Арк. 31-74.
12. Протокол допиту свідка в справі заарештованого Ігрунова В.В. Арцимович С.Ф. від 17.06.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк. 235-238.
13. Протокол прийняття заяви про скоєний злочин від Резака В.Ф. від 16.02.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк.135-144.

УДК 394.2:392.3 (477.53)

КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ У ЗІНЬКІВСЬКОМУ РАЙОНІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л.І. ШАПОВАЛ,

кан. іст. наук, доц.,

*Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка*

(Україна)

Календарні й родинні свята і обряди – складний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, естетичні традиції та пережиткові звичаї народу. Календарні свята та обряди месхетинців тісно пов'язані з виробничою діяльністю людини, родинні звичаї й традиції за тривалий період існування увібрали в себе характерні риси матеріального і духовного життя суспільства впродовж історичного розвитку Турки-месхетинці віддані своїм кореням, традиціям, звичаям, оскільки старше покоління прививає молоді глибоку повагу до народної культури. Розгалужена сітка сімейних (родинних) зв'язків є важливим інструментом виживання, подолання труднощів, що дозволяє месхетинцям зберегти культурні цінності. Роль сім'ї (родини) має важливе значення, адже люди зрілого віку відіграють головну роль у збереженні народних традицій.

1989 р. населення України поповнилося турками-месхетинцями внаслідок депортації, міжнародних конфліктів в Узбекистані. Сьогодні вони розселені етнічними групами у державах СНД та є нащадками турків із півдня Грузії, які жили в Ахискі (Месхетії) – Ахалцинському, Адигейському, Аспиндзському районах, у Джавахетії. [3]. Деякі дослідники вважають месхетинців грузинами, які у складних історичних обставинах прийняли іслам. Інші – розглядають їх як турків, які проживали в турецько-грузинському прикордонні й запозичили етнографічні риси кавказців [2,7]. В Україну було переселено 10 тисяч месхетинських турок, зокрема в Зіньківському районі Полтавської області – проживає 161 особа, переселенці зі Сирдаринської області [7].

8. Копія характеристики Ігрунова В.В. із ОІНГ для пред'явлення у райвійськкомат // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 2. – Арк.121.
9. Протокол допиту свідка в справі заарештованого Ігрунова В.В. Рикова О.М. // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк. 325-328.
10. Протокол огляду архівної кримінальної справи Харитонова В.В // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 3. – Арк. 1.
11. Протокол огляду документів і речей, вилучених під час обшуку у Ігрунова В.В. від 15.03.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 2. – Арк. 31-74.
12. Протокол допиту свідка в справі заарештованого Ігрунова В.В. Арцимович С.Ф. від 17.06.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк. 235-238.
13. Протокол прийняття заяви про скоєний злочин від Резака В.Ф. від 16.02.1975 // Архів УСБУ ОО. – Спр.16166-П. – Т. 1. – Арк.135-144.

УДК 394.2:392.3 (477.53)

КАЛЕНДАРНО-РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ У ЗІНЬКІВСЬКОМУ РАЙОНІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л.І. ШАПОВАЛ,

кан. іст. наук, доц.,

*Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка*

(Україна)

Календарні й родинні свята і обряди – складний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, естетичні традиції та пережиткові звичаї народу. Календарні свята та обряди месхетинців тісно пов'язані з виробничою діяльністю людини, родинні звичаї й традиції за тривалий період існування увібрали в себе характерні риси матеріального і духовного життя суспільства впродовж історичного розвитку Турки-месхетинці віддані своїм кореням, традиціям, звичаям, оскільки старше покоління прививає молоді глибоку повагу до народної культури. Розгалужена сітка сімейних (родинних) зв'язків є важливим інструментом виживання, подолання труднощів, що дозволяє месхетинцям зберегти культурні цінності. Роль сім'ї (родини) має важливе значення, адже люди зрілого віку відіграють головну роль у збереженні народних традицій.

1989 р. населення України поповнилося турками-месхетинцями внаслідок депортації, міжнародних конфліктів в Узбекистані. Сьогодні вони розселені етнічними групами у державах СНД та є нащадками турків із півдня Грузії, які жили в Ахискі (Месхетії) – Ахалцинському, Адигейському, Аспиндзському районах, у Джавахетії. [3]. Деякі дослідники вважають месхетинців грузинами, які у складних історичних обставинах прийняли іслам. Інші – розглядають їх як турків, які проживали в турецько-грузинському прикордонні й запозичили етнографічні риси кавказців [2,7]. В Україну було переселено 10 тисяч месхетинських турок, зокрема в Зіньківському районі Полтавської області – проживає 161 особа, переселенці зі Сирдаринської області [7].

Турки-месхетинці як об'єкт дослідження вперше привернули увагу науковців Е. Панеша і Л. Єрмолова [10] Бугая [2] та А. Юнусова [14], які висвітлили етногенез месхетинських турків, традиційну культуру, описали історію боротьби за повернення на етнічну батьківщину та здійснили спроби пояснити міграційні та адаптаційні процеси. На початок 90-х рр. XX ст. проблемами етносу почали опікуватися міжнародні правозахисні організації, зокрема, Т. Трієр [12]. В Україні турки-месхетинці досліджувались у працях О. Малиновської [8], Т. Клиненко [7], В.Симоненко [11] та М. Гоменюка [3] в контексті міграційних процесів і питань репатріації етнічної групи. Проблеми ідентифікації, міжетнічних відносин із іноетнічним оточенням, соціальної адаптації й інтеграції, соціальної організації, календарна й родинна обрядовість турків-месхетинців залишаються маловивченими. В періодиці розкривалися питання «другої батьківщини» турків-месхетинців до 60-ї річниці депортації месхетинських турок Дубровською Н. («Вечірня Полтава») [5], Жаботинським П. («Демократична Україна») [6], Матяшовою З. («Полтавський вісник») [9], Ярмоленко Ю. («Жовта газета») [15], Шулик Н. («Голос Зіньківщини») [13], релігійні свята та ритуали розкриті у виданні: «Минарет» [1]. У результаті спостереження, спілкування в етнічному середовищі турок-месхетинців ми зафіксували етнографічні матеріали із спогадів респондентів Зіньківщини, залучаючи приватний архів автора тез. Зазначимо, що турки-месхетинці, розглядали своє перебування на Зіньківщині як тимчасове, були впевнені в поверненні на етнічну батьківщину. Авторка повідомлення, дослідивши етнічне середовище турків-месхетинців серед місцевого населення Зіньківського району Полтавської області, зокрема календарно-родинну обрядовість етнічної групи, виокремлює наступні висновки.

По-перше, насильно позбавлені історичної батьківщини впродовж десятиліть проживали у чужому оточенні турки-месхетинці інстинктивно плекали національну ідентичність, своєрідність як засіб етнічного самозбереження. Важливу роль у самоорганізації турецьких громад відіграє іслам, який забезпечує етнічну відмінність від місцевого населення. Прикладом є спогади Пашалі Хусаїнова, 54 років, с. Довжик: «Наша родина з Гулістанського району, колгосп «Комуна». Зібрали нас на шкільному стадіоні і сказали, що ми можемо їхати чи лишатися, захищати нас ніхто не буде, тому ми зібрали речі і вивезли нас в Казахстан на військовий полігон у степу. Жили там тиждень, а потім запропонували їхати в: Курську, Смоленську області, квитки давали безкоштовні, речі відправляли у вагонах. Ми вирішили їхати в Краснодар, всі переселені на Зіньківщину є родичами за материнською лінією. Спочатку місцем переселення ми обрали Краснодар, але все змінила порада одного родича – Махатдінова Сайфата, який проживав в с. Проценки і був одружений з місцевою українкою». На основі проведеного нами дослідження календарної та родинної обрядовості турків-месхетинців, використовуючи свідчення респондентів етнічної групи, що проживають на Зіньківщині (спогади Азизи Азізова, 66 років; Руї Азізової, 57 років, с. Покровське; Ганіми Тайфурової, 63 років; Альвіди Тайфурової, 33 років; Дільбар Хусаїнової, 52 років, с. Довжик); ми маємо інформацію із спогадів

Лолахан Дадаєвої, 61 років с. Глинськ: «Ми не знали, де той Гадяч, із Полтави взяли дві машини таксі і поїхали в Гадяцький район шукати речі. Шукали довго, не найшли, що робить, куди їхати не знали, а таксист говорить, що він відвозив «наших» у с. Ступки, якщо хочемо, то відвезе нас. Так ми осіли в Зінківському краї». «Коли нас розселяли в серпні 1989 р., було страшно, в усіх були машини, вони могли поїхати подивитися, куди їх везимуть, а за нами приїхав автобус, і поїхали ми в Глинські, де живемо більше 20 років. Мене обрали головою общини, я всіх розселила, і почали жити. Керівництво колгоспу дало нам продукти харчування: м'ясо, цукор, крупи, олію. Дуже нам допомагали місцеві жителі: ділилися всім, чим могли, й за це ми невимовно вдячні. Обряд не змінився у нас тут, зміни відбулися лише в осучасненні: фото, машини, весільна біла сукня, букет нареченої, меню, а обряд не змінився, основи, такі, як були у Грузії. Інші свята не святкуємо в силу того, що ми відірвані від батьківщини і від своїх людей».

По-друге, збереження національної ідентичності є повсякденним завданням, якому підпорядковані всі сфери життя етнічної групи в Україні. Представники меншини, які проживають в українському середовищі, прагнуть не втратити самобутність: традиції, звичаї, релігію. З іншого боку, життя турків-месхетинців в українському оточенні змушує їх інтегруватися в місцевий уклад життя, шукати місце в соціальній структурі, сприймати культуру, звичаї, соціо-нормативний побут українців, зокрема, зінківчан;

По-третє, турки-месхетинці Зінківщини є громадянами України, шанують і поважають мову, традиції, державні, календарні й родинні свята українців. Разом із сусідами відзначають 8 Березня, 1 Травня, День Перемоги, Новий рік (у мусульман – 1 березня). До осель месхетинців приходять колядники, щедрівники, посівальники. Разом із місцевим населенням турки-месхетинці готуються до «проводів» («гробків»). Коли у православних віруючих великі релігійні свята, то турки-месхетинці ніколи не працюють, виражаючи цим повагу до народу, з яким співмешкають. Святкують разом весілля та дні народження дітей. Але в деяких сферах суспільного життя простежуються елементи ізолюваності (сімейно-шлюбні відносини, релігійно-культове життя). Турки-месхетинці не відзначають Різдво Христове, а святкують Рамазан (9-й місяць мусульманського місячного календаря). Готують плов і не їдять свинини. Наречену для сина вибирає його мати, дбає про придане для невістки: золоті прикраси, добротний одяг. Померлих родичів турки-месхетинці ховають не за християнським звичаєм, а за мусульманським.

По-четверте, важливе значення в мусульманському культі мають ритуали та обряди, які пов'язані із звичаями і традиціями народу. Складна обрядовість супроводжує важливі у житті людини і родини події: народження, весілля, похорон, які відповідають шаріату. Етапи весільної обрядовості збагачені місцевим колоритом, до смерті готуються за життя – не залишають боргів, вирішують сімейні та матеріальні питання. Серед ісламських обрядів важливим є обряд обрізання (суннет) – перехід юнака у старшу вікову групу роду. Він є зовнішньою ознакою релігійної належності і служить цілям відокремлення

мусульман від людей інших вір, прищеплює віруючим ідею мусульманської винятковості. Значну роль у культовій системі ісламу відіграють релігійні свята: Ураза-байрам (Ід уль-фітр) і Курбан-байрам (Ід уль-адха). Для турків-месхетинців – це веселе проведення часу, згідно з мусульманським світоглядом свято – це можливість для кожного примножити добрі діяння, які у Судний день будуть порівняні з поганими вчинками [1, с. 3]. Тому у священні дні і ночі мусульмани роблять ритуальні намази, читають Коран і молитви, відвідують один одного, роздають пожертвування, дарують подарунки, не кривдять нікого [1, с. 14]. Як зазначають респонденти Зіньківщини, піст для мусульманина – це засіб приборкання пристрастей, породжених тваринним початком (нафс) у людині. Лейлат аль-кадр – «уроча ніч» припадає на 27 число місяця Рамазан, яка проводиться в мечеті, вважається «ніччю приречення», вирішення долі, могутності, коли почалося дарування Корана Мухаммеду. Ід аль-фітр або Ураза-байрам – свято розговіння знаменує завершення посту в місяці Рамазан жертвопринесення. Мусульмани одягають найкраще вбрання, вітають один одного, ходять у гості, веселяться, готують скромну їжу, відбувають покарання за порушення посту, сплячують за члена сім'ї милостині – «очищення свята перерви» [12, с. 317]. «Після урочистого богослужіння віруючі відправляються на цвинтар пом'янути померлих, а чоловіки, зібравшись групою, відвідують будинки недавно померлих і виражають співчуття близьким покійного, а сім'ї померлих за останній рік влаштовують поминки із запрошенням мулли, родичів і близьких. Повернувшись зі цвинтаря, беруться до жертвовного обряду, на знак готовності служити Богу. Для принесення жертви мусульмани відгодовують вибрану (здорову) тварину (баран, теля чи верблюд – 6 місяців чи 1 рік), яку прикрашають магічними амулетами, намистом і дзвіночками, розмальовують яскравою фарбою», – говорить Ганіма Тайфурова (63 років, с. Довжик). У дні розговіння влаштовуються ярмарки, де народні співці, лялькарі показують вистави, ведеться торгівля на базарах, для молоді і дітей улаштовують гойдалки, розводять багаття, через які стрибають молоді мусульмани. Отже, Курбан-байрам – це релігійне свято, яке отримало значення народного свята мусульман, якого дотримуються турки-месхетинці Зіньківщини.

Популярними розвагами етнічної групи є «сира тюрк юсу» та «сира ойуну» під час Новрузу – головного свята, яке святкується у березні. Кожен з 4 тижнів, 4-а – середа була присвячена одній із стихій, називалася, відповідно, залежно від регіону [12,с.417]. Головною серединою вважалася остання, коли розгорталися основні обряди, які охоплювали сфери життя народу і переслідували мету забезпечення благополуччя собі, сім'ї і суспільству в наступаючому році, звільнитися від бід і відвернути від себе і родини неприємності. Серед обрядів, які виконують у свято Новруз, основним вважався обряд приготування ритуальної їжі – «Сумеляк» (солоду), яка була символом родючості і мала культове значення. Процес приготування Сумеляк виглядає як релігійний обряд, до якого допускалися лише жінки. Обов'язково на столі були різновиди плову, солодоші, фрукти. Перед початком посівних робіт у турків-месхетинців проливали кров жертвовної тварини на землю, віруючи, що за допомогою магії можна вплинути на

явища природи [12, с. 421]. Календарні звичаї, свята й обряди месхетинців пов'язані з виробничою діяльністю людини, за тривалий період існування увібрали в себе багато характерних рис матеріального і духовного життя українців на різних стадіях його історичного розвитку.

Урочисто із обрядами, ритуалами відзначається в турків-месхетинців народження дитини «Невістка, яка народила більше синів, мала привілейоване положення в родині. За відсутності баби-повитухи («ебе») пологи приймали близькі жінки, які народжували, – оповідала Руя Азізова (57 років, с. Покрівське). Новонародженого прийнято купати в щербеті, солоній воді, в молоці [3, с. 116]. Перше годування довіряли багатодітній жінці з живими батьками, їй довіряли шити одяг для новонародженої дитини. «Кирхині вермяк» – це час, коли купали дитину в освяченій воді кукурудзою чи ячменем: на 37-й день купали хлопчика, 38-й – дівчинку, в половині терміну – «ярим кирхи»: 18-й день для дівчаток й 20-й день для хлопчиків у чаші – «кирх таси». У воді купали дитину, матір, прали їх одяг і окроплюли місце, де вони знаходилися [12, с. 288]. Коли немовля вперше клали в колиску («беших»), то скликали сусідських дітей після 40 днів після народження в присутності дідуся й бабусі. Мати пекла солодощі, якими пригощали дітей та дарували дрібні гроші. Коли новонародженому виповнювався рік, то відбували пострижини. Ім'я для дитини обирають старші в сім'ї. Після пологового будинку, вдома, їй на вушко нашіптують молитву «азан», говорять її ім'я і те, що вона є мусульманином. Респонденти Зінківщини розповідають, що у турків-месхетинців укладаються ранні шлюби: в 16 чи в 17-20 років. Раніше молоді самі не знайомилися, а за все домовлялися батьки, хоча є пари, які склалися і без участі батьків [1, с. 17]. Після рішення, прийнятого родиною, в домі нареченої відправляють сватів (сват – ельчилик). Сватання проходить у два етапи. У четвер, батько нареченого з братом і родичами, якнайменше з трьома, відправляються в дім нареченої. За другим разом, коли згода отримана – у будинку нареченої свято. «Господарі варять «солодке»: мед і гвоздику – атрибут сватання, символ створення родини. Наступного дня наречена отримує в подарунок від нареченого хустку і обручку і з цього дня їх не знімає. Весілля може бути через рік, але весь час наречена не повинна бачитися з нареченим», – розповідала Альвіда Тайфурова (33 років, с. Довжик). Сторони збираються для «кессим кермек» – визначення дати весілля і витрат. У турків-месхетинців калиму, перейми немає. З боку нареченого дають нареченій гроші, на які вона може купити придане «джесу» або це робить свекруха [5, с. 5]. Напередодні весілля дівчина зустрічається з подругами на Дівич-вечорі, що називають «Ніч хни» (кіна геджесі). Свекруха розстеляє перед нареченою шовкову тканину, яку принесла в дарунок. Наречена та її дружки зі свічками в руках обходять гостей, під час процесії голову нареченої обсипають монетами, що символізує багатство та плодovitість. Обряд хни проводить жінка, яка є щасливою у шлюбі. Вона розфарбовує долоні, кінчики пальців рук і великі пальці на ногах нареченої хною. Дівчата співають нареченій прощальні пісні, які розчулюють її. Після дівочих сліз, наречену саджають на диван, а свекруха висипає в кожну долоню по ложці хни і кладе по монеті, що символізує багатство. В цей вечір ворожать: якщо хна

дуже взялася – чоловік любитиме; з піалки, де розбавляли хну, дівчата п'ють, щоб теж вийти заміж. «Меслехет» – назва етапу весільного обряду. За день до весілля збираються близькі і розподіляють ролі та обов'язки», – оповідала Севіля Тайфурова (24 років, с. Довжик). Весілля («Гелін гетірк»») грають у суботу: зранку ставлять казани та готують обрядову їжу. В обід гостей частують у будинку нареченого. Після обіду, після молитви під звуки сурни по наречену вирушає поїзд нареченого «атлилар», – попереду батько нареченої та «енге». «Поїзд» зупиняється аби спробувати страви, які приготувала страви «енге»: курка і перепічки, а в будинку нареченої – стіл із частуванням. Гостей запрошують до будинку з музикою. Жінки з боку нареченого показують привезений одяг, гості в цей час дарують подарунки. В дім за нареченою заходить батько та старший брат нареченого. Дівчатка, з боку нареченої, танцюють із підносами із солодощами і свічками перед молодого, а дітям роздають гроші. Брат нареченої намагається зав'язати пояс, але за звичаєм йому не вдається. «Енге» прив'язує до пояса нареченої перепічку аби задобрити злі сили, після чого свекор виводить наречену. В цей час хтось спішить з хорошою новиною в дім нареченого, щоб отримати нагороду за «мюжде», як доказ вони несуть подушку («мюжде ястух») від «енге». Перед нареченою ріжуть жертвовного барана «курбан», кров'ю якого мажуть взуття нареченої й танцюють родичі нареченого», – оповідала Лола Дадаєва (61 років, с. Глинське). Серед турків-месхетинців поширені шлюби між представниками однієї етнічної чи релігійної групи. За місцевими звичаями передбачено згода обох сторін, цивільна церемонія укладення шлюбу, обов'язкове дотримання ритуалів. Розлучення зустрічалося серед месхетинських сімей рідко. В житті месхетинця сім'я відіграє важливу роль: головою є батько і його рішення не обговорюються. Роль дружини та матері проста – вимагається повага, покора чоловікові, народження та виховання дітей, ведення домашнього господарства, хоча месхетинських жінок вважають емансипованими, в містах жінки носять закриті сукні, хустки. Особливою увагою користуються сини, бо вони підвищують статус матері в очах чоловіка та родичів. До підліткового віку хлопчики виховуються матір'ю, а потім їх виховує батько. Дівчатка живуть із матір'ю до заміжжя [8, с. 127].

Похорони в житті турків-месхетинців – це визначна подія, результат життя, за яким можна судити про значення померлого у громаді [12, с. 412]. Речі, які використовують у поховальному обряді, нові: тканину на саван, відра, черпак, килим, мило, одеколон, плівку. Для савану необхідно було тканини, скільки дозволяло загорнути жіноче тіло 7 разів, а чоловіче – 3. В наші дні стандартом для жіночого тіла є 5 загортань – 21 метр для савана. Із залишків матерії робили передники для тих, хто обмивав тіло [4, с. 34]. «Як і інші народи, турки-месхетинці мають пісні-плачі. Чоловікам плакати, сидіти біля померлого не дозволялося, можна попрощатися», – оповідала Руя Азізова (53 років, с. Покрівське). «Табут» – домовина по-турецькому, з ручками, використовують для переносу тіла до могили, але не закопують. На неї складають килим, поверх ковдру та подушку, а зверху – покійного в савані. Саван зав'язують вузлом поверх голови та під стопами, щоб зручно було тримати, потім загортають в ковдру.

«Табут» ставлять головою по напрямку до Каабе, перед табутом стають чоловіки, жінки стоять поодаль. Мулла тричі звертається до присутніх з питанням, чи є в покійного борги перед кимось. Якщо в цей момент ніхто не висловив своїх претензій, то потім вони не приймаються. Якщо хтось скаже про борг покійного, то його виплачуватимуть спадкоємці, а вже після приступають до «чженазе» – молитви. Табут несуть на кладовище чоловіки, куди жінкам йти заборонено. Могили («мезар») копають у напрямку до Мекки, на дно стелять соломку, аби захистити тіло від землі, а зверху перекладину – дошку. Коли чоловіки йдуть, жінки збираються в кімнаті, де обмивали покійника і читають молитви з Корану. З поверненням чоловіків проводять намаз, потім знову читають Коран. У день похорону в будинку закривають дзеркала, вимикають радіо, телевізор. Їжу не готують 3 дні, її приносять сусіди, називають – «ачжи йемек» (гіркий хліб). Через 3 дні близькі займаються пранням одягу покійного, щоб роздати його бідним чи спалити [4, с. 26]. Поминальні обряди на 7 і 40 днів з дня смерті супроводжувалися готуванням обрядових страв. Один рік – віха пам'яті, після якої вдови і вдівці мали змогу влаштовувати долю. В наші дні утверджені дні пам'яті після похорону: щоденний вечірній намаз до 7 днів, 7 днів кожен четвер, 40 і 52 дні [11, с.179]. На території Зіньківського району поховання месхетинців відбуваються у двох селах – Покрівському (на спільному кладовищі), Глинському (спеціальне кладовище). На могилі небіжчика встановлюють надгробні камені з півмісяцем.

По-п'яте, обряди не змінюються, а осучаснюються. Месхетинська культура відкрита для сприйняття нового, є динамічною, адаптується до умов, що змінюються, для того, щоб вижити і розвиватися. Розгалужена мережа сімейних зв'язків є важливим інструментом виживання, подолання труднощів, що дозволяє їм зберегти культурні цінності, а люди зрілого віку відіграють головну роль у збереженні традицій;

По-шосте, серед типології етнічних процесів у громаді турків-месхетинців мають місце акультурація та інтеграція, оскільки внаслідок етнічних об'єднавчих процесів склалася мозаїка сучасного етнічного світу. На сьогодні акультурація вважається доцільним видом міжкультурного контакту: з одного боку, наслідком адаптації до іноетнічного середовища є збереження традиційної культури етнічної групи, разом з певним культурним «збільшенням» за рахунок сприйняття елементів іншої культури; з іншого боку, існує рівнозначна основа, на якій відбувається інтеграція в єдине суспільство. Відсутність ознак асиміляції турків є позитивним явищем, оскільки асиміляція етносів, зникнення з ужитку їхніх культур, які містять скарби, може призвести до інтелектуальної катастрофи людства. Сьогодні месхетинці з місцевим населенням підтримують добросусідські відносини, не мають утисків прав та проявів ксенофобії, етноси терпимі один до одного.

Отже, турки-месхетинці віддані до традицій, звичаїв та обрядів, які ґрунтуються на ісламі та відіграють головну роль у збереженні народної культури етносу. В наші дні свята і обряди набули нового соціального та виховного змісту, вони не змінюються, а осучаснюються, адже месхетинська культура відкрита для

сприйняття нового, характеризується національною індивідуальністю й світосприйняттям, а вікові традиції і звичаї турків-месхетинців в Україні сьогодні на межі зникнення.

Література

1. Благословенный Рамазан // Минарет. – 2012. – № 4 (июль - август) – С. 3-15; Правила поста месяца Рамазан // Минарет. – 2012. – №4 (июль - август). – С.14; О цели вступления в брак // Минарет. – 2011. – № 2 (март - апрель). – С.17.
2. Бугай Н. Ф. Турки из Месхетии: долгий путь к реабилитации. 1944–1994 / Николай Федорович Бугай. – М., 1994. – 350 с.
3. Гоманюк М. А. Соціальна адаптація і інтеграція турків-месхетинців в українському суспільстві : дис. канд. соціол. наук : 22.00.04 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна / М. А. Гоманюк. – Х., 2007. –184 арк.
4. Долгая дорога на Родину (60 лет депортации месхетинских турок) / за ред. М. В. Расулова. – Миколаїв : Атолл. – 2005. – 43 с.
5. Дубровська Н. Сні турецькою мовою на українській землі / Надія Дубровська // Вечірня Полтава. – 1998. – 19 черв. – С. 5.
6. Жаботинський П. Друга Батьківщина турків – месхетинців / П. Жаботинський // Демократична Україна. – 2006. – 15 лютого. – С. 9.
7. Клиненко Т. Становище біженців турків-месхетинців в Україні / Т. Клиненко, О. Малиновська, І. Мінгазутдінов. – К., 1999. – 130 с.
8. Малиновская Е.А. Турки-месхетинцы в Украине: этносоциологический очерк / Е. А. Малиновская. – К : Генеза, 2006. – 302 с.
9. Матяшова З. На чужій землі / З. Матяшова // Полтавський вісник. – 2008. – 23 трав.
10. Панеш Э. Х. Месхетинские турки / Э. Х. Панеш Э. Х., Л. Б. Ермолов // Вопросы истории. – 1991. – № 9 - 10. – С. 215.
11. Симоненко В. А. Месхетинские турки : Историческая судьба и проблемы культурной адаптации : дис. канд. ист. наук : 07.00.02 / Виктория Александровна Симоненко. – Краснодар, 2002. – 205 с.
12. Турки-месхетинцы : Интеграция. Репатриация. Эмиграция / под ред. Тома Триера, Андрея Ханжина. – СПб : Алетейя. – 2007. – 696 с.
13. Шулик Н. Серед своїх: (турки-месхетинці на Полтавщині) / Н. Шулик // Голос Зіньківщини. – 2005. – 11 червня
14. Юнусов А. Месхетинские турки: дважды депортированный народ /Ариф Юнусов. – Баку, 2000. – 167 с.
15. Ярмоленко Ю. «Забута нація» на Полтавщині / Юлія Ярмоленко // Жовта газета. – 2004. – 13трав. – С. 7

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ І
ДЕКОМУНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НАПРИКІНЦІ 1980-х – ПОЧАТКУ
1990-х рр.**

О.П. ШИПОТІЛОВА,

канд. іст. наук,

Одеський національний морський університет

А.В. КОЖАНОВ,

канд. іст. наук, ст. викладач,

Національний університет «Одеська морська академія»

(Україна)

Громадсько-політичний рух, який охопив Радянський Союз наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., започаткував процес декомунізації, боротьбу з тоталітарною ідеологією, з тими стереотипами суспільного життя, які впродовж багатьох років методично нав'язувались громадянськості. Основним напрямом діяльності новоутворених суспільно-політичних організацій стала боротьба з комуністичною спадщиною. На півдні, як і в цілому в УРСР, засновувалося ряд громадсько-політичних, культурно-просвітницьких, релігійних організацій, які поновлювали історичну правду та ставили питання увічнення пам'яті жертв тоталітарного свавілля, що чинилося радянськими репресивними органами увесь період існування СРСР.

Актуальність задекларованої теми полягає в тому, що вперше ставиться питання внеску громадсько-політичного руху Півдня України в декомунізаційні процеси напередодні проголошення і в період незалежності України. Вітчизняні дослідники, вивчаючи діяльність громадсько-політичних організацій, розглядали лише фрагментарно зазначену тему. Деякі аспекти проблеми розглянуті у працях істориків В. Михайлова [1], О. Козаченко (Звездун) [2], О. Шипотілової [3].

Однією з форм боротьби з пережитками тоталітарного минулого стали заходи з ліквідації пам'ятників В. Леніну. До заходів такого характеру вдалися представники громадсько-політичної організації Народний Рух України (НРУ) у Львівській, Івано-Франківській і Рівненській областях [4, арк. 1]. Це у свою чергу дало підстави членам Комуністичної партії України (КПУ) говорити про вандалізм, закликати громадянськість писати листи з осудом НРУ як екстремістської сили. У Миколаївській області на допомогу Компартії з цього приводу відгукнулися робітничий колектив радгоспу «Чорноморський» Очаківського району, Рада ветеранів війни та праці м. Миколаєва [5, арк. 177]. Унаслідок активної протидії компартійних структур, «ленінопад» на Півдні України на початку 1990-х рр. так і не став масовою акцією, на відміну від західних областей. Окрім того, громадсько-політичні кола регіону були малочисельними та менш активними порівняно з осередками на заході країни.

На Херсонщині активісти історико-просвітницького товариства Меморіал фокусували увагу на відновленні історичної пам'яті, поверненні забутих імен, розкритті для вивчення раніше заборонених тем. Першими кроками товариства

були звернення через публікації у пресі до громадськості з проханням відгукнутися постраждалих від репресій упродовж 1930-х – поч. 1950-х рр., їх родичів або тих, хто знає про місця розстрілів і поховань на Херсонщині [6, с. 208]. Так, завдяки співпраці з місцевим населенням, до кінця 1990 р. вдалося виявити 5 місць розстрілів і поховань жертв тоталітарного режиму в межах міста Херсон. Варто зазначити, що дослідники Меморіалу підходили до справи досить обережно і виважено, уникали необґрунтованих тверджень, робили висновки тільки на підставі реальних фактів. Зокрема, активісти організації спростували міську легенду про те, що невеличку ділянку біля колишнього пивзаводу Херсона зарахували до числа місць розправи над «ворогами народу». У той же час, представниками товариства встановлено, що серед 1276 розстріляних жителів міста було 90 дітей віком до 14 років [7, с. 209].

Представники Меморіалу провели круглий стіл за участю начальника УКДБ Херсонської області генерал-майора Ю. Тараненка, секретаря парткому В. Ковалю і журналістів місцевих ЗМІ. Запрошеним було представлено розсекречені документи судових справ, за допомогою яких установлювалися імена репресованих. На засіданні ухвалено рішення про створення разом із співробітниками КДБ спільної дослідницької групи з питань реабілітації жертв репресій та пошуку херсонців-остарбайтерів для отримання ними компенсації від уряду ФРН. За повідомленням Херсонського Управління КДБ до червня 1990 р. в області реабілітовано 9632 особи. Враховуючи масовий характер сталінського терору на Херсонщині, члени Меморіалу неодноразово порушували питання про необхідність спорудження монумента з метою увічнення пам'яті постраждалих від репресій [8, с. 211].

Вагомим аспектом діяльності громадсько-політичного руху стало питання вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. На території Миколаївщини серед десятка зареєстрованих партій лише крайова організація НРУ на початку 1990-х рр. активно займалася вивченням теми голодного лихоліття. До 60-річчя трагедії, на сторінках загальноукраїнського тижневика «Український Південь» рухівцями подано матеріал про низку проведених заходів із вшанування пам'яті жертв Голодомору. У статті йшлося про те, що згідно з Указом Президента створено спеціальний організаційний комітет на чолі із заступником губернатора Миколаївської області Г. Леліковим. Рухівці жорстко критикували бездіяльність комітету та його керівництва. Зокрема, у пресі повідомлялось, що за весь час роботи громадський оргкомітет збирався лише тричі, а виконком міськради Миколаєва взагалі заявив про відсутність фактів голоду на території області [9, с. 2]. Саме з ініціативи Миколаївського Руху було споруджено на Кургані Скорботи пам'ятний знак – Хрест [10, с. 33].

Важливим культурним заходом стала акція, організована з ініціативи Народного Руху України – «Ланцюг Злуки». 13 січня 1990 р. Велика Рада Руху провела третю (спеціальну) сесію та ухвалила: з метою пропаганди ідей єдності народу України та української держави 22 січня вважати Днем Соборності України; організаціям Руху провести масові заходи щодо цієї події [11, с. 160].

Унаслідок прийнятої ухвали 21 січня з 12 до 13 години за підтримки НРУ та інших організацій було організовано «живий ланцюг» за маршрутом Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ. В акції «Ланцюг Злуки» взяли участь і миколаївські активісти НРУ. Голова секретаріату Миколаївського крайового Руху А. Іванюченко (1989-1991 рр.) у своїх спогадах згадує: «Тоді з делегацією Миколаївщини зустрівся М. Горинь і запропонував усім чоловікам терміново виїхати на Житомирську трасу. Треба було закрити місцевий «розрив» у живому ланцюзі. Кожний миколаївець тримав у руках свій синьо-жовтий прапор. Після завершення акції делегація прибула до Софії Київської, де відбувся вселюдний мітинг. Такої кількості українських прапорів та однодумців із різних куточків України, зібраних в одному місці, ніхто з представників Миколаївської крайової організації Руху до цього не бачив». А. Іванюченко пише: «Ніби і зима була на календарі. Але нам було тепло. Усі переконані – Україна відновить власну незалежність ще за нашого життя. Залишилось лише кілька кроків на шляху до свободи» [12, с. 4].

Акція «Ланцюг Злуки» зібрала українців з Одеси, Миколаєва, Івано-Франківська, Луганська та інших міст. Ця подія засвідчила про духовний підйом української нації та її потяг до єднання, відмови від догматизму радянської моралі.

З метою популяризації релігійно-національних традицій українського народу упродовж листопада-грудня 1990 р. зусиллями представників Руху, Української республіканської партії (УРП) на території південних областей України проведено акцію «Вертеп». У Львові створено близько 20 груп артистів. Дві подібні групи планували приїзд до Одещини (одна в Одесу, інша – в область, зокрема Котовськ). Ідеологічним відділом Одеського обкому КПУ зазначений захід позиціонувався як спроба дискредитації Компартії України, Верховної Ради УРСР, схилення населення до громадянської непокори і деструктивних дій [13, арк. 1].

Незважаючи на це, впродовж 8-13 січня 1991 р. у містах Білгород-Дністровський, Іллічівськ (суч. м. Чорноморськ), Одеса відбулися виступи колективів художньої самодіяльності «Шафрай» та «Покуття» з Івано-Франківської області [14, арк. 12].

На Миколаївщину вертепи із західних областей були запрошені головою міськвиконкому міста Південноукраїнськ М. Тульським та головою міської організації НРУ Ю. Діденком, які відправили телеграму-запрошення у Львівський Рух. Організатори заздалегідь узгодили приїзд артистів вертепу із міським управлінням культури. Три вертепи з Тернопільщини мали прибути до Південноукраїнська, а один вертеп зі Львівщини до Веселиново. Обласна та місцева влада все одно намагалась зірвати захід. Із цією метою відбулося засідання представників керівних обласних органів, на якому обговорювалось питання доцільності виступів вертепів із Галичини у Миколаївській області [15, с. 3].

Південні осередки НРУ проводили просвітницьку роботу щодо популяризації української історії, символіки, виступали за повернення історичних

назв об'єктам адміністративно-територіального устрою. Наприклад, миколаївські громадські активісти виразили обуреність рішенням міськвиконкому від жовтня 1989 р. щодо перейменування вулиці Плеханівської на Потьомкінську. Свою позицію вони обґрунтовували тим, що князь Г. Потьомкін був катом українського народу і саме з його наказу кошового отамана П. Калнишевського засудили до довічного ув'язнення [16, с. 4].

З 12 до 22 травня 1991 р. в Одесі членами Меморіалу і Руху організовано «Тиждень совісті», приурочений до 70-ліття від дня народження академіка А. Сахарова. Кошти, зібрані в ці дні, були спрямовані на допомогу репресованим, на розвиток дослідницької, просвітницької та правозахисної діяльності «Меморіалу». Лейтмотивом «Тижня совісті» було привернення уваги до трагічної долі людей «фізично знищених і скалічених тоталітарним режимом, позбавлених історичної пам'яті, ізольованих від національної та світової культури, вихованих на ідеологічних штампах в атмосфері брехні, лицемірства» [17, с. 2].

Улітку 1991 р. активісти Миколаївського Руху брали участь у поході «Буг – козацька річка», у межах Всеукраїнської акції «Дзвін-91». Рада Міністрів УРСР повідомляла, що запланований похід для НРУ – спроба «піднесення свого політичного престижу та нав'язування своїх оцінок тлумачення історичного минулого України». Компартійні функціонери вбачали у цьому заході можливість для своїх опонентів «всіляко демонструвати свою самотність та відокремленість від радянських і партійних органів» [18, арк. 271]. Так, голова Південноукраїнської районної організації НРУ Ю. Діденко та місцеві об'єднання ТУМ, «Гамалія» у межах «Дзвону-91» мали намір провести в місті Південноукраїнськ свято Буго-Гардівської паланки. На засіданні Виконкому міськради, яке відбулося 23 липня 1991 р., розглядалася пропозиція депутата Ю. Діденка про встановлення в одному з мікрорайонів міста пам'ятного знака з орієнтовним написом: «На цих землях була Буго-Гардовська паланка 1734-1776 рр.» [19, с. 1]. Проте місцева влада мала свій погляд на події. Наприклад, заступник міського голови міста Південноукраїнськ зазначив, що період Нової Січі не є історично важливим, тому в меморіальній дошці немає необхідності.

На Одещині Ананьївський осередок Руху під керівництвом В. Янкевича ухвалив рішення стосовно встановлення пам'ятного знака у вигляді хреста на козацькій могилі. Однак голова сільської Ради першої дільниці Ананьєва О. Медведєв та члени виконкому сільської Ради не підтримали такої ініціативи. Таким чином, процес декомунізації суспільства і повернення до історичної пам'яті українського народу зазнав спротиву місцевих чиновників, які залишались прихильниками комуністичної ідеології [20, с. 2].

У січні 1992 р. Одеська крайова організація НРУ разом із товариством «Південна громада» провели мітинг, присвячений воїнам УНР, які загинули в 1918 р. На шпальтах газети «Чорноморські новини» з ініціативи активістів Руху були опубліковані уривки спогадів учасників тих подій: «Тоді був січень. Снігова хурделиця, крижаний вітер. Бригада українського війська Центральної Ради їхала до Одеси з південних степів. Усі знали, що Одеса однією з перших визнала Українську Народну Республіку; у місті створилася демократична ситуація. Та

ніхто не знав, що більшовики підступно використали момент, для здійснення перевороту, що вони викликали з румунського фронту кілька полків, а до берега підійшли дві ескадри. Коли українські вояки почали вивантажуватися на перон, їх зустрів шквальний кулеметний та рушничний вогонь. Бій був жорстоким і нерівним. Не багатьом пощастило вийти з вогневого кола...» [21, с. 1].

Отже, наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. демократичний за характером громадсько-політичний рух на Півдні України стає каталізатором декомунізаційних процесів. Завдяки єдності більшості політичних, культурно-просвітницьких організацій проведено низку акцій не лише регіонального, але й всеукраїнського рівня. Ознакою часу було активне вираження нації через самоорганізацію, боротьбу за історичну пам'ять та культурну самобутність. Характерно, що суспільний поступ, спричинений саме рядовими громадянами, а не політичною верхівкою, став для держави запорукою доленосних трансформацій. На жаль, культурний вимір декомунізації, витворений зусиллями багатьох українців, не зміг повністю компенсувати в очільників країни відсутність волі до змін. Саме тому, проблеми, породжені незавершеністю реформ 1990-х років, наздоганяють Україну й на порозі сучасності.

Література

1. Михайлов В. В. Неформальний громадсько-політичний рух на Миколаївщині наприкінці 80-х – поч. 90-х років ХХ ст. / В. В. Михайлов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. 33. – С. 165-173.
2. Козаченко О. М. Одеська крайова організація НРУ на сторінках періодичних видань кін. 1980-х – 1990-х років / О. М. Козаченко // Інтелігенція і влада. – 2011. – № 23. – С. 71-76.
3. Шипотілова О. П. Просвітницько-благодійна діяльність Миколаївської крайової організації Народного Руху України (1991-1996 рр.) / О. П. Шипотілова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 83-86.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5562. – 26 арк.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2773. – 264 арк.
6. Михайлов В. В. Український неформальний рух і влада на Херсонщині у другій половині 1980-х – 1991 рр. / В. В. Михайлов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 42. – С. 208-214.
7. Там само.
8. Там само.
9. «Чи страшний Рух на Миколаївщині?» // Український Південь. – 1993. – № 1. – 12 листопада.
10. Друмов В. І. Народний Рух за утвердження державності на Миколаївщині / В. І. Друмов, Л. М. Цимбал // Народний Рух України : місце в історії та політиці : тези доповідей Першої Всеукраїнської наукової конференції (14-16 вересня 1994 р. м. Одеса). – К., 1994. – С. 33-35.
11. Провісники свободи, державності і демократії : Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / [упор. В. Лозицький, О. Бажан, С. Власенко, А. Кентій]. / Національна академія наук України, Інститут історії України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 454 с.

12. Іванюченко А. До 20-річчя Народного Руху України. Прапори єднання (спомин) / А. Іванюченко // Український Південь. – 2010. – № 1. – 1 листопада.
13. Державний архів Одеської області, ф. 11, оп. 153, спр. 34. – 73 арк.
14. Там само.
15. Про перебування вертепів в місті Южноукраїнську // Контакт. – 1991. – № 6. – 18 січня.
16. Гаврилишин І. «Пам'ять» по-миkolaївські / І. Гаврилишин // Чорноморія. – 1989. – № 1. – грудень.
17. Неделя совести // Вечерня Одесса. – 1991. – 11 мая.
18. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5554. – 280 арк.
19. Буго-Гардовская паланка – чья она? // Контакт. – 1991. – № 59. – 2 серпня.
20. Янкевич В. Не в хресті справа... // Народна газета. – 1992. – № 42. – жовтень.
21. Німчич Р. Задля правди і справедливості / Р. Німчич // Чорноморські новини. – 1992. – 22 січня.

УДК 94(477.74) «1920»

THE CASE OF ROMANIAN SPIES

O.H. SHYSHKO,

PhD, Odessa National University I. Mechnikov
(Ukraine)

In 1920, the Soviet government in Moscow has been carefully following the events in Romania. This kind of attention was triggered by Antanta's attempts to persuade Romania to take Poland's side in the Polish-Soviet war. To avoid launching another front, the Soviet leadership offered Romanians to 'discuss the territorial and financial claims of the Romanian government, aiming at making peace as soon as possible' [1, p. 54-55].

Romania in this situation chose to wait before taking any action, eschewing the possibility of being defeated and losing Bessarabia. Moreover, on June 4, 1920 the Trianon peace treaty has been signed, according to which Romania received Transylvania, Maramuresh, Kryshanu and Eastern Banat [2].

The Romanian question has been taking an important place in the social and political life of Odessa. This was due to the geographical proximity of the border with Romania. The rumours about the incursion of Romanian army were constantly circulating in the city.

On June 8, in Odessa there took place a joint plenary session of the Committee of the Workers and Red Army Deputies, the Committee of Trade Unions and Representatives of the Factory Committees. The participants of the plenary session demanded the information from the government about the current situation. The head of the Hubernia Committee Y. Hamarnyk had to make an announcement about prevailing panicky mood in the city. The panic has spread not only among the citizens, but also among employees of the Soviet institutions. The reason for the anxiety were the rumors about the impending deployment of Vrangels' army on the Odessa coast, and the offensive of Romanian and Polish armies on the city. Y. Hamarnyk persuaded the

12. Іванюченко А. До 20-річчя Народного Руху України. Прапори єднання (спомин) / А. Іванюченко // Український Південь. – 2010. – № 1. – 1 листопада.
13. Державний архів Одеської області, ф. 11, оп. 153, спр. 34. – 73 арк.
14. Там само.
15. Про перебування вертепів в місті Южноукраїнську // Контакт. – 1991. – № 6. – 18 січня.
16. Гаврилишин І. «Пам'ять» по-миkolaївські / І. Гаврилишин // Чорноморія. – 1989. – № 1. – грудень.
17. Неделя совести // Вечерня Одесса. – 1991. – 11 мая.
18. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5554. – 280 арк.
19. Буго-Гардовская паланка – чья она? // Контакт. – 1991. – № 59. – 2 серпня.
20. Янкевич В. Не в хресті справа... // Народна газета. – 1992. – № 42. – жовтень.
21. Німчич Р. Задля правди і справедливості / Р. Німчич // Чорноморські новини. – 1992. – 22 січня.

УДК 94(477.74) «1920»

THE CASE OF ROMANIAN SPIES

O.H. SHYSHKO,

PhD, Odessa National University I. Mechnikov
(Ukraine)

In 1920, the Soviet government in Moscow has been carefully following the events in Romania. This kind of attention was triggered by Antanta's attempts to persuade Romania to take Poland's side in the Polish-Soviet war. To avoid launching another front, the Soviet leadership offered Romanians to 'discuss the territorial and financial claims of the Romanian government, aiming at making peace as soon as possible' [1, p. 54-55].

Romania in this situation chose to wait before taking any action, eschewing the possibility of being defeated and losing Bessarabia. Moreover, on June 4, 1920 the Trianon peace treaty has been signed, according to which Romania received Transylvania, Maramuresh, Kryshanu and Eastern Banat [2].

The Romanian question has been taking an important place in the social and political life of Odessa. This was due to the geographical proximity of the border with Romania. The rumours about the incursion of Romanian army were constantly circulating in the city.

On June 8, in Odessa there took place a joint plenary session of the Committee of the Workers and Red Army Deputies, the Committee of Trade Unions and Representatives of the Factory Committees. The participants of the plenary session demanded the information from the government about the current situation. The head of the Hubernia Committee Y. Hamarnyk had to make an announcement about prevailing panicky mood in the city. The panic has spread not only among the citizens, but also among employees of the Soviet institutions. The reason for the anxiety were the rumors about the impending deployment of Vrangels' army on the Odessa coast, and the offensive of Romanian and Polish armies on the city. Y. Hamarnyk persuaded the

participants of the plenary session that the rumors were groundless, however he has thoroughly analyzed the situation. More precisely, Y. Hamarnyk reported to the session that the Romanian armies were leaving Bessarabia and moving to other regions of the country, instead of attacking Odessa. In the end of his speech, he stressed that the panic was being spread by the counter-revolutionary organizations, part of which had already been discovered [3].

The Odessa Hubernia Emergency Committee (OHNK) was constantly battling the panicky moods in the city. In the beginning of June in 1920, the OHNK published an appeal to the citizens, announcing that 'every one, who will be noticed in malignantly spreading false rumors will be regarded as the enemies of the Soviet authority and will be sentenced to the capital punishment' [4].

The Romanian factor has been within the line of sight of the head of the Russian Emergency Committee F. Dzerzhinsky, who at that time, has been staying on the territory of Ukraine. Namely, he was aware that OHNK was investigating a case that was named 'The case of Romanian spies' [5].

In this case, 20 persons were arrested: 2 were shot, 4 were sentenced to 5 years in a concentration camp, 3 persons to 2 years in the camp, others have been released. In the conclusion of the Assistant Commissioner for Military Affairs and Espionage it was said, that the person sentenced to the capital punishment received the verdict due to testimonies of the Romanian Party employees as well as the 'telegram from comrade Dzerzhinsky'. In this telegram Dzerzhinsky pointed out the mistake of OHNK in releasing M. Bogdan, who by the testimony of Romanian communists was a spy.

Thus, on July 4, Mykola Bogdan and other 19 persons who were suspected to be Romanian spies, were arrested for the second time.

On that day, Bogdanovich (Bogdan) was interrogated. He was a 30-year-old Serb, subject of Romania, son of a landlord, unmarried. During the interrogation, Bogdan told that before 1914, he was a soldier in the Romanian army, during the War he fled to Odessa. Until 1920 he was working in Odessa, at a port, a stock exchange and even at the Romanian theatre. In 1920, under the Soviet authorities, he was working in the Tiraspolska RTNK before it was disbanded. During his first arrest, a Romanian Vilkovych investigated the case. Answering the question about his connection to Zh. Lichu, who had also been arrested, M. Bogdan told that in 1919, he was sharing an apartment with him and in 1920, have met him 5 or 6 times as an old acquaintance.

On 13 of July, F. Karanik, who had been mentioned in Dzerzhinsky's telegram, was interrogated as a witness. F. Karanik (33 years old), was a subject of Greece, married, father of two children. He was a member of Politburo of the Communist International and was a revolutionary. In 1914, in Romania he was working as a tailor, in 1916 deserted the Romanian army and fled to Odessa. In Odessa he continued to work as a tailor. On the case of M. Bogdan, F. Karanik told that after 2 or 3 weeks after the volunteers had entered the city, Bogdan asked him as an old friend to give him the addresses of Romanian Party employees for a reward of 20 thousand rubles for every address, having named Karanik, Buzhora and others. The comrade has declined this offer. As for Lichu, Karanik told that in 1919 he was arrested by OHNK and during the interrogation named Bogdan as a Romanian agent.

In the materials of the case there is a message from the Odessa department of the Communist International to OHNK about the fact that M. Bogdan offered Goldberg 20 thousand rubles for fiving away the “leader of the Romanian communists comrade Buzhora”, who in July 1920 had been in the Bucharest prison serving his 25 year sentence.

A. Goldberg was interrogated in this case as a culprit. He was a Romanian Jew and communist, 39 year old, nickel plier. In 1917 he immigrated to Odessa together with H. Rakovskyi and Buzhor as a political activist, who had been arrested in Romania. During the interrogation A. Goldenberg said that in 1919 under the volunteer authority, trying to exchange Soviet money that he had had, he came into a café where Romanians have been spending time. There he was met by Bogdan, whom he had never seen before, and was offered to talk inside the restaurant. There, Bogdan started to threaten A. Goldenberg, to make him give away the addresses of Romanian Party activists, namely Buzhora, Karanik, and others for the remuneration in the sum of 20 thousand rubles. In case A. Goldberg would refuse, he would be arrested and he would have to disclose the addresses, this time for no money. Right after those words, Goldberg paid the bill and left the restaurant. Apart from the protocol of interrogation of Goldenberg, the case includes the protocol of confrontation between Goldberg and Bogdan, during which Bogdan denied everything Goldberg had said. Another culprit in this case, H. Stikliaro made an assumption that Bogdan was a French spy. Both Goldberg and Stikliaro were among those released, after the case was closed, as “honest workers”.

Despite the fact, that Bogdan denied all the allegations, the evidence provided by Goldberg and Stikliaro, which became known to Dzerzhinski, gave the reason for OHNK to sentence Bogdan to death on July 17, 1920.

On June 4, Zhan Zayhneir (Lichu) was also arrested. In the documents it was stated that he was 35 years old, Romanian subject, Romanian artist. During the interrogation the information was specified: he was an Austrian from Stanislav. Before 1914 he was working in Bucharest, making leather briefcases and wallets, during the war he was taken to a concentration camp as an Austrian subject, in 1918 immigrated to Odessa, where he continued to work as an artisan. During the interrogation Zh. Zayhneir told that he had been using the surname Lichu under the Soviet authorities in 1919, and returned to his real name afterwards. As for Bogdan, he said that he knew him from the stock exchange, where both of them were working as brokers, and later on they have lived in the same apartment. In the resolution of the Assistant Commissioner for Military Affairs and Espionage, it was said that Zayhneir’s guilt has not been proven. But because he was not working anywhere and Romanians did not trust him, Assistant Commissioner of OHNK advised to imprison him in a concentration camp for 5 years. This order was executed.

As well, imprisonment in concentration camp for 5 years awaited Zhan Sherer, Heorhiy Platyka, Oleksandr Burshtein, for 2 years - Oleksandr Nehrine, Natan Shmikler, Israil Viderhor. The decision was based on the fact that these persons have been living off the savings made during the occupation of the Volunteer Army, and they have not been employed. All of them were arrested on July 4-5. In the assignment of the

arrest order it was said: look for letters from abroad, do not open the case, assign the case to Barminskiy.

In the documents of O. Nehrine it was mentioned, that he came from Romania, he was a Romanian (in another document – a Jew), married, had two children, graduated from one class of the Conservatory, had a specialization of artist-playwriter, had been working in the theatre of miniatures. For the past three years he had been living in Odessa. During the interrogation, which took place on July 8 he told, that in 1914 he was mobilized to the Romanian Army, in 1917 he deserted and went to Odessa, where he started to work in farce theatres. In 1919 moved to Caucasus. In 1920 returned to Odessa. During the interrogation he told about several Romanians, but he did not know anything about espionage. The case has three photos enclosed.

Zh. Sherer (25 years old) and O. Shvarz (28 years old) were arrested on July 5. In the documents of Zh. Sherer it was said that he was a Romanian subject, a Jew, married, deserted the Romanian Army in 1917. On the case blank he wrote in bad Russian that he knew Bogdan, Linch and other Romanians but he did not know anything about espionage. During the interrogation, O. Shvarz (Romanian subject, Jew, unmarried, tailor) told that he had had a white ticket, but when it was announced that he was not exempt from mobilization, he fled to Odessa. In Odessa he rented a booth and was selling fruit. In 1919 he was arrested by the volunteers, but released him after 2 hours, having taken all his money. After this event he went to Novorossiysk. In 1920 he returned to Odessa and continued with his business. He did not communicate with local Romanians.

N. Shmikler (25 years old, Romanian subject, Jew, student, single) has been a bank cashier in 1908-1916. From 1916 until 1919 he was a soldier in the Romanian Army, he was a non-commissioned officer and he has been injured. In 1919 he fled to Odessa. In Odessa he has been communicating with other Romanians, but knew nothing about espionage.

I. Viderhor (25, Romanian subject, Jew married) had been a soldier in the Romanian Army. During the interrogation he claimed that he did not know Bogdan and knew nothing about espionage. H. Palatyka (27, Romanian, teacher, married, locksmith) deserted the Romanian Army as well. Also knew nothing about the spies, knew Bogdan and Lichu, but only a little. In January 1920 O. Burshtein also arrived to Odessa (24, Romanian subject, Jew, single), who also had deserted the Romanian Army in 1917. Burshtein's evidence differed from the others, because he told that he knew Bogdan and had heard that Bogdan had been working for the French during their intervention in 1919.

The materials of this archived case include operational documents, which disclose that by the end of April these persons as well as other Romanians have been surveilled by OHNK. In the many reports of the secret agents there is plenty of information about the location of Romanians, their meetings, movements in the city, etc. Additionally to these reports, agents were even drawing schemes.

One of such agents of OHNK was Leon Bazon (Bezont). The Assistant Commissioner for Military Affairs and Espionage reported about him: "[he] has been spending all his time among Romanians, took money for expenditures in this case, but

was not able to find out the degree to which they had been involved in the case. He provided fabricated materials”. The Assistant Commissioner offered OHNK to imprison Bezont in the concentration camp for 2 years. But the Board has made a decision to sentence L. Bezont to death along with Bogdan, during the sitting that took place on July 17 with the participation of the Head of OHNK Iakovlev, secretary M. Vihman and members Sokolov and L. Zakovskiy [6, s. 57].

Thus, the materials of this archived investigative case had no information confirming that the persons involved in the case had been a part of a spy network. The fact that they had leaders, agents and gathered secret materials for Romanian government was not confirmed either. M. Bogdan’s “espionage” meant that he allegedly wanted to give away Romanian Communist Party activists to the Volunteer Army. Other persons’ ties with the Romanian government also have not been confirmed, especially considering the fact that all of the culprits deserted the Romanian Army. The attempt of OHNK to gather information about the Romanian’s espionage in Odessa also brought no results. The OHNK’s secret agent was executed because he was giving fabricated evidence.

“The case of Romanian spies” confirmed that the Special Committees gave special attention to discovering foreign spies without worrying for authenticity of evidence. And even without such, they found the reasons to sentence the arrested persons.

In 1990s Ukraine rehabilitated the victims of the terror of Special Committees and other punitive bodies of the Soviet authorities. This case has no materials about the rehabilitation process. Perhaps, this case has not even been reviewed by the Prosecutor’s office.

REFERENCES

1. AVDEEV, A. A. (ed.) Sovetsko-rumynskie otnosheniya 1917-1941. Dokumenty i materialy: V 2-x t. T. 1: 1917-1934. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya. (In Russian).
2. MEL'TYUXOV, M. I. (2010). Bessarabskij vopros mezhdru mirovymi vojnami 1917-1940. Moskva: Veche. (In Russian). // itlife.club/br/?b=195908&p=27.
3. VISTY Odes'koho Huberns'koho Vykonavchoho Komitetu Rady Robitnychkh, Selyans'kykh ta Chervonoarmiys'kykh Deputativ i Odes'koyi Rady Robitnychkh ta Chervonoarmiys'kykh Deputativ. – 1920. – 9 chervnya. (In Ukrainian).
4. Ibid. – 8 chervnya. (In Ukrainian).
5. ARKHIV Upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrayiny v Odes'kiy oblasti, sprava 017147 [M. Bohdan ta in.]. (In Ukrainian).
6. HALUZEVYY derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrayiny, fond 6, opys 3, sprava 282. (In Ukrainian).

СПРАВА РУМУНСЬКИХ ШПИГУНІВ

Протягом 1920 року радянський уряд у Москві уважно слідкував за подіями у Румунії. Така увага була викликана намаганням Антанти залучити Румунію у радянсько-польській війні. Румунське питання також посідало важливе місце у суспільно-політичному житті Одеси. Це було пов’язано з близькістю румунського кордону. Тому у місті постійно поширювались чутки про наступ румунського війська.

На початку червня 1920 р. Одеська губерньська надзвичайна комісія опублікувала звернення до всіх громадян міста, у якому попереджала, що всі ті, «хто буде помічений у злісному поширенні брехливих чуток будуть вважатися ворогами Радянської влади та будуть піддані вищій мірі покарання». Румунський фактор знаходився у полі зору й голови Всеросійської надзвичайної комісії Ф. Дзержинського, який на той час перебував

на території України. Зокрема, він був знайомий з ходом розслідування ОГНК справи, яка отримала назву «Справа румунських шпигунів».

У цій справі було заарештовано 20 осіб, із яких дві особи було розстріляно, чотири особи було ув'язнено до концтабору на 5 років, три особи на 2 роки, інших було звільнено. Матеріали цієї групової архівно-слідчої справи не містять ніякої інформації про те, що фігуранти цієї справи належали до шпигунської організації, яка б мала своє керівництво, агентів, зібрані та передані секретні відомості, та яка б займалася шпигунством на користь румунської влади. «Шпигунство» М. Богдана полягало у тому, що він чи то видавав, чи то збирався видавати добровольчій владі румунських партійних працівників із комуністичними поглядами. Зв'язки інших осіб із румунською владою також не було встановлено, тим більше, що всі вони заявляли про те, що дезертирували з румунської армії. Намагання ОГНК зібрати інформацію про розвідувальну діяльність румун в Одесі не дало бажаного результату. Навпаки, таємного агента ОГНК було страчено за те, що він надавав недостовірну інформацію. «Справа румунських шпигунів» засвідчила, що надзвичайні комісії особливу увагу надавали пошуку шпигунських організацій, до яких зараховували громадян інших країн, не особливо переймаючись достовірністю зібраних доказів. Але навіть за відсутності таких знаходили підстави для покарання заарештованих осіб.

УДК 281.96 УАПЦ (477.7) «1991/2016»

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ТА ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОСТКОМУНІСТИЧНУ ДОБУ (1990-ті – 2010-ті рр.): НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ, ОДЕСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

А.В. ШОСТАК,

канд. іст. наук,

Миколаївська обласна державна адміністрація

(Україна)

Цього року Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) святкуватиме 100-річчя початку власного відродження. З цієї нагоди у всіх єпархіях та парафіях, які знаходяться у юрисдикції УАПЦ планується проведення значної кількості заходів духовно-просвітницького та популяризаторського характеру. Більше того, є велика ймовірність того, що відзначення цієї дати не омине, й загальнодержавний рівень, так, як відповідне письмове звернення з УАПЦ вже направлено на ім'я Президента України, голови Верховної Ради та прем'єр-міністра України [1].

З огляду на це, нині, дослідникам православної церкви вкрай необхідно не упереджено, а також безумовно без зайвої патетики звернути свої наукові погляди до історії УАПЦ, а головним чином на ті її аспекти, які до цього часу у вітчизняній та зарубіжній історіографії не одержали належного висвітлення. Себто, малодосліджений історичний факт та подія мають домінувати над хронологією. Іншими словами, не варто обмежуватися лише вивченням періоду т.зв. «першого відродження» УАПЦ, навпаки доцільно розширювати межі наукових пошуків на увесь історичний шлях генезису церкви. Адже, якщо для віруючих 100-річчя початку відродження УАПЦ має швидше символічне, світоглядне та ціннісне значення, то для істориків, передусім є релевантним приводом до того, щоб вивести окремі аспекти історії УАПЦ із темряви та небуття, в якій з роками, внаслідок своєї наукової індіферентності, ми можемо їх безповоротно втратити.

на території України. Зокрема, він був знайомий з ходом розслідування ОГНК справи, яка отримала назву «Справа румунських шпигунів».

У цій справі було заарештовано 20 осіб, із яких дві особи було розстріляно, чотири особи було ув'язнено до концтабору на 5 років, три особи на 2 роки, інших було звільнено. Матеріали цієї групової архівно-слідчої справи не містять ніякої інформації про те, що фігуранти цієї справи належали до шпигунської організації, яка б мала своє керівництво, агентів, зібрані та передані секретні відомості, та яка б займалася шпигунством на користь румунської влади. «Шпигунство» М. Богдана полягало у тому, що він чи то видавав, чи то збирався видавати добровольчій владі румунських партійних працівників із комуністичними поглядами. Зв'язки інших осіб із румунською владою також не було встановлено, тим більше, що всі вони заявляли про те, що дезертирували з румунської армії. Намагання ОГНК зібрати інформацію про розвідувальну діяльність румун в Одесі не дало бажаного результату. Навпаки, таємного агента ОГНК було страчено за те, що він надавав недостовірну інформацію. «Справа румунських шпигунів» засвідчила, що надзвичайні комісії особливо увагу надавали пошуку шпигунських організацій, до яких зараховували громадян інших країн, не особливо переймаючись достовірністю зібраних доказів. Але навіть за відсутності таких знаходили підстави для покарання заарештованих осіб.

УДК 281.96 УАПЦ (477.7) «1991/2016»

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ТА ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОСТКОМУНІСТИЧНУ ДОБУ (1990-ті – 2010-ті рр.): НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ, ОДЕСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

А.В. ШОСТАК,

канд. іст. наук,

Миколаївська обласна державна адміністрація

(Україна)

Цього року Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) святкуватиме 100-річчя початку власного відродження. З цієї нагоди у всіх єпархіях та парафіях, які знаходяться у юрисдикції УАПЦ планується проведення значної кількості заходів духовно-просвітницького та популяризаторського характеру. Більше того, є велика ймовірність того, що відзначення цієї дати не омине, й загальнодержавний рівень, так, як відповідне письмове звернення з УАПЦ вже направлено на ім'я Президента України, голови Верховної Ради та прем'єр-міністра України [1].

З огляду на це, нині, дослідникам православної церкви вкрай необхідно не упереджено, а також безумовно без зайвої патетики звернути свої наукові погляди до історії УАПЦ, а головним чином на ті її аспекти, які до цього часу у вітчизняній та зарубіжній історіографії не одержали належного висвітлення. Себто, малодосліджений історичний факт та подія мають домінувати над хронологією. Іншими словами, не варто обмежуватися лише вивченням періоду т.зв. «першого відродження» УАПЦ, навпаки доцільно розширювати межі наукових пошуків на увесь історичний шлях генезису церкви. Адже, якщо для віруючих 100-річчя початку відродження УАПЦ має швидше символічне, світоглядне та ціннісне значення, то для істориків, передусім є релевантним приводом до того, щоб вивести окремі аспекти історії УАПЦ із темряви та небуття, в якій з роками, внаслідок своєї наукової індіферентності, ми можемо їх безповоротно втратити.

Одним, із таких питань, що потребує пильної уваги з боку релігієзнавців є поступ УАПЦ у посткомуністичну добу, а особливо його регіональний вимір, який на відмінну від загальноукраїнського контексту вивчений та розроблений наразі не достатньо. Саме тому, мета нашого дослідження полягає у тому, щоб спираючись на різноманітні матеріали та джерела ґрунтовно прослідкувати процес розвитку та становлення УАПЦ на теренах Південної України (у кордонах Миколаївської, Одеської та Херсонської областей) упродовж періоду незалежності.

Зазначимо, що автокефальний рух у південноукраїнському регіоні має давню та самобутню історію, яка хронологічно складається з декількох основних етапів та періодів, що уособлюють ключові віхи його генезису. Не заглиблюючись у деталізацію процесу розвитку УАПЦ у роки, що передували пострадянській добі, лише зауважимо, що громади цієї конфесії діяли у Південній Україні, і в 1920-х рр. (приміром, на початку 1923 р. нараховувалося 18 парафій [2, с. 9]), і в 1940-х рр. (для прикладу, у жовтні 1942 р. функціонувало близько 100 приходів [3, с. 115]) [4, с. 148-149].

Тому, коли наприкінці 1980-х рр. в Україні розпочалося т.зв. «третє відродження» УАПЦ (головним результатом якого стало проведення 5-6 червня 1990 р. першого Всеукраїнського Собору, обрання митрополита Мстислава (Скрипника) патріархом Київським і всієї України та реєстрація державним галузевим органом у жовтні того ж року статуту церкви), православні віруючі Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, не будучи, можливо, в авангарді автокефального руху, тим не менш не стали осторонь цього процесу, а навпаки продемонстрували свою прихильність та лояльність до національних церковних традицій. Як наслідок, уже влітку 1990 р. у м. Баштанка Миколаївської області та в с. Зміївка Бериславського р-ну почали діяти перші незареєстровані громади УАПЦ, які заклали підвалини відновленої православної конфесії у південноукраїнському регіоні. За ними, упродовж нетривалого проміжку часу з'явилося ряд автокефальних парафій у інших районах Південної України, загальна кількість яких за станом на 1 січня 1992 р. сягнула 15 (у Миколаївській області – 7 (у тому числі 2 діяли поза реєстрацією), в Одеській – 2 (1 з них була не зареєстрована) та у Херсонській – 6) [4, с. 149-152; 5, с. 31-32].

На початках враховуючи відсутність окремої церковно-адміністративної одиниці УАПЦ на території південноукраїнського регіону, що пояснюється тим, що відроджена православна конфесія перебувала на етапі свого інституційного становлення, автокефальними громадами Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, опікувався за сумісництвом єпископ Ужгородський і Виноградівський (Хустський) Володимир (Романюк) (із 21 жовтня 1993 р. до 14 липня 1995 р. предстоятель УПЦ КП). Після нього, відповідно до указу керуючого справами УАПЦ владики Рівненського і Острозького Антонія (Масендича) від 22 січня 1991 р., правлячим архієреєм Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Одеської, Запорізької, Донецької і Луганської єпархій з титулом Херсонський і Таврійський став єпископ Чернігівський і Сумський Роман (Балащук). Місцеперебуванням Преосвященного Романа (Балащука) було визначено

м. Херсон. Однак, облаштувати повноцінну єпископську кафедру та налагодити роботу відразу в 7-ми церковно-адміністративних одиницях, які по факту були єдиною єпархією, новопризначеному владиці з об'єктивних причин не вдалося, адже одна справа видати указ, зовсім інша втілити його у життя [4, с. 150-151].

Неодноразово спілкуючись із учасниками тих подій, зокрема й з єпископом Романом (Балашуком) та аналізуючи діловодну документацію УАПЦ, автор дійшов висновку, що у першій половині 1990-х рр. за умов нерівної міжконфесійної боротьби з Українською православною церквою в єднанні з Московським патріархатом (УПЦ в єднанні з Московським патріархатом), для керівництва УАПЦ пріоритетним було, перш за все, юридичне, а не практичне закріплення власної церкви у південно-східному регіоні України. Саме тому й створювалися нашвидкуруч, без попереднього вивчення та розуміння ситуації на місцях єпархії, які, як бачимо, Патріархія не могла ані забезпечити єпископатом, ані підтримати фінансово [4, с. 151].

Згодом, із розвитком церковно-релігійного та суспільно-політичного процесу виникла необхідність у реорганізації існуючого територіального ділення церкви. Задля цього, спершу з 7 підзвітних єпархій владиці Херсонському і Таврійському Роману (Балашуку) утворили 3 – Донецько-Луганську, Дніпропетровсько-Запорізьку та Херсонсько-Миколаївську (юрисдикція розповсюджувалася окрім одноіменних областей, також і на Одеську). Слідом за цим, а саме 12 серпня 1991 р. вже з Херсонсько-Миколаївської єпархії виділили – Миколаївсько-Херсонську та Одесько-Балтську з осідком правлячих архієреїв у Миколаєві та Одесі відповідно. Проте остання теза мала умовний характер. Насправді ж, у зв'язку з тим, що відповідних під Кафедральний собор культових будівель в обласних центрах не було єпископською кафедрою владики Романа (Балашука), після місяців пошуків по будинках та квартирах священиків та небайдужих парафіян, став храм Святого Архистратига Михаїла у с. Зміївка Бериславського р-ну. Втім, і надалі побутові умови правлячого архієрея бажали бути кращими [4, с. 151].

Після чергової модифікації церковно-адміністративної структури УАПЦ у Південній Україні єпископ Миколаївський і Херсонський Роман (Балашук) очолив Миколаївську та за сумісництвом Одеську єпархії (лише 10 квітня 1992 р. на Одеську кафедру було призначено єпископа Пантелеймона (Романовського). Однак вже у червні того ж року він перейшов до кліру УПЦ в єднанні з Московським патріархатом), а з 7 листопада 1991 р. з благословення патріарха Київського і всієї України Мстислава був призначеним спочатку тимчасово, а згодом повноправним керуючим Рівненсько-Острозькою церковно-адміністративною одиницею УАПЦ. Як наслідок, фактично з осені 1991 р. південноукраїнські парафії УАПЦ, і до того, не відчуваючи особливої опіки з боку правлячого архієрея та Патріархії, залишилися один на один зі своїми негараздами та проблемами [4, с. 152].

Підкреслимо, що подальший розвиток автокефальних громад у Південній Україні нерозривно пов'язаний із наслідками кризи, що охопила національне православ'я у першій половині 1990-х рр. та проведенням у червні 1992 р.

Всеукраїнського православного Собору, за результатами якого було утворено Українську православну церкву Київський патріархат (УПЦ КП), яка стала серед іншого правонаступницею парафій та церковно-адміністративних одиниць УАПЦ (у тому числі, Миколаївсько-Херсонської та Одесько-Балтської). Себто, після Собору, УАПЦ де-юре припинила своє існування [4, с. 153].

Однак, як з'ясувалося згодом не на довго. Адже, певна частина громад УАПЦ не увійшли до загальної структури УПЦ КП, а залишилися вірними власній церкві. Для прикладу, у південноукраїнському регіоні такою виявилася парафія при Свято-Пантелеймонівському храмі м. Миколаєва (повернутий віруючим розпорядженням представника Президента України у Миколаївській області №73 від 24 квітня 1992 р. [6, арк. 108]) та парафія Святого Різдва Івана Хрестителя в с. Золота Балка Нововоронцовського р-ну Херсонської області. Як наслідок, вже восени 1993 р. представники (архієреї, клір та миряни) таких громад, із різних куточків країни, офіційно відновили діяльність УАПЦ та обрали свого першоієрарха – єпископа Димитрія (Ярему), який став іменуватися патріархом Київським і всієї України. Таким чином, на конфесійній мапі держави почало діяти три православних конфесії: УПЦ в єднанні із Московським патріархатом, УПЦ КП та УАПЦ [4, с. 118-156; 5, с. 32].

Підкреслимо, що ставши вже в четверте у своїй історії на незалежний шлях розвитку УАПЦ відразу постала перед рядом серйозних проблем та викликів, передусім – правового, ієрархічного та організаційного характеру, над вирішенням яких необхідно було міркувати новообраному предстоятелю. Якщо питання легалізації церкви вдалося врегулювати упродовж неповних двох років (статут у галузевому органі у справах релігій зареєстрований у червні 1995 р. [6, с. 345]), то процес розбудови єпархіальної мережі зайняв значно більше часу [4, с. 156-157].

У цьому контексті показовою є Південна Україна, де активні дії у справі творення церковно-адміністративної одиниці УАПЦ розпочалися лише наприкінці останнього десятиліття ХХ ст. Їх результатом стало утворення у 1997 р. Таврійської єпархії (статут у Державному комітеті у справах релігій зареєстрований 25 грудня 1997 р.), яка територіально охоплювала окрім Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, також, й АР Крим. Однак, що цікаво, призначити на Таврійську кафедру (номінально знаходилася при вище згаданому Свято-Пантелеймонівському храмі Миколаєва) правлячого архієрея, так і не вдалося. Тому, як і у попередні роки, опіку над автокефальними громадами, але вже в межах Таврійської єпархії, продовжив здійснювати патріарх Димитрій (до слова, зауважимо, що у різні роки за сумісництвом також піклувалися про парафії УАПЦ у південноукраїнському регіоні – архієпископ Львівський і Галицький Петро (Петрусь) (у 1993 р.), архієпископ Тернопільський і Бучацький Василій (Боднарчук) (у 1993 р.) та митрополит Галицький Андрій (Абрамчук) (у другій половині 1997 р.)) [4, с. 155-158; 7, арк. 1].

Двадцять п'ятого лютого 2000 р. патріарх Димитрій помирає, і архієрейський нагляд за Таврійською церковно-адміністративною одиницею переймають – спершу керуючий справами Патріархії УАПЦ архієпископ Ігор

(Ісіченко) (2000-2001 рр.), за ним єпископ Львівський Макарій (Малетич) (2001-2015 рр.), який з 4 червня 2015 р. є предстоятелем УАПЦ. І лише у серпні 2015 р. після двох десятиліть не визначеності Таврійська єпархія отримала власного правлячого архієрея. Ним став із титулом Херсонський і Миколаївський єпископ Борис (Харко) (зміни в титуляції викликані переміщенням єпархіального управління з Миколаєва до Херсону), який очолює Таврійську кафедру, й нині [5, с. 32; 8; 9, арк. 5; 10, арк. 6].

Зазначимо, що з призначенням владики Бориса (Харка) у Південну Україну процес становлення та формування Таврійської церковно-адміністративної одиниці УАПЦ не завершився. Навпаки, це лише стало початком майбутньої кропіткої праці у напрямі розбудови єпархії, так, як основний масив роботи на керівництво церкви (Патріархія та правлячий архієрей) ще чекає попереду. А, це серед іншого, закінчення справи з влаштування єпархіального управління, початок будівництва Кафедрального собору у Херсоні, розширення представництва у південноукраїнських областях (шляхом реєстрації нових парафій), збільшення числа духовенства, заснування поряд з офіційним електронним виданням (єпархіальний сайт – <http://uaoc-tavria.com/index.php?id=1>), друкованого, розгортання масштабів суспільно-релігійної діяльності тощо.

Наразі, за станом на 1 січня 2017 р. Таврійська церковно-адміністративна одиниця УАПЦ являє собою третю силу серед православних Південної України. Її територія поділена на 4 деканати (благочиння) (Миколаївський, Новокаховський, Скадовський, Херсонський) в межах яких зосереджено 24 діючих громади (з них у містах та смт – 13), при тому, що законодавчо зареєстрованих нараховується понад 50, 7 недільних шкіл та 23 культових будівлі (ще 7 нині перебуває у стадії будівництва). Крім того, на парафіях єпархії служать 20 священнослужителів, переважна більшість із яких є випускниками Львівської духовної семінарії [10, арк. 1-9]. Також, на теренах південноукраїнського регіону функціонує 2 автокефальні громади (при Свято-Пантелеймонівському храмі Миколаєва та при Свято-Покровському храмі м. Олешки Херсонської області), які не належать до складу Таврійської єпархії УАПЦ, а перебувають у підпорядкуванні архієпископа Харківського і Полтавського Ігоря (Ісіченка), керуючого Харківсько-Полтавською єпархією УАПЦ (о) [11, арк. 5; 12, арк. 2; 13]. Таким чином, у Південній Україні нині наявні парафії двох автокефальних конфесій: УАПЦ та УАПЦ (о), які оминаючи зайвих контактів, мирно співіснують у межах єдиного південноукраїнського регіону.

Література

1. В Українській автокефальній православній церкві запропонували державі відзначити 100-річчя початку відродження цієї церкви [Електронний ресурс] // РІСУ (Релігійно-інформаційна служба України). – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/66236/.
2. Балягузова О.Ю. Розкол в українському православ'ї у 1921–1930 рр. (на матеріалах Півдня України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / О.Ю. Балягузова. – Запоріжжя, 2006. – 18 с.

3. Михайлуца М. Релігійна політика окупантів на Миколаївщині: особливості, суть та наслідки (серпень 1941 – березень 1944 рр.) / М. Михайлуца, О. Тригуб // Краєзнавство. – 2014. – №1. – С. 113-123.
4. Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. – Кривий Ріг, 2016. – 257 с.
5. Християнські Церкви і релігійні організації в Україні: Довідник / Редакційна колегія: В.Д. Бондаренко – головний редактор та ін. – К.: VIP, 2001. – 94 с.
6. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. Указ архієпископа Тернопільського і Буцацького Василя №504 від 30 червня 1993 р. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської обласної державної адміністрації (ОДА). – 1 арк.
8. Митрополит Київський і всієї України Макарій, Предстоятель УАПЦ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Патріархії УАПЦ. – Режим доступу: <http://church.net.ua/jepiskopat/predstojatel-uapc.html>.
9. Інформаційна довідка з Миколаївського деканату УАПЦ від 19 березня 2017 р. на запит відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 5 арк.
10. Інформаційна довідка з Таврійської єпархії УАПЦ від 25 березня 2017 р. на запит відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 9 арк.
11. Інформаційний звіт Миколаївської ОДА за 2003 р. про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин у Миколаївській області. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 16 арк.
12. Статут релігійної громади Свято-Пантелеймонівської парафії м. Миколаєва УАПЦ. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 10 арк.
13. Парафії [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ. – Режим доступу: <http://uapc.org.ua/parafiyi/>

УДК 321.02:93/94 (477.74)

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗВЕДЕННЯ ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ, ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ (1922 рік)

ТАМАРА ШТААДЗЕ,

студентка 3 курсу юридичного факультету,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Процеси декомунізації в Україні все активніше привертають увагу дослідників до джерел з історії тоталітарного радянського режиму. Відтак наш дослідницький інтерес спонукає до спроби проаналізувати лише один сегмент із сонму аналогічних документів, які потрапляли на столи партійно-державної номенклатури усіх рівнів влади, акумулюючись у кабінетах ЦК республіканських партійних організацій і ЦК ВКП(б). Візьмемо до розгляду документ, датований 30 червня 1922 року – вкрай важкого в нашій історії. З одного боку, українське

3. Михайлуца М. Релігійна політика окупантів на Миколаївщині: особливості, суть та наслідки (серпень 1941 – березень 1944 рр.) / М. Михайлуца, О. Тригуб // Краєзнавство. – 2014. – №1. – С. 113-123.
4. Шостак А.В. Православні конфесії Півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах Херсонської, Миколаївської, Одеської областей): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / А.В. Шостак. – Кривий Ріг, 2016. – 257 с.
5. Християнські Церкви і релігійні організації в Україні: Довідник / Редакційна колегія: В.Д. Бондаренко – головний редактор та ін. – К.: VIP, 2001. – 94 с.
6. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. Указ архієпископа Тернопільського і Буцацького Василя №504 від 30 червня 1993 р. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської обласної державної адміністрації (ОДА). – 1 арк.
8. Митрополит Київський і всієї України Макарій, Предстоятель УАПЦ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Патріархії УАПЦ. – Режим доступу: <http://church.net.ua/jepiskopat/predstojatel-uapc.html>.
9. Інформаційна довідка з Миколаївського деканату УАПЦ від 19 березня 2017 р. на запит відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 5 арк.
10. Інформаційна довідка з Таврійської єпархії УАПЦ від 25 березня 2017 р. на запит відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 9 арк.
11. Інформаційний звіт Миколаївської ОДА за 2003 р. про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин у Миколаївській області. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 16 арк.
12. Статут релігійної громади Свято-Пантелеймонівської парафії м. Миколаєва УАПЦ. – Поточний архів відділу у справах національностей та релігій Миколаївської ОДА. – 10 арк.
13. Парафії [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ. – Режим доступу: <http://uapc.org.ua/parafiyi/>

УДК 321.02:93/94 (477.74)

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗВЕДЕННЯ ПРО ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ, ЯК ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ (1922 рік)

ТАМАРА ШТААДЗЕ,

студентка 3 курсу юридичного факультету,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Процеси декомунізації в Україні все активніше привертають увагу дослідників до джерел з історії тоталітарного радянського режиму. Відтак наш дослідницький інтерес спонукає до спроби проаналізувати лише один сегмент із сонму аналогічних документів, які потрапляли на столи партійно-державної номенклатури усіх рівнів влади, акумулюючись у кабінетах ЦК республіканських партійних організацій і ЦК ВКП(б). Візьмемо до розгляду документ, датований 30 червня 1922 року – вкрай важкого в нашій історії. З одного боку, українське

селянство чинило спротив політиці більшовиків на селі, з іншого, вилучення хліба, грабіжницькі побори й реквізиції, зашморг податками, продовольча розкладка, і, як наслідок – тяжкий голод і хвороби. Саме такого роду документи є вкрай репрезентативними у розумінні того, якою насправді була сутність комуністичної диктатури.

Документ на кілька сторінок, надрукований на кальці – «Зведення про політико-економічний стан губерній» за №37. Джерело необхідно розглядати через призму його інформаційного, ідейно-політичного, командно-адміністративного значення. Цей документ є первинним. Ініційований він був Одеським губернським більшовицьким комітетом РКП(б), тому відомості спрямовувалися з місць до головних органів влади регулярно за кожний звітний період. Інформацію було структуровано згідно з адміністративно-територіальними поділом губернії, а також за визначеними зверху наріжними сегментами, які відображали реальну ситуацію в повітах.

На той час на півдні України перший рік реалізовувалась більшовиками нова економічна політика. НЕП було запроваджено після X з'їзду у 1921 році, проте реально його було відчутно лише наприкінці 1922 року. Ця політика проводилась на фоні повоєнної та постреволуційної розрухи, що призвело до кризи у промисловості і сільському господарстві. Останнє знаходилось у занедбаному стані: зменшились посівної площі, погіршувалася технологія обробки землі, порушувалися норми посіву. Ускладнив ситуацію голодомор, який став результатом політики «воєнного комунізму» і охопив країну на два роки. У тяжких умовах знаходилась Південна Україна, яка напередодні Першої світової війни була одним із головних експортерів хліба. Не останнє місце посідала й Одеська губернія, яка представлена об'єктом інформування у даному документі.

На початку в документі відображалась політична ситуація повітів та в самому місті Одесі. Інформувалось про хід збору податків та повинностей, таких як: працегужподаток, продовольчий та загально-громадський податок. Наприклад, по інформації з Балтського повіту виконком від 9 червня запропонував Управлінню продовольчою комісією (Упродкому) повне стягнення податку за мелене борошно, передбачене у розмірі 120 тис. пудів, який було здано лише у кількості 5000 пудів. А Управлінню фінвідділу запропоновано стягувати подвійний загально-громадський податок з тих, хто вже сплатив податок після граничного терміну. Водночас підлягала обліку уся виконана робота. Директивним наказом військовим частинам заборонялося втручатися в діяльність відділів праці. Військові підрозділи, окрім випадків виконання бойових завдань, забезпечуючи гужові, трудові та харчові потребами прирівнювалися до паливних та продовольчих органів. На волосних та губернських нарадах комітетів незаможних селян приймалися рішення щодо мобілізації комнезамів для підвищення темпів збору продовольчого податку, голодних пайків, надання допомоги міліції тощо.

У інформації з Тираспольського повіту акцентувалося на підтримці з боку більшості населення політики радянської влади, йшлося про відсутність контрреволюційних дій, про активну участь в урядових заходах. Проте «голодні

пайки», які стали підтвердженням масового голоду на території України, у сукупності з постійно зростаючим загально-громадським податком, призвели до проявів масового невдоволення населення більшості повітів, що виражалось у протестах, відмові сплати податків і розцінювались владою як пасивна контрреволюція. За відмову сплати податку чи збору вводився штраф у розмірі мільярду карбованців.

Друга обов'язкова складова звітів – обрис економічної ситуації в волостях губернії, що у більшості своїй ілюструвалося статистичними показниками посівної кампанії. Наприклад, посівні площі у Балтському повіті складали 27212 дес. пшениці, 62467 дес. ячменю, 55764 дес. кукурудзи, 172267 дес. інших культур. Одеський повіт надав дані щодо 75% загинлих озимих і про вірогідність очікування загибелі 20% проса, кукурудзи засіяних ручним способом. Також у звіті зазначалась відсутність людських рук для подальшої обробки культур.

Важливою проблемою, що відображалася у документі, була боротьба з голодом. У звіті зазначалась кількість наявних їдальнь та плани щодо відкриття нових закладів харчування для голодуючих. У Балтському повіті за березень-квітень було зібрано 23466 пудів «голодних пайків», що становило 83% завдання. У повіті нараховувалось 7 їдалень, а ще 4 – було запропоновано відкрити у волостях, які виконували завдання по збору хліба на 100%. У межах Балтського повіту нараховувалось 38645 голодуючих дорослих та 16930 голодуючих дітей. У більшості повітів становище дорослих людей залишалось складним, а дітей дещо покращувалось. У Одеському повіті функціонувало 174 їдальні, але їх кількість скоротилась, у зв'язку з тим, частина їдалень була переведена на утримання Американської благодійної організації допомоги голодуючим (АРА).

Голод у свою чергу спровокував зростання рівня бандитизму. Звіт містив більшість інформації про крадіжки, розбійні напади (нерідко зазначалось, що дія була вчинена через голод) і лише поодинокі були випадки вбивств. У Балтському повіті було зафіксовано «розбійний» напад на село, вчинений загоном отамана Лобченко. У інформації часто фіксувалися факти розправ над партійними та радянськими чиновниками, колгоспним начальством, головами сілрад, міліціонерами, секретарями сільських виконавчих комітетів. Вони зазнавали побиття, пограбування будинків та майна. Під переслідування та застосування каральних заходів підпадали не тільки «бандити», але й селяни, які на думку влади їх переховували.

Важким тягарем цього часу, який знайшов своє відбиття у документі, є холера. У межах Тираспольського повіту як зазначають надані у документі відомості, було 92 зафіксованих випадки захворювання на холеру. Серед них, станом на звітний період, 38 захворювань виявилися смертельними. В Одеському повіті осередком холери стала Будьонівська волость, в якій симптоми холери виявлені були у 253 людей.

Отже, цей документ поза сумнівом є інформаційного характеру джерелом. Адже вище радянське керівництво від місцевої влади отримувало регулярно інформацію стосовно всіх адміністративних одиниць, та в найактуальніших, на той період часу, сферах життя населення. Ідейно-політичним його можна вважати

через невідхильну підтримку наявної ідеології комунізму, діючих засобів впливу на населення, визначення осіб, які протистояли більшовицькій політиці як бандитів, та фіксація випадків застосування щодо них репресивної політики «червоного терору». Значення цього звіту, як документу командно-адміністративного характеру, є фіксація способу організації суспільних відносин радянською владою, що виявлялось у жорсткій централізації господарського життя, використанні позаекономічних каральних методів управління, нехтуванні соціальними потребами людини тощо.

Література

1. Державний архів Одеської області, ф. 3, оп. 1, спр. 393, арк. 126-131.

УДК 371 «18/19»

РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ БЕССАРАБІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – У XIX СТОЛІТТЯХ

Н.Ф. ЩЕРБИНА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний економічний університет

Ю.Б. МАХІНЛА,

ст. викладач,

Одеський національний економічний університет

(Україна)

Освіта – ключова складова культури кожного народу. Становлення української освіти відбувалося на тлі складних і суперечливих історичних подій, які й зумовили її особливості. Долаючи постійні утиски та заборони, освіта поступово набувала національних рис, удосконалювалась, ставала дедалі доступнішою.

Стан освіти на території Бессарабії у період до 1812 р. є предметом наукових дискусій. Бессарабія до цього часу була найбільш проблемною, в контексті рівня освіченості, частиною Молдавського князівства. Тут не було постійно діючих навчальних закладів, а навчання невеликої кількості молодих людей, як правило, здійснювалось при місцевих церквах та монастирях. Сучасник подій, протоієрей П. Куницький, оцінюючи стан освіти в Бессарабії на момент її приєднання до Росії, зазначав: «...освіта знаходиться у найбіднішому стані, оскільки не тільки нижчого стану обивателі неосвічені і взагалі неписьменні, але навіть бояри і власне духовенство недалеко відійшли від простого люду» [1, с. 28]. До 1812 р. школи існували навколо монастирів. Документи засвідчують, що підготовка священиків і фахівців для інших суспільних інститутів здійснювалася на досить високому рівні. Це підтверджується наявністю дидактичної літератури з широким колом поширення, прикладом якої були підручники єпископа-ерудита з Хотина – Амфілохія Хотинського. Також до 1812 р. в Бессарабії функціонували

через невідхильну підтримку наявної ідеології комунізму, діючих засобів впливу на населення, визначення осіб, які протистояли більшовицькій політиці як бандитів, та фіксація випадків застосування щодо них репресивної політики «червоного терору». Значення цього звіту, як документу командно-адміністративного характеру, є фіксація способу організації суспільних відносин радянською владою, що виявлялось у жорсткій централізації господарського життя, використанні позаекономічних каральних методів управління, нехтуванні соціальними потребами людини тощо.

Література

1. Державний архів Одеської області, ф. 3, оп. 1, спр. 393, арк. 126-131.

УДК 371 «18/19»

РОЗВИТОК ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ БЕССАРАБІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – У XIX СТОЛІТТЯХ

Н.Ф. ЩЕРБИНА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний економічний університет

Ю.Б. МАХІНЛА,

ст. викладач,

Одеський національний економічний університет

(Україна)

Освіта – ключова складова культури кожного народу. Становлення української освіти відбувалося на тлі складних і суперечливих історичних подій, які й зумовили її особливості. Долаючи постійні утиски та заборони, освіта поступово набувала національних рис, удосконалювалась, ставала дедалі доступнішою.

Стан освіти на території Бессарабії у період до 1812 р. є предметом наукових дискусій. Бессарабія до цього часу була найбільш проблемною, в контексті рівня освіченості, частиною Молдавського князівства. Тут не було постійно діючих навчальних закладів, а навчання невеликої кількості молодих людей, як правило, здійснювалось при місцевих церквах та монастирях. Сучасник подій, протоієрей П. Куницький, оцінюючи стан освіти в Бессарабії на момент її приєднання до Росії, зазначав: «...освіта знаходиться у найбіднішому стані, оскільки не тільки нижчого стану обивателі неосвічені і взагалі неписьменні, але навіть бояри і власне духовенство недалеко відійшли від простого люду» [1, с. 28]. До 1812 р. школи існували навколо монастирів. Документи засвідчують, що підготовка священиків і фахівців для інших суспільних інститутів здійснювалася на досить високому рівні. Це підтверджується наявністю дидактичної літератури з широким колом поширення, прикладом якої були підручники єпископа-ерудита з Хотина – Амфілохія Хотинського. Також до 1812 р. в Бессарабії функціонували

приватні школи. Проте серед широких верств населення поширеним явищем того часу була тотальна неграмотність.

Статут 1786 р. поклав початок системі державних шкіл із одноманітним устроєм, єдиними навчальними планами, класно-урочною системою, з єдиною методикою, які мали загальноосвітній і всестановий характер. Освітня реформа 1782-1786 рр. була важливим етапом у процесі становлення загальнодержавної освітньої системи, однак вона охоплювала лише нижчий і певною мірою середній (головні народні училища) рівні. Університети мали відкриватися вже в 90-х рр., після того, як буде підготовлена необхідна для них кількість учнів у новостворених головних училищах та інших середніх навчальних закладах [2, с. 408].

Після входження регіону до складу Російської імперії на його теренах починається процес поступального розвитку освіти. На той час на території країни діяв затверджений ще у 1804 р. «Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам» [3, с. 626-644], який визначав головні засади та принципи діяльності початкових і середніх шкіл. «Статут» передбачав існування системи шкільної освіти, що складалась із таких ланок, як парафіяльне училище (1 рік навчання), повітове училище (2 роки навчання), гімназія (4 роки навчання).

Реформування місцевих органів влади об'єктивно зумовило суттєве зростання потреби в грамотних чиновниках, дрібних службовцях державного апарату на місцях. Установленням про губернії передбачалося створення приказів громадської опіки, на які покладалися турботи про народну освіту. Їм доручалося опікування й нагляд над заснуванням і розвитком народних шкіл, які вони мали заснувати у всіх містах, багатолюдних селах, тобто для міщан, державних, надвірних селян. Навчання в школах мало бути добровільним, без примусу, безоплатним для бідних і за помірковану плату для інших [4, с. 259, 261].

5 серпня 1786 р. затверджено Статут народних училищ у Російській імперії [5, с. 17]. Згідно Статуту створювались два типи народних училищ: головні в губернських і малі в повітових містах [6, с. 236, 237]. Курс навчання наближався до рівня середньої школи, був загальноосвітнім і реальним, більш того, на думку М. Даденкова, утилітарно-реалістичним. На головні народні училища покладалася підготовка вчителів для малих училищ [7, с. 121]. Губернатор мав управляти школами через накази громадської опіки (у господарському відношенні) і директора народних училищ (у навчально-виховному відношенні) [8, с. 244-245, 248].

Реакційна політика російського царизму у галузі освіти, започаткована з кінця 60-х р. XIX ст., не змогла призупинити процес розвитку освіти в краї, до якого також долучилися земські органи місцевого самоврядування. У пореформений період розширювалася мережа початкових шкіл усіх типів (міністерських, земських і церковнопарафіяльних), збільшувалася кількість середніх навчальних закладів – гімназій, реальних училищ, а також професійних шкіл. Важливим явищем у розвитку освіти в краї було відкриття жіночих середніх навчальних закладів. Гімназії відкривалися в містах краю: чоловічі в Акермані, Ізмаїлі, жіночі – в Акермані, Болграді, Ізмаїлі, Сороках. Були відкриті також три

сільськогосподарські школи, вчительська семінарія і шість учительських шкіл. У цілому в 1900 р. лише в Бессарабії налічувалося близько 30 середніх навчальних закладів. Крім того, існувало понад 1000 початкових шкіл, у тому числі 130 земських, 402 міністерських, 370 церковнопарафіяльних, 69 шкіл для «іногородців», 33 громадських.

Незважаючи на розширення шкільної мережі, населення краю в переважній більшості залишалося неписьменним. У 1897 р. частка грамотних становила 15,6% всього населення Бессарабії (32,8% – у містах і 12,5% – у сільській місцевості). Суттєвою була різниця між рівнем грамотності чоловіків (22%) і жінок (8,83%) краю. Поширення грамотності серед етнічних спільнот Бессарабії характеризувалося нерівномірністю. Найменш грамотним було молдавське населення, серед чоловіків цей показник склав 10,5%, а серед жінок – 1,7%. Відсоток грамотності чоловіків і жінок характеризувався відповідно в українців 15,3 і 3,1%, болгар – 31,2 і 6,4%, гагаузів – 21,1 і 2,4%, росіян – 39,9 і 21,5%, євреїв – 49,6 і 24,1%, німців – 63,4 і 62,9% [9, с. 223].

Особливістю політики царизму в галузі освіти була перевага російської мови як мови навчання. Із загального числа грамотних молдаван лише 3,9% навчалися рідною мовою. Цей показник становив у болгар – 0,7%, гагаузів – 1,0, вірмен – 12,9, поляків – 17,3, греків – 29,3, євреїв – 39,3 і німців – 66,2%. Навчання рідною мовою велося переважно в парафіяльних школах неправославного віросповідання. З розширенням мережі середніх навчальних закладів і зростанням прагнень населення до вищої освіти, яку мешканці краю отримували головним чином у російських університетах, до кінця століття збільшився контингент осіб, що мали вищу професійну освіту. У 1897 р. в Бессарабії налічувалося 1255 осіб з вищою освітою, 1476 – з середньою спеціальною і понад 14,8 тис. осіб з середньою освітою. Їх частка в загальному числі грамотних була незначною. В цілому по Бессарабії цей показник становив лише 5,83%, у тому числі у молдаван – 5,76, росіян – 18,42, болгар – 5,87, українців – 2,7, євреїв – 1,55, німців – 0,93, гагаузів – 0,34%. Все це свідчить про нерівномірне поширення вищої та середньої освіти в середовищі різних етносів краю.

У 1828 р. російський уряд запровадив «Новий шкільний статут», який обмежував можливості загальної освіти. Він був повністю застосований у Південній Бессарабії лише в середині 30-х рр. За цим статутом 4-ступенева система освіти скасовувалась, замість неї запроваджувався принцип ізольованої становості. Для дітей селян, міщан і ремісників мали діяти однорічні парафіяльні школи. Подальше навчання дітей з бідних сімей у повітових училищах, гімназіях і університетах не передбачалося. Матеріальне і фінансове утримання приходських училищ покладалося на селянські та міщанські товариства. У 30-40-х роках XIX ст. в краї було відкрито близько 300 таких шкіл, із яких, проте, головним чином через відсутність вчителів, функціонувала лише половина.

З 1842 р., згідно царського указу, запроваджується більш масова початкова школа – сільські училища. На початку 30-х років у Шабо було відкрито перший навчальний заклад сільськогосподарського профілю, у Болграді (1840 р.) –

спеціальне землемірне училище, жіноча школа (1847 р.), у Сараті (1840 р.) – однокласне училище для хлопчиків з німецькою мовою викладання [10, с. 91]. Згідно офіційних державних актів того часу, головна мета школи полягала в «ретельному виконанні всіх релігійних обов'язків», у вихованні «відданості престолу» та «вірності священній особі государя». Представники царської влади, зокрема генерал-губернатор Новоросійського краю і Бессарабської області М.С. Воронцов, Бессарабський військовий губернатор П.Ш. Федоров послідовно і наполегливо проводили політику русифікації краю.

З 1824 р. в містах Бессарабії починає формуватися мережа ланкастерських шкіл, головною метою яких виступало поширення грамотності серед місцевого населення. 7 лютого 1824 р. була відкрита перша ланкастерська школа в Кишиневі, 11 травня того ж року – в Бельцях, 26 травня – в Ізмаїлі. Дещо пізніше, у 1827 р., такі заклади відкрилися в містах Хотині та Бендерах, у 1839 р. – в Акермані, у 1842 р. – в Рені, у 1843 р. – в Сороках, Оргіїві та Кагулі. Процес навчання в ланкастерських школах полягав у тому, що вчитель пояснював матеріал невеликій кількості найбільш здібних учнів, а ті, в свою чергу, повинні були пояснити його іншій групі учнів. У такий спосіб один вчитель міг здійснювати навчання великої кількості учнів.

Згідно даних звіту 1824 р., перші ланкастерські школи були переповнені учнями. Так, у Кишинівській школі налічувалось 132 вихованці, Бельцькій – 121, Ізмаїльській – 61 [11, с. 25]. Подальше розширення мережі шкіл сприяло зростанню кількості учнів. За даними за вересень 1833 р. в п'яти школах навчалось 375 осіб: в Кишинівській – 136, в Ізмаїльській – 77, в Хотинській – 73, в Бендерській – 49, в Бельцькій – 40 [12, с. 15].

Щодо станової належності учнів, то 40% з них належали до спадкових і особистих дворян, 38,4% – міщан і ремісників, 6,6% – купців, 14,7% – різних станів. Серед учнів ланкастерських шкіл часто можна було спостерігати вже достатньо дорослих людей віком від 19 до 22 років, вік наймолодших учнів ланкастерських шкіл становив 5 років.

Одночасно з діяльністю ланкастерських шкіл у першій половині XIX ст. в містах регіону починає формуватися мережа повітових училищ. У 1828 р. Міністерство народної освіти ухвалило рішення про заснування таких закладів у повітових центрах регіону. Вони були відкриті в бессарабських містах із наступною кількістю учнів: Кишинівське повітове училище – 51, Аккерманське – 75, Бельцьке – 48, Бендерське – 42, Хотинське – 39 [13, ф.1, оп. 214, спр. 15. - арк. 227 зв.-228]. Слід відзначити, що з відкриттям повітових училищ ланкастерські школи набули значення підготовчих курсів до вступу у повітові училища.

У 1828 р. був прийнятий Статут навчальних закладів, який дещо змінював діючу шкільну систему. В заснованих у бессарабських містах повітових училищах, як і в ланкастерських школах, основний відсоток учнів припадав на дітей дворян та чиновників. Про перевагу привілейованих верств у початкових закладах свідчать і спостереження щодо контингенту учнів у звіті про становище Ізмаїльського градоначальства 1843 р., в якому зазначалось: «Дворяни і

чиновники виховують своїх дітей переважно в казенних навчальних закладах. Купецтво найбільше у приватних пансіонах. Із міщан у трьох містах (Ізмаїл, Рені, Кілія) зовсім мало письменних, але в них помітне прагнення до освіти власних дітей» [14, ф. 56, оп. 1, спр. 585. – арк. 22 зв.-23].

На початку 40-х рр. XIX ст. у містах Бессарабії починають з'являтися перші заклади професійного спрямування. Ще одним таким закладом став відкритий у 1849 р. в Ізмаїлі комерційний пансіон, який був заснований з ініціативи місцевого комерційного товариства. У проханні товариства до Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора йшлося: «Ізмаїльське комерційне товариство, бажаючи надати власним дітям пристойну і відповідну їх знанням освіту, прохає дозволити заснувати в Ізмаїлі коштом Комерційного товариства пансіон під назвою «Приватний пансіон комерційного товариства» [15, с. 2].

Окрім вищеназваних приватних закладів у містах регіону до середини 50-х рр. діяло чимало так званих меламедів. Це були єврейські класичні елементарно-релігійні школи, в яких навчання здійснювалось крізь призму вивчення релігійних текстів Тори і Талмуду. Вони засновувались в більшості випадків у будинках вчителів і мали обмежену кількість учнів. За даними 1855 р. в Кишиневі, Бельцях, Бендерах, Акермані, Хотині загалом діяло близько 60 таких закладів [16, с. 37-39].

З 60-х рр. XIX ст. в російській частині Бессарабії викладання здійснювалося російською мовою, молдавська мова збереглася лише в деяких школах як навчальний предмет. У 1858/59 рр. тут діяло 399 шкіл усіх типів, в яких навчалося більше 12 тис. учнів. В Акермані в 1860 р. нараховувалося 14 навчальних закладів, в яких навчалося 250 учнів [17, с. 35].

На території Південної Бессарабії, що відійшла до Молдавського князівства, а згодом опинилася у складі Румунії, відбулися значні зміни в культурному розвитку. Так, 10 червня 1858 р. молдавський уряд видав наказ про заснування в Болграді болгарського училища. 3 травня 1859 р. було урочисто відкрито нову гімназію (Центральне болгарське училище). Першим директором навчального закладу став С. Радулов. Викладання предметів (крім мов та румунської історії) у гімназії велося болгарською мовою [18, с. 123-125].

У 1877-1878 рр. Румунія повернула Росії територію Південної Бессарабії. Характерною для духовного життя Південної Бессарабії була занедбаність освіти та культури. Російський уряд не враховував національні особливості краю. Українське населення відчувало на собі вплив русифікації. В Південній Бессарабії діяли сумнозвісні Валуєвський циркуляр та Емський акт, які забороняли друкувати книги українською мовою, ставити українські п'єси та влаштовувати концерти. За переписом 1897 р. питома вага письменних серед українців в Ізмаїльському та Акерманському повітах сягала 15%, серед росіян – 25%, євреїв – 48%. Ще менше осіб мали освіту вище початкової [19, с. 201].

Таким чином, сформована впродовж кінця XVIII – у XIX ст. розгалужена мережа освітніх установ була представлена всіма їх типами, за виключенням вищих. Значною мірою процес становлення та розширення освітньої мережі залежав від ступеня активності окремих мешканців міст – засновників та утримувачів навчальних закладів. З другої половини XIX ст. в населених пунктах

починає складатися система жіночої та професійної освіти. Важливі зміни протягом досліджуваного часу відбулися у складі вихованців середніх навчальних закладів. Вони характеризувалися скороченням кількості дітей привілейованих верств і зростанням податних. Хоча рівень освіченості бессарабського міського населення, порівняно з іншими регіонами, залишався досить низьким і наприкінці ХІХ ст. не перевищував показник у 33 %, сформована мережа навчальних установ стала провідною ланкою у підвищенні письменності, інтелектуального та культурного рівня городян у цілому. Найменш плідними виявились перетворення в освітній сфері в містах Південної Бессарабії, які у 1857-1878 рр. перебували у складі Молдавського князівства та Румунії. Позитивні заходи румунського уряду в освітній галузі, які характеризувались відкриттям навчальних закладів та впровадженням загальної початкової освіти, фактично нівелювались тією обставиною, що навчання здійснювалось румунською мовою. Ситуація з освітою у регіоні була складною, поза школою залишалося близько двох третин дітей шкільного віку, навчання проводилося за програмою, яка не враховувала національно-культурних особливостей українського і молдавського населення. Крім того, школа була заручницею різних політичних сил, що пропонували іноді взаємовиключні моделі її розвитку. Такі реалії, безумовно, гальмували розвиток освіти.

Література

1. Куницкий П. Краткое статистическое описание Заднепровской области, присоединённой к России по мирному трактату, заключённому с Портой Оттоманскою в Бухаресте, 1812 г. / Петр Куницкий. – СПб., 1813. – С. 28.
2. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII - первая половина XIX в. / Отв. ред. М. Ф. Шабаева. - М., 1973. - С. 408.
3. Устав учебных заведений, подведомых университетам // Полное собрание законов Российской империи. – Т. XXVIII. – СПб., 1830. – С. 626-644.
4. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. - М., 1987. - Т. 5. - С. 259, 261.
5. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902.- СПб., 1902. - С. 17.
6. Антология педагогической мысли России XVIII в. / Сост. И. А. Соловков. - М., 1985. - С. 236, 237.
7. Даденков М. Ф. Історія педагогіки. - К., Харків, 1947. - С. 121; Смагина Г. И. У истоков государственной общеобразовательной системы // Советская педагогика. - 1987. - № 6. - С. 15.
8. Антология педагогической мысли России XVIII в. / Сост. И. А. Соловков. - М., 1985. - С. 244-245, 248; Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII - первая половина XIX в. / Отв. ред. М. Ф. Шабаева. - М., 1973. - С. 152.
9. Годовой отчет о наблюдении за законоучительством и духовно-нравственном воспитанием в земских и министерских училищах Бессарабской губернии. 1910/1911 г. – Кишинев: Епархиальная типография, 1911. – С. 223.
10. Лебеденко О.М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне / О.М. Лебеденко, А.К. Тичина. - Одеса: Астропринт, 2002. – С. 91.
11. Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей. – 1907. – Т. XXVII. – С. 25.
12. Прибавление к IX тому второго собрания Законов Российской Империи. – Т. IX. – Собр. II. – Отд. II. – СПб., 1835. – С. 15.
13. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф.1, оп. 214, спр. 15. – арк. 227 зв.-228.

14. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», ф. 56, оп. 1, спр. 585. – арк. 22 зв.-23.
15. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. – СПб.: Тип. Имперской Академии Наук, 1867. – Т. III. – С. 2.
16. Записки Бессарабского областного статистического комитета. – Кишинев: Тип. Областного правления, 1867. – Т. 2. – С. 37-39.
17. Ключник А.Г. Белгород-Днестровский: очерк. - Одесса: Маяк, 1977. - С. 35.
18. Південна Бессарабія (кінець XVIII - XIX ст.) / Л.Ф. Циганенко, О.М. Лебеденко, А.В. Дізанова та інші; за ред. Л.Ф. Циганенко. - Ізмаїл: «СМИЛ», 2001. - С. 123-125.
19. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. - СПб.: Изд. П.Н. Батюшкова, 1892. - С. 201.

УДК 629.73:93(477)(043.2)

З ІСТОРІЇ АВІАЦІЇ: ПЕРШІ ПЕРЕЛЬОТИ НАД МИКОЛАЄВОМ ТА ОДЕСОЮ

О.А. ЮРЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

Початок XX століття – ера зародження авіації. З польоту американських братів О. і В. Райт 17 грудня 1903 р. почалася світова авіаера. Цей епохальний успіх піонерів авіації сприяв розвитку авіації в усіх країнах світу. В Україні ідеї повітроплавання і авіації на початку століття пропагували відомі вчені Є. Жуковський, М. Артем'єв, М. Делоне, О. Кудашов, Г. Проскура та інші. Українськими центрами планеризму та авіації стали Київ, Харків і Одеса.

Південь України став одним із центрів розвитку авіації в країні. Великий інтерес до авіації спостерігався, зокрема, і в Миколаєві. 25 листопада 1909р «Миколаївська газета» повідомила, що Росія має вже два дирижаблі і один літак [1]. Газети навіть вели спеціальну рубрику «Повітроплавання». В той час літали не тільки на літаках та дирижаблях, але й на повітряних кулях. Буквально сенсацію викликали повідомлення про те, що хтось із авіаторів протримався в повітрі кілька хвилин, або на висоті 300-400 метрів над землею. Вітчизняні авіатори мріяли про далекі перельоти. Невдовзі вони почалися.

У 1912 р. такий переліт здійснив військовий льотчик Д.Г. Андреаді. Дмитро Андреаді – видатний військовий пілот, інструктор Севастопольської офіцерської школи авіації (народився у 1878 р. у Константинополі, але згодом переїхав з родиною до Сімферополя), учасник російсько-японської війни 1904-1905 рр., встановив декілька рекордів у повітроплаванні. Зокрема, у серпні 1911 р. встановив всеросійський рекорд за тривалістю польоту з пасажиром на борту, який тривав 2 години та 35 хвилин [2]. Політ 1912 року, здійснений Дмитром Андреаді, відбувався за маршрутом Севастополь-Одеса, тривав кілька днів із декількома зупинками в Каховці, Херсоні та Миколаєві. На маршруті Миколаїв-Одеса авіатору вдалося піднятися на висоту 1100 метрів [3]. Безперечно це був великий успіх вітчизняних пілотів. У вересні 1912 року штабс-капітан

14. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», ф. 56, оп. 1, спр. 585. – арк. 22 зв.-23.
15. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. – СПб.: Тип. Имперской Академии Наук, 1867. – Т. III. – С. 2.
16. Записки Бессарабского областного статистического комитета. – Кишинев: Тип. Областного правления, 1867. – Т. 2. – С. 37-39.
17. Ключник А.Г. Белгород-Днестровский: очерк. - Одесса: Маяк, 1977. - С. 35.
18. Південна Бессарабія (кінець XVIII - XIX ст.) / Л.Ф. Циганенко, О.М. Лебеденко, А.В. Дізанова та інші; за ред. Л.Ф. Циганенко. - Ізмаїл: «СМИЛ», 2001. - С. 123-125.
19. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. - СПб.: Изд. П.Н. Батюшкова, 1892. - С. 201.

УДК 629.73:93(477)(043.2)

З ІСТОРІЇ АВІАЦІЇ: ПЕРШІ ПЕРЕЛЬОТИ НАД МИКОЛАЄВОМ ТА ОДЕСОЮ

О.А. ЮРЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

Початок XX століття – ера зародження авіації. З польоту американських братів О. і В. Райт 17 грудня 1903 р. почалася світова авіаера. Цей епохальний успіх піонерів авіації сприяв розвитку авіації в усіх країнах світу. В Україні ідеї повітроплавання і авіації на початку століття пропагували відомі вчені Є. Жуковський, М. Артем'єв, М. Делоне, О. Кудашов, Г. Проскура та інші. Українськими центрами планеризму та авіації стали Київ, Харків і Одеса.

Південь України став одним із центрів розвитку авіації в країні. Великий інтерес до авіації спостерігався, зокрема, і в Миколаєві. 25 листопада 1909р «Миколаївська газета» повідомила, що Росія має вже два дирижаблі і один літак [1]. Газети навіть вели спеціальну рубрику «Повітроплавання». В той час літали не тільки на літаках та дирижаблях, але й на повітряних кулях. Буквально сенсацію викликали повідомлення про те, що хтось із авіаторів протримався в повітрі кілька хвилин, або на висоті 300-400 метрів над землею. Вітчизняні авіатори мріяли про далекі перельоти. Невдовзі вони почалися.

У 1912 р. такий переліт здійснив військовий льотчик Д.Г. Андреаді. Дмитро Андреаді – видатний військовий пілот, інструктор Севастопольської офіцерської школи авіації (народився у 1878 р. у Константинополі, але згодом переїхав з родиною до Сімферополя), учасник російсько-японської війни 1904-1905 рр., встановив декілька рекордів у повітроплаванні. Зокрема, у серпні 1911 р. встановив всеросійський рекорд за тривалістю польоту з пасажиром на борту, який тривав 2 години та 35 хвилин [2]. Політ 1912 року, здійснений Дмитром Андреаді, відбувався за маршрутом Севастополь-Одеса, тривав кілька днів із декількома зупинками в Каховці, Херсоні та Миколаєві. На маршруті Миколаїв-Одеса авіатору вдалося піднятися на висоту 1100 метрів [3]. Безперечно це був великий успіх вітчизняних пілотів. У вересні 1912 року штабс-капітан

Д. Андреаді був відряджений до Франції для закупівлі партії нових аеропланів для Севастопольської школи авіації. У квітні 1913 р. він здійснив безпосадочний переліт за маршрутом Феодосія-Севастополь-Керч, а через три місяці під його командуванням було виконано груповий переліт із Севастополя до Євпаторії та назад. Ці польоти принесли Дмитру Георгійовичу ще більшу популярність.

Із 1913 року обов'язки начальника Севастопольської школи авіації став виконувати капітан А.А. Мурузі, спільно з яким Д.Г. Андреаді брав участь в експериментах з вивчення можливості використання поштових голубів, що відправляються з аеропланів або з місць їх посадок для передачі інформації. Проведені в процесі тренувальних польотів досліди з голубами дали ряд позитивних результатів.

20 березня (2 квітня) 1914 року Д.Г. Андреаді трагічно загинув під час виконання тренувального польоту на літаку «Ньюпор». У цей час в м.Кача знаходився відомий пілот П.М.Нестеров, який завершив переліт за маршрутом Київ-Одеса-Севастополь. «Вранці я політав трохи, потім спустився, взяв пасажирів і попрямував до Севастополя, – писав він про те, що трапилося дружині. – Я зробив кілька обертів над містом і повернувся на аеродром. Побачив натовп, спустився поруч. Виявилося, вбився Андреаді. Злетів, зробив великий крен і не мав можливості його вирівняти, зачепив крилом і вбився. Враження жахливе, особливо для мене, як нібито я приніс їм це нещастя» [4]. Про загибель Д.Г. Андреаді повідомляли всі газети того часу, наводилися її подробиці, але справжня причина катастрофи так і залишилася до кінця не з'ясованою. Загибель видатного авіатора – штабс-капітана Дмитра Георгійовича Андреаді була черговою в списку жертв перших підкорювачів повітряного океану на початку ХХ століття.

11 березня 1908 р. в Одесі було організовано аероклуб. Президентом його спочатку був командуючий Одеським військовим округом генерал Каульбарс, а у 1910-1918 рр. відомий банкір і власник аеропланного заводу А.А. Анатра. Активними учасниками аероклубу були М.Н. Єфімов, С.І. Уточкін, В.М. Хіоні, К.Я. Маковецький та ін. Для популяризації авіації з липня 1908 р. клуб видавав журнал «Спорт і наука». У 1910 р. при аероклубі було започатковано «Одеську авіаційну школу» з двома класами: військовим і цивільним [5, с. 9].

Одеський аероклуб планував і польоти, зокрема, перельоти за маршрутами Одеса-Миколаїв, Одеса-Миколаїв-Херсон тощо. Для популяризації повітроплавання авіаторами були організовані показові польоти. Такі польоти були здійснені в Одесі, Миколаєві, Новому Бузі.

Влітку 1914 р відбувся політ за маршрутом Одеса-Очаків. Він відрізнявся від попередніх тим, що проходив вздовж берегової лінії. 5 червня 1914 р. в Одесі стартували три літаки. На відстань в 75 верст, яку раніше долали протягом доби, авіаторам вистачило 49 хвилин, разом зі злітом і посадкою. Близько 19.00 ввечері над Очаковом з'явилися три літаки, які зробили кілька кіл над містом. Першим на льотному полі з'явився літак пілота Смольянінова, потім посадку здійснили авіатори Яровицький та Степанов (керівник польотів). З перших же хвилин появи над містом дивовижних літаків люди, які хотіли побачити на власні очі справжнє

диво, кинулися до льотного поля. «Миколаївська газета» № 2519 (01.07.14 р.) писала, що в ті дні мешканці Очакова, які зібралися на льотному полі, влаштували авіаторам урочистий прийом: «5 червня о 7 годині вечора в Очаків прибули з Одеси три аероплани, які на переліт Одеса-Очаків (73 версти), враховуючи підйом та спуск, витратили 40 хвилин. Першим в Очаків спустився на табірному полі поручик Смолянінов – він прилетів на біплані системи «Фарман». Другим на це ж поле спустився поручик Яровицький і третім – штабс-капітан Степанов. Поручик Яровицький і штабс-капітан Степанов прилетіли на біпланах «Ньюпор». Публікою, що зібралася на місці спуску в великій кількості, льотчикам були влаштовані бурхливі овації. Комендантом Очакова було сказано дорогим гостям вітальне слово, покрите гучними вигуками «Ура!» [6].

Що нам відомо про учасників цього перельоту?

Степанов Іван Петрович – народився 13 червня 1886 р. в Гродненській губернії. З дворян. У 1913 році закінчив Військову авіаційну школу в Севастополі і був призначений в 7-й корпусний авіаційний загін. 17 липня 1914 р. І.П. Степанов був призначений командиром загону і виступив з ним на фронт. Вже 28 серпня 1914 р., під час Городоцької битви він добув цінні відомості про розташування ворожих батарей та про підхід ворожих дивізій. За цю розвідку Іван Петрович був нагороджений орденом Св. Георгія 4-го ступеня. 16 серпня 1915 р. І.П. Степанов призначений командиром 3-го армійського авіаційного загону. 11 червня 1916 р. під час розвідки витримав бій з німецьким літаком та, не дивлячись на це, зробив фотозйомку укріплень супротивника, чим сприяв вдалим діям 22-го армійського корпусу. За цей виліт І.П. Степанов був нагороджений Георгіївською зброєю. У грудні 1916 р. Іван Петрович був призначений командиром 11-го авіаційного дивізіону, а 17 жовтня 1917 р. – інспектором авіації армій Південно-Західного фронту. У 1918 р. І.П. Степанов служив в авіації Української Народної Республіки, але вже в серпні з ешеленом авіаційного майна прибув до м.Новочеркаськ. У Добровольчій армії – помічник інспектора авіації, у ЗСПР – помічник інспектора авіації. Потім – еміграція до Франції. Помер І.П. Степанов 3 березня 1951 р. у Парижі [7].

Смолянінов Михайло Сергійович – пілот, учасник Першої світової війни, загинув під час розвідувального польоту у серпні 1919 р. [7]

Яровицький Валеріан – поручик 13-ї артилерійської бригади. У 1913 р. закінчив Офіцерську школу авіації відділу повітряного флоту. У 1915 р. за відзнаку у боротьбі з ворогом в роки Першої світової війни був нагороджений медаллю «За мужність» [7].

Після урочистої події 5 червня 1914 р. на жаль, ситуація в авіації у південному регіоні змінилась. Вже 1 липня 1914 р. трапилася перша катастрофа. «Миколаївська газета» № 2519 (01.07.14 р.) сповістила: «З Очакова повідомляють: Впалі на військовому аеродромі під час польотів льотчики штабс-капітан Єсіпов і унтер-офіцер Кальманович розбилися на смерть. Катастрофа викликана сильним креном апарату, несвоєчасним вирівнюванням» [8]. Ось як описує це в своїх спогадах генерал-майор І.К. Спатарель: «Командував загonom лихий пілот, колишній кавалерист, штаб-ротмістр Єсіпов, друг чудового винищувача Євграфа

Крутеня. Він любив польоти і на рідкість добре ставився до солдатів. Але влітку 1914-го командир розбився на моїх очах. Причиною його загибелі стала поширена «офіцерська хвороба» – нехтування технікою, прагнення бути «чистим льотчиком». Пам'ятаю, Єсіпов дуже поспішав з вилітом. Його машину не встигли навіть оглянути, як він наказав механіку Кальмановичу сідати в кабінку. Запустив мотор і відразу, без будь-якого випробування, пішов на зліт. Мені здався дивним звук мотора. Промайнула думка: або регулювання погане, або потужність мала через незадовільну подачу бензину. В цей момент «Ньюпор» перейшов до набору висоти. Піднявшись метрів на тридцять, він несподівано звалився на крило і впав. В той час на «Ньюпор-4» вже стояв лічильник обертів і масляний стаканчик залишався. Більше того, будь-який механік, сидячи в кабінці, міг на слух визначити, що мотор не додає обертів. Єсіпов не скористався ні тим, ні іншим, а сам техніку знав погано. Ось і поплатився за це життям» [9].

Про Володимира Миколайовича Єсіпова нам відомо, що він був штаб-ротмістром 12 гусарського Ахтирського полку, завзятим пілотом, який дуже любив літати. Збереглися спогади про його показові польоти, зокрема у Меджибожі 1913 року, коли він впродовж півгодини літав на значній висоті та демонстрував блискучі прийоми управління аеропланом. В.Єсіпов брав у свої показові польоти й пасажирів. Він намагався переконати людей у повній перемозі над повітряним простором та довести велику майбутню користь авіації у військовій справі, особливо у розвідці [10].

Отже, початок ХХ ст. в історії авіації називають періодом «романтичної» або «героїчної» епохи. Саме в цей час сотні ентузіастів стали захоплюватися авіацією, на свій страх та ризик створювали літальні апарати, піднімалися у повітря, проводили перші випробування та польоти. Не дивлячись на те, що не всі вони були вдалими, були аварії та катастрофи, однак попри це починалася ера авіації, ера освоєння повітряного простору, яка активно залучала до себе й українські регіони.

Література

1. Николаевская газета. – 1909. – 25 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novosti-mk.org/history/1484-nikolaevskie-aviatory-mechtali-o-dalnih-pereletah.html>
2. Авиаторы – кавалеры ордена Св. Георгия и Георгиевского оружия периода Первой мировой войны 1914-1918 годов: Биографический справочник / Сост. М.С. Нешкин, В.М. Шабанов. – М: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 360 с.
3. 100 лет историческому перелету: первые аэропланы над Николаевом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niklife.com.ua/citylook/43671>
4. Андреади Д. Г. – выдающийся военный летчик, инструктор. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/4768613/post397831142/>
5. Історія української авіації в особах: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: НАУ, 2013. – 328 с.
6. Кузнец Ж. 100 лет перелету Одесса-Очаков. 5 июня 1914 г. [Електронний ресурс] / Ж. Кузнец. – Режим доступу: <http://www.ochakiv.info/articles/5726309573459968>
7. Авиаторы – кавалеры ордена Св. Георгия и Георгиевского оружия периода Первой мировой войны 1914-1918 годов: Биографический справочник / Сост. М.С. Нешкин,

- В.М. Шабанов. – М: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 360 с.
8. Николаевская газета. – 1914. – 1 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fedinnikolaj.ucoz.ru/index/pervyj_aehrodrom/0-7
 9. Кузнец Ж. 100 лет перелету Одесса-Очаков. 5 июня 1914 г. [Електронний ресурс] / Ж. Кузнец. – Режим доступу: <http://www.ochakiv.info/articles/5726309573459968>
 10. Полковая история. Полеты летчика штаб-ротмистра Есипова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gusa.ru/esipov.html>

ББК 63.5:81.2:86.3 (2Укр)
УДК 94:39:81.2:314.127.7 (477)

Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип. 6 / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Херсон: Грінь Д.С., 2017. – 460, [1] с.

Збірка наукових праць присвячена історії Півдня України та Подунав'я у різні періоди та епохи, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам, мовознавству тощо. До збірки увійшли матеріали VI Міжнародної наукової конференції та круглого столу «Декомунізаційні процеси в країнах євро регіону Нижній Дунай: засоби, досвід, наслідки», що відбулися у м. Одеса 28-29 квітня 2017 р.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю.

Українською мовою
Російською мовою
Румунською мовою
Англійською мовою

Текстовий упорядник – М. Фесан
Коректори – О. Гоголенко, О. Дзинглюк, Т. Кваша.

Здано до набору 03.04.2017 р.
Підписано до друку 05.04.2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times Nev Roman. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. – 27,50. Ум.-вид. арк. 24,85.
Наклад 110 прим. Замовлення № 3990

Видання та друк: ФОП Грінь Д.С.,
73033, м. Херсон, а/с 15, e-mail: dimg@meta.ua
Свід. ДК № 4094 від 17.06.2011